

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍՐԱՆ

ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

**ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի  
ասպիրանտների և հայցորդների  
2014 թ. նստաշրջանի  
նյութերի ժողովածու**

Երևան  
ԵՊՀ հրատարակչություն  
2015

ՀՏԴ 340:06.053

ԳՄԴ 67

Ե 540

Հրատարկության է երաշխավորել Երևանի պետական  
համալսարանի գիտական խորհուրդը

*Գլխավոր խմբագիր՝*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր,*

*ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Գ. Ս. Ղազինյան*

*Խմբագրակազմ՝*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբուզյան*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիլբանդյան*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Ս. Հայկյանց*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան*

*իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ Վ. Դ. Ավետիսյան*

*իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան*

*իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան*

*իրավ. գիտ. թեկնածու, դոցենտ Վ. Վ. Քոչարյան*

Ե 540 ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և  
հայցորդների 2014թ. նստաշրջանի նյութերի ժողովածու/  
ԵՊՀ, իրավագիտության ֆակուլտետ: Խմբ. Գ. Ս. Ղազինյան.  
– Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2015, 560 էջ:

Ժողովածուն ընդգրկում է 2014թ. դեկտեմբերի 10-ի նստաշրջանի զեկուցումները,  
որոնք վերաբերում են իրավունքի տարբեր ճյուղերի հիմնախնդիրներին: Կարող է  
օգտակար լինել ուսանողներին, մագիստրոսներին, ասպիրանտներին և իրավագի-  
տության հարցերով հետաքրքրվողներին:

ՀՏԴ 340:06.053

ԳՄԴ 67

ISBN 978-5-8084-1964-3

© Հեղ. կոլեկտիվ, 2015

© ԵՊՀ հրատ., 2015

## ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

### Պարզև Սարոյան

ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ  
 ՊԱՏԱՍԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ..... 7

### Անահիտ Եսայան

ՀՀ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՎԵՃԵՐԻ  
 ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՆ ՈՒ ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ..... 22

### Սուրեն Վարդանյան

ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ԵՎ ԻՐԱՑՄԱՆ ՈՐՈՇ  
 ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ ..... 37

### Նանե Ղազարյան

ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ  
 ՎԵՐԱՆԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐԸ ..... 54

### Մերի Սարգսյան

ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ  
 ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԵՎ ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒՄԱՆ  
 ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ  
 ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ ..... 67

### Տիգրան Ավետիսյան

ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ  
 ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ ..... 86

### Անի Վարդանյան

ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ՈՐՊԵՍ ՕՐԵՍԴՐԱԿԱՆ  
 ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ..... 102

### Տիգրան Ղազարյան

ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ  
 ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ ..... 114

### Արմենուհի Չիֆլիկյան

ՊԱՏՎԻ, ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ և ԳՈՐԾԱՐԱՐ ՀԱՄԲԱՎԻ՝ ՈՐՊԵՍ  
 ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ  
 ԱՌԱՋՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ..... 127

### Արուս Հայրապետյան

ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՕԲՅԵԿՏԸ, ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ  
 ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ ..... 141

|                                                      |     |
|------------------------------------------------------|-----|
| Արսեն Հովհաննիսյան                                   |     |
| ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ            |     |
| ՇՈՒԿԱՆԵՐՈՒՄ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ          |     |
| ՏԵՄԱՆԿՑՈՒՆԻՑ (ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ) .....             | 158 |
| Հայկուհի Մեղրալյան                                   |     |
| ՖՈՒՏԲՈԼԱՅԻՆ ԱԿՈՒՄԲԼԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ                      |     |
| ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՀՀ-ՈՒՄ .....                             | 179 |
| Նաիրա Մանուչարյան                                    |     |
| ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԿԱՆ                            |     |
| ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՕԲՅԵԿՏ.....                              | 195 |
| Աշխեն Սողոմոնյան                                     |     |
| ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԼՈՒԾԱՐՎՈՂ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ     |     |
| ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐՏԱՏԵՐԵՐԻ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ   |     |
| ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ.....                                | 210 |
| Գոհար Սիմոնյան                                       |     |
| ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԷՄԲՐԻՈՆԻ ԵՎ ՊՏՂԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ՝ ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ |     |
| ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՄԲ ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ                 |     |
| ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ             |     |
| ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻՆ.....                                    | 223 |
| Ստեփանյան Ժենյա                                      |     |
| ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՅԴԻՎԻ ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ       |     |
| ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ .....                                      | 239 |
| Աբրահամյան Ռոզա                                      |     |
| ԱԶԱՏԱԶՐԿՈՒՄ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ ԵՎ      |     |
| ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ .....            | 249 |
| Գուրգեն Քոթանջյան                                    |     |
| ՄԱՐՄՆԱՎԱՃԱՌՈՒԹՅԱՄԲ ԶԲԱՂՎՈՂ ԱՆՁԱՆՑ                    |     |
| ԿՐԻՄԻՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ .....              | 256 |
| Փիրումյան Նինա                                       |     |
| ԽՄԲԱՅԻՆ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՆՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ   |     |
| ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ .....                   | 268 |
| Հեղինե Հախվերդյան                                    |     |
| ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ              |     |
| ՀԻՄՆԱԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ ՊԱՐՏԱԴԻՐ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎԱ-        |     |
| ԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ .....       | 282 |

|                                                                                                                                                      |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Վահագն Դալլաքյան                                                                                                                                     |     |
| ՊԱՐՏԱՊԱՆԻ ԳՈՒՅՔԻ ՎՐԱ ԴՐՎՈՂ ԱՐԳԵԼԱՆՔԻ ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ<br>ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ.....                                                                    | 298 |
| Վարդուշ Եսայան                                                                                                                                       |     |
| ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԿՋԲՈՒՆՔԻ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ<br>(ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ, ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆ<br>ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ) .....                         | 310 |
| Աշխեն Ղաթսյան                                                                                                                                        |     |
| ԳՈՐԾԸ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԵԼԸ ՈՐՊԵՍ ԱՐԴԱՐ<br>ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ<br>ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱՇԽՔ .....                                          | 333 |
| Վահագն Գրիգորյան                                                                                                                                     |     |
| ՄԻՋԱՆԿՅԱԼ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ԴԵՄ ԲԵՐՎԱԾ ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ ԲՈՂՈՔԸ<br>ՄԵՐԺԵԼՈՒ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԵՏ ԿԱՊՎԱԾ<br>ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ... | 348 |
| Անի Զիլինգաթյան                                                                                                                                      |     |
| ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՅՑԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ .....                                                                                                     | 364 |
| Լաուրա Պետրոսյան                                                                                                                                     |     |
| ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ<br>ԸՍՏ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ.....                                                                          | 378 |
| Սուլջան Տաթևիկ                                                                                                                                       |     |
| ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ<br>ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳՄԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ<br>.....                                          | 393 |
| Հայկ Սարգսյան                                                                                                                                        |     |
| ՄԵՂԱԴՐԱՆՔԻ ՓՈՓՈԽՄԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՈՒՄԸ<br>ՀԱՐԱԿԻՑ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻՑ.....                                                                       | 416 |
| Անահիտ Հարությունյան                                                                                                                                 |     |
| ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՉԱՐԱՇԱՀՄԱՆ ԱՐԳԵԼՔԸ ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ<br>ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ .....                                                                             | 434 |
| Նելլի Աղաբաբյան                                                                                                                                      |     |
| ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ ԱՆՁԻ<br>ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ .....                                                               | 446 |
| Տիգրան Գրիգորյան                                                                                                                                     |     |
| ԵՄ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ<br>ԲՈՒԼՂԱՐԻԱՅԻ, ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ, ԽՈՐՎԱԹԻԱՅԻ ԵՎ ՄԱԿԵՂՈՆԻԱՅԻ<br>ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՈՎ.....                                   | 458 |

Անի Խղաթյան

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕԴԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ԱԶԱՏԱԿԱՆԱՅՄԱՆ  
ԱՐԴԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ  
ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ..... 470

Սիեթ Մկրտչյան

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԻՐԱՎԱԶՈՐՈՒԹՅԱՆ  
ԻՐԱԿԱՆԱՅՈՒՄԸ ԱԳՐԵՍԻԱՅԻ ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՍԲ487

Անի Ազագյուլյան

ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՄՈՋՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԱՐՏԱՀԱՅՏԵԼՈՒ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ  
ԸՍՏ ՔԱՂԱՔԱՅԻԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ  
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՇՆԱԳՐԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ  
ՀԻՄՆԱՐԱՐ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՅԻԱՅԻ..... 497

Հրաչիկ Յարմալոյան

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ԵՎ ՆԱԽԱԴԵՊԸ ՄԱԿ-Ի  
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ ..... 509

Անժելա Հովհաննիսյան

ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ  
ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ ԳԵՐԻՇԽՈՂ  
ԴԻՐՔԻ ՉԱՐԱՇԱՀՄԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ ..... 528

Նարինե Կարապետյան

ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԵՐՔԻՆ ԶԻՆՎԱԾ  
ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ..... 540

**ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՄԲ ՊԱՏՃԱՌՎԱԾ ՎՆԱՍԻ ՀԱՄԱՐ  
ՊԱՏԱՄԽԱՆԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ**

Իրավական պետության մեջ մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների անհրաժեշտ կողմերից մեկը դրանց պաշտպանությունն է պետական մարմինների անօրինական գործողություններից: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ իշխանական գործողությունների կատարումը վնասի պատճառման մեծ վտանգ է ներկայացնում: Այս համատեքստում չափազանց կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում պետական մարմինների գործողություններով (այդ թվում՝ վարչարարությամբ) պատճառված վնասի հատուցմանն առնչվող հարցերի իրավական պատշաճ կարգավորումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման իրավական կարգավորմանն են ուղղված Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը (ընդունվել է 05.05.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999 թ.) և «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը (ընդունվել է 18.02.2004 թ., ուժի մեջ է մտել 31.12.2004 թ.): Մասնավորապես, պետական մարմինների ապօրինի գործողություններով պատճառված վնասի հատուցմանն են վերաբերում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 18-րդ, 1063-րդ և 1064-րդ հոդվածները, իսկ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի (այսուհետ՝ Օրենք) ամբողջ 7-րդ բաժինը համապարփակ կարգավորման է ենթարկում վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման հետ կապված հարաբերությունները: Վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքն ամրագրված է թե՛ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով, թե՛ Օրենքով: Մակայն, դրա հետ մեկտեղ, հարկ է նկատել, որ պետական մարմինների գործողությունների հետևանքով հասցված վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի միաժամանակյա ամրագրումը տարբեր բնույթ (մասնավոր-իրավական և հանրային-իրավական) ունեցող օրենսդ-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ռ. Հ. Եղյան:

րական ակտերում որոշակի տարընթերցում է առաջացնում վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի իրավական բնույթի վերաբերյալ:

Իրավաբանական գրականության մեջ այս հարցի շուրջ գոյություն ունեցող տեսակետները բաժանվում են երեք հիմնական խմբի: Առաջին խմբի հեղինակները վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը դիտում են որպես քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոց<sup>2</sup>, հեղինակների երկրորդ խումբը այն համարում է միջճյուղային իրավական ինստիտուտ<sup>3</sup>, իսկ երրորդ խմբի կողմնակիցների դիրքորոշման համաձայն՝ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը պետք է իրականացվի հանրային-իրավական հիմքերից ելնելով<sup>4</sup>: Երրորդ տեսության կողմնակիցներից է, օրինակ, Ա. Ա. Պոդոպրիգորան, որը վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը համարում է ոչ թե իրավաբանական պատասխանատվության, այլ իրավունքի պաշտպանության միջոց:

Վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման ինստիտուտի իրավական բնույթի վերաբերյալ հակասական տեսակետների առկայությունը հաշվի առնելով՝ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման իրավական հիմքերը բացահայտելու նպատակով անհրաժեշտություն է առաջանում պարզաբանելու իրավաբանական պատասխանատվության և իրավունքի պաշտպանության միջոցների հարաբերակցությունը, ինչը հստակություն կմտցնի վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության կամ իրավունքի պաշտպանության միջոցների շրջանակում դիտարկելու հարցում:

Ընդհանրապես իրավաբանական պատասխանատվությունն օրենսդրության և իրավագիտության հիմնական հասկացություններից մեկն է, որը լայնորեն կիրառվում է իրավակիրառ գործունեության ընթացքում: Չնայած դրան՝ իրավաբանական պատասխանատվո-

---

<sup>2</sup> St'u **Черновол Е. П.**, Возмещение вреда, причиненного незаконными действиями государственных и общественных организаций, а также должностных лиц. Дис. ... канд. Юрид. Наук.-М., 1983, էջ 69:

<sup>3</sup> St'u **Элькинд П. С.**, Толкование и применение норм уголовно-процессуального права. – М., 1967, էջ 28:

<sup>4</sup> St'u **Безлепкии Б. Т.**, Возмещение ущерба, причиненного гражданину незаконными действиями органов дознания, предварительного следствия, прокуратуры и суда. М., 1985, էջ 35-38:



յան հասկացությունը չի գտել իր միանշանակ լուծումը և հանդիսանում է համեմատաբար բարդ և վիճելի խնդիրներից մեկը:

Իրավագիտության մեջ իրավաբանական պատասխանատվությունը դիտարկվում է տարբեր տեսանկյուններից: Համեմատաբար լայն տարածում ունեցող մոտեցումներից՝ իրավաբանական պատասխանատվությունն իրավունքի նորմի սանկցիայի իրագործումն է, քանի որ նորմի սանկցիայի բովանդակությունը հանգում է հակաիրավական վարքագծի իրավական հետևանքների սահմանման մեջ<sup>5</sup>: Սակայն ոչ բոլոր իրավական սանկցիաներով է նախատեսվում իրավաբանական պատասխանատվության միջոց: Օրինակ՝ պարտավորությունների կատարմանը հարկադրելը չի կարող համարվել պատասխանատվության միջոց, հետևաբար ցանկացած սանկցիայի իրագործում չի կարող դիտվել որպես իրավաբանական պատասխանատվության միջոցի կիրառում:

Իրավաբանական պատասխանատվությունը կարելի է բնորոշել որպես պետական հարկադրանքի միջոցների տարատեսակ, որը կիրառվում է իրավախախտում կատարած անձի նկատմամբ և նրա համար առաջացնում է անձնական, գույքային կամ այլ բնույթի անցանկալի հետևանքներ<sup>6</sup>: Ասվածից հետևում է, որ իրավական սանկցիայով նախատեսված միջոցը ավելի լայն հասկացություն է, քան իրավաբանական պատասխանատվության միջոցը, քանի որ սանկցիան, բացի իրավաբանական պատասխանատվության միջոցներից, կարող է ներառել նաև պետական հարկադրանքի այլ միջոցներ: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով՝ իրավական սանկցիաները ենթարկվում են դասակարգման: Այդ դասակարգման գլխավոր չափանիշն այն եղանակն է, որի միջոցով նորմը ներգործում է իրավահարաբերության մասնակիցների վարքագծի վրա: Ելնելով այդ չափանիշից՝ իրավական սանկցիաները բաժանվում են երկու խմբի՝ իրավավերականգնող, որոնց նպատակը մինչև իրավունքի խախտումը եղած դրության վերականգնումն է, և տուգանային, պատժիչ, որի նշանակությունը դրսևորվում է իրավախախտի կամքի վրա ներգործելու մեջ՝ վերջինիս վրա հատուկ պարտականություններ և տարբեր տեսակի իրա-

---

<sup>5</sup> Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Лейст О. Э.**, Санкции и ответственность по советскому праву. М., 1981:

<sup>6</sup> Ст'у Гражданское право: учеб.: в 3 т., т. 1. /Е. Н. Абрамова, Н. Н. Аверченко, Ю. Б. Байгушева (и др.); под ред. А. П. Сергеева. – М.: РФ-Пресс, 2009, էջ 941:

վասախմանափակումներ դնելով: Իրավական սանկցիաների վերոհիշյալ դասակարգումը համընկնում է դրանք՝ իրավունքի պաշտպանության և իրավաբանական պատասխանատվության միջոցների բաժանելուն: Պաշտպանության և պատասխանատվության միջոցների համար ընդհանուրն այն է, որ երկուսն էլ ապահովված են պետական հարկադրանքով, սակայն դրանցից յուրաքանչյուրի դեպքում այդ հարկադրանքը տարբեր դրսևորումներ է ունենում: Պաշտպանության միջոցների պարագայում հարկադրանքը կրում է անմիջական բնույթ: Այս դեպքում հարկադրանքի միջոցը և նպատակը համընկնում են, օրինակ՝ գույքն ուրիշի ապօրինի տիրապետումից ետ պահանջելու, կողմերի սկզբնական դրությունը վերականգնելու և այլ դեպքերում: Ինչ վերաբերում է պատասխանատվության միջոցներին, ապա դրանց կիրառման ժամանակ հարկադրանքի միջոցը և նպատակը չեն համընկնում: Այստեղ միջոց է, օրինակ, քրեական պատժի ենթարկելը, որի նպատակը անձի մոտ հետագայում իրավաչափ գործելու կամքի ձևավորումն է: Փաստորեն, պատասխանատվության միջոցը իրավական ներգործություն է ունենում երկու ձևով՝ ուղղակի, որը բնութագրական է պատժիչ միջոցներ կիրառելիս (հարկադրանքի միջոց), և անուղղակի, միջնորդավորված (հարկադրանքի նպատակ), որին հասնում են իրավական ներգործության ուղղակի ձևի օգնությամբ: Հենց անուղղակի հարկադրանքով էլ պատասխանատվության միջոցը տարբերվում է պաշտպանության միջոցից: Եթե ամփոփենք պաշտպանության և պատասխանատվության միջոցների բնութագրական գծերը, ապա կարելի է նշել, որ պաշտպանության միջոցի պարագայում հակաիրավական վարքագիծ դրսևորած անձը իր պարտավորությունների կատարմանը հարկադրվում է տուժողի անմիջական գործողություններով, վերջինիս անմիջական ներգործությամբ: Ինչ վերաբերում է պատասխանատվության միջոցներին, ապա այս դեպքում իրավախախտում կատարած անձի նկատմամբ կիրառվող իրավական ներգործությունն ուղղված է ոչ թե տվյալ պահին վերջինիս պարտավորությունների պատշաճ կատարմանը, այլ միայն հետագայում նրա իրավաչափ վարքագիծը ապահովելուն: Ասվածից ակնհայտ է դառնում, որ իրավաբանական պատասխանատվության միջոցների պարագայում հարկադրանքը հոգեբանական բնույթ է կրում այն առումով, որ դրա վերջնական նպատակի իրագործումը (պատշաճ վարքագծի դրսևորումը) կախված է ոչ միայն և ոչ այնքան

ուղղակի ներգործության միջոցների կիրառումից, որքան իրավախախտում կատարած անձի կամքից: Պաշտպանության միջոցների պարագայում իրավախախտի կամքը որևէ նշանակություն չի ունենում, և հարկադրանքի նպատակին հասնելը կախված չէ նրա կամքից: Պատասխանատվության միջոցի բուն էությունն այն է, որ գույքային, անձնական կամ այլ բնույթի պատժիչ միջոցների գործադրմամբ ապահովվում է իրավախախտում կատարած անձի հետագա իրավաչափ վարքագիծը: Հետևաբար իրավաբանական պատասխանատվության բնորոշ գծերից է դրա՝ պատժիչ գործառույթ իրականացնելու հանգամանքը:

Քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությանը՝ որպես իրավաբանական պատասխանատվության տեսակի, բնականաբար, բնորոշ են իրավաբանական պատասխանատվությանը հատուկ բոլոր ընդհանուր գծերը: Հետևաբար, եթե վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը համարենք քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոց, ապա կստացվի հետևյալ իրավիճակը. ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածն ամրագրում է, որ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով: Սահմանադրական հիշյալ նորմի բովանդակությունից բխում է, որ պետական, այդ թվում՝ վարչական մարմինները հատակ պետք է իմանան, թե ինչ պետք է անեն և ինչ չեն կարող անել: Ի վերջո, պետությունը և վերջինիս պատկանող լիազորություններն իրականացնող պետական մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավունքի հասարակ սուբյեկտներ չեն, և վերջիններիս կարգավիճակի բնույթով ու պետաիշխանական լիազորություններով պայմանավորված՝ նրանց առաջադրվում է իրենց հնարավոր և պարտադիր վարքագծի շրջանակների միանշանակ իմացության պահաջ: Նման պայմաններում, բնականաբար, վնաս պատճառած վարչական մարմնի կողմից վնասի հատուցումը չի կարող դիտվել որպես վերջինիս նկատմամբ կիրառվող պատասխանատվության միջոց: Պատասխանատվության միջոցների կիրառմանը բնութագրական անուղղակի՝ միջնորդավորված ներգործություն՝ որպես պատասխանատվության միջոցի կիրառման վերջնական նպատակ, տվյալ դեպքում առկա լինել չի կարող, քանի որ հակառակ պարագայում կստացվի, որ դրա-

նով մենք փորձում ենք պետական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի մոտ ձևավորել հետազայում իրավաչափ գործելու կամք: Այդ դեպքում կստացվի, որ իրավաչափ գործելու կամքի ձևավորման նպատակ հետապնդելով՝ մենք ընդունում ենք տվյալ պահին պետական մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց մոտ նման կամքի բացակայությունը, որպիսի հանգամանքը, բնականաբար, հակասում է իրավական պետության բոլոր սկզբունքներին և խարխլում դրա հիմքերը:

Հայտնի է, որ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը կարող է առաջանալ միայն որոշակի հանգամանքների առկայության պարագայում: Այն հանգամանքները, որոնց առկայության պայմաններում կարող է կիրառվել քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն, անվանվում են պատասխանատվության հիմքեր: Այդպիսի հիմք, առաջին հերթին, հանդիսանում է իրավախախտում կատարելը, սակայն իրավախախտումից բացի, անհրաժեշտ են նաև որոշակի այլ պայմաններ, դրանք են՝ 1) վարքագծի հակաիրավական բնույթը, 2) տուժողի մոտ վնասների առաջացումը, 3) պատճառական կապը հակաիրավական վարքագծի և վնասների միջև, 4) իրավախախտում կատարած անձի մեղքը: Վերոհիշյալ պայմանների ամբողջությունը, անհրաժեշտ է կոնկրետ անձի նկատմամբ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության կիրառման համար և անվանվում է քաղաքացիական իրավախախտման կազմ: Այս պայմաններից յուրաքանչյուրի բացակայությունը բացառում է քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոցների կիրառման հնարավորությունը:

Իրավաբանական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ առանձին դեպքերում քաղաքացիաիրավական պատասխանատվություն կարող է առաջանալ նաև անկախ վնասների առկայությունից<sup>7</sup>: Մենք ամբողջովին ընդունում ենք այդ տեսակետը, քանի որ վնասների առաջացումը քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության առաջացման անհրաժեշտ պայման համարելու դեպքում որևէ կերպ քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության ինստիտուտի շրջանակներում հնարավոր չէր լինի տեղավորել պարտա-

---

<sup>7</sup> St'u Гражданское право. В 4 т., т. 1: Общая часть: учеб. для студентов вузов; отв. ред. – Е. А. Суханов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс Клувер, 2010. Ёз 602:

պանի կողմից տուժանքի վճարումը, օրինակ, կետանց թույլ տալու այն դեպքերում, երբ կետանցի հետևանքով պարտատերը վնաս չի կրել: Հետևաբար, եթե քաղաքացիաիրավական պատասխանատվությունը հնարավոր է նաև առանց վնասների, ապա վնասների հատուցումը չի կարող դիտվել որպես քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոց:

Ավելին, քաղաքացիական իրավունքում որևէ մեկին անձնական կամ գույքային վնաս պատճառելն արդեն իսկ հանդիսանում է իրավախախտում: Մասնավորապես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1058-րդ հոդվածը սահմանում է, որ վնաս պատճառած անձն ազատվում է այն հատուցելուց, եթե ապացուցում է, որ վնասն իր մեղքով չի պատճառվել: Փաստորեն, ստացվում է, որ վնաս պատճառած անձի կողմից վնասի պատճառման մեջ իր անմեղության ապացուցումը նրա արարքը դարձնում է իրավաչափ, մինչդեռ վարչարարությամբ պատճառված վնասի պարագայում գործում է միանգամայն այլ կանոն: Վարչարարության իրականացման արդյունքում առաջացած վնասները որևէ կերպ չեն ազդում վարչարարության իրավաչափության վրա, և վնասների առկայությունը ամենևին չի վկայում իրականացված վարչարարության ոչ իրավաչափ լինելու մասին: Հետևաբար վարչական մարմինը կամ դրա պաշտոնատար անձը խնդիր չունի ապացուցելու իր մեղքի բացակայությունը վարչարարության արդյունքում առաջացած վնասի մեջ, քանի որ նրանց գործողությունների իրավաչափությունը կախված չէ ոչ պատճառված վնասի մեջ նրանց մեղքի բացակայությունից, ոչ էլ ընդհանրապես վնասների առկայությունից կամ բացակայությունից: Վարչարարության իրավաչափության հարցը ենթակա է լուծման օրենքով նախատեսված պահանջներին դրա համապատասխանության գնահատման տեսանկյունից: Այս առումով մենք կիսում ենք Միխայլենկոյի այն մոտեցումը, որի համաձայն՝ վարչական մարմինների կամ դրանց պաշտոնատար անձանց դեպքում վերջիններիս մեղքի հարցը վնասի պատճառման ոլորտից տեղափոխվում է արարքի հակաիրավականության դաշտ<sup>8</sup>: Ասվածի իմաստն այն է, որ վարչական մարմինները կամ դրանց պաշտոնատար անձինք, ՀՀ Սահմանադրության 5-րդ հոդվածի ուժով նախա-

---

<sup>8</sup> Տե՛ս **Михайленко О. В.**, Имущественная ответственность за вред, причиненный осуществлением публичной власти: теоретические аспекты и проблемы ее реализации на практике. – «Волтерс Клувер», 2007 г., էջ 61:

պէս իմանալով իրենց լիազորությունների շրջանակը և դրանց իրականացման կարգը, հակաիրավական արարք կատարելու պահին արդեն իսկ գիտեն դրա ոչ իրավաչափ լինելու մասին, հետևաբար ցանկացած հակաիրավական արարք կատարվում է մեղավորությամբ: Ելնելով վերոնշյալից՝ կարելի է եզրահանգել, որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի դեպքում մեղքը ներառվում է արարքի հակաիրավականության մեջ:

Այսպիսով, որպէս ամբողջ վերոշարադրյալի ամփոփում՝ կարելի է եզրակացնել, որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը իր հատկանիշներով չի համապատասխանում քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության առաջացման համար անհրաժեշտ պայմաններին, ուստի համարվում է ոչ թե քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոց, այլ՝ օբյեկտիվ-քաղաքական օրինաչափություններից, սոցիալ-բարոյական պատկերացումներից և ընդհանրապէս պետության խնդիրներից բխող՝ վնասը հատուցելու վերջինիս պարտականություն<sup>9</sup>: Նշվածը առավել ամբողջական է դառնում այն համատեքստում, որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման իրավական կարգավորմանը նվիրված Օրենքի 7-րդ բաժնի դրույթների համադրված վերլուծությունից կարելի է գալ այն եզրահանգման, որ Օրենքը ևս վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը չի դիտում որպէս պատասխանատվության միջոց: Խնդիրն այն է, որ վնասի հատուցում պահանջելու իրավունքի ծագման համար, նախևառաջ, անհրաժեշտ է վարչարարության ոչ իրավաչափ ճանաչում: Օրենքով նախանշված ուղղությամբ է զարգացել նաև ՀՀ դատական պրակտիկան: Մասնավորապէս՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը մի շարք գործերով կայացրած իր որոշումներով այն իրավական դիրքորոշումն է արտահայտել, որ վարչարարությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու և դրանով պատճառված վնասի հատուցում տրամադրելու վերաբերյալ պահանջները չեն կարող ներկայացվել միաժամանակ, և վնասի հատուցում պահանջելու համար անհրաժեշտ է նախապէս ոչ իրավաչափ ճանաչել վարչարարությունը<sup>10</sup>: Նման իրավակարգավորման, ինչպէս նաև ՀՀ դատական

---

<sup>9</sup> Տե՛ս **Подопригора А. А.**, Реабилитация в уголовном процессе России. Дисс. канд. юрид. наук. Ростов-на-Дону. 2004, էջ 4:

<sup>10</sup> Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ՎԴ/0277/05/09 վարչական գործով 03.12.2010 թ. որոշումը:

պրակտիկայի՝ այդ ուղղությամբ զարգացման հիմքում կարելի է գտնել այն տրամաբանությունը, որ եթե վարչարարությունը, որով անձին պատճառվել է վնաս, ոչ իրավաչափ է ճանաչվել, ապա վնասի պատճառումն արդեն իսկ ենթադրում է այն հատուցելու պետության պարտականությունը: Այդ պարտականությունը բխում է պետության՝ որպես իրավունքի հատուկ սուբյեկտի կարգավիճակից: Հենց դրանում է դրսևորվում վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման՝ իրավունքի պաշտպանության միջոցներին ներհատուկ իրավավերականգնողական գործառնության էությունը:

Որպես հավելում՝ տեղին է նաև նշել, որ Օրենքով իրավաչափ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման հնարավորության ամրագրումն արդեն իսկ ինքնին բացառում է այս վնասի հատուցումը քաղաքացիաիրավական պատասխանատվության միջոց համարելու հնարավորությունը:

Վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման կապակցությամբ ծագող հարաբերությունների հանրային-իրավական բնույթը հաստատվում է նաև նրանով, որ այս հարաբերությունները օժտված են հանրային իրավահարաբերություններին բնորոշ բոլոր առանձնահատկություններով: Նշվածը հիմնավորելու նպատակով անհրաժեշտ է բացահայտել հանրային և մասնավոր իրավահարաբերությունների առանձնահատուկ գծերը և դրանք միմյանցից սահմանազատելու չափանիշները:

Ընդհանուր ձևով մասնավոր իրավունքը կարելի է բնորոշել որպես իրավական նորմերի համակցություն, որոնք ուղղված են մասնավոր անձանց միջև առաջացող հարաբերությունների կարգավորմանը, իսկ հանրային իրավունքը կազմում են պետական մարմինների գործունեության կարգը սահմանող նորմերը: Ասվածից հետևում է, որ իրավանորմերը հանրայինի կամ մասնավորի դասակարգելու հիմքերը հասարակության մեջ դրանց իրականացրած դերը և դրանցով պաշտպանվող շահերի բնույթն են: Վերոհիշյալով պայմանավորված՝ կարելի է առանձնացնել հանրային և մասնավոր իրավունքները միմյանցից տարանջատող հետևյալ առանձնահատկությունները. հանրային և մասնավոր իրավահարաբերությունների հիմնական տարբերությունը կապված է պետական իշխանության սուբյեկտի անմիջական մասնակցության հետ: Այդ կապակցությամբ Տարանջակիս պնդում է, որ հանրային են այն իրավահարաբերությունները, որոնց

պարտադիր կարգով մասնակցում է պետությունը (իր մարմինների միջոցով)՝ որպես հարկադիր իշխանության կրող, իսկ մասնավոր իրավահարաբերություններում պետության մասնակցությունը բացակայում է, կամ եթե վերջինս մասնակցում է, ապա մյուս սուբյեկտների հետ հավասար հիմունքներով՝ որպես պարզապես գույքային շահերի, այլ ոչ որպես պետական հարկադիր իշխանության կրող<sup>11</sup>: Այսպիսով, հանրային իրավահարաբերությունների գլխավոր առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ այս իրավահարաբերությունների պարտադիր մասնակից է հանդիսանում պետաիշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտը: Որպես այդպիսին հանդիսանում է պետությունը, սակայն հարկ է նկատի ունենալ, որ ընդհանրապես իրավահարաբերություններին պետությունը չի կարող մասնակցել անմիջականորեն: Հանրային իրավահարաբերության շրջանակներում կոնկրետ պետաիշխանական բնույթի լիազորությունները պետության անունից իրականացնում է այս կամ այն պետական մարմինը, որը, ըստ էության, հանդես է գալիս որպես կապող օղակ պետության և հանրային իրավահարաբերության մյուս մասնակցի միջև: Ասվածից բխում է, որ կոնկրետ իրավահարաբերությանը մասնակցող պետական մարմինը ոչ թե սեփական, այլ պետությանը պատկանող լիազորություններն է իրականացնում, և այս տեսանկյունից այդ լիազորությունների իրականացումը նրա համար ոչ միայն իրավունք է, այլև պարտականություն: Ինչ վերաբերում է մասնավոր-իրավական հարաբերություններին, ապա այստեղ իրավահարաբերության մասնակիցներն իրենք են հանդիսանում իրենց լիազորությունների տնօրինողները: Պետաիշխանական լիազորությունների իրականացման կարգը հստակ սահմանված է օրենքով, և այդ կարգից շեղումներ չեն թույլատրվում, մինչդեռ մասնավոր իրավահարաբերությունների պարագայում դրանց մասնակիցները ինքնուրույն են և սեփական հայեցողությամբ են որոշում իրենց իրավունքներից օգտվելու հարցը: Այլ կերպ ասած՝ մասնավոր իրավահարաբերության մասնակցի վրա չի կարող դրվել իրեն պատկանող իրավունքից օգտվելու պարտականություն, մինչդեռ պետաիշխանական լիազորությունների սուբյեկտի համար տվյալ լիազորության իրականացումը նաև պարտականութ-

---

<sup>11</sup> Ст'ю Тарановский Ф. В., Энциклопедия права. 3-е изд.- СПб.: Издательство «Лань», 2001, էջ 560:



յուն է: Հանրային իրավահարաբերությանը պետաիշխանական լիազորություններով օժտված սուբյեկտի պարտադիր մասնակցության հատկանիշը պայմանավորում է այս իրավահարաբերությունների մյուս առանձնահատկությունը. հանրային իրավահարաբերության մասնակիցներն իրավաբանորեն հավասար չեն: Այստեղ կողմերից մեկը հանդես է գալիս թելադրողի, իսկ մյուսը՝ կատարողի դերում: Մասնավոր իրավահարաբերություններում մասնակիցներն իրավաբանորեն հավասար են: Ինչպես նշում է Բլինը, մասնավոր իրավահարաբերության կողմերից որևէ մեկը չի ենթարկվում մյուսին, սակայն հարկ է նկատել, որ նրանք երկուսն էլ այս պարագայում ենթարկվում են իրենց միջև առաջացած իրավահարաբերության շրջանակներից դուրս գտնվող երրորդ կողմին՝ պետությանը, որը ընդհանուր գծերով որոշում է մասնավոր իրավահարաբերության բովանդակության սահմանները, և որին կարող են դիմել մասնավոր իրավահարաբերության կողմերը՝ իրենց միջև ծագած վեճերը լուծելու նպատակով<sup>12</sup> և այստեղ է դրսևորվում հանրային-իրավական և մասնավոր-իրավական կարգավորման մեթոդների տարբերությունը: Հանրային իրավունքում գործում է իմպերատիվ կարգավորման մեթոդը, մասնավորում՝ դիսպոզիտիվ: Մասնավոր իրավահարաբերությունների կամ դիսպոզիտիվ իրավական կարգավորման դեպքում պետությունը որոշում է այն ընդհանուր սահմանները, որոնց շրջանակներում կոնկրետ իրավահարաբերության մասնակիցները հնարավորություն ունեն ընտրելու իրենց թույլատրելի վարքագծի տարբերակները: Օրինակ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում մեծ թիվ են կազմում դիսպոզիտիվ նորմերը, որոնցով սահմանված կարգը գործում է միայն այն դեպքում, երբ այդ նորմով կարգավորվող կոնկրետ նյութական իրավահարաբերության մասնակիցներն իրենց միջև ձեռք բերված համաձայնությամբ նորմով սահմանված կարգից տարբերվող կարգ չեն նախատեսել: Ինչ վերաբերում է հանրային իրավունքում գործող իմպերատիվ կարգավորման մեթոդին, ապա կոնկրետ հանրային իրավահարաբերության մասնակիցները իրենց վարքագծի տարբերակը ընտրելու հնարավորություն չունեն: Պետաիշխանական լիազորությունների իրականացումը կրում է պարտադիր բնույթ, հստակ սահ-

---

<sup>12</sup> См. у **Ильин И. А.**, Общее учение о праве и государстве. О сущности правосознания. Том 4. Москва, էջ 106:

մանված է այդ լիազորությունների իրականացման ընթացակարգը, և կողմերը չեն կարող հրաժարվել այդ լիազորությունների իրականացումից կամ ընտրել դրանց իրականացման օրենքով նախատեսվածից այլ տարբերակ: Այստեղ տեղին է նաև նշել, որ Բեկբաևի պնդմամբ մասնավոր իրավահարաբերությունների առաջացման համար պահանջվում է երկու կողմերի կամքի համաձայնեցում, մինչդեռ հանրային իրավահարաբերությունների պարագայում մեկ կողմի կամքը արդեն իսկ բավարար է իրավահարաբերության առաջացման համար<sup>13</sup>: Այս առումով հատկանշական է, որ ըստ Լուպարևի և համահեղինակների՝ սուբյեկտիվ հանրային իրավունքի իրականացման համար անհրաժեշտ է պետաիշխանական բնույթի լիազորություններով օժտված սուբյեկտի առկայություն: Որպես մասնավոր օրինակ՝ նկարագրվում է այն իրավիճակը, երբ որևէ տրանսպորտային միջոցի վարորդ խնդրանքով դիմում է ճանապարհային ոստիկանության տեսուչին, որպեսզի վերջինս կանխի մեկ այլ վարորդի կողմից երթևեկության կանոնների շարունակական խախտումները<sup>14</sup>:

Ընդհանրացնելով հանրային իրավահարաբերությունների առանձնահատկությունները՝ կարելի է գալ այն համոզման, որ վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցման շուրջ ծագող հարաբերությունները աչքի են ընկնում հանրային իրավահարաբերություններին բնութագրական վերոհիշյալ հատկանիշներով: Մասնավորապես՝ քննարկվող իրավահարաբերության պարտադիր մասնակից է հանդիսանում վնաս պատճառած վարչական մարմինը՝ օժտված պետաիշխանական լիազորություններով, այդ մարմնի և վնաս կրած անձի միջև հարաբերության առաջացման համար անհրաժեշտ և բավարար է միայն տուժողի կողմից վնասի հատուցում տրամադրելու վերաբերյալ դիմումի ներկայացումը, այսինքն՝ չի պահանջվում նաև իրավահարաբերության երկու կողմերի կամքի համաձայնեցում, և վարչական մարմին համապատասխան դիմում ներկայացվելու դեպքում վերջինս պարտավոր է իրականացնել վնասի հատուցման կապակցությամբ իր պետաիշխանական լիազորությունները, և, վերջապես, տուժողի՝ վնասի հատուցում ստանալու իրավունքի իրականա-

---

<sup>13</sup> Տե՛ս **Бекбаев Е. З.**, Проблема начала в теоретическом познании правовой системы (попытка обоснования). Астана. 2009, էջ 101:

<sup>14</sup> Տե՛ս **Лупарев Е.Б., Добробаба М.Б., Мокина Т.В.**, Общая теория публичных правоотношений: монография, էջ 263:

ցումը կարող է ապահովվել միայն վարչական մարմնի անմիջական մասնակցությամբ, քանի որ Օրենքով վերջինիս վնասի հատուցման վերաբերյալ դիմումի ներկայացումը համարվում է անհրաժեշտ պայման: Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ Օրենքով վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցում ստանալու գործընթացը ինքնին համարվում է վարչարարություն, որը եզրափակվում է հատուցման պահանջը բավարարելու կամ մերժելու վերաբերյալ վարչական ակտի ընդունմամբ: Իսկ վարչական ակտը հանրային իրավունքի բնագավառում կոնկրետ գործի կարգավորման նպատակով ընդունվող անհատական իրավական ակտ է, հետևաբար վարչարարությամբ պատճառված վնասի հատուցումը պատկանում է հանրային իրավունքի ոլորտին:

Որպես ամբողջ ասվածի ամփոփում՝ տեղին է վկայակոչել թիվ ԵՔԴ/0736/02/08 վարչական գործով ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 29.10.2010 թ. որոշումը, որում արձանագրվել է հետևյալը. քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն՝ մեկ կողմի՝ մյուսի վարչական կամ այլ իշխանական ենթակայության վրա հիմնված գույքային՝ ներառյալ հարկային, ֆինանսական ու վարչական հարաբերությունների նկատմամբ քաղաքացիական օրենսդրությունը և այլ իրավական ակտերը չեն կիրառվում, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենսդրությամբ, հետևաբար վարչարարությամբ պատճառված վնասը ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և Օրենքի 7-րդ բաժնի դրույթներով չի կարող նույնացվել քաղաքացիական իրավահարաբերությունների ընթացքում առաջացող վնասին: Վարչարարության հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման իրավահարաբերությունները կարգավորվում են բացառապես Օրենքով, քանի որ տվյալ դեպքում առկա է հանրային իրավահարաբերություններից բխող վեճ:

## ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА УЩЕРБ, ПРИЧИНЕННЫЙ АДМИНИСТРИРОВАНИЕМ

В любом правовом государстве необходимой стороной защиты прав и свобод человека и гражданина является их защита от незаконных действий государственных органов. Это обусловлено также тем, что именно осуществление властных действий содержит угрозу причинения ущерба, однако факт причинения ущерба сам по себе не предопределяет противозаконность действий государственного органа, соответственно чрезвычайно важную значимость приобретает рассмотрение эффективных законодательных механизмов получения возмещения ущерба, причиненного незаконными действиями государственных органов или их должностных лиц, в том числе неправомерным администрированием. Однако, необходимо отметить, что законодательством РА предусмотрены противоречивые способы регулирования обсуждаемой проблемы, что, в первую очередь, обуславливается отсутствием единых правовых основ возмещения ущерба, причиненного администрированием. Данные правоотношения регулируются различными правовыми актами, что может привести к формирования отсутствия общей судебной практики. Именно по этой причине мы сделали попытку разъяснения правового характера норм, регулирующих отношения, связанные с возмещением ущерба, причиненного администрированием и исходя из этого, уточнения правовых основ ответственности за причиненный администрированием ущерб.

Pargev Saroyan  
*PHD student of the YSU Chair of Constitutional Law*

## THE LEGAL BASES OF RESPONSIBILITY FOR THE DAMAGE CAUSED BY ADMINISTRATIVE PROCEDURE

In every state governed by law one of the essential aspects of the protection of human rights and freedoms is their defense from the illegal actions of state bodies. It is conditioned by the fact that even the fulfillment of actions by state bodies is somehow dangerous, but the fact of

inflicting damage in itself does not predict the unlawfulness of actions fulfilled by state bodies, that's why it is extremely important to provide effective legislative mechanisms for getting compensation against the damage caused by illegal administrative procedure. But it's necessary to state that the legislation of the Republic of Armenia anticipates contradictory regulation of the issue under discussion, which, first and foremost, is revealed by the absence of united legal bases for the compensation of damages caused by administrative procedure. Those relations are regulated by various legal acts, which can lead to the formation of non-united judicial practice. This is the reason that we have tried to find out legal nature of norms regulating the relations for compensating the damages caused by administrative procedure, and to clarify the legal bases for the responsibility caused by administrative procedure.

**Բանալի բառեր՝** վարչարարությանը պատճառված վնաս, իրավունքի պաշտպանության միջոց, իրավաբանական պատասխանատվության միջոց, իրավական սանկցիա, հանրային իրավահարաբերություններ, մասնավոր իրավահարաբերություններ, պետաիշխանական բնույթի լիազորություններ:

**Ключевые слова:** ущерб причиненный администрированием, средство защиты права, средство юридической ответственности, правовая санкция, публичные правоотношения, частные правоотношения, полномочия государственно-властного характера.

**Key words:** damages caused by administrative procedure, means for the protection of rights, legal responsibility means, legal sanction, public legal relations, private legal relations, state-authority authorizations.

**ՀՀ ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԿՈՂՄԻՑ ԸՆՏՐԱԿԱՆ  
ՎԵՃԵՐԻ ՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՆ ՈՒ  
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Մարդու և պետության միջև հարաբերությունների զարգացմանը համընթաց մշակվել են մարդու իրավունքների դատական պաշտպանության ապահովման առավել ճկուն ընթացակարգեր, որոնք ուղղված են այդ իրավունքների արդյունավետ իրացմանը, այդ թվում՝ դատական պաշտպանության միջոցով: Ընտրական վեճերի՝ դատական կարգով քննությունն ու լուծումն, ըստ էության, հանդիսանում է ընտրական իրավունքների դատական պաշտպանության գործուն միջոց, որի այսօրվա օրենսդրական կարգավորումն ունի բավականին խոր արմատներ, և մի քանի տասնամյակներ տևած զարգացումների արդյունք է:

Դեռևս 1964 թ. Սոցիալիստական Հայաստանի Քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը թույլ էր տալիս դատական կարգով գանգատարկել միայն ընտրողների ցուցակներում տեղ գտած անձնությունները: Այնուհետև, Հայաստանի Հանրապետության անկախացումից հետո ձևավորված ընտրական օրենսդրությամբ, որը ներառում էր «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի պատգամավորների ընտրության մասին», «Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի ընտրության մասին», «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրության մասին» ՀՀ օրենքները, իսկ 1995 թ. փետրվարի 5-ից ՀՀ ընտրական օրենսգիրքը (վերջինիս ուժի մեջ մտնելու պահից նախկին երեք օրենքներն ուժը կորցրած են ճանաչվել), ընդհանուր առմամբ, սահմանվում էր ընտրությունների կազմակերպման, անցկացման, արդյունքների ամփոփման հետ առնչվող բոլոր մարմինների և պաշտոնատար անձանց որոշումների, գործողությունների (անգործության)՝ հատուկ հայցային վարույթի կարգով վիճարկելու հնարավորություն, այսինքն ընտրական իրավունքների

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան:

խախտման վերաբերյալ վեճերը լուծվում էին ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից քաղաքացիական դատավարության կանոններին համապատասխան:

Այնուհետև, դատաիրավական բարեփոխումների իրականացման շրջանակներում ՀՀ Վարչական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ ՎԴՕ) ընդունմամբ և վարչական դատարանի ստեղծմամբ, կատարվեց արմատական փոփոխություն՝ ընտրական իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ գործերի դատական պաշտպանության իրականացումը հանձնվեց վարչական դատարանի իրավասությանը (վերը նշվածը չի վերաբերում այն ընտրական վեճերին, որոնց քննությունն ու լուծումը բացառապես իրականացվում է Սահմանադրական դատարանի կողմից): Սա, ըստ էության, օրենսդրի կողմից դրսևորած նորարարություն էր, ինչն իր արտացոլումը գտավ 2011 թ. մայիսի 26-ին ընդունված նոր ՀՀ ընտրական օրենսգրքում, որի 46-րդ հոդվածը հստակ կերպով ամրագրեց դատական կարգով քննվող ընտրական վեճերի ենթակայության կարգը, որի համաձայն, ընտրական վեճերի քննության և լուծման իրավասությամբ օժտվեցին ՀՀ սահմանադրական դատարանը և ՀՀ վարչական դատարանը՝ օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով:

Հարկ է նշել, որ սահմանված կարգից բացառություն են կազմում ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ ընտրական վեճերը, որոնց քննությունն իրականացվում է ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանների կողմից՝ ՎԴՕ 208-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ ենթակետի համաձայն:

Ինչ վերաբերում է ընտրական վեճերի քննությունն ու լուծումը վարչական արդարադատության իրավասությանը հանձնելուն, ապա սա միանշանակ չի ընկալվում<sup>2</sup>: Կան տեսակետներ, որ հանրային իրավական վեճերով արդարադատությունը պետք է իրականացվի քաղաքացիադատավարական կանոններով, քանի որ այդ գործընթացներում առկա են կարգավորման նման առարկա ունեցող բազմաթիվ նույնաբովանդակ նորմեր, այսինքն վարչադատավարական հարաբերությունների նկատմամբ կիրառելի են քաղաքացիաիրավական նոր-

---

<sup>2</sup> St' u **Матейкович М. С.**, Необходимо усовершенствовать механизм судебной защиты избирательных прав граждан // Российская юстиция. 2003. N 3, էջ 21, 22, **Тупиков В. А.**, Подсудность дел по жалобам на нарушение избирательных прав и права на участие в референдуме // Российская юстиция. 2002. N 4. էջ 34:

մեր (*mutatis mutandis*): Մակայն, ակնհայտ է, որ այստեղ *mutatis mutandis* սկզբունքն առավել լայն մեկնաբանություն է ստացել, քանի որ վարչական դատավարությունում դա կիրառելի է այնքանով, որքանով չի հակասում վարչական դատավարության էությանը:

Մեկ այլ տեսակետի համաձայն՝ ընտրական վեճերի լուծման, և առհասարակ, վարչական արդարադատության իրականացման համար բավարար են քաղաքացիադատավարական ընթացակարգերը, քանի որ այդ վեճերն ընդհանուր առմամբ կրում են հայցային բնույթ<sup>3</sup>: Մրանց ի պատասխան, մյուս տեսակետի կողմնակիցներն իրավացիորեն գտնում են, որ քաղաքացիական դատավարության սկզբունքները համատեղելի չեն վարչական արդարադատության ինստիտուտի բնույթի ու իրավական նշանակության հետ<sup>4</sup>, և ընտրական վեճերը, որպես այդպիսին, բխում են ոչ թե մասնավոր, այլ հանրային իրավահարաբերություններից, հետևաբար, նպատակահարմար չէ դրանց քննությունն իրականացնել քաղաքացիադատավարական ընթացակարգին համապատասխան<sup>5</sup>:

Գիտագործնական ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ մինչև վերջին տարիները Հայաստանի Հանրապետությունում նույնպես վարչական դատավարությունն իրականացվել է քաղաքացիական դատավարության օրենսդրությամբ, ինչի օրինակն է հանդիսանում նաև ընտրական վեճերի լուծումն ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից: Մակայն, կարծում ենք, որ վարչական դատավարությունն էապես տարբերվում է քաղաքացիական դատավարությունից ինչպես իր նպատակներով ու իրականացվող գործառնությամբ, այնպես էլ սկզբունքներով և բովանդակությամբ: Այս խնդրին անդրադարձել է նաև Սահմանադրական դատարանն իր 2008 թ. նոյեմբերի 25-ի որոշմամբ, որի համաձայն. «ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի վիճարկվող 118-րդ հոդվածի 1-ին մասով օրենսդիրը, հաշվի չառնելով վարչական արդարադատության, հանրային-

---

<sup>3</sup> Տե՛ս **Тупиков В. А.**, Процессуальные особенности судебной защиты избирательных прав, права на участие в референдуме граждан Российской Федерации// Российский судья.-2001. N 3, էջ 22:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Хаманева Н. Ю.**, Судебный контроль за реализацией прав граждан в сфере исполнительной власти. Академический правовой институт при Институте государства и права РАН. Москва, 1999, էջեր 22-51:

<sup>5</sup> Տե՛ս **Треушников М. К.**, Судебная защита избирательных прав// Журнал российского права.- 2000. N 3, էջ 18:



իրավական վեճերի լուծման առանձնահատկությունները, քաղաքացիական դատավարության եռաստիճան համակարգում կիրառվող վճռաբեկության ինստիտուտի իրավակարգավորման բոլոր տարրերը, այդ թվում նաև վճռաբեկ բողոքի հիմքերն ու ընդունելի պայմանները, տարածել է վարչական դատարանի ակտերի բողոքարկման վրա... Մասնագիտացված արդարադատության, այդ թվում նաև՝ վարչական արդարադատության, ինստիտուտի ներդրումը, ի թիվս այլոց, նպատակ է հետապնդում առաջին հերթին... ապահովել տվյալ ոլորտում դատական պաշտպանության իրավունքի իրացման արդյունավետությունը և լիարժեքությունը՝ արդարադատության այդ տեսակին բնորոշ առանձնահատկությունների հաշվառմամբ»<sup>6</sup>:

Վերը նշվածից ելնելով՝ կարելի է փաստել, որ լիովին արդարացված է ինչպես վարչական արդարադատության ինստիտուտի ներդրումը հայրենական իրավական համակարգ, այնպես էլ ընտրական վեճերի, որպես հանրային-իրավական հարաբերությունների, քննության իրականացումը վարչական դատավարության օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

ՎԴՕ՝ ընտրական վեճերի քննությունն ու լուծումը կարգավորող նորմերն ամրագրված են «Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերի վարույթը» վերտառությամբ 28-րդ գլխում, որն ընտրական վեճերի քննության և լուծման, որպես հատուկ վարույթի, վերաբերյալ տարբերակված մոտեցում է ցուցաբերել հետևյալ հարաբերությունների կարգավորման գործում.

- ընտրական գործերով վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակի,
- ընտրական գործի ընդդատության,
- գործի քննության ժամկետների,
- դատական ակտի ուժի մեջ մտնելու վերաբերյալ:

Մնացած ընթացակարգային հարցերն, ըստ էության, լուծվում են ընդհանուր հայցային վարույթի կանոններին համապատասխան:

---

<sup>6</sup> Տե՛ս ՀՀ ՄԴ 25 նոյեմբերի 2008 թ. «Քաղաքացի Արամ Շմավոնյանի դիմումի հիման վրա՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի, «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի 26-րդ հոդվածի 5-րդ մասի, «Ավելացված արժեքի հարկի մասին» ՀՀ օրենքի 2-րդ հոդվածի 2-րդ մասի, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգրքի 115-րդ հոդվածի և 118-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ ՀՀ Մահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ գործով» ՄԴՈ-780 որոշումը:

ՎԴՕ վերը նշված գլխում ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերը, այլ կերպ ասած «ընտրական վեճերն» անվանվում են ընտրական գործեր՝ սահմանելով. «Ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերը Հանրապետության Նախագահի, Ազգային ժողովի, տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների, հանրաքվեի կազմակերպման և անցկացման ընթացքում ընտրական ու հանրաքվեին մասնակցելու իրավունքների խախտման վերաբերյալ ներկայացված հայցադիմումների հիման վրա հարուցված գործերն են» (ՎԴՕ 206-րդ հոդվ.):

Այս ձևակերպման հետ լիովին համաձայնվել չենք կարող, քանի որ այն ամբողջությամբ չի բացահայտում վարչական դատարանի կողմից քննվող ընտրական վեճերի շրջանակը և կարող է տարաբնույթ մեկնաբանությունների առարկա դառնալ: Մասնավորապես, ճշգրտման կարիք ունի «ընտրությունների կազմակերպման և անցկացման ընթացք» արտահայտությունը, քանի որ, եթե նմանօրինակ ձևակերպմամբ օրենսդիրն ի նկատի է ունեցել ընտրությունների միայն կազմակերպման և անցկացման փուլերն, առանց ամփոփման փուլի, ապա այս ձևակերպման շրջանակներից դուրս են մնացել տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքների բողոքարկման վերաբերյալ ընտրական վեճերը: Եթե օրենսդիրը լայն իմաստով է ընկալել այդ ձևակերպումը՝ վերջինիս մեջ ընդգրկելով նաև ընտրությունների ամփոփման փուլը, ապա ակնհայտ է, որ այս ձևակերպումը տարածվում է նաև օրենքով Սահմանադրական դատարանի լուծման իրավասության ներքո գտնվող ընտրական վեճերի վրա, ինչը, բնականաբար, անթույլատրելի է: Հետևաբար, նպատակահարմար է վերը նշված նորմը արմատապես վերանայել՝ ապահովելով հասկացությունների որոշակիությունն ու նպատակային նշանակությունը:

Ինչ վերաբերում է ընտրական վեճերի քննության և լուծման, որպես հատուկ վարույթի վերը նշված ընթացակարգային առանձնահատկություններին, ապա նպատակահարմար է քննարկել այդ գործերի ընդդատության հարցը՝ դրա հետ միաժամանակ անդրադառնալով ընտրական գործերով վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակին, քանի որ դրանք սերտորեն փոխկապակցված են: Այսպես, Ընտր. օր.-ի 46-րդ հոդվածի համաձայն, ԿՀՀ-ի որոշումները, գործողությունները և անգործությունը (բացա-

ռությամբ համապետական ընտրությունների արդյունքների վերաբերյալ որոշումների), ինչպես նաև համայնքի ղեկավարի ու ավագանու անդամների ընտրությունների արդյունքների վերաբերյալ ընտրատարածքային ընտրական հանձնաժողովի որոշումները կարող են բողոքարկվել վարչական դատարան:

Ինչպես տեսնում ենք, Ընտր. օր-ի համաձայն՝ վարչական դատարանին ընդդատյա են միայն ընտրական հանձնաժողովների որոշումները, գործողություններն ու անգործությունը բողոքարկելու վերաբերյալ գործերը, առանց ընդգրկելու վերջիններիս պաշտոնատար անձանց որոշումները, գործողություններն ու անգործությունը բողոքարկելու վերաբերյալ գործերը: Այլ կերպ ասած, ըստ Ընտր. օր.-ի, վարչական դատարանին ընդդատյա են միայն Կենտրոնական ընտրական հանձնաժողովի, որպես կոլեգիալ մարմնի որոշումները, գործողություններն ու անգործությունը բողոքարկելու վերաբերյալ գործերը, այնինչ ՎՊՕ 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական դատարան ղիմելու իրավունք ունի յուրաքանչյուր ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձ, եթե համարում է, որ պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կամ **դրանց պաշտոնատար անձանց** (ընդգծումը մերն է) վարչական ակտերով, գործողություններով կամ անգործությամբ խախտվել են կամ անմիջականորեն կարող են խախտվել իր՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ, միջազգային պայմանագրերով, օրենքներով և այլ իրավական ակտերով ամրագրված իրավունքներն ու ազատությունները:

Ինչպես տեսնում ենք, վարչադատավարական օրենսդրության համաձայն վարչական դատարանին ընդդատյա են ոչ միայն պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների, այլ նաև դրանց պաշտոնատար անձանց որոշումների, գործողությունների կամ անգործության դեմ բերված բողոքները: Այլ կերպ ասած, երկու իրավական ակտեր նույն հարցի վերաբերյալ իրարամերժ մոտեցումներ են պարունակում: Վարչադատավարական օրենսդրությունը վարչական դատարանի համար իրավացիորեն ընդդատության ավելի լայն շրջանակ է սահմանում, քան ընտրական օրենսդրությունը, ինչը ենթակա է շտկման, քանի որ այն անմիջական բացասական ազդեցություն է ունենում գործնականում կոնկրետ գործեր քննելու ընթացքում:

Ինչ վերաբերում է ընտրական գործերով վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակին, ապա ՎՊՕ 207-րդ հոդվածի համաձայն, այդպիսիք հանդիսանում են ՎՊՕ 3-րդ հոդվածով նախատեսված անձինք, ինչպես նաև Ընտր. օր.-ով սահմանված դեպքերում՝ համապատասխան ընտրական հանձնաժողովները: Կարծում ենք, որ այս նորմը չի բխում հատուկ վարույթի էությունից, քանի որ ՎՊՕ 3-րդ հոդվածը համընդգրկուն բնույթ ունի, նախատեսված է վարչական դատավարության համար ընդհանուր առմամբ, համահունչ չէ ընտրական վեճերի վարչադատավարական քննության՝ որպես վարչական արդարադատության առանձին դրսևորման էությանը, և վերջինիս դրույթները գործնական նկատառումներից ելնելով նպատակահարմար չէ ամբողջությամբ տարածել դատական կարգով լուծվող ընտրական վեճերի վրա: Ուստի անհրաժեշտ է վերանայել օրենսդրի վերը նշված դիրքորոշումն ու առավել հստակեցնել ընտրական վեճերով վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող սուբյեկտների շրջանակը:

Ընդդատության վերը նշված կանոններից բխող գործերը վարչական դատարանում միանձնյա քննում և լուծում է վարչական դատարանի դատավորը՝ վարչական դատավարության օրենսդրության համաձայն: Սակայն օրենսգրքի 208-րդ հոդվածը ընդհանուր կանոններից բացառություն է նախատեսում, մասնավորապես,

1) տեղական ինքնակառավարման մարմինների ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումները վիճարկելու, թեկնածուների ու կուսակցությունների ընտրական ցուցակները (դրանցում ընդգրկված թեկնածուներին), թեկնածուներին գրանցելու, չգրանցելու, գրանցումն ուժը կորցրած կամ անվավեր ճանաչելու վերաբերյալ վարչական ակտերի իրավաչափությունը վիճարկելու վերաբերյալ գործերի, որոնք ըստ էության քննում և լուծում է վարչական դատարանը՝ կոլեգիալ՝ 5 դատավորի կազմով,

2) ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերի, որոնք սույն օրենսգրքով սահմանված կարգով քննում են պատասխանողի գտնվելու վայրի՝ ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանները (ՎՊՕ 208-րդ հոդվ. 1-ին մաս):

Առաջին խումբ բացառություններով նախատեսված գործերի՝ կոլեգիալության կարգով քննության նախատեսումը պայմանավորված է նրանով, որ հաճախ կարող են լինել բարդ և քաղաքական հնչեղությո-

յուն ունեցող գործեր, որոնց քննությունը մեկ դատավորի կողմից կարող է դժվարություն առաջացնել ինչպես գործնականում, այնպես էլ կողմնակի ճնշումների ազդեցության տակ ընկնելու առումով: Բացի այդ, կոլեգիալության կարգով գործի քննությունը նվազեցնում է կոռուպցիոն ռիսկերը, հասկապես ընտրական գործընթացում դրանց առկայության պայմաններում:

Երկրորդ խումբ Բացառությունների նախատեսման հիմքում ընկած են մի քանի գործոններ: Նախ, այս գործերը համարվում են բավականին դյուրին ու պարզ, ընտրական օրենսդրության վերաբերյալ խոր գիտելիքներ և փորձ չեն պահանջում, հետևաբար, մասնագիտացված դատարանի կողմից դրանց քննության կարիք, որպես այդպիսին, չկա: Բացի այդ, հաշվի առնելով ընտրական գործերի քննության համար նախատեսված սեղմ ժամկետները, կարծում ենք, որ արդարացված է այն հանգամանքը, որ վարչական դատարանը չծանրաբեռնվի այնպիսի գործերի քննությամբ, որոնք կարող են հաջողությամբ իրականացվել ընդհանուր իրավասության դատարանների կողմից: Այս դրույթի ձևակերպումը բխում է նաև ընտրողների շահերից, քանի որ ընտրողների ցուցակների ճշգրտման համար պատասխանողի գտնվելու վայրի ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարան դիմելու հնարավորությունը տարածքային առումով առավել դյուրին է դարձնում վերջիններիս՝ խախտված իրավունքների վերականգնման գործընթացը:

Հարկ է նշել, որ ընտրողների ցուցակների ճշգրտման վերաբերյալ գործերը ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանների կողմից քննելու կարգն արտացոլված է նաև Վենետիկյան հանձնաժողովի կողմից 2002 թ. ընդունված «Ընտրական հարցերում բարենպաստ գործունեության կանոնագիրք»-ով<sup>7</sup>: Ի դեպ, ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ ընտրական վեճերի քննության և լուծման վերաբերյալ անդրկովկասյան երեք երկրներում գործող օրենսդրություններից վերը նշված կանոնագրքին ամենից շատ համապատասխանում է ՀՀ ընտրական օրենսդրությունը<sup>8</sup>:

---

<sup>7</sup> Տե՛ս «Ընտրական հարցերում բարենպաստ գործունեության կանոնագիրք». Վենետիկյան հանձնաժողով, 52-րդ լիազումար նստաշրջան, 18-19 հոկտեմբերի 2002 թ., Վենետիկ:

<sup>8</sup> Տե՛ս Second Eastern Partnership Facility Meeting on voter lists and election dispute resolution. Chisinau 22-23 septemer 2011 – «European standards regarding the effective

Ընտրական գործերի, որպես հատուկ վարույթների քննության ու լուծման համար ՎԴՕ նախատեսված մյուս առանձնահատկությունները վերաբերում են ընտրական գործերի քննության և լուծման համար նախատեսված ժամկետներին: Հաշվի առնելով ընտրական գործընթացների սեղմ ժամկետները՝ ընտրական գործերի քննության և լուծման համար օրենսդիրն արդարացիորեն ամրագրել է կոնկրետ ժամկետներ, որպեսզի դրանց անհարկի ձգձգումներով չխաթարվի ընտրական գործընթացի բնականոն ընթացքը: Այսպես, օրինակ, ընտրական գործերի քննության և լուծման համար նախատեսված ընդհանուր դրույթն ամրագրում է, որ հայցադիմումը վարչական դատարան կարող է ներկայացվել 3 օրացուցային օրվա ընթացքում այն օրվանից, երբ հայցվորն իմացել է կամ պարտավոր էր իմանալ իր ընտրական իրավունքի խախտման մասին (ՎԴՕ 209-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Կարծում ենք, որ այս նորմն ամրագրելիս օրենսդիրը հաշվի չի առել այն հանգամանքը, որ ընտրական վեճերի քննության և լուծման համար նախատեսված է այլընտրանքային տարբերակ, այսինքն անձը հնարավորություն ունի իր խախտված իրավունքի վերականգնման վերաբերյալ դիմել նախ՝ ընտրական հանձնաժողով, ապա դատարան: Նմանատիպ իրավիճակներում հաճախ կարող է բաց թողնվել օրացուցային եռօրյա ժամկետը՝ անձին զրկելով խախտված իրավունքի դատական պաշտպանության իրականացման հնարավորությունից: Հետևաբար, կարծում ենք, որ վերը նշված նորմը պետք է կիրառել բացառապես վարչական դատարան բողոքարկվող գործերի վերաբերյալ:

Թեպետ՝ ՎԴՕ բավականին մանրամասնորեն սահմանում է ընտրական գործերի քննության և լուծման ժամկետները, սակայն չի պարունակում որևէ նորմ, որից պարզ կլինի, թե ընտրության արդյունքների ամփոփումից հետո մինչև երբ կարելի է ընտրական իրավունքների պաշտպանության հայցով դիմել դատարան, ինչը նշանակում է, որ այս ժամկետը սահմանափակված չէ, այսինքն՝ նույնիսկ ընտրությունների արդյունքների ամփոփումից մեկ տարի անց, եթե անձը կպարզի իր ընտրական իրավունքի խախտման մասին, ապա հնարավորություն կունենա եռօրյա ժամկետում դիմել դատարան:

Կարծում ենք, որ նմանատիպ նորմի բացակայությունը կարող է ընտրված պետական կառավարման կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների և դրանց պաշտոնատար անձանց գործունեության վրա բացասական ազդեցություն ունենալ՝ առաջացնելով անորոշություն և իրավական կարգավիճակի անկայունություն: Ուստի անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ամրագրել առավելագույն ժամանակահատված, որի բացթողումից հետո, կապված կոնկրետ ընտրական գործընթացի հետ, ընտրական իրավունքների պաշպանության վերաբերյալ որևէ դիմում ենթակա չէ քննության:

Ընդհանուր առմամբ, ամփոփելով ընտրական իրավունքի պաշտպանության համար դատական քննության ժամկետները, հարկ է նշել, որ օրենսդիրը բավականին մանրամասն և ամբողջական կարգավորում է տվել, ինչն անհամեմատելի է ընտրական վեճերը կարգավորող՝ նախկինում գործող օրենսդրության հետ, և դրական ազդեցություն կունենա արդյունավետ դատաքննություն ապահովելու գործում՝ կողմերին գերծ պահելով գործի անհարկի ձգձգումներից:

Ինչ վերաբերում է ընտրությունների արդյունքներով ընդունված որոշումների հետ կապված վեճերի վերաբերյալ վարչական դատարանի կողմից՝ օրենքով նախատեսված կարգով կայացրած որոշումներին, ապա այստեղ ուշադրության է արժանի ՎՊՕ 212-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, որի համաձայն. «Եթե գործի քննությունից հետո վարչական դատարանը, սպառելով ապացույցներ ձեռք բերելու համար սույն օրենքով նախատեսված բոլոր միջոցները, այդուհանդերձ, հնարավորություն չի ունեցել պարզելու ընտրության իրական արդյունքները, սակայն վարչական դատարանի կողմից որպես հավաստի գնահատված ապացույցներից ակնհայտ է դարձել, որ ընտրախախտումներն ունեցել են կազմակերպված, զանգվածային, կրկնվող կամ պարբերական բնույթ,..... ապա որոշում ընդունելիս վարչական դատարանն իրավասու է այդ հիմքով անվավեր ճանաչելու ընտրությունների արդյունքները»: Կարծում ենք, որ այս նորմի առկայությունը արդար դատաքննություն իրականացնելու լրացուցիչ երաշխիք է հանդիսանում բոլոր այն դեպքերի համար, երբ հնարավոր չէ ապացույցներով հստակ բացահայտել ողջ իրականությունը, այսինքն ընտրությունների արդյունքների վավերականության ստուգման հարցում դատարանը լուծում է ինչպես իրավունքի, այնպես էլ փաստական հանգամանքների հարցը՝ եզրահանգելով, թե ակտիվ և պասիվ ընտ-

րական իրավունքի խախտումները որքանով են ազդել ընտրությունների արդյունքների վավերականության վրա: Ամեն դեպքում, այս նորմի հասարակական նշանակությունը, չնայած իր հռչակագրային բնույթին, անվիճելի է: Այլ հարց է, թե գործնականում որքան արդյունավետությամբ այն կկիրառվի, ինչպես նաև ընտրախախտումներին բնորոշող վերը նշված հատկանիշները որքանով համարժեք և ճիշտ կգնահատվեն:

Ինչ վերաբերում է վարչական դատարանի կայացրած վարչական ակտին, ապա ՎԴՕ 213-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն ընտրական իրավունքի պաշտպանության վերաբերյալ գործերով վարչական դատարանի՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը վերջնական են, վերանայման ենթակա չեն և ուժի մեջ են մտնում հրապարակման պահից: Սակայն այս դրույթը միանշանակ չի ընկալվում թե՛ մասնագիտական գրականության մեջ, թե՛ գործնականում: Մասնավորապես, 2013 թ. փետրվարի 18-ի նախագահական ընտրությունների վերաբերյալ ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույցում<sup>9</sup> ընտրական վեճերով կայացված դատական ակտերի վերջնական լինելը դիտվում է որպես ընտրություններին առնչվող բողոքներ ներկայացնելու իրավունքի անհիմն սահմանափակում և առաջարկվում համապատասխան օրենսդրական նորմի փոփոխում:

Որոշ հեղինակներ նույնպես միանշանակ չեն ընկալում ընտրական վեճերի վերաբերյալ կայացված դատական ակտերի անմիջական ուժի մեջ մտնելու հանգամանքը՝ առաջարկելով դատական ակտի՝ անմիջական ուժի մեջ մտնելու հետ մեկտեղ դրանց բողոքարկման հնարավորության նախատեսում<sup>10</sup>:

Ընդհանուր առմամբ և՛ օրենսդրական համապատասխան նորմի, և՛ վերը նշված տեսական կարծիքների մեջ առկա է ուշագրավ հանգամանք: Օրենսդիրը, ամրագրելով դատական ակտի բողոքարկման սահմանափակում, կարծում ենք, գործել է ընտրական գործըն-

---

<sup>9</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Նախագահի ընտրություններ, 18 փետրվար, 2013 թ. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ընտրությունների դիտորդական առաքելության վերջնական զեկույց. Վարչապա. 8 մայիսի 2013 թ.:

<sup>10</sup> Տե՛ս, օրինակ, **Белов С. А.**, Процессуальные особенности судебной защиты избирательных прав граждан/ Кодекс-Инфо. 2001, N 1, էջ 21, **Князев С. Д.**, Избирательные споры// Правоведение. 2001. N 3, էջ 110:



թացների արագության և ընտրությունների անխաթարության ապահովման նկատառումներից ելնելով, քանի որ կարող են լինել դատական ակտերի բազմաթիվ, հաճախ նաև անհարկի բողոքարկումներ, որոնք կձգձգեն ընտրական գործընթացները, ինչն էլ կարող է բացասական հետևանքների պատճառ դառնալ: Նաև կազմակերպական և ֆինանսական խնդիրներ առաջացնել ընտրությունների կազմակերպման համար պատասխանատու մարմինների համար:

Ինչ վերաբերում է վերը նշված տեսական դրույթներին, ապա դրանք հիմնավորվում են՝ ելնելով ընտրական իրավունքների պաշտպանության առաջնայնությունից:

Կարծում ենք, որ ներկայումս օրենսդրի դիրքորոշումն արդարացված է այնքանով, որ ընտրական գործընթացի մասնակիցների իրավագիտակցության ներկայիս մակարդակը կարող է հանգեցնել դատական ակտի բողոքարկման հնարավորության շահարկման: Բացի այս, ընտրական իրավունքների՝ օրենսդրությամբ ամրագրված վարչական և դատական պաշտպանության առկայությունը համարվում է բավականին լուրջ երաշխիք, որպեսզի ընտրական իրավունքները համարվեն օրենսդրորեն պաշտպանված: Այնուամենայնիվ, վարչական արդարադատության հիմնական նպատակառոդվածությունը մարդու իրավունքների ու ազատությունների դատական պաշտպանության ապահովումն է, ինչի արդյունավետության բարձրացումը պայմանավորված է նաև դատական ակտի բողոքարկելիությամբ: Հետևաբար, չնայած օրենսդրի դիրքորոշմանը, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ ընտրական վեճերով վարչական դատարանի որոշման բողոքարկման հնարավորության արգելքը չի բխում վարչական արդարադատության, որպես մարդու իրավունքների պաշտպանություն ապահովող ընթացակարգի էությունից:

Ընդհանրացնելով վարչական դատարանի կողմից ընտրական վեճերի՝ որպես հատուկ վարույթի քննությանն ու լուծմանը վերաբերող առանձնահատկությունների բնութագրումը, նշենք, որ չնայած վարչական արդարադատության էությանն ու նշանակությանը հակասող որոշ օրենսդրական ընթացակարգերի առկայությանը, այնուամենայնիվ, օրենսդիրը բավականին հստակ կարգավորում է տվել այս խնդրից բխող հարցերի լուծմանը:

Նախ, ընտրական վեճերի լուծման հարցում արդեն իսկ դրական ազդեցություն ունի դատական պաշտպանության ինստիտուտի առ-

կայությունը, այսինքն ընտրական իրավունքների պաշտպանության հայցով դատարան դիմելու հնարավորությունը: Այն նվազեցնում է ընտրական վեճեր լուծելու իրավասություն ունեցող վարչական մարմինների կողմից դիտավորությամբ անօրինական որոշումներ ընդունելու, անգործություն դրսևորելու, ինչպես նաև այլ հակաիրավական գործողություններ կատարելու հնարավորությունը, քանի որ վերջիններիս կողմից անօրինականության ցանկացած դրսևորում հավակնում է վերանայվել անկողմնակալ մարմնի կողմից:

Բացի այդ, վարչական կարգով ընտրական վեճերի արդար քննության երաշխիքներ են հանդիսանում այնպիսի հանգամանքները, ինչպիսիք են դատարանի անկախությունն այլ մարմիններից, ենթարկվելը միայն օրենքին, գործի անմիջական, հրապարակային քննությունը, մրցակցային ընթացակարգը, ինչպես նաև դատավարությանը բնորոշ այլ ժողովրդավարական սկզբունքները, որոնք դրական կերպով են ազդում գործի օբյեկտիվ քննության ապահովման վրա, այլ կերպ ասած, դատական կարգով ընտրական վեճերի լուծումն առանձնանում է իրավական երաշխիքներով, որոնք գործի քննության և լուծման ընթացքում ապահովում են օրինականության սկզբունքի իրացումը:

Այնուամենայնիվ, դատական պաշտպանության վերը նշված արժանիքներն այսօր գործնականում հաճախ այլ կիրառում են ստանում, որի արդյունքն է հասարակության անվստահության ձևավորումը ողջ դատական համակարգի նկատմամբ: Դրա պատճառներից են.

1) քաղաքականացված դատական համակարգի առկայությունը, որն այսօր գերխնդիր է, և որի հաղթահարման ուղղությամբ տարաբնույթ իրավական լուծումներ են առաջադրվում ներկայումս ընթացող սահմանադրական բարեփոխումների համատեքստում: Կարծում ենք, որ այս խնդրի լուծման հիմքում ընկած է հասարակության և պետության իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի ցածր զարգացվածության մակարդակը, առանց դրա բարձրացման հնարավոր չէ երկրում ապահովել ժողովրդավարական որևէ գործընթաց,

2) ընտրական օրենսդրության հաճախակի փոփոխությունները: Սա սերտորեն փոխկապակցված է վերը նշված եզրահանգման հետ, ուստի չկրկնվելու համար ավելացնենք, որ լավագույն պրակտիկ փորձի փնտրտուքները, այս կամ այն երկրում արդյունավետ գործող համակարգի ուղղակի ներդրումը դեռևս երաշխիք չէ մեր երկրում

դրա արդյունավետության համար: Ավելին, հաճախակի փոփոխվող օրենսդրությունը բացասաբար է ազդում տվյալ ոլորտում կայուն և կանխատեսելի դատական պրակտիկա ձևավորելու գործընթացի վրա: Հետևաբար, անհրաժեշտ է, որ դատաիրավական բարեփոխումներին զուգընթաց պետական քաղաքականություն վարվի հասարակության իրավագիտակցության և իրավական մշակույթի զարգացման ուղղությամբ, որի արդյունքում միայն կարելի է ակնկալել ընտրական իրավունքների արդյունավետ պաշտպանություն:

**Анаит Есаян**

*Соискатель кафедры конституционного права ЕГУ*

## **ОСОБЕННОСТИ И ГРАНИЦЫ РАССМОТРЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СПОРОВ АДМИНИСТРАТИВНЫМ СУДОМ РА**

В данной статье автор исследовал особенности рассмотрения избирательных споров Административным судом Республики Армения, в частности, круг субъектов, имеющих право обращаться в Административный суд по вопросам нарушения избирательных прав, подсудность избирательных споров, сроки, нормы, касающиеся вступления в силу судебных актов Административного суда.

В статье так же исследованы некоторые взаимоисключающие положения относительно того, оправдан ли тот факт, что избирательные споры исследуются административным судом, и автором представлены некоторые заключения, имеющие научно-практическое значение.

Автор особо отметил, что плодотворность рассмотрения избирательных споров административным судом, как эффективное средство защиты избирательных прав, непосредственно связана с независимостью и со свободой проявления политической воли судебной системы.

## **FEATURES AND LIMITATIONS OF EXAMINATION OF ELECTORAL DISPUTES BY THE ADMINISTRATIVE COURT OF THE REPUBLIC OF ARMENIA**

In this article the author referred to the characteristics of examination of electoral disputes by the Administrative Court of the Republic of Armenia, in particular, the framework of the subjects having the right to appeal to the Administrative court for violations of electoral rights, jurisdiction in election cases, time limits on trials and legal requirements relating to the entry into force of the judicial acts of the Administrative Court.

The author also explored some conflicting positions on a handing investigation and resolution of electoral disputes to the Administrative Court and submitted some scientific and practical conclusions. The author, in particular, pointed the fact, that productivity of the examination of electoral disputes by Administrative Court, as a practical measure of protection of electoral rights, directly related to independence and freedom of the judiciary.

**Բանալի բառեր՝** վարչական դատարան, դատավարություն, ընտրական վեճ, ընտրական իրավունքներ, ընտրական իրավունքների պաշտպանություն, ընտրական վեճերի քննություն և լուծում, իրավասություն, ընդդատություն, դատական ակտ, դատական համակարգ:

**Ключевые слова:** Административный суд, процесс, избирательный спор, избирательные права, защита избирательных прав, исследование и решение избирательных споров, компетенция, подсудность, судебный акт, судебная система.

**Key words:** Administrative Court, trial, electoral dispute, electoral rights, protection of electoral rights, examination and resolution of electoral disputes, jurisdiction, judicial act, judiciary.

**ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՅԵՑՈՂՈՒԹՅԱՆ ՄԱՀՄԱՆՄԱՆ  
ԵՎ ԻՐԱՅՄԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ**

Իրավական պետության կայացմանը զուգընթաց Հայաստանի Հանրապետությունում առաջացավ իրավական, պետական կառավարման բազմաթիվ ինստիտուտների, դրանց սոցիալական, իրավական բովանդակության վերազնահատման և սոցիալ-իրավական պետության կառուցմանն ուղղված նոր հայեցակարգային կողմնորոշիչների ընտրության անհրաժեշտությունը: Նշված իրավական ինստիտուտներից մեկը, որը ենթակա էր վերազնահատման և վերաիմաստավորման, հայեցողության ինստիտուտն է իրավունքում՝ ընդհանրապես, և վարչական հայեցողության ինստիտուտը՝ մասնավորապես:

ԻՍՀՄ վարչական իրավունքի գիտության մեջ գրեթե չէր օգտագործվում «վարչական հայեցողություն» եզրույթը: Հիմնականում խոսքը գնում էր պետական կառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց ենթաօրենսդրական գործունեության և պետական կառավարման ոլորտում օրինականության ամրապնդման մասին<sup>2</sup>: Դա ենթադրում էր վերջիններիս աներկբա ենթակարգային կախվածությունը կառավարման վերադաս մարմիններից և գործող օրենսդրական նորմերից:

Հայաստանի Երրորդ հանրապետության համար առանցքային խնդիր շարունակեց մնալ պետաիշխանական լիազորություններով օժտված մարմինների սահմանադրական գործառնությունների ու իրավասությունների ներդաշնակումը, դրանց հայեցողության սահմանների հստակեցումը, իրավունքով իշխանության սահմանափակման իրական նախադրյալների ստեղծումը: Դա հիմնական ճանապարհն է

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ռ. Հ. Եղյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Тихомиров Ю.А.**, Административное право и процесс: полный курс, М.: изд-во **Тихомиров М. Ю.**, 2001, էջ 45-48:

հաղթահարելու համար սուբյեկտիվիզմի ու կամայականության դրսևորումները, սովետային երևույթները՝ պետաիշխանական լիազորություններն իրականացնելիս<sup>3</sup>:

Պետաիշխանական հայեցողական լիազորությունների գոյության անհրաժեշտության և սահմանների հիմնահարցերի վերաբերյալ իրավական միտքը սերտորեն զարգացել է իրավունքի գերակայության կոնցեպցիայի մշակման և զարգացման համատեքստում: Իրավունքի գերակայությունը, հանդիսանալով իրավական պետության էությունը, ենթադրում է, որ պետք է երաշխավորվի կամայականության արգելքի սկզբունքը և հստակեցված լինեն հանրային իշխանության մարմինների հայեցողության սահմանները<sup>4</sup>:

Իրավունքի գերակայության ժամանակակից կոնցեպցիան առաջ է քաշել սահմանադրական իրավունքի բրիտանացի մասնագետ Ա.Վ. Դայսիին<sup>5</sup>, ով իրավունքի գերակայության մեջ էր տեսնում անձի նկատմամբ տեսականորեն անսահմանափակ *պետական իշխանության սահմանափակման պոտենցիալը*: Նրա կարծիքով պետական իշխանության հայեցողական լիազորությունները անպայմանորեն կհանգեցնեն կամայականության:

Դայսիի դիրքորոշումը իրավունքի գերակայության վերաբերյալ այն մասով, որով դիտարկում է ցանկացած հայեցողական լիազորության արդյունքում պետական իշխանության «կամայական» իրականացման անխուսափելիությունը<sup>6</sup>, չի ընդունվում ժամանակակից իրավագիտության կողմից:

20-րդ դարի առաջին կեսին իրավունքի գերակայությունը դարձավ ծայրահեղ վիճարկելի հասկացություն, քանզի հայեցողական լիազորությունների վերաբերյալ Դայսիի կոնցեպցիային հակադրվեց

---

<sup>3</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, հոկտեմբեր 2014, էջ 6:

<sup>4</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, հոկտեմբեր 2014, էջ 16:

<sup>5</sup> Տե՛ս Доклад о верховенстве права. Принято на 86 пленарном заседании Венецианской Комиссии (Венеция, 25-26 марта 2011 года), CDL-AD(2011)003rev, էջ 3:

<sup>6</sup> Տե՛ս **Erik O. Wennerström**, The Rule of Law and the European Union, Uppsala: Iustus Förlag 2007, էջ 61:

«համընդհանուր բարօրության պետության» տեսության ներկայացուցիչների մոդելը, որը առաջ էր քաշվում՝ որպես պետական միջամտության գաղափարի հակադրում: Հայեցողությունը արդարացիորեն դիտարկվում էր որպես մշտապես բարդացող հասարակության մեջ որոշումների կայացման անհրաժեշտ պայման:

Մակայն 20-րդ դարի կեսին արդեն իրավունքի գերակայության և պետական իշխանության մարմինների կողմից հայեցողական լիազորությունների իրացման շրջանակում առաջ եկան նշված տեսությունների համաձայնեցման կետեր: Փոխզիջումային կետը այն էր, որ հայեցողական լիազորությունները կարող են իրականացվել, սակայն բացառապես օրենքի տառին և նպատակներին համապատասխան: Չնայած ժամանակակից բարդ հասարակություններում հայեցողական լիազորությունները անհրաժեշտ են մի շարք պետական գործառույթների արդյունավետ իրականացման համար, սակայն այդպիսի լիազորությունները չպետք է իրականացվեն կամայականորեն: Իշխանության իրացման նման մեթոդիկան կարող է հնարավորություն ընձեռել անարդարացի, չհիմնավորված, իռացիոնալ կամ ռեպրեսիվ որոշումների կայացման համար, որոնք համատեղելի չեն իրավունքի գերակայության կոնցեպցիայի հետ<sup>7</sup>:

Ի թիվս վարչարարության վերաբերյալ բազմաթիվ այլ հարցերի՝ վարչական հայեցողության և դրա իրացման հարցերի կարգավորմանն էր ուղղված 18.02.2004 թ. ընդունված «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը, այսուհետ տեքստում նաև՝ Օրենք, որի «Հայեցողական լիազորությունները սահմանափակելը» վերտառությամբ 6-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ «հայեցողական լիազորությունը դա վարչական մարմնին վերապահված իրավունքն է՝ ընտրելու մի քանի հնարավոր իրավաչափ լուծումներից մեկը», իսկ հաջորդ մասը սահմանում է, որ *«հայեցողական լիազորություն իրականացնելիս վարչական մարմինը պարտավոր է առաջնորդվել մարդու և քաղաքացու՝ Հայաստանի*

---

<sup>7</sup> St'u Доклад о верховенстве права. Принято на 86 пленарном заседании Венецианской Комиссии (Венеция, 25-26 марта 2011 года), CDL-AD(2011)003rev, էջ 17:

*Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ, նրանց իրավահավասարության, վարչարարության իրականացման համաչափության և կամայականության արգելքի սկզբունքներով, ինչպես նաև հետապնդել օրենքով կանխորոշված այլ նպատակներ»:*

Կարծես թե բավականին հաջողված սահմանում է, և վարչարարության այս հիմնարար սկզբունքի ներդրումը պետք է բարձրացներ իրավակիրառ պրակտիկայում հայեցողական լիազորությունների իրացման ուղղորդումը դեպի մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության առաջնայնությամբ ձևավորված որակապես ավելի բարձր մակարդակի իրավակիրառ պրակտիկայի, քան ունեինք մինչև վարչարարության վերաբերյալ օրենսդրության կողմից կացումը: Սակայն, Օրենքի գործողության ավելի քան 10 տարիները այդպես էլ չկարողացան իրավակիրառ պրակտիկայում ապահովել վարչական մարմինների կողմից օրենքով կանխորոշված նպատակներով և շրջանակում վարչական հայեցողության իրացման արդյունքում իրենց առջև դրված խնդիրների արդյունավետ լուծումը: Եթե վարչական հայեցողության իրացման սահմանափակման բովանդակությունը չդիտարկվի վարչարարության հիմնարար այլ սկզբունքների համատեքստում (կամայականության արգելք, վարչարարության իրականացման համաչափություն և այլն), ապա ակնհայտ է, որ բավականին նեղանում է սույն հասկացության սեփական բովանդակությունը: Եթե որպես հայեցողական լիազորության իրացման պարտադիր պայման դիտարկենք միայն վարչական մարմնի՝ մարդու և քաղաքացու Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ առաջնորդվելու պարտավորությունը, ապա ակնհայտ կդառնա, որ վարչական հայեցողության իրացման բնագավառում իրավակիրառ պրակտիկայի հեղհեղուկ բնույթի վերացմանը միտված սահմանները ավելի անորոշ կդառնան՝ օրենսդրական կարգավորման համապատասխան մեխանիզմների բացակայության պատճառով: Ինչպես արդարացիորեն նշել է Սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովը՝ Սահմանադրությո-



յան 3-րդ հոդվածի 3-րդ մասում ամրագրված դրույթը, համաձայն որի՝ «Պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով և ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք», հիմնականում մնաց որպես բարի ցանկություն, քանի որ համակարգային առումով դրա իրացման անհրաժեշտ սահմանադրական նախադրյալներ չամրագրվեցին<sup>8</sup>։ Վարչական մարմինների կողմից հայեցողական լիազորությունների իրացմամբ պայմանավորված վարչարարության ուսումնասիրության հիման վրա կարելի է փաստել, որ վարչական հայեցողությունը իրականացվում է բացառապես տարերայնորեն, օրենքով կանխորոշված շրջանակներում ոչ միայն չի ձևավորվել վարչարարության միատեսակ իրացման պրակտիկա վարչական մարմինների հայեցողական լիազորությունների իրացման բնագավառում, այլև նման պրակտիկան մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքների պաշտպանության անհրաժեշտությամբ պայմանավորված ուղղորդում չի ստացել դատական մարմինների կողմից։

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրական դատարանի թիվ ՍԴՌ-780, ՍԴՌ-747 և այլ որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշման համաձայն՝ օրենքներում օգտագործվող առանձին հասկացություններ չեն կարող *ինքնաբավ լինել*։ Դրանց բովանդակությունը, բնորոշ հատկանիշների շրջանակը ճշգրտվում են ոչ միայն օրինաստեղծ գործունեության արդյունքում, այլ նաև *դատական պրակտիկայում*։ Սահմանադրական դատարանն արձանագրել է, որ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, գործելով ՀՀ Սահմանադրության 92 հոդվածի 2-րդ պարբերությամբ սահմանված իր սահմանադրաիրավական գործառույթի, այն է՝ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու գործառույթի և *այդ գործառույթն իրականացնելիս՝ իրավունքի զարգացմանը նպաստելու իրավասության շրջանակներում*, իր որոշումների մեջ պարտավոր է մեկնաբանել է խնդրո առարկա հասկացությունների օրենսդրական բովանդակությունը՝ ըստ էության որոշակիացնելով

---

<sup>8</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ, Երևան, հոկտեմբեր 2014, էջ 6։

դրա հատկանիշների շրջանակը:

Խնդրո առարկա հասկացության կիրառման վերաբերյալ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը իր որոշումներում, ըստ անհրաժեշտության, «վարչական հայեցողություն», «հայեցողական լիազորություն» եզրույթների օրենսդրական բնորոշումներին հղում կատարելուց և դրանց բովանդակության մեխանիկական կրկնությունից առաջ չի գնացել:<sup>9</sup>

Ինչով էլ պայմանավորված՝ ավելի է կարևորվում «հայեցողություն» եզրույթի իրավական բովանդակության բացահայտումը տեսական մակարդակում և դրա համադրումը ՀՀ գործող օրենսդրությամբ սահմանված լեզվա բնորոշմանը կունենա ոչ միայն տեսական, այլև գործնական նշանակություն: Նշված եզրույթի իրավական բովանդակության հստակ բացահայտումը, հասկացության բովանդակությունը կազմող տարրերի համակարգված ներկայացումը կարող է հիմք հանդիսանալ իրավունքի գերակայության սկզբունքի համատեքստում միասնական իրավակիրառ պրակտիկայի ձևավորմանը, որը, որպես ուղենիշ հիմքում կունենա մարդու և քաղաքացու՝ Հայաստանի

---

<sup>9</sup> ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը իր թիվ ՎԴ /0016/05/08, ՎԴ /2523/05/09, ՎԴ 4538/05/09, ՎԴ /1364/05/10 և այլ գործերով կայացված որոշումներում արտահայտված իրավական դիրքորոշման մեջ վարչական մարմնի կողմից պատշաճ ծանուցման ձևի ընտրության հայեցողության վերաբերյալ հարցի քննարկմանն անդրադառնալիս բավարարվել է Օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի մեխանիկական մատնանշմամբ՝ առանց հստակեցնելու դրա կիրառման իրավական բովանդակությունը և հատկանիշների շրջանակը, և դա այն պայմաններում, երբ նույն Վճռաբեկ դատարանը իր որոշումներում բազմիցս անդրադառնալով դատական ակտերի հիմնավորվածության հարցին՝ նշել է, որ յուրաքանչյուր դեպքում դատարանը պարտավոր է տալ որոշման իրավական հիմնավորումը: Վերջինս նշել է, որ որոշման մեջ ոչ միայն պետք է ցույց տալ նորմատիվ ակտի այս կամ այն հոդվածը, որում ամրագրված է կիրառման ենթակա նորմը, **այլև պետք է պատճառաբանվի, թե հատկապես ինչու պետք է կիրառվի հենց այդ նորմը:** Որոշման իրավական հիմնավորումը բնութագրում է ինչպես դատարանի, այնպես էլ դրա որոշման իրավակիրառ գործառնությունը, ընդգծում դատական գործունեության և դատական որոշման օրինականությունը (*տե՛ս ըստ հայցի Ռազմիկ Մարությանի ընդդեմ՝ Ստեփան և Անահիտ Մարությանների, ՀՀ Կենտրոն նոտարական գրասենյակի՝ ժառանգական գույքի ընդունման փաստի ճանաչման և ըստ օրենքի ժառանգության իրավունքի վկայագիրը մասնակի անվավեր ճանաչելու պահանջների մասին և՛ Ստեփան, և՛ Անահիտ Մարությանների հակընդդեմ հայցի՝ սեփականության իրավունքով պատկանող բնակելի տան և հողամասի բաժանման պահանջի մասին ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 27.03.2008 թվականի թիվ 3-54 (ՎԴ) որոշումը:*

նի Հանրապետության Սահմանադրությամբ ամրագրված իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության գաղափարը:

Մինչ այսօր հայեցողության ինստիտուտը ուսումնասիրվել է հիմնականում դատարանի հայեցողական (դիսկրեցիոն) լիազորությունների իրացման հիմնահարցերի համատեքստում<sup>10</sup>, և մասնագիտական իրավաբանական գրականության մեջ, կարծես թե, շրջանցվել է պետական կառավարման մարմինների (վարչական ապարատի) հայեցողական լիազորությունների իրացման հետ կապված հիմնահարցերի ուսումնասիրման անհրաժեշտությունը՝ բացառությամբ որոշ հեղինակների (Վ. Մ. Մանուխին, Յու. Ա. Տիխոմիրով և այլոք)<sup>11</sup>:

Յու. Ա. Տիխոմիրովի դիպուկ բնութագրմամբ՝ «Վարչական հայեցողությունը՝ որպես եզրույթ և իրավական երևույթ, «կորչում է» կառավարման բնութագրիչների և ձևերի, վարչական հարկադրանքի, վարչական պատասխանատվության մեթոդների վերաբերյալ իրավակարգավորման բազմության մեջ: «Հայեցողություն» եզրույթի կիրառման դեպքերի դժվար է հանդիպել նաև պետության և իրավունքի տեսության, սահմանադրական իրավունքի վերաբերյալ աշխատություններում»:

Ժամանակակից իրավագիտական հանրագիտարաններում հայեցողություն (դիսկրեցիա)<sup>12</sup> և հայեցողական իշխանություն (լիազո-

---

<sup>10</sup> Տե՛ս **Барак А.**, Судейское усмотрение. М., 1999; **Абушенко Д. Б.**, Судебное усмотрение в гражданском и арбитражном процессе. М., 2002 և այլ հեղինակների աշխատություններ:

<sup>11</sup> Տե՛ս **Манохин В. М.**, Правовое государство и проблема управления по усмотрению // Государство и право. 1990. № 1, **Ю. А. Тихомиров**, Административное усмотрение и право // Журнал российского права. 2000, № 4, **Антропов В. Г.**, Правоприменительное усмотрение: понятие и формирование (логико-семантической анализ). Автореф. дисс. ...канд. юрид. наук. Волгоград, և այլ հեղինակների աշխատություններ:

<sup>12</sup> *Ժամանակակից իրավաբանական գրականության մեջ «դիսկրեցիա» և «հայեցողություն» եզրույթների փոխհարաբերակցության առումով առկա են տարբեր, երբեմն միմյանց հակասող տեսակետներ, որոնք կարելի է բաժանել երեք հիմնական խմբերի. մոտեցումներից մեկի համաձայն՝ այդ երկու եզրույթները հոմանիշ են, կամ նույնական, ըստ մյուսի՝ դիսկրեցիան ավելի գիտական և տեսության մեջ կիրառվող հասկացություն է, իսկ հայեցողություն եզրույթը կիրառվում է ընթացիկ իրավական խնդիրների կարգավորման նպատակով, երրորդ՝ երբեմն այս երկու եզրույթները դիտարկվում են առանձին-առանձին ինչպես ձևի, այնպես էլ բովանդակության*

րություն) հասկացությունները բնորոշվում են որպես պետական կառավարման մարմինների կամ պաշտոնատար անձանց կողմից սեփական հայեցողությամբ իրավական վեճի լուծման գործընթաց<sup>13</sup>:

Հատկանշական է, որ օտարալեզու իրավաբանական գրականության մեջ «հայեցողություն» եզրույթի իրավական բովանդակության բացահայտման նպատակով լեզվատրամաբանական մեթոդի կիրառումը ոչ բոլոր դեպքերում է արդյունավետ համարվում: Ինչպես նշել է Ա. Բարաքը՝ «Լեզվի և գիտության մեջ «հայեցողություն» եզրույթը ունի մեկից ավելի նշանակություններ, և, բնականաբար, տարբեր իմաստային նշանակություն տարբեր համատեքստերում<sup>14</sup>: Սակայն հայերենի պարագայում վիճակը բոլորովին այլ է: Այսպես, համաձայն Է. Բ. Աղայանի «Արդի հայերենի բացատրական բառարանի»՝ «հայեցողություն» նշանակում է՝ «1. ներքին՝ մտավոր գննություն, դատողություն, 2. դատելը, դատողությամբ որոշելը, այս կամ այն կերպ ընտրելը՝ վճռելը՝ տնօրինելը (ըստ իր դատողության կամքի և այլն) 3. հնգ. նայվածք, հայացք»<sup>15</sup>:

Նշված եզրույթի լեզվաբանական բովանդակության նույնիսկ հպանցիկ համադրումը Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասում տրված «Հայեցողական լիազորություն» եզրույթի բնորոշմանը բավարար է իրավական և լեզվաբանական բովանդակությունների տարբերությունը փաստելու, բայց միևնույն ժամանակ իմաստային հիմնական ընդհանրությունները ընդգծելու համար:

Վարչական հայեցողության իրավական բովանդակության բա-

---

*առումով, սակայն հեղինակները չեն բերում որևէ տրամաբանական չափանիշ այդպիսի բաժանման փաստը գիտական մակարդակում հիմնավորելու և համապատասխան հայեցակարգ մշակելու համար: Ինչևէ, այդպիսի հակասությունների առավել պարզ լուծումն է դրանք նույնական համարելու մոտեցումը: Այսպես, Ա. Միրոնենկովայի կարծիքով՝ «Դիսկրեցիան և հայեցողությունը ենթադրվում են որպես միմյանց հոմանիշ, նույնական բովանդակությամբ եզրույթներ: Այդ կապակցությամբ դիսկրեցիայի և հայեցողության ներքո ենթադրում է որոշման ընտրության իրավազորությունը»:*

<sup>13</sup> Տե՛ս Юридическая энциклопедия. М., 1999, էջ 24:

<sup>14</sup> Տե՛ս **Барак А.**, Судейское усмотрение. М., 1999, էջ 12-13:

<sup>15</sup> Տե՛ս **Հրապարկ Բազրասի Աղայան**, «Հայաստան» հրատարակչություն, Երևան, 1976 թ., էջ 811:

ցահայտման ջանքերը ապարդյուն կլինեին, եթե այն չքննարկվեր հայեցողության՝ որպես նյութական կամ դատավարական իրավունքի կատեգորիայի, բովանդակության համատեքստում:

«Հայեցողություն» եզրույթի իրավական բովանդակության բացահայտման մեթոդիկան և տրված բնորոշումները խիստ տարբեր են իրավաբան գիտնականների մոտ: Այսպես, օրինակ՝ Վ. Ն. Դուբովիցկիի համոզմամբ. «Անհրաժեշտ է տարբերել «հայեցողություն» եզրույթը լայն և նեղ իմաստներով: Լայն՝ ընդհանուր սոցիալական նշանակությամբ, հայեցողությունը դա որոշումն է, կարծիքը, եզրակացությունը ընդհանուր առմամբ: Նման մեկնաբանության դեպքում հեղինակի կարծիքով, ստացվում է, որ իրավունքը «կապված է» հայեցողությամբ: Իսկ հայեցողությունը նեղ իմաստով «կապված է» իրավունքով<sup>16</sup>:

Բ. Մ. Լազարևը «հայեցողություն» եզրույթի ներքո հասկանում է նպատակահարմարության և օրինականության հարաբերակցության կամային կողմը<sup>17</sup>:

Ա. Ե. Լուսնի, Ս. Ս. Ստուդենիկինայի և Յ. Ա. Յամպոլսկայի կողմից հետազոտության մեջ «վարչական հայեցողության» բնորոշման հիմքում ընկած է օրենքի հետ կապվածության պայմանը: Հեղինակները նշում են, որ օրենսդրության կիրառման բնագավառում վարչական մարմնի կողմից որոշման կայացումը (ընդունումը) պետք է կապված լինի այնպիսի իրավաչափ նպատակի հետ, որը կա'մ ուղղակիորեն մատնանշվում է օրենսդրի կողմից, կա'մ բխում է օրենքի բովանդակությունից: Այդ իսկ պատճառով էլ վերջիններս հայեցողությունը բնորոշում են՝ որպես օրենքի կիրառման ոլորտում նպատակահարմարություն:

Որոշ գիտնականների տեսակետով հայեցողության ներքո հասկացվում է կոնկրետ իրավական վեճի լուծման գործընթացում օրենսդրությամբ կանխորոշված շրջանակներում վարչական մարմնի հայտնի աստիճանի ազատություն, որի նպատակը օպտիմալ որոշում

---

<sup>16</sup> St'u **Дубовицкий В. Н.**, Законность и усмотрение в советском государственном управлении. Минск, 1984, էջ 49:

<sup>17</sup> St'u **Лазарев Б. М.**, Концепция органов управления. - М., 1972, էջ 92:

կայացնելն է<sup>18</sup>:

Յու. Ի. Ստարիլովը կառավարման մեթոդների բովանդակությունը բացահայտում է որպես պատժի սպառնալիքով առանձին գործողությունների կատարման արգելքի կամ սահմանափակման հիման վրա գործողությունների հատուկ կարգի հաստատման համատեքստում վարքագծի ընտրության հնարավորություն՝ գործելու կամ չգործելու սեփական հայեցողությամբ (որպես թույլտվության տարբերակ)<sup>19</sup>:

Տրամաբանորեն ավելի կուռ են Ա. Տ. Բոների փաստարկները, որոնցով վերջինս մատնանշում է էական տարբերություններն անձի վարքագծի ազատության և վարչական մարմնի կամ պաշտոնատար անձի գործունեության ազատության միջև: Գոյության օբյեկտիվ պայմանների ընտրության հնարավորություն չունենալով՝ անհատը ունի պատշաճ ազատություն իր գործունեության նպատակների ընտրության հարցում, քանզի ցանկացած միավոր ժամանակահատվածում սովորաբար առկա է լինում դրանց իրականացման ոչ թե մեկ, այլ մի քանի իրական հնարավորություն, սակայն հավանականության տարբեր աստիճաններով: Բացի դրանից անձը այս կամ այն չափով ավելի ազատ է մատնանշված նպատակներին հասնելու միջոցների ընտրության հարցում, քան պետական մարմինը:

Հայեցողության սահմանման վերաբերյալ գրեթե նույնանման տեսակետն է ավելի տարածված եվրոպական մայրցամաքային իրավունքի երկրների դոկտրինալ աղբյուրներում: Ահարոն Բարաքը, օրինակ, նշում է. «Ինձ համար հայեցողությունը դա անձին տրված հնարավորությունն է երկու կամ ավելի այլընտրանքային տարբերակներից մեկը ընտրելու, երբ դրանցից յուրաքանչյուրն էլ օրինաչափ է: Այդպիսով, դատական հայեցողությունը սահմանափակված է օրենքով»<sup>20</sup>:

---

<sup>18</sup> Տե՛ս **Коренев А. П.**, Нормы административного права и их применение. - М., 1978, էջ 73-74:

<sup>19</sup> Տե՛ս **Старилов Ю. Н.**, Административное право. История. Наука. Предмет. Нормы. Ч. 1. Воронеж, 1998, էջ 328-335:

<sup>20</sup> Տե՛ս **Барак А.**, Судейское усмотрение. М., 1999, էջ 13:

Վ. Գ. Անտրոպովն իր թեկնածուական ատենախոսության մեջ հայեցողությունը բնորոշում է որպես իրավակիրառ մարմնին օրենսդրությամբ տրված իշխանական, ինտելեկտուալ-հրամայական գործունեություն, որն ուղղված է սուբյեկտիվ-օպտիմալ որոշման ընդունմանը (կայացմանը)<sup>21</sup>:

Ռուսական իրավաբանական գրականության մեջ առկա են մի շարք մոտեցումներ, որոնք հայեցողությունը բնութագրում են որպես իրավակիրառման ոչ տիպիկ, ոչ բնորոշ գործընթաց: Այսպես, Ն. Ն. Վոպլենկոյի կարծիքով, հայեցողության զգալի չափ դրսևորելու թույլտվության պայմաններում իրավակիրառողի հայեցողությունը կապված է վերջինիս այնպիսի լիազորությունների առկայության հետ, որոնք գերազանցում են սովորաբար ընդունելի չափը: Դա կարող է դրսևորվել, այսպես կոչված, «բացառիկ մարմինների» ձևավորմամբ, որն է առանձին պետական մարմնին «բացառիկ իրավագործությունների» տրամադրմամբ և այլն:

*Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարելի է փաստել, որ վարչական հայեցողությունը դա մի քանի իրավաչափ լուծումներից մեկը ընտրելու վարչական մարմնի իրավունքն է, որը կարող է իրականացվել բացառապես օրենքով որոշված դեպքերում և կարգով՝ միտված լինելով մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության անհրաժեշտության համատեքստում օրենքով կանխորոշված նպատակների իրականացմանը:*

Որպես լայն առումով հայեցողության դրսևորման ձևեր և դրանց առաջացման պայմաններ հաճախ քննարկվում են հետևյալները. օրենսդրական ակտը կարող է նախատեսել, հաճախ չկարգավորելով առավել էական հասարակական հարաբերությունների որոշակի խումբ, լոկալ, ենթաօրենսդրական նորմաստեղծման լայն հնարավորություններ ընձեռելով պետական մարմիններին, տեղական ինքնակառավարման մարմիններին սեփական գործունեությունը կարգավորող ենթաօրենսդրական իրավական ակտերի ընդունման հնարավորությո-

---

<sup>21</sup> Տե՛ս **Антропов В. Г.**, Правоприменительное усмотрение: понятие и формирование (логико-семантический аспект): автореф. дис канд. юрид. наук. Волгоград, 1995, էջ 14:

յուն: Օրենսդիր իշխանության կողմից համապատասխան իրավա-կարգավորման մեջ բացեր թողնելը կամ առավել էական հասարակա-կան հարաբերությունների կարգավորումը գործադիր իշխանության մարմիններին պատվիրակելը կարող է լայն հնարավորություն տալ հանրապետական կամ տարածքային գործադիր իշխանության մար-միններին սեփական լիազորությունների սահմանները նախանշելու համար, ինչն էլ հղի է կոռուպցիոն սխեմաներ սահմանելու կամ նման հնարավորությունը գործնականում կիրառելու ռիսկով<sup>22</sup>:

Կոլիզիոն իրավական նորմերի գոյությունը հնարավորություն է տալիս այն նորմի կիրառման համար, որը իրավակիրառ մարմնի հա-մար ձեռնտու կլինի կոնկրետ դեպքում՝ այդպիսով լայն հնարավոր-ություններ ընձեռնելով վարչական մարմնին սեփական հայեցողությ-յամբ սահմանելու «խաղի կանոնները»:

Բազմաթիվ օրենսդրական ակտերում վարչական մարմնի (պաշ-տոնատար անձի) իրավասությունները սահմանելիս հաճախ կիրառ-վում են «կարող է», «իրավունք ունի», «իրավասու է» և այլ ձևակեր-պումներ:

---

<sup>22</sup> Օրինակ՝ օրենսդիրը ՀՀ Մաքսային օրենսգրքի 141 հոդվածի 1-ին մասի իրավակար-գավորմամբ մաքսային հսկողությունն իրականացնելու համար անհրաժեշտ փա-տաթղթերի և տեղեկությունների ցանկը և տրամադրման կարգը սահմանելու լիազո-րությունը պատվիրակել է Հայաստանի Հանրապետության կառավարությանը, որը պատվիրակված լիազորությունների շրջանակում 21.11.2003 թվականին ընդունել է թիվ 1779-Ն որոշումը: Նշված որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետով սահմանելով որ-պես հայտարարատու հանդես գալու իրավունք ունեցող անձանց և լիազորությունների ծավալը՝ ոչ իրավաչափորեն, իրավաբանական տեխնիկայի ոչ հստակ կիրառման արդյունքում Մաքսային օրենսգրքի համապատասխան իրավակարգավորման համե-մատությամբ սահմանափակել է մաքսային հայտարարագիր ներկայացնելու սուբ-յեկտների կազմը, համենայնդեպս իրավակիրառ պրակտիկայում այդ միտումը ակն-հայտ է: Նշված խնդիրը հնարավոր է եղել հարթել և իրավակիրառ պրակտիկան ուղ-ղորդել Վճռաբեկ դատարանի՝ օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու սահ-մանադրական գործառույթի իրացման արդյունքում: Այսպես, ՀՀ Վճռաբեկ դատարանը թիվ ՎԴ 0990/05/11 գործով կայացված որոշմամբ արձանագրել է, որ «Որոշման 1-ին հավելվածի 6-րդ կետի «բ» ենթակետի դրույթն անհրաժեշտ է մեկնաբանել՝ կիրառելով «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 86-րդ հոդվածի 2-րդ մասում ամրագրված ի-րավամեկնաբանողական կանոնը, համաձայն որի՝ եթե իրավական ակտն ընդունվել է ի կատարումն կամ համաձայն նույն կամ ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող իրավական ակտի, ապա այդ ակտը մեկնաբանվում է՝ առաջին հերթին հիմք ընդունե-լով ավելի բարձր իրավաբանական ուժ ունեցող ակտի դրույթներն ու սկզբունքները:



Այսպես, օրինակ՝ հարկային, մաքսային օրենսդրության, լիցենզավորման վերաբերյալ օրենսդրության մեջ առկա են բազմաթիվ նորմեր, որոնց բովանդակության մեջ ակտիվորեն կիրառվում են վերոնշյալ եզրույթները, ինչպես նաև այլ գնահատողական կատեգորիաներ՝ «ըստ անհրաժեշտության», «բավարար հիմքերի առկայության դեպքում», և այլն, որոնք բավականին լայն հնարավորություններ են տալիս վարչական մարմինների կողմից հայեցողական լիազորությունների ոչ օրինաչափ կիրառման համար<sup>23</sup>:

Նման ամորֆ, գնահատողական հասկացությունները ոչ բարեխիղճ պաշտոնատար անձին կարող են լիովին «օրինական» հնարավորություններ ընձեռել տարբեր խոչընդոտներ ստեղծելու, որոշման կայացման ժամանակը ձգձգելու, և այլ գործողությունների միջոցով քաղաքացուն ուղղորդելու կատարել «հավելավճար»՝ բարենպաստ վարչական ակտ ընդունելու համար: Ոչ որակյալ օրենսդրական ակտերի գոյության պայմաններում միայն շատ ծույլ պաշտոնատար անձը կարող է չօգտագործել սեփական նյութական բարեկեցությունը «բարելավելու» հնարավորությունը:

Չնայած ՀՀ Կառավարության 08.10.2009 թ. թիվ 1272-Ն որոշման հիման վրա իրականացված ռազմավարությունը գոնե օրենսդրական կարգավորման մակարդակում արդյունավետորեն նվազեցրել է վարչական հայեցողության ոչ իրավաչափ դրսևորումների հնարավորությունը (օրինակ՝ գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման վերաբերյալ օրենսդրության ոլորտում, իրավաբանական անձանց պետական գրանցման վերաբերյալ օրենսդրության ոլորտում և այլն), սակայն բավականին լայն սպեկտրով օրենսդրության օպտիմալացման անհրաժեշտությունը մինևույն է, պահպանվում է:

---

<sup>23</sup> ՀՀ Կառավարության 08.10.2009 թ. ընդունած «Հայաստանի Հանրապետության հակափոկոտայցիոն ռազմավարությունը և դրա իրականացման 2009-2012 թվականների միջոցառումների ծրագիրը հաստատելու մասին» թիվ 1272-Ն որոշմանը կից հավելվածներում որպես հակափոկոտայցիոն միջոցառումների իրականացման գերակա ուղղություններ, ի թիվս այլնի, նշված է նաև *վարչական մարմինների լիազորությունները սահմանող իրավական ակտերում գնահատողական կատեգորիաների վերացումը, վարչական ակտերի ընդունման համար նախատեսված անհարկի երկար ժամկետների օպտիմալացումը և այլն:*

Քննարկված առումով առավել խոցելի է, օրինակ, քաղաքաշինության վերաբերյալ օրենսդրությունը:

Շատ հաճախ նորմատիվ իրավական ակտերում կա՝մ ընդհանրապես բացակայում են հստակ ընթացակարգային կանոնները, կա՝մ տրված են աղճատված, ոչ հստակ ձևակերպումներով: Պաշտոնատար անձը օրինական հիմքերի առկայության պայմաններում սեփական հայեցողությամբ կարող է մանևրել սահմանված անհարկի երկար ժամկետների սահմաններում: Օրենսդրական ակտում ընթացակարգային կանոնների բացակայությունը հանգեցնում է դրա կոռուպցիոն ունակության աճին: Ընթացակարգային կանոնները պետք է լինեն հենց օրենսդրական ակտերում և շատ հազվադեպ պետք է դրանց կարգավորումը կատարվի ենթաօրենսդրական ակտերի հիման վրա: Օրենսդրության որակի նվազման հիմնական պատճառը իրավաբանական տեխնիկայի կանոնների խախտումն է<sup>24</sup>:

Որպես վարչական հայեցողության իրացման խնդիրների լուծման բանաձև կարելի է դիտարկել հետևյալ փաստերի հիման վրա ձևավորվելիք տեսլականը. հայեցողության առկայության և դրա կիրառման իրավաչափ հնարավորության ընձեռման մեջ դրսևորվում է իրավունքի դինամիկան, դրա հարմարվողականությունը փոփոխվող պատմական և իրավիճակային պայմաններին: Հայեցողության ճանաչումը՝ որպես անհրաժեշտ իրավական երևույթի, դրա սահմանների հստակ տարանջատումը պայմանավորված է իրավունքի գերակայության կոնցեպցիայի հիման վրա հայեցողության իրացման արդյունքում իրավունքի ու իրավական համակարգի դինամիկ զարգացման անհրաժեշտությամբ, հասարակության առջև ծառացած սոցիալ-իրավական խնդիրների լուծման մեթոդաբանության արդյունավետության անհրաժեշտությամբ: Բնչպես արդարացիորեն նշել է իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Գ. Դանիելյանը՝ «Հայեցողական լիազորությունների առնչությամբ ձևավորված անհարկի բացասական դիրքորոշումը դիլետանտ վերաբերմունքի արդ-

---

24 Տե՛ս **Рарог А. И., Грачева Ю. В.**, Законодательная техника как средство ограничения судейского усмотрения // Государство и право. 2002. № 11, էջ 93-100:

յունք է»<sup>25</sup>:

Հայեցողության բնույթը պայմանավորված է նաև իրավակիրառման ոլորտով, կիրառող սուբյեկտի արհեստավարժությամբ, բարոյական արժեքներով: Հայեցողության առկայությունը իջեցնում է օրենսդրության կանխատեսելիության իրավաչափ ակնկալիքի իրացման հավանականությունը, ոչ հազվադեպ էլ հանգեցնում է օրենքի չարաշահման, բայց դրա հետ միասին, վարչական հայեցողությունը օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող և սոցիալական առումով արդարացված իրավական երևույթ է, իրավակիրառ գործունեության անբաժան ուղեկիցը: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է ոչ թե հրաժարվել դրանից, այլ բացահայտել և սահմանել հնարավորինս օպտիմալ կարգավորիչներ, որոնք թույլ չեն տա հայեցողության ազատ կիրառման հնարավորությունը վերածվի կամայականության:

Այսպես, օրենսդրության մեջ գնահատողական հասկացությունների կիրառման դեպքերի նվազեցումը կա՛մ գրեթե բացառումը, կա՛մ դրանց իրավական բովանդակության հստակ բացահայտումը նույն իրավական ակտում, վարչական մարմինների գործառնության լիազորությունների ծավալի հստակ մատնանշումը, ենթաօրենսդրական մակարդակով կարգավորման համար օրենսդրի կողմից ոչ էական հասարակական հարաբերությունները կարգավորող, հիմնականում օրենքով կանխորոշված չափանիշների հիման վրա իրականացվելիք ընթացակարգային կանոնների սահմանումը, վարչական մարմիններին պատվիրակելը, և նմանաբնույթ այլ միջոցառումները կարող են հանգեցնել վարչական մարմինների հայեցողական լիազորությունների կամայական կիրառման արգելքին, դրանց անհարկի չարաշահման դեպքերի բացառմանը:

Կարծում ենք, հայեցողական լիազորության իրացման արդյունքում իրավունքի գերակայության սկզբունքի համատեքստում վարչական մարմնի իրավաչափ ընտրության փաստացի հնարավորությունը բարձրացնելու կամ պայմանավորելու նպատակով օրենսդրությամբ կարելի է պայման սահմանել, որի համաձայն՝ հայեցողական լիազորության կիրառմամբ ընդունված վարչական ակտի հիմնավո-

---

<sup>25</sup> Տե՛ս Վարչական վարույթ և դատավարություն: Ուսումնական ձեռնարկ/ Եր.: Տիգրան Մեծ, 2011, էջ 36:

րումներում պարտադիր նշվեն ոչ միայն այն նկատառումները, որոնց հիման վրա վարչական մարմինը ընտրել է տվյալ կոնկրետ լուծումը, այլև այն նկատառումները (հիմնավորումները), որոնց հիման վրա վարչական մարմինը չի ընտրել իրավաչափ լուծումների մյուս տարբերակները: Վերոնշյալի համատեքստում օրենսդրության մակարդակով կարելի է սահմանել կոնկրետ հայեցողական լիազորության իրացման արդյունքում վարչական ակտ ընդունելիս ակտի ընդունման իրավական հիմնավորումները տվյալ պետական մարմնի կառուցվածքում նախատեսված իրավաբան մասնագետի կողմից ներկայացնելու պահանջ, իսկ եթե նման մասնագետի հաստիք հնարավոր չէ նախատեսել, ապա հանրապետական գործադիր իշխանության մարմիններից մեկի կառուցվածքում ստեղծված իրավաբանական (փորձաքննական) ստորաբաժանման կողմից ներկայացնելու պահանջ կամ սահմանել հայեցողական լիազորության իրացմամբ պայմանավորված վարչական ակտերի պարտադիր լեզվի զգալի այլ կարգ:

**Сурен Варданян**

*Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ*

## **НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО УСМОТРЕНИЯ**

Административное усмотрение как публично-правовой институт в современном смысле сформировался параллельно с процессом определения (распознавания) и развития правового содержания концепции принципа господства права, имея в качестве ориентира идею необходимости защиты основных прав и свобод человека и гражданина в контексте регулирования деятельности органов публичной власти.

В статье рассматриваются имеющиеся в доктринальных источниках противоречивые, иногда взаимоисключающие точки зрения относительно понятия административного усмотрения, его правового содержания, элементов, необходимости существования этого института, отдельные вопросы осуществления администрирования административными органами в РА с применением усмотрительных полномочий.

Как результат комбинированного анализа в статье представлены теоретические заключения и практические предложения.

## **SEVERAL ISSUES OF ADMINISTRATIVE DISCRETION REGULATION AND IMPLEMENTATION**

Administrative discretion as a public law institution in the modern sense was formed along with the determination (identification) and the development of the legal content of the concept of the rule of law principle, having as an orientation the idea of the need to protect fundamental rights and freedoms of a person and citizen in the context of regulating the activities of public authorities

The article reviews the contradictory and sometimes mutually exclusive views, existing in doctrinal sources, on the need for the existence of the concept of administrative discretion, the legal content, its elements, that institution, separate issues of implementation of administration by the administrative authorities in RA, using contemplative authority.

As a result of the combined analysis, the article presents the theoretical conclusions and practical suggestions.

**Բանալի բառեր՝** վարչական հայեցողություն, հայեցողական լիազորություն, դատական հայեցողություն, դիսկրեցիա, իրավունքի գերակայություն, սահմանադրություն, սահմանադրական իրավունք, սահմանադրական բարեփոխումներ:

**Ключевые слова:** административное усмотрение, усмотрительное полномочие, судебное усмотрение, дискреция, господство права, конституция, конституционное право, конституционные реформы.

**Key words:** administrative discretion, contemplative authority, judicial discretion, discretion, the rule of law, constitution, constitutional law, constitutional reforms.

## ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ՎԱՐՉԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԻ ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ԱՐԴԻ ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐԸ

Աշխարհում տարբեր երկրների միջև կապերն ու համընդհանուր իրավական կարգավարումներ ձեռք բերելու գործընթացներն այսօր առավել լայն շրջանակներ են ընդգրկել: Անխուսափելիորեն վերանայվում են նաև դրանց տեմպերը, քանզի արդեն ողջամիտ չեն կարող համարվել նախկինում ընդունված և կիրառելի համարվող ժամկետները, ինչը պայմանավորված է նաև ներկայումս ի հայտ եկած բազմաբնույթ մարտահրավերները հաղթահարելու ակնկալիքով: Որպես տեղեկատվական տեխնոլոգիաների դարաշրջանի հրամայական՝ ՀՀ կառավարությունը նույնպես նախաձեռնել է էլեկտրոնային կառավարության համակարգի ներդրման գործընթաց, որի անբաժան և ամենակարևոր բաղկացուցիչներից է էլեկտրոնային վարչարարությունը, որն էլ հանդիսանում է սույն հետազոտության առանցքային հարցադրումը:

Միավորված ազգերի զարգացման ծրագիրը (UNDP) էլեկտրոնային կառավարումն անվանում է ժողովրդավարական կառավարման կարևոր բաղադրիչ<sup>2</sup>: Ըստ այդ ծրագրի՝ էլեկտրոնային կառավարումը ներկայումս ձևավորված կառավարման համակարգի կատարելագործման նպատակով տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաներում կատարվող հանրային ներդրում է: Էլեկտրոնային կառավարման համակարգը ստեղծում է հաղորդակցման նոր ուղիներ և հնարավորություններ, որոնք հզորացնում են ժողովրդին և ձայնի իրավունք են տալիս նրանց, ովքեր նախկինում փաստացի զրկված են եղել դրանից<sup>3</sup>:

2003 թ. «Համաշխարհային հանրային հատվածի զեկույց»-ի (World Public Sector Report) ժամանակ, երբ առաջին անգամ ներ-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Գ. Բ. Դանիելյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս <[http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democraticgovernance/focus\\_areas/focus\\_access\\_information/\\_jcr\\_content/contentPar](http://www.undp.org/content/undp/en/home/ourwork/democraticgovernance/focus_areas/focus_access_information/_jcr_content/contentPar)>:

<sup>3</sup> Տե՛ս նույն տեղում:

կայացվեցին ՄԱԿ-ի՝ էլեկտրոնային կառավարման համակարգերի ուսումնասիրության արդյունքները, էլեկտրոնային կառավարությունը սահմանվեց որպես տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաների օգտագործման միջոցով *կառավարության ընթացակարգերը վերափոխելու նպատակ հետապնդող գործիք*<sup>4</sup>՝ ինչպես ներքին կառուցվածքային, այնպես էլ արտաքին հարաբերությունների առումով<sup>4</sup>:

Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության անցումը շուկայականի, դրա արդյունքում հասարակական կյանքում տեղի ունեցած խոր սոցիալ-քաղաքական փոփոխությունները հանգեցրին կառավարման համակարգի արմատական վերափոխման, կադրային կազմի նորացման, ինչն էլ զգալիորեն ազդեց նաև վարչարարության և փաստաթղթաշրջանառության կազմակերպման եղանակների ու շրջանակների վրա: ՀՀ կառավարության 2010 թ. փետրվարի 25-ի նիստի N 7 արձանագրային որոշման հավելվածով նախատեսվեց Հայաստանի Հանրապետությունում ձևավորել էլեկտրոնային հասարակություն, որի բազմաթիվ նպատակներից մեկն էր ստեղծել և ամբողջ երկրում հասանելի դարձնել էլեկտրոնային կառավարման համակարգը: «Էլեկտրոնային հասարակության ձևավորում» անվանումը կրող ռազմավարական գործընթացը, անկասկած, մեծ դերակատարում ունեցավ պետական նորարարական քաղաքականության համար:

Անժխտելի փաստ է, որ հանրապետությունում կատարվել են մի շարք կարևոր քայլեր էլեկտրոնային կառավարման ձևավորման ուղղությամբ, որոնց շարքում են «Mulberry» փաստաթղթերի էլեկտրոնային կառավարման համակարգին անցումը, էլեկտրոնային ստորագրությունը, փաստաթղթի և դիմումի ընթացքին էլեկտրոնային կարգով հետևելու հնարավորությունը, հարկային հաշվետվությունների ներկայացման էլեկտրոնային համակարգը, նույնականացման քարտերը (ID-cards) և կենսաչափական անձնագրերը, դատական տեղեկատվական էլեկտրոնային համակարգի հիմնումը, ինտերնետով հրապարակային ծանուցման պաշտոնական կայքը և այլն: Սակայն անհրաժեշտ է շեշտել, որ, չնայած էլեկտրո-

---

<sup>4</sup> St' u The Economist, The Good, the Bad and the Inevitable, The Pros and Cons of E-Government, The Economist, Special Report, 2008, <http://www.economist.com/node/10638105>:

նային կառավարման համակարգում առաջացող հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերի զգալի թվի առկայության (2000 թ. հետո ՀՀ կառավարության կողմից ընդունվել են մի շարք իրավական ակտեր, որոնք առանձին գործիքներով վերաբերում են էլեկտրոնային կառավարմանը, մասնավորապես՝ «էլեկտրոնային փաստաթղթի և էլեկտրոնային թվային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքը, ՀՀ կառավարության 2006 թ. հունվարի 26-ի «էլեկտրոնային գնումների համակարգի ներդրման ռազմավարությունը հաստատելու մասին» թիվ 137-Ն, 2010 թ. նոյեմբերի 11-ի «էլեկտրոնային եղանակով հարկային հաշիվների դուրսգրման, հարկային հաշիվների սերիայի և համարի գեներացման կարգերը և հարկային հաշիվների ձևերի գինը սահմանելու մասին» թիվ 1504-Ն, 2008 թ. հունվարի 25-ի «էլեկտրոնային թվային ստորագրության հավաստագրման կենտրոնների հավատարմագրման համար դրանց կողմից մատուցվող ծառայություններին առաջադրվող տեխնիկական չափանիշները հաստատելու մասին» թիվ 116-Ն որոշումները և այլն), այդ ոլորտի շատ կարևոր հատվածներ մնում են առանց իրավական կարգավորման:

Ընդգծենք, որ մի շարք զարգացած երկներում (օրինակ՝ ԱՄՆ, Գերմանիա, Իսպանիա, Հարավային Կորեա և այլն) նման իրավական ակտերին զուգահեռ գործում են նաև էլեկտրոնային կառավարման, էլեկտրոնային վարչարարության, էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության մասին ինքնուրույն օրենքներ<sup>5</sup>: Հաշվի առնելով, որ էլեկտրոնային կառավարման, ինչպես նաև էլեկտրոնային վարչարարության համակարգի կայացումը և արդյունավետ կիրառումը բավականին բարդ և խիստ ծախսատար գործընթաց է, կարծում ենք, որ նման հասարակական հարաբերությունների մանրակրկիտ, ճշգրիտ օրենսդրական կարգավորումն անհրաժեշտ է և ապացուցված միջազգային փորձով:

Էլեկտրոնային վարչարարությունը, որը էլեկտրոնային կառավարման համակարգի հիմնաքարերից է, կամ ինչպես ընդունված է այն կոչել՝ «e-administration»-ը, ամենապարզ բնորոշմամբ այն բոլոր

---

<sup>5</sup> St' u Mete Yildiz, E-government research: Reviewing the literature, limitations, and ways forward, Government Information Quarterly 24 (2007) 646–665, Department of Political Science and Public Administration, Hacettepe University, Turkey, <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0740624X07000056>:



եղանակների, միջոցների ամբողջությունն է, որը ավանդական թղթաբանությունը փոխարինում է էլեկտրոնայինով<sup>6</sup>: Էլեկտրոնային վարչարարությունը տեղեկատվական-հաղորդակցական գործիք է, որը նպատակ ունի բարձրացնելու ցանկացած մարմնի, կազմակերպության կատարողականը և արդյունավետությունը: Այն միտված է ցանկացած մարմնում կամ կազմակերպությունում ապահովելու բացարձակ թափանցիկություն և հաշվետվողականություն՝ նպատակ ունենալով ապահովել էլեկտրոնային կառավարման առավել կատարյալ համակարգ<sup>7</sup>:

Գերմանիայում այս համակարգը շատ լայն կիրառություն ունի բոլոր պետական մարմիններում, որտեղ հասարակության առջև հաշվետվողականությունը չափազանց կարևոր է<sup>8</sup>:

Այսօր ՀՀ-ում էլեկտրոնային վարչարարության կայացման ճանապարհին կարելի է առանձնացնել խնդիրների երեք հիմնական խումբ՝

1. Գործող օրենսդրությունը չի համապատասխանում ինտերակտիվ վիրտուալ միջավայրի և տեղեկատվական-հաղորդակցման տեխնոլոգիաների արագ զարգացող միջավայրում առաջացող հարաբերությունների կարգավորման արդի պահանջներին:

2. Չկա մեկ միասնական տեղեկատվական-իրավական հիմք, որը կխթանի և կապահովի էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության վստահելի ինտերակտիվ համակարգի կայացմանը:

3. Բացակայում է էլեկտրոնային վարչարարության, էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության, ինչպես նաև այլ ծառայություններն էլեկտրոնային եղանակով մատուցելիս տեխնիկական անհրաժեշտ ապահովվածություն:

Այս ամենը թելադրում է վարչարարության սկզբունքների և հիմունքների վերանայում և փոփոխում՝ տեղեկատվական տեխնո-

---

<sup>6</sup> St' u Inderpreet Kaur, Effective E-Administration for good Governance, International Journal of Computing & Business Research ISSN (Online): 2229-6166, <http://www.researchmanuscripts.com/isociety2012/50.pdf>:

<sup>7</sup> St' u Stavros Zouridis and Marcel Thaens, E-Government: Towards a Public Administration Approach, Asian Journal of Public Administration, Vol 25, No 2 (December 2003) 159-183, էջ 161-162:

<sup>8</sup> St' u Compendium of Innovative E-government Practices, Volume 2, United Nations publication, 2006, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/UN/UNPAN023997.pdf>:

լոգիաների առանձնահատկությունները հաշվի առնելով: Տեղեկատվական հասարակությունում քաղաքացիների հետ հաղորդակցությունը, պետական ծառայությունների մատուցումը կատարվում են էլեկտրոնային փաստաթղթերի և վիրտուալ կապի միջոցով: Սակայն ՀՀ ներկայիս օրենսդրությունը գրեթե ամբողջապես արտացոլում է ավանդական փաստաթղթաշրջանառությունը և դեռևս ունի բավականաչափ խոչընդոտներ, ինչպես նաև սահմանափակումներ էլեկտրոնային եղանակի օգտագործման համար:

Գործող օրենսդրության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ ամբողջովին էլեկտրոնային վարչարարության անցնելը պահանջում է առնելի աշխատանք՝ ուղղված օրենսդրության համակարգմանը և առանձին վարչական խոչընդոտների ու սահմանափակումների վերացմանը տարաբնույթ հարաբերություններում:

Ինչպես հայտնի է, *վարչարարությունը* վարչական մարմինների արտաքին ներգործություն ունեցող գործունեություն է, որը եզրափակվում է վարչական կամ նորմատիվ ակտերի ընդունմամբ, ինչպես նաև գործողություն կամ անգործություն է, որն անձանց համար առաջացնում է փաստական հետևանքներ, հետևաբար, չի կարելի անտեսել, որ էլեկտրոնային կառավարման դեպքում ևս առկա կլինեն այդ հետևանքները, սակայն դրանց առնչությամբ արդեն հարկ կլինի կիրառել այլ չափանիշներ: Նկատենք, որ այդ խնդիրների մի ստվար հատվածը նկատելի է նաև ներկայումս, երբ ՀՀ-ում փաստացի կիրառվում են վարչարարության ինչպես ավանդական՝ թղթային, տարբերակը, այնպես էլ էլեկտրոնայինը, սակայն գործնականում այդ ակնհայտ էական առանձնահատկություններ ունեցող տարատեսակներն օրենսդրորեն տարբերակված չեն:

Վարչարարության հիշյալ երկու եղանակների համար էլ իրավական հիմք է հանդիսանում «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքը: Այս օրենքը, մեր կարծիքով, ինքնին ունի բավական բաղթողումներ և թերություններ և նույնիսկ ավանդական եղանակով վարչարարություն իրականացնելիս է դժվարություններ առաջացնում, իսկ էլեկտրոնային եղանակի դեպքում դրա անկատարությունը և «անպատրաստ» լինելն էլ ավելի ցայտուն է դառնում: Արդյոք էլեկտրոնային վարչարարությունը կարողանում է հասնել իր առջև դրված նպատակներին

«Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով կարգավորվելու պարագայում: Էլեկտրոնային վարչարարությունն ուղղված է ապահովելու ավելի բաց, ավելի մատչելի, ավելի թափանցիկ, ավելի ինտեգրված և քաղաքացուն մոտ գտնվող վարչարարություն:

Էլեկտրոնային վարչարարությունը, ի թիվս ավանդական վարչարարության համար սահմանված սկզբունքների, կարծում ենք, պետք է առնվազն հիմնված լինի հետևյալ վերանայված բովանդակությամբ<sup>9</sup> հիմնարար սկզբունքների վրա՝

- վարչարարության առավելագույնս հրապարակայնություն և թափանցիկություն: Ի տարբերություն փաստաթղթային շրջանառության, էլեկտրոնային կառավարման դեպքում ոչ միայն նկատելիորեն մեծանում է թափանցիկության անհրաժեշտությունը և պահանջում սահմանների ընդլայնում, այլև ինքնին առավել դյուրին է դառնում այդ սկզբունքի իրականացումը,

- մատչելիության սկզբունքով հնարավորություն է ընձեռվում քաղաքացիներին էլեկտրոնային տարատեսակ միջոցներով օգտվելու ծառայություններից և տեղեկատվությունից: Այս սկզբունքի կիրառումն էլեկտրոնային կառավարման դեպքում նպաստում է վարչարարության մասնակիցների կողմից արդեն վարչարարության ընթացքում հնարավոր խախտումների բացահայտմանը և կանխմանը, ինչը բխում է նաև վարչարարություն իրականացնող մարմնի շահերից: Այսպիսով, այս դեպքում ընդգծվում է մատչելիության դերը վարչարարության ինչպես նախնական, անպես էլ ընթացիկ փուլերում,

- պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների փոխօգնության սկզբունքն էլեկտրոնային կառավարման դեպքում ոչ միայն բարձրացնում է համագործակցության որակը, այլև նպաստում է հնարավոր շահագրգռվածություն ունեցող այլ վարչական մարմինների, ինչպես նաև վարչարարության մասնակիցների ակտիվ ներգրավվածությանը նաև այդ փուլում,

- պետական, ծառայողական կամ օրենքով պաշտպանվող այլ տեղեկատվության գաղտնիության ապահովման անվտանգության սկզբունքով պահանջվում է էլեկտրոնային ծառայությունների մա-

---

<sup>9</sup> Կոնկրետ նշված սկզբունքների նոր բաղադրիչներին մասամբ կանոնադաշտնափոխումը սույն հոդվածում:

տուցման դեպքում երաշխավորել առնվազն այն աստիճանի անվտանգություն, ինչը հնարավոր է գործնականում ապահովել թղթային դեպքում: Ընդ որում, առանձին դեպքերում անհրաժեշտ է ապահովել լրացուցիչ անվտանգության միջոցներ՝ հաշվի առնելով էլեկտրոնային տեղեկատվությունը հասանելի դարձնելու ապօրինի եղանակների խիստ տարածվածությունը,

- համաչափության սկզբունքի համաձայն, քաղաքացուց արգելվում է պահանջել ավելորդ տեղեկատվություն, սակայն էլեկտրոնային կառավարման դեպքում էլ ավելի է մեծանում անհրաժեշտ տեղեկատվությունը վարչարարության կանոններով ու գործիքներով ձեռք բերելու հնարավորությունը, ինչն առավել իրատեսական է դարձնում հիշյալ սկզբունքի կիրառումը,

- որակյալ էլեկտրոնային վարչարարության սկզբունքի համաձայն ծառայությունների էլեկտրոնային եղանակով մատուցումը չպետք է ոչ մի դեպքում ազդի դրա որակի վրա կամ նվազեցնի պատասխանատվությունը: Այս սկզբունքը իրագործելու համար կարող է անհրաժեշտություն առաջանալ վերանայելու տեղական կապի որակը և տեղեկատվական քաղաքականությունը (ինչը խիստ անհրաժեշտ է մեր հանրապետությունում՝ հաշվի առնելով տեխնոլոգիական սահմանափակ հնարավորություններն ու խոցելի իրավակիրառ պրակտիկան) և այլն:

Սկզբունքների շարքում իրավագետների մոտ տարածված է այն իրավաչափ մոտեցումը, ըստ որի՝ պետությունը պետք է գերծմնա համակարգչային այնպիսի ծրագրեր օգտագործելուց, որոնք պահանջում են հատուկ լիցենզիաներ, ավելորդ վճարներ և այլ վարչարարական բարդություններ<sup>10</sup>: Որոշ աղբյուրներում սահմանափակ դիտարկվում է որպես էլեկտրոնային վարչարարության սկզբունք:

Հետազոտության կարևոր խնդիրներից է համարվում նաև վարչարարության ժամկետների հարցը: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 46-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Վարչական վարույթի առավելագույն ժամկետը 30 օր է: Օրենքով կարող են սահմանվել հատուկ՝ 30 օրից կարճ կամ ավելի

---

<sup>10</sup> См. у **Халиков Р. О.**, Правовой режим электронного документа: вопросы использования электронного документа: вопросы использования электронной цифровой подписи, <http://www.russianlaw.net/files/law/doc/a200.pdf>:

երկար ժամկետներ»։ Կարծում ենք՝ էլեկտրոնային եղանակով վարչարարության առավելություններից մեկն էլ հենց այն է, որ միանգամայն իրատեսորեն կարող են սահմանվել ավելի սեղմ ժամկետներ։ Երբ անհրաժեշտ տեղեկատվությունն առավել հասանելի և մատչելի է, երեսուներորս ժամկետը նպատակահարմար է կիսով չափ կրճատել։

Էլեկտրոնային վարչարարությունը չպետք է դիտարկել միայն քաղաքացու նկատմամբ իրականացվող գործողությունների առումով։ Էլեկտրոնային վարչարարության բաղադրիչներից են ինչպես միևնույն, այնպես էլ տարբեր մարմինների միջև իրականացվող տեղեկությունների փոխանակումը<sup>11</sup>։ Էլեկտրոնային վարչարարության օգնությամբ կարող է առավել արդյունավետ դառնալ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 15-18-րդ հոդվածներով սահմանված վարչական մարմինների կողմից փոխօգնության տրամադրումը, ուստի, կարծում ենք, էլեկտրոնային եղանակով փոխօգնության տրամադրման համար տեղին է սահմանել առանձին կարգ և լրացուցիչ եզրույթներ (օրինակ՝ «էլեկտրոնային հայտ», «էլեկտրոնային եղանակով չտրամադրվող տեղեկատվություն», «էլեկտրոնային փոխօգնության ժամկետներ», «էլեկտրոնային փոխօգնության սահմաններ» և այլն)։

Որքան էլ էլեկտրոնային վարչարարությունն առաջադեմ և արդյունավետ լինի, այնուամենայնիվ, վարչարարության այս եղանակը չի կարող բացարձակ ու վարչարարության ցանկացած տարատեսակի ու փուլերի համար կիրառելի համարվել։ Որոշ դեպքերում անհնարին է վարչարարությունը պատշաճ իրականացնել առանց ավանդական եղանակներին դիմելու։ Մասնավորապես, խոսքը վերաբերում է վարչական մարմինների հայեցողական լիազորություններին, երբ նախքան վարչական ակտ կայացնելը, անհրաժեշտություն կարող է առաջանալ իրականացնելու լուծումներ կամ պահանջելու լրացուցիչ փաստաթղթեր։ Անհրաժեշտ է չանտեսել, որ վարչարարությունն ամբողջապես էլեկտրոնային դարձնելը չի կարող բոլոր խնդիրներին լուծում հանդիսանալ, ընդհակառակը՝ որոշ դեպքերում (և ինչպես նշեցինք հատկապես՝ հայեցողական լիազորություններ իրականացնելիս) վերջինս կարող է խոչընդոտներ առաջացնել ինչպես վարչարա-

---

<sup>11</sup> St' u Inderpreet Kaur, Effective E-Administration for good Governance, International Journal of Computing & Business Research ISSN (Online): 2229-6166, <http://www.researchmanuscripts.com/isociety2012/50.pdf>:

րություն իրականացնողի, այնպես էլ վարչարարություն հայցողի համար: Գործնականում իրավասու մարմիններին հարկ կլինի հանգամանորեն ուսումնասիրել և բացահայտել այն հարցադրումները, որոնք առնչվում են նշված առանձնահատկություններին և տալ դրանց լուծումներ՝ վերը նշված սկզբունքներին խիստ համապատասխան: Սա ևս ապացուցում է էլեկտրոնային վարչարարությունը մանրամասն իրավական կարգավորման ենթարկելու անհրաժեշտությունը:

Էլեկտրոնային վարչարարության համակարգի ներդրումը բազում դրական արդյունքների հետ մեկտեղ ուղեկցվում է որոշակի ռիսկերով՝ ընդհուպ կապված ազգային անվտանգության հետ: Այդ իսկ պատճառով առաջարկում ենք վարչարարությունն ավանդական ձևով շարունակել իրականացնել այն դեպքերում, երբ պահանջվող տեղեկատվությունը, անվտանգությունից ելնելով, ավելի արդյունավետ է թղթային կրիչով ստանալ կամ տրամադրել, քան համացանց ներբեռնել: Տեղեկատվության ազատության հետ կապված հարաբերությունները, այդ բնագավառում տեղեկատվություն տնօրինողների իրավասությունը, ինչպես նաև տեղեկություններ ստանալու կարգը, ձևերը և պայմանները կարգավորվում են «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքով: Հետևաբար՝ անհրաժեշտ է անդրադարձ կատարել վերը նշված օրենքի, ինչպես նաև «Պետական և ծառայողական գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի դրույթներին և օրենսդրորեն սահմանել էլեկտրոնային վարչարարություն իրականացնելիս որոշ տեղեկատվության հասանելիության սահմանները և եղանակները:

Էլեկտրոնային վարչարարություն իրականացնելիս չափազանց կարևոր է էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության ճիշտ և միասնական կազմակերպումը: Չնայած այն հանգամանքին, որ ՀՀ-ում դեռևս 2004 թ. գործում է «Էլեկտրոնային փաստաթղթի և էլեկտրոնային ստորագրության մասին» ՀՀ օրենքը՝ այն ամբողջովին չի արտահայտում և չի կարգավորում այս ոլորտում առաջացող հարաբերությունները: Նշված իրավական ակտը չի պարզաբանում այնպիսի հասկացություններ, որոնք փաստացի օգտագործվում են՝ «էլեկտրոնային հաղորդագրություն», «էլեկտրոնային կնիք», «էլեկտրոնային հարցում», «էլեկտրոնային դիմում» և այլն: Ներկայումս Հայաստանի Հանրապետությունում իրականաց-

վող բարեփոխումների և էլեկտրոնային հասարակության ստեղծման անբաժանելի մաս պետք է դառնա համապետական մակարդակով հաստատված փաստաթղթաշրջանառության կազմակերպման, նույնականացման, ստանդարտացման սկզբունքների մեկ միասնական համակարգի կայացումը, որը կապահովի պետական կառավարման և տեղական ինքնակառավարման մարմինների փոխհարաբերությունների կատարելագործումը ինչպես ուղղաձիգ, այնպես էլ հորիզոնական մակարդակներում:

Կատարված ուսումնասիրություններն ամփոփելով՝ ընդգծենք, որ էլեկտրոնային պետություն, էլեկտրոնային կառավարություն կառուցելու համար, ինչպես նաև վարչարարության բնագավառում կատարվող բարեփոխումները գործնականում հաջողությամբ պսակելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է իրավական կարգավորման առարկա դարձնել և օրենսդրական մակարդակով ամրագրել՝

- էլեկտրոնային վարչարարության հիմնական սկզբունքները,
- վարչարարությունն էլեկտրոնային եղանակով իրականացնելու ընդհանուր պահանջները,
- ավանդական և էլեկտրոնային եղանակով իրականացվող վարչարարության հավասարությունը,
- էլեկտրոնային վարչարարության սահմանափակումները,
- այլ օրենքների ու իրավական ակտերի կիրառելիության սահմանները էլեկտրոնային վարչարարության և էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառության ոլորտներում առաջացող հարաբերությունների նկատմամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունում էլեկտրոնային կառավարության ստեղծումը միանշանակ դրական քայլ է՝ դեպի ժողովրդավարություն, կառավարման թափանցիկություն, կոռուպցիոն ռիսկերի նվազեցում, մատուցվող ծառայությունների որակի բարձրացում, բյուրոկրատական քաշքշուկների նվազեցում, հասանելիություն: Սակայն կառավարման էլեկտրոնային ձևին անցնելը, որի անբաժան մասն է կազմում էլեկտրոնային վարչարարությունը, ամենևին չպետք է ինքնանպատակ լինի: Ցավոք, մեր կողմից կատարված ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզել ենք, որ այսօր ՀՀ կառավարությունը՝ իր [www.e-gov.am](http://www.e-gov.am) կայքով, և բոլոր նախարարությունները, ինչպես նաև Երևանի քաղաքապետարանը՝ [www.yerevan.am](http://www.yerevan.am) կայքով, ապահովում են համապատասխան բաժին,

որի միջոցով կարող է հայցվել էլեկտրոնային վարչարարություն: Մակայն, մեր բազմաթիվ փորձերից և ոչ մեկը հաջողությամբ չպսակվեց, քանի որ տեխնիկական խնդիրների պատճառով հնարավոր չեղավ դիմումները ներբեռնել կայք և հարցում կատարել: Մա նշանակում է, որ էլեկտրոնային վարչարարության՝ մասնավորապես, և էլեկտրոնային կառավարման համակարգի՝ ընդհանրապես, կայացման համար միայն իրավական ակտերի առկայությունը բավարար չի կարող լինել. անհրաժեշտ է նաև ամուր տեխնիկական հիմք՝ անխափան աշխատանք իրականացնելու համար: Իրականացվող բարեփոխումները չպետք է մնան զուտ տեսական մակարդակի վրա: Անհրաժեշտ է, որ ծախսված գումարները, օգտագործված մարդկային ներուժն իրենց նպատակին ծառայեն և գործնականում էլ արդյունավետորեն կիրառելի լինեն:

**Нане Казарян**

*Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ*

## **АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПЕРЕСМОТРА ПРАВОВЫХ ОСНОВ ЭЛЕКТРОННОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ**

Нынешний технологический прогресс, а так же новые понятия основ управления с неизбежностью приводят к трансформации общественных, социальных, экономических и правовых отношений любого государства. Сегодня, с помощью ИКТ государственные органы и органы местного самоуправления стали более доступными для граждан, чем когда-либо, и эта доступность обеспечивается с помощью системы электронного управления (e-governance). В эпоху информационных технологий наше государство тоже внедрило систему электронного управления, неотъемлемой и важной составляющей которой является электронное администрирование - ключевой вопрос данного исследования. Электронное администрирование – это ряд механизмов, которые преобразовывают традиционные бумажные процессы в электронные, с целью ввести полную прозрачность и подотчетность.

Несмотря на то, что в Армении сделаны некоторые важные шаги в направлении формирования электронного управления, весь по-



тенциал электронного администрирования остается не раскрытым. Процесс интеграции коммуникационных и информационных технологий в Армении протекает на фоне неравенства уровня знаний, опыта и инструментария физических лиц, а так же отсутствия законодательной базы, поддерживающей упомянутые инновации. Мы верим, что решения тех проблем, которые были выявлены в процессе изучения, могут быть достигнуты в первую очередь при тщательном правовом урегулировании.

В этой статье мы рассмотрим некоторые проблемы отечественного электронного администрирования, его правового регулирования и предложим несколько реалистичных решений.

**Nane Ghazaryan**

*PHD student of the YSU Chair of Constitutional Law*

## **CONTEMPORARY ISSUES OF REVIEWING THE LEGAL FRAMEWORK OF E-ADMINISTRATION**

Considering the current scientific and technological progress and the radical reviewing of visions on the basics of governance, being able to perform any necessary activity related to federal and local government bodies from any place in the world 24/7 is rather realistic. To say more, the whole world gives prime preference to this method and our country is not an exception.

The world is globalizing much faster nowadays, creating unprecedented possibilities, especially for the developing countries. And, as a command of the era of IT, the government of the Republic of Armenia also initiated the adoption of an electronic governance system, an important component of which is e-administration, the axis of our research. e-Administration, or electronic administration, refers to any of a number of mechanisms which convert what in a traditional office are paper processes into electronic processes, with the goal to introduce total transparency and accountability leading to better e-Governance within any organization.

The potential for e-administration in our country remains largely unexploited, even though some very important steps towards forming E-governance have been made (the transition to «Mulberry» electronic

system of document control, electronic signature, ability to electronically follow the proceeding of a document and an application, the electronic system of submitting the tax statements, ID cards and anthropometric passports, founding of electronic judicial informational system, official website for public announcements via internet etc). At the same time we have no legislative basis supporting the innovations mentioned above. We see a huge problem here, as we believe that the technological progress and legislative reforms should move ahead consistently.

In this article we will explore some problems of Armenian e-administration, its legal regulation and suggest some realistic solutions.

**Բանալի բառեր՝** էլեկտրոնային կառավարում, էլեկտրոնային վարչարարություն, էլեկտրոնային փաստաթղթաշրջանառություն, էլեկտրոնային հասարակություն, տեղեկատվական և հեռահաղորդակցման տեխնոլոգիաներ, վարչարարության սկզբունքներ, ժողովրդավարություն:

**Ключевые слова:** электронное управления, электронное администрирование, электронный документооборот, электронное общество, ИКТ, принципы администрирования, демократия.

**Key Words:** e-governance, e-administration, e-document, e-society, ICTs, principles of administration, democracy.

**ՀՀ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՁԵՎԻ ԲԱՐԵՓՈԽՄԱՆ ՀՐԱՄԱՅԱԿԱՆԸ  
ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԲԱԺԱՆՄԱՆ ԵՎ  
ՀԱՎԱՍԱՐԱԿՇՈՒՄԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ  
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ  
ԲԱՐՁՐԱՑՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Կոնկրետ պետությունում իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իրացումը հավուր պատշաճի ընկալելու համար անհրաժեշտ պայման է հանդիսանում դրա կառավարման ձևի ուսումնասիրության արդյունքներով համակարգված լուծումներ առաջադրելը, քանզի հենց կառավարման ձևի միջոցով են տեսանելի դառնում պետական մեխանիզմի գործառնության առանձնահատկությունները: Արդի պայմաններում, ելնելով կառավարման ձևից, պետությունների ավանդական դասակարգումը միապետությունների և հանրապետությունների դեռևս բավարար չէ, քանզի վերջիններս կարող են հիմնված լինել ինչպես մենիշխանության, այնպես էլ իշխանությունների բաժանման սկզբունքի վրա: Այդ սկզբունքի վրա հիմնված կառավարման ձևերը, թերևս, նպատակահարմար է բաժանել երեք խմբի՝ *դուալիստական, խորհրդարանական և խառը*<sup>2</sup>: Դրան-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ն. Ա. Այվազյան:

<sup>2</sup> Գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվում, որ դրանք հանդիսանում են իրավական պետությանը ներհատուկ կառավարման ձևեր, քանի որ իշխանությունների բաժանումը իրավական պետության հատկանիշ է: Միաժամանակ, ոչ իրավական պետությունում գործում է մենիշխանության սկզբունքը, որին համապատասխան, ոչ իրավական պետության կառավարման ձևերը ևս հանդիսանում են մենիշխանական: Ընդ որում՝ դա վերաբերում է ինչպես միապետությանը, այնպես էլ հանրապետությանը: Տե՛ս **Калинович А. Э.**, *Формы правления в правовом государстве (теоретико-правовой аспект)*, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Санкт-Петербург-2008, էջ 64, 65:

Ժամանակակից մենիշխանական հանրապետություն է Կորեայի Ժողովրդա-Դեմոկրատական Հանրապետությունը (Հյուսիսային Կորեան): Տե՛ս, օրինակ, **Григонис Э. П., Григонис В. П.**, *Конституционное право зарубежных стран*, СПб., 2002, էջ 61:

ցից յուրաքանչյուրն ունի տարատեսակ դրսևորումներ՝ դուալիստական միապետություն, դուալիստական կամ նախագահական հանրապետություն, խորհրդարանական միապետություն կամ հանրապետություն, կիսանախագահական հանրապետություն և այլն: Կախված այն հանգամանքից, թե ինչ համամասնություններով է գործադիր իշխանությունը բաշխված պետության նախագահի և կառավարության միջև, առանձնացվում են կիսանախագահական կառավարման ձևի երկու մոդելներ՝ նախագահական-խորհրդարանական և խորհրդարանական-նախագահական:

2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում Հայաստանի Հանրապետությունը կիսանախագահական կառավարման ձևի նախագահական-խորհրդարանական մոդելից, ըստ էության, անցում կատարեց խորհրդարանական-նախագահական մոդելին՝ պայմանավորված առավելապես այն հանգամանքներով, որ Սահմանադրությամբ, մասնավորապես, ամրագրվեցին Հանրապետության Նախագահի կողմից Ազգային ժողովն արձակելու հիմքերը, մեծացավ խորհրդարանական մեծամասնության դերակատարությունը ինչպես կառավարության կազմավորման, այնպես էլ դրան անվտանգություն հայտնելու գործընթացներում: Մասնավորապես, Հանրապետության Նախագահն այլևս օժտված չէ վարչապետին սեփական հայեցողությամբ զբաղեցրած պաշտոնից ազատելու լիազորությամբ:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործող կառավարման ձևը սահմանադրական գործող կարգավորումների շրջանակներում, մեր կարծիքով, հնարավոր չի դարձնում Սահմանադրությամբ ամրագրված իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի արդյունավետ իրացումը՝ պայմանավորված օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք գործոններով: Այս կապակցությամբ, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի իրացման ոլորտներում առկա խնդիրները, դրանց լուծման վերաբերյալ հայեցակարգային մոտեցումները, ինչպես նաև հնարավոր այլընտրանքն արտացոլված են Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձ-

նաժողովի կողմից մշակված Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում<sup>3</sup>:

Ներկա գիտական հոդվածում խնդիր չենք դրել քննարկման առարկա դարձնել կառավարման բոլոր հիմնական ձևերը: Նկատի ունենալով, որ սահմանադրական առաջիկա փոփոխությունների համատեքստում շեշտադրումը կատարվում է կառավարման գործող ձևի բարելավման և, որպես դրան այլընտրանք, խորհրդարանական կառավարման ձևին անցման նպատակահարմարությանը, ուստի կփորձենք վերլուծել կիսանախագահական և խորհրդարանական կառավարման ձևերի առավելություններն ու թերությունները և հաշվի առնելով արտասահմանյան մի շարք պետություններում խնդրո առարկայի հետ կապված սահմանադրական զարգացումների արդի միտումները՝ առաջադրել հնարավոր լուծումներ:

«Կիսանախագահական հանրապետություն» (կիսանախագահական ռեժիմ) արտահայտությունն առաջին անգամ գիտական շրջանառության մեջ է դրվել ֆրանսիացի սահմանադրագետ Մ. Դյուվեր-ժեի կողմից<sup>4</sup>: Կիսանախագահական հանրապետության հիմնական բնորոշ գծերն են պետության նախագահի ընտրությունն անմիջականորեն ժողովրդի կողմից (ինչպես նախագահական հանրապետությունում), կառավարության, որպես գործադիր իշխանության կոլեգիալ մարմնի, ղեկավարի պաշտոնի առկայությունը (ինչպես խորհրդարանական հանրապետությունում), կառավարության կազմավորումը

---

<sup>3</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգը, Երևան, հոկտեմբեր 2014: Դրանում, մասնավորապես, արդարացիորեն փաստվում է. «Մեզանում առկա հիմնախնդիրները պայմանավորված են ինչպես կառավարման ձևի առանձնահատկություններով, իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման սկզբունքի ոչ հետևողական իրացմամբ, համակարգային առումով ոչ կատարյալ լուծումներով, այնպես էլ քաղաքական և սահմանադրական մշակույթի ցածր մակարդակով, կուսակցական համակարգի ոչ բավարար կայացվածությամբ: Սահմանադրական մակարդակում «գործառնություն-ինստիտուտ-լիազորություն» եռամիսանական շղթայում դեռևս երաշխավորված չէ անհրաժեշտ ներդաշնակություն: Մինչդեռ առանց դրա չի կարող ապահովվել նաև գործառնության, հակակշռող և զսպող լիազորությունների ցանկալի հավասարակշռություն: Վերջինիս բացակայությունը մեծապես վտանգում է երկրի կայուն զարգացումը, պետական իշխանության իրականացման ոլորտում հանգեցնում է ստվերային հարաբերությունների և սուբյեկտիվ հայեցողության շրջանակների վտանգավոր ընդլայնման» (2.4.1):

<sup>4</sup> Sté u Duvcrgr M. A. Institution politiques et droit constitutionnel. Paris, P. 1970; New Political System Mode // European Journal of Political Research. Vol. 8. 1980. N 2, էջ 165, 168:

պետության նախագահի և խորհրդարանի կողմից՝ համատեղ, գործադիր իշխանության իրականացումը պետության նախագահի (ինչպես նախագահական հանրապետությունում) և կառավարության կողմից (ինչպես խորհրդարանական հանրապետությունում). կառավարության ընդհանուր ղեկավարման իրականացումը պետության նախագահի, իսկ անմիջական ղեկավարումը՝ կառավարության ղեկավարի կողմից, ինչպես նաև կառավարության երկակի պատասխանատվությունը պետության նախագահի և խորհրդարանի առջև:

Կիսանախագահական կառավարման ձևին ներհատուկ է ինչպես պետության գլխի՝ նախագահի, այնպես էլ օրենսդիր մարմնի ընտրությունն անմիջականորեն ժողովրդի կողմից, ինչը հավասար չափաբաժնով լեգիտիմությամբ է օժտում նշված սուբյեկտներին: Հայաստանի Հանրապետությունում ևս վերը նշված սուբյեկտներն ընտրվում են ուղղակիորեն՝ ՀՀ քաղաքացիների կողմից: Այս առումով, Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ոչ միաժամանակյա ընտրությունների անցկացման և վերջիններիս՝ քաղաքական հակադիր կողմնորոշումների հնարավոր առկայության կապակցությամբ, առկա են կամ կարող են առաջ գալ սահմանադրական հստակ լուծումներ պահանջող որոշ հիմնախնդիրներ: Այսպես, ներկայումս Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրություններն անց են կացվում տարբեր ժամկետներում, ինչի արդյունքում դրանցից յուրաքանչյուրի ընտրություններից հետո, ՀՀ Սահմանադրության պահանջներին համապատասխան, պետք է կազմավորվի նոր կառավարություն<sup>5</sup>: Մեր Հանրապետության պրակտիկան վկայում է, որ Ազգային ժողովի ընտրություններից հետո նշանակված վարչապետը երկրորդ անգամ է նշանակվել նույն պաշտոնում՝ Հանրապետության Նախագահի ընտրություններից հետո: Հարկ է նշել, որ կառավարության կազմավորման գործընթացը ենթադրում է ոչ միայն վարչապետի, այլև նախարարների նշանակում: Բացի այդ, կառավարությունն իր կազմավորումից հետո պարտավոր է Ազգային ժողով ներկայացնել իր ծրագիրը (Մահմ. հոդ. 74): Ընդ որում, ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից կառավարության ծրագրին հավանություն չտալը հանդիսանում է կառավարության հրաժարականի հիմք (Մահմ. հոդ.

---

<sup>5</sup> Հանրապետության Նախագահն ընդունում է կառավարության հրաժարականը նորընտիր Ազգային ժողովի առաջին նիստի, Հանրապետության Նախագահի կողմից իր պաշտոնն ստանձնելու... օրը (Մահմ. հոդ. 55, կետ 4):

55, կետ 4): Վերոնշյալն ակներև է դարձնում գործադիր իշխանության համակարգում հնարավոր անկայունության առաջացման հնարավորությունը, ինչը չի կարող ազդեցություն չունենալ պետության քաղաքական ինստիտուտների բնականոն գործունեության, սոցիալ-տնտեսական զարգացման գործընթացների վրա:

Չպետք է անուշադրության մատնել նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ Սահմանադրությամբ հստակ լուծումներ նախատեսված չեն այնպիսի իրավիճակների համար, երբ ժողովրդի կողմից անմիջականորեն ընտրվող Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի միջև առաջ գան հնարավոր քաղաքական հակամարտություններ: Այս կապակցությամբ, չի կարելի բացառել այնպիսի իրավիճակի առաջացումը, երբ Հանրապետության Նախագահի պաշտոնում ընտրվի խորհրդարանական մեծամասնությանը հակադիր քաղաքական դիրքորոշումներ ունեցող սուբյեկտը: Վերջինիս կողմից իր սահմանադրական լիազորությունների իրականացման հետ կապված կարող են ծագել մի շարք խոչընդոտներ: Օրինակ, մի կողմից, նա ի վիճակի չի լինի կազմավորել նոր կառավարություն, քանի որ սահմանադրական գործող կարգավորումներին համապատասխան, սույն գործընթացում զգալի է խորհրդարանական մեծամասնության դերակատարությունը (Սահմ. հոդ. 55, կետ 4), մյուս կողմից, կբացառվի ՀՀ Նախագահի կողմից Ազգային ժողովն արձակելու հնարավորությունը, եթե առկա չլինեն Սահմանադրությամբ ամրագրված համապատասխան հիմքերը (Սահմ. հոդ. 74.1): Նմանատիպ իրավիճակներում, եթե անգամ կազմավորվի կառավարություն, վերջինս և Հանրապետության Ազգային ժողովն իրենց գործունեության ընթացքում կարող են հանդիպել որոշ խոչընդոտների իրենց լիազորությունների իրականացման մի շարք ոլորտներում: Այսպես, օրինակ, ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ ՀՀ արտաքին քաղաքականությունը կառավարությունը մշակում և իրականացնում է Հանրապետության Նախագահի հետ համատեղ (հոդ. 85, մաս 1): Ակնհայտ է, որ Հանրապետության Նախագահին հակադիր խորհրդարանական մեծամասնության վստահությունը վայելող կառավարության կազմավորման դեպքում, ՀՀ Սահմանադրության վերը հիշատակված նորմի իրացման գործընթացում առաջ են գալու լուրջ բարդություններ: Առ այսօր նմանատիպ իրավիճակներ չեն առաջացել՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ Հանրապետության Նախագահին Ազգային ժողո-

վում ունի բացարձակ մեծամասնություն: Հանրապետության Նախագահը և խորհրդարանական քաղաքական մեծամասնությունը քաղաքական միևնույն ուժի ներկայացուցիչներն են, ինչը գրեթե բացառում է վերջիններիս միջև քաղաքական հակամարտությունների առաջացման հնարավորությունը: Այլ կերպ ասած, Հանրապետության Նախագահը խորհրդարանական քաղաքական մեծամասնության առաջնորդն է, ինչով էլ առավելապես պայմանավորված է նրա ազդեցիկ դերակատարությունը քաղաքական գործընթացներում՝ խորհրդարանական գործուն հակակշիռների բացակայությամբ: Այդուհանդերձ, Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի միջև քաղաքական առճակատման առաջացման հավանականությունը տեսականորեն չի կարելի բացառել:

Որպես նշված հիմնախնդիրների լուծման հնարավոր տարբերակ, կառավարման գործող ձևի բարեփոխման համատեքստում, թերևս, կարելի է դիտարկել Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրությունների միաժամանակյա անցկացման հնարավորությունը՝ բացառելով դրանցից յուրաքանչյուրի ընտրություններից հետո կառավարություն ձևավորելու անհրաժեշտությունը, ինչը նախատեսված է ՀՀ գործող Սահմանադրությամբ (հոդ. 55, կետ 4): Մեր կարծիքով, թե՛ ՀՀ Նախագահի, թե՛ Ազգային ժողովի ընտրություններով պայմանավորված, կառավարություն ձևավորելու՝ Սահմանադրության նորմերի վերանայման արդյունքում որոշակիորեն կհաղթահարվի անկայունությունը գործադիր իշխանության համակարգում՝ դրանից բխող հետևանքներով: Այդուհանդերձ, Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրությունների նույն օրը կամ միմյանց մոտ ժամկետներում անցկացում նախատեսող սահմանադրական նորմերի ամրագրման արդյունքում վերջնական լուծում չի տրվի գործադիր իշխանության համակարգում հնարավոր անկայունության վերացման խնդրին, ժողովրդի առաջնային մանդատով օժտված, միմյանց հակադիր մարմինների միջև հնարավոր հակամարտություններին: Այս առումով, չի կարելի բացառել համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում վերոնշյալ մարմիններից մեկի արտահերթ ընտրությունների անցկացման հնարավորությունը, ինչի հետևանքով դրանց ընտրությունների ժամկետների միջև կարող են առաջ գալ զգալի շեղումներ: Հանրապետության Նախագահի և Ազգային ժողովի ընտրությունների միաժամանակյա անցկացման



դեպքում սկզբունքորեն չի լուծվի նախագահական մենիշխանության հարցը՝ նկատի ունենալով նաև այն հանգամանքը, որ Հանրապետության Նախագահը քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում իր գործունեության համար: Վերջինս կիսանախագահական կառավարման ձևի լրջագույն թերություններից է: Մի կողմից, պետության նախագահը Սահմանադրությամբ օժտված է լայն լիազորություններով, մյուս կողմից՝ իր պաշտոնավարման ընթացքում քաղաքական պատասխանատվություն չի կրում: Սահմանադրությամբ հստակ ամրագրված են նրա պաշտոնավարման ժամկետները: Այսպիսի պայմաններում հաճախ որպես «թիրախ» հանդես է գալիս վարչապետը:

Ներկայումս որպես նշված հիմնախնդրի լուծման տարբերակ դիտարկվում է անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգին<sup>6</sup>: Այս կապակցությամբ, ընդհանուր գծերով ներկայացնելով

---

<sup>6</sup> Այս կապակցությամբ, ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում նշված է, որ նշված խնդրի համարժեք լուծումներ կարող են գտնվել կառավարման խորհրդարանական համակարգի ներդրման պայմաններում՝ երկրի քաղաքական ուժերի միջև անհրաժեշտ քաղաքական փոխհամաձայնության պարագայում: «Կառավարության կայունությունն ապահովելու համար պետք է հաշվի առնել ժամանակակից պառլամենտարիզմի զարգացման փորձը, կայունությանը նպաստող այն միջոցները, որոնք իրենց արդարացրել են միջազգային պրակտիկայում, մասնավորապես՝ Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունում: Կայունությանը նպաստող միջոցներ կարող են լինել կոնստրուկտիվ անվստահության քվեն և վարչապետի ուժեղ դերը պետական կառավարման համակարգում: Խորհրդարանի լուծարումը կարող է իրականացվել միայն այն դեպքում, երբ ճգնաժամային իրավիճակներում Ազգային ժողովն ի վիճակի չէ ընտրել նոր վարչապետ: Գործող կառավարման համակարգի համեմատ, սկզբունքորեն նոր դեր պետք է իրականացնի Հանրապետության Նախագահը, որը պետք է ընտրվի Ազգային ժողովի կամ ավելի լայն ընտրական կալեֆայի կողմից՝ խորհրդարանի լիազորությունների ժամկետը գերազանցող ժամկետով, մասնավորապես՝ քննության առնելով նաև սփյուռքի ներկայացուցիչների ընդգրկումը: Հանրապետության Նախագահը չպետք է ունենա վերընտրման իրավունք, որպեսզի նրա պաշտոնավարման ընթացքում ավելի լիակատար կերպով ապահովվի նրա անկախությունը քաղաքական ուժերից: Նրա հիմնական առաքելությունը պետք է լինի Սահմանադրության պահպանմանը հետևելը, հակակշռող և զսպող լիազորությունների արդյունավետ գործադրումը՝ անհրաժեշտության դեպքում կիրառելով նաև համաստորագրման ինստիտուտը: Հանրապետության Նախագահը պետք է, առաջին հերթին, ստանձնի հաշտարարի ու միջնորդի դեր՝ ունենալով երկրի զարգացման դինամիկ հավասարակշռությունն ապահովելու կարևոր առաքելություն: Դա համակարգային կայունության ապահովման գործունե քաղաքական կարող է դառնալ» (2.4.3.):

խորհրդարանական կառավարման ձևի բնորոշ գծերը, փորձենք վերհանել դրա առավելություններն ու թերությունները: Այսպես, խորհրդարանական կառավարման ձևին ներհատուկ է պետության գլխի կողմից գուտ ներկայացուցչական գործառույթների իրականացումը: Պետության Նախագահի ակտերը ենթակա են ստորագրման կառավարության, դրանց համար պատասխանատու անդամների, կողմից: Խորհրդարանի կողմից ընդունված օրենքները ստորագրվում են պետության Նախագահի կողմից, սակայն դրանք պետք է նաև ստորագրվեն կառավարության ղեկավարի կամ պատասխանատու նախարարի կողմից<sup>7</sup>: Խորհրդարանական կառավարման ձևի բնորոշ գծերից են գործադիր իշխանության իրականացումը խորհրդարանի կողմից կազմավորված կառավարության կողմից, կառավարության ղեկավարի՝ իշխանական գործուն լիազորություններով օժտված լինելը, որոնք ծավալային առումով կարելի է համեմատության մեջ դնել պետության գլխի լիազորությունների հետ՝ նախագահական կառավարման ձևի պայմաններում, ինչպես նաև կառավարության քաղաքական պատասխանատվությունը խորհրդարանի առջև, ինչը ենթադրում է, որ խորհրդարանի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելու արդյունքում վերջինս պետք է հրաժարական տա: Խորհրդարանն, ի դեմս վերջինիս քաղաքական մեծամասնության, փաստացի քաղաքական և բարոյական պատասխանատվություն է կրում իր կողմից ձևավորված կառավարության գործունեության համար, կարող է արձակվել պետության գլխի կողմից, իսկ խորհրդարանում մեծամասնություն ունեցող կուսակցությունը ընտրությունների արդյունքում կարող է չստանալ այնքան ձայներ, որքան նախորդ ընտրություններում: Խորհրդարանական կառավարման ձևի պայմաններում կառավարության անդամները կոլեկտիվ կամ անհատական պատասխանատվություն են կրում խորհրդարանի առջև, այլ ոչ

---

<sup>7</sup> Իտալիայի սահմանադրության համաձայն՝ Հանրապետության Նախագահի ցանկացած ակտ առաջինչ է, եթե այն չի ստորագրվել դրա համար պատասխանատու համապատասխան նախարարների կողմից: Օրենքի ուժ ունեցող և օրենքում նշված այլ ակտերը ստորագրվում են նաև Նախարարների խորհրդի նախագահի կողմից (հոդ. 89):

պետության զլխի, որը խորհրդարանական հանրապետություններում, որպես կանոն, ընտրվում է օրենսդիր մարմնի կողմից<sup>8</sup>:

Խորհրդարանական հանրապետության առավելություններից է իշխանության բարձրագույն օղակների միասնությունը<sup>9</sup>, քանզի գործադիր իշխանության՝ կառավարության ղեկավարի և անդամների նշանակման գործընթացում առանցքային է խորհրդարանի, ավելի ստույգ՝ խորհրդարանական մեծամասնության դերակատարությունը, խորհրդարանն է վերահսկում դրանց գործունեությունը: Քանի դեռ կառավարությունը վայելում է օրենսդիրների մեծամասնության աջակցությունը, այն բնականոն հունով իրականացնում է իր լիազորությունները: Կորցնելով խորհրդարանական մեծամասնության աջակցությունը՝ կառավարությունը հրաժարական է տալիս: Խորհրդարանական հանրապետություններում Նախագահի դերակատարությունն էական չէ և, ըստ էության, գործադիր իշխանությունը հանդիսանում է օրենսդիր իշխանության «շարունակությունը»: Դրանով իսկ պետական իշխանության երկու ճյուղերի միջև հակամարտության հավանականությունը հասցվում է նվազագույնի<sup>10</sup>: Մյուս կողմից, խորհրդարանական հանրապետության թերություններից է կուսակ-

---

<sup>8</sup> Խորհրդարանական կառավարման ձևը ներհատուկ է արևմտավրոպական այնպիսի միապետությունների, ինչպիսիք են, Մեծ Բրիտանիան, Դանիան, Նիդեռլանդները, Նորվեգիան, Շվեդիան, Իսպանիան, ինչպես նաև այնպիսի հանրապետությունների, ինչպիսիք են, Գերմանիան, Իտալիան: Ասիայում խորհրդարանական կառավարման ձևը գործում է, Ճապոնիայում, իսկ Արևելյան Եվրոպայում՝ Հունաստանում: 1990-ական թվականներին խորհրդարանական կառավարման ձևեր հաստատվեցին հետսոցիալիստական և հետխորհրդային մի շարք պետություններում (օրինակ՝ Ալբանիայում, Հունգարիայում, Լատվիայում, Մոլդովայում, Սլովակիայում, Էստոնիայում):

<sup>9</sup> Գրականության մեջ նշվում է, որ խորհրդարանական կառավարման ձև ունեցող պետություններում իշխանության տարբեր ճյուղերի միջև առկա են զգալի փոխկապվածություն և փոխկախվածություն, ինչը դրանց միջև պատնեշները դարձնում է պակաս հստակ: Տե՛ս **Черкасов А. И.**, Глава государства и правительство в странах современного мира: конституционно-правовое регулирование и практика, М., 2006, էջ 4:

Խորհրդարանական կառավարման ձևի բնութագրության հետ կապված, երբեմն գործածվում է «իշխանությունների սիմֆոնիա» եզրույթը, որի համաձայն՝ իշխանությունների բաժանումը չպետք է շատ կոշտ լինի: Տե՛ս, օրինակ, **Васильев А. В.**, Разделение властей: теоретические аспекты и современная практика // Право и государство: теория и практика, М., 2006, N 7, էջ 5:

<sup>10</sup> Տե՛ս **Темлов Е. И.**, Форма государства // Теория права и государства/ Под ред. В. В. Лазарева, М., 1996, էջ 306:

ցական համակարգի մասնատվածությունը, որը կարող է հանգեցնել խորհրդարանական կոալիցիայի համանման մասնատվածության և կառավարության անկայունության: Պետության կուսակցական համակարգի թերգարգացած լինելու պայմաններում անգամ շատ փոքր կուսակցությունները կարող են դառնալ խորհրդարանական մեծամասնություն կազմող կոալիցիայի մասնիկը, ինչը կարող է ոչ պակաս կործանարար լինել, քան փակուղին օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների փոխհարաբերություններում: Այդպիսի պայմաններում միանգամայն իրական է դառնում բռնակալական իշխանության վտանգը, որն ունակ է ստեղծել խորհրդարանական պարզ մեծամասնությունը: Այսինքն՝ խորհրդարանական կառավարման ձևի արդյունավետությունը և կայունությունը կախված են խորհրդարանում ներկայացված լինելու մրցապայքարին ներգրավված քաղաքական կուսակցությունների «բնույթից»<sup>11</sup>: Քննարկվող հիմնախնդրի համատեքստում, ուշադրության է արժանի Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության փորձը, որտեղ Կառավարության ղեկավարին (Կանցլերին) ընտրում է նորընտիր խորհրդարանի ստորին պալատը (Բունդեսթագը)՝ դաշնային Նախագահի առաջարկությամբ: Բունդեսթագի անդամների ձայների բացարձակ մեծամասնությունը ստացած թեկնածուին Գերմանիայի Նախագահը նշանակում է Կառավարության ղեկավարի պաշտոնում: Իսկ եթե Նախագահի կողմից առաջադրված թեկնածուն չի ստանում անհրաժեշտ թվով ձայներ, ապա Բունդեսթագն է իրավասու հաջորդ երկու շաբաթների ընթացքում առաջադրել և ընտրել Կանցլերին՝ անդամների ձայների բացարձակ մեծամասնությամբ: Նշված դեպքում Նախագահը պարտավոր է ընտրված թեկնածուին նշանակել Կանցլերի պաշտոնում: Եթե Բունդեսթագի առաջադրած թեկնածուն հավաքել է դրա անդամների հարաբերական մեծամասնության ձայները, ապա Նախագահը կարող է կամ նրան նշանակել Կանցլերի պաշտոնում կամ էլ արձակել Բունդեսթագը<sup>12</sup>: Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ միայն այն դեպքում, երբ խորհրդարանի ստորին պալատում չկա քաղաքական հստակ մեծամասնություն, Նախագահը կարող է արձակել այն: Կարծում ենք, նման մոդելի

<sup>11</sup> Տե՛ս նույն տեղում: Խորհրդարանական հանրապետությունների առավելություններն ու թերությունները նույն կերպ է բնութագրում Մ. Բ. Ագալը: Տե՛ս **Агаев М. Б.**, Президентская власть в системе государственной власти. М., 1994, էջ 70-71:

<sup>12</sup> Տե՛ս Основной Закон Федеративной Республики Германия от 23.05.1949, հոդ. 63:

ընտրության պայմաններում անցումը կառավարման խորհրդարանական համակարգի պարտադիր չէ:

Ինչպես վերը նշվեց, կիսանախագահական կառավարման ձևին ներհատուկ է նաև գործադիր իշխանության համատեղ իրականացումը պետության նախագահի և կառավարության կողմից, ինչպես նաև կառավարության երկակի պատասխանատվությունը պետության նախագահի և օրենսդիր մարմնի առջև<sup>13</sup>: Այս առումով նա, Հայաստանի Հանրապետությունում գործող սահմանադրական կարգավորումները հստակ չեն և բարելավման կարիք ունեն: Մասնավորապես, առկա է անհստակություն գործադիր իշխանության գործառնության դերի, իրավասության և պատասխանատվության միջև: Գործադիր իշխանության ներքին երկվությունը՝ պայմանավորված Հանրապետության Նախագահի և կառավարության գործառնության լիազորություններով, բավարար չափով հստակեցված չէ, ինչի արդյունքում կառավարությունն ամբողջական ու համալիր պատասխանատվությամբ չի իրականացնում գործադիր իշխանությանը բնորոշ գործառնությունները<sup>14</sup>: Կառավարության երկակի պատասխանատվությունը սահմանվել է Ֆրանսիայի 1958 թվականի Սահմանադրությամբ, որտեղ կառավարությունը համալիր պատասխանատվություն է կրում պետության Նախագահի և օրենսդիր մարմնի առջև: Կառավարության լիազորությունները կարող են դադարեցվել Ազգային ժողովի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելու դեպքում, ինչը կարող է տեղի ունենալ ինչպես կառավարության նախաձեռնությամբ, երբ վերջինս է խորհրդարանի ստորին պալատում դնում իր վստահության հարցը, այնպես էլ Ազգային ժողովի նախաձեռնությամբ՝ քվեարկության դնելով կառավարությանն անվստահություն հայտնելու մասին բանաձևը (Սահմ. հոդ. 49): Վերոնշյալ երկու դեպքերում էլ վարչապետը պարտավոր է Հանրապետության Նախագահին ներկայացնել դիմում՝ կառավարության հրաժարականի մասին (հոդ. 50):

---

<sup>13</sup> St'e, օրինակ, **Мишин А. А., Барабышев Г. В.**, Гогударственное право буржуазных и развивающихся стран, М., 1989, էջ 145, **Малько А. В.**, Теория государства и права, М., 2006, էջ 58, **Григонис Э. П.**, Теория государства и права, СПб., 2002, էջ 66:

<sup>14</sup> St'e ն Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգը, 2.4.1.6:

Նմանատիպ կարգավորումներ են նախատեսված նաև ՀՀ Սահմանադրությամբ: Սակայն, եթե մեր Հանրապետությունում Ազգային ժողովի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելու դեպքում ՀՀ Նախագահը, ըստ էության, պարտավոր է ընդունել կառավարության հրաժարականը (Սահմ. հոդ. 55, կետ 4), ապա Ֆրանսիայի Սահմանադրությունը Հանրապետության Նախագահին չի պարտավորեցնում ընդունել կառավարության հրաժարականը: Նախագահն իրավասու է չհամաձայնվել օրենսդիրների կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելուն և գործադրել Ազգային ժողովն արձակելու իր սահմանադրական իրավունքը<sup>15</sup>:

Հարկ է նշել, որ կիսանախագահական կառավարման ձևի նախագահական-խորհրդարանական մոդելի պայմաններում պետության նախագահի կողմից խորհրդարանն արձակելու սահմանադրական լիազորության գործադրումը կամ դրա գործադրման սպառնալիքը լրջագույնս խոչընդոտում է կառավարությունների հաճախակի փոփոխությանը, ինչն, իր հերթին, նպաստում է գործադիր իշխանության համակարգում կայունության պահպանմանը, հետևաբար՝ պետության ներսում քաղաքական իրադրության, սոցիալ-տնտեսական վիճակի կայունությանը: Միաժամանակ, չպետք է անուշադրության մատնել այն հանգամանքը, որ կառավարման վերոնշյալ մոդելի պայմաններում գործադիր իշխանությունը հաճախ գերկենտրոնաց-

---

<sup>15</sup> Օրինակ՝ նախագահ Ժ. Պոմպիդուն, Ազգային ժողովի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելուց հետո, արձակեց խորհրդարանի ստորին պալատը՝ նախարարների մեծ մասին թողնելով իրենց պաշտոններում: Տե՛ս **Арановский К. В.**, Государственное право зарубежных стран, М., 1998, էջ 162:

Բելառուսի Սահմանադրությամբ ամրագրված է, որ կառավարությունն իր գործունեության ընթացքում հաշվետու է Հանրապետության Նախագահին և պատասխանատու է Հանրապետության խորհրդարանի առջև (հոդ. 106): Ինչպես և Ֆրանսիայում, Բելառուսի Սահմանադրությամբ նախատեսված է խորհրդարանի ստորին՝ Ներկայացուցիչների պալատի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելու, ինչպես նաև Հանրապետության վարչապետի կողմից խորհրդարանի ստորին պալատում կառավարության վստահության հարցը դնելու հնարավորությունը (հոդ. 97, 106): Խորհրդարանի Ներկայացուցիչների պալատի կողմից կառավարությանն անվստահություն հայտնելու դեպքում, վերջինս Հանրապետության Նախագահին հայտարարում է իր հրաժարականի մասին: Եթե կառավարությունը վստահության քվե չի ստանում, ապա Հանրապետության Նախագահն իրավասու է 10-օրյա ժամկետում որոշում կայացնել կառավարության հրաժարականի կամ խորհրդարանի ստորին պալատն արձակելու մասին: Հրաժարականի մերժման դեպքում կառավարությունը շարունակում է իրականացնել իր լիազորությունները:

վում է պետության նախագահի ձեռքերում<sup>16</sup>։ Ինչպես վերը նշվեց, կիսանախագահական կառավարման ձևի պայմաններում կառավարության ընդհանուր ղեկավարումն իրականացնում է պետության նախագահը, իսկ անմիջական ղեկավարումը՝ կառավարության ղեկավարը։ Այլ խոսքերով՝ պետության նախագահը և կառավարությունը համատեղ են իրականացնում գործադիր իշխանությունը, կիսում այն։ Դա վկայում է այն մասին, որ կիսանախագահական հանրապետություններում տեղի է ունենում իշխանությունների յուրօրինակ «խորքային» բաժանում գործադիր իշխանության մարմինների միջև։ Այս առումով, իրավաբանական գրականության մեջ գործածվում է «բիցեֆալիզմ» եզրույթը<sup>17</sup>։ Հարկ է նկատել, որ մինչև 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունները, ՀՀ Սահմանադրության 85-րդ հոդվածով ուղղակիորեն ամրագրված էր, որ Հայաստանի Հանրապետության գործադիր իշխանությունը իրականացնում է ՀՀ կառա-

---

<sup>16</sup> Ֆրանսիայում պետության նախագահն ազդեցիկ դերակատարություն ունի ոչ միայն կառավարության կազմավորման, այլև՝ վերջինիս գործունեության ոլորտներում։ Մասնավորապես, նա կարող է հրավիրել և վարել կառավարության նիստերը։ Ֆրանսիայի նախագահի նախագահությամբ նախարարների խորհրդի նիստերում լուծվում են առավել կանոն հարցերը, իսկ վարչապետի նախագահությամբ կարինետի խորհրդի նիստերում՝ երկրորդական, օպերատիվ լուծում պահանջող, ընթացիկ հարցերը։ Տե՛ս **Чиркин В. Е.**, Основы сравнительного государственного права, М., 1997, էջ 259։

Այդ կապակցությամբ, գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ «վարչապետը ղեկավարում է նվազախումբը, իսկ երաժշտությունը գրում է նախագահը»։ Տե՛ս **Черкасов А. И.**, Конституционные модели исполнительной власти // Сравнительное конституционное право М., 1996, էջ 603։

ՀՀ Նախագահը 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում այլևս օժտված չէ կառավարության նիստերի հրավիրման և վարման, կառավարության որոշումների վավերացման լիազորություններով, բացառությամբ Սահմանադրությամբ նախատեսված դեպքերի (հոդ. 86, մաս 2, հոդ. 88.1), ինչպես նաև ՀՀ վարչապետին զբաղեցրած պաշտոնից ազատելու լիազորությամբ։ Նա կարող է Ազգային ժողով ներկայացնել կառավարության անվստահություն հայտնելու մասին որոշման նախագիծ (Սահմ. հոդ. 84, մաս 2)։ Մինչդեռ, Բելառուսի Հանրապետության Նախագահն իրավասու է սեփական նախաձեռնությամբ որոշում կայացնել կառավարության հրաժարականի մասին (Սահմ. հոդ. 106)։ Այդպիսի լիազորությամբ է օժտված նաև Ռուսաստանի Դաշնության Նախագահը (Սահմ. հոդ. 117)։

<sup>17</sup> Նշված եզրույթը ծագում է հունական «բի», այսինքն՝ երկու և «ցեֆալե», այսինքն՝ գլուխ բառերից։ Տե՛ս, օրինակ, **Эттин Л. М.**, Разделение властей: опыт современных государств, М., 1996, էջ 35։

վարությունը (հոդ. 85, մաս 1)<sup>18</sup>։ Սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում սույն դրույթը հանվեց Սահմանադրության տեքստից։ Այդ կապակցությամբ, հարկ է նշել, որ նախ՝ պետական իշխանության մյուս երկու թևերի հետ կապված, սահմանադրական կարգավորումները հստակորեն մատնանշում են դրանց հասցեատերերին<sup>19</sup>։ Բացի այդ, իշխանությունների բաժանման համակարգում գործադիր իշխանության իրավական կարգավիճակի ոչ բավարար հստակության մասին են վկայում ՀՀ Սահմանադրության մի շարք նորմեր։ Այսպես, օրինակ, ՀՀ արտաքին քաղաքականությունը կառավարությունը մշակում և իրականացնում է Հանրապետության Նախագահի հետ համատեղ (հոդ. 85, մաս 1)։ Դրա հետ մեկտեղ, արտաքին քաղաքականության ընդհանուր դեկավարումն իրականացնում է ՀՀ Նախագահը (հոդ. 55, կետ 7)։ ՀՀ կառավարության և դրան ենթակա պետական կառավարման այլ մարմինների գործունեության կազմակերպման կարգը վարչապետի ներկայացմամբ սահմանված է Հանրապետության Նախագահի հրամանագրով<sup>20</sup> (հոդ. 85, մաս 6)։ Մեր համոզմամբ, սահմանադրական այսպիսի կարգավորումը կարիք ունի վերանայման՝ իշխանությունների բաժանման և հավասարակշռման կառուցակարգերի իրացման արդյունավետության ապահովման, իշխանությունների բաժանման համակարգում գործադիր իշխանության ինքնուրույնության ամրապնդման տեսանկյունից։

ՀՀ Սահմանադրության համաձայն՝ արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և ազգային անվտանգության հարցերով կառավարության նիստ կարող է հրավիրել և վարել Հանրապետության Նախագահը (հոդ. 86, մաս 2), իսկ ՀՀ պաշտպանության, ազգային ան-

<sup>18</sup> Այդպիսի նորմեր են բովանդակվում, օրինակ, Բելառուսի Հանրապետության, Ռուսաստանի Դաշության Սահմանադրություններում (համապատասխանաբար՝ հոդ. 106, 110)։

<sup>19</sup> Հայաստանի Հանրապետությունում օրենսդիր իշխանությունն իրականացնում է Ազգային ժողովը (Սահմ. հոդ. 62, մաս 1), արդարադատությունը՝ միայն դատարանները (Սահմ. հոդ. 91, մաս 1), իսկ սահմանադրական արդարադատությունը՝ Սահմանադրական դատարանը (Սահմ. հոդ. 93)։ Հատկանշական է, որ ՀՀ Սահմանադրության դատական իշխանությանը վերաբերող գլխում տեղ են գտել նաև Սահմանադրական դատարանին և ՀՀ դատախազությանը վերաբերող նորմեր։

<sup>20</sup> Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և նրան ենթակա պետական կառավարման այլ մարմինների գործունեության կազմակերպման կարգը սահմանելու մասին» ՀՀ Նախագահի 18.07.2007 թվականի ՆՀ-174-Ն հրամանագիրը, որի որոշ կետեր (օրինակ՝ 7, 8, 16, 17), մեր կարծիքով, խնդրահարույց են։



վտանգության և արտաքին քաղաքականության իրականացումն ապահովում է կառավարությունը (Սահմ. հոդ. 89, կետ 6): Հատկանշական է, որ արտաքին քաղաքականության, պաշտպանության և ազգային անվտանգության հարցերին վերաբերող իրավական ակտերի նախագծերը նախքան կառավարություն ներկայացնելն ուղարկվում են ՀՀ Նախագահի և Ազգային անվտանգության խորհրդի աշխատակազմեր՝ կարծիքի: Վերը թվարկված հարցերով ՀՀ Նախագահի կողմից կարող են փոփոխություններ կատարվել կառավարության նիստի օրակարգում: Ուշադրության է արժանի նաև այն հանգամանքը, որ ՀՀ կառավարությանն առնթեր առանձին մարմինների ղեկավարներին, այդ թվում՝ ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայության տնօրենին, պաշտոնի է նշանակում և պաշտոնից ազատում ՀՀ Նախագահը՝ վարչապետի առաջարկությամբ: Հանրապետության Նախագահն է պաշտոնի նշանակում և պաշտոնից ազատում ՀՀ ազգային անվտանգության ծառայության տնօրենին, ՀՀ պաշտպանության նախարարի տեղակալներին: Իսկ ՀՀ արտաքին գործերի նախարարի տեղակալները պաշտոնի են նշանակվում և պաշտոնից ազատվում Հանրապետության Նախագահի կողմից՝ վարչապետի առաջարկությամբ: ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության սփյուռքի հետ կապերի պետական կոմիտեի նախագահին պաշտոնի է նշանակում և պաշտոնից ազատում է ՀՀ Նախագահը<sup>21</sup>:

ՀՀ Սահմանադրության վերը նշված և մի շարք այլ հոդվածների (հոդ. 86, մաս 4, հոդ. 88.1, մաս 1 և այլն), ինչպես նաև իրավական այլ ակտերի դրույթների համակարգային վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրահանգելու, որ թեև 2005 թվականի սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում որոշակիորեն սահմանափակվեցին Հանրապետության Նախագահի լիազորությունները գործադիր իշխանության ոլորտում, այդուհանդերձ, սահմանադրաիրավական գործող կարգավորումները թույլ չեն տալիս խոսել ՀՀ կառավարության որպես գործադիր իշխանության բարձրագույն կոլեգիալ մարմնի ինքնուրույնության մասին: Ու թեև ՀՀ Սահմանադրության 49-րդ հոդվածը Հանրապետության Նախագահին դուրս է դասում պետական իշխանության երեք թևերից, նրան վերապահելով դրանց բնականոն գործունեությունն ապահովելու, ըստ էության, իրավարար գործառույթ, սակայն ակներև է, որ Հանրապետության Նախագահը ազդե-

---

<sup>21</sup> Տե՛ս նույն տեղում, կետեր 41, 71, 124, 125:

ցիկ դերակատարություն ունի ինչպես գործադիր իշխանության մարմինների կազմավորման, այնպես էլ դրանց գործունեության կազմակերպման, իրավասության իրացման գործընթացներում<sup>22</sup>:

Որպես քննարկվող հիմնախնդիրների լուծման հնարավոր տարբերակներ, մեր կարծիքով, կարելի է դիտարկել կառավարման խորհրդարանական համակարգին առավել մոտ խառը կառավարման ձև ունեցող արևելաեվրոպական որոշ պետություններում գործող սահմանադրական կարգավորումները: Այս կապակցությամբ ուշադրության է արժանի, օրինակ, Բուլղարիայի փորձը: Այսպես, Բուլղարիայի Սահմանադրությամբ խորհրդարանն է ընտրում և զբաղեցրած պաշտոնից ազատում կառավարության ղեկավարին և վերջինիս առաջարկությամբ՝ կառավարության անդամներին, ինչպես նաև կառավարության ղեկավարի առաջարկությամբ կառավարության կազմում կատարում փոփոխություններ: Բուլղարիայի Սահմանադրությամբ կառավարությունը քաղաքական պատասխանատվություն է կրում խորհրդարանի առջև: Կառավարության պատասխանատվությունը Հանրապետության Նախագահի առջև Սահմանադրությամբ նախատեսված չէ: Բացի այդ, նախարարությունները ստեղծվում, վերակազմակերպվում և լուծարվում են օրենսդիր մարմնի կողմից կառավարության ղեկավարի առաջարկությամբ: Դրա հետ մեկտեղ, Բուլղարիայի Նախագահը կառավարության կազմավորման գործընթացում ունի յուրահատուկ լիազորություններ: Մասնավորապես, Նախագահը, խորհրդարանական խմբերի հետ խորհրդակցելուց հետո ըստ դրանց մեծության հաջորդականության, խորհրդարանական խմբերի կողմից առաջադրված կառավարության ղեկավարի պաշտոնի թեկնածուներին հանձնարարում է կազմավորել կառավարություն: Եթե այդ կապակցությամբ խորհրդակցությունների համար նախատեսված ժամանակահատվածը «հաջողությամբ» է ավարտվում, ապա Նախագահն առաջարկում է խորհրդարանին առաջադրված թեկնածուին ընտրել կառավարության ղեկավարի պաշտոնում: Իսկ եթե կառավարության

---

<sup>22</sup> Գործադիր իշխանության գործառնության երկատվածությունը հնարավորինս հաղթահարելու անհրաժեշտությունն ընդգծված է Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում: Ըստ այդմ՝ գործադիր իշխանության գործառնության լիազորություններով պետք է օժտված լինի կառավարությունը՝ Հանրապետության Նախագահին վերապահելով պետության գլխին բնորոշ ու ամբողջական գերագահացապես հակակշռող և զսպող լիազորություններ (2.4.2.4):

կազմավորման հարցի շուրջ համաձայնություն ձեռք չի բերվում, ապա Նախագահը նշանակում է ծառայողական կառավարություն և արձակում Ազգային ժողովը<sup>23</sup>: Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ նշված դեպքում օրենսդիր մարմինն արձակվում է բացառապես այն դեպքում, երբ վերջինս ի վիճակի չի լինում կազմավորել կառավարություն, ինչը միանգամայն տրամաբանական է իշխանությունների բաժանման սահմանադրական հաշվեկշռի պահպանման և քաղաքական տևական ճգնաժամերից խուսափելու նկատառումներով:

Մեր կարծիքով, կառավարման այս կամ այն ձևին նախապատվություն պետք է տրվի՝ հաշվի առնելով ոչ միայն դրա ժողովրդավարական բնույթը, այլև՝ այն հանգամանքը, թե կոնկրետ պետությունում քաղաքական ինստիտուտները որքանով են կենսունակ և ինչ մակարդակի վրա են գտնվում սահմանադրական ու քաղաքական մշակույթները<sup>24</sup>: Առանց վերը նշված գործոնները հաշվի առնելու, բացա-

---

<sup>23</sup> Ст. 4 Конституция Республики Болгария (обнародована «Държавен вестник», бр. 56 от 13 июля 1991 г.), հոդ. 84, 89, 99, 112:

Խորհրդարանական կառավարման ձևին առավել մոտ են նաև Մակեդոնիան, Ռումինիան և Սլովենիան: Նշված պետություններին ներհատուկ են կիսանախագահական հանրապետության լոկ այնպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են պետության Նախագահի համաժողովրդական ընտրությունները և կառավարության կազմավորումը՝ Նախագահի և խորհրդարանի կողմից՝ համատեղ:

<sup>24</sup> Այս կապակցությամբ, գրականության մեջ արդարացիորեն նշվում է, որ ժամանակակից քաղաքակիրթ հասարակությունում խորհրդարանական և նախագահական կառավարման ձևերի միջև սկզբունքային տարբերություններ չկան: Դրանց մերձեցնում են հասարակական կյանքի առավել արդյունավետ կազմակերպման, անհատի երաշխավորված ազատ զարգացման ապահովման, նրա իրավունքների և շահերի հուսալի պահպանման ընդհանուր խնդիրները և նպատակները: Ст. 8 **Хропанюк В. Н.**, Теория государства и права, М., 2006, էջեր 112-113:

Մեկ այլ տեսակետի համաձայն՝ մի կողմից, հարցադրումը, թե կառավարման ձևերից որն է հանդիսանում լավագույնը՝ առանց հաշվի առնելու կոնկրետ պետության առանձնահատկությունները, կոռեկտ չէ: Ժողովրդավարական քաղաքական ռեժիմի, իշխանությունների բաժանման գործուն համակարգի առկայության պայմաններում խորհրդարանական և նախագահական կառավարման ձևերի միջև տարբերությունները սկզբունքային նշանակություն չունեն: Այդպիսի պետություններում իրավական պետության կառուցակարգը գործում է հավասարաչափ: Հակաժողովրդավարական քաղաքական ռեժիմի, իշխանությունների իրական բաժանման բացակայության պայմաններում պաշտոնապես հռչակված կառավարման ձևը նշանակություն չունի: Մյուս կողմից, նախագահական հանրապետությունն Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, ինչպես նաև խորհրդարանական կառավարման ձևերը Արևմտյան Եվրոպայի բազմաթիվ պետություններում ներկայումս հանդիսանում են կայացած և արդյունավետ գործող:

ռապես միջազգային փորձի վրա հիմնվելով՝ պետության կառավարման ձևի փոփոխությունն, ըստ էության, ինքնանպատակ է և չի կարող հանգեցնել շոշափելի արդյունքների հասարակության և պետության կենսագործունեության ոլորտներում: Այս կապակցությամբ, Հայաստանի Հանրապետությունում կառավարման խորհրդարանական համակարգին անցնելու նպատակահարմարության հարցը քննարկելիս, կարծում ենք, չպետք է անտեսել այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են երկրում սահմանադրական, քաղաքական, կուսակցական մշակույթի ոչ բավարար կայացվածությունը, կուսակցական համակարգի կայացած չլինելը, դրա խիստ անձնավորված լինելը, քաղաքական հստակ գաղափարախոսություն չունեցող մեծաթիվ կուսակցությունների առկայությունը, խորհրդարանի՝ որպես պետության բարձրագույն օրենսդիր ներկայացուցչական մարմնի հեղինակության ոչ անսասան լինելը, խորհրդարանական ավանդույթների բավարար չափով արմատավորված չլինելը:

**Мери Саргсян**

*Аспирант кафедры конституционного права ЕГУ*

## **НЕОБХОДИМОСТЬ РЕФОРМЫ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ РА В КОНТЕКСТЕ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ КОНСТИТУЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ РАЗДЕЛЕНИЯ И СБАЛАНСИРОВАНИЯ ВЛАСТЕЙ**

Для правильного восприятия реализации принципа разделения и сбалансирования властей в конкретном государстве необходимым условием является выдвигание систематизированных решений по результатам исследования его формы правления. Форма правления в Республике Армения в настоящее время в рамках действующих конституционных регулирований, на наш взгляд, не обеспечивает эффективную реализацию закрепленного Конституцией принципа разделения и сбалансирования властей, что обусловлено целым рядом объективных и субъективных факторов. В связи с этим, учитывая, что в

---

Նշված պետություններում, թերևս, չարժե սպասել կառավարման ձևերի փոփոխություն, անգամ՝ հեռավոր ապագայում: Մինչդեռ մի շարք պետություններում, այդ թվում՝ եվրոպական, դա միանգամայն հնարավոր է՝ ելնելով կոնկրետ սոցիալ-քաղաքական պայմաններից: Ընդ որում, կառավարման մի ձևից ուղղակի անցումը մյուսին չափազանց բարդ է: Ուստի՝ ժամանակակից բազմաթիվ պետություններ նախընտրում են խառը կառավարման ձևերը: Տե՛ս **Григорис Э. П.**, Механизм государства (теоретико-правовой аспект), Дис... д-ра юрид. наук. СПб., 2000, էջ 196-198:

контексте предстоящих конституционных реформ в РА акцент ставится на улучшение действующей формы правления и, в качестве альтернативы, целесообразность перехода к парламентской форме правления, мы попытались проанализировать преимущества и недостатки полупрезидентской и парламентской форм правления и, с учетом современных тенденций конституционного развития в ряде зарубежных стран, связанных с предметом изучения, предложить возможные решения.

**Mary Sargsyan**

*PhD student of the YSU Chair of Constitutional Law*

### **THE IMPERATIVE OF REFORMATION OF THE RA GOVERNMENT SYSTEM IN THE CONTEXT OF IMPROVING THE EFFECTIVENESS OF CONSTITUTIONAL STRUCTURES BY CHECKS AND BALANCES OF THE POWERS**

Promotion of systemized solutions is an indispensable condition for relevant comprehension of implementation of the principle of checks and balances in a certain state. The existing system of government of the Republic of Armenia in the frames of the current constitutional regulations, to our opinion, conditions with a number of subjective and objective factors, which does not permit effective implementation of the principle of checks and balances of powers subscribed by the Constitution. Due to this, taking into consideration the fact that in the context of forthcoming amendments, improvement of the current system of government and, as alternative appropriateness of transition to the parliamentary system of government, is highlighted, we have tried to analyze the privileges and shortcomings of semi-presidential and parliamentary government systems and have taken into consideration the present tendencies of the constitutional developments connected with the discussed subject in a number of foreign states.

**Բանալի բառեր՝** *Հիսանախագահական կառավարման ձև, խորհրդարանական կառավարման ձև, իշխանությունների բաժանում և հավասարակշռում, սահմանադրական բարեփոխումներ, Կառավարություն, գործադիր իշխանություն, քաղաքական պատասխանատվություն:*

**Ключевые слова:** *Полупрезидентская форма правления, парламентская форма правления, разделение и сбалансирование властей, конституционные реформы, Правительство, исполнительная власть, политическая ответственность.*

**Key-words:** *Semi-presidential system of government, parliamentary system of government, checks and balances of power, constitutional reforms, Government, executive power, political responsibility.*

## **ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԳԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅԱՆ ՄԿՋՐՈՒՆՔԻ ՊԱՏՄԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ**

Իրավունքի գերակայության սկզբունքի էվոյուցիայի ուսումնասիրությունը ենթադրում է վերջինիս գենեզիսի (ծագման և ընթացքի) հետազոտումը պատմական զարգացման փուլերում, ինչը կօգնի ըստ էության և լիարժեք հասկանալ դրա սոցիալ-պատմական առաքելությունը, իրավունքի հասկացական համակարգում դրա տեղը և դերը, այլ իրավական երևույթների փոխհարաբերություններում իրականացրած գործառնությունների պատմական անհրաժեշտությունը:

Իրավական մտքի պատմության ուսումնասիրությունը վերհանում է պատմական փաստաթղթերի հիմնական գծերը (միտումներ) և բեկումնային պահերը, որոնք հետագայում հիմք են հանդիսացել **«իրավունքի գերակայություն-իրավական պետություն»** ներկայիս հայեցակարգի ձևավորման և մշակման համար:

Կատարյալ պետության (երկրի) և օրենքների (սոցիոնորմատիվ համակարգի) դիսկուրսները գրեթե բոլոր հետազոտողների աշխատություններում դիտարկվում են զուգահեռաբար՝ որպես ինքնին հասկանալի. այսպես՝ Արիստոտելի «Պոլիթիա»-յից մինչև Օգոստինոս Երանելու «Աստծո քաղաքը», Ավետյաց երկրի որոնումներից մինչև Թոմազո Կամպանելլայի «Արևի քաղաք» ու Թոմաս Մորի «Ուտոպիա» կատարյալի ընկալումը չի տարանջատում կառուցակարգային և գործառնության լիարժեք իրավական պետության և իրավունքի գերակայության հայեցակարգերի «արյունակցական» կապը, միգուցե, այսպիսի մեթոդաբանական արմատներ ունի:

Սույն աշխատության շրջանակներում **«իրավունքի գերակայություն-իրավական պետություն»** հասկացությունները դիտարկվելու են որպես նույնական (ըստ համատեքստի և ենթատեքստի), անխզելիորեն փոխկապված հասկացություններ՝ որպես ձևի և բովանդակության, պատճառի և հետևանքի, էության և երևույթի հարափոփոխ հարաբերակցություններ:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ սահմանադրական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ. պրոֆ. Գ. Գ. Հարությունյան:

Սույն հոդվածի շրջանակներում «իրավունքի գերակայություն» հայեցակարգի (հասկացությունը և բաղադրատարրերը) սահմանման համար հիմք է եվրոպայի խորհրդի «Ժողովրդավարություն՝ իրավունքի միջոցով» հանձնաժողովի (Վենետիկի հանձնաժողով) մի խումբ անդամների (համահեղինակներ՝ Պիտեր վան Դեյք (Նիդերլանդներ), Գրետ Հալլեր (Գերմանիա), Ջեֆրի Ջոուել (Մեծ Բրիտանիա), Կաարլո Տուռի (Ֆինլանդիա)) կողմից մշակված «Իրավունքի գերակայության վերաբերյալ» զեկույցը (հետազոտություն N 512/2009), որն ընդունվել է 2011 թվականի մարտի 25-26-ին Վենետիկում կայացած 86-րդ լիագումար նիստում<sup>2</sup>:

Ձեկույցում ամփոփվել են իրավունքի գերակայության սկզբունքի պատմական զարգացման ընթացքը, ժամանակակից ընկալումների դոկտրինալ աղբյուրները, հիմնատարրերն ու բնութագրիչները, եզրաբանական յուրահասկությունը, արժեքանական ու գործնական (իրավակիրառելիության) չափորոշիչները<sup>3</sup>:

---

<sup>2</sup> Տեքստը (CDL-AD(2011)003rev) տե՛ս [http://concourt.am/armenian/news/doc/CDL-AD\(2011\)003rev-e.pdf](http://concourt.am/armenian/news/doc/CDL-AD(2011)003rev-e.pdf) կայքում 07.09.2014 թ. դրությամբ: Ձեկույցում արտահայտված մոտեցումները հիմնականում ընդունելի են և ելակետային նաև սույն աշխատանքի շրջանակներում: Ձեկույցի հիմնադրույթները մեթոդաբանական նշանակություն ունեն իրավունքի գերակայության սկզբունքի պատմական զարգացումը (ելույցիցիան) պատմահամեմատական մեթոդով դիտարկելիս:

<sup>3</sup> Իրավունքի գերակայության ժամանակակից հայեցակարգի հիմքերը մշակել է Ա. Դայսին իր 1885 թ. հրապարակած «Սահմանադրական իրավունքի հետազոտման ներածություն» հիմնարար աշխատությունում: Տե՛ս ռուսերեն հրատարակությունը А. В. Дайси. Основы государственного права Англии (Introduction to the study of the law of the constitution). Пер. О. В. Полтороцкой, под ред. П. Г. Виноградова. Изд. Л. Ф. Пантелеева. С.-Петербург, 1891):

ձետագայում, իհարկե, Ա. Դայսիի մշակած «Իրավունքի գերակայության» տեսությունը (Rule of Law) ենթարկվել է տարբեր փոփոխությունների և վերամշակումների, այդ թվում՝ մայրցամաքային իրավական համակարգում ընդունված «իրավական պետության» հայեցակարգի ազդեցությամբ. այս հարադրությունը (զուգահեռներ) գիտական աշխատություններում և գործնական ուղեցույցներում գրեթե մշտապես տարվել է՝ վերհանելով այդ թարգմանական-եզրաբանական ընկալումների առանձնահատկությունները: Սույն աշխատանքի շրջանակներում, ինչպես նշվել է, դրանք դիտարկվելու են որպես նույնական (ըստ համատեքստի և ենթատեքստի) հասկացություններ, մինչդեռ Ձեկույցում հետազոտության հեղինակները, հակադրելով միջազգային լեզուներում (անգլերեն, ֆրանսերեն, գերմաներեն, ռուսերեն) առկա թարգմանություն-ձևակերպումները, այնուամենայնիվ, դրանք դիտարկում են որպես ոչ նույնական հասկացություններ. Ըստ իրենց՝ «իրավունքի գերակայությունը» ոչ միշտ է համընկնում գերմաներեն «Rechtsstaat», ֆրանսերեն «Etat-de Droit» կամ «Prééminence du droit»,

1. Գիտական մտքի ձևակերպման ժամանակաշրջանում Հին Հունաստանում Պլատոնն էր առաջին անգամ բանաձևել իրավունքի գերակայության սկզբունք-հայեցակարգի հիմունքները<sup>4</sup>: Առաջացման պահին, սակայն, իրավունքի (Պլատոնի ձևակերպմամբ՝ օրենքի) գերակայություն գաղափարը դիտարկվում էր գլխավորապես ձևական հատկանիշների (տարրերի) գերակշռմամբ («...*Օրենքը տիրակալն է կառավարիչների...*»):

Հետագա դարաշրջաններում իրավունքի գերակայության գաղափարը կրել է բովանդակային փոփոխություններ. հագեցել կողմնորոշիչ (արժեքաբանական) նյութով: Ըստ որում՝ իրավունքի գերակայության հայեցակարգի զարգացման ընթացքում էական նշանակություն են ունեցել և զգալի ազդեցություն են թողել պատմական դեպքերը, խոշորագույն մտածողների գաղափարները, փիլիսոփայական դպրոցները, որոնք հաճախ կանխորոշել են այդ հայեցակարգի տարրերի կառուցվածքը, ընդգծել փոփոխության հանգամանքն ու անհրաժեշտությունը, սահմանել շրջանակը, ուղղորդել վեկտորները, որոշել սահմանները:

Քրիստոնեության ընդունումը՝ որպես քաղաքակրթական ընտրություն, հիմնովին ձևափոխել է մարդու դերն ու գոյության ընկալումը, հետևաբար՝ իրավունքի հայեցակարգը պետք է արտացոլեր և իր հերթին փոխազդեր նորահայտ իրողություններին՝ էապես փոխելով սոցիալական (հումանիտար) մշակույթի, մասնավորապես՝ իրա-

---

նուսերեն «верховенство закона» հասկացություններին: Տվյալ հասկացությունների ընկալման և թարգմանական առանձնահատկությունների մասին առավել մանրամասն տե՛ս Hiroshi Oda, «The Emergence of Pravovoe Gosudarstvo (Rechtsstaat) in Russia» 25 Review of Central and East European Law 1999 No 3, 373., M. Loughlin, Foundations of Public Law, (2010), B. Tamanaha, On the Rule of Law: History, Politics and Theory (2004). (մեջբերումը՝ ըստ Զեկույցի):

<sup>4</sup> Ք.ա. 5-րդ դարում իր «Օրենքները» աշխատության «Կատարյալ օրենսդրության նախնական ուրվագիծ» հատվածում Պլատոնն այսպես է ձևակերպում իր տեսլականը. «Ես տեսնում եմ մոտալուտ մահն այն պետության, որում օրենքն ուժ չունի և որն է մեկի իշխանության ներքո է: Բսկ այնտեղ, ուր օրենքը տիրակալն է կառավարիչների, իսկ նրանք՝ օրենքի ստրուկները, ես տեսնում եմ պետության փրկությունը և այն բոլոր բարիքները, որ կարող են պետություններին ընծայել աստվածները»: Stn u Πλατων. Сочинения в трех томах. Т. 3. Ч. 2. /Под общ. ред. А. Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса // Пер. с древнегреч. «Мысль», М., 1972., 188, 189 էջեր:



վունքի ճարտարապետության (արխիտեկտոնիկա) հոգևոր-արժեքա-  
յին բաղադրիչները<sup>5</sup>:

Միջնադարյան պատմական փաստաթղթերը լավագույնս են  
դրսևորում իրավունքի գերակայության սկզբունքի ընկալման և դրա  
արտահայտման (ամրագրման) ծավալային, ապա նորմատիվության  
աստիճանի փոփոխությունը՝ հայեցակարգի ազդեցության հետզհե-  
տե ընդլայնվող միտումով: Հիմնարար (սահմանադրական) նշանա-  
կություն են ունեցել (ունեն) փիլիսոփայական (այդ թվում և հատկա-  
պես՝ իրավունքի փիլիսոփայության) մտքի զարգացման փուլերում  
առանձին երկրներում ընդունված (հռչակված) մի շարք ակտեր-  
պատմական փաստաթղթեր, որոնք չեն կորցրել իրենց արդիական  
նշանակությունը՝ կանխորոշելով նաև թե՛ տվյալ երկրի մշակույթի,  
թե՛ արդի իրավական մտքի զարգացումն ընդհանրապես<sup>6</sup>:

Այսպես՝ Անգլիայում 1215 թվականին Ազատությունների մեծ  
խարտիայի (Magna Carta Libertatum) ընդունմամբ սահմանափակվում  
էր միապետի իշխանությունը, և սահմանվում են մարդու անձնական  
իրավունքների որոշ երաշխիքներ, դրույթներ արդարադատության ի-  
րականացման վերաբերյալ<sup>7</sup>: 1679 թ. Habeas Corpus Act-ը զգալիորեն  
ընդլայնում էր իրավունքի գործողության շրջանակը՝ ամրագրելով  
դատարանների հատուկ դերը, բարձրացնելով արդարադատության  
մատչելիության աստիճանը, սահմանափակելով կամայականությ-

---

<sup>5</sup> См. у **Папаян Р. А.**, Христианские корни современного права. М.: Издательство НОРМА, 2002; История политических и правовых учений. Учебник для вузов. Под общей редакцией члена-корреспондента РАН В. С. Нерсисянца. М., ИНФРА-М., 1996, էջ 102-117:

<sup>6</sup> Այս խորապատկերում արժանահիշատակ են Անտիկ մշակույթի դրսևորումները, աստվածաբանական գիտական մտքի ավանդույթները միջնադարյան կրոնական աշխատություններում, Վերածննդի շրջանի և Ռեֆորմացիայի իրավագիտական հիմնարար ուղեցույցները, նոր ժամանակաշրջանի գիտական հայեցակարգերը (Հ. Հրոցիոս, Ջոն Միլ, Թ. Հոբս, Ջոն Լոք, Վոլտեր, Շ.-Լ. Մոնտեսքյո, Ժ.-ժ. Լուսո, Բ. Կանտ, Գ. Հեգել, Թ. Ջեֆերսոն և այլն):

<sup>7</sup> Տեքստը տե՛ս [http://en.wikisource.org/wiki/Source\\_Problems\\_in\\_English\\_History/ppendix/Magna\\_Carta\\_1215](http://en.wikisource.org/wiki/Source_Problems_in_English_History/ppendix/Magna_Carta_1215) (անգլ. 07.04.2014 թ. դրությամբ), [http://ru.wikisource.org/wiki/Великая\\_хартия\\_вольностей](http://ru.wikisource.org/wiki/Великая_хартия_вольностей) (ռուս. թարգմանությունը՝ Դ. Ս. Պետրուշևսկու, 07.04.2014 թ. դրությամբ), [http://ru.wikisource.org/wiki/la:Magna\\_Carta](http://ru.wikisource.org/wiki/la:Magna_Carta) (լատ. 07.04.2014 թ. դրությամբ) կայքերում:

յունների իրավական հնարավորությունները<sup>8</sup>: Իսկ 1689 թ. Իրավունքների մասին Բիլը ամրագրում էր ներկայացուցչական մարմնի՝ խորհրդարանի դերի ամրապնդման և բարձրացման (պառլամենտարիզմի հիմունքներ), կամայականության արգելքի և խտրականության բացառման (իրավահավասարության սկզբնատարրեր) սկզբունքների տարբեր դրսևորումների վերաբերյալ հիմնադրույթներ<sup>9</sup>:

Համանման իրավական-քաղաքական գործընթացներ տեղի են ունեցել նաև Ռուսաստանում. որպես 16-րդ դարակեսին իրականացված Մեծ բարեփոխումների կառուցակարգային դրսևորում՝ հիշատակման է արժանի Համերկրային ժողովը (Земский собор), իսկ հայեցակարգային առումով՝ Դատաստանագիրքը, որի 98-րդ հոդվածը սահմանափակում էր ցարի՝ գերագույն իշխանության իրականացման սահմանները<sup>10</sup>:

Թ. Հոբսի, Ջ. Լոկի, Ժ.-Ժ. Ռուսոյի, Շ. Մոնտեսքյոյի, Թ. Փեյնի գաղափարները հետևողականորեն նյութականանում էին՝ աստիճանաբար ներառելով հանրային կյանքի կարգավորման կառուցվածքային և գործառության շերտերը. ԱՄՆ-ում և Եվրոպայում ընդունվող սահմանադրություններն ու համանման հիմնարար փաստաթղթերը (իրավակարգավորման գործընթացները) կյանքի էին կոչում Պլատոնի գաղափարների աշխարհը՝ օրենքով կառավարվող պետությունը:

Հետագա պատմական-սահմանադրական փաստաթղթերը առավել ամբողջացնում են նշված գաղափարները՝ ընդգրկելով և ընդարձակելով մարդու իրավունքների ինստիտուտը:

1789 թ. Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրում ամրագրված իրավադրույթները պաշտոնապես հռչակված՝ առաջին ամբողջական ուղղակի արտացոլումն էին պատմական փորձի, սահ-

---

<sup>8</sup> Տեքստը տե՛ս [http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/a1\\_9\\_2s2.html](http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/a1_9_2s2.html) (անգլ., 07.04.2014թ. դրությամբ) և <http://www.memo.ru/pravo/hist/habeas.htm> (ռուս. 07.04.2014 թ. դրությամբ) կայքերում:

<sup>9</sup> Տեքստը տե՛ս [http://avalon.law.yale.edu/17th\\_century/england.asp](http://avalon.law.yale.edu/17th_century/england.asp) (անգլ. 07.04.2014 թ. դրությամբ) և [http://legislator.narod.ru/txt/new/bill1689-1\\_main.html](http://legislator.narod.ru/txt/new/bill1689-1_main.html) (ռուս. 07.04.2014 թ. դրությամբ) կայքերում:

<sup>10</sup> 1550 թվականի դատաստանագրքի տեքստը տե՛ս [http://krotov.info/acts/16/2/pravo\\_02.htm](http://krotov.info/acts/16/2/pravo_02.htm) կայքում (07.04.2014 թ. դրությամբ): Ռուս իրականության մեջ սոցիալ-իրավական մշակույթի զարգացման փուլերի ուշագրավ դիտարկումներ է կատարել պատմաբան Ալեքսանդր Յանովը, որի էսսեն տե՛ս <http://www.snob.ru/profile/11778/blog/73342> (ռուս. 10.09.2014թ. դրությամբ) կայքում:

մանադրական մշակույթի և իրավունքի փիլիսոփայության, որոնք (իրավադրությունները), պարունակելով հիմնարար, սկզբունքային, արժեքանական կոդմնորոշիչներ, նախանշում էին իրավունքի գերակայության սկզբունքի չափումները, ծավալը, դրսևորման վեկտորները: Կարծում ենք՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքի ամբողջական և հայեցակարգային ընկալման տեսակետից բացառիկ (քվինտեսենցիալ) նշանակություն ուներ (ունի) Հռչակագրի 16-րդ հոդվածը (իրավունքի գերակայության սկզբունքի գոյաբանություն). **«Հասարակությունը, որում Իրավունքների երաշխավորումն ապահովված չէ, իսկ Բշխանությունների տարանջատումը՝ որոշարկված, չունի Սահմանադրություն»<sup>11</sup>:**

Համանման հիմնարար նշանակություն ունի նույն դարաշրջանի մեկ այլ իրավական հուշարձան (գործող նորմատիվ ակտ)՝ 1776 թ. ԱՄՆ անկախության հռչակագիրը, որի նախաբանում ամրագրված դրույթները բացահայտում են իրավունքի գերակայության սկզբունքի (նաև ընդհանրապես՝ իրավական կանոնակարգման) և արժեքաբանական և թելեղոգիական ներուժն ու որակները (**իրավունքի գերակայության սկզբունքի իմացաբանություն**).» **Մենք նկատի ենք առնում այն ակներև ճշմարտությունը, որ բոլոր մարդիկ ստեղծված են հավասար, և նրանց Արարիչը օժտել է որոշակի անօտարելի իրավունքներով, որոնք են՝ կյանքը, ազատությունը և երջանկության ձգտումը»<sup>12</sup>:**

18-րդ դարավերջից սկսած սահմանադրական իրողությունների (սահմանադրությունների ընդունում (ընծայում), սահմանադրական նոր տեքստերի (հռչակագրեր, մանիֆեստներ և այլն) ստեղծում, առկա տեքստերի փոփոխություն (բովանդակության և ծավալի ընդլայնում), սահմանադրական ընթացակարգերի և կառուցակարգերի ստեղծում (սահմանադրության ինստիտուցիոնալացում), արժեքների սահմանադրական ձևակերպում և ամրագրում (սահմանադրականացում)) բուռն զարգացման պատմությունը ըստ էության իրավունքի՝ հասարակական կյանքում իրացման (առարկայացման) և դրա-

---

<sup>11</sup> Տեքստը տե՛ս <http://www.senat.fr/reglement/reglement117.html> (ֆր., 07.04.2014 թ. դրությամբ) պաշտոնական կայքում:

<sup>12</sup> Տեքստը տե՛ս <http://www.archives.gov/exhibits/charters/charters.html> (անգլ., 07.04.2014 թ. դրությամբ) և <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/indpndnc.htm> (ռուս., 07.04.2014 թ. դրությամբ) կայքերում:

նով իսկ՝ հասարակական հարաբերությունների սահմանադրական-նացման (գործընթացի) պատմությունն է<sup>13</sup>:

Իրավական կարգավորման հայեցակարգի (իրավունքի փիլիսոփայության) գոյաբանական բաղադրիչը (արժեքանական և տեքստաբանական տարրերով) 20-րդ դարում ձեռք է բերում իրացման հսկայական ներուժ՝ համընդհանուր ընկալման և արտահայտման հնարավորությունը դրսևորելով միջազգային իրավական հարթությունում (գործընթացներ, իրավական փաստաթղթեր, կառույցներ): Այդպիսի զարգացումը ամփոփում և արտացոլում էր թե՛ իրավունքի գերակայության (իրավական պետության) հայեցակարգերի ժամանակակից վիճակը, թե՛ սոցիոնորմատիվ մշակույթի փորձն ու նվաճումները, թե՛ պատմական ժամանակահատվածի հրամայականները, ինչպես նաև պայմանավորված էր միջազգային ոլորտում պետությունների գործակցության և կառույցների կայացվածության աստիճանով և դոկտրինալ ու գործնական մոտեցումները նորմատիվ տեքստում ձևակերպելու (իրավական կարգավորման կառուցակարգում ներդնելու) անհրաժեշտությամբ<sup>14</sup>:

Իրավամբ, համամարդկային նշանակություն ունեն 1945 թ. Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությունը<sup>15</sup>, 1948 թ. Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը<sup>16</sup>, 1966 թ. Քա-

---

<sup>13</sup> Սույն հոդվածի շրջանակներում նպատակահարմար չէ անդրադարձը ըստ էության սահմանադրական իրավունքի զարգացմանը (սահմանադրական զարգացման փուլերին), քանի որ տվյալ պարագայում խնդրո առարկան (իրավունքի գերակայության սկզբունքի հատկանիշների և էության վերհանում և էվոլյուցիայի բացահայտում) սահմանադրական զարգացման համատեքստում կարևորվում է միայն այդ տեսանկյունից:

<sup>14</sup> Այսպես՝ նախառաջ միջազգային իրավական ակտերը ամրագրում են մեթոդաբանական նշանակության դրույթներ, որոնք արժեքային և նորմատիվ կողմնորոշիչներ են պարունակում իրավունքի գերակայության հասկացության, իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիմնադրույթների ձևակերպումներով. տեքստային առումով դրանք արտահայտվում են նախաբաններում կամ սկզբնական հոդվածներում, որոնք առնչվում են տվյալ հիմնարար ակտերի նպատակներին, սկզբունքներին, արժեքներին:

<sup>15</sup> Տեքստը տե՛ս [http://www.un.org/res/UN%20Treaties/Charter\\_arm\\_unicode.pdf](http://www.un.org/res/UN%20Treaties/Charter_arm_unicode.pdf) (հայ.), <http://www.un.org/en/documents/charter/> (անգլ.) կայքերում (07.04.2014 թ. դրությամբ): ՄԱԿ-ի Կանոնադրությունը Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ է մտել 1992 թվականի մարտ 2-ից (Գլխավոր ասամբլեայի 46/227 բանաձև):

<sup>16</sup> Տեքստը տե՛ս [http://www.un.org/res/Human%20Rights/Armenian%20Documents/UDHR\\_arm.pdf](http://www.un.org/res/Human%20Rights/Armenian%20Documents/UDHR_arm.pdf) կայքում (07.04.2014թ. դրությամբ): Հիշարժան է նախաբանի «...կարևոր է **իրավական պետության կողմից մարդու իրավունքների պաշտպանությունը...**» դրույթը:

ղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը<sup>17</sup>, 1966 թ. Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագիրը<sup>18</sup> և այլն:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքի ամրագրումը քաղաքակրթական միավորի՝ Եվրոպական տարածաշրջանի իրավական մշակույթում հեռահար և որոշիչ ազդեցություն ունի. այսպես՝ Եվրոպայի խորհրդի 1949 թ. կանոնադրություն<sup>19</sup>, ԵԱՀԿ գործունեության համար հիմնարար նշանակություն ունեցող 1975 թ. Հելսինկյան ակտը<sup>20</sup>, 1950 թ. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին կոնվենցիան (Եվրոպական կոնվենցիա)<sup>21</sup> և այլն<sup>22</sup>:

Հատուկ իրավունքի գերակայության սկզբունքի վերաբերյալ վերջին տասնամյակում բազմաթիվ պաշտոնական և գիտական, միջազգային և տարածաշրջանային համաժողովներ և այլ միջոցառումներ են անցկացվել<sup>23</sup>, ընդունվել են բանաձևեր, որոշումներ և այլ

---

<sup>17</sup> ՀՀՊՏ 1997.12.25/29: Դաշնագիրը ՀՀ համար ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի սեպտեմբերի 23-ից:

<sup>18</sup> Դաշնագիրը ՀՀ համար ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի դեկտեմբերի 13-ից:

<sup>19</sup> Դաշնագիրը ՀՀ համար ուժի մեջ է մտել 1993 թվականի դեկտեմբերի 13-ից:

<sup>20</sup> Հելսինկյան եզրափակիչ ակտի տեքստը տե՛ս [http://www.un.am/res/Library/DPI%20Publications%202012/UNDPI\\_International%20organizations,%20manual.pdf](http://www.un.am/res/Library/DPI%20Publications%202012/UNDPI_International%20organizations,%20manual.pdf) (հայ.) և <http://www.osce.org/ru/mc/39505?download=true> (ռուս.) կայքերում (07.04.2014 թ. դրությամբ): Արժանահիշատակ են Դեկլարացիոն տասը սկզբունքները:

<sup>21</sup> Տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=20870> կայքում:

<sup>22</sup> Ունենալով հումանիտար և իրավական հսկայական ներուժ՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիմնատարները սահմանվում են նաև նախատեսվող (դեռևս ամբողջ ծավալով չգործող) միջազգային փաստաթղթերում՝ Եվրոպական միացյալ Սահմանադրություն (տեքստը տե՛ս <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2004:310:FULL&from=FR> (ֆրանս.) և <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2004:310:FULL&from=EN> (անգլ.) կայքերում 07.09.2014 թ. դրությամբ), Հիմնարար իրավունքների Եվրամիության խարտիա (տեքստը տե՛ս [http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text\\_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf) (անգլ.) և [http://www.europarl.europa.eu/charter/default\\_fr.htm](http://www.europarl.europa.eu/charter/default_fr.htm) (ֆրանս.)) կայքերում 07.04.2014 թ. դրությամբ), Փարիզյան խարտիա Նոր Եվրոպայի համար (տեքստը տե՛ս <http://www.osce.org/hy/mc/78640?download=true> (հայ.) և <http://www.osce.org/fr/mc/39517?download=true> (ֆրանս.)) կայքերում 07.04.2014 թ. դրությամբ):

<sup>23</sup> Հիշարժան են, մասնավորապես, հետևյալ միջոցառումներն ու փաստաթղթերը. «Ազգային և միջազգային մակարդակներում իրավունքի գերակայության մասին» ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի բարձր մակարդակի հանդիպման հռչակագիր (տեքստը տե՛ս [http://www.un.org/ga/search/viehw\\_doc.asp?symbol=A/67/L.1&referer=/english/](http://www.un.org/ga/search/viehw_doc.asp?symbol=A/67/L.1&referer=/english/)

Ինչպես վկայում է վերոհիշյալ փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը, իրավունքի գերակայության սկզբունքն այժմ գրեթե բոլոր զարգացած և զարգացող պետություններում, ողջ իրավական (սահմանադրական) մշակույթում (միջազգային և ներպետական իրավական ակտեր, դոկտրինալ և նորմատիվ տեքստեր, կառույցներ և կառուցակարգեր) դարձել է իրավիճակի նյարդը, բաբախող կետը, հիմնահար-  
ցը:

94

2. Հայերեն աղբյուրների՝ պատմաիրավական գրականության ուսումնասիրությունը վկայում է, «...մեր պատմության յուրաքանչյուր էջ... վերահաստատումն է այն իրողության, օրենքն ու իրավունքի ճանաչումը հայ ինքնության որակների պահպանության գործում որոշիչ դեր են ունեցել: Դրա վկայությունն են, մասնավորապես, Սուրբ Գրիգորի կանոնները, Աշտիշատի, Շահապիվանի, Աղվենքի, Դվինի, Սիսի և բազմաթիվ այլ աշխարհիկ եկեղեցական ժողովների կողմից ընդունված կանոնական սահմանադրությունները, Հովհան Օձնեցու Հայոց կանոնագիրքը, համաշխարհային հնչեղություն ստացած մեր դատաստանագրքերը»<sup>24</sup>:

Հայ իրավական իրականության մեջ իրավունքի գերակայության սկզբունքի (ժամանակակից ընկալմամբ) հայեցակարգային դրույթներ (տարրեր) առկա են եղել 18-րդ դարում Շահամիրյանների կողմից մշակված սահմանադրության նախագծում՝ «Որոգայթ փառաց»-ում<sup>25</sup>: Ըստ որում՝ հատկանշական է հենց փաստաթղթի անվանումը ստուգաբանության և արժեքանության ենթատեքստում. «Որոգայթ փառաց», ինչը կարևորվում է «սահմանադրություն» հասկացության արժեքաբանական և իմաստաբանական զուգահեռներում<sup>26</sup>:

Հայաստանի երեք հանրապետությունների՝ որպես պետական կազմավորումների սահմանադրական կյանքի պատմությունը նույնպես արտահայտել են տվյալ ժամանակահատվածի (իրավական ի-

---

<sup>24</sup> Հայերեն գրավոր աղբյուրներում իրավունքի ընկալման և իրավական մտքի դրսևորումների մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Հարությունյան Գ.**, Իրավունքի ընկալման հայկական այբուբենը և ժամանակի մարտահրավերները (գեկույց հայ իրավաբանների միջազգային համաժողովում), Երևան, 2009, էջ 2-3 (ըստ [http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan\\_sep\\_2009\\_am.pdf](http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan_sep_2009_am.pdf) կայքի 07.04.2014 թ. դրությամբ):

<sup>25</sup> Տեքստը տե՛ս <http://www.digilib.am/digilib/?menu=5&wrk=146&captn=2055&wrpg=0&aupg=0> կայքում (07.04.2014թ. դրությամբ):

<sup>26</sup> «Որոգայթ փառաց». *այն կոչված էր երաշխավորելու ազատությունը պահպանելու հնարավորություն և ստեղծելու անճողույրելի որոգայթ բոլոր վատթար մարդկանց համար, որ հարկադրված լինեն մտնելու օգտաշատ գործողության լծի տակ*: Սահմանադրական իրավունքի ֆրանսիացի մասնագետ Դոմինիկ Ռուսոն այն գնահատում է որպես «իրավական մի ամբողջ տեսություն» (մեջբերումները՝ ըստ Հարությունյան Գ., Իրավունքի ընկալման հայկական այբուբենը և ժամանակի մարտահրավերները (գեկույց հայ իրավաբանների միջազգային համաժողովում), Երևան, 2009, էջ 10 (ըստ [http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan\\_sep\\_2009\\_am.pdf](http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/yerevan_sep_2009_am.pdf) կայքի 07.04.2014 թ. դրությամբ):

րականության) սահմանադրագիտական, արժեքանական, տեքստային, ընթացակարգային, կառուցակարգային իրողությունները, ինչպես նաև կրել սոցիալական մշակույթի բազմաթիվ գործոնների ազդեցությունը: Հայկական պետականության վերականգնման և անկախության ժամանակահատվածները 20-րդ դարասկզբին և դարավերջին նոր մարտահրավերներ էին նաև հանրային կյանքի իրավական կանոնակարգման մոդելի ընտրության և կիրառման առումով<sup>27</sup>:

Հայաստանի անկախության հռչակագրի<sup>28</sup> ընդունումը հանրային կյանքում (սահմանադրագիտական և քաղաքագիտական չափում-

---

<sup>27</sup> Հայաստանի Առաջին Հանրապետության պետաիրավական կյանքի (հիմնախնդիրների) մասին առավել մանրամասն տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Հայաստանի Առաջին Հանրապետության պետական իշխանության համակարգը (1918-1920թթ.), Եր., 2013, ատենախոսության սեղմագիր: **Հակոբյան Հ.**, Պառլամենտը և պառլամենտարիզմը Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., «Տիգրան Մեծ», 2007, 145-154 էջ:

Հայաստանի Երրորդ Հանրապետության հռչակման առաջին իսկ տարիներից իրականացված իրավագիտական (սահմանադրագիտական) որոնումները (այդ թվում՝ համեմատական ուսումնասիրություններն ու անդրադարձները) վկայում են խնդրո առարկայի հիմնարար բնույթի և այժմեականության մասին. տե՛ս, օրինակ, **Այվազյան Ն.**, Իրավական պետության հորիզոններում, ԵՊՀ հրատ., Եր., 1992; **Խաչատրյան Հ.**, Հայաստանի Հանրապետության առաջին սահմանադրությունը, ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտ, Եր., 1997, **Նազարյան Հ.**, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների դատական համակարգը /պատ. խմբ.՝ Հ. Խաչատրյան.- Եր.: Նժար, 1997; **Հարությունյան Գ.**, Սահմանադրական վերահսկողություն: Համեմատական վերլուծություն /խմբ.՝ Հ. Խաչատրյան.- Եր.: Նժար, 1997; **Պողոսյան Վ., Միրումյան Կ.**, Գաղափարախոսությունը և սահմանադրությունը. նկատառումներ և խնդիրներ /խմբ.՝ Գ. Հարությունյան.- Եր.: Նոյյան Տապան, 1999, և այլն:

<sup>28</sup> Ընդունվել է 23.08.1990 թ (ՀՀ ԳԽՏ 1990/16): Հռչակագիրը գործող իրավական մանիֆեստ է և իրավամբ համարվում է ներկայիս սահմանադրության բաղկացուցիչ մասը՝ հանդիսանալով իմացաբանական ու մեթոդաբանական առումով ՀՀ իրավական համակարգի (այդ թվում՝ սահմանադրական օրենսդրության) սկզբնաղբյուրը. այսպես՝ Հռչակագրի 12-րդ հոդվածի համաձայն՝ *սույն Հռչակագիրը հիմք է ծառայում Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության մշակման, իսկ գործող սահմանադրության մեջ՝ փոփոխությունների և լրացումների կատարման, պետական մարմինների գործունեության, հանրապետության նոր օրենսդրության մշակման համար:*

Հարկ է նշել, որ Հռչակագրին և անկախացման ժամանակաշրջանի ոգուն համապատասխան 25.09.1991 թ. ընդունված «Անկախ պետականության հիմնադրույթների մասին» սահմանադրական օրենքը (գործել է մինչև 1995 թվականի Սահմանադրության ընդունումը. պաշտոնական տեքստը՝ տե՛ս ԳԽՏ1991/18, <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=2> կայքում) նույնպես շարունակում է իրավունքի գերակայություն (իրավական պետության) սկզբունքի ավանդույթները (իրավահավասարություն, մարդու իրավունքների պաշտպանության ապահովում և այլն):



ներ) նշանավորեց արժեքաբանական և մեթոդաբանական նոր ուղեցույց. շարունակելով հայ իրավագիտական մտքի ավանդույթները և համամարդկային արժեքներին հավատարիմ՝ Հռչակագիրն առաջին անգամ անկախ պետականության պայմաններում ձևակերպեց հիմնարար դրույթներ, որոնք ելակետային նշանակություն ունեն նաև իրավունքի գերակայության սկզբունքի հիմնատարրերի ամրագրման և իրացման ներուժի ձևավորման տեսանկյունից:

1995 թվականի Սահմանադրության<sup>29</sup> ընդունմամբ տրամաբանական ավարտին հասավ սահմանադրական կանոնակարգման մոդելի ընտրության և իրավական պետության նախագծումը<sup>30</sup>:

ՀՀ իրավական համակարգում (նորմատիվ տեքստեր և իրավակիրառական գործընթաց) իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման աստիճանը, բնույթը, (իրավունքի գոյաբանությունը, իմացաբանությունը, արժեքանությունը) անմիջականորեն փոխառնչվում են նաև գիտական հետազոտությունների բովանդակության և խորության, դեկտրինալ իմաստավորման հիմնահարցերին:

---

<sup>29</sup> Տեքստը (1995թ. խմբագրությամբ) տե՛ս <http://www.arlis.am/DocumentView.aspx?DocID=1> կայքում: Իրավունքի գերակայության սկզբունքի դրսևորման (ձևակերպման) տեսանկյունից հատուկ հիշատակման է արժանի 6-րդ հոդվածի առաջին մասը («*Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում է օրենքի գերակայությունը*»), որը, սակայն, հետագայում՝ 2005 թ. սահմանադրական փոփոխությունների արդյունքում սահմանադրական տեքստից հանվեց:

<sup>30</sup> Հայրենական իրավագիտական միտքը որոնել և շարունակում է որոնել Իրավունքի գերակայության սկզբունքի թե՛ տեսական-իրավափիլիսոփայական ընկալումը, խորությունները, շերտերն ու առանձին շեշտադրումները, թե՛ սահմանադրական կոնկրետ հարցադրումների լուծումները: Տե՛ս **Ասատրյան Ա.**, Իրավունքի գերակայության սկզբունքը արդի իրավական համակարգի խորապատկերում, Հայրապետ հրատ, Եր., 2013; **Քոչարյան Ն.**, Մարդու իրավունքների ապահովման և պաշտպանության սահմանադրաիրավական երաշխիքները Հայաստանի Հանրապետությունում (մարդու սահմանադրական արդարադատության իրացման համատեքստում), ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2014; **Թովմասյան Մ.**, Իրավակարգը իրավական պետությունում (Հայաստանի Հանրապետության նյութերի հիման վրա), սեղմագիր, թեկն. ատենախոսության, Եր., 2001; Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի, Եր., Իրավունք, 2010; **Հարությունյան Գ.**, Իրավունք գերակայության սահմանադրական երաշխիքները, «Նժար» հրատ., Եր., 2003; **Հարությունյան Գ.**, Սահմանադրական գումարելիները՝ իրավունքի գերակայություն, կայուն զարգացում, «Օրենք և իրականություն», 2011, թիվ 3, էջ 1-5; **Հարությունյան Գ.**, Սահմանադրական մշակույթ. պատմության դասերը և ժամանակի մարտահրավերները, «Նժար» հրատ., Եր., 2005 և նշված հեղինակի՝ այս թեմայով կատարված բազմաթիվ հետազոտություններ:

Ձևակերպվելով (նորմատիվ-տեքստային առումով) և առաջին անգամ նյութականանալով հայ իրավական իրականությունում՝ իրավունքի (օրենքի) գերակայության սկզբունքը ոչ միայն չի դադարել գտնվել հայ իրավագետների և կառավարող ուժերի<sup>31</sup> ուշադրության կենտրոնում և չի կորցրել արդիականությունն ու ուսումնասիրման ներուժը (շերտերն ու չափումները), այլև ընկած լինելով նախանշվող սահմանադրական փոփոխությունների մոտիվացիոն և թելեոլոգիական փաստարկների հիմքում, ՀՀ-ում նախանշում է նոր փուլ հայ սահմանադրական զարգացման գործընթացում՝ ընդհանրապես, և իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման հարցում՝ մասնավորապես<sup>32</sup>:

Այսպիսով՝ դիտարկելով իրավունքի գերակայության սկզբունքի զարգացման պատմությունը՝ նկատում ենք պետաիրավական կյան-

---

<sup>31</sup> Այս տեսանկյունից արժանահիշատակ են նախագահական ընտրություններում թեկնածուների նախընտրական ծրագրերը: Օրինակ՝ նախագահի թեկնածու Լ. Տեր-Պետրոսյանի նախընտրական ծրագիրը, «Հայք» օրաթերթ 31 օգոստոսի 1996 թվական; Նախագահ Ռ. Քոչարյանի ելույթը 2003 թվականի երդմնակալության արարողության ժամանակ (տե՛ս <http://2rd.am/hy/HH-Nakhagah-Robert-Kocharyani-elutyty-erdmnakalutyany-araroghutyany-jamanak> կայքում 10.09.2014 թ. դրությամբ); նախագահի թեկնածու Սերժ Սարգսյանի 2008 (տե՛ս [http://www.president.am/u\\_files/file/docs/program\\_arm.pdf](http://www.president.am/u_files/file/docs/program_arm.pdf) կայքում 10.09.2014 թ. դրությամբ) և 2013 (տե՛ս [http://www.president.am/u\\_files/file/docs/election-programm-2013-hy.pdf](http://www.president.am/u_files/file/docs/election-programm-2013-hy.pdf) կայքում 10.09.2014 թ. դրությամբ) թվականների նախընտրական ծրագրերը:

<sup>32</sup> Որպես սահմանադրական փոփոխությունների գործընթացի սկիզբ՝ ՀՀ նախագահի 2013 թվականի սեպտեմբերի 4-ի հրամանագրի (տե՛ս <http://www.president.am/hy/decrees/item/947/> պաշտոնական կայքում) հիման վրա ձևավորվել է մասնագիտական հանձնաժողովը: Սահմանադրական փոփոխությունների (բարեփոխումների) հայեցակարգը (2014 թվականի մարտին հրապարակվեց նախագիծը) (տե՛ս [http://www.justice.am/storage/uploads/A\\_00.pdf](http://www.justice.am/storage/uploads/A_00.pdf) պաշտոնական կայքում 10.09.2014 թ. դրությամբ) իսկ 2014 թվականի հոկտեմբերին արդեն հայեցակարգը (տե՛ս [http://moj.am/storage/uploads/Sahmanadrakan\\_barepokhumner\\_verjakan.pdf](http://moj.am/storage/uploads/Sahmanadrakan_barepokhumner_verjakan.pdf) պաշտոնական կայքում 10.09.2014 թ. դրությամբ) մշակող հանձնաժողովը, ելնելով իր առջև դրված խնդիրներից, առաջարկում է լուծումներ՝ իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրացման սահմանադրաիրավական անհրաժեշտ ու բավարար նախադրյալների ստեղծում:

Առաջիկա ամիսները, անշուշտ այս առումով հսկայական հնարավորություններ են ստեղծում թե՛ կուտակված էմպիրիկ նյութի ուսումնասիրման, թե՛ Հայեցակարգի լուծումների և գիտական մտքի համադրմամբ սահմանադրական, ընթացիկ օրենսդրական և իրավակիրառական պրակտիկայի իմաստավորման, թե՛ սահմանադրական մշակույթին (իրողություններին) հասարակության (համապատասխան խմբեր և շերտեր) ներգրավվածության և տեղեկացվածության ապահովման տեսանկյունից:

քի զարգացման փուլերում այդ սկզբունքի առանձին տարրերի սաղմնավորումը, որոնք հանդիսացել են իրավունքի գերակայության արդի հայեցակարգի ձևավորման նախադրյալները և արտացոլում են պատմական դարաշրջանների փոխազդեցություններն ու շեշտադրումները՝ արձանագրելով գիտական մտքի որոնումները, վերհանելով հանրային չափումներում առարկայացող փորձը, ամփոփելով իրավական մշակույթի խորքերն ու շերտերը:

Իրավունքի գերակայության սկզբունքի արդի հայեցակարգը՝ որպես հարցադրումների և լուծումների համապարփակ դոկտրինալ ձեռնարկում (փորձ), այդուհանդերձ, ոչ միայն չի սպառել ժամանակակից պետաիրավական կյանքի օրակարգը, այլև հանդիսանում է միաժամանակ հանգրվան և մեկնարկ՝ նորովի բացահայտելու իրավունքի գերակայության սկզբունքի որակներն ու դրսևորման հնարավորությունները, համապատասխան չափով կանխորոշում է իրավական իրականության նորմատիվ, գործնական, դոկտրինալ հարթությունների հիմքը, բովանդակությունն ու ոճը, պայմանավորում է իրավունքի իրացման ողջ գործընթացի (իրավական կարգավորման կառուցակարգի) մասշտաբը, մեթոդաբանությունն ու տեխնոլոգիան:

**Тигран Аветисян**

*Соискатель кафедры конституционного права ЕГУ*

## **ИСТОРИКО-ПРАВОВЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПРИНЦИПА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА**

Современная концепция принципа верховенства права сформирована на основании целого ряда исторических, социальных, доктринальных предпосылок.

В статье рассматривается история развития (эволюция) принципа верховенства права, в частности, исследуется на различных стадиях развития государственно-правовой жизни зарождение различных элементов этого принципа, которые явились предпосылками (факторами) формирования современной концепции верховенства права.

Таким образом, в статье обобщен, по нашему мнению, анализ исторически переломных документов, доктринальных подходов (начиная с античного периода по сегодняшний день), которые

являются основой современной концепции, выявляя опыт, материализующийся в общественных измерениях, обобщая глубинные пласты правовой культуры.

Одновременно в статье указывается, что современная концепция верховенства права (доклад Венецианской комиссии), в данной инициативе (попытке), объединяющей исторически сформированные подходы (опыт), в свою очередь, является и пристанищем, и отправной точкой для выявления качеств и возможностей проявления принципа верховенства права также в современной эпохе, в особенности, учитывая его потенциал в контексте конституционных реформ в РА.

**Tigran Avetisyan**

***Applicant of the YSU Chair of Constitutional Law***

## **THE HISTORICAL-LEGAL BACKGROUND**

### **OF THE RULE OF LAW**

The modern concept of the rule of law is formed, having in its base the historical, social, doctrinal background.

The article discusses the history of the development (evolution) of the rule of law, in particular, the emergency of such principle separate elements at different stages of development of the state and legal life, which were the prerequisites (factors) for the formation of the modern concept of the rule of law.

Thus, the article summarizes, in our opinion, the analysis of historical critical papers, doctrinal approaches (starting from the Ancient period to the present day), which provide the "heritage" of the modern concept and reflect the interaction and focus, by recording searches of scientific thought, raising materializing experience of the public dimensions, generalizing the depth and layers of legal culture.

Simultaneously, the article states that the modern concept of the rule of law (Venice Commission report), in the initiative (attempt), which unites the historically formed approaches (experience), in its turn, is also both a shelter, and the starting point for identifying new qualities and possibilities of the manifestation of the principle of the rule of law in the Modern Epoch, especially taking into consideration its potential in the context of constitutional reforms in the RA.

**Բանալի բառեր՝** իրավունքի գերակայություն, սահմանադրություն, իրավունքի գերակայության հայեցակարգ, իրավական պետություն, Վենետիկի հանձնաժողով, պատմաիրավական նախադրյալ, սահմանադրական իրավունք, միջազգային ակտեր, պատմական փաստաթղթեր, հռչակագիր, սահմանադրական բարեփոխումներ:

**Ключевые слова:** *верховенство права, конституция, концепция верховенства права, правовое государство, Венецианская комиссия, историко-правовые предпосылки, конституционное право, международные акты, исторические документы, декларация, конституционные реформы.*

**Key words:** *rule of law, constitution, concept of the rule of law, the Venice Commission, the historical and legal background, constitutional law, international acts, historical documents, declaration, constitutional reform.*

**ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹԸ ՈՐՊԵՍ  
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ  
ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՆ**

Ժամանակակից իրավական համակարգին բնորոշ է օրենսդրական գործընթացների բարձր ինտենսիվությունը: Հայաստանի Հանրապետությունը թևակոխում է սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական բարեփոխումների իրականացման նոր փուլ, և դրանով է մեծապես պայմանավորված օրենսդրության ակտիվ զարգացումը: Այս պայմաններում հատուկ նշանակություն է ստանում արդյունավետ իրավաստեղծ գործունեությունը:

Արտասահմանյան երկրների այս ոլորտի փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իրավաստեղծ գործընթացում կարևոր դեր ունի կանխատեսումը, ինչը ուղղված է որակյալ օրենսդրության ստեղծմանը, վերջինիս զարգացման ուղղությունների որոշմանը: Այս տեսանկյունից իրավաստեղծ գործունեության վերլուծությունը, վերջինիս հետևանքների կանխատեսմանն ուղղված միջոցների և հնարքների մշակումը օգտակար կլինեն իրավաստեղծ գործունեության սուբյեկտների առջև ծառացած խնդիրների արդյունավետ լուծման տեսանկյունից:

Ներկայումս բազմաթիվ օրենսդրական ակտերում առկա թերությունները խնդիրներ են առաջացնում իրավունքի կենսագործման փուլում, հանգեցնում են հասարակական հարաբերությունների անկայունության՝ աղավաղելով օրենսդրի կամքը: Սա հատկապես անթույլատրելի է այս փուլում, երբ մեր երկրում փորձ է արվում իրականացնել բարեփոխումներ, որոնք օրենսդրության մեջ հսկայական փոփոխություններ են ենթադրում: Որպես թարմ օրինակ վերցնենք կենսաթոշակային բարեփոխումները: Շուրջ 1 տարի երկրի օրենսդիր մարմինը փորձում էր ընդունել կենսաթոշակային բարեփոխումների կոնցեպտը: Արդյունքում 2013 թ. դեկտեմբերի 12-ին ընդունվեց «Կու-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

տակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքը, իսկ 2014 թ. ապրիլի 2-ին Սահմանադրական դատարանն իր որոշմամբ հակասահմանադրական ճանաչեց օրենքի պարտադիր բաղադրիչը: 2014 թ. մայիսի 15-ին ընդունվեց «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքը, իսկ 2014 թ. հունիսի 21-ին արդեն ընդունվեց «Կուտակային կենսաթոշակների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքը, որի բովանդակությունը շատ քիչ ընդհանրություններ ուներ օրենքի սկզբնական տարբերակի հետ: Արդյունքում երկրում ստեղծվեց անկայուն իրավիճակ, հասարակության մի ստվար զանգված ընդվզեց: Եվ սա երկրի համար այսօրվա կարևոր բարեփոխման պարագայում: Արդյոք այս փոփոխությունները ի սկզբանե պատշաճ կարգով քննարկվել էին, արդյո՞ք հաշվի էին առնվել հասարակության բոլոր շերտերի շահերը, պատշաճ գնահատվել էին օրենքի կիրառման բոլոր հետևանքները: Հաշվի առնելով, որ վերջնական ընդունված օրենքի կոնցեպտը շատ քիչ առնչություն ուներ նախնականի հետ, կարելի է վստահաբար ասել, որ՝ ո՛չ:

Մեր օրերում, երբ գնալով աճում է ընդունվող նորմատիվ-իրավական ակտերի ծավալը, տրամաբանական հարց է ծագում. արդյոք մեր փոքր երկրի պարագայում արդարացված են այս չափի հսկայածավալ օրենսդրական փոփոխությունները: Այնպիսի արագությամբ են փոփոխվում օրենքները, որ անգամ վերջիններով սահմանված մարմինները չեն հասցնում ստեղծվել, ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ ընդունված նորմատիվ իրավական ակտերը հակասում են միմյանց, պարունակում են բլանկետային նորմեր, որոնք այդպես էլ չեն ընդունվում, կամ եթե ընդունվում են, իրականացման կառուցակարգերը չեն ապահովվում: Այս փոփոխություններին հաճախ չեն հասցնում հետևել ոլորտի մասնագետները, իսկ ոչ մասնագետների մասին խոսելն ավելորդ է: Ստեղծվում է անկայուն իրավական համակարգ, ինչի պայմաններում ավելորդ է խոսել որակյալ օրենսդրության, հասարակության իրավական մշակույթի ձևավորման և իրավական դաստիարակության մասին:

Օրենսդրական ակտերի ծավալների մեծացմանը զուգահեռ ի հայտ են գալիս այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են նորմատիվ-իրավական ակտերի ոչ բավարար որակը, բովանդակային և օրենսդրա-

կան տեխնիկայի անկատարությունը, ինչը էապես դժվարացնում է վերջիններիս իրականացումը: Խնդիրներ առկա են ոչ միայն նորմատիվ-իրավական ակտերի ստեղծման և կիրառման գործընթացում, այլև կարծում ենք, որ դրանք առկա են նաև ավելի վաղ փուլերում: Կարելի է թվել այնպիսի խնդիրներ, ինչպիսիք են նորմատիվ-իրավական ակտերի մշակման հստակ նպատակների և ծրագրերի բացակայությունը, օրենսդրական տեխնիկայի կանոնների ոչ ճիշտ կիրառումը, նորմատիվ-իրավական ակտեր մշակողների ոչ պատշաճ պատրաստվածությունը, ընդունվող իրավական ակտերի ոչ բավարար ֆինանսավորումը, իրավակիրառող սուբյեկտների ցածր պրոֆեսիոնալիզմը և այլն: Ըստ էության, դեռևս նորմատիվ իրավական ակտի անհրաժեշտության մասին որոշման ընդունման փուլում, արդեն կարելի է խոսել իրավական ակտի հնարավոր արդյունավետության կամ վերջինիս բացակայության մասին: Սա հնարավոր է ինչպես ողջ իրավաստեղծ գործունեությանը, այնպես էլ առանձին նորմատիվ իրավական ակտի մշակման ռազմավարությանը առավել լուրջ մոտեցում ցուցաբերելու դեպքում:

Ցանկացած գործունեություն, և հատկապես նորմատիվ-իրավական ակտերի ընդունմանն ուղղված գործունեությունը, արդյունավետ է, եթե այն համապատասխանում իր հիմնական նպատակին, այս պարագայում՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ սահմանված տնտեսական, քաղաքական, էկոլոգիական, սոցիալական, էթնիկ և այլ խնդիրների լուծմանը: Դրան կարելի է հասնել, նախ և առաջ, հստակ նպատակների սահմանմամբ, որոնց համար ընդունվում են նորմատիվ իրավական ակտերը, երկրորդ՝ նպատակների իրագործմանն ուղղված գործունեության ծրագրմամբ, ինչին օրենսդրության մշտապես փոփոխության պայմաններում առհասարակ ուշադրություն չի դարձվում:

Այսպես, Ազգային ժողովի կանոնակարգ-օրենքը հստակ կարգավորում է օրինագծերի ընդունման ընթացակարգը, փուլերը, բայց ինչ աշխատանքներ են տարվում նախքան նորմատիվ-իրավական ակտի նախագծի օրակարգ ընդգրկվելը, ինչն է հաշվի առնվում նորմատիվ-իրավական ակտի մշակման անհրաժեշտության վերաբերյալ որոշում ընդունվելիս, չի կարգավորվում ՀՀ որևէ նորմատիվ իրավական ակտով: Մենք այստեղ տեսնում ենք հսկայական բացթողում և լուրջ սխալ, որի ուղղումը հնարավոր է միայն օրինաստեղծ գործունեությո-



յան մշակման ռազմավարությանը լուրջ ուշադրություն դարձնելու դեպքում:

Հայտնի է, որ ցանկացած գործունեություն, առավել ևս իրավաստեղծ գործունեությունը, կարող է հաջողել, եթե այն իսկապես հստակ ծրագրված է դեռևս նախնական փուլում: Կասկածից վեր է, որ պլանավորումը, որը հիմնված է գիտական մոտեցման վրա, թույլ է տալիս կանխել այնպիսի օրենքների և ենթաօրենսդրական ակտերի ընդունումը, որոնք հիմնված չեն պետության և հասարակության զարգացման միտումների վրա, հաշվի չեն առնում այն բոլոր սոցիալական գործոնները, որոնք խթանում են վերջիններիս ստեղծման անհրաժեշտությունը և օգնում իրականացմանը: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Օ. Ա. Գավրիլովը, հասարակության իրավական համակարգի նկատմամբ կանխատեսման մոտեցման կիրառումը հիմնվում է իրավաբանական գիտության կողմից ապագայի հայեցակարգի՝ կանխատեսման հիմնական կատեգորիաներից մեկի յուրացման վրա<sup>2</sup>:

Ցավոք, իրավաբանական գիտության մեջ շեշտը հիմնականում դրվում է օրենսդրության կատարելագործման և զարգացման երկարաժամկետ պլանավորման խնդիրների վրա, իսկ իրավական ռազմավարության խնդիրներին, ըստ էության, ուշադրություն չի դարձվում<sup>3</sup>: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Պ. Լ. Կապիցան «միայն ապագայի մասին հստակ պատկերացում ունենալու դեպքում կարող ենք ճիշտ ուղղորդել մեր աշխատանքը ներկայում»<sup>4</sup>:

Փաստորեն, օրենսդրի կարևագույն խնդիրը որակյալ, արդյունավետ և մտածված օրենքների ընդունումն է, ինչը քաղաքացիական հասարակության ձևավորման նախապայմաններից է: Որակյալ, արդյունավետ և հիմնավորված ակտերի ստեղծումը պահանջում են օրենսդրության մեջ առկա խնդիրների խոր վերլուծություն և տեսական հետազոտություն: Գիտական և ուսումնական գրականության

---

<sup>2</sup> См. у **Гаврилов О. А.**, Правотворчество и актуальные проблемы социального развития // Право и правотворчество: вопросы теории. - М., 1982, էջ 44:

<sup>3</sup> См. у О некоторых аспектах правотворческой стратегии см.: **Гаврилов О. А.**, Стратегия правотворчества и социального прогнозирования. - М., 1993; **Полинина С. В., Колдаева Н. П.**, О долгосрочном планировании развития законодательства // Советское государство и право. - 1979. № 6; **Полинина С.В.**, Законотворчество в Российской Федерации. - М., 1996:

<sup>4</sup> См. у Слово о науке. - М., 1976. Кн. 1, էջ 108:

մեջ կարելի է հանդիպել նորմատիվ-իրավական ակտերի գործողության ապահովման խնդրի վերաբերյալ տարաբնույթ կարծիքների: Դրա հետ մեկտեղ իրավաբանական դոկտրինան և պրակտիկան մինչ օրս չեն մշակել իրավական ակտերի հիմնավորվածության, կանխատեսման ապահովման խնդրի լուծման միասնական կոնցեպտուալ մոտեցում: Ընդգծելով իրավաստեղծ գործընթացի՝ որպես նորմատիվ-իրավական ակտերի հիմնավորվածության ապահովման գլխավոր միջոցի կարևորությունը, պետք է ուշադրություն դարձնել նորմատիվ-իրավական ակտերի նախապատրաստման և ընդունման գործընթացում հենց կանխատեսման ապահովվածության ոչ բավարար մակարդակին: Այս պահին առհասարակ բացակայում է նորմատիվ-իրավական ակտերի նախագծերի մշակման փուլում կանխատեսման գործառույթի լիարժեք իրացման մեխանիզմը:

Կարծում ենք, որ նորմատիվ-իրավական ակտի նախագծի կանխատեսական ապահովվածությունը հենց *բովանդակային և ձևական-իրավաբանական գործոնների պայմանական ամբողջությունն է, ինչպես նաև նորմատիվ-իրավական ակտի՝ կանխատեսման մեթոդների և հնարքների լայնածավալ սպեկտրի կիրառման վրա հիմնված պոտենցիալ հնարավորությունն է ապագայում կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները*: Կանխատեսական ապահովվածության հատկանիշը «նորմատիվ-իրավական ակտերի կանխատեսական անապահովվածությունն է», այսինքն՝ նորմատիվ-իրավական ակտի կենսագործման անհնարինությունը վերջինիս ոչ բավարար կանխատեսական ապահովվածության, կամ առհասարակ դրա բացակայության պատճառով, ինչը վերջինիս դարձնում է, ըստ էության, «մեռած»<sup>5</sup>: Կանխատեսական ապահովվածությունը գործող նորմատիվ-իրավական ակտի անբաժանելի բնութագիրն է: Եթե ակտը դրված է գործողության մեջ և առաջացնում է ծրագրված, ցանկալի իրավական հետևանքներ, հասնում է իր առջև դրված նպատակներին, հարկ է նշել վերջինիս կանխատեսական ապահովվածությունը դրական իմաստով: Իսկ եթե ձևական գործող նորմատիվ-իրավական ակտի իրավական նորմերը չեն գտնում իրենց արտահայտությունը իրավունքի սուբյեկտի փաստացի վարքագծում, ուրեմն նորմատիվ-իրավա-

---

<sup>5</sup> См. у **Аносова М. М.**, «Мертвое право» в контексте современного нормативного правового понимания: миф или реальность? // «Черные дыры» в российском законодательстве». – 2007. N 5.

կան ակտը մտածված չէ, հաշվի չեն առնված վերջինիս հնարավոր հետևանքները, նրա մեջ դրված չէ կարգավորիչ պոտենցիալ<sup>6</sup>:

Կարծում ենք, որ նորմատիվ-իրավական ակտի կանխատեսական ապահովվածությունը դրվում է իրավական կարգավորման գործընթացի հենց սկզբում: Օրինաստեղծ պրակտիկայի հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ նորմատիվ-իրավական ակտի ոչ բավարար կանխատեսական ապահովվածության պատճառներն են ա) գործող նորմատիվ-իրավական ակտերի միջև առկա հակասությունները, բ) նորմատիվ-իրավական ակտի տեքստում մեծ քանակությամբ վկայակոչող և բլանկետային իրավական ակտերի առկայությունը, գ) նյութական նորմերի գործողությունը ապահովող ընթացակարգային իրավական նորմերի բացակայությունը, դ) ակտի կիրառության գնահատման մշակված գործընթացների բացակայությունը:

Իրավական ակտերի կանխատեսական ապահովվածության հասկացության մշակման համար անհրաժեշտ է անցկացնել քննարկվող կատեգորիայի վերլուծություն: Կարելի է թվել վերը նշված հասկացության առավել էական բնորոշ գծերը.

- Կանխատեսական ապահովվածությունը դա նորմատիվ-իրավական ակտի ունակությունն է, ներուժը՝ իրագործելու իր մեջ դրված կարգավորիչ գործառույթը՝ հաշվի առնելով վերջինիս կենսագործման բոլոր հնարավոր դրական և բացասական հետևանքները,
- Կանխատեսական ապահովվածությունը իրավական ակտի որակի, միաժամանակ վերջինիս արդյունավետության չափանիշն է,
- Կանխատեսական ապահովվածությունը՝ որպես իրավական կատեգորիա, իրեն առավել ամբողջական դրսևորում է իրավական ակտի իրացման գործընթացում<sup>7</sup> (անկասկած իրավական ակտի կանխատեսական ապահովվածությունը դրվում է հենց իրավաստեղծ գործընթացում),
- Կանխատեսական ապահովվածությունը կախված է ինչպես իրավական ակտի, այնպես էլ վերջինիս նկատմամբ արտաքին գործոնների մի շարք ձևական-իրավաբանական և բովանդակային բնութագրերից:

---

<sup>6</sup> Տե՛ս **Уразаев Ш. З.**, Модель закона: какой ей быть? – 1992. – էջ 9:

<sup>7</sup> Տե՛ս **Карпукhin В. А.**, Нормативное социальное прогнозирование: критерии оптимальности. – М., 2000, 43, 44 էջ:

Նորմատիվ-իրավական ակտի կանխատեսական ապահովվածության գնահատման համար ելակետային է օրինաստեղծ գործունեության որակյալությունը: Օրինաստեղծ գործունեության որակը որոշվում է ակտի նախագծի գրագետ կազմամբ, իրավաբանական պրակտիկայի պահանջների, վերջինիս ոչ հակասականության, սահմանված նպատակներին իրավական ակտի համապատասխանության ապահովմամբ, օրենսդրական տեխնիկայի կանոնների պահպանմամբ: Այստեղ առանցքային նշանակություն ունի օրինաստեղծ գործունեության սուբյեկտների ունակությունը վեր հանել, կանխատեսել նորմատիվ-իրավական ակտի ընդունման բոլոր հնարավոր հետևանքները:

Հայտնի է, որ իրավաստեղծ գործունեության սուբյեկտները, ովքեր փորձում են լուծել այս կամ այն սոցիալական խնդիրը, որպես կանոն, հայտնվում են հակամարտող սոցիալական շահերի բախման էպիկենտրոնում, որոնք հավակնում են օրենսդրական ամրագրման: Այս շահերը տեղ են գտնում խորհրդարանում և խորհրդարանից դուրս լոբբիստական խմբերի, քաղաքական կուսակցությունների և հոսանքների ակտիվ գործունեության մեջ, որոնք իրենց ներկայացուցիչներն ունեն օրենսդիր մարմնում, օրենսդրի վրա արտապառլամենտական ազդեցության ձևերում՝ մինչև վերջինիս վրա ուղիղ ճնշումը «փողոցի» կողմից: Ի դեպ, օրենսդիրը՝ որպես ամբողջ ժողովրդի ներկայացուցիչ և վերջինիս ընդհանրական կամքի արտահայտող, պետք է կարողանա գերծ մնալ առանձին սոցիալական խմբերի և շերտերի շահերի պաշտպանության հակվածությունից: Ցավոք, այսօր առանձին խմբերի մասնավոր շահերին սպասարկող օրենսդրական ակտերի ընդունումը ավելի շատ օրինաչափություն է, քան բացառություն: Բացի այդ ներկայումս չկա այնպիսի սոցիալական խումբ, որի շահերի բավարարումը (բնակչության այլ սոցիալական խմբերի շահերի անտեսման պայմաններում) կարողանա ապահովել հասարակության կայունությունը և օրենքի գործողությունը: Դրա համար պետք է բոլոր հիմնական սոցիալական ուժերի համաձայնությունը: Իսկ հասարակությունը ընդհանուր առմամբ կարող է համաձայնվել միայն բոլորի համար հավասար և արդար իրավական սկզբունքներին, որոնք թույլ չեն տա մի սոցիալական խմբի շահերի իրականացումը մյուս խմբի շահերի հաշվին:

Իրավունքում նպատակները հսկայական նշանակություն ունեն: Ա. Վ. Մալկուն և Կ. Վ. Շունդիկովը իրենց «Նպատակները և միջոցները իրավունքում և իրավական քաղաքականության մեջ» մենագրությունում նշում են, որ «օրենսդրության մեջ հռչակված են նպատակներ և առաջնահերթություններ, սակայն դրանց իրականացման համար կոնկրետ իրավական կառուցակարգերի և պայմանների բացակայությունը դրանք դարձնում են դատարկ հռչակագրեր, պետության բարի ցանկություններ»: Որպեսզի նպատակները, որոնց իրականացման համար ընդունվում են նորմատիվ-իրավական ակտերը, չկրեն հռչակագրային բնույթ և իրագործվեն համապատասխան հասարակական հարաբերությունների կարգավորմամբ, անհրաժեշտ է հաշվի առնել տվյալ հասարակական հարաբերությունների մասնակցիների շահերը:

Իրավաստեղծագործական կանխատեսումը վկայում է իրավական ակտի սոցիալական համարժեքության աստիճանի մասին: Իրավական ակտի սոցիալական համարժեքությունը ամբողջությամբ կախված է օրենսդիր մարմնից, որը որոշակի ձևով դրանցում ներդնում է հասարակական հարաբերությունների այս կամ այն մոդելներ: Իրավական նորմի կանխատեսական ապահովվածության գնահատման մեջ բացի օրենսդրից, գնահատման է ենթակա նաև իրավակիրառ մարմինների աշխատանքը, որոնց այս նորմերը անմիջականորեն ուղղված են:

Նորմատիվ-իրավական ակտի կանխատեսական ապահովվածության գործոնների տակ հասկացվում են օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող հանգամանքները, որոնց հետ իրավական ակտի փոխազդեցությամբ է պայմանավորված իրավական ակտերի կենսագործման, օրենսդրի կողմից դրված նպատակների իրագործման աստիճանը:

Օրինաստեղծ գործունեության կանխատեսական ապահովման գործոնների մեջ կարելի է առանձնացնել ներքոնշյալները.

1. *Հասարակական պահանջմունքների և շահերի համարժեք արտացոլումը*: Օրենքներում սոցիալ-իրավական տարաբնույթ շահերի ամբողջական և համարժեք արտացոլումը մեծապես լուծում է օրենսդրության արդյունավետության խնդիրը, իրավական ակտերում ներդնում է կանխատեսական ապահովվածության համապատասխան ներուժ:

2. *Ֆինանսական գործոնները*. բնութագրելով ապագա օրենքի գործողության ֆինանսական ապահովվածությունը՝ անհրաժեշտ է նշել վերջինիս՝ վերլուծության համար բավականին բարդ տնտեսական-իրավական բնույթը: Վերջինիս բարդությունը պայմանավորված է նրանով, որ օրենսդրության կենսագործման ծախսերը բազմաբնույթ են, իսկ վերջիններիս հաշվարկման մեթոդները թույլ չեն տալիս ամբողջությամբ գնահատել անհրաժեշտ ներդրումների ծավալը: Օրենքի գործողության մեջ դրվելու հետևանքով՝ տնտեսության վրա ազդեցության գնահատման տեսանկյունից բավական դժվար է հաշվարկել վերջինիս կենսագործման հետ կապված բոլոր ծախսերը: Օրենսդրական ակտի նախագծի իրացման համար ծախսերի համարժեքությունը պետք է ապահովվի օրինագծի ֆինանսական-տնտեսական հիմնավորվածության գնահատմամբ, ինչպես նաև տվյալ ոլորտում տնտեսական ազդեցության ճշգրիտ կանխատեսման հետադարձ գնահատմամբ:

3. *Սուբյեկտիվ գործոնները*. օրինաստեղծ գործունեության կանխատեսական ապահովման ընդհանուր կախվածությունը սուբյեկտիվ գործոններից այնպիսին է, որ օրենսդրական ակտի նախագծի իրագործման բոլոր հետևանքների արդյունավետ կանխատեսումը հնարավոր է միայն օրինաստեղծ գործունեության սուբյեկտի բավարար պատրաստվածության դեպքում, օրինաստեղծ մարմինների արհեստավարժ մասնագետների ապահովմամբ, որոնք կտիրապետեն կանխատեսական աշխատանքի հմտություններին: Ընդ որում, այստեղ առաջնայինը ոչ այնքան մասնագետների քանակի ապահովումն է, որքան վերջիններիս որակական հատկանիշները: Չէ որ «առանց առկա թերությունները վերացնելու, խորհրդարանում աշխատանքի իներտությունը հաղթահարելու պատգամավորները չեն կարող արդյունավետ լուծել իրենց առջև ծառացած խնդիրները»<sup>8</sup>:

Իրավաստեղծ գործընթացում այս մասնագետները կարող են էապես ազդել օրինագծի որակի և կանխատեսական ապահովվածության վրա: Այս մասնագետների խնդիրը պետք է լինի աշխատել այնպիսի որոշումների վրա, ինչպիսիք են անհրաժեշտ է արդյոք կոնկրետ հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը, թե՛

---

<sup>8</sup> Տե՛ս **Каримов И. А.**, Модернизация страны и построение сильного гражданского общества – наш главный приоритет // Народное слово. – 2010:

ո՛չ, ի՞նչ սկզբունքներ պետք է հաշվի առնվեն, կատարել պատշաճ իրավական մոնիթորինգ, վեր հանել նորմատիվ-իրավական ակտի ընդունման հետևանքները, ճշգրտել ինչպիսի ֆինանսական ապահովում է պետք նշված իրավական ակտերի կիրառման համար և այլն: Իրավաստեղծ մարմնի մասնագետների պակասը կամ ոչ բավարարողակալորումը կարող են էապես սահմանափակել մշակվող նորմատիվ ակտերի կանխատեսական ապահովվածությունը:

4. *Կազմակերպչական գործոնները.* իրենց դրսևորվումն են գտնում օրենսդիր մարմնի առօրյա գործունեության մեջ: Պրակտիկայում առաջանում են բազում դժվարություններ կապված օրինաստեղծ գործունեության կազմակերպման հետ: Նորմատիվ-իրավական ակտի ստեղծման փուլում անհրաժեշտ է հաշվի առնել ընթացիկ կազմակերպչական հարցերի ողջ բազմազանությունը: Այնպիսի հարցեր, ինչպիսիք են մարդկային ռեսուրսների և ժամանակի պահանջը, օրինաստեղծ գործունեության սուբյեկտների փոխգործակցության միջոցները և կառուցակարգերը, իրավաստեղծ պրակտիկայի նկատմամբ հսկողության ձևերը, պետք է գնահատվեն ամենայն մանրամասնությամբ:

5. *Հոգեբանական գործոններ.* օրինաստեղծ գործունեության կանխատեսական ապահովվածության հոգեբանական գործոնները պետք է դիտարկվեն իրավաստեղծ գործունեության սուբյեկտների հոգեբանական բնութագրերի փոխազդեցության համատեքստում: Նման ազդեցությունը պայմանավորված է առաջին հերթին իրավաստեղծ գործունեության սուբյեկտների անձնական բնութագրերով: Վերջիններս պետք է հստակ պատկերացնեն հասարակության համար իրենց գործունեության կարևորությունը: Իրավաստեղծագործության սուբյեկտը պետք է «իր միջով անցկացնի» մշակվող իրավական ակտի ապագա (հնարավոր) կարգավորիչ ներուժը, ինչը կնպաստի իրավաստեղծ որոշումների բացասական հետևանքների նվազեցմանը:

Նշված գործոններից յուրաքանչյուրն ազդում է օրինաստեղծ գործունեության կանխատեսական ապահովման վրա: Միևնույն ժամանակ վերջիններիս ամբողջությունը, ընդհանուր արդյունքին ուղղվածությունը, այն է՝ որակյալ իրավական ակտի ընդունումը, վերջիններիս համակարգային բնույթ են տալիս<sup>9</sup>:

---

<sup>9</sup> См. у И. Тультеев «Правотворческая деятельность и прогнозирование», 2010:

Մեր օրերում բավարար չէ պարզապես պատրաստ լինել սոցիալական նորարարությունների ի հայտ գալուն, բայց կարելի է և պետք է կազմակերպության, հասարակության, պետության զարգացումը գիտակցաբար ուղղորդել նորարարական զարգացումների ուղղությամբ՝ ցանկալի ապագայի նախագծման գիտության նորագույն մեթոդների իմացությամբ<sup>10</sup>:

Կանխատեսական ապահովվածությունը նորմատիվ-իրավական ակտի նախագծի *որակի նշանն է*, վերջինիս կիրառելիության և կենսունակության *պայմանը*, օրինաստեղծ գործունեության ընթացակարգային *պահանջը*, օրենքի *ունակությունը*՝ իրագործելու իր մեջ դրված կարգավորիչ գործառնությունը՝ իրագործման բոլոր սպասվող և հնարավոր հետևանքների հաշվարկմամբ:

Եզրակացնելով կարելի է փաստել, որ այսօր, երբ ՀՀ-ում անցկացվող բարեփոխումները պահանջում են իրավական համակարգի նորմատիվային բաղադրատարրի էական վերափոխում, պարզ է դառնում, թե ինչքան կարևոր է հենց օրենքի ստեղծման գործընթացը, վերջինիս ծրագրավորումը, կանխատեսման գործառնության իրացումը, ապագա նորմատիվ իրավական ակտի նախնական կոնցեպտի մշակումը, նախագծի կազմումն ու քննարկումը, տարբեր սոցիալական խմբերի կարծիքները և շահերը հաշվի առնելը:

**Ани Варданян**

*Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ*

## **ПРОГНОСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ КАК ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье рассматривается современное состояние прогностической обеспеченности законодательной деятельности. Обосновывается актуальность исследования соответствующих проблем как неотъемлемого элемента процесса подготовки и принятия законодательных решений. Определены основные факторы прогностической обеспеченности законотворческой деятельности.

---

<sup>10</sup> St' u Материалы Международной конференции «Путь в будущее – наука, глобальные проблемы, мечты и надежды». – М., 2008, էջ 9:



Ani Vardanyan  
*PHD student at the YSU Chair of Theory and History of State and Law*

## FORECASTING FUNCTION AS A FACTOR FOR THE EFFECTIVENESS OF LEGISLATIVE ACTIVITY

The article examines the current state of forecasting function. The research of law forecasting problems, as an integral part of the preparation and adoption of legislative solutions is relevant. The author defines the main factors of forecasting of the legislative activity.

**Բանալի բառեր՝** կանխատեսում, իրավաստեղծագործություն, օրինաստեղծ գործունեություն, կանխատեսական ապահովվածություն, իրավաստեղծ գործընթաց, պլանավորում, օրենսդրություն:

**Ключевые слова:** прогнозирование, правотворчество, законодательная деятельность, прогностической обеспеченность, правотворческий процесс, планирование, законодательство.

**Key words:** Forecasting, Law-making, Legislative activity, Forecast availability, Law-making process, Planning, Legislation.

## **ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՈՒՅՆԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ**

**Իրավական համակարգի արդյունավետության չափանիշը.** շատ հաճախ իրավագետների և իրավունքի փիլիսոփաների մոտ առաջանում է հարց. «արդյոք արդյունավետ է այս կամ այն իրավական համակարգը»<sup>2</sup>: Այս հարցի պատասխանի համար մեզ անհրաժեշտ է քննախոսություն մտցնել **«իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետության ռացիոնալ չափանիշ»** հասկացությունը: Այս չափանիշի օգնությամբ, մենք հնարավորություն ունենք պարզելու, արդյոք որոշակի իրավական նախադասությունների ամբողջությունը լրիվությամբ և օբյեկտիվորեն նկարագրում է իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետությունը: Լրիվությամբ նկարագրություն համարվում է այն, երբ որոշակի իրավական նախադասությունների ամբողջությունն անհրաժեշտ և բավարար է տվյալ իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետությունը նկարագրելու համար: Իսկ օբյեկտիվ համարվում է այն նկարագրությունը, երբ կազմված են տրամաբանորեն ճշմարիտ նախադասություններ որոշակի իրավական համակարգի (օբյեկտ) մասին:

Այսպես, իրավական մենք կանվանենք այն համակարգերը, որոնց նորմերը կենսագործվում են: Հայտնի խոշոր իրավագետ Ջ. Ռազը առաջարկում է իրավական համակարգի նորմերի կենսագործելիության վերհանման ժամանակ ուշադրություն դարձնել հետևյալ ուղենիշների վրա<sup>3</sup>.

1. ուշադրություն դարձնել պարտադրող նորմերի պահպանման վրա,
2. գերծ մնալ պարզեցված հաշվարկներից,

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ պետության և իրավունքի տեսության ու պատմության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Գ. Վաղարշյան:

<sup>2</sup> St' u Kelsen, H. Pure theory of law. 1st ed. Berkeley: University of California Press. 1967. P. 11., Raz, J. The concept of a legal system. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press. 1980. P. 206, Raz, J. The identity of legal systems// in Raz J. The authority of law. 1st ed. Oxford: Clarendon Press. 1979. Pp. 85-86, 88:

<sup>3</sup> Opt. cit. Raz, J. The concept of a legal system, P. 205:

3. տարբեր կերպ վերաբերվել տարբեր իրավախախտումներին,  
4. հաշվի առնել անտեղի հանգամանքներն և սուբյեկտների մտադրությունները,

5. հաշվի առնել հասարակական իրավագիտակցության մակարդակը և դրա ազդեցությունը հասարակության վարքագծի վրա,

6. հաշվի առնել իշխանություն տվող նորմերի օգտագործումը,

7. էական կարևորություն տալ կարևոր սահմանադրաիրավական նորմերի պահպանմանը (կատարմանը):

Հաշվի առնելով Ռազի սահմանած ուղենիշները, փորձենք կառուցել իրավական համակարգի արդյունավետության մեր հետազոտությունը երկու հիմնական կանոնների վրա՝ «կենսագործելիության» և դրանից բխող՝ «հաշվելիության»:

**Կենսագործելիության կանոն.** կենսագործելիության կանոնի օգնությամբ մենք իրավական համակարգի արդյունավետության նկարագրման համար տարանջատում ենք առավել կարևոր նորմերի կենսագործումը, և ավելի քիչ՝ կարևոր նորմերի կենսագործումը:

1. Խոսելով իրավական համակարգի արդյունավետության վրա ազդող նորմերի կենսագործելիության մասին, առաջին հերթին, մենք նկատի ունենք, սահմանադրական նորմերի կենսագործումը: Սահմանադրական նորմերի կենսագործումը իր հերթին, կարելի է բաժանել երկու մասի՝ բարձր կարգի և առաջին կարգի նորմերի կենսագործում: Բարձր կարգի են համարվում այն նորմերը, որոնք թույլատրում, արգելում կամ պարտադրում են իրավաստեղծ մարմնին ընդունել որոշակի նորմեր<sup>4</sup>: Սրանցից թույլատրող բարձր կարգի նորմերը կոչվում են իրավասություն տվող կամ իրավագործող նորմեր (POp):

Պատերազմենք, որ A պետության սահմանադրությունը պարունակում է հետևյալ նորմատիվ ցանցը՝ N1, N2...Nn: Այս նորմատիվ ցանցի մեջ մտնող նորմերի մեջ կան իրավագործող, ինչպես նաև բարձր կարգի պարտադրող և արգելող նորմեր: Այդ պետության օրենսդիր իշխանության մարմինը հիմնվելով սահմանադրական իրավագործող N<sub>i</sub> նորմի վրա ընդունում է N<sub>j</sub> նորմը: Այսպես, օրենսդիր իշխանության մարմինն կենսագործում (օգտագործում) է սահմանադ-

---

<sup>4</sup> Sté u von Wright, G. Norm and action. 1st ed. London: Routledge and Kegan Paul. 1963. P. 192, von Wright, G. Norms of higher order. Studia logica, Vol. 42 (2-3), 1983. P. 123, Wright, G. On the logic of norms and actions. //in Hilpinen, R. New studies in deontic logic. 1st ed. Dordrecht, Holland: D. Reidel Pub. Co. 1981. P. 6:

րական իրավագործող N<sub>i</sub> նորմը: Սակայն հարց է առաջանում. արդյոք եթե օրենսդիր իշխանության մարմինը չի օգտագործում իրավագործող N<sub>i</sub> նորմը և ընդունում նոր N<sub>j</sub> նորմ, ապա այն խախտում է N<sub>i</sub> նորմը: Հաշվի առնելով, որ նորմի խախտումը որոշակի հետևանք է առաջացնում (առավել բարձր կարգի նորմի խախտման դեպքում՝ իրավական անվավերություն), մեր պատասխանն է՝ ո՛չ, իրավագործող նորմի չօգտագործումը՝ նորմի խախտում չէ: Եվ, առհասարակ, իրավագործող նորմն այն եզակի բարձր կարգի նորմն է, որն, ըստ էության, անհնար է խախտել: Օրինակ, օրենսդիրն, ընդունում է նորմ, որի իրավագործությունը չունե՝ դա բացակայում էր իրավագործող կամ բարձր կարգի այլ նորմի համապատասխան: Այս դեպքում, սրա հետևանքը՝ դժվար է համարել իրավական անվավերությունը: Քանզի այստեղ չի առաջանում իրավական հետևանք: Դա նույնն է, որ իրավաբանական ֆակուլտետի ուսանողն կազմի օրենքի նախագիծ և դա ընդունեն լսարանում: Այսպես, անիմաստ է խոսել, իրավագործող նորմերի չկենսագործման (խախտման) մասին: Իրավագործող նորմերն անհնար է խախտել:

Սակայն, լրիվ այլ է հարցը կապված բարձր կարգի պարտադիր կամ արգելող նորմերի հետ: Այս նորմերն օրենսդիրը, կա՛մ պետք է կատարի, կա՛մ պահպանի: Այսպիսով, այս նորմերը հնարավոր է խախտել: Օրինակ, առկա է սահմանադրական N<sub>i</sub> նորմը, համաձայն որի՝ արգելվում է, որ օրենսդիրը որևէ բան սահմանի պարտադիր և միաժամանակ, այդ նույն բանը սահմանի նաև ոչ պարտադիր ( $O(p \rightarrow Op)$ ): Առկա է նաև սահմանադրական N<sub>o</sub> նորմը, համաձայն որի՝ արգելվում է, որ օրենսդիրը որևէ բան սահմանի պարտադիր և ժխտի իր սահմանածը (այսինքն՝ դարձնի արգելված) ( $O(p \rightarrow Op)$ ): Այս նորմերը կարելի է անվանել մեթանորմեր, որոնք ապահովում են նորմատիվ համակարգի (իրավական համակարգի) անհակասականությունը: Այսպես, եթե օրենսդիրն ընդունի նորմ, որով կխախտի այս նորմերից մեկը, այդ նորմն ընդունման պահից իրավաբանորեն անվավեր է, քանզի խախտվել են այս երկու բարձր կարգի արգելքները: Նույն հետևանքը կլինի նաև, եթե օրենսդիրը խախտի բարձր կարգի որևէ պարտադիր նորմ: Սակայն, հնարավոր է, որ բարձր կարգի պարտադիր նորմը չկենսագործվի, ոչ թե ակտիվ գործողություններով, խախտվի, այլ՝ չկենսագործվի պասիվ գործողություններով: Իհարկե, տվյալ դեպքում՝ ավելորդ է խոսել նորմը խախտելու մասին,

այլ տեղին է խոսել նորմը չկատարելու մասին: Այսպիսով սահմանադրական բարձր կարգի պարտադիր նորմերի (բացառությամբ իրավագործող նորմերի) խախտումը և չկատարումն իրավաստեղծ մարմնի կողմից էական ազդեցություն ունի գործող իրավակարգի իրավական համակարգի վրա: Նաև հնարավոր են սահմանադրական բարձր կարգի պայմանական պարտադիր նորմեր՝ ( $O(p \rightarrow Op)$ ), որոնց խախտումը նույնպես լուրջ ազդեցություն է թողնում իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետության վրա:

2. Մյուս նորմերը, որոնց խախտումը և չկատարումն էապես ազդում են իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետության վրա՝ սահմանադրական առաջին կարգի պարտադիր և արգելող նորմերն են ( $O(p \rightarrow Op)$ ): Այս նորմերը, ոչ թե ուղղված են նորմատիվ կամարտահայտմանը, այսինքն՝ նորմերի ընդունմանը, այլ կարգավորում են հասարակական հարաբերությունների մասնակիցների նորմատիվ ակտերի ընդունման հետ չկապված հարաբերությունները:

3. Մյուս նորմերը, որոնց խախտումը և չկատարումը ազդում են իրավական համակարգի արդյունավետության վրա՝ օրենսդրական բարձր կարգի պարտադիր և արգելող նորմերն են, ինչպես նաև օրենքական առաջին կարգի պարտադիր և արգելող նորմերն են: Անհրաժեշտ է նշել, որ հնարավոր են օրենքական բարձր կարգի պարտադիր պայմանական նորմեր, որոնց խախտումը կամ չկատարումը նույնպես ազդում է իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետության վրա:

4. Իրավական համակարգի արդյունավետության վրա նաև էապես ազդում են մյուս իրավական ակտերի՝ բարձր կարգի և առաջին կարգի նորմերը:

Ելնելով վերոնշյալից փորձենք տալ «կենսագործման կանոնի» կառուցվածքը.

1. սահմանադրական բարձր կարգի նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ իրավագործող նորմերի),

2. սահմանադրական առաջին կարգի նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ թույլատրող նորմերի),

3. սահմանադրական պայմանական նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ պայմանական բարձր կարգի և առաջին կարգի թույլտվությունների),

4. սահմանադրական բարձր կարգի և առաջին կարգի թույլտվությունների օգտագործումը,

5. օրենքական բարձր կարգի նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ իրավագործող նորմերի),

6. օրենքական առաջին կարգի նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ թույլատրող նորմերի),

7. օրենքական պայմանական նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ պայմանական բարձր կարգի և առաջին կարգի թույլտվությունների),

8. օրենքական բարձր և առաջին կարգի թույլտվությունների օգտագործումը,

9. այլ իրավական ակտերի բարձր կարգի և առաջին կարգի նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ բարձր կարգի և առաջին կարգի թույլտվությունների), ինչպես նաև պայմանական նորմերի կենսագործումը (բացառությամբ պայմանական բարձր կարգի և առաջին կարգի թույլտվությունների):

Այս կանոնից բխում է «իրավական համակարգի արդյունավետության հաշվարկելիության» կանոնը, որը սահմանում է, թե որոնք են քիչ արդյունավետ և որոնք են անարդյունավետ իրավական համակարգերը<sup>5</sup>: Դրա համար կարելի է կատարել հետևյալ հաշվարկը.

1. Եթե գործող իրավակարգի իրավական համակարգում չեն կենսագործվում 40-50% բարձր կարգի նորմերը, ապա այդ իրավական համակարգը՝ քիչ արդյունավետություն ունի: Այլ կերպ ասած, իրավաստեղծ մարմինները չեն ստեղծի նորմերի 40-50%-ը, որոնք պետք է ստեղծեին կամ կստեղծեն այնպիսի նորմեր, որոնք իրավաբանորեն անվավեր են: Այդպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը 40-50%-ով տեղի կունենա կամ տվյալ իրավակարգի անվավեր նորմերով, կամ էլ՝ այլ իրավակարգի նորմերով (այդ թվում՝ գործողին նախորդող իրավակարգի նորմերով), կամ էլ՝ ոչ իրավական (էթիկական կամ բարոյական) նորմերով:

2. Եթե գործող իրավակարգի իրավական համակարգում չեն կենսագործվում առնվազն 50+1% բարձր կարգի նորմերը, ապա այդ իրավական համակարգը՝ անարդյունավետ է: Այլ կերպ ասած, իրա-

---

<sup>5</sup> «Հաշվարկելիության կանոնը» կիրառելի չէ իրավական համակարգի սոցիալական անարդյունավետության գրեթե անհավանական դեպքերի վրա:

վաստեղծ մարմինները չեն ստեղծի նորմերի առնվազն 50+1%-ը, որոնք պետք է ստեղծելին կամ կստեղծեն այնպիսի նորմեր, որոնք իրավաբանորեն անվավեր են: Այդպես հասարակական հարաբերությունների կարգավորումը առնվազն 50+1%-ով տեղի կունենա՝ կամ սովյալ իրավակարգի անվավեր նորմերով, կամ էլ՝ այլ իրավակարգի նորմերով (այդ թվում՝ գործողին նախորդող իրավակարգի նորմերով), կամ էլ՝ ոչ իրավական (էթիկական կամ բարոյական) նորմերով:

3. Եթե գործող իրավակարգի իրավական համակարգում չեն կենսագործվում 40-50%-ը առաջին կարգի նորմերի, ապա այդ իրավական համակարգը քիչ արդյունավետություն ունի: Դա նշանակում է, որ գործող իրավակարգի նորմերի փոխարեն 40-50%-ով կկենսագործվեն բոլորովին այլ նորմեր:

4. Եթե գործող իրավակարգի իրավական համակարգում չեն կենսագործվում առնվազն 50+1%-ը առաջին կարգի նորմերի, ապա այդ իրավական համակարգը անարդյունավետ է: Դա նշանակում է, որ գործող իրավակարգի նորմերի փոխարեն 40-50%-ով կկենսագործվեն բոլորովին այլ նորմեր:

5. Եթե գործող իրավակարգի իրավական համակարգում չեն կենսագործվում բարձր կարգի և առաջին կարգի նորմերը 50%-ով, ապա այդ իրավական համակարգը սոցիալապես քիչ արդյունավետ է:

6. Եթե գործող իրավակարգի իրավական համակարգում չեն կենսագործվում բարձր կարգի և առաջին կարգի նորմերը առավել քան 50%-ով, ապա այդ իրավական համակարգը սոցիալապես անարդյունավետ է:

Անհրաժեշտ է նաև անդրադառնալ այն հարցին, հնարավոր է, որ քիչ արդյունավետ կամ անարդյունավետ իրավական համակարգը ետ դառնա իր նորմալ վիճակին: Տրամաբանորեն հնարավոր են դեպքեր, երբ քիչ արդյունավետ իրավական համակարգը վերականգնի իր արդյունավետությունը: Սակայն, անարդյունավետից վերադարձ դեպի արդյունավետության էմպիրիկորեն գրեթե անհնար է: Անշուշտ, հնարավոր է, որ 51% իրավանորմերի չկենսագործման դեպքում, տեղի ունենա «հրաշք», և գործող իրավակարգի իրավական համակարգը անարդյունավետությունից վերադառնա դեպի արդյունավետություն: Սակայն, էմպիրիկորեն նման դեպքեր չեն հանդիպում:

Պետք է նշել, որ գործող իրավակարգում իրավական համակարգի անարդյունավետության դեպքում, հարցը լուծվում է նոր Սահմա-

նադրության (կամ Հիմնական օրենքի) ընդունմամբ և նոր իրավակարգի հաստատմամբ: Եթե այս նոր իրավակարգում, որ գործում է ժամանակահատվածում իրավական համակարգը դառնում է անարդյունավետ, և սկսում են գործել նախկին իրավակարգի՝ LO<sub>1</sub> նորմերը, որոնք գործում էին  $t_1$  ժամանակահատվածում, այս դեպքում ևս չենք կարող ասել, որ LO<sub>1</sub>-ը վերադարձրեց իր արդյունավետությունը: Քանզի ինքն արդյունավետ է նոր իրավակարգի պայմաններում և այլ ժամանակահատվածում՝  $t_2$ -ում: Իսկ իր գոյության ժամանակահատվածում՝  $t_1$ -ում այն անարդյունավետ էր (շարունակում է մնալ): Բայց նման դեպքեր ևս տրամաբանորեն հնարավոր են, սակայն էմպիրիկորեն չեն հանդիպում: Քանզի, դժվար է պատկերացնել, որ նոր իրավակարգում, նախկին իրավակարգը ձեռք բերի սոցիալական արդյունավետություն նորի հաշվին: Քանզի, եթե որևէ գործող իրավակարգի իրավական համակարգ դառնում է անարդյունավետ, ապա տեղի է ունենում հեղափոխություն կամ հեղաշրջում և ընդունվում է նոր Սահմանադրություն: Իսկ դա արդեն տեղի է ունենում լրիվ այլ ժամանակահատվածում ( $t_3$ ): Անշուշտ, հնարավոր է, որ նոր իրավակարգը՝ LO<sub>3</sub>-ը, հիմնվի նախկին LO<sub>1</sub> իրավակարգի Սահմանադրության և հիմնական օրենքների վրա: Սակայն, դրանով իսկ մենք չենք կարող պնդել, որ LO<sub>1</sub> դարձավ արդյունավետ: Ընդհակառակը, LO<sub>1</sub> շարունակում է մնալ անարդյունավետ, քանզի այս արդեն տեղի է ունենում նոր իրավակարգի՝ LO<sub>3</sub>-ի պայմաններում և, հետևաբար, նոր ժամանակահատվածում ( $t_3$ ):

***Իրավական համակարգի նույնականացման չափանիշը.*** շատ հաճախ տարբեր իրավիճակներում իրավագետները վիճում են այս կամ այն նորմի՝ գործող իրավակարգին պատկանելու վերաբերյալ: Եվ չեն գտնում միասնական չափանիշ, որի օգնությամբ նրանք կհաջողեին իրենց փաստարկներում: Այս հարցում, որոշակի հստակություն մտցնելու համար, մենք առաջարկում ենք մտցնել քննախոսություն **«իրավական համակարգի նույնականացման ռազիոնալ չափանիշ»** հասկացությունը: Դրա օգնությամբ մենք հնարավորություն ունենք պարզելու, արդյոք որոշակի նորմատիվ նախադասությունների ամբողջությունը լրիվությամբ և օբյեկտիվորեն նկարագրում է տվյալ իրավական համակարգում իրավաբանորեն վավեր նորմերը: Նկարագրությունը համարվում է լրիվ, եթե որոշակի նորմատիվ նախադասությունների ամբողջությունն անհրաժեշտ և բավարար է տվյալ



իրավական համակարգի իրավաբանորեն վավեր նորմերը նկարագրելու համար: Օբյեկտիվ են համարվում օբյեկտի (նորմերի) մասին այն նորմատիվ նախադասությունները, որոնք հանդիսանում են տրամաբանորեն ճշմարիտ:

Իրավական նորմերի իրավաբանական վավերության ավանդական տեսության համաձայն, իրավական նորմերը իրավաբանորեն վավեր են իրար հաջորդող իրավակարգերում մինչև՝ օրենսդրի կամ իրավաստեղծ մարմնի կողմից իրենց դեռողացնելը և հանելը շրջանառությունից, և (կամ) իրավասու դատարանի կողմից անվավեր ճանաչելը:

Սակայն այս ավանդական քննախոսությունը առաջացնում է լուրջ խնդիրներ: Ինչպես նշում են հայտնի իրավագետներ Խ. Մորեսոն և Պ. Նավարոն, ավանդական քննախոսությունը հանգեցնում է հետևյալ խնդիրներին<sup>6</sup>.

ա. միմյանց հետ մրցակցող իրավագործող նորմերի հարցը. երկու տարբեր իրավակարգերի՝ LO<sub>1</sub>-ի և LO<sub>2</sub>-ի նորմերը, սահմանում են միմյանց հետ մրցակցող իրավագործող նորմեր:

բ. Համակարգի տրամաբանական անորոշություն. նախկին իրավակարգի նորմի դեռողացիայի դեպքում անհրաժեշտ կլինի վերացնել նաև այդ նորմերի տրամաբանական հետևանքները (այլ նորմեր), և այսպիսով, դա իր հերթին կբերի նորմատիվ համակարգի տրամաբանական անորոշության:

գ. Տվյալ իրավակարգի անկախ նորմերի նույնականացման համար մեզ անհրաժեշտ է փնտրել այդ նորմերը նախորդ իրավակարգերում և այդպես շարունակ, որը կարող է հանգեցնել անվերջ մակաձման դեպի ետ (regressus ad infinitum):

Այսպիսով, իրապես լուրջ խնդիրներ է առաջացնում իրավական նորմերի վավերության վերաբերյալ ավանդական քննախոսությունը:

Որպեսզի վերացնենք ավանդական քննախոսության խնդիրները, դրա համար մեզ անհրաժեշտ է մտցնել **«նույնականացման կանոն»** հասկացությունը: Այս կանոնի միջոցով կարելի է նույնականացնել իրավական համակարգի անկախ և կախյալ նորմերը: Նորմը համարվում է անկախ, եթե այն հանդիսանում է իրավակարգի սկզբնական

---

<sup>6</sup> St' u Moreso, José Juan, Navarro, E. Pablo. The reception of norms, and open legal systems// in Paulson, S. and Paulson, B. Normativity and norms. 1st ed. Oxford: Clarendon Press. 1998. P. 81:

իրավական համակարգի նորմատիվ ցանցի անդամ և համակարգորեն չի կապված իրավական համակարգի այլ նորմերի հետ<sup>7</sup>: Այս դեպքում նորմն անկախ է գործող իրավակարգի բոլոր իրավական համակարգերում LSt+1: Կախյալ է համարվում այն նորմը, որը գենետիկորեն կամ դեդուկտիվորեն կապված է գործող իրավակարգի այլ նորմերի հետ: Նորմը գենետիկորեն կապված է գործող իրավակարգի իրավական համակարգի նորմերի հետ, եթե այն առաջացել է բարձր կարգի նորմի պահանջով կամ թույլտվությամբ (իրավագործող նորմի օգտագործումով)<sup>8</sup>: Նորմը դեդուկտիվորեն կապված է գործող իրավակարգի իրավական համակարգի նորմերի հետ, եթե այն համարվում է գործող իրավակարգի իրավական համակարգի նորմերից մեկի տրամաբանական հետևանքը: Քանի, որ այս նույնականացման կանոնի օգնությամբ մենք հստակ նույնականացնում ենք իրավակարգի անկախ և կախյալ նորմերը, ապա մենք կարող ենք պնդել, որ հաղթահարում ենք ավանդական քննախոսության *regressus ad infinitum*-ի խնդիրը: Հաջորդ խնդիրների՝ «հավերժ» վավեր նորմի և համակարգի տրամաբանական անորոշության լուծումը բխում է մեր տված՝ *regressus ad infinitum*-ի խնդրի լուծումից: Այսպես, նորմերի միջև գենետիկական և դեդուկտիվ կապի թեզից բխում է, որ նորմի իրավաբանական վավերությունը, ոչ այլ ինչ է, քան հաջողությամբ նորմատիվ փաստի ներառումը գործող իրավակարգի մեջ<sup>9</sup>: Իսկ, եթե այն անհաջողությամբ է տեղի ունենում, այսինքն՝ տեղի է ունենում գենետիկ խզում (խախտվում է բարձր կարգի պարտադիր նորմը կամ բարձր կարգի արգելող նորմը), ապա՝ այն իրավաբանորեն անվավեր է: Այստեղ, խոսքը չի գնում նորմի սոցիալական փաստի անվավերության (չգործող լինելու) մասին, քանզի այն անվավեր չէ, այլ տրամաբանորեն վավեր է (նորմը գործող է), այլ խոսքը գնում է նրա իրավաբանորեն անվավերության մասին: Ելնելով սրանից, կարող ենք

<sup>7</sup> St' u Caracciolo R. El sistema juridico. Problemas actuales. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales. 1988. P. 31:

<sup>8</sup> Սա այն է ինչ հայտնի իտալացի իրավունքի փիլիսոփա Ն. Բոբբիոն անվանում է իրավանորմի ձևական գործողություն (վավերություն):- St' u Bobbio N, *Considerations introductives sur le raisonnement des juristes*. *Revue internationale de philosophic*, vol. 8. Pp. 72-73:

<sup>9</sup> St' u Moreso, José Juan, Navarro, E. Pablo. The reception of norms, and open legal systems// in Paulson, S. and Paulson, B. Normativity and norms. 1st ed. Oxford: Clarendon Press. 1998. P. 276:

պնդել, որ իրավաբանական վավերությունը՝ գործող իրավակարգի նորմի հատկանիշ է: Իսկ հեղափոխության կամ *coup d'état*-ի դեպքում, իրավաբանորեն վավեր նորմը կորցնում է գենետիկական և դեդուկտիվ կապը նոր իրավակարգի նորմերի հետ: Այսինքն, հետհեղափոխական իրավակարգում դառնում է անվավեր<sup>10</sup>: Նրանք չեն շարունակում իրենց իրավաբանական վավերությունը նոր իրավակարգում լրակյաց ձևով: Քանզի, լրակյաց ձևով վավերությունն ընդունելու դեպքում կլինի, որ իրավակարգերը չեն փոխվում և, նույնն է մի պետության իրավակարգը 514 թվականին (եթե իհարկե, այդ պետությունը եղել է) և 2014 թվականին:

Այսպիսով, մեր իրավական համակարգի նույնականացման կանոնի կառուցվածքը գրեթե ամբողջությամբ համապատասխանում է ժամանակակից խոշոր իրավագետ Ե. Բուլիգինի կողմից առաջ քաշած նույնականացման կանոնի կառուցվածքին<sup>11</sup>.

1. Նորմատիվ ցանց՝  $N_1, N_2, \dots, N_n$ -ը, համարվում է գործող իրավակարգի սկզբնական իրավական համակարգը, և այդ նորմատիվ ցանցը հանդիսանում է գործող իրավակարգի սահմանադրության նորմերը:

2. Եթե  $N_j$  նորմը համարվում է գործող իրավակարգի իրավական համակարգում ( $LS_i$ ) վավեր և լիազորում է պետական մարմնին ընդունել  $N_i$  նորմը և պետական մարմինն ընդունում է  $N_i$  նորմը, ապա  $N_i$  նորմը հանդիսանում է վավեր տվյալ գործող իրավակարգի բոլոր իրավական համակարգերում, որոնք հաջորդում են  $LS_i$ - ին, այսինքն՝  $LS_{i+1}$  – ում:

3. Եթե  $N_j$  նորմը համարվում է գործող իրավակարգի իրավական համակարգում ( $LS_i$ ) վավեր և լիազորում է պետական մարմնին ընդունել  $N_i$  նորմը և դրանով իսկ ենթարկել դեռոգացիայի  $N_k$  նորմը, և պետական մարմինն ընդունում է  $N_i$  նորմը, ապա  $N_k$  նորմը հանդիսանում է անվավեր տվյալ գործող իրավակարգի բոլոր իրավական համակարգերում, որոնք հաջորդում են  $LS_i$ - ին, այսինքն՝  $LS_{i+1}$  – ում:

---

<sup>10</sup> Սակայն, այն չի դառնում տրամաբանական չգործող, քանզի առկա է նրա գործողության սոցիալական փաստը:

<sup>11</sup> Sté u Bulgyin, E. Algunas consideraciones sobre los sistemas jurídicos. Doxa. N. 09. 1991. Pp. 263-264:

4. Բոլոր վավեր նորմերը գործող իրավակարգի իրավական համակարգում համարվում են վավեր, քանի դեռ դրանք չեն դեռագացվել այլ նորմերով:

5. Բոլոր գործող նորմերի տրամաբանական հետևանքները համարվում են վավեր նորմեր, քանի դեռ դրանք չեն դեռագացվել այլ նորմերով:

Սրանց անհրաժեշտ է նաև ավելացնել՝

6. Եթե  $N_i$  նորմը համարվում է գործող իրավակարգի իրավական համակարգում ( $LS_i$ ) վավեր և պարտադրում է պետական մարմնին ընդունել  $N_i$  նորմը, իսկ պետական մարմինը՝ ընդունում է ոչ թե  $N_i$  նորմը, այլև՝  $N_p$  նորմը, ապա  $N_p$  նորմը համարվում է անվավեր գործող իրավակարգի իրավական համակարգ  $LS_i$ - ին հաջորդող բոլոր իրավական համակարգերում, այսինքն՝  $LS_{i+1}$  – ում:

7. Եթե  $N_j$  նորմը համարվում է գործող իրավակարգի իրավական համակարգում ( $LS_i$ ) վավեր և արգելում է պետական մարմնին ընդունել որոշակի նորմեր, իսկ պետական մարմինն ընդունում է այդ նորմերը, ապա դրանք համարվում են անվավեր գործող իրավակարգի իրավական համակարգ  $LS_i$ - ին հաջորդող բոլոր իրավական համակարգերում, այսինքն՝  $LS_{i+1}$  – ում:

8. Եթե տեղի է ունենում հեղափոխություն կամ *coup d'etat*, և որևէ քաղաքական կազմակերպություն կամ անհատների խումբ գալիս է իշխանության հակասահմանադրական եղանակով, ապա նախկին իրավակարգի նորմերը կորցնում են իրենց վավերությունը նոր իրավակարգի իրավական համակարգերում:

Սակայն այստեղ պետք է նշել, որ նախկին իրավակարգի նորմի իրավաբանական գործողության (վավերության) կորուստը ամենևին չի նշանակում, որ այն անպիտան է դառնում նոր իրավակարգում: Ընդհակառակը, այդ նորմը հնարավոր է, որ կիրառվի նոր իրավակարգում, եթե նոր իրավակարգում առկա է նորմ, որի համաձայն այն ճանաչում է նախկին իրավակարգի՝ տվյալ նորմի կիրառելիությունը գործող իրավակարգում:

Անհրաժեշտ է նաև նշել, որ գործող իրավակարգում կարող են նաև կիրառվել այլ իրավակարգերի պատկանող և այդ իրավակարգերում գործող և՛ վավեր, ինչպես նաև այդ իրավակարգերում գործող և՛ անվավեր նորմերը: Սրա վառ օրինակներից է միջազգային մասնավոր իրավունքի նորմերի կիրառումը գործող իրավակարգերում:

Երբ մի պետության օրենսդրական նորմերը կիրառվում են այլ պետության իրավակարգում:

Գործող իրավակարգում կարող են նաև կիրառվել հենց տվյալ գործող իրավակարգում անվավեր նորմեր: Օրինակ, անվավեր նորմը կիրառվում է այնքան ժամանակ, մինչև որ տվյալ իրավական համակարգում սահմանված կարգով չի փաստարկվում կամ հռչակվում նորմի իրավաբանորեն անվավերությունը:

**Եզրակացություն.** կարելի է ասել, որ իրավական համակարգի արդյունավետության չափանիշը բաղկացած է երկու հիմնական կանոնից՝ «կենսագործելիության կանոն» և «հաշվարկելիության կանոն»: Այս կանոնների օգնությամբ, հնարավոր է դառնում որոշել որոշակի գործող LO իրավակարգի՝ LS իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետությունը:

Նույնը կարելի է ասել իրավական համակարգում իրավանորմերի նույնականացման չափանիշի մասին: Այն կազմված է «նույնականացման կանոնից»: Վերջինիս օգնությամբ հնարավոր է դառնում որոշակի գործող LO իրավակարգի՝ LS իրավական համակարգում նույնականացնել իրավաբանորեն վավեր իրավանորմերը:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ իրավական համակարգի արդյունավետության չափանիշը բաղկացած է երկու հիմնական կանոնից՝ կենսագործելիության կանոն և հաշվարկելիության կանոն: Այս կանոնների օգնությամբ, հնարավոր է դառնում որոշել որոշակի գործող LO իրավակարգի՝ LS իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետությունը:

Նույնը կարելի է ասել իրավական համակարգում իրավանորմերի նույնականացման չափանիշի մասին: Այն կազմված է՝ նույնականացման կանոնից: Վերջինիս օգնությամբ հնարավոր է դառնում որոշակի գործող LO իրավակարգի՝ LS իրավական համակարգում նույնականացնել իրավաբանորեն վավեր իրավանորմերը:

Тигран Казарян

*Аспирант кафедры теории и истории государства и права ЕГУ*

## КРИТЕРИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ И ИДЕНТИФИКАЦИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ

Критерий социальной эффективности правовой системы состоит из двух правил- «правило реализации» и «правило вычисления». С помощью этих правил становится возможным определить социальную эффективность правовой системы (LS) действующего правопорядка (LO).

То же самое можно сказать о критерии идентификации правовой системы. Он состоит из правила идентификации. С помощью последнего становится возможным идентифицировать юридически действующие правовые нормы правовой системы (LS) действующего правопорядка (LO).

Tigran Ghazaryan

*PHD student at the YSU Chair of Theory and History of State and Law*

## THE CRITERIA OF EFFICIENCY AND IDENTIFICATION OF LEGAL SYSTEM

Criterion of social efficiency of the legal system consists of two rules; «rule of realization» and «rule of computation». These rules help us to determine social efficiency of the legal system of existing legal order.

The same we can say about the criterion of identification of the legal system. It consists of the «rule of identification». The latter rule helps us to identify legal valid norms within the legal system of acting legal order.

**Բանալի բառեր՝** իրավական համակարգի սոցիալական արդյունավետության չափանիշ, իրավական համակարգի նույնականացման չափանիշ, կենսագործելիության կանոն, հաշվարկելիության կանոն, նույնականացման կանոն:

**Ключевые слова:** критерий эффективности правовой системы, критерий идентификации правовой системы, правило реализации, правило вычисления, правило идентификации.

**Key words:** criterion of effectiveness of legal system, criterion of identification of legal system, rule of realization, rule of computation, rule of identification.

**ՊԱՏՎԻ, ԱՐԺԱՆԱՊԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՈՐԾԱՐԱՐ  
ՀԱՄԲԱՎԻ՝ ՈՐՊԵՍ ՔԱՂԱՔԱՑԻՄԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ  
ՕԲՅԵԿՏՆԵՐԻ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Որպես վերջնական նպատակ մեր առջև դնելով պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի քաղաքացիաիրավական պաշտպանության առանձնահատկությունների բացահայտումը՝ նպատակահարմար ենք համարում լուծել վերոնշյալ նպատակին հասնելու համար մեկ այլ կարևոր խնդիր, այն է՝ հասկանալ, թե ինչ են իրենցից ներկայացնում «արժանապատվություն», «պատիվ», «գործարար համբավ» հասկացությունները, դրանք քաղաքացիաիրավական դաշտ տեղափոխելուց առաջ պարզել, թե ո՞րն է դրանց էությունը, ինչպիսի՞ հարաբերակցության մեջ են միմյանց հանդեպ և վերջապես՝ պատասխանելու այն հարցին, թե իմաստային ի՞նչ նշանակություն է տալիս դրանց Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսդրությունը:

Սկսենք հիշյալ հարցադրումների պատասխանների վերհանման ճանապարհը՝ *սկզբում*՝ ձեռնամուխ լինելով արժանապատվության և պատվի կատեգորիաների էության լուսաբանմանը, առավել ևս հաշվի առնելով, որ քաղաքացիական օրենսդրությունը չի տալիս վերջիններիս դեֆինիցիաները, դրանց հասկացման խնդիրը թողնելով տեսության վրա: Տրամաբանական է թվում որպես աշխատանքի սկիզբ դիտարկել հենց այս հարցերի պարզաբանումը, քանի որ ինչպես դիպուկ նշել է Արիստոտելը, սկիզբն ահռելի նշանակություն ունի դրան հաջորդողի վրա, և այն ճիշտ որոշելը գործի կեսն է հանդիսանում<sup>2</sup>:

Պատվի և արժանապատվության հասկացությունների պարզաբանումն ունի չափազանց կարևոր նշանակություն, նկատի ունենալով, որ ցանկացած գիտական հասկացություն իրենից ներկայացնում է շրջապատող աշխարհի երևույթներում գոյություն ունեցող օրինաչափի և էականի մասին բովանդակային պատկերացում: Այս պատ-

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տ.Կ. Բարսեղյան:

<sup>2</sup> St u Аристотель, <Никомахова этика>, <http://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/nikomah.txt>:

ճառով էլ դրանց դերի գնահատման ժամանակ առաջնային պլան է մղվում այն հարցը, թե ինչքանով է ճշմարիտ, ողջամիտ և օբյեկտիվ դրանցում արտահայտված իրականության ճանաչումը: Ու թեև կատեգորիաներն իրականության ինչ-որ չափով նաև սուբյեկտիվ արտացոլքն են, այնուամենայնիվ, գիտական առումով կարևոր է դրանց հենց օբյեկտիվ բովանդակությունը<sup>3</sup>:

Արժանապատվությունն ու պատիվը այնպիսի կատեգորիաներ են, որոնց վերաբերյալ միանշանակ և հստակ սահմանումներ առկա չեն՝ հասկանալի պատճառներով: Ինչպես նշել է Հեգելը, որքան հարուստ է բնորոշմանը ենթակա առարկան, որքան ուսումնասիրման ենթակա տաբեր կողմեր ունի, այնքան ավելի տարատեսակ են դրան տրվող բնորոշումները<sup>4</sup>:

Արժանապատվությունը, ինչպես և պատիվը, առաջին հերթին բարոյագիտական պատկերացումներ են: Դրանք դասվում են այն երևույթների շարքին, որոնք հոգեհարազատ են յուրաքանչյուրի՝ ամենից առաջ զգայական մակարդակի շնորհիվ: Առաջին հայացքից թվալով շատ մատչելի մեր հասկացողությանը՝ դրանք այնքան բազմաբովանդակ են, որ իրենց արմատներով ձգվում են մինչև զգացողության ու գիտակցության խորքերը և իրենց ազդեցությունը տարածում են շատ ավելի լայնամասշտաբ, քան կարող է թվալ: Ներթափանցելով զգայության, գիտակցության և հետևաբար նաև գործունեության բազմապիսի ոլորտներ՝ դրանք ոչ հազվադեպ որոշիչ են դառնում այս կամ այն իրավիճակում:

Անդրադառնալով այնպիսի հիմնարար էթիկական հասկացության, ինչպիսին արժանապատվությունն է, պետք է նշել, որ դրա հաստատումն անցել է բավականին երկար ուղի՝ իր ակունքներով հասնելով մինչև հնագույն ժամանակներ: Այսպես, մարդու արժանապատվության հաստատմանն ուղղված առաջին քայլերից էր դեռևս մ.թ.ա. 6-րդ դարում բուդդայականության առաջացումը, որը մերժեց կաստաների աստվածային ծագումը և ազդարարեց հոգևոր-բարոյական իմաստով բոլոր մարդկանց հավասարությունը: Հասարակության կաստայական կառուցվածքի դեմ հանդես եկան նաև լոկայատ-

---

<sup>3</sup> St' u **Васильев А. М.**, «Правовые категории: Методологические аспекты разработки системы категорий теории права», М., Юридическая литература, 1976 թ., <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=102>:

<sup>4</sup> St' u Энциклопедия философских наук, т. 1, М., 1974 թ., էջ 413:



ների (հետազայում՝ չարվակներ) դպրոցի ներկայացուցիչները՝ պնդելով, որ բոլոր մարդիկ ի բնե հավասար են<sup>5</sup>:

Ծագելով հազարամյակներ առաջ և աստիճանաբար զարգանալով՝ արժանապատվության վերաբերյալ պատկերացումներն իրենց հատուկ տեղը զբաղեցրին նաև հայտնի մտավորականների աշխատություններում և տարբեր կրոններում:

Այսպես, մարդկային արժանապատվությունը դիտվում է նաև որպես աստվածատուր բարիք: Դա հաստատվում է յուրաքանչյուր մարդու մոտ բարոյականության սկզբի առկայությամբ: Մ. Մ. Ռոզենտալի խմբագրությամբ փիլիսոփայական բառարանում զուգահեռներ են անցկացվում արժանապատվության և խղճի միջև<sup>6</sup>: Ուշագրավ է, որ որոշ լեզուներում, օրինակ՝ կովկասյան լեզվաընտանիքին պատկանող ադիգեական լեզվում, պատիվ և խիղճ հասկացությունները համարվում են հոմանիշներ:

Մարդկային արժանապատվությունը որոշվում է նաև նրանով, որ մարդը, ստեղծված լինելով Աստծո պատկերով և նմանությամբ, իր մեջ կրում է Արարչի արժանապատվության մասնիկ<sup>7</sup>:

Այս առնչությամբ նշենք, որ բավական ուրույն կերպով է ներկայացնում մարդկային արժանապատվությունը հայտնի մտածող Պիկո դելա Միրանդոլան՝ կապելով այն առավելապես անձի ազատ կամքի հետ և պնդելով, որ Աստված մարդուն արարել է ոչ թե իր պատկերով և նմանությամբ, այլ տվել նրան ազատություն նույնիսկ իր պատկերը և իր տեղն ու դերն աշխարհում որոշելու հարցում<sup>8</sup>:

Համաձայն Ի. Կանտի միայն մարդկությունն ու բարոյականությունը կարող են ունենալ արժանապատվություն: Վերջինս անվերջանալի բարձր է ցանկացած արժեքից. արժանապատվությունը բացարձակապես չի կարելի համեմատել որևէ այլ արժեքի հետ, որպեսզի հանկարծ չոտնահարվի դրա սրբությունը: Կանտն ընդգծում է, որ ցանկացած բանական էակի արժանապատվության հիմքում ընկած է

<sup>5</sup> St' u Истoрия политико-правовых учений, Под ред. А. Н. Хорошилова. М., 2001 թ., էջ 5:

<sup>6</sup> St' u Փիլիսոփայական բառարան Մ. Մ. Ռոզենտալի խմբագրությամբ, Երևան, Հայաստան հրատարակչություն, 1975թ., էջ 40:

<sup>7</sup> St' u Новицкий Мареk, «Что такое права человека?». [http://hivmed.od.ua/published/chto\\_takoe\\_prava\\_cheloveka.pdf](http://hivmed.od.ua/published/chto_takoe_prava_cheloveka.pdf):

<sup>8</sup> St' u Джованни Пико делла Мирандола, Речь о достоинстве человека, «История эстетики». Памятники мировой эстетической мысли в 5-и тт., т.1, էջ 506-514, [http://psylib.org.ua/books/\\_pikodel.htm](http://psylib.org.ua/books/_pikodel.htm):

ինքնավարությունը, իսկ մարդու կողմից արժանապատվությանը տրվող միակ գնահատականը հարգանքն է<sup>9</sup>:

Որպես արժանապատվության անհրաժեշտ պայման՝ հանրահայտ մտածող Ժ. Ժ. Ռուսսոն ընդգծել է. «Հրաժարվել սեփական ազատությունից՝ նշանակում է հրաժարվել մարդկային արժանապատվությունից, մարդկային բնության իրավունքներից և նույնիսկ պարտականություններից: Հնարավոր չէ որևէ հատուցում այն մարդուն, ով ամեն ինչից հրաժարվում է: Նման հրաժարումն անհամատեղելի է մարդկային բնության հետ, մարդուն կամքի ինքնավարությունից զրկելը հավասարազոր է նրա գործողությունները ցանկացած տեսակի բարոյականությունից զրկելուն»:

Ինչպես կարելի է նկատել, վերոնշյալ մտածողների հայացքները վերաբերում են արժանապատվությանը՝ որպես համամարդկային արժեքի, որպես մարդու իրավունքների հիմնաքարի: Այս իմաստով արժանապատվությունը տարբերվում է անձնական արժանապատվությունից, որը վերաբերում է կոնկրետ անհատի: Հաշվի առնելով, որ տվյալ ուսումնասիրության նպատակներից մեկը արժանապատվության հասկացության պարզաբանումն է քաղաքացիաիրավական ասպարեզում և հաշվի առնելով նաև, որ քաղաքացիական իրավունքն այս հասկացությունը դիտարկում է անհատի արժանապատվության տեսանկյունից՝ ուստի հարկ ենք համարում մարդկային և անհատական արժանապատվության հարաբերակցության հիմնահարցին անդրադառնալ առավել հանգամանակից:

Մարդու արժանապատվությունն անմիջականորեն բխում է նրա էությունից: Մարդկային արժանապատվությունը, ինչպես և կյանքը, ընդունված չէ կախման մեջ դնել անձի հասարակական կարևորությունից, տարիքից, սեռից, համոզմունքներից և այլն<sup>10</sup>: Վերոգրյալը պատկերավոր բացատրում է Մ. Նովիցկին՝ նշելով, որ այն բնորոշ է ինչպես նորածնին, ով դեռ ոչինչ չի հասցրել անել, այնպես էլ հանցագործին: Ի տարբերություն մարդկային արժանապատվության՝ անձ-

---

<sup>9</sup> Տե՛ս **Кант И.**, «Основы метафизики нравственности», [http://modernlib.ru/books/kant\\_i/osnovi\\_metafiziki\\_nravstvennosti/read/](http://modernlib.ru/books/kant_i/osnovi_metafiziki_nravstvennosti/read/):

<sup>10</sup> Տե՛ս Հայաթանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, ընդհանուր խմբագրությամբ Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի, Երևան, «Իրավունք», 2010 թ., էջ 165:

նական արժանապատվությունը վերաբերում է կոնկրետ անհատի և այն կարող է փոխվել այդ անձի կյանքի ընթացքում:

Անձի արժանապատվության զգացման հետ սերտորեն կապված է ինքնահարգման հասկացությունը: Թեև դրանք բավականին մոտ են կանգնած իրար, բայց, այնուամենայնիվ, չեն նույնանում: Արժանապատվության զգացումը արտացոլում է ինչպես մարդու կարծիքը բարոյական էտալոնին նրա համապատասխանության մասին, այնպես էլ իր մասին այլ անձանց կարծիքի ճշմարտացիության գնահատականը<sup>11</sup>: Եթե ինքնահարգումն ամենից առաջ պատասխանում է այն հարցին, թե «որ արժանիքներին համար եմ ես ինքս ինձ հարգում», ապա արժանապատվությունը պատասխանում է այն հարցին, թե «ով եմ ես», այսինքն՝ արտահայտում է իր՝ որպես արժեքի նկատմամբ վերաբերմունքը: Բացի այդ համարվում է, որ եթե տվյալ անհատը հարգալից վերաբերմունք է դրսևորում այլ անձանց նկատմամբ, ուրեմն դա նաև ինքնահարգման և ինքնաընդունման նշան է<sup>12</sup>:

Մարդկային գիտակցությունն ունակ է արտացոլելու ոչ միայն օբյեկտիվ աշխարհը, այլև ինքն իրեն, իր տեղը և կարևորությունը այդ աշխարհում: Արժանապատվության գիտակցումը հանդիսանում է անհատի ինքնագիտակցման կարևորագույն արդյունքը<sup>13</sup>:

Այսպիսով, մարդկային արժանապատվությունը, անցնելով փիլիսոփայական, կրոնական իմաստավորման, իսկ հետագայում նաև պետական-իրավական ճանաչման ուղի, դարձավ հումանիտար գիտությունների, և հատկապես իրավագիտության հիմնական հասկացություններից մեկը<sup>14</sup>:

Այժմ անդրադառնանք պատվի հասկացությանը:

---

<sup>11</sup> St' u **Додонов Б. И.**, «В мире эмоций», Киев, , Издательство политической литературы Украины, 1987 թ., էջ 75:

<sup>12</sup> St' u Актуальные вопросы психологии, Материалы международной научно-практической конференции 16 января 2012 г., Сборник научных трудов, Краснодар, научно-издательский центр Априори, 2012 թ., էջ 11:

<sup>13</sup> St' u **Белявский А. В., Придворов Н. А.**, «Охрана чести и достоинства личности в СССР», М., Юрид. лит., 1971 թ., էջ 8:

<sup>14</sup> St' u **Ковалев А. А.**, «Ценность и достоинство личности – философско-правовая основа прав и свобод человека», 2011 թ., Дипломатическая академия МИД России, [http://www.journal-nio.com/index.php?id=1097&Itemid=114&option=com\\_content&view=article](http://www.journal-nio.com/index.php?id=1097&Itemid=114&option=com_content&view=article):

Պատիվը իր արժանիքների համար մեկի վայելած հարգանքն է, փառքը<sup>15</sup>:

Ըստ Կ. Վեբերի խմբագրությամբ իրավաբանական բառարանի՝ բնորոշման պատիվը սահմանվում է որպես ճանաչված լինելու պահանջ հասարակության մեջ<sup>16</sup>:

Հարց է առաջանում՝ իսկ արդյոք անձի համար հարգվելու ձգտումը նույնանում է փառքի հասնելու ձգտման հետ, արդյոք խոսքը մարդկային միևնույն պահանջմունքի մասին է: Այս հարցին պատասխանելու համար կատարենք պատվի մասին հակիրճ պատմական երկուրս:

Հիշենք, թե ինչպիսի թրթիռով էր վերաբերում աթենացին հասարակության կողմից իր հանդեպ տածած հարգանքին, ինչ անհաս բարձրության վրա էր դնում ձիթապտղի ճյուղը, որը տրվում էր հասարակական խաղերի լավագույն մասնակիցներին, հիշենք նաև, թե ինչպիսի ջանքեր էին գործադրում Հին Հունաստանի փիլիսոփաները համաքաղաքացիների կողմից իրենց որպես անհատականություն ճանաչելու համար<sup>17</sup>: Ինչպես տեսնում ենք, նրանց հատուկ էր անհազ ձգտումը դեպի ճանաչում: Գնահատված լինելու այս ձգտումը հանգամանորեն վերլուծել է Ֆրենսիս Ֆուկույաման:

Իր «Պատմության ավարտն ու վերջին մարդը» աշխատության մեջ նա նշում է, որ ճանաչված լինելու պահանջը նույնքան հին է, որքան առաջին մարդը: Ըստ նրա դեռևս առաջին մարդը ձգտել է ձեռք բերել ճանաչում մեկ այլ մարդու մոտ: Այդ նպատակով վերջինիս հետ նա կռվի մեջ է մտել՝ պատրաստ լինելով նույնիսկ զոհելու սեփական կյանքը: Այդ ռիսկին առաջին մարդը գնացել է ոչ թե ինչ-որ նյութական կամ ֆիզիկական պահանջմունք բավարարելու համար, ինչպիսին օրինակ՝ նոր տարածք գավթելը, պաշտպանվելը և այլն (ինչը բնորոշ է կենդանիներին), այլ հենց ճանաչվելու համար՝ դիտելով այն որպես ինքնանպատակ: Միայն մարդուն է բնորոշ արյունահեղ պայքարի մեջ մտնելը կյանքը զոհելու սպառնալիքով՝ միայն հանուն նրա,

---

<sup>15</sup> Տե՛ս Ժամանակակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երևան, Հայկական ՍՍՀ գիտությունների ակադեմիայի հրատարակչություն, 1974 թ., էջ 74:

<sup>16</sup> Տե՛ս Klaus Weber (Herausgeber), Creifelds Rechtswörterbuch, 20. Auflage, München 2011թ., էջ 316:

<sup>17</sup> Տե՛ս Э. Штейн И., «Честь в философии и праве», С. Петербург, издание Я. Контаровича, 1895 թ., էջ 15:

որ ապացուցի դիմացինին, թե ինքը ոչ թե պարզապես բարդ մեխանիզմ է, այլ հանդիսանում է սպեցիֆիկ մարդկային արժանապատվություն կրող<sup>18</sup>:

Հարգվելու պահանջմունքը (ինչպես անվանում է Ֆուկույաման՝ «թիմուր») ի սկզբանե ծագել է որպես սեփական արժեքի գնահատում, որպես ինքնահարգում: Ըստ հեղինակի հենց դրա մասին է խոսել Պլատոնն իր «Պետությունը» աշխատության մեջ, որտեղ առանձնացնելով հոգու երեք մակարդակներ, դրանցում ներառել է նաև այսպես կոչված «կատաղի ոգի»-ն, որը դրդում է մարդուն պայքարել փառքի հասնելու համար<sup>19</sup>:

Փառքին ձգտելու մասին խոսել է նաև Արիստոտելը՝ այն բնորոշելով որպես գլխավորապես պետական գործունեությամբ զբաղվող անհատների գերագույն նպատակ:

Այս առնչությամբ հարկ ենք համարում նշել, որ որոշ հեղինակներ ճանաչված լինելու, փառքի հասնելու ձգտումը չեն դիտում որպես մարդուն անվերապահորեն բնորոշ պահանջմունք: Ֆրոմմը դա բացատրում է նրանով, որ տարբեր ժամանակաշրջաններում մարդուն բնորոշ է եղել տարբեր պահանջմունքների բավարարում, օրինակ՝ Վերածննդի ժամանակշրջանում արդիական դարձած և այսօր այդքան սովորական թվացող փառքի նկատմամբ ձգտումը բնորոշ չի եղել միջնադարի մարդուն: Ըստ է. Ֆրոմմի դա կապված է տվյալ ժամանակի հասարակության կողմից կոնկրետ արժեքների գովերգման հետ, և մարդը, լինելով սոցիալական էակ, սկսում է ձգտել հենց այն արժեքներին, որոնք առաջնային են տվյալ հասարակության համար<sup>20</sup>:

Ստացվում է, որ հեղինակների կարծիքները կիսվում են այն հարցի առնչությամբ, թե փառքին ձգտումը մարդուն բնորոշ բնական, թե՞ արհեստական պահանջմունք է: Հարցն իրոք հետաքրքրական է: Պարզվում է, որ իրեն շրջապատող մարդկանցից փոխառնելով ինչ որ բանի՝ որպես արժեքի նկատմամբ հայացքներ, մարդը դրանով ինքը

---

<sup>18</sup> St' u **Фукуяма Ф.**, «Конец истории и последний человек», [http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec\\_istorii.txt](http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec_istorii.txt) :

<sup>19</sup> St' u **Фукуяма Ф.**, նշված աշխ., [http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec\\_istorii.txt](http://lib.ru/POLITOLOG/FUKUYAMA/konec_istorii.txt):

<sup>20</sup> St' u **Фромм Э.**, «Бегство от свободы», <http://lib.ru/PSIHO/FROMM/ fromm02.txt>:

իր մեջ սերմանում է այնպիսի պահանջմունքներ, որոնք մինչ այդ չի ունեցել<sup>21</sup>:

Կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է տարբերակել փառքի նկատմամբ ձգտումը՝ փառասիրությունը, մարդու հարգվելու պահանջմունքից: Եթե մարդու՝ ըստ իր արժանիքների հարգվելու և գնահատվելու ձգտումը հատուկ է բոլորին, ապա փառասիրությունը՝ ոչ բոլորին (ինչպես ասում էր Էպիկուրը՝ իմաստունը փառք չի ուզում, նա միայն շահագրգռված է իր մասին այլ անձանց կարծիքով այնքանով, որքանով այդ կարծիքն անհրաժեշտ է իր անվտանգության համար): Այդ իսկ պատճառով իրավական պաշտպանության պետք է ենթակա լինի անձի հարգվելու ձգտումը:

Անձը ձգտում է, որ իր մասին հանրության անդամները կազմեն դրական կարծիք: Բնարկե, այդ կարծիքը միշտ չէ, որ կարող է օբյեկտիվ լինել՝ հաշվի առնելով նախ այն, որ մեկի կողմից մյուսի մասին դատելը չի կարող անթերի լինել, քանի որ ճանաչման պրոցեսը ինքն իրենից բավականին բարդ գործընթաց է, և լիարժեք դիմացինին ճանաչելը հնարավորությունների սահմաններից դուրս է թվում, և բացի այդ անհատը կարող է շատ հաճախ թաքցնել իր իրական մոտիվներն ու նպատակները՝ դրանով իսկ իր մասին թյուր կարծիք ձևավորելով հասարակության մեջ<sup>22</sup>:

Այսպիսով, բացահայտելով պատիվ և արժանապատվություն հասկացությունների էությունը, դիտարկենք դրանք քաղաքացիաիրավական իմաստով՝ որպես ուղենիշ ունենալով մեր առջև այդ հասկացությունների արդեն լուսաբանված էությունը:

Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգրքի (այսուհետ՝ նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք) 1087.1 հոդվածում սահմանված է պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի պաշտպանության հատուկ կառուցակարգ: Ուստի հարց է առաջանում՝ ի՞նչ իմաստ է դրել ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը տվյալ հասկացությունների մեջ:

Հնայած տարածում գտած այն կարծիքին, համաձայն որի արժա-

<sup>21</sup> Տե՛ս Դոժոնով Բ. Ի., «Эмоция как ценность», М., Политиздат, 1974 թ., էջ 4:

<sup>22</sup> Տե՛ս Էքստեյն Ի., նշված աշխատություն, էջ 30:

նապատվությունը նույնացվում է անձի ինքնագնահատականի հետ<sup>23</sup>, մենք կարծում ենք, որ քաղաքացիաիրավական առումով ինքնագնահատականը պաշտպանվել չի կարող: Ինքնագնահատականը անձի կողմից ինքն իրեն տրված գնահատականն է, որը, տարբեր հանգամանքներից կախված, կարող է փոխվել. իջնել կամ բարձրանալ:

Կարծում ենք, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 1087.1 հոդվածում օրենսդիրը նկատի է ունեցել արժանապատվությունը՝ որպես անհատի հարգվելու օբյեկտիվ պահանջմունք՝ իր ինքնագնահատականին համապատասխան:

Ինչ վերաբերում է պատվին, ապա քաղաքացիաիրավական իմաստով այն պաշտպանվում է՝ որպես անհատի հասարակության կողմից իրեն տրված դրական գնահատականը հարգելու պահանջ:

Եթե մենք պատվի հասկացության մեջ առանցքային տեղ ենք հատկացնում հասարակական կարծիքին, ապա իրավացիորեն հետևյալ հարցն է առաջանում՝ կարող ենք արդյոք վերագրել այն նաև իրավաբանական անձանց: Խնդիրն այն է, որ պատիվը բարոյաէթիկական կատեգորիա է, և վերաբերում է միայն մարդկային հատկանիշների վերաբերյալ կարծիքին, որպիսիք իրավաբանական անձը լինելով ֆիկցիա՝ ունենալ չի կարող: Այդ իսկ պատճառով օրենսդիրը նպատակահարմար է համարել իրավաբանական անձանց պաշտպանելու համար ներմուծել *գործարար համբավ* տերմինը:

Շուկայական հաբերությունների պայմաններում չափազանց կարևոր նշանակություն է ձեռք բերել գործարար համբավը պատշաճ մակարդակի վրա պահելու հարցը:

Համաշխարհային պրակտիկայում ընդունված է կազմակերպության գործարար համբավի արժեքը բնորոշել գուղվիլ / goodwill/ հասկացությամբ: Գ. Դեսմոնդը և Ռ. Կելլին իրենց «Բիզնեսի գնահատականի կառավարում» աշխատության մեջ տալիս են դրա հետևյալ բնորոշումը՝ գործարար կամ անհատական հատկանիշների այնպիսի համագումար, որը ստիմուլացնում է հաճախորդներին օգտվելու տվյալ կազմակերպության կամ անհատի ծառայություններից, և որոնք բերում են այդ կազմակերպության ավելի շատ եկամուտ, քան անհրաժեշտ է ողջամիտ եկամտի ստացման համար»:

---

<sup>23</sup> Տե՛ս Գатин А. М., «Гражданское право», Издательство: Дашков и Ко, 2009 թ., էջ 90: Грудцына Л. Ю., Спектор А. А., «Гражданское право России», М., ЮСТИЦИНФОРМ, 2008 թ., էջ 90 և այլն:

Գուղվիլը կարող է լինել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական /badwill/<sup>24</sup>:

Գործարար համբավը գործարարության ոլորտում իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձի դրսևորած որակների մասին ձևավորված կարծիքն է<sup>25</sup>: Ըստ նշված սահմանման գործարար համբավը հատուկ է գործարարությամբ զբաղվող սուբյեկտներին:

Համաձայն Մ. Ն. Մալեինայի ձևակերպած սահմանման գործարար համբավը այնպիսի որակների և գնահատականների համակցություն է, որով դրանք կրողներն իրենց հաճախորդների, սպառողների, երկրպագուների մոտ ասոցացվում և անհատականացվում են այդ ոլորտների այլ մասնագետների հետ<sup>26</sup>:

Ըստ Ե. Ա. Մուխանովի գործարար համբավի կապակցությամբ քաղաքացիների մասով պետք է հասկանալ նաև նրանց աշխատանքային որակներին տրվող գնահատականը, մինչդեռ իրավաբանական անձանց մասով՝ միայն առևտրային իրավաբանական անձանց վերաբերվող գնահատականը<sup>27</sup>:

Այսպիսով, հեղինակների մի մասը հակված է գործարար համբավը սահմանելու որպես բացառապես ձեռնարկատիրական գործունեության ոլորտում անձին տրվող գնահատական, իսկ մյուս մասը՝ առավել տարածական մեկնաբանություն է տալիս այս հասկացությանը՝ դրա մեջ ներառելով նաև աշխատանքային, մասնագիտական որակներին տրվող գնահատականը:

Կարծում ենք, որ նշված տարակարծությունն արդյունք է այն հանգամանքի, որ եթե գործարար համբավը դիտարկվեր զուտ որպես գործարար գործունեություն իրականացնող անձանց՝ ֆիզիկական և իրավաբանական, ոչ նյութական բարիք, ապա իրավական պաշտպանության շրջանակներից դուրս կմնային ինչպես ոչ առևտրային իրավաբանական անձինք, այնպես էլ հնարավոր է՝ աշխատող ֆիզիկական անձինք:

---

<sup>24</sup> Տե՛ս **Цибенко А. Ю.**, «Деловая репутация юридического лица и способы её защиты», <http://voxlex.ru/civilis/grazhdanskoe-pravo/141-delovaya-reputatsiya-yuridicheskogo-lica-i-sposoby-ee-zashchity.html>:

<sup>25</sup> Տե՛ս **Анисимов А. Л.**, «Честь, достоинство, деловая репутация: гражданско-правовая защита», М. 1994 թ., էջ 8:

<sup>26</sup> Տե՛ս **Малеина М. Н.**, «Личные неимущественные права граждан. Понятие. Осуществление. Защита», М., 2001 թ., էջ 18:

<sup>27</sup> Տե՛ս **Суханов Е. А.**, «Гражданское право», Том 1, М., 2008 թ., էջ 396:



Այստեղ նպատակարար է հիշատակել ՀՀ դատական պրակտիկան վերոնշյալ հարցի կապակցությամբ: «Երևանի պետական համալսարան» ՊՈԱԿ-ը և Արա Գաբուզյանն ընդդեմ «Բանաձև» ՍՊԸ-ի և Սիրեկան Եղիազարյանի պատվին, արժանապատվությանը և գործարար համբավին պատճառված վնասի հատուցման հրապարակայնորեն ներողություն խնդրելուն և հերքման պարտավորեցնելու պահանջի մասին թիվ ԵԿԴ/1299/02/11 քաղաքացիական գործով ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը մասնակիորեն բեկանել է Երևան քաղաքի Կենտրոն և Նորք-Մարաշ վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության առաջին ատյանի դատարանի վճիռը, փաստելով, որ ոչ առևտրային կազմակերպությունները ևս կարող են գործարար համբավ ունենալ:

Իսկ որպեսզի այս կապակցությամբ քաղաքացիաիրավական բուր սուբյեկտները հավասարապես հնարավորություն ունենան դիմելու իրավական պաշտպանության, ապա նպատակահարամար կլինեն ներմուծել մի այնպիսի հասկացություն, որը հնարավորություն կտար նաև գործարար գործունեություն չիրականացնող կազմակերպություններին, ինչպես նաև աշխատող ֆիզիկական անձանց, հավակնելու իրավական պաշտպանության:

Որպես այդպիսի հասկացություն կարող էր ծառայել օրինակ՝ հեղինակություն հասկացությունը, առավել ևս, որ այն ունիվերսալ է և իր մեջ ներառում է ոչ միայն աշխատանքային, գործնական հատկանիշներին տրվող գնահատական, այլ ցանակցած այլ հատկանիշների կարող է վերաբերվել: Հեղինակությունը անձի կողմից ձեռքբերված հասարակական գնահատականն է, հասարակական կարծիքը անձի հատկանիշների, առավելությունների և թերությունների մասին<sup>28</sup>:

Եվ եթե ոչ առևտրային կազմակերպությունների և աշխատող ֆիզիկական անձանց համար ներմուծվեր հենց հեղինակություն հասկացությունը, ապա իր մեջ կընդգրկեր անձի և՛ բարոյական, և՛ աշխատանքային, և՛ զուտ ձեռնարկատիրական հատկանիշների մասին ձևավորված կարծիքը:

Սակայն պետք է նշել, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը այս խնդրահարույց հարցի (իրավական պաշտպանությունից դուրս մնա-

---

<sup>28</sup> См. у **Ожеров С. И.**, Словарь русского языка, Москва, «Русский язык», 1990 г., № 676:

ցող սուբյեկտների) լուծման համար կարծես հատուկ հասկացություն նախապատրաստած լինի. դա ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածում նշված «բարի անուն» հասկացությունն է:

Նույնը վերաբերում է նաև «բարի համբավ» հասկացությանը՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 3-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ պարբերությամբ նախատեսված: (Որպես լրացում՝ նշենք, որ «բարի համբավ» հասկացությունն օգտագործված է ՀՀ Սահմանադրության 43-րդ, ինչպես նաև «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 104-րդ հոդվածի 1-ին մասում):

Բացի վերոնշյալ երկու նախատեսումներից՝ «բարի անուն» և «բարի համբավ» հասկացությունները Քաղաքացիական օրենսգրքում այլևս չեն հիշատակվում:

Ներկայիս կարգավորմամբ թեև «բարի անունն» ու «բարի համբավը» նախատեսված են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, բայց և այնպես, ոչ առևտրային կազմակերպություններն ու անհատ ձեռներեց չհանդիսացող, աշխատող ֆիզիկական անձինք չեն կարող իրենց բարի համբավի կամ բարի անվան պաշտպանության հայց ներկայացնել դատարան, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը նախատեսում է միայն պատվի, արժանապատվության և գործարար համբավի առանձնահատուկ կարգավորում:

Այսպիսով, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը պատիվը, արժանապատվությունը և գործարար համբավը դասում է ոչ նյութական բարիքների շարքը:

Ոչ նյութական բարիքները թվարկված են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածում: Դրանց, ինչպես նաև հոդվածում տեղ չգտած այլ՝ ոչ նյութական բարիքների կապակցությամբ առաջացող իրավունքներն ընդունված է անվանել անձնական ոչ գույքային իրավունքներ:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի տարբերակում անձնական, ոչ գույքային իրավունքները և դրանց օբյեկտ հանդիսացող ոչ նյութական բարիքները<sup>29</sup>: Եվ ասվածը հաստատվում է ինչպես ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածի բովանդակությամբ, այլև օրենսգրքի հենց 1-ին հոդվածով, որի 5-րդ մասի համաձայն մարդու անօտարելի իրավունքների ու ազատությունների և այլ ոչ նյութական

---

<sup>29</sup> См. у Малеина М. Н., նշված աշխատությունը, էջ 14:

բարիքների իրականացման ու պաշտպանության հետ կապված հարաբերությունները կարգավորվում են քաղաքացիական օրենսդրությամբ և այլ իրավական ակտերով, եթե այլ բան չի բխում այդ հարաբերությունների էությունից: Ինչպես երևում է, այստեղ ոչ նյութական բարիքները տարբերակված չեն անօտարելի իրավունքներից:

Կարծում ենք նաև, որ ավելի ներդաշնակ կարգավորման համար նպատակահարմար կլիներ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում օգտագործել կամ անձնական ոչ գույքային իրավունքներ և ոչ գույքային բարիքներ հասկացությունները, կա՛մ անձնական ոչ նյութական իրավունքներ և ոչ նյութական բարիքներ հասկացությունները, որպեսզի ակնհայտ լինի օբյեկտի և դրա կապակցությամբ առաջացող իրավունքի փոխկապվածությունը:

**Арменуи Чифликян**

*Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ*

## **ОСОБЕННОСТИ ЧЕСТИ, ДОСТОИНСТВА И ДЕЛОВОЙ РЕПУТАЦИИ КАК ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВЫХ ОБЪЕКТОВ**

Согласно Гражданскому кодексу Республики Армения, честь, достоинство и деловая репутация являются отдельными объектами гражданского права.

Целью данного исследования является разъяснение особенностей чести, достоинства и деловой репутации как гражданско-правовых нематериальных благ.

В статье раскрывается суть категорий «честь», «достоинство» и «деловая репутация», что дает возможность ответить на вопрос - в каком смысле эти термины используются в Гражданском кодексе Республики Армения. В данной работе исследуется проблематичность категории «деловая репутация». Предлагается ввести в Гражданский кодекс Республики Армения термин «репутация» во избежание разногласий при толковании термина «деловая репутация».

## PECULIARITIES OF HONOR, DIGNITY AND BUSINESS REPUTATION AS CIVIL-LAW OBJECTS

It is known that the honor, dignity and business reputation are distinct objects of the civil law due to the Civil Code of the Republic of Armenia.

The purpose of this study is to elucidate the special features of honor, dignity and business reputation as civil-law non-material values.

In the article the essence of the categories of «honor», «dignity» and «business reputation» is researched which allows to answer the question in what meaning they are used in the Civil Code of the Republic of Armenia. The debatable aspects of the category of «business reputation» are brought out in this study. To avoid inconsistency in interpreting «business reputation» it is proposed to insert the term of «reputation» term in the Civil Code of the Republic of Armenia.

**Բանալի բառեր՝** արժանապատվություն, պատիվ, գործարար համբավ, օբյեկտ:

**Ключевые слова:** Достоинство, честь, деловая репутация, объект, термины, нематериальные блага.

**Key words:** dignity, honor, business reputation, object, terms, non-material values.

**ԱՌԵՎՏՐԱՅԻՆ ԳԱՂՏՆԻՔԻ ՕԲՅԵԿՏԸ.  
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ**

**1. Առևտրային գաղտնիքի օբյեկտի հասկացությունը**

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտների տեսակների շարքում նշում է **տեղեկատվությունը**<sup>2</sup> և մտավոր գործունեության արդյունքները՝ ներառյալ դրանց նկատմամբ բացառիկ իրավունքները (մտավոր սեփականությունը) (132-րդ հոդված): Տեղեկատվության (ոչ էլ՝ տեղեկության) իրավական **հասկացությունը** ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը չի սահմանում: Տ. Կ. Բարսեղյանը, օրինակ, **ընդհանուր առմամբ** տեղեկատվությունը (հատկեցումը մերն է) բնորոշում է որպես շրջապատող աշխարհի վերաբերյալ տվյալների համակցություն, ոչ նյութական օբյեկտ<sup>3</sup>:

Տեղեկություն հասկացությունը իր ամրագրումն է գտել «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքում. վերջինիս 3-րդ հոդվածը այն սահմանում է՝ որպես «անձի, առարկայի, փաստի, հանգամանքի, իրադարձության, եղելության, երևույթի վերաբերյալ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ստացված և ձևավորված տվյալներ՝ անկախ դրանց տնօրինման ձևից կամ նյութական կրիչից (տեքստային, էլեկտրոնային փաստաթղթեր, ձայնագրություններ, տեսագրություններ, լուսաժապավեններ, գծագրեր, սխեմաներ, նոտաներ, քարտեզներ)»: Հարկ է, սակայն նշել, որ այս հասկացությունը բովանդակային առումով շատ ավելի լայն է, քան «քաղաքացիաիրավական» տեղեկատվությունը: Բանն այն է, որ «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքի կարգավորման առարկա հարաբերությունները առաջին հերթին վարչաիրավական են, ուստի, իշխանական լծակ-

---

<sup>1</sup> Եղձ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Տ. Կ. Բարսեղյան:

<sup>2</sup> ՀՀ իրավական ակտերի մեջ չկա միասնական մոտեցում. ոչ տեղին են օգտագործվում «տեղեկություն» և «տեղեկատվություն» եզրույթները՝ որպիսի մոտեցումը չի կարող արդարացված լինել, սակայն այդ հարցը սույն աշխատանքում շրջանցվում է՝ նպատակ ունենալով քննարկել հետագա հետազոտություններում:

<sup>3</sup> Տե՛ս **Բարսեղյան Տ. Կ.**, Քաղաքացիական իրավունք, Դասագիրք / Գ. Հ. Ղարախանյանի խմբագրությամբ, 3-րդ հրատ., Առաջին մաս, Եղձ, Երևան, 2006 թ., էջ 196-197:

ներով օժտված սուբյեկտներից տեղեկություններ ստանալու կարգը, ձևերը և պայմանները սահմանելիս տեղեկություններ և գաղափարներ փնտրելու, ստանալու, անձի սահմանադրաիրավական ազատության արդյունավետ ապահովման տեսանկյունից հարկ է հնարավորինս ընդարձակել տեղեկատվության (տվյալ դեպքում՝ տեղեկության) բովանդակային սահմանները:

Փիլիսոփայական տեսանկյունից տեղեկատվությունը կարելի է ներկայացնել՝ որպես շրջապատող աշխարհի առարկաների և երևույթների մասին գիտելիքներ պարունակող իրականության արտացոլման արդյունք<sup>4</sup>: **«Տեղեկատվության ազատության մասին» ՀՀ օրենքը ևս համանման մոտեցում է ցուցաբերում՝ այնուամենայնիվ փոքր-ինչ հստակեցնելով տեղեկատվության աղբյուրների շրջանակը:**

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 16-րդ հոդվածը հստակեցնում է **տեղեկությունների այն շրջանակը**, որ կարող են լինել չբացահայտված տեղեկատվության<sup>5</sup> առարկա՝ օրենքով պաշտպանվող տվյալներ: Դրանք են արտադրության եղանակները, քիմիական բանաձևերը, գծագրերը, փորձնական նմուշները, ապրանքի վաճառքի և բաշխման եղանակները, պայմանագրի ձևերը, գործարար ծրագրերը, պայմանագրային գների մանրամասնությունները, սպառողների մասնագիտական գործունեության ոլորտները (պրոֆիլները), գովազդման ռազմավարությունը, մատակարարների կամ հաճախորդների ցուցակները, համակարգչային ծրագրային ապահովումները, տվյալների հիմնապաշարները (բազաները) և այլն: Ինչպես տեսնում ենք, այս շրջանակը բավականին լայն է և շարունակելի: Կարելի է ենթադրել, որ գիտության ցանկացած ճյուղի ցանկացած տվյալ կարող է հանդիսանալ օրենքով պաշտպանվող տեղեկատվություն, եթե օժտված է չբացահայտված տեղեկատվության հատկանիշներով:

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը տարածվում է տնտեսվարող սուբյեկտների, պետական մար-

---

<sup>4</sup> Ст'е'и Философия науки/Под ред. С. А. Лебедева. 3-е изд. М., 2006, էջ 36–43:

<sup>5</sup> Ինչպես կտեսնենք սույն ուսումնասիրության հետագա շարադրանքում, չբացահայտված տեղեկատվությունն ավելի լայն բովանդակային ծավալ ունի՝ իր մեջ ներառելով նաև առևտրային գաղտնիքը: Ուստի այդ երկու հասկացությունները հավասարապես գործածվում են սույն աշխատանքում՝ որոշ տեղերում՝ որպես համարժեքներ:

մինների, ինչպես նաև դրանց պաշտոնատար անձանց այն գործողությունների կամ վարքագծի վրա, որոնք հանգեցնում են կամ կարող են հանգեցնել տնտեսական մրցակցության սահմանափակմանը, կանխմանը, արգելմանը կամ անբարեխիղճ մրցակցության գործողությանը, բացառությամբ օրենքով նախատեսված դեպքերի, ինչպես նաև վնասել սպառողների շահերը: Ինչից հետևում է, որ նշված օրենքը բացի քաղաքացիաիրավական հարաբերություններից «ծածկում է» նաև իրավունքի այլ ճյուղերի (այդ թվում՝ վարչական իրավունքի) կողմից կարգավորվող իրավահարաբերություններ, ինչը բնավ չի խոչընդոտում նշված համալիր օրենքով նախատեսված իրավական կարգավորումների՝ կիրառմանը քաղաքացիաիրավական ոլորտում: Ուստի, կարծում ենք՝ շարադրված շրջանակը կարող է լիովին կիրառելի լինել «քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտ» տեղեկատվության նկատմամբ, իսկ նրա գործածումը վերջինիս բացահայտման նպատակով լիովին արդարացված:

Չնայած ասվածին՝ հարկ ենք համարում նշել, որ տեղեկատվության կապակցությամբ ծագող հարաբերությունները կարգավորվում են իրավունքի տարբեր ճյուղերով, այդ պատճառով էլ չի կարելի տեղեկատվությունը նույնացնել գույքային հարաբերությունների հետ և տեղեկատվության կապակցությամբ առաջացող հարաբերությունների նկատմամբ կիրառել քաղաքացիաիրավական կարգավորման մեթոդներ, առանց հաշվի առնելու տեղեկատվության առանձնահատկությունները:

Իրավական ակտերի վերը ներկայացված նորմերի ուսումնասիրությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի շրջանակներում տեղեկատվություն հասկացության սահմանումը տեսական և կամ գործնական մեծ նշանակություն չունի:

Տեղեկատվությունը, որպես քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտ սահմանելուց զատ, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը՝ քաղաքացիական իրավունքի ենթաճյուղ հանդիսացող մտավոր սեփականության օբյեկտներից մտավոր գործունեության արդյունքների թվում նախատեսում է չբացահայտված տեղեկատվությունը՝ ներառյալ արտադրության գաղտնիքները (նոու-հաու): Ինչպես տեսանք, ՀՀ քաղաքացիական իրավունքի տեսանկյունից գործ ունենք տեղեկատվության

---

<sup>6</sup> Տե՛ս նույն տեղում:

նկատմամբ որոշակի երկակի վերաբերմունքի հետ: Մի կողմից տեղեկատվությունը դիտարկվում է որպես քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտ, մյուս կողմից՝ մեկ այլ օբյեկտի՝ մտավոր գործունեության արդյունքների տեսակ: Ընդ որում, հստակ չէ, թե քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտ տեղեկատվությունը ինչ է իրենից ներկայացնում. վերջինիս հասկացությունը առկա չէ օրենսգրքում կամ այս ոլորտի այլ ակտերում, և հնարավոր էլ չէ վեր հանել, թե օրենսդիրը ինչ է ի նկատի ունեցել «այս տեղեկատվության» ներքո: Իրավական կարգավորման ենթակա տեղեկատվությանը անդրադառնալով՝ Տ. Կ. Բարսեղյանը ընդգծում է տեղեկատվությանը հատուկ ընդհանուր (ունիվերսալ) կարգավիճակ, որը հնարավորություն է տալիս այն սահմանազատել իրավունքի այլ օբյեկտներից: Ընդհանուր կարգավիճակի շրջանակներում, ըստ հեղինակի, առանձնանում են հատուկ կարգավիճակներ. հասարակ (բաց) տեղեկատվության կարգավիճակ և փակ տեղեկատվության կարգավիճակ: Իր հերթին փակ կարգավիճակ ունեցող տեղեկատվությունը հեղինակը բաժանում է պետական գաղտնիք համարվող և ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության և այլն<sup>7</sup>:

Նկարագրված երկատվածության հարցում համաձայնելով հեղինակի հետ՝ կարելի է արձանագրել, որ տեղեկատվությունը ՀՀ քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտ կարող է հանդիսանալ թե՛ «հանրամատչելի» տեղեկատվության, թե՛ չբացահայտված տեղեկատվության տեսքով:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը մտավոր սեփականությանը նվիրված բաժնում նախատեսում է «Չբացահայտված տեղեկատվությունն ապօրինի օգտագործումից պահպանելու իրավունքը» վերտառությամբ 68-րդ գլուխը, որտեղ անդրադարձ է կատարում նաև չբացահայտված տեղեկատվության (այդ թվում՝ առևտրային գաղտնիքի) իրավական կարգավորմանը՝ սահմանելով այդ տեղեկատվության իրավական պահպանության պայմանների, այդ տեղեկատվության ապօրինի օգտագործման համար սահմանված պատասխանատվության, ինչպես նաև այդպիսի օգտագործումից պահպանելու իրավունքը փոխանցելու հիմունքները: Այս իրավական կարգավորումները, մասնավորապես օրենսգրքի 1164-րդ հոդվածը, նախ ցույց են տալիս, որ

---

<sup>7</sup> Տե՛ս նույն տեղում:



«քաղաքացիաիրավական չբացահայտված տեղեկատվություն» պետք է ընկալել որպես.

1. տեխնիկական (կամ),
2. կազմակերպչական (կամ),
3. առևտրային տեղեկատվություն (ներառյալ արտադրության գաղտնիքներ (նոու-հաու)), որը օժտված է վերը թվարկված հատկանիշներով:

Հարկ է նկատել, որ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը չբացահայտված տեղեկատվության նկատմամբ անբարեխիղճ մրցակցությունը կարգավորող համանման նորմ է բովանդակում (16-րդ հոդվածում), որի շրջանակներում սահմանում է **չբացահայտված տեղեկատվության ճիշտ նույն տեսակները:**

Ինչպես տեսանք, քաղաքացիական օրենսգիրքը տեղեկատվությունը դասում է ՀՀ քաղաքացիական իրավունքների օբյեկտների շարքին: «Քաղաքացիական իրավունքի օբյեկտ» տեղեկատվությունը փաստորեն ածանցված է «տեղեկատվություն» իրավական կատեգորիայից, որը բավականին լայնորեն բացահայտված է գրականության մեջ և, ինչպես շարադրված է վերևում, ենթարկվել է օրենսդրական տարբեր կարգավորումների:

Ակնհայտ է, որ տեղեկատվությունը՝ որպես իրավական կատեգորիա շատ ավելի նեղ բովանդակային սահմաններ ունի, քան առհասարակ տեղեկատվությունը՝ որպես երևույթ:

## **2. Առևտրային գաղտնիքի հատկանիշները:**

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը 141-րդ հոդվածում նախատեսում է ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության կարգավորումը, որից կարելի է թվել այն **հատկանիշները**, որոնցով տեղեկատվությունը պետք է օժտված լինի, որպեսզի նշված օրենքի տեսանկյունից տեղեկատվության դասումը **առևտրային<sup>8</sup> գաղտնիքին** իրավաչափ համարվի: Այսպես, այդ հատկանիշներն են.

1. երրորդ անձանց անհայտ լինելը,

---

<sup>8</sup> Օրենսդրությունը հաճախ միաժամանակյա կարգավորում է նախատեսում ծառայողական, առևտրային կամ բանկային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության համար: Սակայն սույն ուսումնասիրության նպատակներից ելնելով՝ կբավարարվենք միայն «առևտրային գաղտնիքի» նշումով:

2. վերջինիս ուժով իրական կամ հնարավոր առևտրային արժեք ունենալը,

3. օրինական հիմքերով այն ազատորեն ստանալու հնարավորության բացակայությունը,

4. տեղեկատվություն ունեցողի՝ դրա գաղտնիության պահպանման համար միջոցներ ձեռնարկելը:

Թվարկված հատկանիշների միաժամանակյա առկայության պարագայում միայն կարելի է խոսել տեղեկատվության՝ առևտրային գաղտնիք համարվելու իրավական հնարավորության մասին:

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը նույն 16-րդ հոդվածում սակայն սահմանում է այն հատկանիշների ամբողջությունը, որոնց առկայության դեպքում միայն տեղեկատվությունը կարող է օրենքի տեսանկյունից համարվել **չբացահայտված տեղեկատվություն**: Այդ տեղեկատվությունները.

ա) որպես ամբողջություն կամ իր մասերի ճշգրիտ փոխդասավորվածությամբ և համախմբությամբ ընդհանրապես հայտնի կամ դյուրամատչելի չեն տվյալ կարգի տեղեկատվության հետ սովորաբար առնչվող անձանց համար,

բ) երրորդ անձանց անհայտ լինելու ուժով ունեն իրական կամ հնարավոր որոշակի առևտրային արժեք, բայց բացակայում են օրինական հիմքերով դրանց ազատորեն ստանալու հնարավորությունները,

գ) օրինականորեն տնօրինող ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձի կողմից ձեռնարկվել են տեղեկատվությունն առկա հանգամանքներում գաղտնի պահելու ողջամիտ քայլեր, որոնք կարող են արտահայտված լինել համապատասխան պայմանագրի կնքման և (կամ) դրա պայմանների ապահովման, նախազգուշական այլ միջոցների ձեռնարկման տեսքով՝ պահպանելով այն նույնականացման տեղեկակիրներում՝ փաստաթղթերի, համակարգչային ֆայլերի, տեսագրման և ձայնագրման ժապավենների, տվյալ տեղեկատվությունը մարմնավորող իրի տեսքով և այլն<sup>9</sup>:

---

<sup>9</sup> Համանման մոտեցում է որդեգրել (չբացահայտված տեղեկատվության ճիշտ նույն հատկանիշներն է սահմանում նաև Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության շրջանակներում կնքված «Մտավոր սեփականության իրավունքների՝ առևտրին առնչվող հայեցակետերի մասին» համաձայնագիրը (TRIPS-ը) «Չբացահայտված տեղեկատվության պաշտպանությանը» նվիրված 39-րդ հոդվածում:

Ինչպես տեսնում ենք, «Տնտեսական մրցակցության մասին» ՀՀ օրենքն, ի տարբերություն, ամրագրում է չբացահայտված տեղեկատվության գրեթե նույն հատկանիշները, ինչ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրքը՝ երրորդ անձանց անհայտ լինելը ինչ-որ տեղ անհարկի նեղացնելով տեղեկատվության հետ առնչվող անձանց շրջանակով:

Առևտրային գաղտնիքի օբյեկտը որոշելիս պետք է ելնել այն հանգամանքից, որ տեղեկատվությունը քաղաքացիական շրջանառության մեջ առևտրային հետաքրքրություն է ներկայացնում գործարարների (առևտրային իրավաբանական անձանց և անհատ ձեռներեցների) համար և ունի այնպիսի յուրահատուկ հատկանիշներ, որոնք թույլ են տալիս այն տարբերել տեղեկատվության այլ տեսակներից: Գրականության մեջ, կախված մասնագիտական հետաքրքրություններից, հետազոտողները ընդգծում են տեղեկատվության իրենց կարծիքով քաղաքացիաիրավական նշանակություն ունեցող տարաբնույթ հատկանիշներ<sup>10</sup>: Այսպես, Ա. Բ. Վենգերովը<sup>11</sup>, հետազայում՝ Վ. Ա. Կոպիլովը<sup>12</sup> կարևորագույնների շարքում նշում են այնպիսիները, որոնք իրենց կարծիքով թույլ են տալիս հստակեցնել տեղեկատվության առևտրային շրջանառության բնույթը:

Առաջինը տեղեկատվության **ֆիզիկական անօտարելիությունն** է, երբ տեղեկատվության առանձնացումը կարող է տեղի ունենալ միայն դրա օգտագործման իրավունքի փոխանցման դեպքում: Երկրորդը տեղեկատվության **մեկուսացման հնարավորությունն** է, երբ տեղեկատվությունը, անկախ իր ստեղծողից, կարող է գոյություն ունենալ նշանների տեսքով, որը հնարավոր է դարձնում տեղեկատվության շրջապատյալը: Երրորդ քաղաքացիական շրջանառությունում առկա տեղեկատվությունը սովորաբար **արտացոլված է որոշակի իրային կրիչի վրա**, ինչի արդյունքում առաջանում է տեղեկատվության և այն

---

<sup>10</sup> Տե՛ս **Бачто И. Л., Лопатин В. Н., Федотов М. А.**, Информационное право: Учебник / Под ред. акад. РАН Б. Н. Топорнина. М.: СПб., 2001; 2-е изд., с изм. и доп. СПб: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2005; Копылов В. А. Информационное право: Учебник. М.: Юрист, 2003; **Рассолов М. М.**, Проблемы управления и информации в области права. М.: Юридическая литература, 1991, էջ 23 – 68, և այլք.

<sup>11</sup> Տե՛ս **Венгеров А. Б.**, Право на информацию в условиях автоматизации управления. М., 1978, էջ 17-29:

<sup>12</sup> Տե՛ս **Копылов В. А.**, Информационное право. Учебник. 2-е изд. М.: 2005, էջ 20-48; Он же. О модели гражданского оборота информации // Журнал российского права. № 9, 1999, էջ 35 – 45:

պարունակող իրային կրիչի երկատվություն: Չորրորդ՝ տեղեկատվության **տարածելիությունն** է, ինչը նշանակում է, որ միևնույն տեղեկատվությունը կարող է միաժամանակ պատկանել անսահմանափակ թվով անձանց և օգտագործվել անսահմանափակ թվով անգամ: Հինգերորդ՝ տեղեկատվության գոյությունն է **որոշակի կազմակերպարավական ձևով** (փաստաթուղթ, գրադարան, ֆոնդ և այլն), որը հնարավոր է դարձնում տեղեկատվության՝ որոշակի անձի պատկանելիության իրավական ամրագրումը:

Տեղեկատվության նշված հատկանիշներն են նշվել Վ. Ս. Գորբատովի և Տ. Ա. Կոնդրատևայի<sup>13</sup> կողմից, ովքեր ուշադրություն են հրավիրել տեղեկատվության «ոչ գծայնության» վրա, այսինքն, **տեղեկատվության քանակական և որակական հատկանիշների անկախությունը միմյանցից**: Նշված ֆենոմենը բացատրվում է նրանով, որ տեղեկատվության հսկայական ծավալները կարող են գործնական տեսանկյունից իրականում բացարձակ անօգտակար լինել, իսկ ոչ մեծ տեղեկատվությունը՝ որոշիչ, օրինակ, առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկությունների օգտագործումը նորարական ապրանքների արտադրության ժամանակ:

Դ. Վ. Օգորոդովը ընդգծում է, որ տեղեկատվությունը **ունիվերսալ** է (իրենից կարող է ներկայացնել ցանկացած տվյալներ), **անսպառ** է (կարող է միաժամանակ գտնվել մի քանի անձանց մոտ) և օժտված է **այլ անձանց փոխանցելիությամբ**: Ավելացնենք, որ տեղեկատվությունը ունի **պահպանվելիության** հատկություն, որն արտահայտվում է հասարակության զարգացմանը զուգընթաց, տեղեկատվական ռեսուրսների չսպառվելու, այլ հակառակը՝ ավելանալու մեջ:

Գրականության մեջ հիմնավոր ձևով ընդգծվում է **տեղեկատվության և տեղեկատվության պարունակությամբ առարկայական կրիչի միջև կապի** քննարկման անհրաժեշտությունը: Իրավաբան գիտնականների մեծամասնությունը, անդրադառնալով տեղեկատվության շրջապատույթին, ընդգծում է, որ այն չի կարող **իրավահարաբերությունների օբյեկտ լինել**՝ անկախ իր իրային կրիչից<sup>14</sup>: Այդ կապի իրավական կարևորությունը բացահայտել է Վ. Ա. Դրոզդովը, որն

<sup>13</sup> St' u Горбатов В.С., Кондратьева Т.А., Правовые основы информационной безопасности. М., 1998, էջ 21-27:

<sup>14</sup> St' u Огородов Д. В., Правовое регулирование отношений в информационной сфере. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. М., 2002, www.urbicom.ru, 2003, և այլը:

ընդգծում է, որ տեղեկատվությունը պետք է իրային կրիչի վրա արտացոլված լինի այնպես, որ այն հնարավոր լինի նույնացնել առևտրային գաղտնիքի իրավունքի խախտման դեպքում<sup>15</sup>:

Տեղեկատվության իրային կրիչի վրա արտահայտված լինելու շուրջ առկա են տարաբնույթ կարծիքներ և վեճեր: Տեղեկատվությունը շրջանառության մեջ դնելիս Վ. Ա. Կոպիլովի կարծիքով այն արտահայտվում է նյութական կրիչի վրա, որի արդյունքում էլ ծագում է տեղեկատվության և նյութական կրիչի երկատվությունը: Նման դիրքորոշումը թույլ տվեց գիտնականին ձևավորել «**բարդ իր**» եզրույթը՝ բաղկացած տեղեկատվության կրիչից և հենց տեղեկատվությունից: Նման իրի շրջանառությունը, ըստ նրա, պետք է կարգավորվի հեղինակային իրավունքի և սեփականության իրավունքի նորմերով<sup>16</sup>:

Գրականության մեջ տեղեկատվության նկատմամբ սեփականության իրավունքի ինստիտուտի կիրառելիության վերաբերյալ գոյություն ունեն բազմազան տեսակետեր<sup>17</sup>: Ինչպես նշում է Է. Վ. Տալյապինը, «**փաստաթղթի տեսքով արտահայտված տեղեկատվական ռեսուրսը իրենից ներկայացնում է նյութական օբյեկտ և միաժամանակ հանդիսանում է մտավոր գործունեության արդյունք**»<sup>18</sup>: Ի. Լ. Բաչիլոն կարծում է, որ միաժամանակ ոչ նյութական օբյեկտ (տեղեկատվություն) և նյութականացված օբյեկտ (տեղեկատվությունը պարունակող փաստաթուղթը) հանդիսացող փաստաթղթային տեղեկատվության քաղաքացիաիրավական պաշտպանությունը կարելի է իրականացնել մտավոր սեփականության և իրային իրավունքի նորմերով<sup>19</sup>: Համանման կարծիքի է Ս. Վ. Պետրովսկին, ով պնդում է, որ սեփականության իրավունք կարող է առկա լինել միայն տեղեկատվության

---

<sup>15</sup> Տե՛ս **Бачило И. Л.**, Информационное право: основы практической информатики: Учебное пособие. М., 2003, էջ 61-71; **Гаврилов О. А.**, Информатизация правовой системы России. Теоретические и практические проблемы. М., 1998, էջ 8-19; **Снытников А. А.**, Информация как объект гражданских правовых отношений. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Тверь-СПб., 2000; **Шевурдяев С.Н.**, Проблемы конституционно-правового регулирования информационных отношений в Российской Федерации // Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 2002, և այլը:

<sup>16</sup> Տե՛ս **Копылов В. А.**, Информационное право: Учебник. М., 2003, էջ 166-174:

<sup>17</sup> Տե՛ս Информационное право: актуальные проблемы теории и практики: колл. монография /Под общ. ред. И. Л. Бачило. М.: Изд-во Юрайт, 2009, էջ 256-264:

<sup>18</sup> Տե՛ս նույն տեղում, էջ 257:

<sup>19</sup> Տե՛ս **Бачило И. Л.**, Информационное право: Учебное пособие. М., 2003, էջ 241-252:

**նյութական կրիչի նկատմամբ** (թղթային, մագնիսական կամ այլ)՝ որպես գույքի տեսակի<sup>20</sup>:

Ա. Գ. Քարտաշյանն ընդգծում է, որ «այն (ի նկատի է առնվում տեղեկատվությունը՝ ընդգծումը մերն է Ա. Հ.) քաղաքացիական շրջանառության մեջ կարող է լինել միայն պարտավորաիրավական, բացառիկ, ինչպես նաև կորպորատիվ իրավահարաբերությունների օբյեկտ<sup>21</sup>։ Նման մոտեցումը համապատասխանում է քաղաքացիաիրավական օրենսդրության նորմերին և առևտրային գաղտնիքի վերաբերյալ պատկերացումներին<sup>22</sup>, եթե ի նկատի ունենան, որ իրավական պաշտպանության է ենթակա նյութական կրիչի վրա ամրագրված փաստաթղթային տեղեկատվությունը, ինչը թույլ է տալիս այն նույնականացնել։ Տեղեկատվության թվարկված հատկանիշները սերտորեն փոխկապակցված են տեղեկատվության ոչ նյութական բնույթի շնորհիվ և ի հայտ են գալիս այն անմիջականորեն շրջանառության մեջ դնելիս, որտեղ հանդես է գալիս որպես ապրանքի յուրահատուկ տեսակ՝ տեղեկատվական ռեսուրսների տեսքով<sup>23</sup>։

Ժամանակակից հասարակությունը իրավամբ անվանվում է տեղեկատվական, քանի որ օգտագործում է **տեղեկատվությունը՝ որպես ապրանք**, ինչն իր արտացոլումն է գտել **Գլոբալ տեղեկատվական հասարակության Օկինավայան խարտիայում**<sup>24</sup>։ Նոր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների շնորհիվ որակապես ընդլայնվում են ապրանքների արտադրությունն ու սպառումը՝ փորձի և նոր գիտելիքների կիրառման հաշվին։ Տնտեսության մեջ շատ ավելի զգալի դեր են խաղում տեղեկատվական ապրանքների ստեղծումն ու ծառայությունների

---

<sup>20</sup> St'u **Петровский С. В.**, О проекте Федерального Закона «Об информации, информатизации и защите информации» // Юрист. № 6, 2005, էջ 25-30:

<sup>21</sup> St'u **Карташян А. Г.**, Гражданско-правовой режим коммерческой информации /Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М., 2007, էջ 14:

<sup>22</sup> St'u **Туманова Л. В., Ситников А. А.**, Обеспечение и защита права на информацию. М.: Городец-издат, 2001, էջ 312-340 և այլը:

<sup>23</sup> St'u **Фатьянова А. А.**, Правовое обеспечение безопасности информации в Российской Федерации. М., 2001 թ., էջ 183-187; **Козлова Н. В.**, Правосубъектность юридического лица. М., 2005 թ., էջ 58-60 և այլն:

<sup>24</sup> St'u Окинавская хартия глобального информационного общества // Дипломатический вестник. 2000, № 8:

մատուցումը<sup>25</sup> այդ թվում և համացանցի միջոցով<sup>26</sup>: Տեղեկատվության շուկան սկսում է գերիշխող դիրք զբաղեցնել ՌԴ (ներկայումս նաև ՀՀ) տնտեսության մեջ՝ գերազանցելով էներգետիկ շուկային: Արդեն ոչ ոք չի ժխտում, որ տեղեկատվական հարաբերությունները իրենցից ներկայացնում են հասարակական հարաբերությունների նոր տեսակ<sup>27</sup>, իսկ տեղեկատվությունը՝ բավականին թանկ ապրանք<sup>28</sup>:

Տեսության մեջ և պրակտիկայում շատ ավելի հաճախ է գործածվում «տեղեկատվությունը՝ որպես ապրանք» արտահայտությունը: Տեղեկատվության (տեղեկատվական ռեսուրսների) դասումը ապրանքների շարքին տնտեսագիտական տեսանկյունից բավականին օրինաչափ երևույթ է<sup>29</sup>: Ինչպես նշում է Մ. Ս. Ջելցերը, «Չիինելով ապրանք դասական քաղաքատնտեսագիտական իմաստով՝ այն ավելի հաճախ է իրացվում հատուցելի ձևով՝ արտաքինապես հիշեցնելով ապրանքադրամական փոխանակություն»<sup>30</sup>:

Ս. Գ. Քարտաշյանը ընդգծում է, որ «առևտրային տեղեկատվությունը իր քաղաքացիաիրավական բնույթից ելնելով հարկ է տարանջատել 2 կատեգորիայի.

1. **Քաղաքացիական շրջանառության օբյեկտ, այն է ապրանք** (բացառիկ իրավունքների օբյեկտ կազմող տեղեկատվություն; նոու-հաու և հանրամատչելի տեղեկատվություն) հանդիսացող տեղեկատվություն և

2. **Ապրանքի հատկանիշներ չունեցող կորպորատիվ տեղեկատվություն** (գործարար գաղտնիք և հանրամատչելի կորպորատիվ տե-

---

<sup>25</sup> St'u Информационные системы и технологии в экономике и управлении: Учебник /Под ред. В. В. Трофимова. 2-е изд. М.: «Высшее образование, 2007, էջ 7 - 23; **Сидорович А. В.**, К новой модели посткризисного экономического развития России //ОБЩЕСТВО ГОСУДАРСТВО ПОЛИТИКА № 4 (6) 2009, էջ 3-18, և այլք:

<sup>26</sup> St'u **Рассолов И. М.**, Право и Интернет: теоретические проблемы //Автореф. дисс. докт. юрид. наук. М., 2008, և այլք:

<sup>27</sup> St'u Право и информатика //Под ред. Е. А. Суханова. М., 1990, էջ 6-7:

<sup>28</sup> St'u Гражданское право. Том II, полутом 1 /Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. М., 2000, էջ 563 - 635; **Путинский Б. И.**, Коммерческое право России. Учебник. 2-е изд. М., 2006, էջ 247 - 251:

<sup>29</sup> St'u Информационные системы и технологии в экономике и управлении: Учебник /Под ред. В. В. Трофимова. 2-е изд. М.: «Высшее образование, 2007, էջ 245-256; և այլք:

<sup>30</sup> St'u Доктрина информационной безопасности Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации 9 сентября 2000 г., № Пр-1895//Российская газета. 2000. 12 сентября:

ղեկավարություն)»:

Համաձայնելով այն բանին, որ առևտրային տեղեկատվությունը կարելի է դասակարգել ըստ կատեգորիաների՝ տեղին է պնդել, որ քաղաքացիական շրջանառության օբյեկտ կարող է լինել նաև «**գործնական տեղեկատվություն**»<sup>31</sup>: Ի հիմնավորումն այս տեսակետի՝ հարկ է վերլուծել **տեղեկատվության՝ որպես ապրանքի հատկությունները**:

**Առաջին՝ սպառողական հատկանիշներն** են. այն է՝ տեղեկատվության՝ որպես ապրանքի՝ իր **տիրապետողի կարիքները բավարարելու ունակությունը**: Խոսքը գնում է ոչ թե ուղղակի կազմակերպությունում պահվող և նրա գործունեության ուղղություններին համապատասխանող փաստաթղթերի, այլ նպատակայնորեն ընտրված և համակարգված տեղեկությունների մասին, որոնք անհրաժեշտ են եկամտի ստացման նպատակով որոշակի արտադրական խնդիրների լուծման համար: Այդ իսկ պատճառով չի կարելի համաձայնել Քարտաշյանի այն մտքին, որ «գաղտնիքի մեջ պարունակվող գործնական տեղեկատվությունը ապրանք չի հանդիսանում»<sup>32</sup>: Կախված տիրապետողի հայեցողությունից, օրինակ, մարկետինգի արդյունքների վերաբերյալ հաշվետվությունը կարող է դառնալ առուծախի հարաբերությունների առարկա: Այս իրավիճակում Մ. Ա. Վուսը արդեն խոսում է ոչ միայն նոու-հաուի, այլև գործնական տեղեկատվության՝ իր գնի հետ սերտորեն կապված «սպառողական արժեքի» մասին<sup>33</sup>:

**Երկրորդ՝ տեղեկատվության՝ որպես ապրանքի կարևորագույն հատկանիշ է նրա գինը**: Տեղեկատվական բարիքների (ծառայությունների) գնի ձևավորումը վաճառվող տեղեկատվության շահութաբերության և տեղեկատվական շուկայի կոնյուկտուրայի վերլուծության արդյունք է: Գների ձևավորման վրա ազդող գործոններն են տեղեկատվական ապրանքի վրա կատարվող ծախսերը, ներկայացվող տեղեկատվության որակը, առաջարկվող տեղեկատվական ապրանքի նկատմամբ ակնկալվող պահանջարկը, տեղեկատվության օգտագոր-

---

<sup>31</sup> Հարկ է նշել, որ տեղեկատվության այս տեսակը ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում իր իրավական կարգավորումն է գտել՝ ի տարբերություն ՀՀ քաղաքացիական օրենսդրության:

<sup>32</sup> Տե՛ս **Карташян А. Г.**, Նշված աշխատությունը, էջ 19:

<sup>33</sup> Տե՛ս **Вус М. А.**, Структура информационных ресурсов: правовая регламентация использования и нормы ответственности // <http://www.professional.spb.ru>.



ծումից ակնկալվող եկամտի ծավալը:

**Երրորդ՝ տեղեկատվության արժեքը տարբեր կերպ է արտահայտվում արտադրվող ապրանքի, տեխնոլոգիաների և գույքի կենսական գործընթացի տարբեր փուլերում՝** նորույթի յուրացմանն ուղղված նորարական գործունեության ընթացքում<sup>34</sup>։ Ընդ որում, վերջինիս պարունակությունը ավելի հաճախ ոչ թե հայտնագործությունն է, այլ առևտրային գաղտնիք (նոու-հաու) կազմող տեղեկատվությունը:

Գործարար գործունեությամբ զբաղվող անձինք հետաքրքրություն են ցուցաբերում ոչ ցանկացած տեղեկատվության նկատմամբ: Վ. Ա. Դոգորցևի խոսքերով՝ «տնտեսական շրջանառության համար հետաքրքրություն ենթկայացնում է միայն **հանրությանը անհասանելի, գաղտնի տեղեկատվությունը**»<sup>35</sup>: Այդ իսկ պատճառով իրավաբանական տեսանկյունից տեղեկատվությունը կարող է որպես ապրանք ճանաչվել, եթե այն օժտված է հանրությանը անհայտության, անհասանելիության և շրջանառության սահմանափակվածության ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 141-րդ հոդվածում նշված հատկանիշներով: Առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվության հանրությանը անհայտության և հասանելիության գործոնները բացառում են նրա իրական կամ հնարավոր առևտրային արժեք ունենալու և ապրանք լինելու հնարավորությունը: Այսպիսով՝ տեղեկատվությունը, որպես հասարակական զարգացման կարևորագույն գործոն, դառնում է տեղեկատվական ապրանքի յուրահատուկ տեսակ՝ ապրանքին հատուկ հատկանիշներով:

***«Առևտրային գաղտնիք» և «առևտրային գաղտնիքը կազմող տեղեկատվություն»:***

Դիտարկենք **«առևտրային գաղտնիք» և «առևտրային գաղտնիքը կազմող տեղեկատվություն»** հասկացությունները, որոնց բովանդակությունները չեն համընկնում: Ինչպիսի՞ն է առևտրային գաղտնիքի բնույթը, ի՞նչն է ընկած նրա սահմանման հիմքում՝ տեղեկատվության գաղտնիության ռեժիմը, թե այդպիսի տեղեկատվության պաշտպանության տրամադրման պայմանները: Նշենք, որ հարկ է առավել-

<sup>34</sup> Տե՛ս **Огородов Д. В.**, Правовое регулирование отношений в информационной сфере. Лтвореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. юрид. наук. М., 2002, [www.urbicom.ru](http://www.urbicom.ru) – 2003:

<sup>35</sup> Տե՛ս **Дозорцев В. А.**, Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации. Сб. статей. М.: Статут, 2005, էջ 228:

լապես գործածել «Առևտրային գաղտնիքը կազմող տեղեկատվություն» եզրույթը:

Օրենսդրության մեջ «տեղեկատվության գաղտնիության ռեժիմ» հասկացությունը չի բացահայտվում: Համանման իրադրություն է նաև ՌԴ իրավական համակարգում: Ինչպես նշում է Վ. Վ. Պոգուլյանը, անդրադառնալով ՌԴ իրավական կարգավորմանը (որտեղ գործում է «Առևտրային գաղտնիքի մասին» առանձին օրենք, որի շրջանակներում տրվում է «Առևտրային գաղտնիքը կազմող տեղեկատվության» հասկացությունը), «գաղտնիություն» տերմինը առկա է 84 դաշնային օրենքներում և 706 միջազգային ակտերում, բայց ոչ «Առևտրային գաղտնիքի մասին» օրենքի հոդվածներում, ոչ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում, կամ էլ այլ իրավական ակտերում չկա այն հարցի պատասխանը, թե ինչ կերպ են կապված «առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկատվություն» և «տեղեկատվության գաղտնիություն» հասկացությունները<sup>36</sup>: Բացի այդ, «Առևտրային գաղտնիքի մասին» ՌԴ օրենքում «Առևտրային գաղտնիքի ռեժիմ» բառակապակցությունը օգտագործվում է տեղեկության գաղտնիության նկատմամբ (հոդված 10), որոնք ընդունված է անվանել ձեռնարկությունների գաղտնիքներ. այս բոլոր գործնական հնարավորությունները հաճախ ձևավորում են նրա գլխավոր տնտեսական արժեքը:

Այդպիսով, տեղեկատվության գաղտնիության ռեժիմի միջոցով առևտրային գաղտնիքի հասկացությունը սահմանելով, ՌԴ օրենսդիրը, ըստ էության, ձեռնարկում է առևտրային գաղտնիքի գաղտնիության պաշտպանության միջոցներ, որը միևնույն բանը չէ<sup>37</sup>: Սույն աշխատանքում բազմիցս օգտագործվել է «առևտրային գաղտնիքի ռեժիմ» հասկացությունը, սակայն ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, անարդարացիորեն գաղտնի ցանկացած տեղեկատվության «ռեժիմ»ի մասին անգամ չի էլ նշվում: Այստեղ խոսվում է ոչ թե «տեղեկատվության գաղտնիության պաշտպանության միջոցների», այլ՝ այն տվյալների մասին, որոնց նկատմամբ իրավաստիքոջ կողմից մտցվել է առևտրա-

---

<sup>36</sup> St' u: Комментарий к части четвертой Гражданского кодекса Российской Федерации /Под ред. Погуляева В. В., М., 2008 թ., էջ 450:

<sup>37</sup> Քննարկումը իրականացվում է ՌԴ օրինակի վրա, քանի որ ՀՀ քաղաքացիական իրավունքում, ինչպես բազմիցս նշել ենք, «գաղտնիքի ռեժիմ» հասկացությունը առհասարակ սահմանված չէ:

յին գաղտնիքի ռեժիմ. ընդ որում, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում այս հասկացությունը ևս չի պարզաբանվում:

ՀՀ օրենսդրության վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ առևտրային գաղտնիքը որոշակի ռեժիմ է, որը հնարավորություն է տալիս տնտեսվարող սուբյեկտին իրականացնել իր համար որոշակի արժեք ներկայացնող տեղեկատվության իրավական պաշտպանություն: Ուստի, կարելի է «առևտրային գաղտնիքի ռեժիմը» սահմանել որպես գաղտնիության պաշտպանության ուղղությամբ իրավական, կազմակերպական, տեխնիկական և այլ միջոցների ամբողջություն: Այս տեսանկյունից, կարծում ենք՝ արդարացված կլինի «ռեժիմի» գաղափարը տարանջատել առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկությունների հասկացությունից և օրենսդրական ամրագրում տալ վերջիններիս: Հիմք ընդունելով սույն աշխատանքում ներկայացված վերլուծությունը՝ լիովին իրավաչափ ենք համարում «Առևտրային գաղտնիքի մասին» ՌԴ օրենքում տեղ գտած ստորև շարադրված հասկացություններին համանման հասկացությունների սահմանումը ՀՀ օրենսդրության մեջ:

**Առևտրային գաղտնիք.** տեղեկատվության գաղտնիության ռեժիմ, որը թույլ է տալիս տեղեկությանը օրինաչափ տիրապետողին առկա կամ հնարավոր հանգամանքներում ավելացնել եկամուտները, խուսափել չարդարացված ծախսերից, պահպանել դիրքը ապրանքների, աշխատանքների, ծառայությունների շուկայում կամ ստանալ այլ առևտրային օգուտ:

**Առևտրային գաղտնիք կազմող տեղեկություններ.** ցանկացած բնույթի տեղեկություններ (արտադրական, տեխնիկական, տնտեսական, կազմակերպական կամ այլ) այդ թվում՝ գիտատեխնիկական բնագավառում մտավոր գործունեության արդյունքների մասին, ինչպես նաև մասնագիտական գործունեության իրականացման միջոցների մասին տվյալներ, որոնք, երրորդ անձանց անհայտ լինելու ուժով, ունեն իրական կամ հնարավոր առևտրային արժեք, օրենքի ուժով հասանելի չեն երրորդ անձանց և որոնց նկատմամբ (այդ տեղեկությունների իրավատիրոջ կողմից) սահմանված է առևտրային գաղտնիքի ռեժիմ:

*Կատարված վերլուծության շրջանակներում վեր հանելով առևտրային գաղտնիքի ինստիտուտի տարաբնույթ իրավական կարգավորումների մի շարք հիմնախնդիրներ՝ կարելի է միարժեքորեն*

սնդեղ, որ դրանց հաղթահարումը հնարավոր է բացառապես օրենսդրական հետազոտությունների ճանապարհով: Ընդ որում այդ օրենսդրական կարգավորումները կարող են իրենց տեղը գտնել ինչպես զուտ առևտրային գաղտնիքի ինստիտուտին նվիրված<sup>38</sup>, այնպես էլ գործարարության ոլորտի որևէ համալիր ինստիտուտի իրավական կարգավորմանն ուղղված օրենսդրական ակտի շրջանակներում:

**Арус Айрапетян**

*Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ*

## **ОБЪЕКТ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ: ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ**

В статье рассматривается объект коммерческой тайны и законодательное регулирование понятие «информация». В исследовании анализируются признаки объекта коммерческой тайны с учетом законодательного регулирования и точек зрения различных авторов. В результате чего, кроме общепринятых признаков, закрепленных в международных договорах и иных нормативных актах, проанализированы проявляющиеся признаки, что обусловлено развитием рыночных отношений. Выявляется двойкость информации как объекта гражданского оборот: информация как составляющий объект исключительных прав (секрет производства (ноу-хау) и общедоступная информация) и корпоративная информация, необладающая признаками товара (деловая тайна и общедоступная корпоративная информация). Следовательно, информация, как важнейший фактор общественного развития, становится особой разновидностью товара со свойственными ему признаками.

Что касается соотношения понятий «коммерческая тайна» и «информация, составляющая коммерческую тайну», то в статье утверждается, что это вполне самостоятельные понятия и не целесообразно их идентифицировать. По результатам исследования выявлены их определения, на основании чего рекомендуется зафиксировать эти определения на законодательном уровне, дополняя соответствующие нормы Гражданского кодекса РА.

---

<sup>38</sup> Լիովին արդարացված պետք է համարել, օրինակ, «Բանկային գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի համանմանությամբ «Առևտրային գաղտնիքի մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը, այդ ճանապարհով գնացել է նաև ՌԴ օրենսդիրը:

## THE OBJECT OF TRADE SECRET: CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES

The article presents the object of trade secrets, and therefore - the legislative regulation of the concept of "information". The study analyzes the features of trade secrets' object, taking into account the legislative regulations and points of view of different authors. As a result, in the row of the conventional signs of the trade secret, fixed in international treaties and other laws and regulations, the author reveals new signs of trade secrets that emerge due to the development of market relations. The author indicates the duplicity of information: an object of civil circulation /information as a component of the object of exclusive rights: the secret (know-how) and public data /information and corporate information, that does not have features of goods /business secret and publicly available corporate information/. The author concludes that the information as an important factor of social development becomes a special variety of goods with his characteristic features.

Coming to the relationship of the concepts of "Trade secret" and "Information as a component of trade secrets" the author argues that they are quite independent concepts and it is inappropriate to identify them. In the survey the author reveals the determination of the latter and recommends to fix these definitions in the legislative level e.g. in the relevant provisions of the Civil Code.

**Բանալի բառեր՝** առևտրային գաղտնիք, առևտրային գաղտնիքի օբյեկտ, տեղեկատվություն, տեղեկություն, նոու-հաու:

**Ключевые слова:** коммерческая тайна, объект коммерческой тайны, информация, ноу-хау.

**Key words:** trade secrets, the object of trade secrets, information, know-how.

**ՎԵՐԱԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ  
ՇՈՒԿԱՆԵՐՈՒՄ ԲՆԱԿԱՆՈՆ ՍՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ  
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՏԵՍԱՆԿՑՈՒՆԻՑ  
(ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՍՊԵԿՏՆԵՐԸ)**

Վերակազմակերպումը հանդիսանում է ինքնուրույն իրավաբանական երևույթ, որին հատուկ են իրավաբանական անձի գործունեության դադարման և ստեղծման գործընթացները: Տեսական գրականության մեջ տրվել են վերակազմակերպման տարբեր բանաձևումներ: Հեղինակների մի խումբ գտնում է, որ վերակազմակերպումը հանդիսանում է գործարք, մյուսները կարծում են, որ այն իրավական փաստերի համախումբ է, որոնց մի մասը հանդիսանում են գործարքներ և այլն: Ինչպես Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական օրենսգիրքը<sup>2</sup>, այնպես էլ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը<sup>3</sup> և «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքը<sup>4</sup> չեն բանաձևում վերակազմակերպման հասկացությունը, այլ միայն սահմանում են վերակազմակերպման ձևերը՝ միաձուլում, միացում, բաժանում, առանձնացում, վերակազմավորում<sup>5</sup>:

Վերակազմակերպումը, հանդիսանալով քաղաքացիաիրավական ինստիտուտ իր ազդեցությունն է ունենում ոչ միայն վերակազմակերպվող սուբյեկտների, այլև շուկայի և դրա այլ մասնակիցների վրա: Վերակազմակերպման արդյունքում շուկայում փոխվում է տնտեսվարող սուբյեկտների ունեցած բաժինը, առաջանում են սուբ-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., դոցենտ Վ. Դ. Ավետիսյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք՝ ընդունված 05.05.1998 թ., ՀՕ- 239: ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

<sup>3</sup> Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին»՝ ընդունված 25.09.2011թ., ՀՀՊՏ 2001.11.06/34(166):

<sup>4</sup> Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին»՝ ընդունված 25.09.2011 թ., ՀՕ-252: ՀՀՊՏ 2001.12.07/38(170):

<sup>5</sup> Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Դ.**, Կորպորատիվ իրավահարաբերությունների արդի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (տնտեսական ընկերությունների օրինակով), մենագրություն, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2013, էջ 114:

յեկտներ, որոնք գրավում են շուկայի առավել մեծ բաժինը (գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտներ), փոխվում է շուկաներում մրցակցության մակարդակը: Տնտեսվարող սուբյեկտները, օգտագործելով վերակազմակերպման իրավական գործիքակազմը, հասնում են այլ տնտեսվարող սուբյեկտների բաժանմանը, շուկայում նրանց մասնաբաժնի նվազեցմանը:

Ուստի բնականոն մրցակցության ապահովման և պաշտպանության համար պետությունը, գործադրելով որոշակի գործիքակազմ, միջամտում է շուկայական հարաբերություններին: Այդ միջամտության իրավական հիմքը սահմանված է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությամբ (Սահմանադրության 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում են տնտեսական գործունեության ազատությունն ու ազատ տնտեսական մրցակցությունը): Այդ միջամտության սահմանները և նպատակը նախատեսված են «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքով<sup>6</sup> (այսուհետ՝ նաև՝ Օրենք): Մասնավորապես, Օրենքի 1-ին հոդվածի համաձայն՝ Օրենքի նպատակն է պաշտպանել և խրախուսել ազատ տնտեսական մրցակցությունը, ապահովել բարեխիղճ մրցակցության համար անհրաժեշտ միջավայր, նպաստել ձեռնարկատիրության զարգացմանը և սպառողների շահերի պաշտպանությանը Հայաստանի Հանրապետությունում:

Ամենաընդհանուր բնորոշմամբ մրցակցությունը կարելի է բնութագրել որպես ապրանքների արտադրության և առուվաճառքի լավագույն պայմանների համար շուկայական տնտեսության մասնակիցների միջև ընթացող «հակամարտություն»<sup>7</sup>: Մրցակցությունը շուկայական տնտեսության տնտեսական օրենքն է: Տեսական գրականության մեջ առկա են նաև մրցակցության այլ բնորոշումներ: Ա. Մարշալը գտնում է, որ մրցակցությունը կայանում է նրանում, որ մեկը մրցակցի մյուսի հետ հատկապես ինչ-որ բանի առուվաճառքի դեպքում<sup>8</sup>:

---

<sup>6</sup> Տե՛ս ՀՀ օրենքը «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ընդունված 06.11. 2000 թ. ՀՕ-112: ՀՀՊՏ 2000/30 (128) 15.12.00:

<sup>7</sup> Տե՛ս **Кабисов А.Р.**, Соотношение конкуренции и монополии в период перехода к рыночной экономике, М., 2001, Дисс., էջ 98:

<sup>8</sup> Տե՛ս **Маршалл А.**, Принципы экономической науки. М.: Издат. группа Прогресс, 1993, т. I, էջ 60:

Դ. Ռեյմերն ու Ֆ. Բայերը նշում են, որ մրցակցությունն առկա է բոլոր այն դեպքերում, երբ շուկայում բախվում են մի քանի տնտեսվարողներ՝ հետապնդելով միևնույն նպատակը տնտեսության ոլորտում<sup>9</sup>: Շերշենևիչը նշում է, որ «մրցակցության հասարակական գաղափարը կայանում է նրանում, որ սեփական գոյությունը պահպանելու յուրաքանչյուր տնտեսության ձգտումն է վերջո հանգեցնում է հասարակության կարիքների լավագույնս բավարարման»<sup>10</sup>:

Մրցակցությունը բնութագրվում է որպես միմյանցից անկախ գործող երկու կամ ավելի անձանց ջանքեր, որոնք ուղղված են երրորդ անձի հաճախորդներին գրավելուն՝ ապրանքների ձեռք բերման համար առավել նպաստավոր պայմաններ առաջարկելու ճանապարհով<sup>11</sup>: Մրցակցությունը լայն իմաստով տարբեր անձանց միջև մրցությունն է որոշակի նպատակի հասնելու համար, ձեռնարկատիրական գործունեության մրցակցությունը տնտեսվարող անձանց միջև մրցությունն է ապրանքների արտադրության և իրացման լավագույն պայմանների համար<sup>12</sup>:

Մրցակցության իրավական ձևակերպումը տրված է Օրենքում, որի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «տնտեսական մրցակցությունը կամ մրցակցությունը ապրանքների իրացման կամ ձեռքբերման առավել նպաստավոր պայմանների ապահովմանն ուղղված տնտեսական գործունեություն է, որի արդյունքում օբյեկտիվորեն սահմանափակվում են տվյալ ապրանքային շուկայում ապրանքների շրջանառության ընդհանուր պայմանների վրա մրցակիցներից յուրաքանչյուրի միակողմանի ազդելու հնարավորությունը»:

Տնտեսական գործունեության ազատության և ազատ տնտեսական մրցակցության սկզբունքները սեփականության իրավունքի հետ մեկտեղ քաղաքացիական հասարակության կայուն գոյության նախադրյալ են, մարդու ազատության տնտեսական հիմքը: Տնտեսական գործունեության ազատությունը շուկայական տնտեսության հիմնա-

---

<sup>9</sup> Տե՛ս **Ерѣменко В.**, Законодательство о пресечении недобросовестной конкуренции капиталистических стран. М., 1994, էջ 4:

<sup>10</sup> Տե՛ս **Шершеневич Г. Ф.**, Курс торгового права, Ч. II. СПб, 1908, էջ 109:

<sup>11</sup> Տե՛ս **Chevalier F.**, Unfair Competition// Industrial property in Asia and the Pasific, 1988, N 22, էջ 41:

<sup>12</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի խմբ., Եր.: «Իրավունք», 2010, էջ 411:



րար սկզբունքն է և հանդես է գալիս որպես ազատական տնտեսական հարաբերությունների ձևավորման և զարգացման օբյեկտիվ նախադրյալ<sup>13</sup>:

Ուստի, մրցակցության պաշտպանության և երաշխավորման քաղաքականության արդյունավետ իրականացման նպատակով Օրենքով սահմանվում է համակենտրոնացման ինստիտուտ, որը նպատակ է հետապնդում պետական կարգավորման ենթարկել տնտեսվարող սուբյեկտների որոշակի գործողություններ, որոնք ունենում կամ կարող են ունենալ մրցակցության վրա որոշակի, երբեմն էլ էական ազդեցություն:

Օրենքը չի սահմանում համակենտրոնացման հասկացությունը, այլ միայն թվարկում է դրա դրսևորման ձևերը: Այդ կապակցությամբ պետք է նշել, որ, օրինակ Ռուսաստանի Դաշնության օրենքը «Մրցակցության պաշտպանության մասին» սահմանում է համակենտրոնացման ինստիտուտի էությունը<sup>14</sup>: Մասնավորապես, նշված օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն տնտեսական կոնցենտրացիա են համարվում տնտեսվարող սուբյեկտների գործարքները, այլ գործողությունները կամ վարքագիծը, որոնք ազդեցություն են ունենում մրցակցային միջավայրի վրա<sup>15</sup>:

Օրենքի 8-րդ հոդվածի համաձայն՝ տնտեսվարող սուբյեկտների համակենտրոնացում է համարվում՝

1) տնտեսվարող սուբյեկտների միացումը.

2) տնտեսվարող սուբյեկտների միաձուլումը.

3) տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից այլ տնտեսվարող սուբյեկտի ակտիվների ձեռքբերումը, եթե դրանց արժեքն ինքնին կամ ձեռք բերողին արդեն պատկանող ակտիվների արժեքի հետ միասին կազմում է այդ տնտեսվարող սուբյեկտի ակտիվների արժեքի 20 տոկոսը կամ ավելին.

---

<sup>13</sup> Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ, Գ. Հարությունյանի և Ա. Վաղարշյանի խմբ., Եր.: «Իրավունք» 2010, էջ 121:

<sup>14</sup> Արտասահմանյան երկրների օրենսդրությունն օգտագործում է այլ ձևակերպումներ (Ռուսաստանում համակենտրոնացումը կոչվում է տնտեսական կոնցենտրացիա, Գերմանիայում, ԱՄՆ-ում և ԵՄ-ում միաձուլումներ և կլանումներ՝ *mergeres and acquisitions*), սակայն դա չի փոխում քննարկվող տնտեսաիրավական ինստիտուտի էությունն ու դրա օրենսդրական կարգավորման անհրաժեշտությունը:

<sup>15</sup> Նշվածի մասին ավելի մանրամասն տես՝ ՌԴ օրենքը «Մրցակցության պաշտպանության մասին»:

4) տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից այլ տնտեսվարող սուբյեկտի փայաբաժին ձեռքբերումը, եթե դա ինքնին կամ ձեռք բերողին արդեն պատկանող փայաբաժին հետ միասին կազմում է այդ տնտեսվարող սուբյեկտի կանոնադրական (բաժնեհավաք) կապիտալի 20 տոկոսը կամ ավելին.

5) տնտեսվարող սուբյեկտների ցանկացած միավորում, որի շնորհիվ մեկ տնտեսվարող սուբյեկտը կարող է ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն ազդել մեկ ուրիշի որոշումների կայացման կամ մրցունակության վրա:

Այսպիսով, վերկազմակերպման տեսակներից երկուսը՝ միաձուլում և միացում, մրցակցության պաշտպանության օրենսդրությամբ ենթարկվել են հատուկ կարգավորման՝ հաշվի առնելով դրանց մրցակցության վրա ունեցած իրական և (կամ) հնարավոր ազդեցությունը:

Սույն ուսումնասիրության օբյեկտը վերակազմակերպման գործընթացի ազդեցությունն է բնականոն մրցակցության վրա, հետևաբար ուսումնասիրության ընթացքում առավել մանրամասն վերլուծության կենթարկենք միաձուլումների և միացումների (համակենտրոնացում) իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները<sup>16</sup>:

Ժամանակակից շուկայական տնտեսության պայմաններում տնտեսվարող սուբյեկտները ավելի շատ են օգտագործում միաձուլումների և միացումների գործիքակազմը սեփական զարգացման և տնտեսական աճի համար: 20-րդ դարի սկզբում անցնելով միաձուլումների և կլանումների 4 փուլ՝ երկրորդ հազարամյակի վերջին համաշխարհային տնտեսությունը մտավ զարգացման լիովին նոր փուլ՝ գլոբալիզացիա: Համաշխարհային տնտեսության առաջատարների ավիաարտադրողներ Բոինգի (Boing) և Մքդոնալդ Դուգլասի (McDonald Douglas), ավտոարտադրողներ ԲՄՎ-ի (BMW) և Ռովեր Գրուպի (Rover Group), Դայմլեր Բենցի (Daimler-Benz) և Քրայսլերի (Chrysler), նավթային գերխոշոր կորպորացիաներ Բրիտիշ Պետրոլիումի (British Petroleum) և Ամոկոյի (Amoco), Տեքսակոյի (Texaco) և Մոբայլի (Mobil) և շատ այլ խոշորագույն տնտեսվարողների միջև կնքված գործարքները հավաստում են այդ փաստը: Ընդհանրապես,

---

<sup>16</sup> Վերակազմակերպման մյուս տեսակներին անդրադարձ կկատարվի այնքանով, որքանով դրանք կառնչվեն միաձուլումների և միացումների իրավական կարգավորման հիմնախնդրի հետ:

ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ միաձուլումների (կլանումների) գործընթացը իրականացվում է տնտեսության առանց բացառության բոլոր ոլորտներում<sup>17</sup>: Հետևաբար, իրավաբանական անձանց վերակազմակերպման գործընթացները պետք է ենթարկվեն մանրակրկիտ վերլուծության: Ընդ որում, պետք է ուսումնասիրվեն ինչպես վերակազմակերպման տնտեսական գործոնները (տնտեսավարողների անհատական կամ կոլեկտիվ տնտեսական շահեր, օբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված տնտեսական շահերի համադրման անհրաժեշտություն և այլն), այնպես էլ ոլորտը կարգավորող իրավական բազան:

Համաշխարհային պրակտիկայում միաձուլումները բնութագրվում են որպես երկու կամ ավելի տնտեսվարող սուբյեկտների միավորում, որի դեպքում մեկ տնտեսվարող սուբյեկտը դադարում է գոյություն ունենալ, իսկ մյուսը շարունակում է գոյություն ունենալ՝ ավելացնելով իր ակտիվները<sup>18</sup>: ՀՀ օրենսդրությամբ այդպիսի գործարքը կոչվում է միավորում: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» օրենքի 19-րդ հոդվածի 1-ին կետի համաձայն՝ ընկերությունների միաձուլում է համարվում նոր ընկերության ստեղծումը՝ նրան երկու կամ ավելի միաձուլվող ընկերությունների իրավունքների և պարտականությունների փոխանցմամբ և միաձուլվող ընկերությունների դադարմամբ:

Միաձուլման դեպքում, փաստորեն, միաձուլվող տնտեսվարող սուբյեկտները դադարում են գոյություն ունենալ: Նրանց ամբողջ գույքը, իրավունքներն ու պարտականությունները անցնում են նոր ստեղծված սուբյեկտին: Այս գործընթացի դասական օրինակ է հանդիսանում առողիտորական-խորհրդատվական խոշորագույն ընկերությունների՝ Փրայս Ուոթերհաուսի (Price Waterhouse) և Կուպեր և Լիբբրանսի (Coopers & Lybrand) միաձուլումը, որի արդյունքում ստեղծվում է Փրայսուոթերհաուսկուպերս (PricewaterhouseCoopers) ընկերությունը<sup>19</sup>:

---

<sup>17</sup> Տե՛ս **Базоев С.**, Мировой бизнес: эпоха слияний компаний // Рынок ценных бумаг.- 1999, №4, էջ 39:

<sup>18</sup> Տե՛ս **Рудык Н., Семенкова Е.**, Рынок корпоративного контроля: слияния, жесткие поглощения и выкупы долговым финансированием.- М.: Финансы и статистика, 2000, էջ 11:

<sup>19</sup> Տե՛ս **Ляпина С.**, "Слияния и поглощения – признак развитой рыночной экономики"// "Рынок ценных бумаг", № 8, 1998 г., էջ 6:

Միացման դեպքում միացող տնտեսվարող սուբյեկտը դադարում է գոյություն ունենալ՝ միանալով այլ սուբյեկտի, որին անցնում են միավորվող սուբյեկտի բոլոր իրավունքներն ու պարտականությունները:

Օրենքով նախատեսվում են միաձուլումների և միացումների (համակենտրոնացում) երեք տեսակ: Այսպես, Օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ Օրենքի իմաստով համակենտրոնացումը կայացվում է՝

1) միևնույն ապրանքային շուկայում գործող (մրցակից հանդիսացող) տնտեսվարող սուբյեկտների միջև (հորիզոնական համակենտրոնացում),

2) որոշակի փոխկապակցվածություն ունեցող տարբեր ապրանքային շուկաներում գործող (մրցակից չհանդիսացող՝ տվյալ ապրանքի և (կամ) դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքներ իրացնող ու ձեռք բերող) տնտեսվարող սուբյեկտների միջև (ուղղահայաց համակենտրոնացում),

3) տարբեր ապրանքային շուկաներում գործող տնտեսվարող սուբյեկտների միջև (խառը համակենտրոնացում):

Օրենքի այս կարգավորումից պարզ է դառնում, որ միաձուլումների և միացումների՝ մրցակցության վրա ազդեցությունը հնարավոր է ինչպես միևնույն և փոխկապակցված, այնպես էլ միմյանց հետ տնտեսական որևէ շղթայով չկապված շուկաներում: Վերը նշված դասակարգման հիմքում դրված է «ապրանքային շուկա» տնտեսաիրավական կատեգորիան:

Օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ ապրանքային շուկան Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովի<sup>20</sup> (այսուհետ՝ Հանձնաժողով) որոշմամբ սահմանված՝ որոշակի տարածքում տվյալ ապրանքի և դրա փոխադարձ փոխարինելի ապրանքների շրջանառության ոլորտ է, որի սահմանները որոշվում են գնորդի կողմից համապատասխան տարածքում ապրանքի ձեռքբերման տնտեսական հնարավորություններով և նպատակահարմարությամբ: Ապրանքային շուկան բնու-

---

<sup>20</sup> Օրենքի 17-րդ հոդվածի համաձայն Հանձնաժողովը համարվում է մրցակցության պաշտպանության պետական քաղաքականություն իրականացնող մարմին:

թագրվում է ապրանքատեսակային ու աշխարհագրական սահմաններով, դրա սուբյեկտների կազմով և ծավալով:

Մրցակցային միջավայրի վրա վերակազմակերպումների (միաձուլումներ և միացումներ) ազդեցությունը դիտարկենք ըստ համակենտրոնացումների տեսակների՝ Օրենքով սահմանված դասակարգման:

Այսպես, որպես կանոն հորիզոնական համակենտրոնացումների ազդեցությունը մրցակցային միջավայրի վրա ավելի մեծ է, քան համակենտրոնացման մյուս տեսակների դեպքում: Միննույն ապրանքային շուկայում գործող՝ մրցակցող սուբյեկտների միջև իրականացվող միաձուլումների կամ միացումների արդյունքում փոխվում է տվյալ շուկայում սուբյեկտների իրացման կամ ձեռքբերման ծավալը: Ընդ որում, այդ փոփոխությունների արդյունքում կարող են առաջանալ նաև գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտներ (օրինակ՝ երկու սուբյեկտների միաձուլման դեպքում, որոնք ունեն 25-ական տոկոս իրացման ծավալ, կառաջանա մեկ գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտ՝ 50 տոկոս իրացման ընդհանուր ծավալով):

Ուղղահայաց համակենտրոնացումների դեպքում որևէ ապրանքային շուկայում գործող սուբյեկտը կարող է ընդարձակել իր տնտեսական գործունեության շրջանակները՝ իրացման շուկայից անցնելով նաև ձեռքբերման շուկա և հակառակը: Մրցակցային միջավայրի վրա ազդեցությունը կդրսևորվի նրանում, որ իրացման շուկայում գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտը իր ձեռքբերման շուկայում գործող սուբյեկտի միացման դեպքում հնարավորություն կունենա գործելու միաժամանակ միմյանց հետ կապված երկու շուկաներում էլ՝ այն շուկայում, որտեղ սուբյեկտը համարվում է իրացնող և այն շուկայում, որի համար այն համարվում է միայն մատակարար և ուղղակի տնտեսական գործունեություն չի իրականացնում մինչև վերակազմակերպման իրականացումը:

Խառը համակենտրոնացումների դեպքում տնտեսվարող սուբյեկտները փոխում են իրենց տնտեսական գործունեության ոլորտը կամ համալրում այլ ոլորտներով, որոնք տնտեսական որևէ շղթայում կապված չեն նրանց իրականացվելիք գործունեության հետ: Օրինակ, բնական հյութերի շուկայում գործող սուբյեկտը կարող է միացման ձևով վերակազմակերպվել շինանյութերի իրացման շուկայում գործող սուբյեկտի հետ: Նման համակենտրոնացումը մրցակցային միջա-

վայրի վրա կազդի միայն այնքանով, որ միացման ձևով վերակազմակերպված սուբյեկտի դադարումից հետո բնական հյութերի շուկայում կփոխվի մնացյալ սուբյեկտների իրացման ծավալը: Մակայն, հնարավոր են դեպքեր, երբ միմյանց հետ կապ չունեցող շուկաներում գործող սուբյեկտների միացման կամ միաձուլման ձևով վերակազմակերպման արդյունքում որևէ սուբյեկտ ձեռք բերի արտադրական նոր հզորություններ և ընդարձակի իրացման ծավալները: Վերը նշված օրինակում բնական հյութերի իրացմամբ զբաղվող սուբյեկտի և շինանյութերի իրացման շուկայում գործող սուբյեկտի միաձուլման արդյունքում ստեղծված և բնական հյութերի իրացմամբ զբաղվող սուբյեկտը կարող է փոխանցման ակտին համապատասխան ստանալ մյուս սուբյեկտի ակտիվ համարվող շենքեր և շինություններ, որի արդյունքում կընդարձակի բնական հյութերի արտադրությունը և իրացման ծավալները:

Պետք է նշել, որ միաձուլման և միացման ձևով համակենտրոնացումները տեղի են ունենում ինչպես օբյեկտիվ տնտեսական գործոնների ազդեցության արդյունքում, այնպես էլ արտաքին ներգործության հետևանքով: Արտասահմանյան գրականության մեջ և մի շարք երկրների օրենսդրությամբ հարկադրական միաձուլումներն ու միացումները անվանվում են կլանումներ<sup>21</sup>:

Օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ մասում սահմանված բանաձևումները վտանգում են վերը նշված դասակարգման գործնական կիրառման արդյունավետությունը:

Խնդիրը կայանում է նրանում, որ համակենտրոնացումները հորիզոնականի, ուղղահայացի և խառը տեսակների դասակարգելիս օրենսդիրն օգտագործում է «ապրանքային շուկայում գործող սուբյեկտ» հասկացությունը:

Նման իրավակարգավորման պայմաններում դժվարություններ են առաջանում այն դեպքում, երբ համակենտրոնացման մասնակից տնտեսվարող սուբյեկտները կամ նրանցից որևէ մեկը ընդհանրապես գործունեություն չի իրականացնում որևէ ապրանքային շուկայում, սակայն որի ակտիվների արժեքը համապատասխանում է Հանձնաժողովի կողմից սահմանված ակտիվների շեմերին: Մի կողմից առկա

---

<sup>21</sup> См. у Радыгин А. Д., Энгов Р. М., Учебное пособие. Проблемы слияний и поглощений в корпоративном секторе. Издательство «Олимп», էջ 48:

է համակենտրոնացման հայտարարագրման հիմք, մյուս կողմից հարց է առաջանում արդյոք նման պարագայում առկա է համակենտրոնացում, թե՛ ոչ: Միաձուլումները և միացումները համակենտրոնացում որակելիս բոլոր դեպքերում անհրաժեշտ է սահմանել նաև դրա տեսակը, իսկ վերը նկարագրված իրավիճակում հնարավոր չէ հատկորոշել սուբյեկտ(ներ)ի գործունեության ոլորտը:

Նշվածի կապակցությամբ առկա է մեկ այլ խնդիր ևս: Մասնավորապես, երկու տնտեսվարող սուբյեկտներ, որոնցից ոչ մեկն էլ չի համարվում Հայաստանի Հանրապետության ռեզիդենտ, սակայն նրանցից մեկը հանդիսանում է Հայաստանի Հանրապետությունում գրանցված տնտեսվարող սուբյեկտի բաժնետեր, ցանկանում են կնքել միաձուլման պայմանագիր: Նման պայմաններում առաջանում է հետևյալ հարցը. «ապրանքային շուկայում գործող» արտահայտությունը արդյոք ներառում է նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և դրա ապրանքային շուկայում գործունեություն չիրականացնող օտարերկրյա կազմակերպության կողմից Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և դրա ապրանքային շուկայում գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտի կանոնադրական կապիտալում փայաբաժին ունենալը: Նշվածի կապակցությամբ Հանձնաժողովը 2011 թվականի նոյեմբերի 23-ի թիվ 560-Ն որոշմամբ<sup>22</sup> պաշտոնապես պարզաբանում է տվել առ այն, որ Օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ մասում նշված «ապրանքային շուկայում գործող» արտահայտությունը ներառում է Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և դրա ապրանքային շուկայում գործունեություն չիրականացնող օտարերկրյա կազմակերպության կողմից Հայաստանի Հանրապետության տարածքում և դրա ապրանքային շուկայում գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտի կանոնադրական կապիտալում փայաբաժին ունենալը: Նշված պաշտոնական պարզաբանումը, սակայն, չի լուծում խնդիրները:

Պրակտիկայում առաջացող հնարավոր խնդիրներից խուսափելու համար առաջարկում ենք Օրենքի 8-րդ հոդվածի 7-րդ մասի իրավակարգավորումից հանել «ապրանքային շուկայում գործող» բաղադրատարրը կամ սահմանել դրույթ առ այն, որ եթե համակենտրոնացման մասնակիցները գործունեություն չեն իրականացնում որևէ շու-

---

<sup>22</sup> Ընդունվել է 23.11.2010 թ., ուժի մեջ է մտել 23.11.2010 թ.: ՀՀԳՏ 2011.12.15/28(411):

կայում, սակայն միացման կամ միաձուլման ձևով վերակազմակերպվում են, ապա նման համակենտրոնացումը պետք է դիտել խառը համակենտրոնացում:

Հանձնաժողովի կողմից համակենտրոնացումների՝ մրցակցության վրա հնարավոր ազդեցության գնահատման նպատակով համակենտրոնացման մասնակիցները ներկայացնում են համակենտրոնացման հայտարարագիր: Օրենքի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ տնտեսվարող սուբյեկտների համակենտրոնացումը, մինչև գործողության մեջ դնելը, ենթակա է հայտարարագրման, եթե՝

1) համակենտրոնացման մասնակիցների ակտիվների կամ հասույթի ընդհանուր արժեքը (չափը) կամ մասնակիցներից առնվազն մեկի ակտիվների կամ հասույթի արժեքը (չափը) դրա ստեղծմանը նախորդող վերջին ֆինանսական տարում գերազանցել է Հանձնաժողովի որոշմամբ սահմանված ակտիվների կամ հասույթ(ներ)ի արժեքը (չափը).

2) համակենտրոնացման մասնակիցներից առնվազն մեկը որևէ ապրանքային շուկայում ունի գերիշխող դիրք:

Այսպիսով, Օրենքն, ըստ էության, առանձնացնում է երկու հիմք՝ քանական և որակական:

Օրենքի նման իրավակարգավորումը թույլ է տալիս հանգել այն փաստին, որ եթե համակենտրոնացումների մասնակիցները չեն բավարարում վերը նշված չափանիշներին, ապա նրանց գործարքները, որոնք կարող են վերաբերել միաձուլմանը կամ միացմանը, դուրս են Հանձնաժողովի վերահսկողության շրջանակներից<sup>23</sup>:

Հայտարարագրման ենթակա համակենտրոնացումների մասնակիցների հասույթների և ակտիվների չափերը սահմանված են Հանձնաժողովի 2011 թվականի «Հայտարարագրման ենթակա համակենտրոնացումների մասնակցի (մասնակիցների) ակտիվների և հասույթ(ներ)ի արժեքը (չափը) սահմանելու, տնտեսվարող սուբյեկտներ-

---

<sup>23</sup> Նման մոտեցումը կարելի է համարել արդարացված, քանի որ օրենսդիրը՝ ելնելով որոշակի չափանիշներից (հաշվի առնելով նաև միջազգային փորձը), սահմանել է այն չափորոշիչները, որոնք կարող են վկայել մրցակցության վրա համակենտրոնացումների հնարավոր կամ փաստացի ազդեցության մասին:



րի համակենտրոնացման հայտարարագրման կարգի և հայտարարագրի ձևի մասին» թիվ 191-Ն որոշմամբ<sup>24</sup> :

Վերը նշված իրավակարգավորումը ենթակա է վերամշակման, քանի որ հայտարարագրման հիմքում դրված է նախորդ տարվա հասույթի կամ ակտիվների հաշվարկման մեթոդը: Մինչդեռ, պրակտիկայում հնարավոր են դեպքեր, երբ համակենտրոնացման մասնակիցներից մեկը կամ բոլորն էլ ստեղծված լինեն համակենտրոնացման գործարքի կայացման տարում, չիրականացնեն տնտեսական որևէ գործունեություն և ունենան ակտիվների այնպիսի քանակ, որը համապատասխանում է Հանձնաժողովի կողմից սահմանված չափերին: Նման դեպքում, տնտեսվարող սուբյեկտները ազատ կլինեն կայացնելու համակենտրոնացումը առանց հայտարարագիր ներկայացնելու, եթե, իհարկե, այդ սուբյեկտներից որևէ մեկը որևէ ապրանքային շուկայում չունի գերիշխող դիրք (այս դեպքում գործում է հայտարարագրման երկրորդ հիմքը): Մյուս կողմից, Օրենքի 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ հայտարարագրման ենթակա կամ տնտեսական մրցակցությունն էապես խոչընդոտող, այդ թվում՝ գերիշխող դիրքի հանգեցնող կամ գերիշխող դիրքն ամրապնդող համակենտրոնացումը թույլատրվում է Հանձնաժողովի որոշման հիման վրա, որը կարող է պարունակել նաև համակենտրոնացման մասնակցի (մասնակիցների) համար պարտադիր կատարման ենթակա պայմաններ և պարտավորություններ:

Փաստորեն, Հանձնաժողովը կարող է արգելել այն համակենտրոնացումը, որը հանգեցնում է գերիշխող դիրքի առաջացմանը կամ ամրապնդմանը:

Բոլոր դեպքերում, անհրաժեշտ է վերանայել հայտարարագրման շեմերի ժամանակագրական ասպեկտը և հայտարարագրման համար անհրաժեշտ շեմերի առկայությունը չկապել համակենտրոնացմանը նախորդող տարվա ժամանակահատվածի կամ որևէ այլ ժամանակահատվածի հետ:

Համակենտրոնացման հայտարարագրման երկրորդ հիմքը վերաբերում է համակենտրոնացման մասնակիցների՝ մենաշնորհի կամ գերիշխող դիրք ունենալու փաստին: Ինչպես արդեն նշվել է համա-

---

<sup>24</sup> Ընդունվել է 23.05.2011 թ., ուժի մեջ է մտել 23.05.2011 թ.: ՀՀԳՏ 2011.06.17/14(397), Հոդ. 234:

կենտրոնացումների արդյունքում շուկայում կարող են առաջանալ գերիշխող դիրք ունեցող սուբյեկտներ, իսկ նման սուբյեկտների գործունեության նկատմամբ իրականացվում է հատուկ վերահսկողություն:

Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն տնտեսվարող սուբյեկտն ապրանքային շուկայում համարվում է մենաշնորհ դիրք ունեցող, եթե որպես իրացնող կամ ձեռք բերող չունի մրցակից: Հանձնաժողովի 2011 թվականի մայիսի 23-ի «Տնտեսվարող սուբյեկտի մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրքի, այդ թվում շուկայական իշխանության որոշման կարգը և չափանիշները սահմանելու մասին» թիվ 194-Ն որոշման<sup>25</sup> հավելվածի 2-րդ կետը սահմանում է, որ Օրենքի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով նախատեսված հիմքով մենաշնորհ դիրք ունեցող է համարվում այն սուբյեկտը, ով որպես իրացնող (ձեռքբերող), իրացման կամ ձեռքբերման ծավալներով գրավում է տվյալ շուկայի հարյուր տոկոսը: Բացի այդ տնտեսվարող սուբյեկտը մենաշնորհ դիրք ունեցող կարող է համարվել նաև այդ դիրքի առկայության մասին վկայող՝ բացառիկ կամ փաստացի միակ լիցենզիայի հիման վրա՝ առանց ուսումնասիրության իրականացման կամ տեղեկատվության վերլուծության:

Օրենսդրությունն առանձնացնում է գերիշխող դիրքի որակական և քանակական չափանիշները: Այսպես, Օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն տնտեսվարող սուբյեկտն ապրանքային շուկայում համարվում է գերիշխող դիրք ունեցող, եթե տվյալ ապրանքային շուկայում ունի շուկայական իշխանություն, մասնավորապես, որպես իրացնող կամ ձեռքբերող չի հանդիպում էական մրցակցության և (կամ) իր ֆինանսական կարողությունից կամ այլ հատկանիշներից ելնելով՝ հնարավորություն ունի որոշիչ ազդեցություն ունենալու տվյալ ապրանքային շուկայում ապրանքների շրջանառության ընդհանուր պայմանների վրա և (կամ) դուրս մղելու այլ տնտեսվարող սուբյեկտին տվյալ ապրանքային շուկայից և (կամ) խոչընդոտելու տվյալ ապրանքային շուկա մուտք գործելուն:

Գերիշխող դիրքի որակական չափանիշը շուկայական իշխանությունն է, որի առկայության մասին կարող են վկայել տնտեսվարող սուբյեկտի ֆինանսական կարողությունը (արտադրական, գույ-

<sup>25</sup> Ընդունվել է 23.05.2011 թ., ուժի մեջ է մտել 18.06.2011 թ.: ՀՀ ԳՏ 2011.06.17/14 (397):

քային, դրամական կամ այլ ռեսուրսների առկայությունը), ապրանքային շուկայի կենտրոնացվածության աստիճանի և այդ ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտի բաժնի հարաբերակցությունը, մուտքի խոչընդոտների առկայությունը, շուկայի կայունությունը, տնտեսվարող սուբյեկտի ազդեցությունը տվյալ շուկային փոխկապակցված այլ ապրանքային շուկաների և դրանցում գործող տնտեսվարող սուբյեկտների վրա:

Գերիշխող դիրքի քանակական չափանիշները կապված են շուկայում սուբյեկտների բաժինների բաշխվածության հետ: Մասնավորապես, տնտեսվարող սուբյեկտը կհամարվի գերիշխող դիրք ունեցող, եթե որպես իրացնող կամ ձեռքբերող իրացման կամ ձեռքբերման ծավալներով գրավում է շուկայի առնվազն մեկ երրորդը, երկու տնտեսվարող սուբյեկտներ կհամարվեն գերիշխող դիրք ունեցող, եթե նրանք, որպես իրացնող կամ ձեռքբերող, իրացման կամ ձեռքբերման ծավալներով միասին գրավում են տվյալ շուկայի առնվազն մեկ երկրորդը:

Օրենքի 6-րդ հոդվածի 6-րդ մասի համաձայն տնտեսվարող սուբյեկտը ապրանքային շուկայում մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունեցող է համարվում Հանձնաժողովի որոշմամբ: Այս իրավակարգավորումը չի նշանակում, սակայն, որ տնտեսվարող սուբյեկտը չի կարող ունենալ գերիշխող դիրք, քանի դեռ չկա դրա վերաբերյալ Հանձնաժողովի որոշումը: Հանձնաժողովի որոշմամբ միայն ամրագրվում է տնտեսվարող սուբյեկտի մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրք ունենալու հանգամանքը: Մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրքը շուկայում սուբյեկտի օբյեկտիվ կարգավիճակն է և առկա է անկախ դրա՝ իրավական ակտով ամրագրելու հանգամանքից:

Այս հիմնադրույթը ընդունվում է նաև իրական հարթությունում:

Այսպես, Քաղ. օրի 12-րդ հոդվածը սահմանում է, որ մրցակցության սահմանափակման նպատակով քաղաքացիական իրավունքներն օգտագործել, ինչպես նաև շուկայում գերիշխող դրությունը չարաշահել չի թույլատրվում:

Այս իրավակարգավորումը գործել է դեռևս մինչև Օրենքի ընդունումը և Հանձնաժողովի ստեղծումը և արգելել է գերիշխող դիրքի չարաշահումը:

Իրավակիրառ և հատկապես դատական պրակտիկան ևս զարգացել է այն ուղով, որ Հանձնաժողովի որոշումը սուբյեկտի՝ գերիշ-

խող դիրք ունեցող համարելու հարցում ունի միայն ամրագրողական, այլ ոչ թե սահմանող բնույթ:

Այսպես, ՀՀ վերաքննիչ վարչական դատարանը թիվ ՎԴ/8123/05/11 գործով 2013 թվականի մայիսի 4-ի որոշմամբ արտահայտել է հետևյալ իրավական դիրքորոշումը. «Վերաքննիչ դատարանն արձանագրում է, որ տնտեսվարողի գերիշխող դիրք ունենալու կարգավիճակը Հանձնաժողովի որոշմամբ ամրագրելու օրենսդրական պահանջը դեռևս չի ենթադրում, որ տնտեսվարողի տնտեսական ազատությունը բացարձակ էր այդ որոշմանը նախորդող ժամանակաշրջանի համար: Գերիշխող դիրքի չափանիշները սահմանված են օրենքով, իսկ օրենքով սահմանված չափանիշներով գերիշխող դիրք ունենալու հարցը որոշելու կարգը և չափանիշները սահմանելու հարցի լուծումը օրենսդիրը վերապահել է հանձնաժողովին, այսինքն Հանձնաժողովն իր իսկ կողմից սահմանված չափանիշներով որոշում է, թե տնտեսվարողն օրենքի իմաստով ունի գերիշխող դիրք, թե ոչ: Նշված ուսումնասիրությունները որպես կանոն կատարվում են մինչև տնտեսվարողի գերիշխող դիրք ունենալու կարգավիճակի մասին Հանձնաժողովի որոշման կայացումը, ուսումնասիրությունների արդյունքներն են հիմք հանդիսանում որոշման կայացման համար, ինչից հետևում է, որ Հանձնաժողովի որոշմամբ տնտեսվարողը գերիշխող դիրք ունեցող է համարվում այն ժամանակահատվածի համար, երբ կարգավիճակն օրենքի իմաստով որակվում է գերիշխող դիրք ունեցող, իսկ տնտեսվարողը սկսած այն ժամանակահատվածից, երբ զբաղեցրել է գերիշխող դիրք՝ մինչև ապրանքային շուկայում իրավիճակի այնպիսի փոփոխությունը, որը բացառում է գերիշխող դիրք ունենալու կարգավիճակը համարվում է գերիշխող դիրք ունեցող: Վերոգրյալի համատեքստում Վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ Հանձնաժողովի գերիշխող դիրք ունեցող համարելու որոշումն ամրագրում է որոշակի ժամանակահատվածում տնտեսվարողի այդպիսի կարգավիճակ ունենալու հարցը»:

Վերոգրյալի հիման վրա պետք է փաստել, որ անհրաժեշտ է Օրենքի 6-րդ հոդվածի 6-րդ մասը վերախմբագրել և տնտեսվարող սուբյեկտին գերիշխող դիրք ունեցող համարել ոչ թե Հանձնաժողովի որոշման հիման վրա, այլ Օրենքով սահմանված որակական և քանակական չափանիշներին բավարարելու դեպքում:

Նման պարագայում, փաստորեն ստացվում է, որ տնտեսվարող սուբյեկտները պարտավոր են գիտենալ իրենց՝ գերիշխող դիրք ունենալու մասին և համակենտրոնացման կայացումից առաջ հայտարարագիր ներկայացնել Հանձնաժողով:

Համակենտրոնացման հայտարարագիր չներկայացնելն առաջացնում է կոնկրետ իրավական հետևանքներ. մասնավորապես, Օրենքի 10-րդ հոդվածի համաձայն՝ արգելվում է հայտարարագրման ենթակա համակենտրոնացումը գործողության մեջ դնելը՝ մինչև Հանձնաժողովի կողմից որոշում կայացնելը: Գործողության մեջ դրված արգելված համակենտրոնացումը ենթակա է լուծարման (լուծման, դադարեցման)՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Հանձնաժողովի թիվ 191-Ն որոշման համաձայն՝ տնտեսվարող սուբյեկտների միացման ձևով իրականացվող համակենտրոնացումը համարվում է գործողության մեջ դրված միացած տնտեսվարող սուբյեկտ(ներ)ի գործունեության դադարման վերաբերյալ պետական գրանցման կամ հաշվառման պահից: Տնտեսվարող սուբյեկտների միաձուլման ձևով իրականացվող համակենտրոնացումը համարվում է գործողության մեջ դրված միաձուլման արդյունքում առաջացած տնտեսվարող սուբյեկտի պետական գրանցման կամ հաշվառման պահից:

Միաձուլման և միացման դեպքում արգելված, սակայն գործողության մեջ դրված համակենտրոնացման լուծումը կամ դադարումը տեղի է ունենում տարբեր եղանակներով: Մասնավորապես, միաձուլման դեպքում պետք է կիրառվի վերակազմակերպման տեսակներից բաժանման գործիքակազմը, իսկ միացման լուծարման համար՝ առանձնացման կառուցակարգը: Այսինքն, ըստ էության, պետք է վերականգնվի այն վիճակը, որը եղել է մինչև համակենտրոնացման գործողության մեջ դնելը<sup>26</sup>:

Օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ տնտեսվարող սուբյեկտ է համարվում արտոնագրային վճար վճարողը, անհատ ձեռնարկատե-

---

<sup>26</sup> Եթե միաձուլման դեպքում երկու կամ մի քանի տնտեսվարող սուբյեկտներ դադարում են և միավորվում՝ ստեղծելով մեկ սուբյեկտ, ապա բաժանման միջոցով ստեղծված նոր սուբյեկտը դադարում է և ստեղծվում են մի քանի սուբյեկտներ: Համապատասխանաբար, եթե միացման դեպքում մեկ սուբյեկտ դադարում է և միանում այլ սուբյեկտի, ապա առանձնացման դեպքում այդ սուբյեկտը նորից անջատվում է և դառնում գործարարության ինքնուրույն սուբյեկտ:

րը, իրավաբանական անձը, այլ կազմակերպություն, դրա ներկայացուցիչ, ներկայացուցչություն կամ մասնաճյուղ, անձանց խումբը, առևտրային ցանցը: Օրենքով նախատեսված համակենտրոնացման դեպքում տնտեսվարող սուբյեկտ է համարվում նաև ֆիզիկական անձը:

Այսպիսով, Օրենքի իմաստով անձանց խումբը համարվում է մեկ տնտեսվարող սուբյեկտ:

Օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ անձանց խումբ է համարվում իրավաբանական և (կամ) ֆիզիկական անձանց այնպիսի խումբը, որոնք գործում են համաձայնեցված՝ ելնելով ընդհանուր տնտեսական շահերից, և (կամ) որոնց նկատմամբ բավարարվում են որոշակի պայմաններ (օրինակ՝ կազմակերպությունը և ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը կհամարվեն անձանց խումբ, եթե այդ ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձն այդ կազմակերպությունում իր մասնակցության և (կամ) պայմանագրի հիման վրա օրենսդրությամբ սահմանված կարգով իրավունք ունի ուղղակի կամ անուղղակի կերպով տնօրինելու (այդ թվում՝ առուվաճառքի, լիազորագրային կառավարման, համատեղ գործունեության պայմանագրի, հանձնարարության կամ այլ գործարքների միջոցով) կազմակերպության կանոնադրական կապիտալի կամ փայաբաժնի կեսից ավելին)<sup>27</sup>:

Ըստ էության անձանց խումբը երկու և ավելի տնտեսվարող սուբյեկտների համախումբ է, որը Օրենքի իմաստով համարվում է մեկ տնտեսվարող սուբյեկտ:

Պետք է նշել, որ չնայած անձանց խումբը դիտարկվում է մեկ սուբյեկտ, սակայն Օրենքով նախատեսված որոշակի դեպքերում անձանց խումբը օբյեկտիվորեն չի կարող դիտարկվել որպես այդպիսին: Մասնավորապես, անձանց խմբի կազմում ընդգրկված սուբյեկտներից մեկի կողմից գերիշխող դիրքի չարաշահում կամ անբարեխիղճ մրցակցության գործողություն թույլ տալու դեպքում որպես պատասխանատվության սուբյեկտ դիտարկվում է իրավախախտում կատարած տնտեսվարողը: Հետևաբար, նման իրավակարգավորման պայմաններում հարց է առաջանում՝ արդյոք համակենտրոնացման դեպքում անձանց խմբին պետք է դիտարկվել որպես մեկ սուբյեկտ: Ընդ ո-

---

<sup>27</sup> Այդ մասին ավելի մանրամասն տես Օրենքի 4-րդ հոդված, «անձանց խումբ» հասկացություն:

րում, Օրենքի իրավակարգավորումների համատեքստում համակենտրոնացումների դեպքում եթե որպես մեկ սուբյեկտ դիտարկվի անձանց խումբը, ապա կարող է արդյոք այդ խումբը մեկ տնտեսավարող սուբյեկտ դիտարկվել, թե՛ այլ սուբյեկտի հետ միաձուլվելիս, թե՛ անձանց խումբ կազմող տնտեսավարող սուբյեկտների միջև միաձուլումներ կամ միացումներ իրականացվելիս:

Հանձնաժողովը 2009 թվականի թիվ 91-Ն որոշմամբ<sup>28</sup> պաշտոնապես պարզաբանել է, որ Օրենքի իմաստով անձանց խմբի մեջ մտնող սուբյեկտների միջև կատարվող Օրենքի 8-րդ հոդվածով թվարկված գործողությունները և (կամ) գործարքները համակենտրոնացում չեն համարվում:

Փաստորեն, Հանձնաժողովը վերը նշված հարցերը, որոնք պահանջում են հստակ օրենսդրական լուծումներ, լուծել է պաշտոնական պարզաբանման միջոցով, այդպիսի մոտեցումը չի կարելի համարել իրավական և արդարացի<sup>29</sup>:

Օրենքի 4-րդ հոդվածի համաձայն՝ իրավաբանական և (կամ) ֆիզիկական անձանց խումբը Օրենքի իմաստով անձանց խումբ է համարվում Հանձնաժողովի որոշմամբ:

Փաստորեն, Օրենքով նախատեսված չափանիշներին բավարարելը դեռևս բավարար չեն տնտեսավարող սուբյեկտներին անձանց խումբ համարելու համար և անհրաժեշտ է Հանձնաժողովի որոշումը:

Այսինքն, եթե օրինակ միաձուլման գործարքի կնքման պահին գործարքի կողմերը Օրենքի իմաստով համարվել են անձանց խումբ, սակայն չկա այդ մասին Հանձնաժողովի որոշում, ապա այդ սուբյեկտների գործարքը պետք է դիտարկել համակենտրոնացում:

Մեր կարծիքով, այս դեպքում պետք է կիրառել միասնական մոտեցում և առաջնորդվել այն նույն տրաբանությամբ, ինչ որ գերիշխող դիրք ունեցող համարելու դեպքում, երբ Հանձնաժողովի որոշումն ունի բացառապես ամրագրողական և ոչ թե ստեղծող բնույթ: Անձանց խմբի կարգավիճակն էլ գերիշխող դիրքի կարգավիճակի նման համարել փաստացի, օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող՝ անկախ Հանձ-

<sup>28</sup> Ընդունվել է 11.12.2009 թ., ուժի մեջ է մտել 11.12.2009 թ.: ՀՀԳՏ 2009.12.30/34(352):

<sup>29</sup> Հանձնաժողովը, ընդունելով նման որոշում, հակասել է պաշտոնական պարզաբանման իրավական նշանակությանը և խախտել է պաշտոնական պարզաբանմանը ներկայացվող պահանջները՝ ըստ էության ստեղծելով իրավունքի նորմ:

նաժողովի որոշման առկայության փաստից: Դրանով կապահովվի նաև իրավական որոշակիության, իրավական ակտի կանխատեսելիության և իրավական անվտանգության սկզբունքների անխաթար գործողությունը:

Ամփոփելով ուսումնասիրության արդյունքները՝ կարելի է փաստել, որ մրցակցությունը համարվում է տնտեսության և գործարարական հարաբերությունների առաջընթացի, նորարարական տեխնոլոգիաների ներդրմանը նպաստող հիմնական գործոն: Վերակազմակերպումը, որպես քաղաքացիաիրավական ինստիտուտ, ազդեցություն է ունենում նաև մրցակցային իրավիճակի վրա: Ընդ որում, այդ ազդեցությունը կարող է լինել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական: Վերակազմակերպումները, հատկապես միաձուլումների ու միացումների գործարքները համաշխարհային տնտեսության մեջ կազմում են կնքված բոլոր գործարքների 85 տոկոսը և ունեն աճման միտումներ: Այս ցուցանիշը վկայում է այն մասին, որ վերակազմակերպման գործընթացները ավելի են ինտենսիվանում և փոխում են տարբեր շուկաներում մրցակցության մակարդակը: Վերակազմակերպման գործընթացի՝ մրցակցային իրավիճակի վրա ունեցած ազդեցության գնահատման համար իրականացվում է պետական վերահսկողություն: Օրենքով սահմանվում են որոշակի իրավակարգավորումներ, որոնք ապահովում են մրցակցության պաշտպանությունը՝ վերակազմակերպման արդյունքում տեղի ունեցող հնարավոր բացասական փոփոխություններից: Ուսումնասիրությամբ արդեն վերհանվեցին քննարկվող թեմայի իրավակարգավորման մի շարք թերություններ և առաջադրվեցին հնարավոր լուծումներ, որոնք կարող են ապահովել գործարարական հարաբերությունների ոլորտում հիմնարար համարվող մրցակցության սկզբունքի անխաթար գործողությունը:



## ВОЗДЕЙСТВИЕ ПРОЦЕССА РЕОРГАНИЗАЦИИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННОЙ КОНКУРЕНЦИИ НА РЫНКАХ (ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ)

Данная статья посвящена исследованию проблем правового регулирования, связанных с воздействием процесса реорганизации на естественную конкуренцию в рынках.

Реорганизация, являющаяся гражданско-правовым институтом, имеет влияние не только на субъектов процесса реорганизации, но и на рынок и их участников. Два вида реорганизации: слияния и присоединение, в конкурентном законодательстве именуются как типы экономических концентраций. В результате проведения слияний и присоединений меняются степень конкуренции и доля субъектов в рынке, появляются доминирующие субъекты, и этот процесс может отрицательно повлиять на естественную конкуренцию:

В статье выявлены некоторые проблемы в правовом уровне регулирования экономических концентраций, в частности проблемы, связанные с слияниями и присоединениями и предложены пути решения этих проблем, которые могут обеспечить непрерывное действие конкуренции: одной из основополагающих принципов рыночных правоотношений.

Arsen Hovhannisyan  
*PhD student of the YSU Chair of Civil Law*

## IMPACT OF PROCESS OF REORGANIZATION FROM THE POINT OF VIEW OF ENSURING THE NATURAL COMPETITION IN THE MARKETS (LEGAL ASPECTS)

This article is dedicated to research of the problems of legal regulation concerning the impact of process of reorganization on the natural competition in the markets.

Reorganization, being a civil legal institute, has an impact not only on the subjects of process of the reorganization, but also on the market and its participants. Two types of reorganization: mergers and accessions, in a competition legislation named as types of economic concentrations. As a result of mergers and accessions changed degree of competition and stake of subjects in a market, appear dominant subjects, and this process can negatively impact on a natural competition:

In the article, some problems are revealed at the legal level of adjusting economic concentrations, in particular the problems, related to mergers and accessions and offered the ways of decision of these problems, that can provide the continuous action of competition: one of fundamental principles of market legal relationships.

**Բանալի բառեր՝** *մրցակցություն, վերակազմակերպում, միաձուլում, միացում, համակենտրոնացում, գերիշխող դիրք:*

**Ключевые слова:** *конкуренция, реорганизация, слияние, присоединение, концентрация, доминирующее положение.*

**Key words:** *competition, reorganization, merger, accession, concentration, dominant market position.*

## **ՖՈՒՏԲՈՒՆՑԻՆ ԱԿՈՒՄԲՆԵՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Պրոֆեսիոնալ սպորտը, առաջին հերթին պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլը, աշխարհի տնտեսության շարժիչ ուժերից է:

Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլը ձևավորվել է 19-րդ դ., Անգլիայում: 1885թ. կայացած հերթական ժողովից հետո Անգլիայի ֆուտբոլի ասոցիացիան հայտարարեց ֆուտբոլի պրոֆեսիոնալ հարթություն անցնելու մասին՝ թույլատրելով ֆուտբոլային ակումբներին վարձատրել իրենց կազմերում հանդես եկող ֆուտբոլիստներին<sup>2</sup>:

Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային իրավահարաբերություններին մասնակցում են բազմաթիվ սուբյեկտներ՝ ֆուտբոլային ակումբներ, պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստներ, ֆուտբոլային դպրոցներ, լիգաներ, ֆեդերացիաներ, մարզիչներ, մրցավարներ և այլն: Դրանցից երկուսը՝ պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստներն ու ֆուտբոլային ակումբները, հանդիսանում են պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային իրավահարաբերությունների հիմնական սուբյեկտները, քանի որ առանց այս երկու սուբյեկտների չի կարող խոսք լինել պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային մրցաշարերի մասին: Այլ կերպ ասած, հենց պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլիստներն ու ֆուտբոլային ակումբներն են ապահովում պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլի գոյությունը: Պրոֆեսիոնալ ֆուտբոլային իրավահարաբերությունների մյուս սուբյեկտները կոչված են օժանդակելու այս երկու սուբյեկտներին՝ իրենց գործունեությունն իրականացնելիս:

**«Ֆուտբոլային ակումբների իրավական կարգավիճակը ՀՀ-ում»** վերնագիրը կրող հոդվածի շրջանակներում փորձ է կատարվել վեր հանել ՀՀ-ում ֆուտբոլային ակումբների իրավական կարգավիճակի օրենսդրական ամրագրման մի շարք թերություններ, ինչպես նաև ՀՀ իրավական ակտերում առկա որոշ բացեր, մատնանշել ոլորտը կարգավորող ՀՀ իրավական ակտերի կատարելագործման ուղիները՝ արտասահմանյան մի շարք երկրների, այդ թվում, Իսպանիայի Թագավորության, Ֆրանսիայի Հանրապետության, Բելառուսի Հանրապե-

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Հայկյանց:

<sup>2</sup> Տե՛ս <http://www.betsstory.ru/istorija-professionalnogo-futbola-v-anglii.phtml>

տության և Ռուսաստանի Դաշնության (այսուհետ՝ ՌԴ) փորձը հաշվի առնելով:

Ինչպես արդեն նշվել է, ֆուտբոլային ակումբները հանդիսանում են պրոֆեսիոնալ սպորտի մասնակիցներ, ուստի, ակումբների իրավական կարգավիճակը մեծապես կախված է նրանից, թե կոնկրետ երկրի օրենսդրությունը ինչպիսի իրավանորմերի է առաջնություն տալիս պրոֆեսիոնալ սպորտի իրավական կարգավորման հարցում: Նշվածը հաշվի առնելով, մինչև ակումբների իրավական կարգավիճակին առնչվող խնդիրները քննարկելը, նպատակահարմար ենք համարում նախ անդրադառնալ պրոֆեսիոնալ սպորտի իրավական կարգավորման վերաբերյալ աշխարհում ձևավորված 2 հիմնական ամերիկյան և եվրոպական մոտեցումներին:

Այսպես, իր ձևավորումից ի վեր պրոֆեսիոնալ սպորտն ԱՄՆ-ում դիտվել է որպես ձեռնարկատիրական գործունեության հատուկ տեսակ<sup>3</sup>: 19-րդ դ. կեսերին ԱՄՆ-ում ի հայտ եկան թիմային սպորտաձևերի առաջին ակումբները, որոնք աստիճանաբար միավորվեցին լիգաներում՝ ընդհանուր խնդիրները (օրինակ՝ խաղի կանոնները և մրցումների ժամանակացույցը որոշելը) համատեղ լուծելու համար<sup>4</sup>: Ստեղծված լիգաներն ու ասոցիացիաները ակումբների գործունեությունը ծառայեցնում էին շահույթ ստանալուն: Իրենց տնտեսական գործունեության արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով լիգաները, բացի մրցումների կազմակերպումից և անցկացումից, կանոններ էին սահմանում ակումբների և պրոֆեսիոնալ մարզիկների աշխատանքային հարաբերությունները կանոնակարգելու համար՝ որոշակի սահմանափակումներ սահմանելով մարզիկների համար: Այսպիսով, սպորտային շուկայում թելադրելով խաղի կանոնները՝ լիգաները մոնոպոլ դիրք էին ձեռք բերում: Պրոֆեսիոնալ սպորտային իրավահարաբերությունների կարգավորման առանձնահատկությունը նրանում էր, որ, ի տարբերություն ձեռնարկատիրական գործունեության այլ ոլորտների, գործատուները և աշխատողներն ազատ չէին իրենց փոխհարաբերությունների ձևերն ու կարգը սահմանելիս և ստիպված էին ենթարկվել մոնոպոլ դիրք ունեցող լիգաների սահ-

<sup>3</sup> Տե՛ս **Кузнецов И. С.**, Решение Верховного Суда США 1922 года как начало становления спортивного права в США, Москва, "Юридический мир", 2009, N 8:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Гусов К. Н., Шевченко О. А.**, Спортивное право. Правовой статус спортсменов, тренеров, спортивных судей и иных специалистов в области физической культуры и спорта, М., Проспект, 2011 г., էջ 16:

մանած կանոններին, որոնք հաճախ տարբերակումներ էին դնում տարբեր ակումբների միջև և սահմանափակում նրանց իրավունքները: Այդ կանոններին չենթարկվելու դեպքում ակումբները զրկվում էին սպորտային շուկայում գործունեություն իրականացնելու իրավունքից<sup>5</sup>: Ըստ էության, լիգաների նման որոշումներն ընդունվում էին դրանց անդամ մի քանի ակումբների միջև ձեռք բերված համաձայնությունների արդյունքում, որոնք ցանկանում էին դուրս մղել մյուս՝ ավելի թույլ ակումբներին պայքարից և մոնոպոլիզացնել շուկան: Այսպիսով, ի տարբերություն Եվրոպայի, ԱՄՆ-ում սպորտի կոմերցիալիզացման հարցում առաջնայինը ոչ թե առանձին ակումբների, այլ լիգաների դերն էր:

19-րդ դ. 2-րդ կեսին ԱՄՆ-ում արդեն գործում էին բեյսբոլի 3՝ Ֆեդերալ, Ազգային և Նահանգային լիգաները: Դրանցից վերջին երկուսի միավորումը հանգեցրեց Ֆեդերալ լիգայի սնանկացմանը: Այս իրադարձությունից հետո Բալտիմոր բեյսբոլի ակումբը դիմեց դատարան ընդդեմ Ազգային և Ամերիկյան բեյսբոլային լիգաների՝ նրանց մեղադրելով Ֆեդերալ բեյսբոլային լիգայի դեմ ուղղված հակամրցակցային համաձայնության գալու և բեյսբոլի շուկան մոնոպոլիզացնելու մեջ և դատարանից պահանջեց պատասխանողների նկատմամբ կիրառել Շերմանի 1890 թ. հակատրեստային օրենքը, որն անօրինական էր համարում ցանկացած պայմանագիր, համաձայնություն կամ միավորում, ուղղված՝ ԱՄՆ-ի տարբեր նահանգներում գործող կազմակերպությունների՝ միմյանց միջև կամ արտասահմանյան կազմակերպությունների հետ ձեռք բերված համաձայնությամբ **առևտրի կազմակերպմանը**, շուկայում մոնոպոլ դիրք գրավելու նպատակով: 29.05.1922 թ. ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը գործի քննության արդյունքում հանգեց այն եզրակացության, որ Շերմանի օրենքը պրոֆեսիոնալ սպորտի ոլորտում իրականացվող ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ կիրառելի չէ հետևյալ պատճառներով՝

1. նախ, պատասխանողների գործունեությունը չի կարող համարվել տարբեր նահանգներում գործող անձանց միջև ձեռք բերված համաձայնություն, քանի որ նրանցից առնվազն մեկի՝ Ազգային լիգայի հիմնադիրների գաղափարի համաձայն՝ լիգան պետք է գործունեություն իրականացնե՛ր ԱՄՆ ոչ թե 1, այլ 7 նահանգներում, և հաշ-

---

<sup>5</sup> Տե՛ս И. С. Кузнецов, Решение Верховного Суда США 1922 года как начало становления спортивного права в США, Москва, "Юридический мир", 2009, N 8:

վի առնելով այն հանգամանքը, որ լիզայի անդամ ակումբներից յուրաքանչյուրի գործունեությունն անհնարին կլինեին առանց մյուս ակումբների, ուստի այս հարաբերությունների միջնահանգային բնույթը դրանց առանցքային և անբաժանելի հատկանիշն է: Դատարանը գտավ նաև, որ տարբեր քաղաքների և նահանգների ակումբների միջև խաղերում մեծ կարևորություն ունի մրցակցության տարրը: Հանդիսատեսի համար մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում այն խաղերը, որոնց մասնակցում են տարբեր նահանգների (հատկապես Հյուսիսի և Հարավի) ակումբներ: Դատարանը գտավ, որ պետք է տարբերակել բեյսբոլը որպես սպորտ, որը զվարճանալու և ֆիզիկական առողջությունը պահպանելու միջոց է և բեյսբոլը որպես բիզնես, որի էությունը կայանում է մրցաշարեր կազմակերպելու և անցկացնելու մեջ: Դատարանը նշեց, որ պատասխանողները զբաղվում են բեյսբոլով որպես բիզնես և նպատակ ունեն իրենց գործունեությունից շահույթ ստանալու: Երբ թիմերը մեկնում են այլ նահանգ խաղի, դա կատարվում է գործատուի (լիզայի) հրահանգով, որը շահույթ ստանում է հենց նմանատիպ բիզնես-օպերացիաներից: Իսկ շահույթ ստանալու համար շատ կարևոր է «միջնահանգային» ասպեկտը: Դատարանն ընդգծեց որ ակումբների շահույթը գոյանում է նաև մարզադաշտեր այցելողների գնած տոմսերի արժեքից, և որ ակումբները շահույթ ստանում են ոչ միայն տնային հանդիպումների ժամանակ վաճառված տոմսերից, այլև արտագնա խաղերի տոմսերի վաճառքից: Դատարանը նշեց, որ, չնայած, պատասխանող լիզաների անդամ ակումբներն ունեն իրենց իրավաբանական հասցեները որևէ կոնկրետ նահանգում, սակայն բիզնես վարելու տեսանկյունից, նրանք չունեն գտնվելու մշտական վայր, քանի որ մրցումների գրաֆիկով պայմանավորված անընդհատ տեղափոխվում են մի վայրից մեկ այլ վայր: Ուստի տարբեր նահանգների միջև կապերը ոչ մի այլ բիզնեսում այնքան սերտ չեն, ինչպես սպորտում:

2. Դատարանը նաև գտավ, որ պատասխանողների գործունեությունն ապրանքների առևտուր չէ, քանի որ մարզիկներին կամ նրանց գործունեությունը չի կարելի ապրանք, ուստի և առևտրի առարկա համարել<sup>6</sup>:

<sup>6</sup> Տե՛ս <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/259/200/case.html>  
<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/259/200/case.html>

Այսպիսով, դատարանը գտավ՝ քանի որ առանց միջնահանգային ասպեկտի սպորտային գործունեությունն անհնարին է, իսկ ֆուտբոլիստները և նրանց գործունեությունը չեն կարող դիտվել որպես ապրանք, ուստի հակատրեստային օրենքն այս դեպքում կիրառելի չէ։ Նման որոշմամբ ԱՄՆ-ի Գերագույն դատարանը սպորտային հարաբերությունների կարգավորման համար առաջնային համարեց սպորտային ասոցիացիաների, լիգաների սահմանած կանոնները։

Այս դատական նախադեպից հետո սպորտի ոլորտում մոնոպոլիան վերացնելու համար բազմաթիվ օրենսդրական նախաձեռնություններ եղան, սակայն սպորտային լիգաները լոբինգի շնորհիվ կարողացան թույլ չտալ դրանց ընդունումը ԱՄՆ-ի Կոնգրեսի կողմից։ Ստեղծված իրավիճակը շրջանցելու տարբեր փորձեր ձեռնարկվեցին։ Դրանց լավագույն օրինակներից է ԱՄՆ-ում եվրոպական ֆուտբոլի լիգայի (Major league soccer, այսուհետ՝ MLS) ստեղծումը, որը ոչ թե տարբեր ակումբների կողմից ստեղծված միություն է, այլ իրավաբանական անձ, որին պատկանում են ԱՄՆ-ի ֆուտբոլային առաջնությունում հանդես եկող ֆուտբոլային ակումբները ամբողջությամբ, կամ դրանց բաժնետոմսերի 50 %-ից ավելին։ Այսպիսով, բացառվում են ԱՄՆ-ի ֆուտբոլային առաջնությունում հանդես եկող ակումբների միջև մյուս ակումբների դեմ ձեռք բերվող համաձայնությունները, քանի որ դրանք ոչ թե հանդիսանում են MLS-ի անդամներ, այլ բոլորն էլ պատկանում են մեկ կազմակերպության՝ MLS-ին, հակատրեստային օրենսդրությունն էլ տարածվում է MLS-ի ձեռնարկատիրական գործունեության նկատմամբ<sup>7</sup>։

Ինչ վերաբերում է Եվրոպային, ապա այստեղ պրոֆեսիոնալ սպորտի վերաբերյալ ձևավորված իրավական մոտեցման վրա մեծ ազդեցություն է ունեցել Եվրոպական ընկերակցությունների դատարանի *Walrave and Koch v. Union Cycliste Internationale* և *Dona v. Mantero* գործերով<sup>8</sup>, հետևյալ եզրահանգումը. «.....Քանի որ պրոֆեսիոնալ մարզիկների գործունեությունը հասուցելի է, ուստի պրոֆեսիոնալ սպորտի նկատմամբ տարածվում են Ընկերակցության նորմերը..... ձեռնարկատիրական գործունեության վերաբերյալ,..... իսկ սպորտային ասոցիացիաների և լիգաների կանոնները

---

<sup>7</sup> Տե՛ս <https://ru.wikipedia.org/wiki/MLS>

<sup>8</sup> Տե՛ս **Гуськов С. И.**, Регулирование отношений в игровых видах профессионального спорта США, Экономика. Политика. Идеология. М., 1991, № 12, էջ 105-113:

պետք է համապատասխանեն օրենսդրությանը»<sup>9</sup>: Այսինքն, պրոֆեսիոնալ սպորտային հարաբերությունների կարգավորման մեջ առաջնային դերը Շնկերակցությունների դատարանը վերապահել է պետությանը, ոչ թե սպորտային լիգաներին, ինչպես ԱՄՆ-ում է:

Այժմ բազմաթիվ եվրոպական պետություններում գործում են սպորտային օրենսգրքեր կամ պրոֆեսիոնալ սպորտային իրավահարաբերությունները կարգավորող օրենքներ:

ՀՀ-ն պրոֆեսիոնալ սպորտի իրավական կարգավորման համար ընտրել է եվրոպական մոդելը և 26.06.2001 թ. ընդունել Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին օրենքը: Օրենքի 2-րդ հոդվածում տրված է պրոֆեսիոնալ սպորտի հետևյալ հասկացությունը.

**Պրոֆեսիոնալ սպորտ**՝ սպորտի բնագավառում **շահույթ հետապնդող գործունեություն**, որին մասնակցում են պրոֆեսիոնալ մարզական կազմակերպությունները (լիգաներ, ակումբներ, թիմեր), սպորտը որպես մասնագիտություն ընտրած մարզիկները:

Նույն օրենքի 8-րդ հոդվածը սահմանում է՝

Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի ազգային համակարգի մասն են կազմում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառի **հետևյալ հասարակական կազմակերպությունները՝**

ա) Հայաստանի ազգային օլիմպիական կոմիտեն.

բ) մարզաձևերի ազգային ֆեդերացիաները.

գ) այլ մարզական հասարակական կազմակերպությունները, միությունները և **ընկերությունները:**

Նույն օրենքի 14-րդ հոդվածը Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի ազգային համակարգում է ընդգրկել այլ մարզական հասարակական կազմակերպությունները, միությունները, ընկերությունները և ակումբները՝ սահմանելով՝

Այլ մարզական հասարակական կազմակերպությունները, միությունները, ընկերություններն ու **ակումբներն իրականացնում են ֆիզկուլտուրային-առողջարարական, մարզական հանրային միջոցառումներ, ինչպես նաև մարզաձևերի զարգացման և մարզական հերթափոխի պատրաստման ծրագրեր:**

---

<sup>9</sup> Ст. 4 Гусов К. Н., Шевченко О. А., Спортивное право. Правовой статус спортсменов, тренеров, спортивных судей и иных специалистов в области физической культуры и спорта, М., Проспект, 2011 г., էջ 16-17:



Փաստորեն, օրենքը հասարակական կազմակերպությունների թվում ընդգրկել է նաև ընկերությունները, ինչն օրենսդրական կոպիտ սխալ է:

Բացի այդ, չնայած, որ օրենքում օգտագործվում է «ակումբ» տերմինը, դրա սահմանումը տրված չէ, որն է անդրադարձ չկա նաև մարզական ակումբների իրավական կարգավիճակին:

Խնդիրը մասամբ լուծվել է Հայաստանի ֆուտբոլի ֆեդերացիայի (այսուհետ՝ ՀՖՖ) կողմից ընդունված Ֆուտբոլիստների կարգավիճակի և տեղափոխության կանոնակարգի (այսուհետ՝ ՖԿՏ կանոնակարգ) վերջին՝ 2012 թ. խմբագրության 2-րդ հոդվածում, որտեղ տրված է ֆուտբոլային ակումբի հետևյալ բնորոշումը

Իրավաբանական անձ՝ **անկախ կազմակերպատիրական ձևից կամ կազմակերպություն**, որը թիմեր է ներկայացնում ՀՖՖ-ի հովանու ներքո անցկացվող մրցումներին, ներդրումներ է կատարում ֆուտբոլիստների մարզման և ուսուցման ոլորտում:

Ինչպես կարելի է նկատել, ՀՀ Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին օրենքը սահմանում է, որ պրոֆեսիոնալ սպորտը շահույթ հետապնդող գործունեություն է, նման մոտեցումը միանգամայն ընդունելի է, քանի որ ֆուտբոլային ակումբների գործունեությունը ներառում է պրոֆեսիոնալ սպորտային մրցումներին մասնակցելը, տրանսֆերային գործարքներ կնքելը, մարզադաշտերը և մարզագույքը վարձակալության հանձնելը, սպորտային մրցումների տոմսերի վաճառքը, ակումբի տարբերանշանները կրող իրերի վաճառքը, գովազդները, խաղերի հեռարձակման իրավունքի վաճառքը և այլն, որոնք շահույթ են բերում ակումբներին: ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվ. համաձայն:

Իրավաբանական անձինք կարող են լինել իրենց **գործունեությանը շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող (առևտրային)** կամ շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող և ստացված շահույթը մասնակիցների միջև չբաշխող (ոչ առևտրային) կազմակերպություններ: Վերոնշյալից կարելի է եզրակացնել, որ ֆուտբոլային ակումբները ՀՀ-ում պետք է ստեղծվեն որպես առևտրային կազմակերպություններ, քանի որ նրանց գործունեության նպատակը շահույթ ստանալն է: Ֆուտբոլային ակումբների ստեղծումը որպես ոչ առևտրային կազմակերպություններ այն դեպքերում, երբ ֆուտբոլային ակումբների հիմնադիրները, ակումբ հիմնադրելով, շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդեն, պարզապես ցանկանան նպաստել սպորտի զար-

զացմանը՝ ստացված շահույթը չբաշխելով, այլ ուղղելով սպորտի զարգացմանն ուղղված տարբեր ծրագրերի ֆինանսավորմանը, համարում ենք անընդունելի հետևյալ պատճառներով՝

1. ցանկացած ֆուտբոլային ակումբ հետապնդում է սպորտը զարգացնելու նպատակ: Դա պայմանավորված է նրանով, որ սպորտի զարգացումն իր հերթին շահույթի նոր հնարավորություններ է ընձեռում ակումբներին: Սպորտի զարգացումը ակումբները փորձում են իրականացնել տարբեր միջոցներով, այդ թվում՝ իրենց կազմերը հզորացնելով և պրոֆեսիոնալ սպորտային մրցաշարերում իրենց մասնակցությամբ՝ առնվազն ակումբների միջև մրցակցությունը մեծացնելով, առավելագույնը հաղթանակի հասնելով:

2. Ֆուտբոլային ակումբների գործունեության հիմնական ուղղությունը պրոֆեսիոնալ մրցաշարերի մասնակցելն է, իսկ սպորտային մրցումներն անցկացվում են հաղթողներին և մնացած տեղերը զբաղեցնող մասնակիցներին որոշելու և մրցանակային ֆոնդը նրանց միջև բաշխելու համար: Պրոֆեսիոնալ սպորտային մրցաշարերին մասնակցելիս՝ ակումբները, եթե այլ գործարքներ չկնքեն, ապա, տոմսերի վաճառք իրականացնել պարտավոր են, քանի որ տոմսերի վաճառքից ստացված գումարներից հատկացումներ կատարվում են նաև մրցակից թիմերին: Այսինքն, պրոֆեսիոնալ սպորտային մրցաշարերին մասնակցելով, ակումբներն արդեն իսկ իրականացնում են շահույթ ստանալուն ուղղված գործունեություն, քանի որ սպորտային մրցաշարերին մասնակցությունն անգամ շահույթ է բերում այդ ակումբներին, իսկ մրցանակային տեղեր զբաղեցնելը, ինչին ձգտում է յուրաքանչյուր պրոֆեսիոնալ ակումբ՝ հետապնդելով սպորտը զարգացնելու նպատակ, ապահովում է լրացուցիչ ավելի բարձր եկամտով:

3. Ինչ վերաբերում է ստացված շահույթը ակումբի հիմնադիրների միջև չբաշխելուն, ապա շահույթը չբաշխելը դեռ չի նշանակում, որ իրավաբանական անձն առևտրային չէ: Իրավաբանական անձի շահույթ ստանալու նպատակը (որը հետապնդում է ֆուտբոլային ակումբն այնքանով, որքանով ստեղծվում է պրոֆեսիոնալ մրցաշարերի մասնակցելու համար), ՀՀ քաղ. օր. 51-րդ հոդվածի իմաստից ելնելով, արդեն իսկ բավարար է այն առևտրային կազմակերպություն համարելու համար: Շահույթը բաշխել-չբաշխելու խնդիրը երկրորդական է, քանի որ, հիմնադիրներն իրենք են որոշում, թե ինչպես վարվել ստացված գումարների հետ, ՀՀ քաղ. օր. 82-րդ, 90-րդ, 114-րդ

հողվ. բովանդակությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ առևտրային կազմակերպության ստացած շահույթը կարող է և ընդհանրապես չբաշխվել, ի վերջո, եթե առևտրային կազմակերպությունը շահույթ չի ստանում կամ, ՀՀ քաղ. օր. վերոնշյալ հոդածների ուժով, չի բաշխում ստացված շահույթը, կազմակերպությունը չի դադարում առևտրային համարվելուց:

4. Ոչ առևտրային կազմակերպությունները հիմնադրվում են շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող գործունեություն իրականացնելու համար, հստակ պետք է լինեն ինչպես ոչ առևտրային կազմակերպության նպատակները, այնպես էլ գործունեության ձևերը, որոնք պետք է տարբերվեն առևտրային գործունեության իրականացման ձևերից: Իհարկե, ՀՀ քաղ. օր. 51-րդ հոդվ. ոչ առևտրային կազմակերպություններին հնարավորություն տալիս է զբաղվել ձեռնարկատիրական գործունեությամբ (ստեղծելով ընկերություններ կամ ընկերակցություններ կամ մասնակցելով դրանց), այն դեպքում, երբ դա ծառայում է նրանց նպատակների իրականացմանը, բայց ոչ մի դեպքում ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացումը չպետք է դառնա ոչ առևտրային կազմակերպության հիմնական գործունեությունը: Այս համատեքստում, եթե ենթադրենք, որ ֆուտբոլային ակումբները կարող են ստեղծվել ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար սահմանված կազմակերպաիրավական ռոկե՝ ձևով, ապա այս դեպքում ինչպես տարբերել որպես առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպություններ գրանցված ֆուտբոլային ակումբների գործունեությունը: Ամեն դեպքում, պրոֆեսիոնալ ակումբի գործունեության հիմնական ձևը պրոֆեսիոնալ մրցաշարերին մասնակցելն է, որը ենթադրում է նաև տոմսերի վաճառք, տրանսֆերային գործարքներ, գովազդի տեղադրում իրեն պատկանող մարզադաշտում և այլն, ուստի ինչպիսին պետք է լինի ոչ առևտրային կազմակերպություն հանդիսացող ֆուտբոլային ակումբի հիմնական գործունեությունը, որ ուղղված չլինի շահույթ ստանալուն և որը նրան տարբերակի առևտրային գործունեություն իրականացնող ակումբից՝ միևնույն ժամանակ պահպանելով ֆուտբոլային ակումբի էությունը:

Ի վերջո, եթե ռոկե՝ անձ ցանկանում է նպաստել սպորտի զարգացմանը և իրոք չի հետապնդում շահույթ ստանալու նպատակ, ապա կարող է կառուցել մարզաբազաներ և անվճար տրամադրել ակումբներին, ստեղծել ֆուտբոլային և մարզչական դպրոցներ, այսինքն նպաստել սպորտի զարգացմանն այնպիսի գործունեությամբ,

որը կապված չէ այնպիսի մեծածավալ բիզնես-օպերացիաների հետ, ինչպիսին ֆուտբոլային ակումբների դեպքում է:

Վերոգրյալի կապակցությամբ անդրադառնանք նաև ՀՀ Արդարադատության նախարարության կայքում վերջերս տեղադրված Հասարակական կազմակերպությունների մասին ՀՀ օրենքի նախագծին<sup>10</sup>, որի 8-րդ հոդվածը սահմանում է՝

Կազմակերպությունը կարող է իր սահմանած նպատակներին համապատասխան **անձամբ իրականացնել ձեռնարկատիրական գործունեություն** կամ մասնակցել դրան:

Ընդ որում, այս նախագիծը որևէ սահմանափակում չի նախատեսում ՀԿ-ների կողմից անձամբ ձեռնարկատիրական գործունեություն իրականացնելու հարցում:

Հաշվի առնելով, որ ՀՀ քաղ. օր. կամ ՀՀ այլ օրենսդրական ակտ, ի տարբերություն, օրինակ, Գերմանիայի առևտրային օրենսգրքի 2-րդ հոդվ., չի սահմանում գործունեության տեսակների ցանկ, որը կարող է բացառապես առևտրային կազմակերպություններն իրականացնել, այլ սահմանում է միայն, որ շահույթ ստանալու նպատակի առկայությունը կամ բացակայությունն է առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպությունների տարբերակման առանցքային հատկանիշը, կարծում ենք, որ նման նորմի սահմանումը կվտանգի շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող և նման նպատակ չհետապնդող գործունեության միջև եղած սահմանները և կստեղծվեն չարաշահումների և փողերի վաճման մեծ հնարավորություններ (կստեղծվեն բազմաթիվ հասարակական կազմակերպություններ, որոնք, հոչակելով շահույթ ստանալուն չուղղված տարբեր նպատակներ, կսկսեն անձամբ զբաղվել ցանկացած բիզնեսով՝ ստացված շահույթը յուրացնելով տարբեր ծրագրերի իրականացման անվան տակ):

Այսպիսով, կարծում ենք՝ քանի որ ողջ աշխարհում ընդունված մոտեցում է, որ պրոֆեսիոնալ սպորտը շահույթ, եկամուտ ստանալուն ուղղված գործունեություն է, ուստի նման գործունեություն իրականացնելու նպատակով ստեղծված իրավաբանական անձինք չեն կարող գրանցվել ոչ առևտրային կազմակերպությունների համար սահմանված կազմակերպատիրական ձևերով:

---

<sup>10</sup> St. 'u <http://justice.am/legal/view/article/713>

Անդրադառնանք այս խնդրի լուծմանը տարբեր երկրների դրսևորած մոտեցումներին և փորձենք առաջարկել խնդրի լուծման մեր տարբերակը:

**Բելառուսի հանրապետության** 2013 թ. սպորտային օրենսգրքի նախագծի 14-րդ հոդվածը սահմանում է սպորտային իրավահարաբերությունների սուբյեկտների շրջանակը՝ դրանք բաժանելով 3 խմբի՝

1. սպորտի կառավարմանը մասնակցող սուբյեկտներ,
2. սպորտային մրցումների անմիջականորեն մասնակցող սուբյեկտներ,
3. սպորտի զարգացմանը, սպորտային մրցումների կազմակերպմանն ու անցկացմանն օժանդակող սուբյեկտներ:

Սպորտային մրցումներին անմիջականորեն մասնակցող սուբյեկտները, ըստ նշյալ նախագծի, հանդիսանում են մարզիկները, սպորտային ակումբները, մարզիչներն ու մրցավարները: Ըստ նույն նախագծի 18-րդ հոդվածի՝ սպորտային ակումբները կարող են ստեղծվել օրենսդրությամբ նախատեսված ցանկացած կազմակերպչիրավական ձևով: Սակայն պետք է նշել, որ Բելառուսի սպորտային օրենսգրքի նախագիծը տալիս է պրոֆեսիոնալ սպորտի հետևյալ բնորոշումը:

**Պրոֆեսիոնալ սպորտ** - սպորտի այն մասը, որը ենթադրում է ձեռնարկատիրական, աշխատաքային և օրենքով չարգելված այլ գործունեության իրականացում՝ ուղղված սպորտային միջոցառումների կազմակերպումից և անցկացումից եկամուտներ ստանալուն:

Այսպիսով, չնայած, որ Բելառուսի սպորտային օրենսգրքի նախագիծը բավականին հաջող է սահմանել պրոֆեսիոնալ սպորտի հասկացությունը և սպորտային իրավահարաբերությունների մասնակիցների շրջանակը, այնուամենայնիվ, ինչպես և մեր օրենսդիրը, հնարավոր է համարել սպորտային ակումբների հիմնադրումը ցանկացած կազմակերպչիրավական ձևով:

**ՌԴ** 04.12.2007 թ. սպորտի մասին օրենքի 2-րդ հոդվածի 11-րդ կետում տրված է պրոֆեսիոնալ սպորտի հետևյալ բնորոշումը՝

**Պրոֆեսիոնալ սպորտ** - սպորտի մաս, ուղղված սպորտային մրցումների կազմակերպմանն ու անցկացմանը, որոնց, որպես իրենց հիմնական գործունեություն, պատրաստվելու և մասնակցության համար մարզիկները կազմակերպիչներից ստանում են վարձատրություն և/կամ աշխատավարձ:

Նույն հոդվածի 30-րդ կետում տրված է ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի կազմակերպության հետևյալ բնորոշումը.

**Իրավաբանական անձ, անկախ կազմակերպաիրավական ձևից,** որի հիմնական գործունեությունը ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառն է: Սույն օրենքի դրույթները տարածվում են նաև այն անհատ ձեռներեցների նկատմամբ, ովքեր իրենց հիմնական գործունեությունն իրականացնում են ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառում:

ՌԴ սպորտի մասին օրենքի 19-րդ հոդվածը սահմանում է, որ **սպորտային ակումբներն** այն իրավաբանական անձինք են, որոնք իրականացնում են մարզումային, մրցումային և ֆիզդաստիարակչական գործունեություն և կարող են հիմնադրվել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց կողմից օրենսդրությանը համապատասխանող ցանկացած կազմակերպաիրավական ձևով:

Փաստորեն, ՌԴ Սպորտի մասին օրենքը պրոֆեսիոնալ սպորտի հասկացությունն ամրագրելիս, դրանում չի ներառել սպորտային մրցումների կազմակերպիչների և մասնակիցների շահույթ ստանալու նպատակը, ուստի, ամրագրել է, որ սպորտային ակումբներն էլ կարող են ստեղծվել ցանկացած կազմակերպաիրավական ձևով: Սակայն, ՌԴ-ում սպորտային մրցումների կազմակերպումն ու անցկացումը տեղի է ունենում նույն մեխանիզմով, ինչ և այն երկրներում, որտեղ պրոֆեսիոնալ սպորտը դիտվում է որպես շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեություն (մրցումների մասնակիցներն ու հաղթողները ստանում են դրամական պարգևներ, ակումբները շահույթ են ստանում իրենց խաղերի հեռարձակումներից, գովազդային արձավներից, մարզիկների մարզաշապիկների, ակումբների տարբերանշանները կրող իրերի վաճառքից, տրանսֆերային գործարքներից և այլն), ուստի, ՌԴ-ում ևս պրոֆեսիոնալ սպորտը շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեություն է, չնայած օրենսդրական ուղղակի ամրագրման բացակայությանը:

31.05.2007 թ. Պրոֆեսիոնալ սպորտի մասին **ԱՊՀ նմուշային օրենքի** 1-ին հոդվածում տրված են պրոֆեսիոնալ սպորտի և պրոֆեսիոնալ սպորտային ակումբի հետևյալ հասկացությունները՝

**Պրոֆեսիոնալ սպորտ**՝ սպորտային մրցաշարերին մասնակցող ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց պրոֆեսիոնալ սպորտային գործունեություն, որը նպատակաուղղված է սպորտային բարձր արդյունքների հասնելուն և եկամուտ ստանալուն:

**Պրոֆեսիոնալ սպորտային ակումբ.** պետության օրենսդրության հիման վրա գործող իրավաբանական անձ, որը պայմանագրային կամ անդամության հարաբերությունների մեջ է մտնում սպորտային ֆեդերացիայի կամ պրոֆեսիոնալ սպորտային կազմակերպության հետ, մասնակցում է սպորտային մրցաշարերի և այդ գործունեությունից շահույթ ստանում:

Այսպիսով, պրոֆեսիոնալ սպորտի մասին ԱՊՀ նմուշային օրենքը ևս պրոֆեսիոնալ սպորտային ակումբները դիտում է որպես առևտրային կազմակերպություններ:

Սպորտային ակումբների կարգավիճակն ամրագրելիս հետաքրքիր մոտեցում են դրսևորել Իսպանիայի և Ֆրանսիայի օրենսդիրները:

**Իսպանիայի՝ 15.10.1990 թ. սպորտի մասին օրենքը** պրոֆեսիոնալ սպորտը դիտում է որպես շահույթ ստանալուն ուղղված գործունեություն: Օրենքի 13-րդ հոդվածի համաձայն՝ **սպորտային ակումբները** ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց միավորումներ են, որոնց նպատակն է մեկ կամ մի քանի սպորտաձևերի զարգացումը, ակումբների անդամների կողմից կոնկրետ սպորտաձևով մարզումների անցկացումը և մասնակցությունը սպորտային միջոցառումներին և մրցումներին:

Ըստ նույն օրենքի 14-րդ հոդվածի՝ սպորտային ակումբները կարող են հիմնադրվել հետևյալ կազմակերպարարական ձևերով՝

1. Ունիտար սպորտային ակումբներ,
2. Հիմնական սպորտային ակումբներ,
3. Սպորտային բաժնետիրական ընկերություններ:

Ըստ նույն օրենքի 19-րդ հոդվածի սպորտային ակումբները կամ նրանց պրոֆեսիոնալ թիմերը, որոնք մասնակցում են համապետական պաշտոնական պրոֆեսիոնալ սպորտային մրցումներին, պետք է հիմնադրվեն սպորտային բաժնետիրական ընկերությունների տեսքով: Նման ընկերությունների վրա տարածվում են բաժնետիրական ընկերությունների մասին կանոնները՝ հաշվի առնելով այս ակումբների գործունեության առանձնահատկությունները:

Ինչպես կարելի է նկատել, իսպանական օրենսդիրն ավելի մանրամասն կարգավորում է նախատեսել ակումբների կարգավիճակը սահմանելիս, իրավացիորեն նշելով, որ պաշտոնական սպորտային պրոֆեսիոնալ մրցաշարերին մասնակցող ակումբները պարտադիր պետք է հիմնադրվեն որպես բաժնետիրական ընկերություններ:

Նման մոտեցումը լիովին արդարացված է, քանի որ պաշտոնական պրոֆեսիոնալ մրցաշարերին մասնակցելիս, տրանսֆերներ իրականացնելիս ակումբները և դրանց հիմնադիրները հենց շահույթ ստանալու նպատակ են հետապնդում: Սակայն, այնքան էլ համաձայն չենք իսպանական օրենսդրի այն մոտեցմանը, որ պաշտոնական պրոֆեսիոնալ մրցաշարերին մասնակցելու նպատակ չհետապնդող սպորտային կազմակերպություններն օրենքում ևս անվանվում են ակումբներ: Ըստ էության, ունիտար և հիմնական ֆուտբոլային ակումբները նպատակաուղղված են կադրերի պատրաստմանը, մարզումային գործընթացը կազմակերպելուն, ոչ թե մրցումներին մասնակցելուն, ուստի առավել նպատակահարմար ենք համարում դրանք անվանել ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառի ոչ առևտրայի կազմակերպություններ:

**Ֆրանսիայի** սպորտային օրենսգիրքը պրոֆեսիոնալ սպորտը ևս դիտում է որպես շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեություն: Օրենսգրքում առանձնացված են սպորտի ոլորտում գործունեություն իրականացնող այնպիսի կազմակերպություններ, ինչպիսիք են **սպորտային ասոցիացիաները և սպորտային ընկերությունները**: Օրենսգրքի L-121-1 հոդվածի համաձայն՝ սպորտային ասոցիացիաները հիմնադրվում են Ասոցիացիաների մասին 01.06.1901 թ. օրենքով սահմանված կարգով: Ասոցիացիաների մասին օրենքն էլ տարածվում է միայն շահույթ ստանալու նպատակ չհետապնդող կազմակերպությունների վրա: Ուստի, սպորտային ասոցիացիաներն այն կազմակերպություններն են, որոնք գործունեություն են իրականացնում սպորտի բնագավառում՝ առանց շահույթ ստանալու նպատակի (դպրոցական և ուսանողական սպորտային ասոցիացիաներ, հաշմանդամների սպորտային ասոցիացիաներ և այլն):

Նույն օրենքի L-122-1 հոդվածի համաձայն՝ սպորտային ֆեդերացիայի անդամ յուրաքանչյուր սպորտային ասոցիացիա, որը մասնակցում է եկամուտ բերող սպորտային միջոցառումների կազմակերպմանը ..... կամ այդ միջոցառումներին մասնակցելու համար վարձատրում է իր մարզիկներին ....., այդ գործունեությունը կառավարելու համար պետք է ստեղծի առևտրային ընկերություն, որի գործունեությունը կարգավորվում է Ֆրանսիայի առևտրային օրենսգրքով:

Ֆրանսիան հստակ ամրագրել է, որ յուրաքանչյուր ասոցիացիա, որը կցանկանա զբաղվել սպորտի բնագավառում շահույթ ստանալու նպատակ հետապնդող գործունեությամբ, պետք է հիմնադրի առևտ-



րային ընկերություն, ասվածը հավասարապես վերաբերում է նաև այլ կազմակերպություններին և ֆիզիկական անձանց:

Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ առաջարկում ենք ՀՀ ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին օրենքում «Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառի հասարակական կազմակերպություններ» տերմինի փոխարեն ամրագրել, «Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի կազմակերպություններ» հասկացությունը, որն իր մեջ կներառի ֆուտբոլային ակումբները, ֆեդերացիաները, լիգաները, մարզադպրոցները, տեխնիկական կենտրոնները, ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառում գործունեություն իրականացնող այլ առևտրային և ոչ առևտրային կազմակերպությունները: Ինչ վերաբերում է սպորտային ակումբների իրավական կարգավիճակի սահմանմանը, ապա առաջարկում ենք հետևյալ սահմանումը:

**Սպորտային ակումբ** - առևտրային կազմակերպություն, որի հիմնական նպատակը կոնկրետ սպորտաձևով պրոֆեսիոնալ մարզիկների մարզումների կազմակերպումը և պաշտոնական պրոֆեսիոնալ սպորտային մրցումներին մասնակցությունն է:

Առաջարկում ենք նաև սպորտային ֆեդերացիաների իրավական ակտերում տրված ակումբների հասկացությունները համապատասխանեցնել վերը նշված հասկացությանը:

**Айкуи Седракан**

*Аспирант кафедры гражданского права ЕГУ*

## **ПРАВОВОЙ СТАТУС ФУТБОЛЬНЫХ КЛУБОВ В РА**

В статье представлены понятия «профессиональный спорт» и «футбольный клуб» как правовые категории. В статье мы попытались выявить те проблемы, которые существуют в правовых актах РА, регулирующих сферу спортивных отношений и предложить пути для совершенствования законодательства. В статье было также представлено спортивное законодательство ряда зарубежных стран, зарубежный опыт определения правового статуса спортивных клубов. С учетом зарубежного опыта и анализом действующего законодательства РА мы попытались дать понятие спортивного клуба, которое содержит в себе и футбольные клубы.

## THE LEGAL STATUS OF THE FOOTBALL CLUBS IN THE RA

In the article headed «The legal status of the football clubs in the RA» «professional sport» and «football club» definitions are presented as legal categories. We have tried to detect the problems of the RA legal acts which regulate sport legal relations and offer ways to improve the related legislation. In the article we have reverted to a number of foreign countrys' sport legislation, professional sport and professional sport club's legal status determining foreign experience. Taking into account foreign experience and analysing acting legislation of the RA have tried to determine sport club conception which also includes football clubs.

**Բանալի բառեր՝** պրոֆեսիոնալ սպորտ, ֆուտբոլային ակումբ, ֆուտբոլային առաջնություն, շահույթ ստանալու գործունեություն, առևտրային կազմակերպություն, ոչ առևտրային կազմակերպություն:

**Ключевые слова:** профессиональный спорт, футбольный клуб, футбольная лига, деятельность извлечения прибыли, коммерческая организация, некоммерческая организация.

**Key words:** professional sport, football club, football league, action chasing a goal to receive profit, commercial organization, nonprofit organizations.

## ՄԱՐՔԵԹԻՆԳԸ ՈՐՊԵՍ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՕԲՅԵԿՏ

«Մարքեթինգ» բառը (անգլերեն «market»՝ շուկա) անգլերենից թարգմանաբար նշանակում է «գործողություն շուկայում», «շուկայական գործունեություն»: 80-ական թվականների սկզբում տնտեսագիտական գրականության մեջ օգտագործվում էր «շուկայագիտություն» տերմինը, սակայն առավել տարածում ստացավ «մարքեթինգ» տերմինը: Մարքեթինգը շահույթ ստանալու, վաճառքների ծավալները ընդլայնելու նպատակով սպառողների պահանջարկի ուսումնասիրմանը, ձևավորմանը և բավարարմանը ուղղված գործունեություն է: Մարքեթինգը փիլիսոփայություն է, որը կանխորոշում է մրցակցության պայմաններում սուբյեկտների գործունեության տակտիկան և, կառավարչական որոշումների ընդունման հիմնավորվածությունը<sup>2</sup>:

Վերջին տարիներին ՀՀ-ում մեծ տարածում գտած՝ մարքեթինգի խնդիրների ուսումնասիրությանն ուղղված տպագրված գիտական աշխատությունները մեծ մասամբ թարգմանություններ են և կարգավորում են միայն մարքեթինգի տնտեսական ասպեկտները: Մարքեթինգի իրավական կարգավորման հիմնախնդիրները ՀՀ իրավագիտության մեջ անտեսվել են: ՌԴ-ում կատարվել են մարքեթինգային հետազոտությունների կատարման առանձին ուղղությունների իրավական կարգավորման հիմնախնդիրների ուսումնասիրություն, իսկ դեռևս 90-ական թվականների վերջին հրատարակվել է մարքեթինգային գործունեության իրավական կարգավորման համալիր ուսումնասիրմանը նվիրված առաջին աշխատությունը<sup>3</sup>:

Իրավունքն իրենից ներկայացնում է վարքագծի համապարտադիր կանոնների համակարգ, որը

- սահմանվում և պաշտպանվում է պետության կողմից,

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.թ., դոցենտ Գ. Հ. Բեքմեդյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Филип Котлер**, «Основы маркетинга», перевод с английского В. Б. Боброва, Москва, Издательства «Прогресс», 1991, էջ 55:

<sup>3</sup> Տե՛ս **Карасева М. В.**, Правовое регулирование маркетинговой деятельности //Маркетинг в России и за рубежом. 1999, № 1., էջ 121:

- արտահայտում է իրավահարաբերության մասնակիցների անհատական և ընդհանուր շահերը,
- հասարական հարաբերությունների պետական կարգավորիչի դեր ունի:

Իրավունքի և մարքեթինգի կապը հասկանալու համար անհրաժեշտ ենք համարում ընդգծել, որ իրավունքը կազմում է մակրո և միկրո միջավայրի մասը և իրենից ներկայացնում է պետության կամքը:

Շետևաբար, իրավունքը մարքեթինգի վրա ազդում է հետևյալ ձևով՝

- իրավունքը սահմանում է մարքեթինգային գործունեության սուբյեկտի կարգավիճակը,
- սահմանում է մարքեթինգային գործունեության սուբյեկտի իրավունքները և պարտականությունները,
- կարգավորում է մարքեթինգային գործունեության սուբյեկտի պատասխանատվությունը,
- կարգավորում է սուբյեկտի հարաբերությունները շուկայական գործունեության մյուս մասնակիցների, այդ թվում պետության հետ,

- իրավունքի միջոցով սահմանվում է տեղեկատվության ստացման, կազմակերպման, կառավարման կարգը և այլն:

Ընդհանրացնելով կարելի է ասել, որ մարքեթինգն իրավական կարգավորման ենթարկվում է երկու տեսակ դեպքերում՝

1. երբ իրավաբանական անձի կամ անհատ ձեռնարկատիրոջ (անհատ գործարարի)<sup>4</sup> մարքեթինգային գործունեությունը առնչվում է պետական և հասարակական շահերին:

2. երբ մարքեթինգային միջոցառումները երկու կամ ավելի անձանց մասնակցությամբ իրավահարաբերություններ են և, հետևաբար, պայմանագրային կարգավորման կարիք ունեն:

### **Մարքեթինգի հանրային –իրավական ասպեկտները:**

Տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից առանձին մարքեթինգային միջոցառումների իրականացումը կարող է անբարենպաստ ազդեցություն ունենալ շարքային քաղաքացիների և ամբողջությամբ հա-

---

<sup>4</sup> Տե՛ս **Քաթևոյան Տ. Կ.**, Գործարարական իրավունք: Երևանի պետ. համալսարան.-Եր.: Երևանի համալս. հրատ., 2007, էջ 41-55:

սարակության վրա մրցակցության սահմանափակման, սպառողների իրավունքների և օրինական շահերի խախտման հետևանքով: Հասարակության վրա մարքեթինգի անբարենպաստ ազդեցությունը կանխելու և քաղաքացիների, իրավաբանական անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության նպատակով պետությունը սահմանում է կանոններ, որոնք ուղղված են մենաշնորհի սահմանափակմանը, մրցակցության պաշտպանությանը, սպառողների իրավունքների պաշտպանությանը: Տնտեսվարող սուբյեկտները պետք է հաշվի առնեն օրենքի նորմերը իրենց մարքեթինգային գործունեությունը պլանավորելիս և իրականացնելիս:

Առավելագույն շահույթ ստանալու, շուկան գրավելու ձգտումը չպետք է խախտի ինչպես մրցակից կազմակերպությունների, այնպես էլ շարքային սպառողների իրավունքներն ու օրինական շահերը: Այդ պատճառով էլ մարքեթինգային գործունեության պետական կարգավորման ուղղություններից մեկն էլ անբարեխիղճ մրցակցությունը կանխող և արգելող կանոնների սահմանումն է:

Մրցակցությունը շուկայական տնտեսության անբաժանելի մասն է:

Մրցակցության մասին օրենսդրությունը ունի գրեթե 100-ամյա պատմություն: 1890 թ. ԱՄՆ-ում ընդունված Շերմանի օրենքը մրցակցության կամ հակամենաշնորհային օրենսդրության զարգացման սկիզբը դրեց<sup>5</sup>:

ՌԴ-ում մրցակցային հարաբերությունները կարգավորող «Մրցակցության և ապրանքային շուկայում մենաշնորհային գործունեությունը սահմանափակելու մասին» օրենքն ընդունվել է 1991 թ., իսկ 2006 թ. ընդունվեց «Մրցակցության պաշտպանության մասին» օրենքը:

Մեր երկրում մրցակցության մասին օրենսդրությունը գոյություն ունի գրեթե 10 տարի: Ընդ որում անբարեխիղճ մրցակցության կանխման իրավական հիմքերը դրվել են դեռևս ԽՍՀՄ և միութենական հանրապետությունների քաղաքացիական օրենսդրության հիմունքների 5-րդ հոդվածում, որն արգելում էր քաղաքացիական իրավունքների օգտագործումը մրցակցության սահմանափակման նպատակով, ինչպես նաև շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահումը:

---

<sup>5</sup> St' u **Иванов И. Д.**, Современные монополии и конкуренция. М., 1980, էջ 121:

1998 թ. ՀՀ Քաղաքացիական օրենսգիրքը<sup>6</sup> նույնպես նմանատիպ արգելք է բովանդակում: Մասնավորապես հոդված 12-ի 1-ին մասում ամրագրված է. «Մրցակցության սահմանափակման նպատակներով քաղաքացիական իրավունքներն օգտագործել, ինչպես նաև շուկայում գերիշխող դրությունը չարաշահել չի թույլատրվում»:

ՀՀ Սահմանադրության 8-րդ հոդվածում ամրագրված է. «Հայաստանի Հանրապետությունում ճանաչվում և պաշտպանվում է սեփականության իրավունքը: Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում են տնտեսական գործունեության ազատությունն ու ազատ տնտեսական մրցակցությունը:

Սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում ՀՀ Սահմանադրության հոդված 33.1-ում սահմանվեց, որ յուրաքանչյուր ոք ունի օրենքով չարգելված ձեռնարկատիրական գործունեությամբ զբաղվելու իրավունք: Շուկայում մենաշնորհ կամ գերիշխող դիրքի չարաշահումը և անբարեխիղճ մրցակցությունն արգելվում են: Մրցակցության սահմանափակումը, մենաշնորհի հնարավոր տեսակները և դրանց թույլատրելի չափերը կարող են սահմանվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է հանրության շահերի պաշտպանության համար:

ՀՀ-ում մրցակցային հարաբերությունները կարգավորող հիմնական ակտը «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքն<sup>7</sup> է, որն ընդունվել է 2000 թ. նոյեմբերի 6-ին: Նշված օրենքի նպատակն է պաշտպանել և խրախուսել ազատ տնտեսական մրցակցությունը, ապահովել բարեխիղճ մրցակցության համար անհրաժեշտ միջավայր, նպաստել ձեռնարկատիրության զարգացմանը և սպառողների շահերի պաշտպանությանը ՀՀ-ում: Օրենքի համաձայն ձևավորվել է տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովը, որի խնդիրներն են՝ տնտեսական մրցակցության պաշտպանումը և խրախուսումը, բարեխիղճ մրցակցության համար անհրաժեշտ միջավայրի ապահովումը, հակամրցակցային գործունեության կանխարգելումը, սահմանափակումը:

ՀՀ-ում մրցակցության օրենսդրության շարքին կարելի է դասել նաև այն նորմատիվ ակտերը, որոնք կարգավորում են գնագոյացու-

---

<sup>6</sup> Այսուհետ՝ ՀՀ Քաղ. օր.:

<sup>7</sup> «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը տե՛ս ՀՀՊՏ 2000/30(128), 15.12.00: Այսուհետ՝ Մրցակցության մասին օրենք:

մը, մանր և միջին բիզնեսը, մաքսային, հարկային օրենսդրությունը, սպառողների իրավունքների պաշտպանության օրենսդրությունը:

ՀՀ մրցակցության մասին օրենսդրությունը գտնվում է կայացման փուլում: Հայրենական տնտեսության մեջ դեռևս չեն լուծվել մենաշնորհի, կանոնավոր մրցակցային հարաբերությունների կայացման, մանր և միջին բիզնեսով զբաղվող կազմակերպություններին աջակցելու խնդիրները, ինչն էլ պահանջում է օրենսդրի համապատասխան ուշադրությունը:

Այս հարցի հետ կապված հետաքրքիր է Ա. Ն. Վարլամովայի կարծիքը ռուսական մրցակցային օրենսդրության բարեփոխման ուղիների մասին. «Ձարգացած կապիտալիստական երկրների մրցակցության մասին օրենսդրությունը ստեղծվել է շուկայական տնտեսության, մրցակցային հարաբերությունների առկայության պայմաններում և դրանց ստեղծման պատճառը մենաշնորհային միությունների կողմից մրցակցության ոչնչացումը կանխելու անհրաժեշտությունն էր: Այդ պատճառով էլ զարգացած կապիտալիստական երկրների մրցակցության մասին օրենսդրությունը մեծ ուշադրություն էր դարձնում սահմանափակող նորմերին, այսինքն՝ մրցակցության կործանմանը խոչընդոտող նորմերին... Ռուսաստանի մրցակցության մասին օրենսդրությունը, հաշվի առնելով մրցակցային հարաբերությունների բացակայությունը, պետք է ունենա հետևյալ կարևոր առանձնահատկությունը՝ խթանող նորմերը պետք է գերակշռեն սահմանափակող նորմերի նկատմամբ»<sup>8</sup>:

Կարծում ենք՝ մարքեթինգային գործունեության հետ կապված հատուկ ուշադրության է արժանի Մրցակցության մասին ՀՀ օրենքի 5-րդ հոդվածը, որի համաձայն ՀՀ-ում արգելվում են հակամրցակցային համաձայնությունները:

Մարքեթինգային գործունեության այնպիսի կարևոր փուլի իրականացման ժամանակ, ինչպիսին է արտադրված ապրանքների իրացումը, տնտեսվարող սուբյեկտները հաճախ կնքում են կոմիսիայի, կոնսիգնացիայի, գործակալության, համալիր ձեռնարկատիրական գործունեության (ֆրանչայզինգի) պայմանագրեր, որոնք բովանդակում են, այսպես կոչված, սահմանափակող պայմաններ, որոնք մյուս

---

<sup>8</sup> St' u **Варламова А. Н.**, Правовое регулирование конкуренции в России. М.: Учебно-консультационных центр «ЮРИнфоР», 2000, էջ 21-23:

կողմին տրամադրում են որոշակի տարածքներում ապրանքներն իրացնելու բացառիկ իրավունքներ, արգելում են այդպիսի համաձայնություններ կնքել արտադրողի մրցակիցների հետ և այլն: Ընդ որում, առանձին դեպքերում առևտրային գործունեության ընթացքում սահմանափակող պայմանների իրականացումը կարող է հանգեցնել մրցակցության սահմանափակմանը, այդ պատճառով էլ այդպիսի պայմանագրերի պայմանները մշակելիս պետք է հաշվի առնվեն «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի վերը նշված դրույթները:

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 5-րդ գլուխն ամրագրում է անբարեխիղճ մրցակցության ձևերը, որոնցից հատուկ ուշադրության են արժանի հետևյալները: Այսպես, արգելվում է անբարեխիղճ մրցակցությունը, որը դրսևորվում է տնտեսվարող սուբյեկտի կամ նրա գործունեության արդյունքների և դրանց հավասարեցված իրավաբանական անձի անհատականացման, արտադրանքի, աշխատանքների (մատուցվող ծառայությունների) անհատականացման միջոցների ապօրինի օգտագործմամբ:

Անբարեխիղճ մրցակցության ձևերից են տեխնիկական, կազմակերպչական կամ առևտրային չբացահայտված տեղեկությունները, այդ թվում՝ արտադրության գաղտնիքները (նոու-հաու) առանց օրինաչափ տիրապետողի համաձայնության կամ գործարար շրջանառության սովորույթներին հակասող ձևերով ձեռք բերելը, օգտագործելը, բացահայտելը:

Ժամանակակից պայմաններում անհրաժեշտ տեղեկատվությանը տիրապետելը ցանկացած կազմակերպության հաջողության վճռորոշ գործոն է և շուկայում բարձր դիրք ունենալու նախադրյալներ է ստեղծում<sup>9</sup>: Շուկայում ընթացող գործընթացների մասին ամբողջական, հավաստի և արդիական տեղեկատվությունը ցանկացած գործարարի կարևորագույն մրցակցային առավելություն է տալիս, այդ պատճառով էլ անբարեխիղճ մրցակցության այս ձևի ամրագրումը օրենքում բավականին կարևոր նշանակություն ունի:

Վերոնշված միջոցների օգտագործումը տնտեսվարող սուբյեկտին կարող են ապահովել առավելագույն բարձր շահույթով առանց

---

<sup>9</sup> St' u **Сысоева С.**, Эффективные программы продвижения-путь к лидерству // Маркетинг. 2000, N 1, էջ 66:



ծախսերի կատարման: Մակայն այդպիսի գործողությունները նաև խախտում են գործարարական գործունեության իրականացման, գործարար էթիկայի սկզբունքները, և չպետք է օգտագործվեն մարքեթինգային գործունեության մեջ:

Գործարարների մարքեթինգային պրակտիկան ուղղակիորեն կարող է հակազդել քաղաքացի-սպառողների շահերին: Այսպես, պոտենցիալ գնորդներին առաջարկվող ապրանքի մասին ամբողջ տեղեկատվությունը չհայտնելը, ցածր որակի ապրանքներ արտադրելը, որոնք կարող են վնաս պատճառել սպառողների առողջությանը և գույքին, անբարեխիղճ գովազդը և այլ նմանատիպ գործողությունները էականորեն խախտում են քաղաքացիների շահերը:

1960-ական թվականներից սկսած Մկանդինավյան երկրներում, իսկ հետո նաև ամբողջ աշխարհում, զարգանում է քաղաքացիների և պետական մարմինների շարժումը գնորդների իրավունքները ընդլայնելու և վաճառողների վրա ազդեցությունը մեծացնելու ուղղությամբ: Այս շարժումը նույնիսկ հատուկ անուն է ստացել՝ «կոնսյումերիզմ»<sup>10</sup>: Սպառողների պայքարն իրենց իրավունքների համար և շրջակա միջավայրի պաշտպանության շարժումը էական փոփոխություններ մտցրեց մարքեթինգային գործունեության իրականացման պրակտիկայի մեջ: Առաջացավ սոցիալ-էթիկական մարքեթինգի հայեցակարգը, որն առաջին պլան է մղում հասարակական զարգացման պահանջը, տնտեսական և էկոլոգիական հավասարակշռության պահպանումը, սպառողների և ընդհանուր առմամբ հասարակության բարեկեցության ամրապնդումը<sup>11</sup>:

ՀՀ-ում ընդունվել են սպառողների իրավունքների պաշտպանությանը ուղղված մի շարք նորմատիվ ակտեր, որոնք, անշուշտ, պետք է պահպանվեն տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից մարքեթինգային միջոցառումներ իրականացնելիս: Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին դրույթներ բովանդակում է ՀՀ Քաղ. օր.-ը (օրինակ՝ հրապարակային պայմանագրի մասին հոդված 442-ը, մանրածախ առուվաճառքի մասին գլուխ 31-ի § 2-ը, կենցաղային կապալի մասին գլուխ 37-ի § 2-ը և այլն), «Սպառողների իրա-

---

<sup>10</sup> Տե՛ս **Алтыев А., Шанин А.**, Маркетинг-философия современного бизнеса//Торговля. 1993, N 1, էջ 19:

<sup>11</sup> Տե՛ս **Филип Котлер**, նշված աշխատությունը, էջ 63-64:

վունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը<sup>12</sup>, «Ստանդարտացման մասին» ՀՀ օրենքը<sup>13</sup>, Սպառողների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում անկախ պետությունների համագործակցության մասնակից պետությունների համագործակցության հիմնական ուղղությունների մասին համաձայնագիրը<sup>14</sup>:

Մենք մանրամասնորեն չենք անդրադառնա սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին օրենսդրությանը, կնշենք միայն հետևյալը: Չնայած գոյության համեմատաբար կարճ ժամանակահատվածին, ՀՀ սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին օրենսդրությունը բավականին խորությամբ է մշակված, բացի այդ ստեղծվել են մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, որոնք զբաղվում են սպառողների իրավունքների պաշտպանությամբ:

Գովազդը մարքեթինգային գործունեության կարևոր փուլերից մեկն է, արտադրված ապրանքները շուկայում առաջխաղացնելու միջոց է: Բոլորիս հայտնի է այս նշանաբանը՝ «Գովազդն առևտրի շարժիչ ուժն է»<sup>15</sup>:

ՀՀ-ում 1996 թ. ապրիլի 30-ին ընդունվել է «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքը<sup>16</sup>: Օրենքի 2-րդ հոդվածում ամրագրված է գովազդի հետևյալ սահմանումը՝ «Գովազդ՝ տարբեր տեսակի տեղեկատվական միջոցների օգնությամբ իրավաբանական կամ ֆիզիկական անձանց, ապրանքների, գաղափարների կամ նախաձեռնությունների մասին տեղեկությունների տարածումն անորոշ թվով անձանց շրջանում, որը կոչված է ձևավորելու կամ պահպանելու հետաքրքրությունը տվյալ ֆիզիկական և իրավաբանական անձի, ապրանքների կամ նախաձեռնությունների նկատմամբ»:

---

<sup>12</sup> «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքը տե՛ս ՀՀ ՊՏ 2001/25(157), 02.08.01:

<sup>13</sup> «Ստանդարտացման մասին» ՀՀ օրենքը տե՛ս ՀՀ ՊՏ 1999/30 (96), 06.12.99

<sup>14</sup> Համաձայնագիր սպառողների իրավունքների պաշտպանության բնագավառում անկախ պետությունների համագործակցության հիմնական ուղղությունների մասին (ՀՀ ԱԳՆ ՊՏ 2004/3 (11), 20.12.04):

<sup>15</sup> Տարբերակներից մեկի համաձայն այս արտահայտության հեղինակն է գործարար Լյուդվիգ Մետցելը, ով 1878 թ. Ռուսաստանում հիմնել է առաջին գովազդային գործակալությունը: Նոր գործակալության կարգախոսն էր «Հայտարարությունը առևտրի շարժիչ ուժն է»:

<sup>16</sup> «Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքը տե՛ս ՀՀ ԱԺՏ 1996/10:

Անհրաժեշտ է նշել, որ մարքեթինգում գովազդը համարվում է շուկայում ապրանքների առաջխաղացման միջոց՝ վաճառքի խթանման միջոցների շարքում, ինչպիսիք են օրինակ՝ որոշակի ապրանքների գնորդներին նվերներ տալը, սպառողների շարքում տարբեր մրցույթներ անցկացնելը և այլն: Այդ պատճառով էլ շուկայում ապրանքի առաջխաղացման մեթոդը մարքեթոլոգի կողմից կարող է դիտարկվել ոչ թե գովազդ, այլ, օրինակ, վաճառքը խթանող միջոց, իսկ օրենքի տեսանկյունից դա գովազդ կլինի:

«Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքը սահմանում է գովազդին ներկայացվող ընդհանուր և հատուկ պահանջները, արգելում է ոչ պատշաճ գովազդի տարբեր ձևերը, նախատեսում է տարբեր գովազդային միջոցների օգտագործմամբ գովազդի և առանձին տեսակի ապրանքների գովազդի առանձնահատկությունները: Օրենքը նախատեսում է նաև պատասխանատվություն նորմերի խախտման համար:

«Գովազդի մասին» ՀՀ օրենքը բովանդակում է նաև գովազդային հարաբերությունների մասնակիցների կողմից օրենքի պահանջների պահպանման որոշակի երաշխիքներ: Այսպես, հոդված 18-ում ամրագրված է, որ գովազդ արտադրողը, գովազդակիրը պարտավոր են պահանջել, իսկ գովազդատուն նրանց ներկայացնի գովազդի արտադրության համար ներկայացվող տեղեկատվության հավաստիության փաստաթղթային վավերացում (արտոնագիր, տեղեկանքներ): Օրենքի 19-րդ հոդվածի համաձայն եթե գովազդի նկատմամբ գովազդատուի պահանջները հակասում են գովազդի մասին ՀՀ օրենսդրությանը, ապա գովազդ արտադրողը կամ գովազդակիրը պարտավոր են տեղեկացնել նրան այդ մասին: Եթե գովազդատուն, չնայած գովազդ արտադրողի կամ գովազդակրի հիմնավորված նախազգուշացմանը, չի փոխում իր պահանջները կամ փաստաթղթերով չի վավերացնում իր ներկայացրած տեղեկությունների հավաստիությունը, գովազդ արտադրողը կամ գովազդակիրն իրավունք ունեն լուծել(օրենքում սահմանված է լուծարել, բառի փոփոխությունը, ընդգծումը-Ն. Մ.) պայմանագիրն ու գովազդատուից պահանջել կրած վնասի հատուցում:

ՀՀ Քաղ. օր,-ը ևս նախատեսում է անբարեխիղճ գովազդի հետևանքով պատճառված վնասի հատուցման մասին դրույթ: Մասնավորապես օրենսգրքի 1091.1 սահմանում է՝ 1. Անբարեխիղճ գո-

վազդի հետևանքով պատճառված վնասը ենթակա է հատուցման գովազդատուի կողմից՝ անկախ նրա մեղքից:

2. Անբարեխիղճ գովազդի հետևանքով այլ անձին պատճառված վնասը հատուցած գովազդ արտադրողը կամ գովազդակիրը հետադարձ պահանջի (ռեգրեսի) իրավունք ունի վճարված հատուցման չափով, եթե գովազդ արտադրողի կամ գովազդակրի պահանջով գովազդատուն չի ներկայացրել գովազդի արտադրության համար ներկայացվող տեղեկատվության հավաստիության փաստաթղթային վավերացում (արտոնագրեր, տեղեկանքներ):

3. Անբարեխիղճ գովազդի համար պատճառված վնասը կրում է գովազդակիրը, եթե գովազդատունն հնարավոր չէ գտնել»:

Այս հարցի հետ կապված հետաքրքիր է ներկայացնել անգլիական գովազդային գործակալությունների և պատվիրատուների փոխհարաբերությունների պրակտիկայից մեկ օրինակ: Գովազդի ստեղծման, գովազդային ծառայությունների մատուցման պայմանագրերով պատրաստի գովազդային արտադրանքի ընդունումը բաղկացած է երկու փուլից: Առաջին փուլում ստուգվում է գովազդային գործակալության կողմից ստեղծված գովազդային արտադրանքի համապատասխանությունը հաստատված պայմանագրի պայմաններին (գովազդային արտադրանքի որակը, գովազդի համապատասխանությունը հաստատված գովազդի ստեղծագործական հայեցակարգին և այլն): Երկրորդ փուլում ստուգվում է գովազդային արտադրանքի համապատասխանությունը գովազդի մասին օրենսդրության նորմերին և գովազդային գործունեության գործարար շրջանառության սովորույթներին (legal clearance), ընդ որում այս փուլում ներգրավվում են իրավաբաններ<sup>17</sup>:

Մի շարք մարքեթինգային միջոցառումների իրականացումը, մասնավորապես մարքեթինգային հետազոտությունների իրականացումը, կապված է քաղաքացի-սպառողների անձնական կյանքի մասին տարբեր տեղեկատվության հավաքման, մշակման, վերլուծության և օգտագործման հետ (օրինակ՝ այս կամ այն ընտանիքի ծախսերի չափերի մասին, կենցաղային կարիքների համար դրամական միջոցներ ծախսելու կարգի մասին, սպառողական նախապատվություն-

---

<sup>17</sup> Տե՛ս **Bagehot N., Beecham N.**, Sales promotion and advertising: a legal guide. L: Sweet&Maxwell, 1993, էջ 180:

ների չափերի և այլնի մասին տեղեկատվություն): Ուստի մարքեթ- լոգները, մարքեթինգային տեղեկատվություն օգտագործողները պետք է պահպանեն ՀՀ Սահմանադրության հոդված 23-ի պահանջը, ըստ որի «Առանց անձի համաձայնության նրա վերաբերյալ չի կարելի հավաքել, պահպանել, օգտագործել կամ տարածել այլ տեղեկություն- ներ, քան նախատեսված է օրենքով: Արգելվում է անձին վերաբերող տեղեկությունների օգտագործումն ու տարածումը, եթե դա հակա- սում է տեղեկությունների հավաքման նպատակներին կամ չի նախա- տեսված օրենքով:

### **Մարքեթինգի մասնավոր-իրավական ասպեկտները:**

Տնտեսվարող սուբյեկտները կարող են իրենց առջև դրված նպա- տակներին հասնել հետևյալ ճանապարհով՝ մարքեթինգային հետա- գոտությունների իրականացման, տեսությունների մշակման, մարքե- թինգային միջոցառումների կարճաժամկետ և երկարաժամկետ պլանների մշակման, ապրանքների արտադրության ընթացքում, գնագոյացման ժամանակ, շուկայում ապրանքների առաջխաղացումը և վաճառքը կազմակերպելու ժամանակ մարքեթինգի մեթոդների կի- րառման միջոցով:

Ներկայիս պայմաններում կազմակերպության առջև դրված մարքեթինգային խնդիրների օպտիմալ լուծումը գրեթե անհնար է ա- ռանց առևտրային շրջանառության այլ մասնակիցների հետ համա- գործակցության, որոնք են ներդրողները, բանկային կազմակերպու- թյունները, հումքի և տեխնիկայի մատակարարները, լիզինգային կազ- մակերպությունները, առևտրային միջնորդները, ապրանքաշրջանա- ռությունը կազմակերպող մասնագիտացված կազմակերպություննե- րը (ժամանակավոր պահպանման պահեստներ, տրանսպորտային կազմակերպություններ), գովազդային գործակալությունները, տեղե- կատվական ծառայություններ մատուցող կազմակերպությունները: Մարքեթինգային գործունեության վերաբերյալ գրականության մեջ տնտեսվարող սուբյեկտներին աջակցող այդպիսի կազմակերպու- թյունները կոչվում են «մարքեթինգային միջնորդ» տերմինով<sup>18</sup>:

Մարքեթինգային գործունեություն իրականացնող տնտեսվարող սուբյեկտների և առևտրային շրջանառության այլ մասնակիցների (մարքեթինգային միջնորդների) միջև առաջացող հարաբերություն-

---

<sup>18</sup> St' u Marketing /Под ред. Э. А. Уткина. М., 1998, էջ 17:

ների իրավական ձևակերպումն ու ամրագրումն էլ իրենցից ներկայացնում են մարքեթինգի մասնավոր իրավական կարգավորման ամրական:

Մարքեթինգի արագ ներդրման ոլորտում մասնավոր իրավունքի խնդիրն այնպիսի իրավաբանական գործիքների ստեղծումն է, որը տնտեսվարող սուբյեկտներին թույլ կտա իրավական միջոցների օգնությամբ լուծել մարքեթինգային գործունեության ընթացքում ծագող խնդիրները:

Այս խնդրի լուծումը կապված է տնտեսվարող սուբյեկտների և մարքեթինգային միջնորդների միջև հարաբերությունների պայմանագրային կարգավորման միջոցների մշակման և օգտագործման հետ: Ինչպես արդարացիորեն նշում է Ռ. Օ. Խալֆինսան «Շուկայի կյանքում պայմանագիրն իրենից ներկայացնում է մասնակիցների կապի հիմնական և գրեթե միակ իրավական ձևը»<sup>19</sup>:

Իրացման օպտիմալ կազմակերպումը, գրեթե բոլոր մարքեթինգային միջոցառումներն անհնար են առանց համապատասխան տեղեկատվության ապահովման: Օգտակար տվյալներ պարունակող տեղեկատվությունը, այդ թվում գիտելիքները, թույլ են տալիս արտադրել և իրացնել արտադրանքը աշխատանքային, էներգետիկ, նյութական և ֆինանսական ռեսուրսների նվազագույն ծախսերով: Այսպիսով, տեղեկատվության օգնությամբ լուծվում է տնտեսության հիմնական խնդիրներից մեկը՝ բոլոր տեսակի ռեսուրսների ռացիոնալ օգտագործումը, որոնք սկզբունքորեն սահմանափակ են: Մարքեթինգային գործունեության պարտադիր և կարևոր փուլերից է անհրաժեշտ տեղեկատվության ստացումը և մշակումը, այսինքն՝ տեղեկատվության ապահովումը:

Վերլուծության, պլանավորման, մարքեթինգային միջոցառումների արդյունավետության վերահսկողության ընթացքում, մարքեթինգային գործունեության բոլոր փուլերում կազմակերպությունը պետք է տիրապետի մեծ թվով առևտրային տեղեկատվության: Դրանց թվին են դասվում շուկայի վիճակի մասին, առանձին ապրանքների պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության, սպառողների տարբեր խմբերի պահանջմունքների, չափերի և կառուց-

---

<sup>19</sup> Տե՛ս **Халфина Р. О.**, Современный рынок: правила игры. М.: Ассоциация «Гуманитарное знание», 1993, էջ 47:

վածքի փոփոխությունների մասին, սպառողների նախասիրությունների և գնորդների կարիքների բավարարման աստիճանի, գների փոփոխությունների, նոր ապրանքի նկատմամբ գնորդների վերաբերմունքի մասին, մրցակից կազմակերպությունների գործունեության, երկրի քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, ժողովրդագրական, մշակութային ոլորտում կատարվող փոփոխությունների մասին տեղեկությունները և արտաքին միջավայրի մասին այլ տեղեկությունները:

Մարքեթինգի տեղեկատվական ապահովման խնդիրների օպտիմալ լուծման համար տնտեսվարող սուբյեկտի սեփական ուժերը հազվադեպ են բավարար լինում: Արտասահմանյան կազմակերպությունների մեծ մասը տեղեկություններ է գնում մարքեթինգային տեղեկատվություն տրամադրող այլ կազմակերպություններից:

Առևտրային գործունեության սուբյեկտների և մարքեթինգային միջնորդների միջև տեղեկատվական ապահովման ընթացքում առաջացող հարաբերությունների իրավական կարգավորման ժամանակ կարող են օգտագործվել տարբեր պայմանագրերի ձևեր: Դա կարող է լինել կազմակերպությանը հետաքրքրող տեղեկատվության մեկանգամյա առուվաճառքի պայմանագիրը: Սակայն առավել տարածված են տեղեկատվության պարբերաբար տրամադրման պայմանագրերը: Այդպիսի հարաբերությունները կարգավորող պայմանագիրն իրենից ներկայացնում է խառը պայմանագիր, որն իր մեջ ներառում է առուվաճառքի պայմանագիր (տեղեկատվական-վերլուծական տեղեկագրի օրինակ) և ծառայությունների մատուցման պայմանագիր (ամսագրի օրինակի առաքման ծառայություններ):

**Наира Манучарян**

*Соискатель кафедры гражданского права ЕГУ*

## **МАРКЕТИНГ КАК ОБЪЕКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

Статья посвящена анализу правового регулирования маркетинга как философии бизнеса, стратегии и тактики участников рыночных отношений, направленных на расширение потребительского спроса, объема продаж и прибыли. Право представляет собой систему общеобязательных правил поведения, которые устанавливаются и охраняют-

ся государством, выражают общие и индивидуальные интересы участников правоотношений и выступают государственным регулятором общественных отношений. Каждый элемент внешней и внутренней среды маркетинга тесно связан с определенными нормативными правовыми актами. Право является составной частью внешней среды (макро- и микросреды) и представляет волю государства, выраженную в нормах права.

Право регулирует маркетинг в двух случаях:

1. когда маркетинговая деятельность юридического лица или физического лица-предпринимателя связана с государственными и общественными интересами,
2. когда маркетинговые мероприятия являются правоотношениями между двумя или более лицами и, следовательно, должны быть урегулированы договорами.

**Naira Manucharyan**

*Post graduate researcher at the YSU Chair of Civil Law*

## **MARKETING AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION**

This article is devoted to analysis of legal regulation of marketing as a business philosophy, strategy and tactics of the participants of market relations directed to an increasing of consumer demand, sales and profits. The law is a system of mandatory rules of conduct that are established and protected by the state, expressing general and individual interests of the parties involved and provide state control of public relations. Each element of the internal and external environment of marketing is closely associated with certain legal acts.

The law is part of the external environment (macro and micro environment) and represents the will of the state, expressed in the norms of law.

Marketing is legally regulated in two types of cases:

1. when the legal entity's or individual entrepreneur's marketing activities relate to the state and public interests,



2.when marketing activities are legal relationships of two or more persons and, therefore, need contractual regulation.

**Բանալի բառեր՝** մարքեթինգ, իրավական կարգավորում, առևտրային գաղտնիք, գովազդ, մրցակցություն, սպառող:

**Ключевые слова:** маркетинг, правовое регулирование, коммерческая тайна, реклама, конкуренция, потребитель.

**Key words:** marketing, legal regulation, trade secret, advertisement, competition, consumer.

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԼՈՒԾԱՐՎՈՂ  
ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐՏԱՏԵՐԵՐԻ  
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐ**

Իրավաբանական անձանց լուծարման և այդ գործընթացում դրանց պարտատերերի շահերի պաշտպանության խնդիրները հանդիսանում են ժամանակակից կորպորատիվ իրավունքի կարևորագույն խնդիրներից մեկը: Իրավաբանական անձանց լուծարման խնդրին իրավաբանական գրականության մեջ ավանդաբար մեծ ուշադրություն է հատկացվել, և իրավաբանական անձի գոյության դադարեցումը համեմատվել է ֆիզիկական անձի մահվան հետ<sup>2</sup>: Իրավաբանական անձի լուծարումը բնութագրվում է որպես մի գործընթաց, որի վերջնարդյունքում իրավաբանական անձանց պետական գրանցամատյանում լուծարման մասին համապատասխան գրառում կատարելուց հետո իրավունքի սուբյեկտը կորցնում է պետության կողմից ճանաչված իրավունակությունը, իսկ գոյությունը՝ դադարում<sup>3</sup>:

Ներկայումս իրավագետների մի մասը իրավաբանական անձի լուծարումը բնութագրում է որպես նրա գոյության դադարեցման միջոց առանց նրա իրավունքներն ու պարտականություններն այլ անձի փոխանցելու հնարավորություն<sup>4</sup>, իսկ մյուս մասն էլ հարում է այն կարծիքին, որ իրավաբանական անձի լուծարմամբ նրա գոյությունը դադարում է՝ առանց իրավունքները և պարտականություններն իրավահաջորդության կարգով այլ անձանց անցնելու, բացառությամբ օ-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Դ. Մ. Սերոբյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Мейер Д. И.**, Русское гражданское право (2 ч.) (По исправленному и дополненному 8-у изд., 1902). Издание 2-е, испр., М., 2000, էջ 153:

<sup>3</sup> Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Ղ.**, Կորպորատիվ հարաբերությունների արդի հիմնահարցերը Հայաստանի Հանրապետությունում (տնտեսական ընկերությունների օրինակով), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013 թ., էջ 139:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Шиткина И. С.**, Корпоративное право, М., Волтерс Клувер, 2007, էջ 200, Гражданское право: Учебник: В 2 т., т. 1/ Отв. ред. Е. А. Суханова. 2-е изд., перераб. и доп., М., 1998, էջ 202, **Трофимов К. Т.**, Реорганизация и ликвидация коммерческих организаций: Автореф. дис. ... канд. наук. М., 1995, էջ 15:

րենքով նախատեսված դեպքերի<sup>5</sup>, այսինքն, վերջիններս ընդունում են իրավահաջորդության առկայությունը իրավաբանական անձի լուծարումից հետո:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի<sup>6</sup> 67-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի լուծարմամբ նրա գործունեությունը<sup>7</sup> դադարում է՝ առանց իրավունքները ու պարտականությունները իրավահաջորդության կարգով այլ անձանց անցնելու: «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի<sup>8</sup> 27-րդ հոդվածի 1-ին կետով լուծարումը բնութագրվում է որպես ընկերության դադարում՝ առանց իրավունքները ու պարտականություններն իրավահաջորդության կարգով այլ անձանց փոխանցելու: «Մահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի<sup>9</sup> 51-րդ հոդվածով ևս բացառվում է իրավահաջորդության հնարավորությունը ընկերության լուծարման դեպքում: Վերը թվարկված օրենսդրական նորմերի մեկնաբանման արդյունքում ակնհայտ է դառնում, որ իրավաբանական անձի լուծարման ժամանակ իրավահաջորդություն հնարավոր չէ: Սակայն այլ իրավական ակտերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս պնդել, որ օրենքով նախատեսված դեպքերում իրավաբանական անձի պարտականությունների մասով իրավահաջորդություն հնարավոր է: Այսպես, «Հարկերի մասին» ՀՀ օրենքի<sup>10</sup> 16-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի լուծարումից հետո հարկային պարտավորությունների հայտնաբերման դեպքում, հարկային մարմնի ներկայացրած հայցի հիման վրա, դրանք դատարանի որոշմամբ կարող են դրվել իրավաբանական անձի որոշումների վրա ազդելու հնարավորություն ունեցող սեփականատերերի և (կամ) ղեկավար մարմնի անդամների վրա՝ լուծարմանը նախորդած

---

<sup>5</sup> Տե՛ս Ավետիսյան Վ. Դ., նշված աշխատությունը, էջ 142:

<sup>6</sup> ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

<sup>7</sup> Կարծում ենք, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում «գործունեություն» բառը սխալ է օգտագործված, քանի որ լուծարմամբ դադարում է իրավաբանական անձի գոյությունը, այլ ոչ թե գործունեությունը: Այս կապակցությամբ հակասություն կա ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և «Բաժնետիրական ընկերությունների» մասին ՀՀ օրենքի միջև, որի 26-րդ հոդվածը օգտագործում է «ընկերության դադարում», այլ ոչ թե «գործունեության դադարում» հասկացությունը:

<sup>8</sup> ՀՀՊՏ 2001.11.06/34(166):

<sup>9</sup> ՀՀՊՏ 2001.12.07/38(170):

<sup>10</sup> ՀՀՊՏ 1997.05.20/11:

մեկ տարվա ընթացքում հարկային մարմնից թաքցրած հարկային օբյեկտներից վճարման ենթակա հարկային պարտավորությունների չափով, եթե նշված պարտավորությունները ծագել են այդ անձանց գործողությունների կամ անգործության հետևանքով: Մեկ այլ օրինակ՝ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 435-րդ հոդվածի համաձայն՝ պարտավորությունները դադարում են իրավաբանական անձի (պարտապանի կամ պարտատիրոջ) լուծարմամբ, սակայն նույն օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 1-ին մասը, անդրադառնալով լուծարվող իրավաբանական անձի պարտատերերի պահանջների բավարարման հերթականությանը, որպես երկրորդ հերթով բավարարման ենթակա պահանջ նշում է այն քաղաքացիների պահանջները, որոնց առջև լուծարվող իրավաբանական անձը պատասխանատվություն է կրում նրանց կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելու համար, նման պահանջները բավարարվում են համապատասխան պարբերական վճարների կապիտալացման միջոցով<sup>11</sup>: Այսինքն, ստացվում է, որ չնայած իրավաբանական անձը որպես իրավունքի սուբյեկտ դադարել է, սակայն նրա պարտականությունները ենթակա են կատարման մեկ այլ իրավունքի սուբյեկտի կողմից: Հետևաբար թեև լուծարման գործող հասկացությամբ իրավահաջորդություն տեղի չի ունենում, սակայն հարակից օրենսդրական ակտերով սահմանված իրավական նորմերի շրջանակներում որոշ դեպքերում լուծարված իրա-

---

<sup>11</sup> «Կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար՝ սահմանված կարգով պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի լուծարման կամ սնանկ ճանաչման դեպքում համապատասխան վճարների կապիտալացման և դրանք տուժողին վճարելու կարգը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության N914-Ն որոշման հավելվածի 11-րդ կետը նախատեսում է, որ հաշվարկված գումարը միանվագ ստանալու վերաբերյալ քաղաքացու կողմից սահմանված ժամկետում առաջարկություն չստանալու կամ այդ ժամկետում՝ հաշվարկված գումարը պարբերական վճարումների ձևով ստանալու վերաբերյալ քաղաքացու առաջարկությունը ստանալու դեպքում, կյանքին կամ առողջությանը պատճառված վնասի համար սահմանված կարգով պատասխանատու ճանաչված իրավաբանական անձի լուծարման հանձնաժողովը (լուծարողը) քաղաքացուն հասանելիք գումարը կապիտալացնում է՝ այն փոխանցելով Հայաստանի Հանրապետության աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության անվամբ Հայաստանի Հանրապետության ֆինանսների նախարարության համապատասխան տեղական գանձապետական բաժնում այդ նպատակով բացված արտաբյուջետային հաշվեհամարի՝ լուծարվող իրավաբանական անձի անվանմամբ հաշվին: Այսինքն, այդ գումարները պարբերական վճարումների ձևով վճարելու պարտականությունը իրավահաջորդության կարգով անցնում է ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությանը:

վաճառական անձի իրավունքների ու պարտականությունների իրավահաջորդությունը հնարավոր է: Այս ճանապարհով է գնացել նաև ՌԴ օրենսդիրը և քաղաքացիական օրենսգրքում կատարված փոփոխությունների արդյունքում սահմանվել է, որ իրավաբանական անձի լուծարումը հանգեցնում է դրա դադարեցման առանց իրավունքներն ու պարտականություններն ունիվերսալ իրավահաջորդության կարգով այլ անձանց փոխանցելու: Հետևաբար ՌԴ օրենսդիրը, բացառելով ունիվերսալ իրավահաջորդությունը, միաժամանակ հնարավոր է համարում սինգուլյար իրավահաջորդությունը: ՀՀ-ում գործող դատական պրակտիկան ևս գնացել է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախանշված ուղիով և դատարանները, այդ թվում նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, իրենց դատական ակտերում ևս հանգել են այն եզրակացության, որ իրավաբանական անձի պարտավորությունները դադարում են վերջինիս լուծարմամբ<sup>12</sup>:

Իրավաբանական անձանց լուծարման հասկացության քննարկումն այս աշխատանքի շրջանակներում կապված է այդ իրավաբանական անձի պարտատերերի իրավունքների պաշտպանության հետ: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 69-րդ հոդվածը, անդրադառնալով իրավաբանական անձանց լուծարման կարգին, նշում է, որ պարտատերերի պահանջները բավարարվում են մինչև լուծարման հաշվեկշիռը հաստատելը, որից հետո մնացած գույքը հանձնվում է նրա հիմնադիրներին (մասնակիցներին): Սակայն եկեք քննարկենք մի իրավիճակ, երբ պարտատերերից ոմանք ինչ-ինչ պատճառներով լուծարային հանձնաժողովին չեն ներկայացրել իրենց պահանջները, ընկերությունը լուծարվել է, սակայն հետագայում պարզվում է, որ առկա է այդ իրավաբանական անձին հանձնման ենթակա գույք կամ դրամական միջոցներ: Նման դեպքերում, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է, որ վերը նշված՝ նախկինում իրենց պահանջների բավարարում չստացած պարտատերերը, դիտվեն որպես լուծարված իրավաբանական անձի իրավահաջորդներ և նրանց անցնի այդ գույքը իրենց պահանջներին համամասնորեն: Հետևաբար մենք կարծում ենք, որ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում, ինչպես նաև ոլորտին առնչվող մյուս օրենքներում լուծարմանը տրված հասկացությունը փոփոխման կա-

---

<sup>12</sup> Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թվականի հոկտեմբերի 14-ի թիվ ԵԱՔԴ/02/10 քաղաքացիական գործով կայացված որոշումը:

րիք ունի այն իմաստով, որ թեև իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում ունիվերսալ իրավահաջորդություն տեղի չի ունենում, սակայն սինգուլյար իրավահաջորդություն իրավաբանական անձի որոշ պարտականությունների, ինչպես նաև իրավունքների առնչությամբ առաջանում է:

ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է իրավաբանական անձանց լուծարման երկու դեպք՝ կամավոր և հարկադիր: Իրավաբանական անձանց կամավոր լուծարում կարող է տեղի ունենալ նրա հիմնադիրների (մասնակիցների) կամ կանոնադրությամբ դրա համար լիազորված իրավաբանական անձի մարմնի որոշմամբ՝ ներառյալ այն ժամկետը լրանալու կապակցությամբ, որի համար այն ստեղծվել է: Իսկ հարկադիր կարգով իրավաբանական անձը լուծարվում է դատարանի կողմից այդ իրավաբանական անձի գրանցումն անվավեր ճանաչելու դեպքում՝ կապված այն ստեղծելու ժամանակ թույլ տրված օրենքի խախտումների հետ, ինչպես նաև դատարանի վճռով՝ առանց թույլտվության (լիցենզիայի) կամ օրենքով արգելված գործունեություն իրականացնելու, օրենքի կամ այլ իրավական ակտերի բազմակի կամ կոպիտ խախտումների, հասարակական միավորման կամ հիմնադրամի կողմից պարբերաբար իր կանոնադրական նպատակներին հակասող գործունեություն իրականացնելու, ինչպես նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսված այլ դեպքերում: Ինչպես կամավոր, այնպես էլ հարկադիր լուծարման դեպքում կարևոր է իրավաբանական անձի պարտատերերի և նրա կողմից թողարկված արժեթղթերի շրջանառությանն առնչվող այլ սուբյեկտների իրավունքների ու շահերի պաշտպանության խնդիրը, որի կարգավորումը գործող օրենսդրությամբ գուրկ չէ թերություններից:

Իրավաբանական անձանց հարկադիր լուծարման ժամանակ պարտատերերի պաշտպանության հետ կապված կարող են ի հայտ գալ հետևյալ խնդիրները: Այսպես, ենթադրենք, որ ստեղծվել է ինչ-որ «X» ընկերություն, որն ունի զուտ ակտիվների բավականին բարձր արժեք, մեծ թվով աշխատատեղեր, պայմանագրային հարաբերությունների մեջ է գտնվում բազում այլ սուբյեկտների հետ, սակայն որոշ ժամանակ անց պարզվում է, որ ընկերության գրացման ժամանակ թույլ են տրվել օրենքի որոշ խախտումներ, դատարանն անվավեր է ճանաչում այդ ընկերության գրանցումը, և սկսվում է դրա լուծարման

գործընթացը<sup>13</sup>: Մա հանգեցնում է այդ ընկերության մասնակիցների, նրա պարտատերերի շահերի խախտմանը, քանի որ վերջիններս, այդ ընկերության հետ հարաբերություններ հաստատելով, նպատակ են ունեցել ստանալ որոշակի պարբերական շահույթ: Նախ նշենք այն խնդիրը, որը կախված է այն հարցի հետ, թե ինչպիսի խախտումների դեպքում է, որ դատարանը կարող է իրավաբանական անձի գրանցումը ճանաչել անվավեր: Այս կապակցությամբ գրականության մեջ առաջարկվել է կատարել օրենքի փոփոխություն և ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 2-րդ կետի 2-րդ ենթակետը փոփոխել և շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ<sup>14</sup>:

«2) դատարանի կողմից ընկերության գրանցումն անվավեր ճանաչելու դեպքում՝ կապված այն ստեղծելու ժամանակ թույլ տված օրենքի կոպիտ խախտումների հետ, և եթե այդ խախտումները հնարավոր չէ վերացնել»:

Մեր կարծիքով նման մոտեցումը միանգամայն արդարացի է, սակայն այս օրենսդրական բացն այսքանով չի սահմանափակվում: Մասնավորապես օրենքը չի ամրագրում այն սուբյեկտների շրջանակը, ովքեր կարող են ընկերության լուծարման պահանջ ներկայացնել. արդյոք նման պահանջ կարող է ներկայացնել ցանկացած շահագրգիռ անձ, թե անհրաժեշտ է սահմանել սուբյեկտների որոշակի շրջանակ և նրանց համար սահմանել նման իրավասություն: Գտնում ենք, որ նման պահանջ ներկայացնելու իրավասություն պետք է սահմանվի լիազոր մարմնի համար, այդ կարող է հանդիսանալ իրավաբանական անձանց պետական գրանցում իրականացնող մարմինը: Անհրաժեշտ է նաև նախատեսել որոշակի ժամկետ, որի ընթացքում կարող է անվավեր ճանաչվել ստեղծված իրավաբանական անձի գրանցումը, և այն լուծարվել: Գտնում ենք, որ այդ ժամկետը պետք է սահմանափակվի իրավաբանական անձի ստեղծումից հետո 3 ամիս ժամկետով, քանի որ միանգամայն անարդարացի է լուծարել մի ընկերություն, որն արդեն մի քանի տարի է գործում է, և իր կայուն դիրքն ունի շուկայում, բացի այդ 3 ամիսն այն նվազագույն ժամկետն

---

<sup>13</sup> Հետաքրքրական է, որ եթե ընկերության գրանցումն անվավեր է ճանաչվում, ապա այն համարվում է գոյություն չունեցող. այստեղ հարց է ծագում, թե ինչպես է կատարվում գոյություն չունեցող իրավաբանական անձի լուծարումը:

<sup>14</sup> Տե՛ս **Ավետիսյան Վ. Դ.**, Գորպորացիայի լուծարման իրավական առանձնահատկությունները, Օրինականություն, 2013, N 79, էջ 29:

է, որի ընթացքում իրավաբանական անձը դեռևս չի հասցնի լայնածավալ գործունեություն իրականացնել և պայմանագրային հարաբերությունների մեջ մտնել այլ սուբյեկտների հետ: Արդյունքում չեն խախտվի նաև ընկերության պարտատերերի շահերը: Այստեղ անհրաժեշտ է նշել 2014 թվականի սեպտեմբերի 1-ից ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 51-րդ հոդվածում կատարված հետևյալ փոփոխությունները, որոնց համաձայն՝ անձը, որը բարեխղճորեն հիմնվել է իրավաբանական անձանց միասնական պետական ռեեստրի տվյալների վրա, իրավունք ունի էլնել այն փաստից, որ դրանք համապատասխանում են իրականությանը<sup>15</sup>:

Բացի այդ եթե ուսումնասիրում ենք զարգացած երկրների փորձը, ապա այնտեղ ընդհանրապես իրավաբանական անձի հարկադիր լուծարման նման հիմք բացակայում է: Այսպես Գերմանիայում ընկերությունը կարող է լուծարվել.

1. դրա ստեղծման մասին փաստաթղթերով նախատեսված ժամկետը լրանալու կապակցությամբ,

2. ընկերության մասնակիցների 3/4-ի որոշմամբ,

3. երբ դատարանը որոշում է ընդունում ընկերության սնանկության մասին<sup>16</sup>:

Պարտատերերի իրավունքների պաշտպանության առնչությամբ անհրաժեշտ է քննարկել նաև ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 4-րդ մասը, որի համաձայն՝ լուծարման միջանկյալ հաշվեկշռի հաստատման օրվանից լուծարման հանձնաժողովը գումարներ է վճարում իրավաբանական անձի պարտատերերին 70-րդ հոդվածով նախատեսված հերթականությամբ: Օրենսդրությունն առանձին կարգավորում է նաև այն հարցը, թե ինչ է տեղի ունենում այն պարտատերերի պահանջների հետ, որոնք չեն ընդունվել լուծարային հանձնաժողովի կողմից: ՀՀ քաղ. օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ լուծարման հանձնաժողովի կողմից պարտատիրոջ պահանջների բավարարումը մերժելու կամ դրանք քննարկելուց խուսափելու դեպքում մինչև իրավաբանական անձի լուծարման հաշվեկշռի հաստատումը պարտատերն իրավունք ունի հայց հարուցել ընդդեմ լուծարման հանձնաժողովի: Սակայն պետք է նշել, որ օ-

---

<sup>15</sup> Տե՛ս [http://base.garant.ru/10164072/4/#block\\_1004](http://base.garant.ru/10164072/4/#block_1004)

<sup>16</sup> Տե՛ս The German Stock Corporation act, Martin H. Heidenhain, Kluwer Law International, 2000, էջ 239:



րենսդրի կողմից առաջարկված լուծումն իր հերթին առաջացնում է նոր հարցեր: Այսպես, ի՞նչ է լինում այն դեպքում, երբ պարտատերը հայց է հարուցում ընդդեմ լուծարային հանձնաժողովի լուծարման հաշվեկշիռը հաստատելուց մեկ օր առաջ: Պարզ է, որ դատարանն այդ մեկ օրում չի ուսումնասիրի հայցը, և ստացվում է, որ պարտատիրոջը տալով դատական պաշտպանության իրավունք՝ օրենսդիրը միաժամանակ չի ապահովում այդ իրավունքի արդյունավետությունը: Այս կապակցությամբ Գերմանիայի օրենսդրությամբ նախատեսված է հետաքրքիր մի նորմ, որի համաձայն՝ պարտատերերի բոլոր պահանջները, այդ թվում հարկային պարտավորությունները, պետք է բավարարվեն նախքան որևէ գույք բաժնետերերի միջև բավարարելը: Ընկերության մնացած գույքը ընկերության մասնակիցների միջև կարող է բաժանվել ընկերության լուծարման մասին պարտատերերի 3-րդ հրապարակային ծանուցումից ոչ շուտ<sup>17</sup>:

Այս կապակցությամբ ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքի 64-րդ հոդվածի 4-րդ կետը սահմանում է, որ նման դեպքերում դատարանի որոշմամբ պարտատիրոջ պահանջները կարող են բավարարվել ընկերության մնացած գույքի հաշվին: Պետք է նշել, որ մեզ չի բավարարում նաև ՌԴ օրենսդրի կողմից առաջարկված լուծումը, քանի որ այս դեպքերում էլ անհավասարության նշան է դրվում ժամանակին լուծարային հանձնաժողովի կողմից ընդունված ու բավարարված պահանջների և դատարանի որոշմամբ ճանաչված պարտատերերի պահանջների միջև: Քանի որ այս դեպքում կարող է լուծարվող իրավաբանական անձի մնացած գույքը չնչին լինել ու համարժեք չլինել պարտատիրոջ պահանջին կամ որ ավելի վատ է՝ կարող է ընդհանրապես գույք չմնալ<sup>18</sup>: Մեր օրենսդրությամբ այս խնդրին փորձ է արվել լուծում տալ «Բաժնետիրական ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 28-րդ հոդվածի 2-րդ կետով, որի համաձայն՝ լուծարվող ընկերության գույքը ենթակա չէ բաժանման բաժնետերերի միջև՝ մինչև դատարանի վճռի օրինական ուժի մեջ մտնելը: Այսինքն, այս դեպքում ևս նման պարտատիրոջ պահանջները բավարարվում են ընկերության մնացած գույքի հաշվին, ինչը որ ՌԴ քաղաքացիական օրենս-

---

<sup>17</sup> St' u Key aspects of german Business Law: A practical manual. Michael Wendler. Bernd Fremml, Bernard John Buecher. Fourth edition, 2008 year, էջ 21:

<sup>18</sup> St' u Ликвидация юридического лица. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы. **Габов А. В.**, Статут, 2010, էջ 121:

գրքով է նախատեսված: Պետք է նշել, սակայն, որ այս լուծումն էլ ևս ամբողջությամբ չի չեզոքացնում ատկա խնդիրը, քանի որ այս դեպքում ևս կողմնակալ վերաբերմունք է դրսևորվում ժամանակին բավարարված պարտատիրոջ պահանջների ու դատարանի վճռով ճանաչված պահանջների միջև: Խնդիրը մնում է լիարժեք չլուծված նաև այն պատճառով, որ այս իրավակարգավորումը գործում է միայն բաժնետիրական ընկերությունների դեպքում, իսկ սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների դեպքում այն մնում է բաց, քանի որ «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 51-րդ հոդվածի 3-րդ կետի համաձայն՝ ընկերության լուծարումը իրականացվում է Օրենսգրքով սահմանված կարգով և պայմաններով: Այսինքն, սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների համար իրավակարգավորումը սահմանափակվում է ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 2-րդ մասով: Ուստի այս իրավակարգավորումը նման պարտատերերին դնում է անցանկալի դրության մեջ: Այն լուծարային հանձնաժողովին հնարավորություն է տալիս առանց պատասխանատվության ենթարկվելու անտեսել պարտատիրոջ ներկայացված պահանջները կամ անհիմն մերժել դրանք: Իսկ պարտատերերը նույնիսկ դատարանի կողմից հայցը բավարարելու դեպքում ստիպված են լինում բավարարվել մնացած գույքով: Մեր կարծիքով տրամաբանական է, որ նշված դեպքերում ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով նախատեսվի, որ լուծարվող իրավաբանական անձի պարտատիրոջ կողմից լուծարային հանձնաժողովի դեմ հայց հարուցելու դեպքում՝ կապված վերջինիս կողմից պարտատիրոջ պահանջը մերժելու կամ դրա քննարկումից խուսափելու հետ, պետք է կասեցվի տվյալ և հաջորդ հերթերի մյուս պարտատերերի պահանջների բավարարումը, մինչև դատարանի կողմից տվյալ հայցի քննումը և որոշման կայացումը:

Իրավաբանական անձանց լուծարման ժամանակ առանցքային նշանակություն ունի նաև պարտատերերի ծանուցման կարգի քննարկումը: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ պարբերությունը նախատեսում է, որ լուծարման հանձնաժողովը միջոցներ է ձեռնարկում պարտատերերին հայտնաբերելու և դեբիտորական պարտքը ստանալու ուղղությամբ, ինչպես նաև պարտատերերին տեղեկացնում է իրավաբանական անձի լուծարման մասին: Ինչպես տեսանք, նշված հոդվածը նախատեսում է ի-

րավաբանական անձի պարտատերերին վերջինիս լուծարման մասին տեղեկացնելու պարտականություն: Ինչպես գիտենք իրավաբանական անձը մեծմասամբ տիրապետում է այն տեղեկատվությանը, թե ովքեր են հանդիսանում իր պարտատերերը: Սակայն եկեք քննարկենք մի իրավիճակ, երբ հայտնի պարտատերը ինչ-ինչ պատճառներով չի ներկայացնում իր պահանջը: Այս կապակցությամբ Գերմանիայի առևտրային օրենսգրքի 301-րդ հոդվածը սահմանում է, որ եթե լուծարային հանձնաժողովին հայտնի որևէ պարտատեր չի ներկայացնում իր պահանջը, ապա նրան հասանելիք գումարը պետք է դեպոնացվի որևէ մարմնում, որն ունի նման իրավասություն<sup>19</sup>: Մեր կարծիքով ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքում ևս պետք է ներդրվի նման մի նորմ, որը միտված կլինի հայտնի պարտատերերի իրավունքների պաշտպանությանը, քանի որ միանգամայն անտրամաբանական է, որ իրավաբանական անձը, տիրապետելով նման տեղեկատվությանը, խուսափի իր պարտականությունների կատարումից:

Հետաքրքրական է նաև իրավաբանական անձանց լուծարման գործընթացում պարտատերերին պահանջների բավարարման հերթականության քննարկումը: Այսպես, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի 70-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի լուծարման դեպքում նրա պարտատերերի պահանջները բավարարվում են հետևյալ հերթականությամբ՝

- առաջին հերթին բավարարվում են լուծարվող իրավաբանական անձի գույքի գրավով ապահովված պարտավորություններով պարտատերերի պահանջները.
- երկրորդ հերթին բավարարվում են այն քաղաքացիների պահանջները, որոնց առջև լուծարվող իրավաբանական անձը պատասխանատվություն է կրում նրանց կյանքին կամ առողջությանը վնաս պատճառելու համար՝ համապատասխան պարբերական վճարումների կապիտալացման միջոցով.
- երրորդ հերթին վճարվում է աշխատանքային պայմանագրով աշխատող անձանց արձակման նպաստների, աշխատավարձի և հեղինակային պայմանագրերով վարձատրությունը.

---

<sup>19</sup> St' u German Commercial Code, translated and briefly annotated by A. F. Schuster, of the inner temple, barrister at-law, London:

- չորրորդ հերթին մարվում է բյուջե կատարվող պարտադիր վճարների պարտքը.

- հինգերորդ հերթին հաշվարկներ են կատարվում մնացած պարտատերերի հետ:

Պետք է նշել, որ պահանջներ ներկայացնելու պարտատերերի հերթականությունն սահմանելը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ յուրաքանչյուր հերթի պարտատերերի պահանջները կարող են բավարարվել միայն նախորդ հերթի պարտատերերի պահանջները լրիվ բավարարվելուց հետո: Մինչև ՌԴ քաղաքացիական օրենսգրքում փոփոխություններ կատարելը վերջինիս 64-րդ հոդվածը որպես առանձին հերթ կա նախատեսում էր գրավով ապահովված պարտավորությունները, ինչպես այժմ ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով: Ներկայումս, սակայն, այդ պահանջները առանձին հերթով չեն առանձնացվում, իսկ գրավատուների իրավունքներն ապահովվում են այնքանով, որ նրանց պահանջները բավարարվում են գրավի առարկայի իրացումից ստացված միջոցների հաշվին, և նրանք նախապատվության իրավունք ունեն մյուս պարտատերերի նկատմամբ՝ բացառությամբ 1-ին և 2-րդ հերթի պարտատերերի, որոնց պահանջի իրավունքը ծագել է մինչև գրավի պայմանագիր կնքելը<sup>20</sup>: Մեր կարծիքով ևս գրավով ապահովված պարտավորությունները չպետք է առանձնացվեն որպես առանձին հերթ, և դրանք չպետք է նախապատվություն ունենան կյանքին և առողջությանը պատճառված վնասից առաջացած պարտավորությունների նկատմամբ<sup>21</sup>: Եթե ուսումնասիրենք այլ երկրների համապատասխան օրենքները, ապա կնկատենք, որ դրանցում ևս գրավով ապահովված պարտավորությունները չեն առանձնացվում: Այսպես, Չինաստանում, որպես այդպիսին, պարտատերերի հերթեր առանձնացված չեն, պարզապես նշվում են հերթեր, որոնց շրջանակներում պետք է տեղի ունենա լուծարվող իրավաբանական անձի միջոցների բաշխումը: Դրանք բաշխվում են հետևյալ հերթականությամբ.

1. լուծարման գործընթացին առնչվող ծախսեր,

---

<sup>20</sup> Ст. 64 Предпринимательское (хозяйственное) право: Учебник. под ред. В. В. Лаптева, С. С. Занковского. Wolters Kluwer Russia, 2006, էջ 97:

<sup>21</sup> Ст. 6 նաև **Բարսեղյան Տ. Վ.**, Գործարարական իրավունք, Երևանի պետական համալսարանի իրատ., Երևան, 2009, էջ 102, ինչպես նաև **Ավետիսյանի Վ. Դ.**, նշված աշխատություն, էջ 154:

2. ընկերության աշխատակիցների աշխատավարձեր,
3. սոցիալական ապահովության վճարներ
4. աշխատակազմի անդամներին օրենքով հասանելիք փոխհատուցումներ,
5. պետական բյուջե կատարվող վճարներ,
6. պարտատերերին հասանելիք գումարներ,
7. բաժնետերերի միջև բաշխվող գումարներ<sup>22</sup>:

Ինչպես նկատում ենք Չինաստանում սահմանազատում է կատարված պարտատիրոջ և մնացած սուբյեկտների միջև: Իսկ Ֆրանսիայում ավելի լիբերալ մոտեցում է դրսևորվել, որտեղ տնտեսական ընկերությունների լուծարման ժամանակ պարտատերերի պահանջների բավարարման որևէ հերթականություն նախատեսված չէ. պարտատերերի պահանջները բավարարվում են այն հերթականությամբ, ինչ դրանք ներկայացվում են<sup>23</sup>: Եվ դա միանգամայն տրամաբանական է, քանի որ բացի սնանկության դեպքերից ընկերության բոլոր պարտատերերի պահանջները այսպես, թե այնպես բավարարվում են, և այս պարագայում հերթեր սահմանելը կարող է նաև անիմաստ թվալ:

Ելնելով վերոշարադրյալից՝ իրավաբանական անձի լուծարման գործընթացում պարտատերերի իրավունքների պահպանումն ու պաշտպանությունը ամենահիմնական խնդիրներից է: Առանց օրենսդրությամբ նախատեսված նորմերի պահպանման հնարավոր չէ կազմակերպել ընկերության լուծարումը: Սակայն, պետք է նկատի ունենալ, որ այդ նորմերն էլ կատարյալ չեն և բազմակողմանի ուսումնասիրության և փոփոխությունների կարիք ունեն: Այս առումով կարծում ենք, որ սույն հոդվածում ներկայացված առաջարկություններն ու նկատառումները կարող են ինչ-որ չափով նպաստել այդ խնդիրների լուծմանը:

<sup>22</sup> St' u Company law in China: Regulation of Business in Socialist Market Economy. Jing Yu Wang: Edward Elgar Publishing, 25 apr. 2014 year, էջ 347:

<sup>23</sup> St u Law and business in France: A guide to French Commercial and Corporate Law. Christopher Joseph Mesnooh, 1994 year, էջ 157:

Աշխեն Տոգոմոնյան

*Соискатель кафедры гражданского права ЕГУ*

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ КРЕДИТОРОВ  
ЛИКВИДИРУЕМОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОМПАНИИ В  
РЕСПУБЛИКЕ АРМЕНИЯ**

Ликвидация юридических лиц и защита интересов кредиторов являются одной из важнейших проблем современного корпоративного права. Исходя из этого обстоятельства автор в статье обсудил теоретические и практические проблемы, связанные с наличием правопреемства в процессе ликвидации, основаниями добровольной и принудительной ликвидации юридического лица, порядком уведомления кредиторов, очередностью удовлетворения требований кредиторов, предложены способы их разрешения и представлен зарубежный опыт, связанный с этими проблемами.

Ashkhen Sghomonyan

*PhD student of the at the YSU Chair of Civil Law*

**SOME ISSUES OF PROTECTING CREDITORS' RIGHTS DURING THE  
LIQUIDATION OF AN ECONOMIC COMPANY  
IN THE RIPUBLIC OF ARMENIA**

Liquidation of legal entities and protection of creditors' interests are one of the most important problems of the modern corporate law. Based on this fact the author of the article discussed theoretical and practical problems associated with the presence of the succession in liquidation, voluntary and forced liquidation of the legal entity, the priority of the satisfaction of demands of creditors, offered their solutions and presented foreign experience related to these problems.

**Բանալի բառեր՝** իրավաբանական անձանց լուծարում, պարտատեր, պահանջների բավարարման հերթականություն, ծանուցում, իրավահաջորդություն, հարկադիր և կամավոր լուծարում:

**Ключевые слова:** ликвидация юридических лиц, кредитор, очередность удовлетворения требований, уведомление, правопреемство, принудительная и добровольная ликвидация.

**Key words:** liquidation of legal entities, creditor, priority of the satisfaction of demands of creditors, succession, voluntary and forced liquidation.

ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԷՍԲՐԻՈՆԻ ԵՎ ՊՏՂԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ՝  
ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՄԲ ՆԱԽԱՏԵՍՎԱԾ  
ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԻ ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ  
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻՆ

Ժամանակակից իրավական համակարգերը (ազգային և միջազգային) դեռևս չծնված երեխայի կարգավիճակի նկատմամբ դրսևորում են երկակի, հաճախ հակասական մոտեցումներ: Մի մոտեցումն այն է, որ պետությունը, իր քրեական օրենսդրության մեջ համապատասխան դրույթներ նախատեսելով, առաջնային խնդիր է համարում դեռևս չծնված երեխայի պաշտպանությունը բռնի գործողություններից, մարդկային սաղմի հետ կապված փորձերից, իսկ հասարակության մեջ գերակշռում են ակնհայտ հակաաբորտային տրամադրությունները: Մյուս մոտեցման համաձայն՝ պետությունը կնոջ «մայրանալու ազատությունը» գերակա է դիտում դեռևս չծնված երեխայի կյանքի իրավունքի նկատմամբ, որը, իհարկե, ոչ միշտ է բացարձականացվում: Եթե առաջին մոտեցումը դեռևս չծնված երեխային բնութագրում է այնպիսի հասկացություններով, ինչպիսիք են «մարդը» և «անձը», ապա երկրորդը ընդգծում է աբորտի սահմանադրական իրավունքը: Դեռևս չծնված երեխայի իրավական կարգավիճակի ժամանակակից մոտեցումը վկայում է այն մասին, որ շատ պետություններ «պտղի արժեքի» հարցը չեն թողնում միայն մոր հայեցողությանը, այլ փորձում են դրան իրավական, թեև ոչ միշտ հստակ, կարգավորում տալ<sup>2</sup>:

Մարդու հիմնարար իրավունքների պաշտպանության հարցում անգնահատելի է միջազգային իրավական նորմերի և չափորոշիչների դերը: Սակայն դեռևս չծնված երեխայի իրավական կարգավիճակի և պաշտպանության հարցերը միջազգային իրավունքում բավականին

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ. թ., դոցենտ Ա. Ռ. Մարգարյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Shaun Alberto De Freitas, Georgia Alida Myburgh**, «Seeking Deliberation on the Unborn in International Law», University of the Free State - Faculty of Law, Potchefstroom Electronic Law Journal, Vol. 14, No. 5, 2011, էջ 11:

մշուշոտ են և, միաժամանակ, սերտորեն առնչվում են մի շարք այլ սկզբունքային հարցերի հետ, ինչպիսիք են, օրինակ, կյանքի սկզբի և դեռևս չծնված երեխայի՝ մարդկային էակ հանդիսանալու հարցերը:

Նախ անդրադառնանք Մարդու իրավունքների 1948 թվականի համընդհանուր հռչակագրին, որը ոգեշնչել է մարդու իրավունքների վերաբերյալ բոլոր կոնվենցիաները և հետագա հռչակագրերը: Վերջինիս նախաբանում խոսվում է «մարդկային ընտանիքի բոլոր անդամների հավասար և անօտարելի իրավունքների ճանաչման» մասին, 3-րդ հոդվածում նշվում է, որ «յուրաքանչյուր ոք ունի կյանքի իրավունք...», իսկ 7-րդ հոդվածն ավելացնում է հավասարության հասկացությունը, այն է՝ «բոլորը հավասար են օրենքի առջև և, առանց որևէ խտրականության, օրենքով հավասար պաշտպանության իրավունք ունեն»:

Չնայած նրան, որ Հռչակագրի հեղինակները որոշել են անմիջականորեն չանդրադառնալ չծնված երեխային, սակայն մարդու իրավունքների առարկան նկարագրելիս օգտագործել են հնարավորինս լայն և ընդգրկուն լեզու<sup>3</sup>:

1966 թվականի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք ունի կյանքի անօտարելի իրավունք: Այդ իրավունքը պաշտպանվում է օրենքով: Ոչ ոքի չի կարելի կամայականորեն զրկել կյանքից»:

Հռչակագրում օգտագործվող «յուրաքանչյուր ոք» արտահայտության սահմանները հստակ որոշված չեն, սակայն ոչ էլ սահմանափակված են: Միննույն հոդվածի 5-րդ մասն արդեն նշում է, որ մահապատիժը ի կատար չի ածվում հղի կանանց նկատմամբ: Հռչակագրի վերոնշյալ պարագրաֆը, այն է՝ հղի կնոջը մահապատժի ենթարկելու արգելքը, այն ընդհանուր մոտեցման հստակ արտահայտությունն է, որ դեռ չծնված երեխան ևս մարդ է, ունի պաշտոնական ճանաչման և պաշտպանության իրավունք:

1989 թվականի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիան ներառում է դեռևս չծնված երեխայի պաշտպանության վերաբերյալ մի շարք կարևոր դրույթներ: Մասնավորապես, նախաբանում հղում է

---

<sup>3</sup> Տե՛ս John I. Fleming, Michael G. Hains, «The right to life of the unborn and international law.», Australian Bar Review, Vol. 16(2), December 1997, էջ 1:



կատարվում Գլխավոր ասամբլեայի 1959 թվականի նոյեմբերի 20-ին ընդունած Երեխայի իրավունքների հռչակագրի վրա, համաձայն որի «երեխան, հաշվի առնելով նրա ֆիզիկական և մտավոր անհասությունը, կարիք ունի հատուկ պաշտպանության և հոգատարության, ներառյալ պատշաճ իրավական պաշտպանությունը ծնվելուց առաջ և հետո»: Իսկ կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ «յուրաքանչյուր երեխա ունի կյանքի անկապտելի իրավունք և մասնակից պետությունները հնարավոր առավելագույն չափով ապահովում են երեխայի գոյատևումը և առողջ զարգացումը»:

Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայի 1-ին հոդվածը երեխային բնորոշում է որպես «18 տարեկան չդարձած յուրաքանչյուր մարդկային էակ, եթե նրա նկատմամբ կիրառվող օրենքով նա չափա-հասության չի հասնում ավելի վաղ»: Այս հոդվածի վերաբերյալ բանակցությունների ընթացքում, Մարդու իրավունքների հանձնաժողովի Աշխատանքային խմբի որոշ անդամներ երեխային բնորոշում էին, որպես «յուրաքանչյուր մարդկային էակ՝ ծննդյան պահից»: Սակայն հանձնաժողովի մյուս անդամները, նշելով, որ դա կարող է հակասել 1959 թվականի Երեխայի իրավունքների հռչակագրին, ինչպես նաև բազմաթիվ անդամ պետությունների ներպետական օրենքներին, առաջարկում էին հետևյալ սահմանումը. «երեխա է հանդիսանում յուրաքանչյուր մարդկային էակ՝ բեղմնավորման պահից»<sup>4</sup>:

Այսպիսով, չնայած այս կոնվենցիայի 1-ին և 6-րդ հոդվածները հստակորեն չեն ամրագրում դեռ չծնված երեխայի կյանքի իրավունքը և այդ իրավունքը պաշտպանելու պետության պարտականությունը, այնուամենայնիվ, այս հոդվածների կշիռը նախաբանի հետ միասին ամուր հիմք է ապահովում այն պնդման համար, որ դեռևս չծնված երեխան նշված կոնվենցիայի շրջանակներում ունի իրավական պաշտպանության իրավունք: Կոնվենցիան աբորտի իրավունքի վերաբերյալ որևիցե դրույթ չի պարունակում, ընդհակառակը, ծնված երեխայի կյանքի կողքին կարևորում է դեռևս չծնված երեխայի կյանքը:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950 թվականի եվրոպական կոնվենցիան և նրա առանձին արձանագրությունները ոչինչ չեն ասում դեռևս չծնված ե-

---

<sup>4</sup> St' u Patrick J. Flood, «Does International Law Protect the Unborn Child?», UFL Life and Learning Conference XVI, 2006, էջ 8-9:

րեխայի կյանքի իրավունքի կամ աբորտի մասին: Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածը սահմանում է. «Յուրաքանչյուրի կյանքի իրավունքը պաշտպանվում է օրենքով: Ոչ մեկին չի կարելի դիտավորությամբ գրկել կյանքից այլ կերպ, քան ի կատարումն դատարանի կայացրած դատավճռի՝ այն հանցագործության համար, որի կապակցությամբ օրենքով նախատեսված է այդ պատիժը»:

Եվրոպական դատարանի սահմանած ընդհանուր դիրքորոշման համաձայն ո՛չ ցանկալի է և ո՛չ էլ հնարավոր վերացական պատասխան տալ այն հարցին, թե արդյոք չծնված երեխան Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի իմաստով հանդիսանում է անձ: Հ.-ն ընդդեմ Նորվեգիայի գործով Եվրոպական դատարանը գտել է, որ հարկ չկա որոշելու «արդյոք սաղմը կարող է օգտվել Կոնվենցիայի 2-րդ հոդվածի 1-ին նախադասությամբ երաշխավորվող պաշտպանությունից», սակայն չի բացառում այն հնարավորությունը, որ «որոշակի հանգամանքներում դա այդպես էլ կլինի չնայած բարձր պայմանավորվող կողմերի շրջանում զգալի տարաձայնություն կա այն հարցի շուրջ, թե արդյոք կամ ի՞նչ պատճառով է 2-րդ հոդվածը պաշտպանում չծնվածի կյանքը»: Դատարանի համոզմամբ նման զգայուն հարցում բարձր պայմանավորվող կողմերը պետք է պահպանեն գործողության որոշակի ազատություն<sup>5</sup>: Հայերն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության գործով Դատարանը նշել է, որ կյանքի սկզբնավորման պահը որոշելու խնդիրն առանձին երկրների հայեցողության սահմաններում է: Ընդհանուր առմամբ տվյալ ոլորտում պետությունները պետք է ունենան նման իրավասություն, անկախ Կոնվենցիայի էվոյուցիոնիստական մեկնությունից՝ հիմնված այն համոզմունքի վրա, որ այն «գործող փաստաթուղթ է, որը պետք է մեկնաբանվի այսօրվա պահանջներին համապատասխան»<sup>6</sup>:

Այսպիսով, Եվրոպական դատարանը ընդունել է այն ընդհանուր սկզբունքը, համաձայն որի չծնված երեխայի իրավունքների նկատմամբ հարգանքը թողնված է ներպետական օրենսդրություններին: Ո՛չ Եվրոպական դատարանը և ո՛չ էլ մինչև այդ Հանձնաժողովը Եվրոպական կոնվենցիայի տեսանկյունից չեն լուծել աբորտի իրավունքի և դեռևս չծնված երեխայի կյանքի իրավունքի հարաբերակցության

<sup>5</sup> Տե՛ս **Էլիսբեր Մուրբեյ**, Գործեր և նյութեր. Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիա, Երևան, 2010, էջ 107:

<sup>6</sup> Տե՛ս **Էլիսբեր Մուրբեյ**, նշված աշխատությունը, էջ 108:

հարցը, սակայն նշել են, որ ներպետական օրենսդրությունները պետք է ձգտեն հավասարակշռել հղի կնոջ և նրա դեռևս չծնված երեխայի շահերը: Նման մոտեցմամբ Եվրոպական դատարանը, կարծես ուզում է երկու բան անել. առաջինը՝ պահպանել ժողովրդավարական ինքնակառավարման սկզբունքը և երկրորդը՝ խթանել շահերի հավասարակշռման ընդհանուր մոտեցումը:

Մարդու կյանքի, բարեկեցության և արժանապատվության պաշտպանությունը Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրության հիմնական նպատակներն են: Կանոնադրությամբ բոլոր անդամ պետությունների, ՄԱԿ-ի կառույցների և միջկառավարական գործակալությունների վրա հստակ իրավական պարտավորություն է դրված՝ հավաքական ջանքերով նպաստել «մարդու իրավունքների» պաշտպանությանը: Միջազգային հանրությանը պետք է շարունակաբար հիշեցնել, որ օրենքը պետք է ծառայի մարդկությանը. չպետք է անուշադրության մատնել չծնված մարդկային էակի իրավական կարգավիճակը, այլ ընդհակառակը, անհրաժեշտ է շարունակական կերպով զարգացնել հստակ պատկերացում դրա վերաբերյալ: Պետությունները պետք է նաև հաշվի առնեն այն ազդեցությունը, որ ունի աբորտը կնոջ վրա: Կինը աբորտի համար պետք է տա հստակ համաձայնություն, և որոշում կայացնելու համար նրան պետք է տրամադրվի ամենաբարձր որակի տեղեկատվություն: Հետևաբար, դեռևս չծնված երեխայի իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ միջազգային քննարկումները պետք է ծավալվեն ոչ միայն չծնված երեխայի, այլ նաև վերջինիս մոր վերաբերյալ<sup>7</sup>:

1989 թվականին Եվրոպայի խորհրդի շրջանակներում Բիռեթիկայի փորձագետների ժամանակավոր հանձնաժողովի (CAHBI)՝ այսօր գործող Բիռեթիկայի ղեկավար հանձնաժողովի (CDBI) իրավա-նախորդի կողմից մշակվել էր գեկույց մարդու արհեստական վերարտադրողականության վերաբերյալ, որը իրավական ուժ չունեցող փաստաթուղթ էր: Սակայն այն սահմանեց մի շարք սկզբունքներ, որոնք օգտակար աղբյուր հանդիսացան անդամ պետությունների համար մի ոլորտում, որը դեռ զարգացման համեմատաբար վաղ փուլում էր: 1992 թվականին Բիռեթիկայի ղեկավար հանձնաժողովը սկսեց իր աշխատանքները շրջանակային կոնվենցիայի մշակման

---

<sup>7</sup> Տե՛ս **Shaun Alberto De Freitas, Georgia Alida Myburgh**, նշված աշխատությունը, էջ 21-22:

ուղղությամբ՝ կենսաբժշկական գիտությունների համատեքստում մարդու իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ ընդհանուր չափորոշիչներ սահմանելու համար: Այդ աշխատանքի արդյունքը եղավ այն, որ 1997 թվականի ապրիլի 4-ին ստորագրման համար բացվեց Մարդու իրավունքների և մարդկային էակի արժանապատվության պաշտպանության մասին Օվիեդոյի կոնվենցիան, կապված կենսաբանության և բժշկության ձեռքբերումների կիրառման հետ (Մարդու իրավունքների և կենսաբժշկության մասին կոնվենցիա)<sup>8</sup>:

Օվիեդոյի կոնվենցիայի 13-րդ հոդվածը արգելում է միջամտությունը մարդկային գենոմին, իսկ 14-րդ հոդվածը սահմանում է ընդհանուր արգելք՝ մարդկային վերարտադրողականության արհեստական բժշկական մեթոդների օգտագործման համար՝ երեխայի սեռի ընտրության նպատակով, բացառությամբ առողջության հետ կապված շատ սահմանափակ դեպքերի:

Մարդկային էմբրիոնի պաշտպանության վերաբերյալ վերոնշյալ կոնվենցիայի թերևս ամենակարևոր դրույթը ամրագրված է հոդված 18-ում, որը վերաբերում է էմբրիոնների վրա «*in vitro*» (երբ փորձը կատարվում է «փորձանոթում»՝ կենդանի օրգանիզմից դուրս) հետազոտություններին, համաձայն որի. «1. Այն դեպքերում, երբ օրենքը թույլ է տալիս էմբրիոնների «փորձանոթային» հետազոտություն, այն պետք է նաև ապահովի էմբրիոնների պատշաճ պաշտպանությունը: 2. Արգելվում է մարդկային էմբրիոնների ստեղծումը հետազոտական նպատակներով»:

Հիշատակման է արժանի նաև հոդված 27-ը, համաձայն որի՝ կոնվենցիայի ոչ մի դրույթ չպետք է մեկնաբանվի որպես սահմանափակող և չպետք է ազդի անդամ պետությունների վրա, որպեսզի վերջիններս կենսաբանության և բժշկության ձեռքբերումների կիրառման առնչությամբ տրամադրեն ավելի մեծ պաշտպանություն, քան նախատեսված է կոնվենցիայով:

Էմբրիոնների պաշտպանության համար կիրառվող միջոցները կարող են տարբեր լինել՝ կախված զարգացման փուլից և մի շարք այլ առանձնահատկություններից: Թեև, հարկ է ընդգծել, որ ոչ բոլոր

---

<sup>8</sup> St' u [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/cdbi/default\\_en.asp](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/cdbi/default_en.asp) (Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine: Convention on Human Rights and Biomedicine, 4 April 1997):

երկրներն են որդեգրել էմբրիոնների իրավական պաշտպանության քաղաքականությունը:

Էմբրիոնների պաշտպանության նպատակներից մեկն այն է, որպեսզի վերջիններս բժշկական փորձարարության առարկա չդառնան, քանի որ դրանք կարող են վնասվել: Էմբրիոնը պետք է պաշտպանության արժանանա հենց բեղմնավորման պահից և պետք է արգելվի վերջինիս դեմ ուղղված ցանկացած ռոնսձգություն:

Ժամանակակից աշխարհում արհեստական բեղմնավորումը մեծ կարևորություն ունի, այսպես՝ Ֆրանսիայում ամեն տարի արհեստական բեղմնավորմամբ են ծնվում երեխաների մոտ 2 տոկոսը (ավելի քան 7.000 զույգերից)<sup>9</sup>:

Սակայն արհեստական բեղմնավորման լայնորեն տարածումը առաջ է բերում մի շարք այլ խնդիրներ: Մասնավորապես, բեղմնավորման համար ձեռքբերված էմբրիոնների քանակը հաճախ շատ ավելին է լինում, քան ողջամտորեն անհրաժեշտ է հղիության համար: Այս պարագայում չօգտագործված էմբրիոնները սառեցվում են: Բայց գրեթե ոչ մի երկրի ներքին օրենսդրություն չի սահմանում այն ժամանակահատվածը, որի ընթացքում պետք է պահպանվեն սառեցված էմբրիոնները:

Գերմանիայում, Մալթայում, Ավստրիայում օրենքն արգելում է արհեստական եղանակով ստեղծել ավելի շատ էմբրիոններ, քան անհրաժեշտ է հղիության համար: Դրանց առավելագույն թվաքանակը հասնում է մինչև երեք էմբրիոնի, որից ավելի էմբրիոնների ստեղծումն արգելվում է քրեական օրենսգրքերով:

Այս տեսանկյունից էլ ծագում են այլ հարցեր, մասնավորապես՝ էմբրիոնների հետագա ճակատագրի հարցը: Այն էմբրիոնների ճակատագիրը, ում ծնողները որոշել են հրաժարվել արհեստական բեղմնավորումից, որպես կանոն, որոշվում է ծնողների փոխադարձ համաձայնությամբ:

Մի շարք երկրներում, այն էմբրիոնները, որոնք այլևս զրկված են ծնողական պաշտպանությունից, կարող են նվիրաբերվել ուսումնասիրությունների համար, սակայն այս ուսումնասիրությունների թույլատրելի նպատակները շատ սահմանափակված են. պետք է պահ-

---

<sup>9</sup> St' u The protection of the human embryo in vitro, Report by the Working Party on the Protection of the Human Embryo and Fetus (CDBI-CO-GT3), Steering Committee on Bioethics(CDBI), Strasbourg, 19 June 2003, էջ 16:

պանվեն օրենքի հստակ պահանջները՝ հատկապես էմբրիոնների պահպանման պայմանների հետ կապված: Չպետք է մոռանալ, որ այս պարագայում խոսքը գնում է միայն նվիրաբերության մասին, քանի որ գործում է այն հստակ սկզբունքը, համաձայն որի մարդուն գնելը կամ վաճառելն արգելվում է: Հետևաբար, էմբրիոնը ևս չի կարող ապրանք համարվել: Ընդհանուր առմամբ, կարելի է փաստել, որ այս սկզբունքը վերաբերում է մարդկային կյանքին, լինի դա կենդանի մարդու մարմին, թե՛ ոչ. մարդկային մարմինը դասական իմաստով համարվում է «*res extra commercium*»<sup>10</sup>:

Մարդկային մարմնի ոչ կոմերցիոն լինելու սկզբունքն իր տեղն է գտել Մարդու իրավունքների և կենսաբժշկության մասին կոնվենցիայի 21-րդ հոդվածում, որը սահմանում է. «Մարդկային մարմինը և դրա մասերը չպետք է լինեն ֆինանսական առավելություն ստանալու միջոց»:

Այս սկզբունքին մասամբ հակադրվում է «Ազատ ծնունդի» հայեցակարգը, որը հավասարագոր է այն սոցիալական կոնտեքստին, որ չպետք է միջամտել վերարտադրողական ընտրությանը: Կանանց բարոյական իրավունքի՝ ի դեմս ազատ վերարտադրողականության վերաբերյալ փաստարկները ընդգծում են կանանց երեխա ունենալու սոցիալական իրավունքի կարևորությունը, կամ լուրջ առողջական խնդիրներ ունեցող կանանց երեխա ունենալու հնարավորությունը:

Ներկայումս որոշ ազգային օրենսդրական համակարգերում անձի արհեստական վերարտադրողականության բժշկական հասանելիությունը երբեմն որոշակի սահմանափակումների է ենթարկվում: Օրինակ, շատ երկրներում նման հնարավորությունն արգելվում է հոմոսեքսուալ զույգերի համար:

Հարկ է նշել, որ «նվիրատվության» հայեցակարգը ժամանակ առ ժամանակ խնդիրներ է առաջացնում, քանի որ կապված է «սեփականության» գաղափարի հետ, որը միանշանակ չի ընդունվում: Մակայն նվիրաբերությունը կամ, ինչպես այն երբեմն անվանում են, «որդեգրումը» էմբրիոնին զարգանալու հնարավորություն է ընձեռում, ինչն ավելի ընդունելի է, քան վերջինիս ոչնչացումը: Բարձրացվում է նաև նվիրաբերության գաղտնիության հարցը, որի որդեգրման գաղտնիքի հետ նույնացումը վեճերի տեղիք է տալիս:

---

<sup>10</sup> Տե՛ս, նույն տեղում, էջ 9:

Վերոշարադրյալ միջազգային չափանիշների լույսի ներքո բարձրացված հարցերից և ոչ մեկի պատասխանը Հայաստանի ներպետական օրենսդրությունը չի տալիս: Այսպես, 2002 թվականին ընդունվել է «Մարդու վերարտադրողական առողջության և վերարտադրողական իրավունքների մասին» ՀՀ օրենքը, որն առավելապես կարգավորում է բժշկական բնույթի հարցեր: Մասնավորապես, օրենքում սահմանվում է սեռաբջիջները և սաղմը վերարտադրողական նպատակով հանձնելու իրավունքը, իսկ վերջիններիս պահպանման կարգն ու պայմանները սահմանվում են ՀՀ կառավարության որոշմամբ: Օրենքում խոսվում է վերարտադրողականության օժանդակ տեխնոլոգիաների կիրառման հետ կապված իրավական հարաբերությունների մասին՝ առանց անգամ անդրադառնալու էմբրիոնների պաշտպանության վերաբերյալ վերոքննարկված հարցերին: Օրենքի պահանջների խախտման համար գործուն պատասխանատվության մասին խոսելն իսկ ավելորդ է:

Օրենքում մատնանշված, «Վերարտադրողականության դոնորների, ինչպես նաև վերարտադրողականության դոնոր չհանդիսացող քաղաքացիների կողմից սեռաբջիջների տրամադրման, տրամադրված սեռաբջիջների և սաղմի պահպանման կարգն ու պայմանները հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության 2003 թվականի որոշման մեջ խոսվում է ընդամենը կրիոկոնսերվացված սաղմի պահպանման առավելագույն ժամկետի մասին (6 ամիս)՝ առանց անդրադառնալու էմբրիոնի պահպանման, ոչնչացման, նվիրատվության, փորձեր կատարելու և այլ առանցքային հարցերի: Իսկ էմբրիոնների քրեաիրավական պաշտպանության վերաբերյալ մեր երկրում դեռ հստակ քայլեր չեն ձեռնարկվել:

Այդ իսկ պատճառով, հաշվի առնելով մեր ներպետական իրավական համակարգում հրատապ նորարարությունների անհրաժեշտությունը, հատկապես կարևորում ենք այս ոլորտի առանձին երկրների փորձի ուսումնասիրությունը:

Էմբրիոնների քրեաիրավական պաշտպանության տեսանկյունից արտասահմանյան երկրները կարելի է դասակարգել երեք կատեգորիայի՝ 1) երկրներ, որտեղ էմբրիոնների քրեաիրավական պաշտպանությունը իրականացվում է ինչպես քրեական օրենսգրքով, այնպես էլ ոլորտը կարգավորող առանձին իրավական ակտով, 2) երկրներ, որտեղ էմբրիոնների քրեաիրավական պաշտպանությունը իրա-

կանացվում է միայն առանձին իրավական ակտով, և 3) երկրներ, որտեղ էմբրիոնների քրեաիրավական պաշտպանությունը իրականացվում է քրեական օրենսգրքով:

Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետությունը կարելի է դասել առաջինների շարքին: Վերջինս 1990 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունել է օրենք «Էմբրիոնների պաշտպանության մասին», որն իրենից ներկայացնում է էմբրիոնների քրեաիրավական պաշտպանության ոլորտի համակարգված իրավական ակտ: Վերոնշյալ օրենքի 1-ին հոդվածը առավելագույնը 3 տարի ժամկետով ազատագրվում է նախատեսում յուրաքանչյուրի համար, ով՝

1. կնոջ օրգանիզմ կփոխադրի մեկ այլ կնոջ չբեղմնավորված ձվաբջիջ,

2. կփորձի արհեստականորեն բեղմնավորել ձվաբջիջ ոչ թե այն կնոջ հղիացման նպատակով, ում պատկանում է այդ ձվաբջիջը, այլ ուրիշ նպատակների համար,

3. կփորձի բուժման մեկ ցիկլի ընթացքում կնոջ օրգանիզմ փոխադրել ավելի քան երեք էմբրիոն,

4. կփորձի բուժման մեկ ցիկլի ընթացքում սեռական բջիջները արգանդափողի մեջ փոխադրելու միջոցով բեղմնավորել ավելի քան մեկ ձվաբջիջ,

5. կփորձի բեղմնավորել կնոջ ավելի շատ ձվաբջիջ, քան անհրաժեշտ է նրա օրգանիզմ փոխադրել բուժման մեկ ցիկլի ընթացքում,

6. կհեռացնի էմբրիոնը կնոջ օրգանիզմից մինչ արգանդի մեջ իմպլանտացիայի ավարտը՝ այն մեկ այլ կնոջ մեջ փոխադրելու կամ այն այլ նպատակով օգտագործելու մտադրությամբ՝ չապահովելով վերջինիս պահպանությունը,

7. կփորձի արհեստական բեղմնավորումը իրականացնել այն կնոջ համար, ով պատրաստվում է հրաժարվել երեխայից ծննդաբերությունից հետո (փոխնակ մայր) կամ կփորձի մարդկային էմբրիոնը փոխադրել նրա օրգանիզմ<sup>11</sup>:

Օրենքի 2-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում մարդկային էմբրիոնի ոչ ճիշտ օգտագործման համար: Մասնավորապես, առավելագույնը 3 տարի ժամկետով ազատագրվ-

---

<sup>11</sup> St' u The Embryo Protection Act of Germany, 13 December 1990:



մամբ կամ տուգանքով է պատժվում յուրաքանչյուր ոք, ով տնօրինում, հանձնում, ձեռք է բերում կամ օգտագործում է էմբրիոնը՝ չմտածելով վերջինիս պահպանության մասին, կամ հեռացնում է էմբրիոնը կնոջ օրգանիզմից մինչ արգանդի մեջ իմպլանտացիայի ավարտը: Նույն կերպ պատժվում է նաև հղիության հանգեցնելուց բացի այլ նպատակով էմբրիոնի հետագա զարգացմանը նպաստելը:

Հոդված 11-ը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում այն անձի համար, ով, չհանդիսանալով բժիշկ, կիրականացնի արհեստական բեղմնավորում կամ արհեստական բեղմնավորված էմբրիոնը կփոխադրի կնոջ օրգանիզմ:

Վերոնշյալ օրենքը հոդվածներ է պարունակում նաև մարդկային գենոմի արհեստական փոփոխության, հիբրիդների ձևավորման (մարդկային և կենդանու ձվաբջիջների միաձուլում), կլոնավորման, սեռի ընտրության, առանց բեղմնավորման համաձայնությունը ստանալու, առանց սաղմի փոխանցման համաձայնության, մահից հետո արհեստական բեղմնավորման (ձվաբջիջի բեղմնավորում տղամարդու սպերմատազոիդի հետ՝ վերջինիս մահից հետո) և մարդկային էմբրիոնի հետ կապված մի շարք այլ հանցանքների համար:

Բացի վերոնշյալ օրենքից, մարդկային էմբրիոնների պաշտպանության վերաբերյալ դրույթներ է պարունակում նաև Գերմանիայի քրեական օրենսգիրքը: Մասնավորապես, օրենսգրքի 168-րդ հոդվածի առաջին մասը հանգուցյալի մարմինը կամ մարմնի մասերը ապօրինի կերպով վերցնելուց բացի քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում նաև մահացած պտուղը կամ դրա մասերը ապօրինի վերցնելու համար: Հոդված 326-ը վտանգավոր թափոնների ապօրինի հեռացման համար որպես ծանրացնող հանգամանք դիտում է այն դեպքերը, երբ նման արարքը վտանգ է ստեղծում պտղի համար կամ կարող է առաջացնել փոփոխություն մարդու գենետիկ կոդում:

Հատուկ ուշադրության են արժանի Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի աբորտի վերաբերյալ հոդվածները: Այսպես, օրենսգրքի 218-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն առավելագույնը 3 տարի ժամկետով ազատազրկմամբ կամ տուգանքով է պատժվում հղիության ցանկացած արհեստական ընդհատում և միայն, 218<sup>ա</sup>-րդ հոդվածում է

նշվում արքորտի համար նախատեսված պատասխանատվության բացառությունների մասին<sup>12</sup>:

Այսինքն, Գերմանիայում՝ ի տարբերություն ՀՀ քրեական օրենսգրքի, ապօրինի է համարվում ցանկացած արքորտ, և ապա նոր նախատեսվում են այդ կանոնից բացառությունները, ինչը վկայում է դեռևս չծնված մարդկային էակի նկատմամբ հարգանքի չափազանց բարձր մակարդակի մասին: Մեր օրենսդրության հետ համադրության մեջ ևս մեկ սկզբունքային տարբերություն կայանում է նրանում, որ Գերմանիայում քրեական պատասխանատվություն նախատեսվում է նաև ապօրինի արքորտ կատարած հղի կնոջ համար, սակայն վերջինիս համար նախատեսելով ավելի մեղմ պատասխանատվություն և բացառելով հանցափորձի համար քրեական պատասխանատվությունը:

Հղի կինը չի ենթարկվում պատասխանատվության, եթե հղիության դադարեցումը իրականացվել է բժշկի կողմից խորհրդակցությունից հետո և բեղմնավորման պահից անցել է ոչ ավել, քան 12 շաբաթ: Դատարանը կարող է հաշվի առնել հղիության արհեստական ընդհատման վիրահատության պահին հղի կնոջ բացառիկ սթրեսի տակ լինելու հանգամանքը: Իսկ բժշկի համար պատասխանատվություն է նախատեսվում կնոջը հղիության դադարեցման դրդապատճառները բացատրելու հնարավորություն չտալու համար, ինչպես նաև վիրահատության կարևորության, ընթացքի, հետևանքների, հնարավոր ֆիզիկական կամ մտավոր վտանգի մասին հղի կնոջը բժշկական խորհուրդ չտալու համար:

Գերմանիայի քրեական օրենսգրքի 219-րդ հոդվածի համաձայն՝ խորհրդատվությունը նպատակ է հետապնդում պաշտպանել դեռևս չծնված երեխայի կյանքը: Այն պետք է քաջալերի կնոջը շարունակել հղիությունը, օգնի կայացնել պատասխանատու և գիտակցված որոշում: Կինը հղիության բոլոր փուլերում պետք է տեղյակ լինի, որ չծնված երեխան իրավունք ունի ապրելու, և որ հղիության դադարեցումը կարող է օրինական համարվել միայն բացառիկ իրավիճակներում: Հղի կնոջը խորհրդատվություն տրամադրած մասնագետը պարտավոր է վերջինիս տրանսդրել վկայական, որը պետք է ներառի խորհրդատվության վերջին կուրսի ամսաթիվը և հղի կնոջ անունը՝

---

<sup>12</sup> St' u Criminal Code of Germany, 13 November 1998:

համաձայն Գերմանիայի «Վիճելի իրավիճակներում հղիության մասին» օրենքի:

Գերմանիայի քրեական օրենսգիրքը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում նաև աբորտի գովազդի և աբորտի համար նախատեսված նյութերի տարածման համար:

Մալթան ևս էմբրիոնների իրավական կարգավիճակի հետ կապված հարցերը կարգավորել է ինքնուրույն փաստաթղթով՝ «Էմբրիոնների պաշտպանության մասին» օրենքով: Օրենքի 6-րդ հոդվածը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում յուրաքանչյուրի համար, ով՝

1. արհեստականորեն կրեդմնավորի ձվաբջիջը ցանկացած այլ նպատակով, քան այն կնոջ հղիանալը, որից վերցվել է ձվաբջիջը,

2. բուժման մեկ ցիկլի ընթացքում դիտավորյալ կրեդմնավորի մինևս կնոջից վերցված ավելի քան երկու էմբրիոն,

3. կնոջ օրգանիզմ չի փոխադրի բուժման մեկ ցիկլի ընթացքում ստացված բոլոր էմբրիոնները,

4. էմբրիոնը կնոջ օրգանիզմից կհեռացնի մինչև արգանդի մեջ իմպլանտացիայի ավարտը՝ այն մեկ այլ կնոջ օրգանիզմ փոխադրելու համար,

5. կընտրի կամ կհեռացնի էմբրիոնը մարդկության գենետիկ ուրակների բարելավման նպատակով,

6. կիրականացնի արհեստական բեղմնավորում կամ էմբրիոնը կփոխադրի այն կնոջ օրգանիզմ, ով պատրաստվում է հրաժարվել երեխայից ծննդաբերությունից անմիջապես հետո (փոխնակ մայր)<sup>13</sup>:

Վերոնշյալ հոդվածը գրեթե նույնանում է Գերմանիայի համաձայն հոդվածի հետ՝ բացառությամբ բեղմնավորվող ձվաբջիջների թույլատրելի քանակի՝ երկուսը երեքի փոխարեն: Սակայն Մալթայի օրենքը ավելի առաջ է գնում, արգելելով էմբրիոնների պահեստավորումը՝ ներառյալ սառեցման միջոցով, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա անհրաժեշտ է հետագա բեղմնավորման համար:

Էմբրիոնների պաշտպանության մասին Մալթայի օրենքը քրեական պատասխանատվություն է նախատեսում նաև այնպիսի արարքների համար, ինչպիսիք են էմբրիոնների ոչ պատշաճ օգտագործումը, էմբրիոնների դիտավորյալ ոչնչացումը, սեռի ընտրությունը, կլոնա-

---

<sup>13</sup> St u The Embryo Protection Act of Malta, 4 December 2012:

վորումը, առանց համաձայնության բեղմնավորումը, էմբրիոնների վրա փորձերի կատարումը և այլն:

Հատուկ ուշադրության է արժանի հոդված 19-ը, որը սահմանում է արհեստական բեղմնավորման ճանապարհով ծնված երեխայի կարգավիճակը՝ այն, ըստ էության, նույնացնելով բնական ճանապարհով ծնված երեխայի կարգավիճակին:

Օրենքի մակարդակով ամրագրված է նաև բժշկական ոլորտի մասնագետի՝ արհեստական բեղմնավորման ցանկացած միջոցառումից բարոյական սկզբունքներից ելնելով հրաժարվելու իրավունքը (հոդված 20):

Մալթայի վերոնշյալ օրենքը նախատեսում է նաև չափազանց հետաքրքիր լրացուցիչ պատժատեսակ, այսպես՝ անկախ օրենքով նախատեսված այլ պատիժների առկայության հանգամանքից, «էմբրիոնների պաշտպանության մասին» օրենքով պատժված բժշկական ոլորտի մասնագետի նկատմամբ կայացված դատավճռի պատճենը դատարանը ուղարկում է «Առողջապահական մասնագիտությունների մասին» օրենքով նախատեսված հատուկ մարմնին և նախարարին:

Իսպանիան գնացել է այլ ուղիով և քրեական օրենսգրքով է կարգավորել էմբրիոնի քրեաիրավական պաշտպանության հարցերը՝ էմբրիոնների բեղմնավորման հետ կապված հարցերը կարգավորելով «Արհեստական բեղմնավորման մասին» առանձին օրենքով<sup>14</sup>: Այսպես, վերջինիս քրեական օրենսգրքի 157-րդ հոդվածի համաձայն. «Յուրաքանչյուր ոք, ով ցանկացած միջոցով կամ եղանակով, առաջացրել է պտղի վնասվածք կամ հիվանդություն, որը լուրջ վնաս է պատճառել պտղի նորմալ զարգացմանը կամ առաջացրել է պտղի լուրջ ֆիզիկական կամ հոգեկան արատ, պատժվում է մեկից չորս տարի ժամկետով ազատազրկմամբ և ցանկացած բժշկական մասնագիտությամբ զբաղվելու կամ ցանկացած տեսակի հասարակական կամ մասնավոր գինեկոլոգիական կլինիկաներում ծառայություններ մատուցելու հատուկ արգելքով՝ երկուսից ութ տարի ժամկետով»: Իսկ 158-րդ հոդվածը պատասխանատվություն է նախատեսում նախորդ

---

<sup>14</sup> St' u Law on Artificial Procreation Act of Spain, 1988:

հողվածով նախատեսված արարքը անգգուշությամբ կատարելու համար՝ նախատեսված առավել մեղմ պատիժ<sup>15</sup>:

Ամփոփելով մարդկային էմբրիոնի քրեաիրավական պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային չափանիշները և առանձին երկրների կարգավորումները՝ կարող ենք նշել, որ, թերևս, մեր երկրի իրավական համակարգին առավել համահունչ կլինի էմբրիոնների իրավական կարգավիճակի, արհեստական բեղմնավորման, էմբրիոնների պահպանության և վերնում քննարկված մյուս հարցերը կարգավորել առանձին իրավական ակտով, այն է՝ «Մարդկային էմբրիոնների պաշտպանության մասին» ինքնուրույն օրենքով, իսկ քրեական օրենսգրքում էմբրիոնների պաշտպանության մասին նախատեսել բլանկետային նորմ՝ «Մարդկային էմբրիոնների պաշտպանության մասին» առաջարկվող օրենքի պահանջների խախտման համար, որը հանգեցրել է էմբրիոնի ոչնչացմանը կամ վնասմանը, կամ խոչընդոտել է վերջինիս նորմալ ֆիզիկական զարգացմանը:

Гоар Симонян

*Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ*

## **СООТВЕТСТВИЕ ПОЛОЖЕНИЙ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РА О ЗАЩИТЕ ЭМБРИОНА И ПЛОДА ЧЕЛОВЕКА МЕЖДУНАРОДНЫМ ПРАВОВЫМ СТАНДАРТАМ**

В статье рассмотрены положения общепринятых международных конвенций по правам человека о правовом статусе и защите еще неродившегося ребенка. Были представлены актуальные вопросы защиты эмбрионов и плода человека с учетом современного уровня развития медицины. Был изучен опыт ряда зарубежных стран в сфере правового решения этих проблем и в результате автором сделаны предложения направленные на развитие законодательных регуляций защиты еще неродившегося ребенка.

---

<sup>15</sup> St<sup>u</sup> Criminal Code of Spain, 24 November 1995:

**THE COMPLIANCE OF THE PROVISIONS OF THE CRIMINAL  
LEGISLATION OF THE RA CRIMINAL LAW ON PROTECTION OF  
HUMAN EMBRYO AND FOETUS WITH THE  
INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS**

The article discusses the provisions of generally accepted international conventions on human rights in regard to the legal status and protection of the unborn child. The actual problems of protection of embryo / foetus are discussed in conjunction with the contemporary level of the medical science development. Respective foreign experience of certain countries was analysed and based on the study conducted, a number of legislative proposals are made aimed to the protection of the unborn child.

**Բանալի բառեր՝** էմբրիոն, սաղմ, երեխա, կյանք, պաշտպանություն, բեղմնավորում, արդրտ:

**Ключевые слова:** Эмбрион, плод, ребенок, жизнь, защита, оплодотворение, аборт.

**Key words:** Embryo, foetus, child, life, protection, fertilization, abortion.

## **ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԵՑԻԴԻՎԻ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ**

Հանցագործության ռեցիդիվի հասկացության և տեսակների հարցը բավականին երկար ժամանակ մշակվել է քրեական իրավունքի տեսությունում: Չնայած դրան՝ ռեցիդիվի հետ կապված շատ հարցեր շարունակում են բաց մնալ, իսկ հետազոտողների շրջանում միասնական մոտեցումը ռեցիդիվի իրավական էության, դրա հասկացության և պարտադիր հատկանիշների վերաբերյալ բացակայում է:

Ռեցիդիվի օրենսդրական բնորոշումները մշտապես ընթացել են քրեական իրավունքի գիտության ազդեցության ներքո: Այսպես, քրեական իրավունքի դասական դպրոցը ռեցիդիվը դիտում էր որպես ծանրացնող հանգամանք, որը հանգեցնում էր անձի նկատմամբ նշանակվող պատժի խստացման: Այս դպրոցի ներկայացուցիչները շեշտը հանցավորի անձից տեղափոխում էին դեպի հանցավոր արարք և հետևանքներ, իսկ հանցավորության դեմ պայքարի միակ միջոցը համարում էին օրենսդրության կատարելագործումը: Պոզիտիվիստական դպրոցի ներկայացուցիչներն իրենց ուշադրությունը կենտրոնացնում էին հանցագործ-ռեցիդիվիստի անձնական բնութագրի վրա և գտնում էին, որ միայն հանցագործի անձի ամբողջական վերլուծությունն է թույլ տալիս որոշելու հասարակության համար նրա վտանգավորության բնույթն ու աստիճանը և նշանակելու համարժեք պատիժ:

Գործող ՀՀ քրեական օրենսգրքում տրված ռեցիդիվի բնորոշումն ավելի շատ հիմնված է դասական դպրոցի ավանդույթների վրա՝ ի տարբերություն նախկին քրեական օրենսգրքի, որը տալիս էր ոչ թե երևույթի՝ ռեցիդիվի, այլ առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվիստի հասկացությունը:

Հանցագործությունների ռեցիդիվը համակցության հետ միասին բազմակիության տեսակներ են և բնութագրվում են բազմակիությանը

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Ա. Հ. Գաբուլյան:

հատուկ այնպիսի հատկանիշով, ինչպիսին է միևնույն անձի կողմից երկու կամ ավելի հանցագործությունների կատարումը: Մասնավորապես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 22 հոդվածի առաջին մասի համաձայն՝ հանցագործությունների ռեցիդիվը դիտավորությամբ հանցանք կատարելն է այն անձի կողմից, ով դատվածություն ունի նախկինում դիտավորությամբ կատարված հանցանքի համար:

Ռեցիդիվի օրենսդրական բնորոշումից երևում է, որ այն ներառում է երկու պարտադիր բնութագրիչ՝

ա) նախկինում կատարված դիտավորյալ հանցագործության համար դատվածության առկայություն,

բ) նոր դիտավորյալ հանցանքի կատարում:

Հետևաբար, անձի արարքում ռեցիդիվը գնահատելիս նախ և առաջ պետք է հավաստել վերը նշված պարտադիր հատկանիշների առկայությունը:

Դատվածության առկայությունը կամ բացակայությունն այն հիմնական չափանիշն է, որն ընկած է հանցագործությունների ռեցիդիվի և համակցության տարբերակման հիմքում: Դատվածությունն անձի յուրահատուկ իրավական դրությունն է՝ պայմանավորված դատարանի մեղադրական դատավճռով նրան որևէ հանցագործության համար պատժի դատապարտելու փաստով: Այդ իրավական դրության առանձնահատկությունն այն է, որ դատվածություն ունեցող անձի համար կարող են ծագել քրեաիրավական բնույթի բացասական հետևանքներ: Այսպես՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 84-ի 2-րդ մասի համաձայն՝ դատվածությունը հաշվի է առնվում հանցագործության ռեցիդիվի դեպքում և պատիժ նշանակելիս:

Մեր կարծիքով դատվածությունը ռեցիդիվի գնահատման հարցում պարտադիր պայման դիտելն ունի կարևոր նշանակություն և վկայում է, որ հանցագործը, արդեն իսկ ենթարկված լինելով պետական հարկադրանքի միջոցի նախկինում կատարած հանցագործության համար, անհրաժեշտ դասեր չի քաղել և չի կանգնել ուղղման ճանապարհին, ինչն էլ նրա նկատմամբ ավելի խիստ պատիժ նշանակելու հիմք է: Մինչդեռ արդարացի չէր լինի նման բացասական վերաբերմունք դրսևորել և կատարվածը որպես հանցագործությունների ռեցիդիվ գնահատել այն անձի նկատմամբ, ով թեև կատարել է մեկից ավելի հանցանք, սակայն դրանցից որևէ մեկի համար չի դատապարտվել, քանի որ բացառված չէ հենց առաջին ներգործությունից



հետո հանցավորի՝ իր հակահասարակական կողմնորոշումներից ձերբազատվելու և այլևս նոր հանցանքներ չկատարելու հնարավորությունը:

Բավականին երկար ժամանակ քրեական իրավունքի գիտությունում շարունակում է վիճելի մնալ հանցագործի կողմից պատիժն ամբողջությամբ կամ մասամբ կրելու հանգամանքը որպես ռեցիդիվի առկայության գնահատման պարտադիր պայման դիտելը: Որոշ հեղինակներ կարծում են, որ հանցագործությունների ռեցիդիվն առկա է մեղադրական դատավճիռը հրապարակելուց, իսկ մյուսները՝ դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո հանցավորի կողմից նոր հանցանք կատարելու դեպքում՝ հիմք ընդունելով այն հանգամանքը, որ քրեական օրենսգրքով անձը դատվածություն ունեցող է համարվում մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելու օրվանից մինչև դատվածությունը մարվելու կամ հանվելու պահը:

Երրորդ խումբ հեղինակների կարծիքով ռեցիդիվի պարտադիր հատկանիշ է անձի կողմից պատիժն ամբողջությամբ<sup>2</sup> կամ մասնակիորեն<sup>3</sup> կրելու փաստը: Ն. Ս. Տագանցևը կարծում էր, որ պատիժը կամ առնվազն դրա 2/3 մասը կրած և կրկին հանցանք կատարած անձն ավելի վտանգավոր է, քան դեռևս պատիժ չկրած անձը<sup>4</sup>: Պատժի կրումը կոչված է ապահովելու հանցագործությունների ընդհանուր և անհատական կանխարգելումը: Հետևաբար, միայն պատիժն ամբողջական կրելուց հետո կամ դրա ընթացքում նոր հանցանքի կատարումն է վկայում անձի՝ ուղղվելու ցանկության բացակայության և նրա նկատմամբ կիրառված քրեաիրավական ներգործության միջոցների անարդյունավետության մասին՝ ավելի խիստ պատիժ նշանակելու հիմք դառնալով:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդվածներ 22-ի և 67.1-ի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռեցիդիվի գնահատումը կախվածության մեջ չի դրվում հանցավորի կողմից պատիժը փաստացի կրելու հանգամանքից: Այսինքն՝ մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո, թեկուզև շատ կարճ ժամանակ անց, անձի կողմից նոր

---

<sup>2</sup> Ст' u Уголовное право РФ. Общая часть / Под ред. Р. Р. Галиакбарова, 1997, էջ 18:

<sup>3</sup> Ст' u Комментарий к Уголовному кодексу РФ / Отв. ред. А. И. Бойко. Ростов н/Д., 1996, էջ 75:

<sup>4</sup> Ст' u Таганцев Н. С., О повторении преступлений. СПб. 1867, էջ 61:

հանցանք կատարելու դեպքում հանցագործությունների ռեցիդիվը պետք է առկա համարել:

Կարծում ենք ավելի նպատակահարմար կլինեն անձի արարքում ռեցիդիվը գնահատել և քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1-ով սահմանված կարգով պատիժ նշանակել հանցավորի կողմից պատիժն ամբողջությամբ կրելուց հետո միայն նոր հանցանք կատարելու դեպքում, եթե դատվածությունը չի մարվել կամ հանվել: Վերոնշյալը թույլ կտար միմյանցից հստակորեն սահմանազատելու հանցագործությունների ռեցիդիվի և դատավճիռների համակցության դեպքում պատիժ նշանակելու ինքնուրույն կանոնները՝ բացառելով դրանց համակցված կիրառումը: Հակառակ պարագայում, մեղադրական դատավճիռն օրինական ուժի մեջ մտնելուց հետո՝ մինչև պատիժն ամբողջությամբ կրելը, անձի կողմից նոր հանցանքի կատարումը ՀՀ քրեական օրենսգրքի 67 և 67.1 հոդվածներով սահմանված պատիժ նշանակելու հատուկ կանոնների միաժամանակյա գործադրման հիմք է, ինչը կարող է հանգեցնել ոչ միայն հանցանք կատարած անձի նկատմամբ նշանակվող պատժի անհամաչափ խստացման, այլև պրակտիկայում դրանց կիրառման հարցում դժվարությունների և անհստակությունների առաջացման: Այս մոտեցումը բխում է նաև քրեական օրենսգրքի հոդված 67.1-ի 1-ին մասով սահմանված այն պահանջից, որ հանցագործությունների ռեցիդիվի կանոններով պատիժ նշանակելիս դատարանը պարտավոր է, ի թիվս այլոց, հաշվի առնել այն հանգամանքները, որոնց հետևանքով նախկին պատիժը բավարար չի եղել մեղավորի ուղղման համար: Ակնհայտ է, որ խոսքը արդեն իսկ կրած պատժի մասին է:

Ինչ վերաբերում է ռեցիդիվի մյուս պարտադիր հատկանիշին՝ նախկինում և նոր կատարված հանցանքների դիտավորյալ բնույթին, ապա քրեական իրավունքի տեսության մեջ սա նույնպես միանշանակ չի ընդունվում: Որոշ հեղինակների կարծիքով ռեցիդիվի առկայությունը մեղքի ձևից կախվածության մեջ դնելը ճիշտ չէ, քանի որ օրենսդիրը հանցավոր է համարում ոչ միայն դիտավորյալ, այլև անզգույշ արարքները, հետևաբար, հասարակությունն անզգույշ հանցագործություններից ոչ պակաս պաշտպանության կարիք ունի, քան դիտավորյալ հանցանքներից: Մինչդեռ, ռեցիդիվի նախատեսումը միայն դիտավորյալ հանցանքների դեպքում բխում է անզգուշությամբ

կատարվող հանցագործությունների թերագնահատումից<sup>5</sup>: Այսպես, անգգույշ հանցագործությունների մեծ մասը կատարվում է արտահայտված հակահասարակական կողմնորոշում ունեցող իրավախախտների կողմից, ովքեր իրավակարգի, սոցիալական արժեքների, այլոց իրավունքների և օրինական շահերի նկատմամբ ունեն բացահայտ արհամարհական, թեթևամիտ-անպատասխանատու վերաբերմունք:

Կարծում ենք վերոնշյալ դիրքորոշման հետ չի կարելի համաձայնվել, և օրենսդրի որդեգրած մոտեցումը՝ ռեցիդիվը գնահատելիս միայն դիտավորյալ հանցանքները հաշվի առնելու վերաբերյալ, ավելի ճիշտ է: Այսպես, հանցագործությունների ռեցիդիվը վկայում է հանցավորի գիտակցության մեջ կայուն և խոր արմատավորված հանցավոր հայացքների, սովորությունների, ձգտումների, հստակ արտահայտված հակահասարակական դիրքորոշումների մասին: Հանցավոր վարքագծի պարբերականությունը բացասաբար է անդրադառնում այլ անձանց, հատկապես երիտասարդության հոգեբանության վրա՝ նրանց մեջ առաջ բերելով անպատժելիության թյուր պատկերացումներ, նպաստելով բնակչության քրեականացմանը, որով էլ պայմանավորվում է պատիժ նշանակելու հատուկ կանոնների նախատեսումը: Հանցագործությունների ռեցիդիվի վերոնշյալ իրավական բնութագիրը վկայում է միայն դիտավորյալ մեղքի ձևի առկայության մասին, իսկ անգգույշ հանցագործություններն ավելի շատ իրավիճակային բնույթ ունեն, չեն վկայում հանցավորի խոր և կայուն հանցավոր կողմնորոշումների մասին:

Հարկ է նշել, որ նախկինում դիտավորյալ հանցագործության համար դատվածություն ունեցող անձի կողմից նոր դիտավորյալ հանցանքի կատարումը ոչ բոլոր դեպքերում է համարվում հանցագործությունների ռեցիդիվ: Մասնավորապես, քրեական օրենսգրքի հոդված 22-ի 4-րդ մասի համաձայն՝ այն հանցանքների համար դատվածությունը, որը հանվել կամ մարվել է օրենքով սահմանված կարգով, ինչպես նաև այն հանցանքները, որոնք կատարվել են մինչև անձի

---

<sup>5</sup> St'u **Агаев И. Б.**, Рецидив в системе множественности преступлений. М., 2002. էջ 24-25; **Кафаров Т. М.**, Проблема рецидива в советском уголовном праве. Баку, 1972, էջ 27, **Зелинский А. Ф.**, Рецидив преступлений. Харьков, 1980, էջ 9-10; **Красиков Ю. А.**, Множественность преступлений: Учебное пособие. М., 1988, էջ 31-32; **Куринов Б. А.**, Научные основы квалификации преступлений. М., 1984, էջ 163:

տասնութ տարին լրանալը, ռեցիդիվը գնահատելիս հաշվի չեն առնվում:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 22-ի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռեցիդիվը գնահատելու հարցում հանցագործության տեսակով պայմանավորված որևէ սահմանափակում չի նախատեսվում: Այսինքն՝ հանցագործությունների ռեցիդիվը հավասարապես առկա է նախկինում կատարված ոչ մեծ, միջին, ծանրության և առանձնապես ծանր հանցագործությունների համար դատվածությունն ունենալու դեպքում:

Կարծում ենք նման կարգավորումը չի բխում արդարության և մարդասիրության սկզբունքների պահանջներից, և ճիշտ կլիներ ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների համար դատվածությունը հաշվի չառնել ռեցիդիվը գնահատելիս: Այսպես, հայտնի է, որ հանցագործությունների դասակարգման հիմքում ընկած են կատարված արարքի բնույթն ու հանրային վտանգավորության աստիճանը: Ոչ մեծ ծանրության հանցագործություններն իրենցից համեմատաբար նվազ վտանգավորություն են ներկայացնում: Վերոնշյալով պայմանավորված՝ օրենսդիրը դրանց համար որպես պատիժ նախատեսում է ազատազրկում՝ առավելագույնը երկու տարի ժամկետով կամ ազատազրկման հետ կապ չունեցող պատժատեսակ: Մինչդեռ, հանցագործությունների ռեցիդիվն արտահայտվում է անձի իրավունքների էական սահմանափակմամբ՝ հանգեցնելով օրենքով նախատեսված հիմքերի և սահմանների շրջանակներում անձի նկատմամբ նշանակվող պատժի խստացման և բացասական այլ հետևանքների: Ասվածի համատեքստում գնահատելով ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների բնույթն ու վտանգավորության աստիճանը՝ կարծում ենք՝ դրանց դեպքում հանցագործությունների ռեցիդիվի կանոնների կիրառումը կհանգեցնի անձի իրավունքների անհամաչափ սահմանափակման:

Այս առումով առավել հիմնավորված է թվում Ռուսաստանի Դաշնության քրեական օրենսգրքում դրսևորված մոտեցումը, ըստ որի՝ հանցագործությունների ռեցիդիվը գնահատելիս հաշվի չեն առնվում ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների դատվածությունները:

ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 22-ի համաձայն՝ հանցագործությունների ռեցիդիվը դասակարգվում է վտանգավոր և առանձնա-

պես վտանգավոր տեսակների: Մասնավորապես, հիշյալ հոդվածի երկրորդ մասում տրվում է վտանգավոր, իսկ երրորդ մասում՝ առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվի հասկացությունները: Դրանց վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռեցիդիվի տեսակների տարբերակման հիմքում ընկած է ինչպես հանցագործությունների ծանրությունը, այնպես էլ ազատազրկման դատապարտված լինելու հանգամանքը: Ընդ որում, հասարակ ռեցիդիվն առկա է ոչ միայն նախկինում մեկ, այլ նաև երկու կամ ավելի դիտավորյալ հանցագործությունների համար դատվածության դեպքում, եթե նման դեպքերն օրենքով չեն համարվում վտանգավոր կամ առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվ, այսինքն՝ երբ անձը նախկինում երկու կամ ավելի հանցագործությունների համար դատապարտված է լինում ազատազրկման հետ չկապված պատժի<sup>6</sup>: Սակայն ազատազրկման դատապարտված լինելու հանգամանքը ներկայիս կարգավորման պայմաններում ոչ միշտ է հնարավոր համարել ռեցիդիվի և դրա տեսակների սահմանազատման չափանիշ: Այսպես, 22 հոդվածի 2-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ հանցագործությունների ռեցիդիվը վտանգավոր է համարվում դիտավորությամբ հանցանք կատարելու դեպքում, եթե անձը նախկինում երկու անգամից ոչ պակաս ազատազրկման է դատապարտվել դիտավորյալ հանցագործության համար: Ստացվում է, որ եթե անձը նախկինում մեկ անգամ է ազատազրկման դատապարտվել, կատարվածը չի կարող գնահատվել վտանգավոր ռեցիդիվ, այլ պետք է դիտել հասարակ ռեցիդիվ՝ չնայած որ առկա է ազատազրկման դատապարտված լինելու հանգամանքը:

Խնդիրներ են առաջանում նաև ռեցիդիվի առանձնապես վտանգավոր տեսակի որոշման հարցում: Մասնավորապես, քննարկվող հոդվածի 3-րդ մասի 1-ին կետի համաձայն՝ հանցագործությունների ռեցիդիվն առանձնապես վտանգավոր է համարվում անձի կողմից դիտավորությամբ այնպիսի հանցանք կատարելու դեպքում, որի համար նա դատապարտվում է ազատազրկման, եթե անձը նախկինում երեք անգամից ոչ պակաս ցանկացած հաջորդականությամբ ազատազրկման է դատապարտվել միջին ծանրության դիտավորյալ հանցագործության, ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության համար: Վերոնշյալ ձևակերպման պայմաններում պարզ չէ, թե ռեցի-

---

<sup>6</sup> Տե՛ս ՀՀ քրեական իրավունք, Ընդհանուր մաս, Երևան, 2012 թ., էջ 313:

դիվի այս տեսակի գնահատման համար անձը նախկինում պետք է անպայման դատվածություն ունենա հանցագործությունների բոլոր երեք տեսակների համար՝ միջին ծանրության, ծանր, առանձնապես ծանր, թե բավական է դրանցից միայն մեկ տեսակի համար երեք անգամ դատվածություն ունենալու հանգամանքը, օրինակ՝ երեք անգամ միջին ծանրության կամ մեկ միջին ծանրության և երկու ծանր և այլն: Մի կողմից հանցագործությունների տեսակները միմյանցից անջատված են «կամ» շաղկապով, ինչը «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի 45 հոդվածի 10-րդ մասի համաձայն ենթադրում է, որ բոլոր թվարկված պայմաններից բավական է միայն մեկի առկայությունը, մյուս կողմից՝ օգտագործվում է «ցանկացած հաջորդականություն» արտահայտությունը, որը վկայում է թվարկված հանցագործությունների բոլոր երեք տեսակների պարտադիր առկայության վերաբերյալ օրենսդրի արտահայտած կամքի մասին:

Ակնհայտ է, որ այսպիսի կարգավորումը չի համապատասխանում իրավական որոշակիության չափանիշներին, ինչ ՀՀ քրեական օրենսգրքով երաշխավորված օրինականության սկզբունքի խախտում է: Ընդհանրապես դասակարգման հիմքում ոչ մի հստակ տրամաբանություն, միասնական չափանիշ չկա, դասակարգումը խրթին է, անիմաստ, ինչը պրակտիկայում դրանց կիրառման հարցում բազմաթիվ խնդիրներ է առաջացնում և որևէ գործնական օգուտ չի տալիս: Հարկ է նշել, որ շատ երկրների քրեական օրենսդրություններում ռեցիդիվի դասակարգում ընդհանրապես չի իրականացվում, և ռեցիդիվը պարզապես նախատեսվում է որպես ծանրացնող հանգամանք: Այսպես, Սլովենիայի, Սլովակիայի, Լատվիայի, Էստոնիայի, Շվեյցարիայի, Ֆրանսիայի և այլ եվրոպական երկրների օրենսդրությամբ ռեցիդիվը տեսակների չի դասակարգվում, և դրա առկայությունը դիտվում է որպես պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանք: Ընդ որում, որոշ պետություններում հստակ նախատեսված են պատժի խստացման որոշակի սահմաններ, իսկ որոշ երկրներում այն թողնված է դատարանի հայեցողությանը:

Վերոշարադրյալը հաշվի առնելով՝ կարծում ենք պետք է հրաժարվել ռեցիդիվը տեսակների դասակարգելուց, և այն պարզապես նախատեսել որպես պատիժը ծանրացնող հանգամանք՝ պատժի պարտադիր խստացում նախատեսելով միայն այն դեպքում, երբ անձը նախկինում ազատազրկման ձևով պատիժ է կրել և դատվածությո-

յունը դեռևս չհանված կամ չմարած կատարել է այնպիսի դիտավորյալ հանցանք, որի համար ազատազրկման է դատապարտվում: Այս դիրքորոշումը բխում է ՀՀ քրեական նոր օրենսգրքի նախագծի հայեցակարգում առկա ռեցիդիվի կարգավորմանն ուղղված հայեցակարգային մոտեցումներից:

Ամփոփելով վերը նշվածը՝ առաջարկում ենք ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 22-ը շարադրել հետևյալ կերպ՝

1. Հանցագործությունների ռեցիդիվ է համարվում պատիժը կրելուց դիտավորությամբ հանցանք կատարելն այն անձի կողմից, ով դատվածություն ունի նախկինում դիտավորությամբ կատարված հանցանքի համար:

2. Հանցագործությունների ռեցիդիվը գնահատելիս հաշվի չեն առնվում ոչ մեծ ծանրության հանցագործությունների համար դատվածությունը, այն հանցագործության համար դատվածությունը, որը կատարվել է մինչև անձի 18 տարին լրանալը, ինչպես նաև այն դատվածությունը, որը հանվել կամ մարվել է օրենքով սահմանված կարգով:

Կարծում ենք, որ առաջարկվող օրենսդրական փոփոխությունները կարող են նպաստել ռեցիդիվային հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությանը:

**Женя Степанян**  
**Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ**

## **ПОНЯТИЕ РЕЦИДИВА И ЕГО ВИДЫ**

В статье рассмотрены спорные вопросы связанные с понятием рецидива и его видов, выявлены недостатки и пробелы действующего законодательства. На основе сравнительного анализа регулирования вопросов рецидива в уголовных кодексах ряда зарубежных стран, были сделаны соответствующие предложения, которые будут способствовать устранению существующих недостатков в УК РА и росту эффективности борьбы с рецидивной преступностью.

## THE CONCEPT OF RECIDIVISM AND ITS TYPES

The article deals with controversial issues related to the concept of recidivism and its types, shortcomings and gaps of existing legislation are identified. It was also studied the regulation of recidivism in the criminal codes of some foreign countries, and appropriate proposals were made, which will contribute to eliminating the existing gaps and increase efficiency in the struggle against recidivism.

**Բանալի բառեր՝** *ռեցիդիվ, հանցագործություն, պատիժ, մեղք, դատվածություն, դատախազություն, անգործություն, դատավճիռ:*

**Ключевые слова:** *рецидив, преступление, наказание, вина, судимость, умысел, неосторожность, приговор.*

**Key words:** *recidivism, crime, punishment, guilt, previous conviction, intention, negligence, sentence.*



**ԱԶԱՏԱԶՐԿՈՒՄ ՊԱՏԺԱՏԵՍԱԿԻ ԿԱՏԱՐՄԱՆ  
ՏԱՐԲԵՐԱԿՄԱՆ ԵՎ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԻՐԱՎԱԿԱՆ  
ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ**

Ազատագրվում պատժատեսակի կատարման տարբերակումն ու անհատականացումը իր զարգացմամբ կախված է պետության և հասարակության սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական վիճակից: Այս սկզբունքի բովանդակությունը, կատարվող փոփոխություններն ու ուղղվածությունը ձևավորվում են գլխավորապես սոցիալական, տնտեսական և քաղաքական գործոնների ազդեցությամբ:

Ազատագրվում պատժատեսակի կատարման տարբերակման և անհատականացման հարցերը կարգավորող իրավական նորմերի պատմական զարգացման, ինչպես նաև քրեակատարողական հիմնարկների գործունեության մեջ դրանց գործնական կիրառման ուսումնասիրությունը նպաստում է տվյալ երևույթի՝ որպես քրեակատարողական հիմնարկներում իրավակարգի ամրապնդման միջոցներից մեկի հետագա կատարելագործմանը, ինչպես նաև պատժի նպատակների իրացմանը:

Առաջին հերթին փորձենք բացահայտել «ազատագրվում պատժատեսակի կատարման տարբերակում» և «ազատագրվում պատժատեսակի կատարման անհատականացում» հասկացությունները:

«Ազատագրվում պատժատեսակի կատարման տարբերակումը» պատժի նպատակների իրացման ու քրեակատարողական օրենսդրության խնդիրների լուծմանն ուղղված և ազատագրվման դատապարտվածների դասակարգման առանձին խմբերի նկատմամբ կիրառվող ուղղիչ ներգործության ծավալի իրավական ամրագրումն է՝ հաշվի առնելով դատապարտյալների հասարակական վտանգավորության աստիճանը, վարքագծի և անձի առանձնահատկությունները<sup>2</sup>:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Հ. Մ. Խաչիկյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Шмаров И. В., Мелентьев М. П.**, Дифференциация исполнения наказания в исправительно-трудовых учреждениях Пермь, 1971, էջ 30:

«Ազատագրելու՝ պատժատեսակի կատարման անհատականացումը» քրեական և քրեակատարողական օրենսդրության դրույթների իրականացումն է, որոնք որոշում են դատապարտյալի նկատմամբ նշանակված պատժի և ուղղիչ ներգործության միջոցների բովանդակությունը՝ հաշվի առնելով նրա անձը, պատիժը կրելու ընթացքում դրսևորած վարքագծի առանձնահատկությունները, ուղղիչ ներգործության միջոցների հանդեպ վերաբերմունքը, ինչպես նաև նման ներգործության ընկալման առանձնահատկությունները<sup>3</sup>:

Այժմ փորձենք քննարկել այդ սկզբունքների օրենսդրական ձևակերպումները, որոնք կապված են քրեակատարողական հիմնարկներում պատժի կատարման պայմանների կարգավորման հետ:

Այսպես, պատժի կատարման տարբերակումը և անհատականացումը, ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածի համաձայն, դասվում է քրեակատարողական իրավունքի հիմնարար սկզբունքների շարքին<sup>4</sup>: Դրանք հատկապես վառ կերպով դրսևորվում են ազատագրելու՝ պատժատեսակի կատարման ընթացքում<sup>5</sup>: Քրեակատարողական իրավունքի տեսության մեջ չկա միասնական մոտեցում «պատժի կատարման տարբերակում» և «պատժի կատարման անհատականացում» հասկացությունների սահմանման նկատմամբ: Գիտնականների մի մասն օգտագործում է «պատժի կատարման տարբերակում» հասկացությունը, մյուս մասը միավորում է պատժի կատարման «տարբերակում» և «անհատականացում» հասկացությունները, երրորդները թույլ են տալիս «տարբերակում» և «անհատականացում» հասկացությունների նույնականացումը:

Մեր կարծիքով քրեական և քրեակատարողական օրենսդրությունների կիրառման պրակտիկան թույլ է տալիս եզրակացնել, որ դատապարտյալների դասակարգումը պատժի կատարման տարբերակման հիմքն է, որի տրամաբանական շարունակությունը հանդիսանում է պատժի կատարման անհատականացումը:

Դատապարտյալների դասակարգումը յուրահատուկ գործընթաց է՝ կապված որոշակի հատկանիշների հիման վրա դատապարտյալներին միասեռ խմբերի բաժանելու հետ, որը հիմք է հանդիսանում

<sup>3</sup> St'u **Бриллиантов А. В.**, Дифференциация наказания и степень исправления осужденных к лишению свободы: Монография.-М.: ВНИИ МВД России 1997, էջ 9-10:

<sup>4</sup> Այսուհետ՝ ՀՀ ՔԿՕ:

<sup>5</sup> St'u **Наташев А. Е., Стручков Н. А.**, Основы теории исправительно-трудового права, Мичиганский университет. Юрид. лит.-ра, 1967 էջ 56:

դատապարտյալների տարբեր խմբերի նկատմամբ տարբեր ծավալի ուղղիչ ներգործության կիրառման համար, այսինքն հանդիսանում է տարբերակման բաղկացուցիչ մասը, նրա փուլերից մեկը:

Ազատագրվում պատժատեսակի կատարման տարբերակումն իրականացվում է ոչ միայն դատապարտյալների՝ իրենց վտանգավորության աստիճանով տարբերվող դասակարգման խմբերի նկատմամբ, այլև այն խմբերի, ովքեր դասակարգվում են ըստ կիրառվող ուղղիչ ներգործության միջոցների ընկալման աստիճանի՝ կապված անձի որոշակի առանձնահատկությունների հետ (սեռ, տարիք, հոգեկան և ֆիզիկական հիվանդություն և այլն): Ընդ որում, պատժի կատարման տարբերակումը, որպես քրեակատարողական իրավունքի սկզբունք, իրականացվում է քրեակատարողական օրենսդրության նորմերի մեծ մասում, որոնք կարգավորում են ազատագրվում պատժատեսակը կատարելու և այն կրելու կարգն ու պայմանները (ՀՀ ՔԿՕ-ի 62-63-րդ, 69-րդ, 70-րդ, 99-111-րդ հոդվածները և այլն):

Ազատագրվում պատժատեսակի կատարումը ենթադրում է ոչ միայն իրավասահմանափակումների համակարգ, որոնք կազմում են ազատագրվում պատժատեսակի բովանդակությունը (ազատ տեղաշարժվելու և բնակավայր ընտրելու իրավունք, հասարակությունից հարկադիր մեկուսացում և այլն), այլև ներգործության տարբեր միջոցների կիրառում, որոնք չեն կրում հարկադիր բնույթ: Դրանք բժշկական բնույթի միջոցներն են, ինչպես նաև ուղղման հիմնական միջոցները՝ դատապարտյալների հետ տարվող սոցիալական, հոգեբանական և իրավական աշխատանքները, դատապարտյալի աշխատանքային, կրթական, մշակութային, մարզական և նման այլ զբաղվածությունը, ինչպես նաև հասարակական ներգործությունը: Նշված միջոցները, մեր կարծիքով, նպատակամղված են դատապարտյալի ուղղմանը, նրա կողմից նոր հանցագործության կատարման կանխմանը: Դրանք կազմում են ուղղիչ գործընթացի բովանդակությունը, դրա հետ մեկտեղ՝ նաև ազատագրվում պատժատեսակի կատարման բովանդակությունը: Ուստի ազատագրվում պատժատեսակի կատարման տարբերակման սկզբունքը<sup>6</sup> տարածվում է նաև ուղղիչ մի-

---

<sup>6</sup> См. у **Сперанский И. А.**, Содержание и реализация принципов исправительно-трудового права. Волгоград 1969, էջ 45-46:

ջոցների կիրառման գործընթացի վրա, որոնք չեն կազմում ազատագրվման բովանդակությունը<sup>7</sup>:

Կարծում ենք, որ տարբերակման հարցերի հետագա ուսումնասիրությունը հնարավոր չէ առանց պատժի կատարման անհատականացումը սահմանելու<sup>8</sup>:

Պատժի կատարման անհատականացման և տարբերակման էական տարբերություններից մեկը, մեր կարծիքով, այն է, որ տարբերակումն իրականացվում է գերազանցապես իրավական նորմերում, իսկ անհատականացումը՝ անհատապես դատապարտյալի նկատմամբ դրանց կիրառման գործընթացում:

Ուստի գտնում ենք, որ պատժի նպատակներին հասնելու, պատժի դերը մեծացնելու համար անհրաժեշտ է որոշակի միջոցների համակարգ, որը տարբեր ծավալի իրավասահմանափակումների կիրառման իրական հնարավորություն կարող է ապահովել դատապարտյալի նկատմամբ՝ կատարված հանցագործության ծանրության աստիճանից, այն կատարելու հանգամանքներից, կրկնահանցագործությունից և հանցավորի անձից: Այս կարևոր խնդրի լուծումը հնարավոր է պատժի կատարման տարբերակման, պատժի կատարման անհատականացման զանազան ձևերի օգտագործման և դատապարտյալների նկատմամբ ուղղիչ միջոցների անհատական կիրառման միջոցով:

Այսպիսով, ընդհանրացնելով վերոնշյալը, ցանկանում ենք նշել, որ պատժի կատարման անհատականացումը պատմության ընթացքում հանգեցվել է պարզ ձևականության, այսինքն, կամ ուղղիչ հիմնարկների կառուցվածքի տարբերակումն ընդունվել է որպես պատժի անհատականացման շարունակություն, կամ էլ պատժի կատարման անհատականացումը դիտարկվել է որպես քրեակատարողական իրավունքի սկզբունքներից մեկը: Ուստի, թույլատրելի ենք համարում արձանագրել, որ պատժի կատարման անհատականացման բովանդակությունը սահմանելիս՝ ի տարբերություն պատժի կատարման տարբերակման, հաշվի է առնվում դատապարտյալների ոչ թե խմբա-

---

<sup>7</sup> Ст'я **Бриллиантов А.В.**, Проблемы классификации осужденных к лишению свободы в целях дифференциации условий отбывания наказания.- М.: БНИИ МВД РФ 1995, էջ 29:

<sup>8</sup> Այնուամենայնիվ, գիտության մեջ պահպանվում են պատժի կատարման անհատականացման տարբեր ըմբռնումներ, ուստի ազատագրվում պատժատեսակի կատարման անհատականացման ընդհանուր հարցերը մնում են ոչ բավարար մշակված:

յին, այլ անհատական առանձնահատկությունները: Պատժի կատարման անհատականացման սկզբունքն իրականացվում է գերազանցապես ազատագրկման դատապարտվածների պահելու պայմանների փոփոխությամբ, սակայն, ինչպես և պատժի կատարման տարբերակման սկզբունքը, իր մարմնավորումն է ստանում ուղղիչ ներգործության միջոցների կիրառմամբ, որոնք համապատասխանում են դատապարտյալի անձին, նրա վարքագծին:

ՀՀ ՔԿՀ-ի 9-րդ հոդվածը սահմանում է, որ. «Պատիժը կատարելու տարբերակումն ու անհատականացումը հարկադրանքի միջոցների, դատապարտյալի ուղղման և նրա օրինապահ վարքագիծը խթանելու եղանակների նպատակահարմար կիրառումն է, որն իրականացվում է դատապարտյալի անձը տարբերակելու և անհատականացնելու միջոցով»:

Անդրադառնալով պատժի կատարումը տարբերակելու և անհատականացնելու սկզբունքի օրենսդրական ձևակերպմանը՝ ցանկանում ենք արձանագրել, որ ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքի 9-րդ հոդվածը բավական ընդհանրական է: Հաշվի առնելով քրեակատարողական օրենսդրության հիմնարար սկզբունք լինելու հանգամանքը, ինչպես նաև այն, որ այդ սկզբունքի հիման վրա է որոշվում քրեակատարողական համակարգի կազմակերպման և գործունեության ռազմավարությունը՝ կարծում ենք, որ մեկ նախադասությունը բավարար չէ հստակ պատկերացում կազմելու նշված սկզբունքի վերաբերյալ և առավել նպատակահարմար կլինի դրանք ամրագրել առանձին հոդվածներով կամ հոդվածի առանձին կետերով, ինչը նաև որոշ չափով կնպաստեր գիտության մեջ այդ սկզբունքի վերաբերյալ միասնական մոտեցման ձևավորմանը:

Պատժի կատարման տարբերակման և անհատականացման սկզբունքն իրականացվում է ոչ միայն քրեակատարողական օրենսդրության դրույթներում, այլև ժամանակակից պենիտենցիար (ուղղիչ հիմնարկների) քաղաքականության մեջ: Այդ սկզբունքի հիման վրա է որոշվում ամբողջ քրեակատարողական համակարգի կազմակերպման և գործունեության ռազմավարությունը: Ուստի, այդ սկզբունքի բովանդակությանը համապատասխան առաջարկվում է պատիժների կատարման տարբերակման և անհատականացման սկզբունքը քրեակատարողական օրենսդրության սկզբունքների համակարգում դասակարգել որպես ճյուղային սկզբունք:

Կարծում ենք, որ պատժի կատարման տարբերակման և անհատականացման սկզբունքը նպատակահարմար է ՀՀ քրեակատարողական օրենսգրքում ամրագրել առանձին հոդվածով՝ սահմանելով այդ սկզբունքի հասկացությունը, բովանդակությունը, պատժի տարբերակման և անհատականացման, ուղղիչ ներգործության միջոցների կիրառման չափանիշները, սահմանելով դատապարտյալների նկատմամբ տարբերակում և անհատականացում իրականացնող սուբյեկտները:

Վերջինս քրեակատարողական համակարգի բարեփոխման արդի փուլում կարող է օգտակար լինել հաշվի առնելու և լուծելու պատիժների կատարման տարբերակման և անհատականացման սկզբունքի իրականացման ընթացքում ծագող բազմաթիվ խնդիրներ:

Իսկ արված հետևությունները կարող են ելակետ և կողմնորոշիչ ծառայել քրեական պատիժների կատարման տարբերակման և անհատականացման սկզբունքի իրականացման խնդիրների վերաբերյալ հետագա ուսումնասիրությունների, այդ սկզբունքը քրեակատարողական օրենսդրության մեջ ամրագրելու համար, որոնք ուղղված են պատիժների կատարման տարբերակման և անհատականացման ճյուղային (նեղմասնագիտական) սկզբունքի իրականացման կատարելագործմանը:

**Роза Абраамян**

*Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ*

## **ПРАВОВЫЕ ГАРАНТИИ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ**

Научная статья посвящена исследованиям вопросов уголовного права, связанных с исполнительной дифференциацией и индивидуализацией исполнения наказания в виде лишения свободы. Основная цель заключается в разработке и дальнейшем развитии теоретических положений относительно дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы, развития предложений по изменению законодательства, разработки рекомендаций по совершенствованию организационной деятельности сотрудников пенитенциарных учреждений в достижении целей уголовного наказания, а также определения уголовной политики в этой области.

## LEGAL GUARANTEES OF DIFFERENTIATION AND INDIVIDUALIZATION OF IMPRISONMENT IMPLEMENTATION

The article discusses the scientific issues of differentiation and individualization of imprisonment implementation from the standpoints of criminal law. The main aims of the research are: to elaborate and further develop theoretical approaches in regard to the differentiation and individualization of the imprisonment implementation; to elaborate proposals aimed to the amendment of the legislation; to develop recommendations for the improvement of the organizational performance of prison staff in order to achieve the proposes of criminal punishment; to determine penitentiary policy in this area.

**Բանալի բառեր՝** պատժատեսակ, ուղղման միջոց, քրեակատարողական հիմնարկ, պատժի նպատակ, ազատագրելու՝ պատժատեսակի կատարման տարբերակում, ազատագրելու՝ պատժատեսակի կատարման անհատականացում, պատժի նպատակ, դատապարտյալների դասակարգում, ուղղման միջոց, պենիտենցիար քաղաքականություն:

**Ключевые слова:** наказание, средство исправления, колония, цель наказания, дифференциация и индивидуализация исполнения наказания в виде лишения свободы, классификация заключенных, пенитенциарная политика.

**Key words:** punishment, means of correction, colony, purpose of punishment, the differentiation and individualization of the imprisonment implementation, classification of prisoners, penitentiary policy.

## **ՄԱՐՄՆԱՎԱՃԱՌՈՒԹՅԱՄԲ ԶԲԱՂՎՈՂ ԱՆՁԱՆՑ ԿՐԻՄԻՆԱԼՈԳԻԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ ՀՀ-ՈՒՄ**

Մարմնավաճառությամբ զբաղվող անձանց կրիմինոլոգիական բնութագիրը ներառում է բազմաթիվ հատկանիշներ, որոնք վերաբերում են նրանց սեռատարիքային կազմին, ընտանեկան դրությանը, կրթական մակարդակին և այլն: Այս հատկանիշները ինքնին քրեա-ծին չեն, դրանք հատուկ են յուրաքանչյուրին: Այնուամենայնիվ, նշված հատկանիշների բացահայտումը ունի կարևոր կրիմինոլոգիա-կան նշանակություն: Թվարկված հարցերի պատասխանից է կախված քննարկվող երևույթի և դրա հետ կապված հանցագործությունների կանխման արդյունավետ միջոցների մշակման գործընթացը:

Մարմնավաճառներին բնութագրող հատկանիշների շարքում կարևոր դեր ունի մարմնավաճառների սեռատարիքային կազմը: Ոս-տիկանությունը 2010 թ. մարմնավաճառների նկատմամբ կազմել է 149, 2011 թ.՝ 288, 2012 թ.՝ 184 արձանագրություն, սակայն այդ արձա-նագրություններից և ոչ մեկը չի վերաբերել արական սեռի ներկայա-ցուցչի: Մինչդեռ մասնուլում և համացանցում ներկայացված հրապա-րակումները վկայում են, որ ՀՀ-ում ինքնուրույն տեղ ունի նաև տղա-մարդկանց մարմնավաճառությունը: Թեև նրանց թվի մասին ստույգ տվյալներ չկան ո՛չ ոստիկանությունում, ո՛չ էլ այլ իրավապահ մար-միններում, սակայն մեր կողմից բժիշկների շրջանում կատարված փորձագիտական հարցման արդյունքները թույլ են տալիս որոշել նրանց մոտավոր քանակը: Ըստ բժիշկ-մաշկավեներաբանների տա-րեկան իրենց են դիմում մոտ 200 միասեռականներ, որոնցից 50-ը զբաղվում են մարմնավաճառությամբ: Ինչ վերաբերում է կին մարմ-նավաճառների թվին, ապա ըստ այս նույն հարցումների, նրանց թիվը կազմում է շուրջ 500-600 անձ: Իհարկե, ներկայացված տվյալը ամբող-ջովին չի արտացոլում ՀՀ-ում առկա մարմնավաճառների քանակը, քանի որ բժիշկների մոտ գրանցված են ոչ բոլոր մարմնավաճառները:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ա. Ռ. Մարգարյան:



Մաշկավեներաբան-բժիշկներին դիմում են հիմնականում փողոցներում իրենց ծառայությունները առաջարկող մարմնավաճառները, իսկ մյուսները դուրս են և՛ բժիշկների, և՛ իրավապահ մարմինների աշխատակիցների ուշադրությունից<sup>2</sup>:

Այն, որ ՀՀ-ում մարմնավաճառությունը տարածում ունի, վկայում են ՀՀ-ում լրագրողների, հետազոտողների իրականացրած ուսումնասիրություններով ստացված տվյալները, որոնց համաձայն Հայաստանում սեքս-բիզնեսի տարեկան շրջանառությունը հասնում է մոտ 50 միլիոն դոլարի: Պատահական չէ, որ ողջ աշխարհում մարմնավաճառության բերած եկամուտները համեմատվում են թմրանյութերի և զենքի ապօրինի շրջանառության արդյունքում ստացված եկամուտների հետ<sup>3</sup>:

Մարմնավաճառությամբ զբաղվող կանանց կրիմինոլոգիական բնութագիրը բացահայտելու նպատակով 42 մարմնավաճառների շրջանում իրականացրել ենք հարցումներ, որից պարզ դարձավ, որ ՀՀ-ում մարմնավաճառությամբ առավելապես զբաղվում են 19-30 տարիքային խմբի ներկայացուցիչները: Մասնավորապես, մեր հարցումներին մասնակցած մարմնավաճառների տարիքային կազմը բաշխվել էր հետևյալ կերպ՝ 15-18 տ.՝ 7%, 19-30 տ.՝ 66%, 31-40 տ.՝ 17%, 41 տ. բարձր՝ 10%: 15-ից ցածր տարիքային խմբի ներկայացուցիչներ ընտրանքում չէին հայտնվել:

Անչափահասների կողմից մարմնավաճառությամբ զբաղվելուն ներգրավված լինելու համամասնությունը օբյեկտիվորեն արտացոլվել է նաև փորձագիտական հարցումների արդյունքներում: Այսպես, փորձագիտական հարցմանը ներգրավված իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչների կարծիքով անչափահաս մարմնավաճառները կազմում են մարմնավաճառների ընդհանուր թվի 10-15%-ը, թեև հարցմանը ներգրավված բժիշկների տվյալներով տարեկան իրենց է դիմում ընդամենը 10-15 անչափահաս մարմնավաճառ: Բժիշկներին դիմելու նման ցուցանիշները ոչ թե միանշանակ վկայում են ՀՀ-ում

---

<sup>2</sup> Տե՛ս [www.news.am/](http://www.news.am/) Մամուլի Ավագան: Սեքս բիզնեսի հայկական առանձնահատկությունները: Մարտի 29-ը, 2012 թ.:

<sup>3</sup> Տե՛ս Криминология / Под. Ред. А. И. Долговой. М., 2002, էջ 705, **Маринковский Р. А.**, Проституция: Бороться или протвоействовать ???/Охрана. 2002. № 6, էջեր 46-48, **Дьяченко А.**, Ответственность за сексуальную эксплуатацию женщин и детей // Уголовное право. 2003, № 2, էջ 22:

անչափահաս մարմնավաճառների բացակայության մասին, այլ վերջիններիս ցածր գրագիտության մակարդակի, այդ թվում՝ իրենց առողջությունը պահպանելու առումով:

Հստ ամուսնական կարգավիճակի՝ մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ մինչ մարմնավաճառ դառնալը փաստացի ամուսնալուծված են եղել հարցվածների 11%, պաշտոնապես ամուսնալուծված՝ 27%-ը, իսկ 62%-ը երբևէ ամուսնացած չի եղել: Այս ցուցանիշը հաստատում է գտել նաև կրիմինոլոգիական գրականության մեջ<sup>4</sup>:

Ե. Ն. Ֆեդիկի պնդմամբ՝ ապահարգանք բացասաբար է ազդում կնոջ հոգեբանության վրա՝ առաջացնելով ընկճվածության զգացում, հուսահատություն, ապագայի նկատմամբ հավատի կորուստ<sup>5</sup>: Ամուսնալուծվելուց հետո կնոջ համար ընտանիքի գաղափարը որոշակիորեն արժեզրկվում է, բացի այդ նրա մոտ առաջանում է ներքին վախ կրկին ընտանիք կազմելու առումով: Դա առավել ակնհայտ է հայ հասարակությունում, որին երկար ժամանակ բնորոշ էր և դեռևս բնութագրական է որոշակի բացասական վերաբերմունքը ամուսնալուծված կանանց նկատմամբ, ինչը նվազեցնում է նրանց կողմից նոր ընտանիք կազմելու հավանականությունը:

Բացի այդ, Հայաստանում հաճախ աղջիկները ամուսնանում են վաղ տարիքում՝ մինչև այդ չհասցնելով ձեռք բերել կրթություն, որևէ մասնագիտություն, և հույսը դնում են ամուսնու վրա (չնայած վերջին տարիներին կանանց առաջին անգամ ամուսնանալու միջին տարիքը բարձրացել է): Ուստի, ամուսնուց բաժանվելուց հետո հոգեկան ծանր ապրումներին գումարվում է նաև սոցիալական դժվար վիճակը, որը հաղթահարելու համար էլ նրանց մի մասը դիմում է մարմնավաճառության: Ամուսնական կյանքի վերաբերյալ պատկերացում ձևավորելու նպատակով օգտակար կլինեք, որպեսզի գույզերը մինչև ամուսնությունը գրանցելը հնարավորություն ունենային ստանալու հոգեբանական և բժշկական տեղեկատվություն ամուսնական կյանք սկսելու վերաբերյալ: Ցանկալի կլինի, որպեսզի պետությունը ստեղծի ծառայություն, որը անվճար խորհրդատվություն կտրամադրի ամուսնանալ պատրաստվողներին:

<sup>4</sup> St' u **Федик Е. Н.**, Ответственность за действия, связанных с проституцией: Уголовно-правовые и криминологические аспекты. Екатеринбург, 2003, էջ 118:

<sup>5</sup> St' u **Федик Е. Н.**, там же, էջ 119:

Կրիմինոլոգիական գրականության մեջ բազմիցս արտահայտվել է այն գաղափարը, որ կրթական ցածր մակարդակը նպաստում է հակահասարակական և հակաիրավական վարքագծի դրսևորմանը, քանի որ անձը, իր մտահորիզոնի, աշխարհայացքի պայմաններում, չտեսնելով խնդիրների լուծման այլ ուղիներ, դիմում է հակաիրավական կամ հակաբարոյական վարքագծի<sup>6</sup>:

Կրիմինոլոգիական գրականության մեջ արտահայտված այս տեսակետը հաստատվեց նաև մեր կողմից իրականացված հետազոտության շրջանակներում: Մասնավորապես, մեր ուսումնասիրության շրջանակներում հայտնված մարմնավաճառների 54%-ը ուներ թերի միջնակարգ, 39%-ը՝ միջնակարգ և միայն 7%-ը՝ բարձրագույն կրթություն: Ընդ որում, վերջիններս ընտրանքում հայտնված առավել բարձր վարձատրվող մարմնավաճառներն էին:

Այն, որ կրթական մակարդակը ուղղակիորեն կապված է աշխատանքի ընտրության հետ, ակնհայտ է նաև մարմնավաճառների նախկինում աշխատանքի փորձ ունենալու հանգամանքը պարզելու նպատակով տրված հարցի պատասխանների վերլուծությունից: Ըստ այդ արդյունքների՝ մարմնավաճառների ընդամենը 7%-ը ուներ բարձրագույն կամ միջնակարգ մասնագիտական կրթություն: Հատկանշական է նաև, որ մինչև մարմնավաճառությամբ զբաղվելը մարմնավաճառների գերակշռող մասը՝ 85%-ը, երբեք չի աշխատել, 4%-ը աշխատել է պետական կառույցներում, 7%-ը՝ մասնավոր ոլորտում, իսկ 3%-ը զբաղվել է մուրացկանությամբ:

Մարմնավաճառության կանխման համար կարևոր է պարզել, թե որտեղ են մարմնավաճառները մատուցում իրենց ծառայությունները: Մարմնավաճառների 7%-ը իրենց ծառայությունները մատուցում են իրենց բնակարաններում, 52%-ը՝ հյուրանոցներում, 26%՝ սաունաներում, իսկ 15%-ը ծառայություն է մատուցում այլ վայրերում: «Ինչպե՞ս եք կապ հաստատում հաճախորդների հետ» հարցին հարցվածներից 44%-ը նշել է՝ փողոցում, 5%-ը՝ նախկին հաճախորդների միջոցով, 12%-ը՝ ընկերների միջոցով, 36%-ը՝ նախապես զանգահարելով և 3% նշել է բոլոր տարբերակները:

Ներկայացված տվյալներից ակնհայտ է, որ մարմնավաճառների մեծամասնությունը ծառայությունները մատուցում է հյուրանոցներ-

---

<sup>6</sup> Տե՛ս **Клейберг Ю. А.**, Психология девиантного поведения. М., 2001, էջ 98:

րում (հիմնականում մոթելներում) կամ սաունաներում: Կարծում ենք, ոստիկանությունը, հսկողություն սահմանելով նշված օբյեկտների նկատմամբ, կարող է զգալիորեն կրճատել մարմնավաճառության մակարդակը: Ի տարբերություն ՀՀ-ի, ՌԴ-ում մարմնավաճառներին մերսման սրահներում օգտագործելու պրակտիկան անհամեմատ մեծ տարածում ունի<sup>7</sup>:

Բավականին մտահոգիչ է մարմնավաճառների ծառայություններից օգտվող անձանց տարիքային կազմը: Խոսքը անչափահասների մասին է: Այն հարցին, թե «Ձեր հաճախորդների մեջ հաճախ են լինում 18 տարին չլրացած անձինք», մարմնավաճառների 7%-ը պատասխանել է՝ այո, 64%-ը՝ ոչ և միայն 29%-ը պատասխանել է՝ չեն լինում: Մարմնավաճառների և երիտասարդների հետ զրույցներից պարզ է դառնում, որ հազվադեպ չեն դեպքերը, երբ հաճախորդների տարիքը ցածր է լինում 16 տարեկանից: Սա, ինչպես հայտնի է, քրեորեն պատժելի արարք է, ինչին պետք է ուշադրություն դարձնեն իրավապահ մարմինները: Հարցման շրջանակներում ներգրավված մարմնավաճառներից շատերի պնդմամբ՝ իրենք նույնիսկ տեղյակ չեն, որ 16 տարին չլրացած անձի հետ սեռական հարաբերություն ունենալը համարվում է հանցագործություն:

Հարցված մարմնավաճառների 11%-ը նշել է, որ իրենց հաճախորդները հիմնականում 13-18 տարեկան տղաներն են, 26%-ինը՝ 18-25 տարեկան տղամարդիկ, 56%-ինը՝ 26-50 տարեկան տղամարդիկ, իսկ 7%-ի հիմնական հաճախորդները 51-61 տարեկան տղամարդիկ են: Այն հարցին, թե «Ձեր հաճախորդների մեջ հաճախ են լինում ոչ բնական սեքսուալ պահանջմունքներ ունեցող անձինք» դրական պատասխան է տվել հարցվածների 11%-ը, 59%-ը պատասխանել՝ ոչ, 30%-ը նշել է չեն լինում:

Մարմնավաճառությամբ զբաղվող անձանց կրիմինոլոգիական բնութագրի բացահայտման առումով կարևոր նշանակություն ունին նաև նրանց առողջական վիճակի պարզաբանումը: Մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրության արդյունքները վկայում են, որ մարմնավաճառությամբ զբաղվող անձինք հիմնականում հոգեպես առողջ են: Սակայն մեր հարցման արդյունքների համաձայն մարմնավաճառների 28%-ը նշել են թմրամիջոցների, իսկ 62%-ը՝ ալկոհոլի պար-

---

<sup>7</sup> См. u Чернов Р. О., Преступления против морали. Ярославль. 2005, էջ 312:

բերաբար գործածման մասին: Ընդ որում, մարմնավաճառների հետ իրականացված հարցազրույցներից պարզ դարձավ, որ թմրանյութի և ալկոհոլի գործածումը նրանց մոտ սկիզբ է առել մարմնավաճառությամբ զբաղվելուն ներգրավվելուց հետո:

Առանձնահատուկ կարևորվում է մարմնավաճառությամբ զբաղվող անձանց առողջական վիճակի հարցը՝ կապված սեռավարակների տարածման հետ: Հայտնի է, որ մարմնավաճառությունը մեծ դեր է կատարում վեներական հիվանդությունների, այդ թվում ՁԻԱՀ-ի, տարածման հարցում<sup>8</sup>:

Այն հարցին, թե «սեռական հարաբերության ժամանակ պահպանակ օգտագործո՞ւմ եք», հարցվածներից 83%-ը պատասխանել է, որ մշտապես օգտագործում է պահպանակ, 13%-ը՝ երբեմն, իսկ 4%՝ եթե հաճախորդը դեմ չի լինում: Չնայած դրան՝ հարցված բժիշկները նշել են, որ իրենց դիմող հիվանդների 50-70%-ը վարակվել են մարմնավաճառներից:

Բժիշկների կարծիքով, մարմնավաճառների շրջանում սեռավարակների տարածումը առավելապես պայմանավորված է պաշտպանական միջոցների չօգտագործմամբ: Նրանց պատասխանների բաշխումն առավել մանրամասն ներկայացված է աղյուսակ 1-ում:

**Աղյուսակ 1. Որո՞նք են մարմնավաճառների շրջանում սեռավարակների տարածման հիմնական պատճառները**

|                                                   |     |
|---------------------------------------------------|-----|
| Պաշտպանիչ միջոցներ չօգտագործելը                   | 40% |
| Սեռական հիգիենայի մասին տեղեկություններ չունենալը | 25% |
| Բժշկին ժամանակին չդիմելը                          | 25% |
| Այլ                                               | 10% |

Բժիշկների փորձագիտական հարցման արդյունքները վկայում են, որ մարմնավաճառներն իրենց են դիմել հիմնականում հետևյալ հիվանդությունների դեպքում՝ խլամիդիոզ – 40%, սրիխտոնիազ – 35%, Սիֆիլիս – 5%, այլ – 20%: Ուշագրավ է, որ ՁԻԱՀ/ՄԻԱՎ համախ-

<sup>8</sup> Տե՛ս **Сперлядзе Н. А.**, Анализ показателей поведенческих рисков лиц, вовлеченных в проституцию/ Социальная политика и социология. № 3. 2006, էջ 116:

տանիշի մասին նշեցին հարցվածների միայն 2%-ը, ինչը պետք է կապել ոչ թե այդ հիվանդության բացակայության, այլ դրա ախտանիշների թաքնված լինելու հետ, որի պատճառով հիվանդությունը ախտորոշվում է վարակվելուց երկար ժամանակ անց:

Ընդհանրապես, մարմնավաճառությամբ զբաղվող անձինք խուսափում են բժշկին դիմելուց: Մեր հարցման արդյունքների համաձայն՝ մարմնավաճառի մաշկաբանին դիմելու հաճախականությունը դրսևորվել է հետևյալ կերպ. մարմնավաճառների 30%-ը իրենց դիմել են 3 ամիսը մեկ, 10 %-ը՝ 6 ամիսը մեկ, 25% ը՝ տարին մեկ, 35% - ը՝ ավելի հազվադեպ: Ինչպես երևում է մարմնավաճառները բավականին հազվադեպ են դիմում բժշկի: Կարծում ենք, որ ուստիկանությունը պետք է հետևի, որ նրանք գոնե ամիսը մեկ անգամ անցնեն բժշկական ստուգում:

Ընդ որում, մարմնավաճառներից շատերը հաճախակի կիսատ են թողնում բուժումը, ինչը բժիշկների 60%-ի կարծիքով պայմանավորված է հիվանդների այն թյուր կարծիքով, որ իրենք բուժվել են, 20%-ը նշել է գումարի բացակայությունը, 15%-ը՝ աշխատանքի ծանրաբեռնվածությունը, իսկ 5%-ն էլ՝ սեփական անձի նկատմամբ անտարբերությունը:

Ինչպես տեսանք, մարմնավաճառների կողմից բուժումը ընդհատելու պատճառներնից մեկը գումարի բացակայությունն է: Այն հարցին, թե սեռավարակների բուժումը ի՞նչ արժեք ունի, բժիշկների 10% պատասխանել է՝ մինչև 10 000 դրամ, 25%-ը՝ 10 000-25 000 դրամ, 60%-ը՝ 25 000- 50 000 դրամ, 5%ը՝ 50 000 դրամից ավելի:

Միաժամանակ, մարմնավաճառների շրջանում մեր իրականացրած հարցումների համաձայն՝ 5%-ը օրական վաստակում է մինչև 10 000 դրամ, 23%-ը 10 000- 25 000 դրամ, 54%-ը 25 000-40 000 դրամ, 18%-ը 40 000 դրամից ավելի: Իհարկե, այստեղ էական դեր է խաղում այն, թե օրական նրանցից յուրաքանչյուրը միջինը քանի հաճախորդ է սպասարկում և որքանով է ըստ այդմ բարձրանում նրանց վարակվելու հավանականությունը: Մեր ուսումնասիրության արդյունքների համաձայն՝ մարմնավաճառների միայն 4%-ն է օրվա ընթացքում սպասարկում մեկ հաճախորդ, մինչդեռ 66%-ը 2-5, իսկ 30%-ը՝ 6-10 հաճախորդ: «Օրական քանի՞ ժամ եք աշխատում» հարցին հարցվածների 4%-ը նշել է մինչև 1 ժամ, 50%-ը նշել է 2-5 ժամ, 30%-ը՝ 6-8 ժամ, 16%-ը աշխատում է 9 ժամից ավելի: «Որքա՞ն ժամանակ է, ինչ զբաղ-

վում էք մարմնավաճառությամբ» հարցին 12% պատասխանել է մինչև 6 ամիս, 7%-ը՝ 6 ամսից 1 տարի, 45%-ը՝ 2-3 տարի, 27%-ը՝ 4-10 տարի, 9%-ը՝ 11 տարուց ավելի:

Մարմնավաճառների կրիմինոլոգիական բնութագրի ուսումնասիրության առումով կարևորվում է նրանց սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունների և հատկապես շարժառիթների վերհանումը:

Մարմնավաճառություն երևույթն ուսումնասիրողների մեծամասնությունը, որպես երևույթի առաջնային պատճառ, նշում է մարմնավաճառությամբ զբաղվողների ապրուստի միջոցների բացակայությունը և ծանր սոցիալական վիճակը: Նախորդ դարի 20-30-ական թվականների հետազոտողները ընդհանրապես կարծում էին, որ մարմնավաճառությունը աղքատության հետևանք է և առաջանում է կնոջ կողմից ազնիվ ճանապարհով գումար վաստակելու անհնարիության պատճառով<sup>9</sup>: Գրեթե համանման տեսակետ ունեն նաև ներկայիս մի շարք հետազոտողներ: Մասնավորապես, Վ.Վ. Լիսենկոյի կարծիքով՝ «քանի դեռ գոյություն ունի անաշխատունակ կանանց զանգված, որը գոյատևում է հոր կամ ամուսնու միջոցների հաշվին, միշտ առկա է լինելու կանանց կողմից իրենց մարմինը վաճառելու երևույթը»<sup>10</sup>: Ըստ այս տեսակետի կողմնակիցների, եթե կինը աշխատելու հնարավորություն ստանա, նրա մոտ կանհետանա սեփական մարմինը վաճառելու անհրաժեշտությունն ու մղումը:

Քրեագետների մյուս խումբը, հիմնվելով իրենց կատարած հետազոտությունների վրա, պնդում են, որ աղքատությունը կամ տնտեսական շարժառիթը չի կարող դիտարկվել որպես մարմնավաճառությանը դրդող հիմնական գործոն<sup>11</sup>: Նույնիսկ, եթե աշխատավարձերը բարձրացվեն, միևնույնն է մարմնավաճառության պահանջարկն ու առաջարկը միշտ էլ լինելու է: Արդյունքում ուղղակի կբարձրանան «ծառայությունների» գները: Կարծում ենք, երկրորդ խումբ գիտնականների պնդումները ավելի հիմնավոր են:

Ինչ խոսք, տնտեսական ծանր պայմանները լուրջ ազդեցություն են թողնում մարմնավաճառությամբ զբաղվելու վրա, սակայն չի կա-

---

<sup>9</sup> Տե՛ս **Каров А. Н.**, Проституция и новый быт. Одесса, 1927, էջ 9-13:

<sup>10</sup> Տե՛ս **Лысенко В. В.**, Правонарушения в сфере общественной нравственности и полиция России. СПб., 1997, էջ 289:

<sup>11</sup> Տե՛ս **Антонян Ю. М.**, Преступность среди женщин. М., 1992, էջ 189:

րելի ասել, որ այդ գործոնը միակն է կամ որոշիչն է երևույթի առաջացման մեխանիզմում: Աղքատության մեջ ապրում են շատերը, բայց նրանցից ոչ բոլորն են ընտրում մարմնավաճառությամբ իրենց սոցիալական խնդիրները լուծելու ճանապարհը: Անձի որոշման կայացման վրա մեծապես ազդում են նրա հոգեբանությունը, բարոյական արժեքները, աշխարհայացքը, կամքը, անմիջական միկրոմիջավայրը (ընտանիք, մտերիմ հարազատներ ու ընկերներ), կրթական մակարդակը և այլն:

Թեև մարմնավաճառությունը ավելի մեծ տարածում ունի տնտեսական զարգացման առավել ցածր մակարդակ ունեցող երկրներում (Լատինական Ամերիկայի և Հարավարևելյան Ասիայի պետություններում), նույնը չի կարելի ասել Բալամական պետությունների մասին, որոնք նույնպես աչքի են ընկնում ցածր կենսամակարդակով: Դա բացատրվում է նրանով, որ այս երկրներում տիրում են խիստ նահապետական կամ կրոնական նորմեր, որոնք կարգավորում են կանանց վարքագիծը: Բացի այդ, հարուստ պետություններում (ԱՄՆ, եվրոպական որոշ երկրներ) նույնպես առկա է մարմնավաճառության բարձր մակարդակ, սակայն այդ մարմնավաճառները, ի տարբերություն ավելի աղքատ երկրների, իրենց «գործընկերների» իրենց ծառայությունները մատուցում են համեմատաբար բարձր գներով:

Բացի այդ, մարմնավաճառները ոչ միշտ են զբաղվում քննարկվող զբաղմունքով ծայրահեղ կարիքից, այլ այդ ճանապարհն են ընտրում հնարավորինս բարեկեցիկ կյանք վարելու մղումով: Այն, որ սոսկ ծայրահեղ կարիքը չէ, որ հանգեցնում է մարմնավաճառության, հաստատվել է նաև մեր հետազոտության արդյունքներով: Հարցմանը մասնակցած մարմնավաճառների 64%-ը նշել է, որ մարմնավաճառությամբ զբաղվում է սոցիալական ծանր վիճակի պատճառով, 24%՝ ընտանեկան դրության, 5%՝ լավ ապրելու ձգտման պատճառով: Հարցված մարմնավաճառների 85%-ը նշել է, որ երբեք չի աշխատել, իսկ այժմ օրական 10000 դրամից պակաս վաստակում է նրանց միայն 5%-ը: Ինչպես իրավացիորեն նշվում է կրիմինոլոգիական գրականության մեջ, պետք է տարբերել իրական կարիքը (սնունդ, հագուստ, կացարան և այլն) հարաբերական կարիքից<sup>12</sup>: Այս ամենից հետևում է,

---

<sup>12</sup> См. у **Блох И.**, Половая жизнь нашего времени и ее отношение к современной культуре. СПб., 1910, էջ 300-301:



որ, չնայած տնտեսական գործոնները էական նշանակություն ունեն մարմնավաճառությամբ զբաղվելու հարցում, սակայն սոցիալական ծանր պայմանները բավարար չեն անձին մարմնավաճառության մղելու համար (եթե չկա ծայրահեղ կարիք)<sup>13</sup>:

Մարմնավաճառությամբ զբաղվող անձանց սոցիալ-հոգեբանական բնութագրի առավել հստակ պարզաբանման, մոտիվացիոն ոլորտի վերհանման նպատակով, նրանց հարց առաջադրվեց, թե «Եթե Ձեզ առաջարկվի մեկ այլ աշխատանք, որի վարձատրությունը կկազմի Ձեր վաստակածին մոտ գումար, կդադարե՞ք զբաղվել մարմնավաճառությամբ», որին հարցվածների 88%-ը տվեց դրական պատասխան: Սակայն, առաջարկված հարցը վերաձևակերպվեց և առաջարկվեց պատասխանել այն հարցին, թե ինչպես կվարվե՞ք, եթե վարձատրությունը կազմի Ձեր վաստակած գումարի կեսը, մարմնավաճառները նշեցին, որ կշարունակեն իրենց զբաղմունքը:

Ուշագրավ է, որ հարցվածների 92%-ը նշեց, որ պատրաստվում է թողնել մարմնավաճառի աշխատանքը, պայմանով, որ հետագա կյանքը շարունակելու համար բավարար գումար վաստակի, բայց նրանցից ոչ ոք չկարողացավ պատասխանել, թե ինչ նկատի ունեն բավարար գումար ասելով, ինչն էլ վկայում է այն մասին, որ մարմնավաճառությունից հրաժարվելը ավելի շուտ վերացական ցանկություն է, քան կոնկրետ նպատակ: Որոշ մարմնավաճառներ նշում են, որ մարմնավաճառները որպես կանոն աշխատում են այնքան ժամանակ, որքան հնարավոր է (այնքան ժամանակ մինչև ունեն պահանջարկ և ներում է առողջությունը). իսկ մինչ այդ պահը քչերն են դադարում զբաղվել այդ գործով:

ՀՀ-ում մարմնավաճառների կրիմինոլոգիական առանձնահատկությունների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ՝

1. մարմնավաճառությամբ առավելապես զբաղվում են 19-30 տարեկան, կրթական ցածր մակարդակ ունեցող չամուսնացած կամ ամուսնալուծված կանայք,

2. տղամարդկանց (հոմոսեքսուալ) մարմնավաճառությունը բնութագրվում է լատենտայնության բարձր աստիճանով,

---

<sup>13</sup> Տե՛ս **Быкова А. Г.**, Проституция в городах Западной Сибири // Социологические исследования. 2000, № 5, էջ 85:

3. ՀՀ-ում մարմնավաճառության մեջ ներգրավված պատճառներն առավելապես ունեն սոցիալ-տնտեսական բնույթ, թեև դրանք ավելի շատ կապված են ոչ թե կենսական կարիքները հոգալու, այլ ուրուշակի կենսամակարդակ ապահովելու ձգտման հետ:

**Гурген Котанджян**  
*Соискатель кафедры уголовного права ЕГУ*

### **КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЦ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ПРОСТИТУЦИЕЙ В РА**

Для разработки эффективных мероприятий предупреждения проституции важное значение имеет выявление криминологических характеристик лиц, занимающихся проституцией. Изучение лиц, вовлеченных в проституцию в РА, позволило определить, что в РА проституцией чаще занимаются одинокие, незамужние или разведенные женщины 19-30 лет, у которых нет высшего образования или опыта работы. Мужская (гомосексуальная) проституция характеризуется высоким уровнем латентности. В качестве причин занятия проституцией преобладают социально-экономические факторы, хотя они связаны не с крайней нуждой, а с желанием обеспечить определенный уровень жизни. Автором выявлены основные особенности лиц, вовлеченных в занятие проституцией в РА, и сделаны предложения для нейтрализации факторов, способствующих вовлечению лиц в занятие проституцией.

**Gurgen Kotanjyan**  
*PhD student of the YSU Chair of Criminal Law*

### **CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS ENGAGED IN PROSTITUTION IN THE RA**

The analysis of the criminological characteristics of prostitutes in the RA is of special importance for the elaboration of effective measures aimed to the prevention of prostitution. The reserach conducted revealed that the majority of prostitutes in the RA are single or divorced women aged 19-30, who do not have higher education or experience of previous work. Though

male (homosexual) prostitution exists in Armenia, however it has high level of latency. The main reasons for acting as prostitutes are of social-economical nature, however they are more related to maintaining certain level of life rather than to the extreme need. The author highlights the main peculiarities of the criminological characteristics of prostitutes in RA and proposes suggestions aimed to the neutralization of factors fostering prostitution.

**Բանալի բառեր՝** մարմնավաճառ, կրիմինալոգիական բնութագիր, կրթություն, առողջական վիճակ, ընտանեկան կարգավիճակ, սոցիալական վիճակ, մոտիվացիա:

**Ключевые слова:** проститутка, криминологическая характеристика, образование, состояние здоровья, семейный статус, социальное положение, мотивация.

**Key words:** Prostitute, criminological characteristics, education, state of health, family status, social situation, motivation.

**ԽՄԲԱՅԻՆ ՀԱՆՑԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՀԱՆՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ  
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ**

Խմբային հանցավորության՝ որպես կրիմինալոգիական հասկացության ուսումնասիրության համար կարևոր նշանակություն է ձեռք բերում խմբային հանցավորության և դրա քրեաիրավական դրսևորումների՝ հանցակցության տարբեր ձևերի հարաբերակցության հիմնախնդիրը:

Խմբային հանցավորության հասկացությունն օրենսդրորեն բացահայտված չէ: Թերևս միայն ՀՀ քրեական օրենսգրքի 64 հոդվածն է, որն օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու հիմքերի մեջ նշում է նաև խմբակային հանցագործության<sup>2</sup> մասնակցի կողմից խմբի կատարած հանցանքը բացահայտելուն ակտիվորեն աջակցելը՝ միաժամանակ չբացահայտելով այդ հասկացության էությունը:

Ուստի, խմբային հանցավորության բովանդակության կանխորոշումը հնարավոր է թվում հանցակցության ինստիտուտը կանոնակարգող քրեաիրավական նորմերի վերլուծության արդյունքում: Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսդրությունը տարանջատում է հանցակցության հետևյալ ձևերը՝ մի խումբ անձանց կողմից առանց նախնական համաձայնության, մի խումբ անձանց կողմից նախնական համաձայնությամբ, կազմակերպված խմբի և հանցավոր համագործակցության կողմից: Ինչպես բխում է վերոնշյալ հոդվածի բովանդակությունից, օրենսդիրը հանցանքը համարում է մի խումբ անձանց (նախնական համաձայնությամբ կամ առանց դրա) կողմից կատարված, եթե հանցակիցները միաժամանակ հանդես են եկել որպես օբյեկտիվ կողմի կատարողներ, այսինքն՝ համակատարողներ:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Վ. Սիմոնյան:

<sup>2</sup> Թեև օրենսդիրն օգտագործել է «խմբակային» եզրույթը, ավելի ճիշտ է թվում «խմբային» բառի գործածումը, քանի որ խոսքը անձանց խմբի կողմից հանցանքի կատարմանը մասնակցելու, այլ ոչ թե խմբակի մասին է:

Ձեռնպահ մնալով օրենսդրի այս մոտեցման հիմնավորվածությունը քննարկելուց, որով հանցակցության վերոնշյալ ձևերը սահմանափակվում են միայն համակատարման դեպքերով՝ հարկ ենք համարում նշել, որ կրիմինալոգիական ուսումնասիրության տեսանկյունից երևույթի նկատմամբ հետաքրքրությունն ու դրա նշանակությունը թերևս օրենսդրական բնորոշումից զատ պայմանավորված են մի շարք այլ հանգամանքներով ևս<sup>3</sup>:

Կրիմինալոգիական ուսումնասիրության օբյեկտներն ընդհանրապես, խմբային հանցավորությունը մասնավորապես, հետաքրքրություն են ներկայացնում այնքանով, որքանով դրանք պայմանավորված են ծագման առանձնահատուկ պատճառներով և պայմաններով, դրսևորման առանձնահատկություններով, որոնք և կանխորոշում են կանխարգելման հիմնական ուղղությունների բացահայտումն ու վերհանումը: Այլ կերպ ասած, խնդրո առարկա խմբային հանցավորության՝ որպես կրիմինալոգիական հետազոտության օբյեկտի ուսումնասիրության արդիականությունն ու կարևորությունը առաջին հերթին պայմանավորված են այն հանգամանքով, որ հանցավոր գործունեություն է ծավալվում ոչ թե մեկ անձի կողմից, այլ մի քանի անձանց համատեղ ջանքերի ներդրման, նրանց միջև որոշակի սուբյեկտիվ կապերի առկայության և համագործակցության շնորհիվ: Ինչպես արդարացիորեն նշվում է կրիմինալոգիական գրականության մեջ, խմբային հանցավորության՝ որպես ընդհանուր հանցավորության ինքնուրույն տեսակի բնորոշումը սեռային հատկանիշներից բացի պետք է տրվի վերջինիս տեսակային տարբերակման հիման վրա<sup>4</sup>: Մեր համոզմամբ, որպես այդպիսին խմբերում միավորված անձանց համատեղ հանցավոր գործունեությունն է:

Այս տեսանկյունից պետք է նաև համաձայնել իրավաբանական գրականության մեջ արտահայտված այն տեսակետի հետ, ըստ որի՝

---

<sup>3</sup> Չարկ է նկատել, որ արտասահմանյան մի շարք երկրների քրեական օրենսդրությունը հանցակցության առանձին ձևերը չի կարգավորում (օրինակ՝ Գերմանիա, Հունգարիա): Ֆրանսիայում որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսված է երկու կամ ավելի անձանց կողմից հանցանքի կատարումը, որոնք գործել են որպես կատարողներ կամ որպես այլ հանցակիցներ: Իսկ օրինակ, Մոլդովայում հանցակցության ձև է համարվում ոչ միայն պարզ հանցակցությունը (համակատարում), այլև քարոզ հանցակցությունը:

<sup>4</sup> См. у Шеслер А. В., Групповая преступность: криминологические и уголовно-правовые аспекты: Дис. ... док. юрид. наук. Екатеринбург, 2000, էջ 17:

կրիմինալոգիական հասկացությունները չեն կանխորոշվում քրեական իրավունքով. այս գիտությունների կողմից գործածվող նույն եզրույթներն ունեն իրենց ուրույն բովանդակությունը: Այդ իսկ պատճառով էլ քրեաիրավական հասկացությունները չեն կարող մեխանիկորեն բերվել և ուսումնասիրվել կրիմինալոգիական հարթության վրա<sup>5</sup>:

Ասվածը հիմք է տալիս պնդելու, որ թեև քրեական օրենքը հանցանքը որպես մի խումբ անձանց կողմից (խմբային հանցավորության առավել պարզ դրսևորումը) կատարված որակելու պարտադիր պայման է համարում համակատարումը, այնուամենայնիվ կրիմինալոգիայի տեսանկյունից որոշակի հետաքրքրություն կարող են ներկայացնել և խմբային հանցավորության սահմաններում դիտարկվել նաև հանցավոր համատեղ գործունեության այն դեպքերը, որոնք քրեական իրավունքում անվանվում են ընդհանուր (բարդ) հանցակցություն:

Վերոնշյալ պնդումը, սակայն, միանշանակ չի ընկալվում կրիմինալոգիական գրականության մեջ: Այսպես, մի խումբ հեղինակներ «խմբային հանցավորություն» եզրույթն ավելի նեղ են մեկնաբանում՝ այն նույնացնելով հանցակցության կոնկրետ տեսակի՝ համակատարման հետ: Այս դիրքորոշումն առավելապես հիմնավորվում է նրանով, որ խմբային հանցավորությունն արտացոլում է հենց համակատարման օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշների համադրման որակական ինքնատիպությունը<sup>6</sup>:

Այս տեսակետը, որով խմբային հանցավորությունը նույնացվում է համակատարման հետ, մի շարք այլ հեղինակների կողմից հիմնավորվում է նաև նրանով, որ հանցակցության ոչ բոլոր դրսևորումներն են աչքի ընկնում հանրային բարձր վտանգավորությամբ, այլ հենց խմբային հանցավորությունն է (հանցանքի կատարումը մի խումբ անձանց կողմից) որպես հանցագործության ծանրացնող հանգամանք ազդում հանրային վտանգավորության աստիճանի վրա<sup>7</sup>:

---

<sup>5</sup> Տե՛ս **Курганов С. И.**, О стереотипах в криминологии // Государство и право. 1998. N 1, էջ 61-62:

<sup>6</sup> Տե՛ս **Галиакбаров Р. Р.**, Совершение преступления группой лиц. Учебное пособие. Омск, 1980, էջ 30 – 34:

<sup>7</sup> Տե՛ս **Гришаев П. И., Кригер Г. А.**, Соучастие по уголовному праву. М., 1959:

Մեր համոզմամբ, խմբային հանցավորության նման նեղ մեկնաբանումը և նույնացումը համակատարման ինստիտուտի հետ հիմնավորված չեն այն պատճառաբանությամբ, որ այդպիսով չի բացահայտվում խմբային հանցավորության՝ որպես կրիմինալոգիական կատեգորիայի իրական բովանդակությունը, և համատեղ հանցավոր գործունեության շատ դրսևորումներ քննարկվող հասկացության սահմաններից դուրս են մնում: Բացի այդ, հեղինակների այն պնդումները, որ հանցակցության ձևերից միայն համակատարումն է բարձրացնում արարքի հանրային վտանգավորությունը, որը և պետք է դառնա կրիմինալոգիական ուսումնասիրությունների օբյեկտ, հիմնավոր չեն թվում: Կարծում ենք, որ արարքի կատարումը մի խումբ անձանց կողմից՝ անկախ նրանից, թե այն դրսևորվում է համակատարման կամ ընդհանուր հանցակցության ձևով, առաջին հերթին նպատակ ունի ապահովելու հանցավոր գործունեության բարեհաջող ավարտը և հանցավոր նպատակի իրագործումը, հետևաբար բնորոշվում է առավել բարձր հանրային վտանգավորությամբ: Այս տեսանկյունից առավել հիմնավոր է թվում խմբային հանցավորության շրջանակներում հանցակցության քննարկվող ձևի բոլոր դրսևորումների ուսումնասիրությունը՝ անկախ դրանց քրեաիրավական կարգավորումից:

Խմբային հանցավորությունը միայն համակատարման դեպքերով սահմանափակելն անարդարացիորեն նեղացնում է վերջինիս սահմանները՝ դրա շրջանակներից դուրս թողնելով փաստացի խմբի կողմից կատարված հանցանքները, որոնք քրեական օրենսդրությամբ համակատարում չեն համարվում: Խոսքը մասնավորապես հատուկ սուբյեկտով հանցագործություններում փաստացի համակատարման դեպքերի մասին է:

Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 39 հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է, որ սույն օրենսգրքի Հատուկ մասի հոդվածում նշված հանցագործության հատուկ սուբյեկտ չհամարվող անձը, ով մասնակցել է այդ հոդվածով նախատեսված հանցանքի կատարմանը, տվյալ հանցագործության համար կարող է պատասխանատվություն կրել միայն որպես կազմակերպիչ, դրդիչ կամ օժանդակող: Օրենսդրական այս կարգավորումը, փաստորեն, բացառում է արարքը որպես մի խումբ

անձանց կողմից կատարված որակելն անգամ այն դեպքերում, երբ այն փաստացի կատարվել է երկու կամ ավելի անձանց անմիջական և համատեղ մասնակցությամբ (առկա է եղել փաստացի համակատարում), որոնցից, սակայն, միայն մեկն է օժտված եղել հատուկ սուբյեկտի հատկանիշներով: Վերոնշյալ բոլոր դեպքերն ըստ օրենսդրի մոտեցման ընդհանուր հանցակցության դրսևորումներ են: Հետևաբար, ստացվում է, որ խմբային հանցավորության նեղ ընկալումը հնարավորություն չի տալիս վերջինիս շրջանակներում դիտարկել և կրիմինալոգիական հարթության վրա ուսումնասիրել հանցակցության վերոնշյալ դեպքերը: Մինչդեռ, գործնականում հնարավոր են իրավիճակներ, երբ հատուկ սուբյեկտի հատկանիշների բացակայությունը որևէ ազդեցություն չի ունենում այդ հատկանիշները չունեցող հանցակցի հանցավոր ակտիվության և խմբի հանցավոր գործունեությանը նրա լիարժեք մասնակցության վրա: Այլ կերպ ասած, այն հանգամանքը, որ հանցակիցներից միայն մեկն է օժտված եղել հատուկ սուբյեկտի հատկանիշներով, դեռևս չի վկայում խմբային հանցագործության օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ հատկանիշների բացակայության մասին:

Կրիմինալոգիական գրականության մեջ խմբային հանցավորության և հանցակցության հարաբերակցության հարցում ներկայացվել են նաև այլ դիրքորոշումներ: Այսպես, գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ հանցակիցների համապատասխան գործողությունների արդյունքում ձեռքբերված նախնական համաձայնությունն է վկայում խմբային հանցագործության՝ որպես նեղ իմաստով հանցակցության առկայության մասին<sup>8</sup>: Խմբային հանցագործության այս բնորոշումից պարզ է դառնում, որ հեղինակը հանցավոր խմբի գոյության պարտադիր պայման է համարում հանցակիցների միջև նախնական համաձայնության առկայությունը՝ այդպիսով խմբային հանցավորության մեջ չներառելով հանցակցության ձևերից մեկը՝ հանցանքի կատարումը մի խումբ անձանց կողմից առանց նախնական համաձայնության:

---

<sup>8</sup> См. у **Алексеев С. В.**, Проблемы укрепления законности и правопорядка. Вестник Челябинского государственного университета. 2010. № 9 (190). Право. Вып. 23. Ёз 54:



Մեր համոզմամբ, նման մոտեցումը ևս անարդարացիորեն նեղացնում է խմբային հանցավորության շրջանակները: Ընդունելի է, որ խմբի հանցավոր գործունեությունն աչքի է ընկնում առավել բարձր հանրային վտանգավորությամբ, երբ այն ծավալվում է դեռևս հանցագործության նախապատրաստության փուլում: Ասվածը, սակայն, նախնական համաձայնությունը՝ որպես խմբի առկայության պարտադիր պայման համարելը որևէ կերպ չի արդարացնում: Հանցակցության այս ձևը նախնական համաձայնությամբ խմբից թերևս տարբերվում է միայն նրանով, որ հանցակիցների համատեղ գործունեությունը ծավալվում է հանցանքի անմիջական կատարման փուլում: Եվ վերջապես, մեր տեսակետը հիմնավորվում է նաև գործող օրենսդրական կարգավորմամբ, որով ինքնուրույն քրեաիրավական գնահատական է տրվել առանց նախնական համաձայնության մի խումբ անձանց կողմից հանցանքի կատարմանը՝ որպես հանցակազմի, իսկ Քրեական օրենսգրքի հատուկ մասում նախատեսված չլինելու դեպքում՝ որպես պատասխանատվությունը և պատիժը ծանրացնող հանգամանքի:

Կրիմինալոգիական գրականության մեջ խմբային հանցավորության ավելի լայն սահմանման կողմնակիցները ևս միասնական չեն իրենց դիրքորոշման մեջ: Այսպես, տեսության մեջ փորձ է արվել համակատարման հասկացության սահմաններում դիտարկելու մի քանի անձանց կողմից հանցագործության օբյեկտիվ կողմի կատարման բոլոր դրսևորումները, ներառյալ այն դեպքերը, երբ անձանցից միայն մեկն է հանդես գալիս որպես հանցագործության սուբյեկտ, իսկ մյուսները այդպիսին չեն համարվում քրեական պատասխանատվության տարիքի հասած չլինելու կամ անմեղսունակության պատճառով: Որպես այս դիրքորոշման հիմնավորումորոշ հեղինակներ նշում են, որ թեև տվյալ իրավիճակում համակատարում առկա չէ, այդուհանդերձ արարքը կատարվում է խմբային եղանակով, ինչը ներառում է նաև անմեղսունակի կամ քրեական պատասխանատվության տարիքի չհասած անձի մասնակցության դեպքերը: Այս հեղինակների կարծիքով՝ թեև հանցագործության կատարման այս խմբային եղանակը հանցակցություն չի կարող համարվել, քանի որ պարունակում է միայն հանցակցության օբյեկտիվ հատկանիշներ, այդուհանդերձ

այն էականորեն բարձրացնում է արարքի հանրային վտանգավորությունը: Ուստի, վերջիններս առաջարկում են որպես ծանրացնող հանգամանք նախատեսել հանցանքի կատարման խմբային եղանակը առանց հանցակցության հատկանիշների<sup>9</sup>: Կրիմինալոգիական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ հանցագործության միջնորդավորված կատարումն առաջ է բերում խմբի կազմում ընդգրկված անձանց միջև համապատասխան միջանձնային հարաբերություններ (հոգեբանական կապ, գործողությունների համաձայնեցում և այլն), ընդ որում այդ հարաբերություններն իրենց խորությամբ և բարդությամբ կարող են նույնական լինել հանցակիցների միջև առկա փոխհարաբերությունների հետ<sup>10</sup>:

Այս դիրքորոշումը քննադատության է արժանացել մի շարք այլ հեղինակների կողմից: Կրիգերը նշում է, որ համակատարում կարող է լինել միայն հանցագործության սուբյեկտների մասնակցությամբ, ովքեր ենթակա են քրեական պատասխանատվության. անմեղսունակները և մանկահասակները չեն կարող խումբ ձևավորել: Իսկ Տելնովը իր տեսակետը հիմնավորում է նրանով, որ հանցավոր գործունեությանը հանցագործության սուբյեկտ չհանդիսացող անձանց մասնակցության պարագայում բացակայում են արարքի հանրային վտանգավորությունը բարձրացնող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնները, և հետևաբար բացակայում է խմբային հանցավորությունը:

Մեր համոզմամբ, այն հանգամանքը, որ հանցանքի կատարմանը ներգրավվում է քրեական պատասխանատվության տարիքի չհա-

---

<sup>9</sup> Տե՛ս **Галиакбаров Р. Р.**, Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1973, էջ 118-120; **Михеев Р. И.**, Уголовно-правовая оценка общественной опасности деяний невменяемых при групповых преступлениях //Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью. Омск: Изд-во Ом. высш. шк. милиции. 1983, էջ 16-19; **Сабитов Р. Д.**, Уголовно-правовая борьба с насильственными групповыми посягательствами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1980, էջ 8-9; **Галиакбаров Р. Р.**, Групповое преступление. Постоянные и переменные признаки. Свердловск: Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1973, էջ 118-120; **Михеев Р. И.**, Уголовно-правовая оценка общественной опасности деяний невменяемых при групповых преступлениях //Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью. Омск: Изд-во Ом. высш. шк. милиции. 1983, էջ 16-19; **Сабитов Р. Д.**, Уголовно-правовая борьба с насильственными групповыми посягательствами: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. Свердловск, 1980, էջ 8-9:

<sup>10</sup> Տե՛ս **Шеслер А. В., Калугин А. Г.**, Соучастие в преступлении: вопросы, квалификация и тактика доказывания. 2000:

սած անձը կամ անմեղսունակը (այսպես կոչված միջնորդավորված կատարում), դեռևս չի վկայում հանցանքի հանրային բարձր վտանգավորության բացակայության մասին: Այլ հարց է, որ նշված դեպքերում արարքի բարձր հանրային վտանգավորությունը պայմանավորվում է ոչ թե խմբի համատեղ հանցավոր գործունեության ծավալման հանգամանքով, այլ վճռորոշ է դառնում կատարողի կողմից հանցանքն առավել վտանգավոր եղանակով՝ քրեական պատասխանատվության ոչ ենթակա անձանց միջոցով կատարելը, ինչը և հաշվի է առնվում վերջինիս քրեական պատասխանատվության և պատժի հարցը որոշելիս: Այս տեսանկյունից, թերևս որոշակի տարբերակման անհրաժեշտություն է առաջանում հանցանքի կատարմանը անմեղսունակների ներգրավման և անչափահասների մասնակցության դեպքերի միջև:

Այսպես, անմեղսունակների մասնակցությամբ հանցանքը կատարելու դեպքերում վերոնշյալ դիտարկումը թերևս ճիշտ է այն հիմնավորմամբ, որ անմեղսունակը, ով ունակ չէ գիտակցելու իր արարքի բնույթն ու հանրային վտանգավորությունը, որպես խմբի լիարժեք անդամ չի կարող համատեղ գործել այլ անձանց հետ՝ ապահովելով վերջիններիս հետ մտավոր և հոգեբանական կապ:

Կարծում ենք, իրավիճակը որոշակիորեն փոխվում է օրենքով սահմանված քրեական պատասխանատվության տարիքի չհասած անձանց մասնակցությամբ հանցանքը կատարելու դեպքերում: Ինչպես արդարացիորեն նշվում է կրիմինալոգիական գրականության մեջ, թեև միջնորդավորված կատարման դեպքում անչափահասը ծառայում է որպես հանցանքը կատարելու «գործիք», այդուհանդերձ չեն բացառվում այնպիսի իրավիճակներ, երբ վերջինս գործի որպես խմբի լիարժեք անդամ: Վերջին դեպքում, տարիքը անչափահասին քրեական պատասխանատվության չենթարկելու զուտ ձևական իրավական հիմք է<sup>11</sup>: Այս առումով, դժվար է հերքել այն փաստը, որ այն դեպքերում, երբ հանցավոր խմբի անդամների տարիքը շատ մոտ է քրեական պատասխանատվության համար սահմանված տարիքային շեմին, խումբը հանցավոր գործունեություն ծավալելու առավել մեծ հնարավորություններ և, հետևաբար առավել բարձր հանրային

---

<sup>11</sup> St' u **Хмелевская Т. А.**, Виды групповых преступлений и их квалификация по УК РФ. Дис. ... канд. юрид. Наук, М., 2000:

վտանգավորություն է ձեռք բերում: Այս տեսանկյունից ելակետային է դառնում այն հարցի պարզաբանումը, թե որն է համարվում այն նվազագույն տարիքը, որի դեպքում անչափահասը կհամարվի հանցավոր խմբի անդամ: Այս հարցի հետ կապված՝ կրիմինալոգիական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ հանցանք կատարած անչափահասը այդպիսին չի դառնում հանկարծակի՝ հանցագործության կատարման պահին: Հանցանք կատարած անձի հակասոցիալական հատկանիշները ձևավորվում են աստիճանաբար, քրեորեն պատժելի արարքի կատարումից շատ ավելի վաղ, որը և հիմք է ստեղծում վերջինիս՝ որպես հանցավոր անձի որակապես նոր սոցիալ-իրավական գնահատականի համար<sup>12</sup>: Վերոնշյալ դիրքորոշման հետ համաձայն լինելով հանդերձ կարծում ենք, այնուամենայնիվ, որ անթույլատրելի է քրեական պատասխանատվության տարիքի նվազագույն շեմ սահմանել՝ հիմք ընդունելով անձի հակասոցիալական կողմնորոշման ձևավորման գործընթացի սկզբնական փուլը: Մեր համոզմամբ, այդպիսին պետք է լինի այն տարիքը, որի պարագայում անչափահասն ունակ լինի ֆիզիկական, սոցիալ-հոգեբանական և մտավոր զարգացման ուժով գիտակցելու իր հանցավոր վարքագծի ողջ էությունն ու դատապարտելիությունը, պատասխան տալու իր արարքների համար:

Այսպես, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 24 հոդվածը քրեական պատասխանատվության ընդհանուր տարիք է սահմանում 16 տարին, իսկ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված դեպքերում՝ 14 տարին<sup>13</sup>: Ենթադրվում է, որ քրեական պատասխանատվության տարիք սահմանելիս օրենսդիրն առաջնորդվել է այն կանխավարկածով, որ հենց այդ տարիքից սկսած՝ անչափահասն ունակ է լիարժեք գիտակցելու իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը և կառավարելու այն: Այդուհանդերձ, կարծում ենք, որ նորագույն տեխնոլոգիաների զարգացման և դեռահասների վաղ հասունացման պայմաններում գործող օրենս-

<sup>12</sup> См. у **Миллер Л. И.**, Противоправное поведение несовершеннолетних. Киев. 1985, էջ 113:

<sup>13</sup> Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ երկրների մեծ մասի օրենսդրությամբ սահմանված է քրեական պատասխանատվության տարիքի ավելի ցածր շեմ: Ֆրանսիայում որպես այդպիսին սահմանված է 13 տարեկանը, Գերմանիայում և Ճապոնիայում՝ 14, Բոլանդիայում՝ 10-12, Պորտուգալիայում՝ 12, Նոր Զելանդիայում՝ 10:

դրական կարգավորումը լիարժեք կերպով չի արտացոլում ներկայիս իրողությունը: Այս տեսանկյունից թերևս հիմնավոր ենք համարում խմբային հանցավորության շրջանակներում ուսումնասիրության առարկա դարձնել նաև քրեական պատասխանատվության տարիքի չհասած անչափահասների մասնակցությամբ հանցավոր խմբերի գործունեությունը<sup>14</sup>:

Խմբային հանցավորության սահմանների կանխորոշման տեսանկյունից կարևորություն է ներկայացնում նաև խմբային հանցավորության և կազմակերպված հանցավորության (հանցանքի կատարումը կազմակերպված խմբի և հանցավոր համագործակցության կողմից) հարաբերակցության հարցի քննարկումը:

Խմբային հանցավորության և կազմակերպված հանցավորության հարաբերակցության վերաբերյալ կրիմինալոգիական գրականության մեջ միանշանակ մոտեցում ձևավորված չէ: Այսպես, Շեսլերը նշում է, որ կազմակերպված հանցավորությունը խմբային հանցավորության տեսակ է, քանի որ վերջինիս գոյությունը պայմանավորված է խմբային հանցավորության երեք տարրերով՝ հանցավոր խմբեր, խմբային հանցագործություններ և այն կատարող անձինք<sup>15</sup>: Մեկ այլ հեղինակի կողմից կազմակերպված հանցավորությունը բնորոշվում է որպես խմբային պրոֆեսիոնալ հանցավորության որակապես նոր մակարդակ, որը բնորոշվում է հստակ ձևավորված կառուցվածքով, ողջ քրեական և տնտեսական հանցավորության նկատմամբ ունեցած ազդեցությամբ և կոռումպացված պաշտոնյաների հովանավորչությամբ<sup>16</sup>:

Խմբային և կազմակերպված հանցավորության հարաբերակցության հարցում գրականության մեջ արտահայտվել է նաև հակառակ դիրքորոշումը: Այսպես, մի խումբ հեղինակներ տարբերակում են «խմբային հանցավորություն» և «կազմակերպված հանցավորություն» հասկացությունները՝ համապատասխանաբար առաջին դեպ-

---

<sup>14</sup> Խոսքն առավելապես վերաբերում է 14 տարին լրացած անչափահասների մասնակցությանն այն հանցագործություններում, որոնց համար քրեական պատասխանատվության տարիք է սահմանված 16 տարին:

<sup>15</sup> St' u **Шеслер А. В.**, Групповая преступность: криминологические и уголовно-правовые аспекты.: Дис. ... док. юрид. наук, Екатеринбург, 2000, էջ 123:

<sup>16</sup> St' u **Осин В.**, Правовые возможности борьбы с организованной преступностью // Советская юстиция. 1990, № 3, էջ 7:

քում հասկանալով հանցակցության երկու ձևերը՝ հանցանքի կատարումը մի խումբ անձանց կողմից առանց նախնական համաձայնության և նախնական համաձայնությամբ, իսկ երկրորդի դեպքում՝ հանցանքի կատարումը կազմակերպված խմբի և հանցավոր համագործակցության կողմից<sup>17</sup>: Որոշ հեղինակներ էլ խմբային և կազմակերպված հանցավորության տարանջատման հիմքում դնում են կազմակերպված հանցավորության այնպիսի տարբերակիչ առանձնահատկություններ, ինչպիսիք են՝ ներքին կազմակերպվածությունը, զինվածությունը, գաղտնիությունը, հակաիրավական կողմնորոշումը, հանցագործությունների բարձր հանրային վտանգավորությունը, կոռումպացված կապերի առկայությունը և այլն: Ըստ այդ հեղինակների՝ կազմակերպված հանցավորության հիմնական առանցքը ոչ այլ ինչ է, քան կազմակերպված և ինքնուրույն հանցավոր կառուցվածքների միջև հակասոցիալական և հակաիրավական հարաբերությունների պարտադիր առկայությունը, այսինքն՝ հարաբերություններ, որոնց նպատակը ոչ միայն ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործություններ կատարելն է, այլև հետագա հանցավոր գործունեություն ծավալելու համար նպաստավոր պայմանների ստեղծմանն ուղղված աշխատանքների համակարգումը<sup>18</sup>: Կազմակերպված հանցավոր գործունեության սեռային հատկանիշը, ըստ հեղինակների, հանցավոր կազմավորման կամ առանձին անհատների ներգրավվածությունն է որոշակի շրջանի կամ շրջանների սահմաններում գոյություն ունեցող միջխմբային հանցավոր կապերին: Եթե խմբային հանցավորության շրջանակներում առկա հարաբերությունների օբյեկտը հանցանքի նախապատրաստմանն ու կատարմանն ուղղված հանցակիցների համատեղ գործունեությունն է, ապա կազմակերպված հանցավորության դեպքում այդ գործունեությունն առավելապես ուղղված է հանցավոր ազդեցության ոլորտների բաժանմանը համաձայնեցման կամ ուժի կիրառման միջոցներով:

Վերոնշյալ դիրքորոշման կողմնակիցները, փաստորեն, կազմակերպված հանցավորության սահմաններում ընդգրկում են միայն

<sup>17</sup> St' u **Водько Н. П.**, Уголовно-правовая борьба с организованной преступностью: Научно-практическое пособие. М.: Юриспруденция, 2000, էջ 18:

<sup>18</sup> St' u **Кашелкин А. Б., Тихонов В. И.**, О методическом подходе к вопросу разграничения понятий групповой и организованной преступности // Вестник МВД России. 2003. N 4, էջ 61 – 64:

հանցավոր այն կազմավորումների գործունեությունը, որոնք համարվում են, այսպես կոչված, հանցավոր աշխարհի կանոնների կրողը և գտնվում են իրենց հանցավոր գործունեությամբ պայմանավորված որոշակի կայուն հակասոցիալական հարաբերությունների մեջ:

Փաստորեն, վերոնշյալ մոտեցման հիմքում ընկած ողջ տրամաբանությունն այն է, որ ներքին կազմակերպվածությամբ օժտված հանցավոր կազմավորումների գործունեությունը պետք է դիտարկվի խմբային հանցավորության շրջանակներում բոլոր այն դեպքերում, երբ այդպիսի կազմավորումներն ընդգրկված չեն որոշակի հանցավոր ազդեցության ոլորտում և այդ հակասոցիալական հարաբերությունների մասնակից չեն. միայն այդ հանցավոր կապերի մեջ գտնվող հանցավոր կազմավորումների գործունեությունն է, որ ընդգրկվում է կազմակերպված հանցավորության շրջանակներում: Այս մոտեցման պարագայում, ստացվում է, որ հանցակցության երկու ձևերն էլ՝ հանցանքի կատարումը կազմակերպված խմբի կամ հանցավոր համագործակցության կողմից, կարող են դիտվել և՛ որպես խմբային, և՛ որպես կազմակերպված հանցավորություն այն պարզ պատճառով, որ քննարկվող հասկացությունների տարանջատման հիմքում դրվում է քրեաիրավական առումով նշանակություն չունեցող և արարքի որակման վրա չազդող չափանիշ:

Կարծում ենք, որ ինչպես խմբային հանցավորությունը, կազմակերպված հանցավորությունը ևս կրիմինալոգիայի տեսանկյունից հետաքրքրություն են ներկայացնում այնքանով, որքանով հանցավոր գործունեություն է ծավալվում ոչ թե մեկ անձի, այլ մի քանի անձանց խմբի կողմից՝ նրանց համագործակցության, համատեղ ջանքերի գործադրման հետևանքով: Թերևս այս հատկանիշն է, որ պայմանավորում է խմբի կազմում հանցանք կատարած անձանց բնութագիրը, այդ հանցագործությունները պայմանավորող գործոնները և այլն: Ճիշտ է, կազմակերպված հանցավորությունը՝ որպես սոցիալական երևույթ, աչքի է ընկնում որոշակի առանձնահատկություններով (կազմակերպվածություն, ենթակայության հարաբերություններ և այլն), որոնք, սակայն, այդ երևույթի էությունը չեն փոխում: Այլ կերպ ասած, այն բոլոր տարրերն ու հատկանիշները, որոնք բացահայտում են խմբային հանցավորության բովանդակությունը, ընկած են նաև կազմակերպված հանցավորության հասկացության հիմքում: Իսկ վերջինիս բնորոշ տարբերակիչ հատկանիշները կոչված են բացահայտելու

կազմակերպված հանցավորության՝ որպես խմբային հանցավորության հատուկ՝ առավել վտանգավոր տեսակի էությունը: Հետևաբար, կարծում ենք, որ կրիմինալոգիական հետազոտության շրջանակներում կազմակերպված հանցավորությունը պետք է դիտարկվի և ուսումնասիրվի՝ որպես խմբային հանցավորության մաս:

Այսպիսով, կատարված ուսումնասիրության հիման վրա թերևս կարելի է փաստել, որ խմբային հանցավորության և դրա քրեաիրավական դրսևորումների հարաբերակցության հիմնախնդիրը բավական բարդ է, և սրա հետ կապված մի շարք հարցեր կրիմինալոգիական գրականության մեջ շարունակում են վիճելի մնալ: Կարծում ենք, որ խնդրահարույց մի շարք հարցերի կապակցությամբ մեր կողմից առաջարկված լուծման տարբերակները կարող են նպաստել քրեական օրենսդրության կատարելագործմանը և խմբային հանցավորության դեմ պայքարի արդյունավետությանը:

**Нина Пирумян**

*Аспирант кафедры уголовного права ЕГУ*

## **ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ ГРУППОВОЙ ПРЕСТУПНОСТИ И ИНСТИТУТА СОУЧАСТИЯ**

В рамках изучения групповой преступности как объекта криминологического исследования представляет интерес проблема соотношения групповой преступности и ее уголовно-правовых проявлений - форм соучастия. В связи с этим, автором были выявлены и изучены некоторые проблематичные вопросы, не нашедшие окончательного разрешения в науке криминологии. В частности, в статье автором были рассмотрены следующие вопросы: должно ли криминологическое исследование групповой преступности проводиться в рамках уголовно-правового регулирования? С криминологической точки зрения представляют ли интерес случаи совершения преступлений фактической группой лиц, т. е. случаи, выходящие за рамки уголовно-правового регулирования института соучастия? Понятие групповой преступности включает ли в себе все формы соучастия и, следовательно, проявления организованной преступности? Проводя анализ предложенных в криминологической литературе основных подходов по данным вопросам, автор сделал научно обоснованные выводы и выдвинул собственные варианты разрешения проблем.



**THE PROBLEM OF CORRELATION BETWEEN THE GROUP CRIME  
AND THE INSTITUTE OF COMPLICITY**

In the frames of criminological research of the group crime, the problem of the correlation between the group crime and its criminal forms (i.e. forms of complicity) becomes of great interest. In this regard, the author has identified and studied some problematic issues which have not yet been resolved in criminological science. In particular, the following questions have been discussed: should the group crime be an object of criminological research only within the framework of criminal regulation? From the criminological point of view, are the cases of committing crimes by factual groups of offenders of special interest (i.e. the cases that go beyond the criminal regulation of the institute of complicity)? Does the concept of the group crime cover all forms of complicity, including of organized crime? Analyzing the major approaches proposed in criminological literature, the author has drawn evidence-based conclusions and put forward her own visions of solving those problems.

**Բանալի բառեր՝** կրիմինալոգիա, խմբային հանցավորություն, կազմակերպված հանցավորություն, հանցավոր խումբ, հանցակցություն, համակատարում, միջոնդավորված կատարում:

**Ключевые слова:** *криминология, групповая преступность, организованная преступность, преступная группа, соучастие, соисполнительство, посредственное исполнительство.*

**Key words:** *criminology, group crime, organized crime, criminal group, complicity, co-perpetration, indirect perpetration.*

**ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՈԼՈՐՏԻ ՀՀ ՕՐԵՆՄԴՐՈՒԹՅԱՆ  
ՀԻՄՆԱԴՐՈՒԹՅՆԵՐԸ ՊԱՐՏԱԴՐ ԷԿՈԼՈԳԻԱԿԱՆ  
ԱՊԱՀՈՎԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ  
ՆԵՐԴՐՄԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

Էկոլոգիական ապահովագրությունը, լինելով շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական գործիքշարի կարևորագույն բաղադրիչներից, սերտորեն առնչվում է ինչպես էկոլոգիական իրավունքի ինստիտուտներին, այնպես էլ ապահովագրության ինստիտուտին: Իսկ վերջինս, գտնվելով քաղաքացիական իրավունքի տիրույթում, կապված է նաև ֆինանսական իրավունքի հետ: Հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի համակողմանի ուսումնասիրությունը ենթադրում է միջճյուղային իրավական վերլուծություն:

**Էկոլոգիական ապահովագրությունը** էկոլոգիական ռիսկեր ունեցող սուբյեկտների քաղաքացիաիրավական (գույքային) պատասխանատվության ապահովագրությունն է, որը կարող է առաջանալ տվյալ գործունեությամբ պայմանավորված շրջակա միջավայրի վթարային կամ աստիճանական աղտոտման հետևանքով:

Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության իրավական կարգավորման հիմնական նպատակներն են ապահովադիրների, ապահովագրված անձանց և շահառուների իրավունքների պաշտպանությունը, ապահովագրական համակարգի կայուն զարգացման, հուսալիության և բնականոն գործունեության ապահովումն ու ապահովագրական գործունեություն իրականացնողների միջև ազատ տնտեսական մրցակցության համար հավասար պայմանների ստեղծումը:

Նշված նպատակներից ելնելով՝ ապահովագրության ցանկացած նոր դասի՝ այդ թվում նաև էկոլոգիական ապահովագրության ներդրումը ենթադրում է որոշակի ճշգրտումներ և լրացումներ գործող իրավակարգավորման շրջանակներում, որոնք, համարժեքորեն հաշվի

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., պրոֆեսոր Ա. Բ. Իսկոյան:

առնելով էկոլոգիական ապահովագրության առանձնահատկությունները, կապահովեն դրա արդյունավետ գործառույթը:

Իհարկե, էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման մասով բոլոր իրավական խնդիրների քննարկումը մեկ հոդվածի շրջանակներում իրատեսական չէ, ուստի դիտարկվում են միայն որոշ հիմնական ինստիտուտներ:

Էկոլոգիական ապահովագրությունը, վերաբաշխելով ռիսկերը ապահովադրի, ապահովագրողի և վերաապահովագրողի միջև, ապահովում է իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց տնտեսական շահերի պաշտպանությունը, թույլ է տալիս բարձրացնել տնտեսվարման արդյունավետությունը: Տնտեսագիտական գրականությունում առավել հաճախ շեշտվում է այն ճշմարտությունը, որ տնտեսական շահերից վեր կանգնած է հասարակության ինքնապահպանման պահանջը, որը մեծապես պայմանավորված է շրջակա միջավայրի որակով, իսկ հասարակական շահերի և տնտեսության զարգացման բնականոն հարաբերակցությունն ամփոփվում է *կայուն զարգացման* հայեցակարգում, որի բաղադրիչներից մեկն էլ էկոլոգիական ապահովագրությունն է: Էկոլոգիական ապահովագրությունը նպաստում է տնտեսական շահերի «համաձայնեցմանը» հասարակության ինքնապահպանման պահանջի հետ, էկոլոգիական գործոնները տնտեսական գործունեության ընթացքում հաշվի առնելուն և շրջակա միջավայրի աղտոտման ռիսկերը նվազեցնելուն<sup>2</sup>: Հետևաբար, էկոլոգիական ապահովագրության իրավական կարգավորումը պահանջում է խիստ հետևողական մոտեցում՝ ապահովագրության ոլորտի, ինչպես նաև հարակից օրենսդրության հետ ներդաշնակ համակարգային կապեր ապահովելու առումով:

Ինչպես ցույց է տվել ԵՄ անդամ պետությունների փորձը, էկոլոգիական ապահովագրությունը բավականին զգայուն է պետական կարգավորման նկատմամբ: Թեև էկոլոգիական ապահովագրությունը ենթադրում է բազմապիսի շահերի փոխադրեցություն, սակայն որոշիչ նշանակություն ունի պետության տնտեսական շահը: Էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում պետության հիմնական շահը կապված է վնասների հատուցման հետ, որոնք անխուսափելիորեն

---

<sup>2</sup> См. у **Сухов С.М.**, Автореферат диссертации д. э. н. Экономические интересы субъектов экологического страхования. - М.: 2003, էջ 12-13:

առաջանում են տնտեսության որոշ ճյուղերի՝ շրջակա միջավայրի վրա անբարենպաստ ազդեցության հետևանքով: Հետևաբար, էկոլոգիական անվտանգության ոլորտում պետական քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի նաև կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացման համար անհրաժեշտ տնտեսաիրավական նախադրյալների ապահովմանը<sup>3</sup>: Տնտեսական զարգացման և շրջակա միջավայրի պահպանության զուգակցման առնչությամբ պրոֆեսոր Ա. Բ. Իսկոյանը նշում է. «էկոլոգիական խնդիրներն ածանցյալ են տնտեսական զարգացումից, լուծվում են տնտեսական միջոցներով, տնտեսությունն ստանում է էկոլոգիական կողմնորոշում, իսկ շրջակա միջավայրի պահպանությունն ունի տնտեսագիտական բնութագրիչներ»<sup>4</sup>:

ՀՀ-ում ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության հարաբերությունները կարգավորվում են ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքով<sup>5</sup>, «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով<sup>6</sup>, պարտադիր ապահովագրության մասին առանձին օրենքներով, ինչպես նաև ՀՀ Կենտրոնական բանկի նորմատիվ իրավական ակտերով:

**Ապահովագրության ձևերը:** Ապահովագրության ինստիտուտի զարգացման արդյունքում այսօր շատ երկրներում, այդ թվում և Հայաստանում, կիրառվում է երկու հիմնական ձև՝ *կամավոր և պարտադիր*: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ «Պարտադիր ապահովագրության իրականացման դեպքերը, կարգը և պայմանները սահմանվում են օրենքով»: Այսինքն՝ պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման համար անհրաժեշտ է համապատասխան օրենքի ընդունում, ինչպես, օրինակ, «Ավտոտրանսպորտային միջոցների օգտագործումից բխող պատասխանատվոթ-

<sup>3</sup> Տե՛ս նույն տեղում, էջ 16:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Искоян А. Б.**, Основы развития национальной экологической политики как одно из важных условий совершенствования экологического законодательства // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի պրոֆեսորադասախոսական կազմի գիտաժողովի նյութերի ժողովածու նվիրված ՀՀ անկախության հռչակման 20-ամյակին, ԵՊՀ հրատ., Երևան, 2014, էջ 328:

<sup>5</sup> Ընդունվել է 05.05.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.1999 թ., ՀՀՊՏ 1998.08.10/17(50):

<sup>6</sup> Ընդունվել է 09.04.2007 թ., ուժի մեջ է մտել 30.09.2007 թ., ՀՀՊՏ 2007.05.30/27(551) Հոդ. 647:

յան պարտադիր ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի<sup>7</sup> ընդունմամբ սկսեց գործել ապահովագրության նշված դասը:

Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում արտահայտված են հետևյալ հատկանիշները: **Նախ**, քանի որ գործունեության որոշ տեսակների դեպքում շրջակա միջավայրի աղտոտման ռիսկը բավականին բարձր է, համապատասխանաբար մեծ է նաև վերականգնողական աշխատանքների արժեքը, իսկ պարտադիր ապահովագրության դեպքում երաշխավորվում է որոշակի միջոցների առկայությունը ինչպես անհրաժեշտ աշխատանքների կատարման, այնպես էլ վնասների հատուցման համար: **Երկրորդ**, ապահովագրության դեպքում անվտանգության առավել խիստ պահանջներ են ներկայացվում, ինչի արդյունքում ուժեղանում է վերահսկողությունը գործունեության առանձին վտանգավոր տեսակների նկատմամբ: Եվ, **վերջապես**, ապահովագրությունն անուղղակիորեն նպաստում է նաև գործունեության որոշակի տեսակների նկատմամբ վստահության մթնոլորտի ամրապնդմանը<sup>8</sup>:

Ա. Գ. Նեցվետսկի և Մ. Ս. Ժիլկինայի կարծիքով՝ նախկին ԽՍՀՄ պետություններում էկոլոգիական ապահովագրության զարգացմանը խոչընդոտում են տնտեսական զարգացման ցածր մակարդակը, ինչպես նաև առավել վտանգի աղբյուր հանդիսացող արտադրական օբյեկտներ շահագործող սուբյեկտների անբավարար ֆինանսական միջոցները: Ինչպես արդարացիորեն գտնում են նշված հեղինակները, պոտենցիալ ապահովադիրների ցածր վճարունակության պայմաններում շատ թե քիչ կայուն կարող է զարգանալ միայն **պարտադիր** էկոլոգիական ապահովագրությունը, քանի որ կամավոր ապահովագրության դեպքում ապահովագրական վճարների համար պարգապես միջոցներ չեն գտնվի<sup>9</sup>: Բացի այդ, սուղ ֆինանսական միջոցներ ունեցող ընկերությունների հիմնական միջոցներն առավել մաշված են, տեխնոլոգիական գործընթացներն էկոլոգիական տեսանկյունից անվտանգ չեն, հետևաբար՝ բարձր է ապահովագրական դեպքերի

<sup>7</sup> Ընդունվել է 18.05.2010 թ., ուժի մեջ է մտել 26.06.2010 թ., ՀՀՊՏ 2010.06.16/26(760) Հոդ. 644:

<sup>8</sup> Տե՛ս **Абалкина И. Л.**, Страхование экологических рисков. - М.: ИНФРА-М, 1998, էջ 13:

<sup>9</sup> Տե՛ս **Нецветаев А. Г., Жилкина М. С.**, Экологическое страхование - надежный инструмент экономико-правового механизма охраны окружающей среды // Юридический мир. 1999, № 9, էջ 14-15:

ռիսկը, ինչը հանգեցնում է նման ընկերությունների համար ապահովագրական ծառայության ավելի բարձր արժեքի: Մտացվում է մի իրավիճակ, երբ էկոլոգիական ռիսկերի ապահովագրության ավելի լուրջ կարիք ունեցող ընկերությունները չեն օգտվում ապահովագրական ծառայություններից: Նշվածին պետք է հավելել նաև տնտեսության մենաշնորհացվածության բարձր մակարդակը, ինչը լրջորեն խոչընդոտում է ապահովագրության կամավոր ձևի զարգացմանը:

Վերոգրյալը որևէ պարագայում չի նսեմացնում կամավոր էկոլոգիական ապահովագրության նշանակությունը, սակայն այն պետք է լինի որպես օժանդակող և լրացնող հնարավորություն<sup>10</sup>:

**Պետության մասնակցությունն ապահովագրական ընկերություններում:** ՀՀ գործող օրենսդրությամբ ապահովագրական ընկերություններում պետության մասնակցության հնարավորությունները խիստ սահմանափակ են: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը, օտարերկրյա պետությունները, Հայաստանի Հանրապետության կամ օտարերկրյա պետության համայնքներն Ընկերության մասնակից կարող են լինել բացառապես օրենքով սահմանված դեպքերում և կարգով»: Նույն հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է պետության հնարավորությունը հիմնադրելու բացառապես արտահանման ապահովագրությամբ զբաղվող ապահովագրական ընկերություն և (կամ) լինել այդ ընկերության մասնակից: Փաստորեն, ապահովագրության մյուս տեսակներն իրականացվում են միայն ապահովագրական ընկերությունների կողմից ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց մասնակցությամբ:

Եթե կամավոր իրականացվող ապահովագրության դեպքում պետության մասնակցությունը սահմանափակող մոտեցումն ընդունելի է, ապա պարտադիր ապահովագրության դեպքում, երբ, որպես կանոն, ապահովագրության օբյեկտը սերտորեն առնչվում է հանրային շահերին, գտնում ենք, որ պետական մասնակցությունն ապահովագրական ընկերություններում առավել քան սկզբունքային նշանա-

---

<sup>10</sup> ՀՀ-ում պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ներդրման նպատակահարմարության վերաբերյալ տե՛ս **Հախվերդյան Հ. Ս.**, Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության համակարգ ՀՀ-ում. իրավական կարգավորման որոշ հարցեր // ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի ասպիրանտների և հայցորդների 2013 թ. Նախաշրջանի նյութերի ժողովածու, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 111-123:

կություն ունի: Ընդ որում, այդ մասնակցության չափը պետք է հնարավորություն տա կանխորոշելու ընկերության որոշումները:

Այս առնչությամբ Ն.Ն. Կոսարենկոն ապահովագրության ոլորտում հանրային շահերի պաշտպանությանը նվիրված մենագրությունում պետության ուղղակի մասնակցության անհրաժեշտությունը պարտադիր ապահովագրություն իրականացնող ընկերություններում հիմնավորում է հետևյալ փաստարկներով.

- 1) բարձր մակարդակի ապահովագրական երաշխիքներ,
- 2) ընկերության ներդրումների առաջնահերթությունների որոշում և համապատասխանաբար միջոցների տեղաբաշխում,
- 3) նպատակային պահուստների և ֆոնդերի ստեղծում, որոնք հնարավորություն կտան ֆինանսավորել կանխարգելիչ և այլ միջոցառումների իրականացումը՝ ըստ անհրաժեշտության<sup>11</sup>:

Նշված հիմնավորումները լիովին կիրառելի են նաև պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում:

Վերոգրյալը տրամաբանորեն հանգեցնում է միայն պետական կամ պետական և մասնավոր կապիտալի միավորմամբ ապահովագրական ընկերությունների ստեղծման գաղափարին: Նման մոտեցում որդեգրելու դեպքում, բնականաբար, անհրաժեշտ կլինի «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածում նախատեսել համապատասխան վերապահում նաև էկոլոգիական ապահովագրության մասով, իսկ օրենքի 7-րդ հոդվածը լրացնել ապահովագրության համապատասխան ենթադասով:

***Ապահովագրական գործունեության լիցենզավորումը:*** «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի<sup>12</sup> և «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն՝ ապահովագրական գործունեությունը համարվում է լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակ: Իսկ ապահովագրական գործունեության լիցենզավորումը ապահովագրական շուկայի կարգավորման հիմնական գործիքներից է, որի նպատակն է ստուգել և հավաստել ապահովագրական ընկերության «պատրաստվածությունն» իրականացնելու մեկ կամ մի քանի դասի ապահովագրական գործունեություն: «Ապա-

<sup>11</sup> Ավելի մանրամասն տե՛ս **Косаренко Н. Н.**, Правовое обеспечение публичных интересов в сфере страхования. Монография. - М.: Волтерс Клувер, 2010, էջ 133-140:

<sup>12</sup> Ընդունվել է 30.05.2001 թ., ուժի մեջ է մտել 08.08.2001 թ., ՀՀՊՏ 2001.08.08/26(158) Հոդ. 581:

հովազքության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 38-րդ հոդվածի 1-ին մասը ապահովագրական գործունեության լիցենզիան բնորոշում է որպես Կենտրոնական բանկի կողմից տրվող ապահովագրական գործունեություն իրականացնելու թույլտվությունը հավաստող փաստաթուղթ, որը տրամադրվում է ՀՀ Կենտրոնական բանկի կողմից: Ընդ որում, ապահովագրության յուրաքանչյուր դասի շրջանակներում համապատասխան ենթադասերով ապահովագրություն իրականացնելու համար պահանջվում է առանձին լիցենզիա: Ապահովագրական ընկերությունների լիցենզավորման ընթացակարգը սահմանվում է «Ապահովագրության ոլորտում լիցենզավորման, գրանցման, համաձայնության, թույլտվության տրամադրման, մասնագիտական համապատասխանության ստուգման և որակավորման կարգը» կանոնակարգ 3/01-ը հաստատելու մասին» ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշմամբ<sup>13</sup>:

Ապահովագրական ընկերության գրանցման և լիցենզավորման համար անհրաժեշտ փաստթղթերի ցանկը սահմանված է «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 40-րդ հոդվածում, իսկ ՀՀ Կենտրոնական բանկի խորհրդի վերոգրյալ որոշմամբ սահմանվում են նշված փաստաթղթերի բովանդակությանը ներկայացվող պահանջները: Գրանցման և լիցենզավորման համար անհրաժեշտ փաստաթղթերի ցանկն, ըստ էության, կախված ապահովագրության դասից, ըստ էության չի տարբերվում: Բովանդակային առանձնահատկությունները, պայմանավորված ապահովագրության դասով և ենթադասով, արտացոլվում են **ընկերության գործարար ծրագրում**, որին էլ կանդրադառնանք էկոլոգիական ապահովագրության տեսանկյունից:

«Ապահովագրության ոլորտում լիցենզավորման, գրանցման, համաձայնության, թույլտվության տրամադրման, մասնագիտական համապատասխանության ստուգման և որակավորման կարգը» կանոնակարգ 3/01-ը հաստատելու մասին» ՀՀ կենտրոնական բանկի խորհրդի որոշման համաձայն՝ ընկերության գործարար ծրագիրն ամբողջական փաստաթուղթ է, որի խնդիրներն են.

---

<sup>13</sup> Ընդունվել է 30.10.2007 թ., ուժի մեջ է մտել 27.12.2007 թ., ՀՀԳՏ 2007.12.27/33(273) Հոդ. 429:



1. ծառայել շահագրգիռ անձանց (մասնակիցներ, ներդրողներ, ապահովագրական ընկերության ղեկավարներ և այլ շահագրգիռ անձինք)՝ որպես մի ամփոփ փաստաթուղթ, որով կարող են գնահատվել ապահովագրական ընկերության գործունեության բնույթն ու առանձնահատկությունները,

2. օգնել ապահովագրական ընկերության ղեկավարներին՝ պարզաբանել, հստակեցնել և հետագոտել ապահովագրական ընկերության գործունեության զարգացման հնարավոր հեռանկարները և ծառայել ապահովագրական ընկերության ղեկավարներին՝ որպես հիմք, որով կարող են գնահատվել ապահովագրական ընկերության փաստացի գործունեության արդյունքները և արդյունավետությունը,

3. օգնել ապահովագրական ընկերությանը հետևողականորեն իրականացնել նախանշված նպատակները և խնդիրները պլանավորվող ժամանակահատվածում,

4. Կենտրոնական բանկին ներկայացնել ապահովագրական ընկերության կողմից պլանավորված գործունեությունը, որը Կենտրոնական բանկը կարող է օգտագործել ապահովագրական ընկերության ընտրած ռազմավարությունը, ռիսկերի կառավարման մակարդակը գնահատելու համար:

Նշված խնդիրներին համապատասխան ապահովագրական ընկերության գործարար ծրագրի բովանդակությունն ընդգրկում է՝ ապահովագրական ընկերության նկարագիրը, առաքելությունը, նպատակները և խնդիրները, գործունեության սկզբունքները և հիմնական ուղղությունները, ընկերության ուժեղ և թույլ կողմերի վերլուծությունը, արտաքին միջավայրի կանխատեսումը և հնարավորությունների ու սպառնալիքների գնահատումը և ընկերության հեռանկարային զարգացման պլանը:

Գործարար ծրագրի բովանդակությունը վկայում է վերահսկող մարմնի կողմից նոր ստեղծվող ապահովագրական ընկերության, նրա պրոֆեսիոնալիզմի, վերլուծական և կանխատեսման հնարավորությունների նկատմամբ հատուկ պահանջների մասին<sup>14</sup>:

Թեև գործարար ծրագրի կառուցվածքը ևս միասնական է բոլոր ընկերությունների համար, սակայն առանձին բաժինների շարադ-

---

<sup>14</sup> Ст'ю Журавлев Ю. М., Секерж И. Г., Страхование и перестрахование (теория и практика). - М.: «Аникл», 1993, էջ 27-28:

րանքին ներկայացվող պահանջները թույլ են տալիս արտացոլել ապահովագրության յուրաքանչյուր դասի առանձնահատկությունները: Այդուհանդերձ, գնահատելով գործարար ծրագրի կառուցվածքը էկոլոգիական ապահովագրության բնութագրիչների համատեքստում՝ հանգում ենք այն եզրակացության, որ փաստաթուղթը պետք է լրացվի համապատասխան նոր բաժիններով, որտեղ կարտացոլվեն տեղեկություններ շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտում պետական կառավարման լիազորված մարմինների հետ ընկերության համագործակցության բնույթի և ուղղությունների, անհրաժեշտ բնապահպանական միջոցառումների ֆինանսավորման, էկոլոգիական աուդիտի անցկացման և տվյալների գնահատման, ինչպես նաև կադրերի մասնագիտական որակավորման բարձրացման վերաբերյալ:

Կարևոր նշանակություն ունի նաև ընկերության գործարար ծրագրի ժամկետը գործունեության կայունությունը գնահատելու տեսնակյունից: Ընդհանուր կանոնի համաձայն՝ գործարար ծրագիրը կազմվում է երեք տարի ժամկետով, նշված ժամկետը լրանալուց հետո ներկայացվում է նոր ծրագիր միևնույն ժամկետով: Եթե այս մոտեցումը ընդունելի է ապահովագրության գործող տեսակների և դասերի դեպքում, ապա էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում, հաշվի առնելով երկարաժամկետ ռիսկերի կառավարման անհրաժեշտությունը, հիմնավորված ենք համարում գործարար ծրագիրը կազմել տասը տարի ժամկետով՝ սահմանելով նաև յուրաքանչյուր տարի ըստ անհրաժեշտության փոփոխություններ ու լրացումներ կատարելու պայման:

***Հիմնական տնտեսական նորմատիվները:*** «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 58-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանվում են հետևյալ տնտեսական նորմատիվները.

1. կանոնադրական և ընդհանուր կապիտալների նվազագույն չափերի նորմատիվներ,
2. վճարունակության նորմատիվներ,
3. կապիտալի համարժեքության նորմատիվներ,
4. իրացվելիության նորմատիվներ,
5. տեխնիկական պահուստներին համարժեք բոլոր և առանձին վերցված ակտիվների նորմատիվներ,

6. ստանձնած ապահովագրական մեկ ռիսկի առավելագույն չափի նորմատիվ,

7. ստանձնած ապահովագրական խոշոր ռիսկերի առավելագույն չափի նորմատիվ,

8. մեկ փոխառուի, խոշոր փախառուների գծով ռիսկի առավելագույն չափը,

9. ընկերության հետ փոխկապակցված անձանց, անձի գծով ռիսկի առավելագույն չափը,

10. արտարժույթի տնօրինման նորմատիվը:

ՌԴ-ում էկոլոգիական ապահովագրության համակարգի ներդրմանը նախորդած ուսումնասիրությունների շրջանակներում ձևավորվել են ընկերությունների տնտեսական նորմատիվների վերաբերյալ որոշակի մոտեցումներ, որոնք հիմնված են էկոլոգիական ռիսկերի առանձնահատկությունների վրա և կարող են կիրառելի լինել նաև մեր երկրում: Մասնավորապես՝ ընկերության պահուստային ֆոնդը գործունեության առաջին տարվա համար չպետք է պակաս լինի կանոնադրական կապիտալի 12%-ից, մեկ էկոլոգիական ռիսկի համար ստանձնած ապահովագրության առավելագույն չափը չի կարող գերազանցել ընկերության սեփական միջոցների 10%-ը, իսկ հինգ առավել խոշոր ռիսկերի մասով ապահովագրության առավելագույն չափը՝ ընկերության սեփական միջոցների կրկնակին: Վերջին չափանիշը գերազանցելու դեպքում պարտադիր կնքվում է վերաապահովագրության պայմանագիր: Էկոլոգիական ապահովագրության մասով ստացված ընկերության շահույթի 30%-ն ուղղվում է կանխարգելիչ բնապահպանական միջոցառումների իրականացմանը<sup>15</sup>: Նշված նորմատիվների համեմատությունը ՀՀ կենտրոնական բանկի՝ ապահովագրության այլ տեսակների և դասերի համար սահմանած նորմատիվների հետ ցույց է տալիս, որ էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնող ընկերությունների գործունեության ֆինանսատնտեսական ցուցանիշներին ներկայացվող պահանջներն ավելի բարձր են:

ԵՄ-ում գործող մոտեցումը ևս հետևում է միևնույն տրամաբանությանը, սակայն տնտեսական նորմատիվները բաժանվում են երկու հիմնական մասի՝ նպատակային ակտիվներ, որոնք օգտագործ-

---

<sup>15</sup> Ст'ю Экологическое страхование в России (официальные документы, научные разработки, экспериментальные оценки). Под ред. А. А. Аверченкова, В. Л. Грошева, Г. А. Моткина. М.: 1995, էջ 37-38:

վելու են ստանձնած ապահովագրական ռիսկերը ծածկելու համար, և անվտանգության պահուստ, որի նվազագույն շեմը իջնելու դեպքում ապահովագրված էկոլոգիական ռիսկերի կառավարումը վտանգվում է<sup>16</sup>: Այսինքն՝ անվտանգության պահուստը բոլոր դեպքերում փոքր է նպատակային ակտիվներից, սակայն ի տարբերություն նպատակային ակտիվների՝ անվտանգության պահուստի չափը ըստ ապահովագրված ռիսկերի չի կարող փոփոխվել:

**Ներդրումային գործունեությունը:** Ինչպես իրավացիորեն նշում են Կ. Ի. Պիլովը և Լ. Ն. Կոչենկոն, ապահովագրական ընկերությունը հիմնադրվում է ապահովագրական գործունեություն իրականացնելու նպատակով, որը նրա համար անմիջական և բացառիկ գործունեություն է, այլ կերպ ասած՝ գործունեության միակ տեսակը<sup>17</sup>: Նշված սահմանափակումը, սակայն, վերաբերում է ապահովագրական ընկերության հիմնական գործունեությանը. ընկերությունը ծառայությունների մատուցման ոլորտում այլ գործունեություն իրականացնել չի կարող: «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 79-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ «Ընկերությունները կարող են կնքել քաղաքացիաիրավական ցանկացած գործարք, որն անհրաժեշտ կամ նպատակահարմար է իրենց՝ սույն օրենքով և Կենտրոնական բանկի նորմատիվ իրավական ակտերով թույլատրված գործունեությունն իրականացնելու համար: Ընկերությունները չեն կարող իրականացնել արտադրական, առևտրային, բանկային ու վարկային կազմակերպության գործունեություն, ...»: Այդուհանդերձ, ապահովագրական ընկերությունների՝ օրենքով ամրագրված սահմանափակ իրավունակությունը չի բացառում նրանց կողմից շահույթի ստացումը սեփական ակտիվներն իրացվելի կազմակերպություններում ներդնելու ճանապարհով<sup>18</sup>: Ընդ որում, էկոլոգիական ապահովագրության պարագայում էականորեն ընդլայնվում են ներդրումային գործունեության հեռանկարները, քանի որ ներգրավվում են զգալի միջոցներ, իսկ ապահովագրական դեպքերի վրա

---

<sup>16</sup> St' u CEB Working Paper N10/041 August, 2010, էջեր 12-13:

<sup>17</sup> St' u **Клоченко Л. Н., Пылов К. И.**, Основы страхового права: Учебное пособие. Ярославль, 2002, էջ 52:

<sup>18</sup> St' u **Абрамов В. Ю.**, Страхование: теория и практика. М.: "Волтерс Клувер", 2007, էջ 28:

հասնելու ցածր հավանականությունը և հաճախականությունը թույլ են տալիս արդյունավետ տեղաբաշխել դրանք<sup>19</sup>:

Հաշվի առնելով շրջակա միջավայրի պահպանության առաջնահերթությունը՝ առաջարկում ենք էկոլոգիական ապահովագրության վերաբերյալ օրենքում որոշակի պահանջներ ներկայացնել նշված գործունեությունից ստացված շահույթի որաշկի մասը բնապահպանական ծառայություններ մատուցող ընկերություններում ներդնելու մասին: Այս մոտեցումն առավել իրատեսական է դառնում պետության մասնակցությամբ ապահովագրական ընկերությունների կողմից էկոլոգիական ապահովագրություն իրականացնելու պարագայում:

**Ընկերության հաշվետվությունները:** «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքի 85-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ապահովագրական ընկերությունները ֆինանսական և այլ հաշվետվություններ են ներկայացնում ՀՀ կենտրոնական բանկ: Այս մոտեցումը բխում է Կենտրոնական բանկի՝ ոլորտում վերահսկողություն իրականացնող մարմին լինելու հանգամանքից:

Չհակադրվելով ընդհանուր կանոնին, և, միաժամանակ, հաշվի առնելով այն, որ շրջակա միջավայրի տեսանկյունից ռիսկային գործունեություն իրականացնող ընկերությունների նկատմամբ վերահսկողություն է իրականացնում նաև ՀՀ բնապահպանության նախարարությունը, գտնում ենք, որ արդարացված կլինի ապահովագրական ընկերությունների կողմից ամփոփ հաշվետվությունների ներկայացումը ՀՀ բնապահպանության նախարարությանը: Իհարկե, այս դեպքում հաշվետվությունները պետք է սահմանափակվեն ապահովագրված ռիսկերի էկոլոգիական պարամետրերի վերաբերյալ տեղեկատվությամբ, ինչպես նաև պետք է հաշվի առնվեն ապահովագրական գաղտնիքի պահպանության վերաբերյալ կանոնները:

Ապահովագրական ընկերությունների և ՀՀ բնապահպանության նախարարության համագործակցությունը կարող է արդյունավետ դառնալ նախարարությունից ընկերություններին տրամադրվող էկոլոգիական տեղեկատվության համակարգի մշակման շնորհիվ, որը ռիսկերի կառավարման տեսանկյունից առանցքային նշանակություն

---

<sup>19</sup> St' u **Недзетаев А. Г., Жилкина М. С.**, Экологическое страхование - надежный инструмент экономико-правового механизма охраны окружающей среды // Юридический мир, № 9, 1999, էջ 12:

կարող է ունենալ և որոշ չափով հարթել էկոլոգիական ապահովագրությանը բնորոշ տեղեկատվական ասիմետրիան:

Այդպիսի տեղեկատվության կազմում կարող են ընդգրկվել բնական ռեսուրսների օգտագործման ծավալները, տրամադրված թույլտվությունները, վերահսկողության արդյունքում հայտնաբերված վտանգավոր նյութերի արտանետումների և արտահոսքերի ծավալները, դրանց կարգավորման հնարավորությունները, հսկող սարքերի տեխնիկական վիճակը, մոնիթորինգի տվյալները և այլն<sup>20</sup>: Կարևոր է հիշատակել նաև ընկերությունների կողմից սեփական բնապահպանական ռիսկերի գնահատման արդյունքները: Նման գնահատում ՀՀ-ում իրականացվում է 2013 թ.` համաձայն «Հայաստանի Հանրապետության բնապահպանության նախարարության աշխատակազմի բնապահպանական պետական տեսչության կողմից ռիսկի վրա հիմնված ստուգումների մեթոդաբանությունը և ռիսկայնությունը որոշող չափանիշների ընդհանուր նկարագիրը հաստատելու մասին» ՀՀ կառավարության որոշման<sup>21</sup>:

**Ապահովագրական գաղտնիք:** «Ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության մասին» ՀՀ օրենքում *ապահովագրական գաղտնիքը* բնորոշվում է որպես ապահովագրական գործունեության ընթացքում ապահովադրի, ապահովագրված անձի կամ շահառուի վերաբերյալ ապահովագրողին, վերաապահովագրողին, ապահովագրական միջնորդություն իրականացնող անձին հայտնի դարձած ապահովադրի, ապահովագրված անձի կամ շահառուի առևտրային գաղտնիքը կամ այլ տեղեկություն, որն ապահովադրի կամ ապահովագրված անձը մտադիր են եղել գաղտնի պահել, և Ընկերությունը, վերաապահովագրական ընկերությունը կամ ապահովագրական միջնորդը տեղյակ է կամ պարտավոր էր տեղյակ լինել այդ մտադրության վերաբերյալ: Նշված սահմանումից ուղղակիորեն բխում է, որ ապահովագրական գաղտնիք համարվող տեղեկատվության ցանկը համաձայնեցվում է ապահովադրի հետ կնքված պայմանագրով: Բնականաբար, *ապահովագրական գաղտնիք և առևտրային գաղտ-*

<sup>20</sup> St`u **Бирюков В. Л., Перцев С. Ф., Гаенко В. П.**, Правовое становление экологического страхования в Российской Федерации // Экономика природопользования. Том 1. - М.: 2007, էջ 156-157:

<sup>21</sup> Ընդունվել է 22.11.2012 թ., ուժի մեջ է մտել 31.12.2012 թ., ՀՀՊՏ 2012.12.21/62(936) Հոդ. 1352:

*նիք* հասկացությունները միմյանց բացառել չեն կարող, և ապահովագրության հարաբերությունների մեջ մտնելուց հետո ապահովագրական ընկերությանը հայտնի դարձած առևտրային գաղտնիքի նկատմամբ կտարածվեն նաև ապահովագրական գաղտնիքի պահպանության վերաբերյալ կանոնները:

Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության դեպքում մի շարք տվյալներ ինքնըստինքյան չեն կարող համարվել ապահովագրական գաղտնիք, մասնավորապես՝ ապահովադրի անվանումը, գործունեության տեսակը, ապահովագրական պայմանագրի ժամկետը և այլն, այսինքն՝ այն տեղեկատվությունը, որը պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին օրենքով սահմանվելու է որպես իմպերատիվ պահանջ:

Մյուս կողմից, սկզբունքային նշանակություն ունի օրենքով սահմանել վերապահում այն մասին, թե էկոլոգիական տեղեկատվության որ տեսակները չեն կարող դիտարկվել որպես ապահովագրական գաղտնիք: Այդ տեղեկատվության կազմում պետք է ընդգրկվեն ապահովադրի գործունեության այն էկոլոգիական պարամետրերը, որոնց վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիությունն ամրագրված է «Շրջակա միջավայրի վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիության, որոշումների ընդունման գործընթացին հասարակության մասնակցության և արդարադատության մատչելիության մասին» ՄԱԿ-ի ԵՏՀ կոնվենցիայով<sup>22</sup> (1998 թ., Օրհուս):

### ***Եզրակացություն***

Հոդվածի շրջանակներում քննարկված հարցերը վերաբերում են պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության ինստիտուտի ներդրման համատեքստում ապահովագրության և ապահովագրական գործունեության ոլորտը կարգավորող օրենսդրության որոշ ինստիտուտների անհրաժեշտ փոփոխություններին և լրացումներին: Առանձին ենթավերնագրերի ներքո ամփոփված առաջարկները կարող են օգտակար լինել ապագայում «Պարտադիր էկոլոգիական ապահովագրության մասին» ՀՀ օրենքի հայեցակարգի մշակման համար:

---

<sup>22</sup> Ընդունվել է 25.06.1998 թ., ուժի մեջ է մտել 30.10.2001 թ., ՀՀԱԳԼՊՏ 2004.12.20/4(12):

*Егине Ахвердян*  
*Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ*

## **ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РА В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ВНЕДРЕНИЯ ИНСТИТУТА ОБЯЗАТЕЛЬНОГО ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ**

Статья посвящена исследованию некоторых институтов страхового законодательства РА в контексте принятия в будущем законодательства об обязательном экологическом страховании. В этой связи обосновываются соответствующие направления развития национального законодательства относительно участия государства в уставном капитале страховых компаний, занимающихся страхованием экологических рисков, специфических требований лицензирования, особенностей основных экономических нормативов, инвестиционной деятельности компаний и страховой тайны. Правовой анализ указанных вопросов проводится с учетом роли Министерства охраны природы РА, и обосновывается точка зрения о наделении министерства соответствующими полномочиями в сферах лицензирования, отчетности и обмена информацией. В результате исследования предлагаются изменения и дополнения в Закон РА «О страховании и страховой деятельности» на основании особенностей обязательного экологического страхования и с учетом существующих в Армении систем экологического управления и страхования.

**Heghine Hakhverdyan**  
*PhD student at the YSU Chair of Civil Procedure*

## **THE MAIN PROVISIONS OF THE RA INSURANCE LEGISLATION IN THE CONTEXT OF APPLICATION OF MANDATORY ENVIRONMENTAL INSURANCE**

The article is devoted to examination of several institutions within RA legislation in the insurance sphere to the extent of adoption legislation on mandatory environmental insurance. To this end several core directions are substantiated concerning participation of the state in the companies dealing with environmental insurance, specific licensing requirements,



peculiarities applicable to the main economic normatives, investment activities and insurance secret. In line with these issues the role of the Ministry of Nature Protection of RA is scrutinized connected with allocation to it relevant powers in the spheres of licensing, accountability and exchange of information. In the result of the analyses changes are suggested to the Law of RA «On Insurance and Insurance Activities» deriving from peculiarities of the mandatory environmental insurance and based on existing governing system of nature protection and insurance spheres.

**Բանալի բառեր՝** էկոլոգիական ապահովագրություն, ապահովագրական գործունեության լիցենզիա, տնտեսական նորմատիվներ, ներդրումային գործունեություն, ապահովագրական գաղտնիք:

**Ключевые слова:** экологическое страхование, лицензия, экономические нормативы, инвестиционная деятельность, отчетность, страховая тайна.

**Key words:** environmental insurance, insurance license, economic normatives, investment activities, accountability, insurance secret.

**ՊԱՐՏԱՊԱՆԻ ԳՈՒՅՔԻ ՎՐԱ ԴՐՎՈՂ ԱՐԳԵԼԱՆՔԻ  
ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԲՆՈՒՅԹԸ ԵՎ ՀԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ**

«Դատական ակտերի հարկադիր կատարման մասին» ՀՀ օրենքի<sup>2</sup> 43 հոդվածի 1-ին մասի ձևակերպման համաձայն՝ պարտապանի դրամական պարտավորություններով նրա գույքի վրա բռնագանձում տարածելը ներառում է գույքի վրա արգելանք դնելը, այն առգրավելը և հարկադիր իրացնելը աճուրդի կամ ուղղակի վաճառքի միջոցով:

Սույն հոդվածում կանդրադառնանք բռնագանձումը կազմող կատարողական գործողություններից արգելանքի իրավաբան բնույթի և դրա գործողության հետագոտմանը: Նշված հարցերի պարզաբանման նպատակով հարկ է վեր հանել, մի կողմից սահմանափակումների այն ծավալը, որոնք առաջանում են պարտապանի համար արգելանքի կիրառման արդյունքում, իսկ մյուս կողմից՝ այն իրավունքները, որոնք ձեռք է բերում պահանջատերը:

Հարկ է նշել, որ արգելանքի բովանդակության սահմանումը գիտական վեճի առարկա է: ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենքի 44-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտապանի գույքի կամ պարտապանի մոտ գտնվող՝ հայցվորին (պահանջատիրոջը) պատկանող գույքի վրա արգելանք դնելը ներառում է դրա գույքագրումը, գույքը տնօրինելը արգելելը, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ օգտագործման իրավունքը սահմանափակելը, այն առգրավելը և ի պահ հանձնելը: Այդպիսով, օրենքը, որպես արգելանքի պարտադիր տարր, սահմանում է գույքագրումը և գույքը տնօրինելն արգելելը, իսկ օգտագործման իրավունքը սահմանափակելը, գույքն առգրավելը և ի պահ հանձնելը սահմանում է որպես արգելանքի ֆակուլտատիվ տարր:

Քննարկվող խնդրի ուսումնասիրությամբ զբաղված հեղինակների մեծ մասը ևս, որպես արգելանքը կազմող պարտադիր կատարողական գործողություններ, նշում է գույքագրումը և տնօրինման ար-

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Վ. Հովհաննիսյան:

<sup>2</sup> Ընդունվել է 05.05.1998 թ., ՀՕ-221, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 1998.06.15/12(45), այսուհետ՝ ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենք:

գելքը<sup>3</sup>: Սակայն կան նաև այլ տեսակետներ: Այսպես, հեղինակների մի խումբ գտնում է, որ արգելանքի միակ պարտադիր տարրը գույքի տնօրինման արգելքն է, իսկ մնացածը ֆակուլտատիվ են<sup>4</sup>: Համանման տեսակետ են ներկայացնում նաև այլ հեղինակներ, ովքեր արգելանքը բնորոշում են որպես սեփականատիրոջը կամ տիրապետողին ուղղված արգելք՝ տնօրինելու (երբեմն՝ նաև տիրապետելու և օգտագործելու) արգելադրված գույք<sup>5</sup>:

Կան նաև հեղինակներ, ովքեր արգելադրման արդյունքում պարտապանի սեփականության իրավունքի սահմանափակումն առավելապես տեսնում են տիրապետման իրավագործության սահմանափակման մեջ՝ արգելանքը կազմող կատարողական գործողությունների կազմում ընդգծելով պահատվությունը<sup>6</sup>: Ի հակադրություն այդ տեսակետների՝ Լ. Կ. Կրամարենկոն արգելանքի հասկացության մեջ գույքի պահպանությունը չի ներառում<sup>7</sup>:

Չնայած նրան, որ ԴԱՀԿ մասին օրենքը գույքագրումը համարում է արգելանքի պարտադիր տարր, այդուհանդերձ, մեր կարծիքով, պարտապանի բնակարանում գտնվելու կամ գործունեություն ծավալելու վայրում կատարվող գույքագրումն առաջին հերթին պարտապանի գույքի բացահայտման միջոց է՝ ի թիվս պարտապանի գույքի

---

<sup>3</sup> St' u **Газиянц Л. И.**, Иски об освобождении имущества от ареста. Москва, 1959, էջ 5, **Заворотько П. П.**, Процессуальные гарантии исполнения судебного решения. Москва, Юрид. лит., 1974, էջ 321, **Абрамова А. И.**, Судопроизводство по делам об освобождении имущества от ареста: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Москва, 1984, էջ 7, Советский гражданский процесс: Учебник / Отв. ред. М. С. Шакарян (րաժնի հեղ.՝ Сергун А. К.). Москва: Юридическая литература, 1985, էջ 402, Советский гражданский процесс: Учебник. 2-е изд. переработанное и дополненное / Под ред. Комиссарова К. И., Семенова В. М. (րաժնի հեղ.՝ Воложанин В. П.). Москва: Юридическая литература, 1988, էջ 413:

<sup>4</sup> St' u **Малешин Д. Я.**, Суд в процессе исполнения судебных постановлений: Дис. ...канд. юрид. наук. Москва, 2002, էջ 149:

<sup>5</sup> St' u **Цыбуленко А. П., Тархов В. А.**, Освобождение имущества от ареста: Учебное пособие. Саратов, 1976, էջ 5:

<sup>6</sup> St' u **Абрашев П.**, Гражданско судопроизводство. Лекции. Том III. София, 1918, էջ 388, **Авдюков М. Г.**, Исполнение судебных решений. Москва: Госюриздат, 1960, էջ 44, **Викут М. В., Исаенкова О. В.**, Исполнительное производство. (глава 9 – հեղ.՝ О. В. Исаенкова). Москва: Юристъ, 2001, էջ 141:

<sup>7</sup> St' u **Крамаренко Л. К.**, Судебное исполнение в Польской народной республике (сравнительно-правовое исследование): Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Киев, 1974, էջ 20-21:

վերաբերյալ կատարվող հարցումների և գույքի հայտարարագրման, որոնք **արգելանքին նախորդող** կատարողական գործողություններ են: Ըստ այդմ՝ գույքագրումը պարտապանի իրավունքների սահմանափակում չի առաջացնում:

Պարտապանի գույքի արգելանքի առանցքային տարրն այն **տնօրինելու արգելքն է**: Պարզաբանելու համար, թե պարտապանի համար ինչ սահմանափակումներ է ենթադրում արգելադրված գույքի տնօրինման արգելքը, պետք է անդրադառնալ տնօրինման իրավագործության բովանդակությանը: ՀՀ քաղ. օր. 163-րդ հոդվածի 1-ին մասը տնօրինման իրավունքը բնորոշում է որպես գույքի ճակատագիրը որոշելու իրավաբանորեն ապահովված հնարավորություն: Նույն հոդվածի 2-րդ մասը, որպես տնօրինման եղանակների ոչ սպառիչ ցանկ, նշում է գույքը որպես սեփականություն այլ անձանց օտարելը, այդ գույքի օգտագործման, տիրապետման և տնօրինման իրավունքները փոխանցելը, գույքը գրավ դնելը: Իրավաբանական գրականությունում, որպես տնօրինման եղանակներ, նշվում են նաև գույքը ոչնչացնելը և դեն նետելը<sup>8</sup>:

Ինչպես նշեցինք, օրենքն արգելադրված գույքի տնօրինման արգելքը, առանց որևէ բացառությունների, համարում է պարտադիր: Մակայն հարկ է նշել, որ արգելադրված գույքի տնօրինմանն ուղղված որոշ իրավունքների իրականացման արգելքը պարզապես անհրաժեշտ չէ գույքի վրա բռնազանձում տարածելու նպատակի համար և այդպիսով խախտում է վարչարարության համաչափության սկզբունքը («Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենք<sup>9</sup>, հոդված 8): Մասնավորապես, ոչ միշտ է արդարացված արգելադրված գույքն օգտագործման հանձնելու արգելքը, քանի որ արգելադրված գույքի օգտագործումն առանձին դեպքերում ոչ միայն չի նվազեցնում գույքի որակական հատկանիշները, այլև պահպանում և ավելացնում է դրանք՝ ինչպես, օրինակ, վարելահողերի օգտագործման պարագայում: Նման դեպքերում արգելադրված գույքն օգտագործման հանձնելու ձևով տնօրինելը թույլատրելի միանգամայն արդարացված կլիներ պարտապանի օրինական շահերի ապահովման

<sup>8</sup> Տե՛ս, օրինակ, **Բաքսեղյան Տ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք: Առաջին մաս (Երրորդ հրատարակություն). – Եր., Երևանի համալսարանի հրատ., 2006, էջ 289:

<sup>9</sup> Ընդունվել է 18.02.2004 թ., ՀՕ-41-Ն, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2004.03.31/18(317) Հոդ. 413:

տեսանկյունից՝ միաժամանակ չվնասելով պահանջատիրոջ շահերը: Ավելին, գույքի վարձակալությունից ստացված դրամական միջոցները նման դեպքերում ենթակա կլինեն բռնագանձման և այդպիսով կծառայեն պահանջատիրոջ պահանջի բավարարմանը: Միաժամանակ, արգելադրված գույքի բռնագանձումը չխոչընդոտելու նպատակով այդ գույքի նկատմամբ այլ անձի օգտագործման իրավունքը պետք է թույլատրվի միայն այն պայմանով, որ օգտագործումը կոդաքարի դրա իրացման դեպքում՝ այնպես, ինչպես որ սահմանված է գրավի կանոններով (ՀՀ քաղ. օր., 238 հոդված, 2-րդ մաս):

Արգելանքի հաջորդ տարրերը, որոնք օրենքով համարվում են ոչ պարտադիր (ֆակուլտատիվ) տարրեր, գույքի օգտագործման իրավունքը սահմանափակելը, այն առգրավելը և ի պահ հանձնելն են: Այս գործողությունները պարտապանի գույքն արգելադրելիս, ըստ օրենքի (ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենք, հոդված 44, 1-ին մաս) ձևակերպման, իրականացվում են անհրաժեշտության դեպքում: Այսպես, գույքի օգտագործումն արգելելու անհրաժեշտություն ծագում է այն դեպքում, երբ օգտագործումը կարող է էապես նվազեցնել գույքի արժեքը կամ պարունակել գույքի վնասման կամ փչացման ռիսկեր: Բացի այդ, գույքն օգտագործելն ինքնաբերաբար արգելվում է, եթե հարկադիր կատարողն արգելում է նաև դրա տիրապետումը՝ առգրավելով այն: Միաժամանակ, պարտապանը կարող է շարունակել տիրապետել և օգտագործել արգելադրված գույքը, եթե այն ի պահ է հանձնվում իրեն: ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենքի 44-րդ հոդվածի 3-րդ մասը սահմանում է արգելադրվող գույքի պարտադիր առգրավման ենթակա գույքի ոչ սպառիչ ցանկ, այն է՝ շուտ փչացող գույքը, դրամը, արտարժույթը, արժեթղթերը, թանկարժեք մետաղները և քարերը, ռսկերչական և ոսկուց, արծաթից, պլատինից ու պլատինի խմբի մետաղներից, թանկարժեք քարերից և ադամանդից պատրաստված այլ զարդերը, ինչպես նաև դրանց ջարդոնը կամ այդպիսի զարդերի առանձին պատկանելիքները: Նշված գույքի՝ պարտադիր առգրավման ենթակա լինելը պայմանավորված է մի կողմից՝ պարտապանի մոտ մնալու դեպքում դրանց օտարման, փչացման, փոփոխման առավել մեծ հավանականությամբ, մյուս կողմից՝ դրանց առավել հեշտ իրացվելիությամբ:

Ինչ վերաբերում է ի պահ հանձնելուն, ապա այս գործողությունը կարող է կատարվել միայն առգրավման հետ համակցությամբ, քանի

որ որպեսզի հարկադիր կատարողը գույքն ի պահ հանձնի, նախ պետք է այն վերցնի իր տիրապետման ներքո, այսինքն՝ առգրավի: ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենքի 52 հոդվածը սահմանում է, որ արգելադրված գույքը կարող է ի պահ հանձնվել ինչպես երրորդ անձի կամ պահանջատիրոջը, այնպես էլ՝ պարտապանին: Արգելադրված գույքի պահառուն նախագգուշացվում է այն վատնելու, օտարելու, թաքցնելու կամ ապօրինաբար մեկ ուրիշին հանձնելու համար ՀՀ քրեական օրենսգրքի 345 հոդվածով սահմանված պատասխանատվության մասին: Ընդ որում, նշված հանցակազմի սուբյեկտ է հանդիսանում այն անձը, **ում այդ գույքը վստահված է եղել:** Նկատի ունենալով քրեական իրավունքում օրենքի անալոգիայի արգելքը (ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հոդված 5)՝ հանցակազմի սուբյեկտի նման ձևակերպումը կարող է մեկնաբանվել միայն որպես այնպիսի անձ, ում արգելադրված գույքն ի պահ է հանձնվել: Այնինչ, այդպիսով քրեաիրավական պաշտպանությունը կտարածվի գույքի արգելադրման միայն առանձին դեպքերի վրա, քանի որ, ինչպես նշեցինք, արգելադրված գույքն ի պահ հանձնելը ոչ պարտադիր գործողություն է և կարող է նաև չիրականացվել: Մինչդեռ, արգելադրված գույքի պատշաճ պահպանության համար պատասխանատվություն պետք է դրվի նաև արգելանքի մասին ծանուցված պարտապան սեփականատիրոջ վրա՝ ելնելով սեփականատիրոջ վրա դրված՝ գույքի պահպանման հոգսից (ՀՀ քաղ. օր, հոդված 164) և պարտապանի գույքային պատասխանատվությունից: Կարծում ենք, որ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 345 հոդվածը՝ հանցագործության սուբյեկտի մասով, հարկ է խմբագրել նշված նկատառումներից ելնելով: Ասվածն առավել արդիական է արգելադրված անշարժ գույքի նկատմամբ ապօրինի գործողությունների կատարելու դեպքում (բացի պետական գրանցման ենթակա գործարքներ կնքելու), քանի որ քաղաքացիական իրավունքում անշարժ գույքի պահատվությունն ավանդաբար բացառվում է<sup>10</sup>: Անշարժ գույքի նկատմամբ կարող է կնքվել ոչ թե պահատվության, այլ պահպանության պայմանագիր, որով տիրապետման փոխանցում տեղի չի ունենում:

<sup>10</sup> St' u **Иоффе О. С.**, Обязательственное право. Москва: Юрид. лит., 1975, էջ 495, **Мейер Д. И.**, Русское гражданское право. Москва: Статут, 2000, էջ 631, Гражданское право: Учебник. Изд. второе / Под ред. проф. А. П. Сергеева, проф. Ю. К. Толстого. Том 3. Москва, Проспект, 2000, էջ 609:

Անդրադառնալով պարտապանի գույքի արգելադրման պահից պահանջատիրոջ համար ծագող իրավունքներին՝ նախ պետք է նշել, որ մինչև պարտապանի գույքի արգելադրումը պահանջատերն ունի միայն պարտավորական իրավունք՝ բավարարում ստանալու պարտապանի ամբողջ գույքի արժեքից՝ այն գույքի, որն առկա կլինի պահանջի բավարարման պահին (ՀՀ քաղաքացիական օրենսգիրք, հոդվածներ 27, 60, 130 և 281): Մինչդեռ, եթե այդ իրավունքը պարտապանի ողջ գույքի՝ որպես համակցության նկատմամբ է, ապա արգելանքը սահմանափակում է կոնկրետ իրի կամ գույքային իրավունքի (պահանջի)<sup>11</sup> շրջանառությունը: Երկրորդ, եթե մինչև գույքի արգելադրումը պարտապանն ազատ է տնօրինելու իր գույքը, ապա արգելադրված գույքի տնօրինման իրավունքից նա զրկվում է: Երրորդ, արգելադրման դեպքում պահանջատերը, ում պահանջով արգելադրվել է գույքը, առավելություն է ստանում նույն հերթի այլ պահանջատերերի նկատմամբ, ովքեր իրենց պահանջն ավելի ուշ են ներկայացնում հարկադիր կատարման (ԴԱՀ մասին ՀՀ օրենք, հոդված 69), մինչդեռ նախքան արգելանքի կիրառումը պահանջի բավարարման առաջնահերթությունն որևէ պարտատեր չունի, բացառությամբ առանձին տեսակի պահանջներից: Վերջին դեպքում, իհարկե, արգելանքը չի տալիս այն առավելությունը, որը տալիս է գրավը, քանի որ տվյալ պահանջատերն առավելություն է ստանում միայն իր հերթում ընդգրկված այլ պահանջատերերի նկատմամբ, և օրենքով ավելի վաղ հերթի դասված պահանջները շարունակում են պահպանել առավելություն դրա նկատմամբ՝ անկախ պահանջի ներկայացման պահից:

Այսպիսով, պարտապանի գույքի նկատմամբ արգելանքի կիրառման պահից պահանջատերը ձեռք է բերում արգելադրված կոնկրետ գույքի արժեքից իր պահանջի բավարարում ստանալու իրավունք, որին բնորոշ են սովորական գրավին բնորոշ որոշակի հստակ իրային-իրավական հատկանիշներ: Գրավի իրավունքի համեմատությամբ առկա տարբերությունը կայանում է նախապատվության իրավունքի սահմանափակության մեջ. պահանջատերն իր պահանջի բավարարման նախապատվություն է ձեռք բերում միայն օրենքում սահմանված իր հերթում գտնվող այլ՝ ավելի ուշ ներկայացված պահանջների

---

<sup>11</sup> ԴԱՀ մասին ՀՀ օրենքը չի սահմանել գույքային իրավունքների (պահանջների) նկատմամբ բռնագանձում տարածելու կարգ, ինչն օրենսդրի բացթողումը պետք է համարել:

նկատմամբ: Իսկ այն հանգամանքը, որ պահանջատերը գույքի նկատմամբ իր իրավունքն իրականացնում է ոչ անմիջականորեն, այլ հարկադիր կատարողի միջոցով, արգելանքի իրային-իրավական հատկանիշների ժխտման փաստարկ լինել չի կարող, քանի որ տվյալ դեպքում հարկադիր կատարողը նյութաիրավական հարաբերությունների սուբյեկտ չէ, և իր լիազորությունները գործադրում է հենց պահանջատիրոջ շահերից ելնելով՝ նրա պահանջը բավարարելու նպատակով:

Արգելանքի իրային-իրավական հատկանիշների վերհանումն առանցքային նշանակություն ունի և՛ տեսական, և՛ գործնական մեծ նշանակություն ունեցող հետևյալ հարցի լուծման համար. արգելադրված, սակայն արգելանքի խախտմամբ օտարված գույքի վրա բռնագանձում կարող է տարածվել միայն օտարման գործարքն անվավեր ճանաչելուց հետո՞, թե՞ առանց այդ գործարքի անվավեր ճանաչման: Սկզբունքորեն չպետք է առաջանա իրավիճակ, երբ պարտապանն արգելադրված գույքն ի սեփականություն հանձնի այլ անձի, քանի որ արգելանքի կիրառմամբ նրան արգելված է տնօրինել գույքը: Ավելին, արգելանքի խախտմամբ գույքի օտարումը և այլ ապօրինի գործողություններն առաջացնում են քրեական պատասխանատվություն (ՀՀ քրեական օրենսգիրք, հոդված 345):

Մեր կարծիքով, այս հարցը պետք է լուծվի իրային իրավունքների անալոգիայով դրանց բնորոշ՝ «հետևելու» հատկանիշը արգելանքի դեպքում ևս օրենսդրորեն ամրագրելու միջոցով: Համանման տեսակետ, թեև առանց արգելանքի իրային-իրավական հատկանիշների ընդգծման, հանդիպում է նաև գրականության մեջ: Այսպես, Կ. Ի. Սկլովսկին նշում է, որ արգելանքի էությունը կայանում է ոչ թե արգելադրված գույքի տնօրինման վիճարկելիության մեջ, այլ արգելադրված գույքի նկատմամբ անմիջական բռնագանձում տարածելու մեջ<sup>12</sup>:

Այսպիսով, անհրաժեշտ է օրենսդրորեն ամրագրել, որ արգելադրված գույքի օտարման դեպքում արգելանքը պահպանվում է, իսկ արգելադրված գույքը կարող է առգրավվել և հարկադիր իրացվել:

---

<sup>12</sup> Ст'я Скловский К., Залог, арест имущества, иск как способы обеспечения прав кредиторов // РЮ, 1997 - № 2. <http://www.lawmix.ru/comm/8498> - 11.10.2014



Այժմ քննարկենք արգելանքի գործողության ժամանակային ասպեկտը: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 60 հոդվածը նախատեսում է գրավոր վարչական ակտերի ուժի մեջ մտնելու երկու տարբերակ՝ ա) այդ ակտի ընդունման մասին դրա հասցեատիրոջն օրենքով սահմանված կարգով իրազեկելուն հաջորդող օրվանից, եթե օրենքով կամ այդ ակտով այլ բան նախատեսված չէ, բ) եթե վարչական ակտը պարունակում է այնպիսի դրույթներ, որոնք ակտի որևէ մասով ուժի մեջ մտնելը կապում են որոշակի պայմանների կամ հանգամանքների առաջացման հետ (պայմանով ակտ), ապա վարչական ակտն այդ մասով ուժի մեջ է մտնում համապատասխան պայմանի կամ հանգամանքի առաջացման պահից:

Արգելանքի (դրանով պարտապանի համար ծագող սահմանափակումների) գործողությունն ընդհանուր առմամբ ենթարկվում է այս կանոններին, որոշակի բացառություններով, որոնք պետք է քննարկել ելնելով արգելադրվող գույքի բացահայտման միջոցից: Այսպես, հայտարարագրման և գույքագրման միջոցներով պարտապանի գույքը բացահայտելու դեպքում հարկադիր կատարողը պետք է անհապաղ լուծի բացահայտված գույքի (դրա մի մասի) արգելադրման հարցը, և արգելանք կիրառելու պարագայում այն պետք է ուժի մեջ մտնի հենց պարտապանին տեղեկանացնելու պահից, այլ ոչ թե տեղեկացման հաջորդ օրվանից, ինչպես սահմանում է ընդհանուր կանոնը: Նման օպերատիվությունը, ելնելով կատարողական վարույթի՝ որպես առանձին տեսակի վարչական վարույթի բնույթից, անհրաժեշտ է, քանի որ հակառակ պարագայում պարտապանը կարող է կիրառվող սահմանափակումներին հակասող գործողություններ կատարել և բռնագանձումն անհնարին դարձնել նաև ժամերի ընթացքում: Թեև այս առանձնահատկությունը բխում է ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենքի կարգավորման ողջ տրամաբանությունից, սակայն ուղղակիորեն սահմանված չէ օրենքում, ինչը, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է:

Որոշակի առանձնահատկություններ կան հարցումների միջոցով պարտապանի գույքը բացահայտելու դեպքում արգելանքի ուժի մեջ մտնելիս: Խոսքն այն դեպքերի մասին է, երբ հարցում ստացող կազմակերպությունը կամ պետական մարմինը իրականացնում է պարտապանի գույքի նկատմամբ իրավունքների ծագման, փոփոխման, դադարման պետական գրանցում (հաշվառում) կամ պարտա-

պանի դրամական միջոցների փոխանցում և դուրսգրում: Այդպիսիք են, օրինակ, անշարժ գույքի, ավտոտրանսպորտային միջոցների նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման (հաշվառման) մարմինները, առևտրային բանկերը: Պետական գրանցման (հաշվառման) ենթակա իրավունքները չգրանցվելու (չհաշվառվելու) դեպքում պետության կողմից չեն ճանաչվում, իսկ համապատասխան գործարքներն առաջին չեն (ՀՀ քաղ. օր., հոդված 10, 2-րդ մաս, հոդված 135, 1-ին մաս, հոդված 302, «Ճանապարհային երթևեկության անվտանգության ապահովման մասին» ՀՀ օրենք<sup>13</sup>, հոդված 13, 5-րդ մաս): Բանկային հաշվով գործառնությունները ևս կարող են կատարվել, թեև հաճախորդի (պարտապանի) հանձնարարությամբ, սակայն բանկի կողմից (ՀՀ քաղ. օր., հոդված 912):

Այսպիսով, քննարկվող դեպքերում պարտապանի գույքի փոխանցումը կամ այլ անձանց իրավունքներով ծանրաբեռնելը կախվածության մեջ է գրանցող (հաշվառող) մարմնի, առևտրային բանկի գործողություններից, ինչը հնարավորություն է տալիս արգելանքը կիրառել առավել օպերատիվ և արդյունավետ՝ անմիջապես այդ կազմակերպությունների միջոցով: Նշվածը նաև հնարավորություն է տալիս չսպասել պարտապանի գույքի վերաբերյալ հարցման պատասխանին՝ բացառելու համար այդ ժամանակամիջոցում պարտապանի գույքի տնօրինման ռիսկը, և հարցման հետ միասին ուղարկել նաև արգելանք կիրառելու մասին որոշում՝ վերջինիս գործողությունը և ուժի մեջ մտնելը պայմանավորելով հարցումը ստացող կազմակերպությունում հաշվառված (գրանցված) պարտապանի գույքի առկայությամբ (պայմանով արգելանք): Գույքի առկայության դեպքում այդպիսի արգելանքն ուժի մեջ կմտնի արգելանքի որոշումը ստացող կազմակերպության կամ մարմնի կողմից ստանալու պահից:

Այստեղ, սակայն, պետք է հաշվի առնել մեկ կարևոր հանգամանք. արգելադրված գույքի տնօրինման արգելքով արգելվում է ոչ միայն պետական գրանցման ենթակա իրավունքների փոխանցումը, այլ նաև գույքի փաստացի ֆիզիկական միձակի փոփոխությունը, վերափոխումը, ոչնչացումը: Հետևաբար, արգելանքը միայն գույքի նկատմամբ իրավունքների պետական գրանցման մարմնում գրանցե-

---

<sup>13</sup> Ընդունվել է 08.07.2005 թ., ՀՕ-166-Ն, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2005.08.24/54(426) Հոդ. 1024:

լը բավարար չէ տնօրինման արգելքն ամբողջությամբ իրագործելու համար: Ասվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ արգելանքը գրանցող մարմնում կամ կազմակերպությունում գրանցվելու պահից ուժի մեջ են մտնում գրանցման ենթակա իրավունքների սահմանափակումները, իսկ մնացած մասով արգելանքն ուժի մեջ է մտնում և գործում է պարտապանին իրագեկելու պահից:

Արգելանքի ժամանակային գործողությունը բնութագրող հաջորդ ասպեկտը ապագայում ձեռք բերվելիք գույքի նկատմամբ արգելանքի կիրառման հնարավորությունն է: Ապագայում ձեռքբերվելիք գույքի նկատմամբ արգելանքի կիրառելիությունն առավելապես կարևորվում է կատարողական վարույթի ավարտման (ԴԱՀԿ մասին ՀՀ օրենք, հոդված 41) այն դեպքերում, երբ արգելանքները պահպանվում են, և պահանջատերը հնարավորություն է ունենում հետագայում կրկին կատարման ներկայացնել իր՝ մասնակի կամ ամբողջությամբ չբավարարված պահանջը: Գրականության մեջ առաջարկվում է բռնագանձման օբյեկտ համարել նաև արգելանքին հաջորդող ժամանակաշրջանում պարտապանի բանկային հաշվին մուտքագրվող միջոցները, որոնք չպետք է հաշվեգրվեն հաշվին, այլ պետք է փոխանցվեն ԴԱՀԿ ծառայության դեպոզիտ հաշվին: Նույն հեղինակն առաջարկում է, որպես հարկադիր կատարման նոր միջոց, երրորդ անձանց արգելել պարտապանին փոխանցել գույք կամ կատարել այլ պարտավորություն՝ պարտավորեցնելով նրանց նման պարտավորությունը կատարել հարկադիր կատարողի ներկայությամբ՝ այն հաշվով, վերջինս հնարավորություն ունենա բռնագանձում տարածելու պարտավորության կատարման առարկայի վրա<sup>14</sup>: Ներկայացված երկու առաջարկն էլ իրենց էությամբ պարտապանի կողմից ապագայում ձեռքբերվելիք գույքի նկատմամբ արգելանք կիրառելու մասնավոր դրսևորումներ են, ուստի խնդիրը լուծելու համար հարկ է նախատեսել առավել ընդհանուր կարգավորում, ընդ որում՝ առանց հարկադիր կատարման նոր միջոց ստեղծելու և երրորդ անձանց նկատմամբ դժվար իրագործելի արգելքներ սահմանելու:

Բսկ խնդրի լուծումը կայանում է պարտապանի գույքի բացահայտման կառուցակարգերի կատարելագործման մեջ՝ ներառելով

---

<sup>14</sup> St' u **Куракова Н. В.**, Исполнительное производство: обращение взыскания на имущества должника-организации, дисс. ... кандидата юрид. наук. Москва, 2004, էջ 9-11:

հետագայում ձեռքբերվող գույքի բացահայտման հնարավորություն: Հայտարարագրման միջոցով գույքի բացահայտման դեպքում պարտապանի վրա պետք է պարտականություն դրվի հարկադիր կատարողին հայտնելու իր կողմից հետագայում ձեռք բերվող գույքի մասին, և այդ պարտականությունը պետք է ապահովվի այն նույն քրեական պատասխանատվությամբ, որով ապահովված է հայտարարագրման պարտականությունը:

Նույն կերպ, հարցումների միջոցով, գույքի բացահայտման դեպքում հարցումը պետք է ներառի նաև հետագայում պարտապանի կողմից ձեռքբերվող գույքի մասին տեղեկացնելու՝ հարցումը ստացող կազմակերպությանն ուղղվող պահանջ:

Պետք է նշել, որ ՀՀ օրենսդրությունը հետագայում ձեռք բերվող գույքն արգելադրելու իրական կառուցակարգ սահմանել է միայն պարտապանի բանկային հաշիվներում և ավանդներում պահվող դրամական միջոցների պարագայում (տե՛ս ՀՀ Կենտրոնական բանկի խորհրդի 29.08.2006 թ. թիվ 520-Ն որոշմամբ հաստատված ձև 1-ը և ձև 2-ը՝ համապատասխանաբար՝ պարտապանի դրամական միջոցների վրա արգելանք դնելու մասին որոշում և պարտապանի դրամական միջոցների վրա բռնագանձում տարածելու մասին որոշում):

Հետևաբար, անհրաժեշտ ենք համարում մեր կողմից առաջարկվող կառուցակարգերի ներդրումը նաև պարտապանի այլ գույքի պարագայում՝ հետագայում ձեռքբերվող գույքի նկատմամբ արգելանք կիրառելու հնարավորությունն ապահովելու նպատակով:

**Ваагн Даллакян**

*Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ*

## **ЮРИДИЧЕСКАЯ ПРИРОДА И ПОСЛЕДСТВИЯ АРЕСТА, НАЛАГАЕМОГО НА ИМУЩЕСТВО ДОЛЖНИКА**

В статье обсуждаются юридические последствия, возникающие для должника и взыскателя вследствие наложения ареста на имущество должника. Выявляются вещно-правовые свойства власти взыскателя над имуществом должника, возникающие с момента применения ареста. Обсуждаются вопросы момента вступления ареста в силу. Предлагается идея применения ареста на приобретаемое в будущем имущество.

**LEGAL NATURE OF THE ARREST IMPOSED ON DEBTOR'S  
PROPERTY AND ITS CONSEQUENCES**

The legal consequences arising for the debtor and the creditor as a result of arresting the debtor's property are discussed in the article. The property related legal characteristics of the creditor's power, in respect of the debtor's property from the moment of arresting, are being investigated. The issues related to the moment of the arrest to come into force are also discussed. The concept of imposing arrest on property to be acquired in future is suggested.

**Բանալի բառեր՝** արգելանք, գույքագրում, տնօրինման արգելք, պահատվություն, իրային իրավունքներ:

**Ключевые слова:** арест, опись, запрет на распоряжение, хранение, вещные права.

**Key words:** arrest, inventory, disposition ban, custody, property rights.

**ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԿՁԲՈՒՆՔԻ  
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ  
(ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐ,  
ՏՆՕՐԻՆՉԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ)**

Քաղաքացիական դատավարության իրավունքում տնօրինչականության սկզբունքն ավանդաբար առանձնացվել է իր նշանակությամբ և ներկայումս էլ դիտարկվում է որպես իրավունքի տվյալ ճյուղի առանձնահատուկ և կենտրոնական սկզբունքներից մեկը, որի հիման վրա իրականացվում է դատավարական հարաբերությունների իրավական կարգավորումը, կոնկրետ քաղաքացիական գործի շրջանակներում կազմակերպվում և զարգանում է վարույթը:

Տնօրինչականությունն այն հիմնական ու ելակետային գաղափարներից է, որոնք դատավարագետների կողմից վաղուց անշեղորեն ներառվում են քաղաքացիական դատավարության իրավունքի սկզբունքների համակարգում՝ չենթարկվելով ո՛չ ժամանակի և ո՛չ էլ իրավական երևույթների հետազոտման ոլորտում գիտական տեսակետների փոփոխության ազդեցությանը: Սակայն եթե տնօրինչականության սկզբունքի տեղը քաղաքացիական դատավարության սկզբունքների համակարգում գիտական բանավեճերի տեղիք չի տալիս, ապա տնօրինչականության էությունն ու բովանդակությունը առ այսօր հանդիսանում են դատավարագետների հետազոտության առարկա:

Քանի որ տնօրինչականության էությունը կայանում է նրանում, որ դատավարության զարգացմանն ու դադարմանն ուղղված դատարանի գործողությունները մեծապես պայմանավորված են շահագրգիռ անձանց նախաձեռնությամբ և կամահայտնությամբ, քննարկվող սկզբունքի բովանդակությունը պետք է ներառի նման պայմանավորվածության բոլոր այն դեպքերը, երբ դատարան-դատավիճող կողմ իրավական կապում կողմը հանդես է գալիս որպես «ուղղոր-

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան:

դող», իսկ դատարանը՝ «ուղղորդվող»<sup>2</sup>: Տվյալ դեպքում խոսքը գործին մասնակցող անձանց այնպիսի դատավարական իրավունքների մասին է, որոնց իրականացման միջոցով կոնկրետ քաղաքացիական գործով ուղղորդվում է դատական գործունեությունը<sup>3</sup>:

Մենք համամիտ ենք Ս. Ա. Սապոժնիկովի հետ այն հարցում, որ քանի որ տնօրինչականությունն արտահայտում է դատական պաշտպանության կախվածությունը գործով շահագրգիռ անձանց կամահայտնությունից: Տվյալ սկզբունքի բովանդակությունը կարող են բնութագրել բացառապես այնպիսի իրավական կապերը, որոնց շրջանակներում գործին մասնակցող անձը հանդես է գալիս որպես իրավագոր, իսկ դատարանը՝ պարտավոր անձ: Ընդ որում, հիմնական գործառնության ծանրությունն ընկնում է կողմերի դատավարական իրավունքների վրա, քանի որ դատարանի պարտականությունները, պարզապես նախատեսված լինելով օրենքով, «միանում» և դատարանի համար դառնում են վարքագծի պարտադիր կանոն բացառապես դատավարության մասնակիցների կամքով<sup>4</sup>:

Այս առումով տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակության վերլուծությունը պահանջում է վերհանել տվյալ սկզբունքի գործողությունը միջնորդավորող տնօրինչական իրավունքների շրջանակը: Դա նաև թույլ կտա սահմանել տնօրինչականության սկզբունքի հասկացությունը, որը, պետք է նշում պարունակի այն մասին, թե քննարկվող սկզբունքն ինչ բնույթի իրավունքներ իրականացնելու հնարավորություն է ներառում և այդ իրավունքների իրականացմամբ ինչ բարիքներ են տնօրինվում:

Գրականության մեջ բանավեճի առարկա են հանդիսանում հետևյալ հարցադրումները.

1. արդյոք դատավարական տնօրինչականությունը ենթադրում է վարույթի ընթացքում սուբյեկտիվ նյութական իրավունքներ տնօրինելու հնարավորություն.

2. գործին մասնակցող անձանց ո՞ր դատավարական իրավունքներն են հարկավոր դիտարկել տնօրինչականության սկզբունքի գոր-

---

<sup>2</sup> St' u Сапожников С. А., Принцип диспозитивности в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. М., 2006, էջ 97:

<sup>3</sup> St' u նույն տեղում:

<sup>4</sup> St' u Сапожников С. А., Принцип диспозитивности в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. М., 2006, էջ 97:

ծողության ոլորտում.

3. դատավարական ո՞ր իրավունքներն են գտնվում տնօրինչականության և որո՞նք մրցակցության սկզբունքի գործողության ոլորտում.

4. ի՞նչ է տնօրինվում տնօրինչական իրավունքների իրականացման արդյունքում.

5. պետք է արդյոք տնօրինչականության սկզբունքի հասկացության մեջ ներառել դատավարական պարտականություններն իր հայեցողությամբ կատարելու հնարավորությունը:

Գիտնականներից շատերը դրական են արտահայտվում վարույթի ընթացքում ինչպես դատավարական, այնպես էլ նյութական իրավունքների տնօրինման հնարավորության մասին (Ե. Վ. Վասկովսկի, Վ. Մ. Սեմյոնով, Ե. Ֆ. Տարանենկո, Ի. Վ. Ռեշետնիկովա, Ռ. Գ. Պետրոյան, Վ. Վ. Հովհաննիսյան և այլոք): Վարույթում ինչպես դատավարական, այնպես էլ նյութական իրավունքները տնօրինելու հնարավորությունը ճանաչելու մոտեցումը հատուկ է «տնօրինման տեսության» կողմնակիցներին, որոնք դատավարական տնօրինչականությունը դիտարկում են սոսկ որպես նյութաիրավական տնօրինչականության դրսևորում և դրա ուղղակի հետևանք:

Միևնույն ժամանակ առանձին հեղինակներ մերժում են վարույթի ընթացքում տնօրինչական ակտերի կատարման միջոցով նյութական իրավունքներ տնօրինելու հնարավորությունը և ընդունում են միայն դատավարական իրավունքների տնօրինման ազատությունը<sup>5</sup>: Այսպես, Ռ. Ե. Ղուկասյանը կարծում էր, որ նյութական իրավունքների տնօրինումը քաղաքացիական դատավարության տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորում չէ: Ըստ հեղինակի, տնօրինչականության դատավարական սկզբունքի բովանդակությունն են կազմում վարույթի շարժի վրա ներգործելու նպատակով իրականացվող դատավարական իրավունքները:<sup>6</sup>

Քննարկվող հարցով մեր դիրքորոշումը ձևակերպելու համար

---

<sup>5</sup> См. у **Гукасян Р. Е.**, Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970, էջ 74, **Сахнова Т. В.**, Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М.: «Волтерс Клувер», 2008, էջ 138-139, **Русинова Е. Р.**, Распорядительные права сторон в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. Екатеринбург, 2003, 55-56, **Осокина Г. Л.**, Гражданский процесс: общая часть. 3-е изд. М.: «Норма», 2013, էջ 152:

<sup>6</sup> См. у **Гукасян Р. Е.**, նշված աշխատ., էջ 68:



նպատակահարմար ենք համարում որպես ելակետ ընդունել դատավարագիտության մեջ հանրաճանաչ այն գաղափարը, որ քաղաքացիական դատավարության իրավունքի նորմերով կարգավորվող բոլոր հարաբերությունները դատավարական են, այդ իրավահարաբերությունները ծագում են մի կողմից դատարանի և մյուս կողմից՝ դատավարության մասնակիցների միջև, դատավարության մասնակիցների միջև վարույթի ընթացքում, շրջանցելով դատարանին, դատավարական իրավահարաբերություններ չեն ծագում, և, որ ամենակարևորն է, դատավարական իրավահարաբերությունների բովանդակությունն են կազմում դրանց սուբյեկտների դատավարական սուբյեկտիվ իրավունքները և պարտականությունները<sup>7</sup>: Այստեղից հետևում է, որ քաղաքացիական դատավարության մեջ բոլոր իրավունքները դատավարական են, ուստի վարույթի ընթացքում իրականացվող տնօրինչական իրավունքները կարող են ունենալ բացառապես դատավարական բնույթ:

Ամենին չբացառելով դատավարության ընթացքում վիճելի նյութական իրավունքների տնօրինման հնարավորությունը, այդուհանդերձ գտնում ենք, որ դատավարության տնօրինչականության տեսանկյունից գերակայող նշանակություն ունի այն դատավարական իրավունքների իրականացումը, որոնց իրականացումը հանգեցնում է դատական պաշտպանության իրավունքի և պաշտպանության հայցային միջոցների տնօրինման: Քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքը վերաբերում է բացառապես իրավունքների և օրինական շահերի դատական պաշտպանության իրավունքի և դրանց պաշտպանության միջոցների տնօրինման հնարավորությանը: Ինչ վերաբերում է նյութական իրավունքների իրականացմանը (տնօրինմանը), ապա այն ունի ինքնուրույն բնույթ, հանդիսանալով նյութական իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորում, որն է կերպ չի կարող անդրադառնալ դատավարության վրա, եթե չի ստանում համապատասխան դատավարական ձև:

Ինչպես իրավացիորեն նշում է Ռ. Ե. Ռուսինովան, տնօրինչականությունը քաղաքացիական դատավարության ինքնուրույն

---

<sup>7</sup> См. у **Шакарян М. С.**, Учение о сторонах в советском гражданском процессе. М., 1983, էջ 14, Гражданское процессуальное право России. Под ред. **М. С. Шакарян.** М., 1996, էջ 139, Гражданский процесс. Под ред. **В. В. Яркова.** М.: «Инфотропик», 2012, էջ 50-52:

սկզբունք է, որը չի հանդիսանում նյութական սուբյեկտիվ իրավունքների ինքնավարության հետևանք, այն գոյություն ունի անկախ նրանից, թե ինչպիսի ճյուղային պատկանելության իրավունք կամ օրինական շահ է հանդիսանում դատական պաշտպանության առարկան. քաղաքացիադատավարական տնօրինչականության աղբյուրը սուբյեկտիվ իրավունքների և օրինական շահերի դատական պաշտպանության իրավունքն է, որը, որպես սահմանադրական իրավունք, հատուկ է բոլոր իրավունքի ճյուղերին, ընդ որում՝ անկախ իրավական կարգավորման իմպերատիվ և դիսպոզիտիվ կարգավորումների սովյալ ճյուղին հատուկ հարաբերակցությունից<sup>8</sup>:

Համամիտ ենք Տ. Վ. Սախնովայի հետ այն հարցում, որ հարուցված գործի պայմաններում կողմերը և այլ շահագրգիռ անձինք, որպես դատավարական հարաբերությունների մասնակիցներ, նպատակ ունենալով ազդել պաշտպանության առարկայի և օբյեկտի վրա, պետք է կատարեն որոշակի դատավարական գործողություն, մտնեն որոշակի դատավարական իրավահարաբերության մեջ, հակառակ պարագայում վարույթի ընթացքում նյութաիրավական հետևանքներ չեն առաջանա: Ճիշտ է նկատում հեղինակը, որ հայցվորը կարող է պատասխանողին ներել պարտքը, սակայն վարույթի համար դա որևէ հետևանք առաջացնել չի կարող, եթե նա չկատարի իրավունքի նման տնօրինումը միջնորդավորող դատավարական գործողություն, մասնավորապես՝ չհրաժարվի հայցից<sup>9</sup>:

Լիովին կիսում ենք այն դիրքորոշումը, որ նյութական իրավունքների տնօրինումը տեղի է ունենում նյութաիրավական հարաբերություններում, և եթե այդ իրավահարաբերություններն իրենց վիճելիության պատճառով դառնում են դատավարության առարկա, դրանցից բխող իրավունքների և պարտականությունների տնօրինումը հնարավոր է բացառապես դատավարական օրենսդրությամբ նախատեսված դատավարական իրավունքների իրականացման միջոցով<sup>10</sup>:

Քաղաքացիական և այլ նյութաիրավական իրավունքների ինքնավարությունը նյութական կարգավորիչ իրավահարաբերություննե-

---

<sup>8</sup> Տե՛ս **Русинова Е. Р.**, Распорядительные права сторон в гражданском процессе. Дисс... к.ю.н. Екатеринбург, 2003, էջ 46:

<sup>9</sup> Տե՛ս **Сахнова Т. В.**, Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М.: «Волтерс Клувер», 2008, էջ 138:

<sup>10</sup> Տե՛ս նույն տեղում:

րի տնօրինչականության հիմքն է: Ինչ վերաբերում է քաղաքացիական դատավարությանը, այստեղ տնօրինչականության հիմքը դատական կարգով իր իրավունքները և օրինական շահերը պաշտպանելու և պաշտպանության առավել արդյունավետ եղանակներ ընտրելու հարցում անձին վերապահված ազատությունն է:

Տեսական և գործնական կարևոր նշանակություն ունի այն, թե գործին մասնակցող անձանց ո՞ր դատավարական իրավունքներն է հարկավոր դիտարկել տնօրինչական, դատավարական ո՞ր իրավունքներն են գտնվում տնօրինչականության և որո՞նք մրցակցության սկզբունքի գործողության ոլորտում և, ի վերջո, ինչ է տնօրինվում տնօրինչական իրավունքների իրականացման արդյունքում:

Նշված հարցերի շուրջ ևս դատավարագիտության մեջ կան տարակարծություններ:

Մի խումբ հեղինակներ, որոնք տնօրինչականության սկզբունքի ակունքները կապում են նյութական իրավունքի հետ, կարծում են, որ տնօրինչականության սկզբունքը տարածվում է գործին մասնակցող անձանց ոչ բոլոր իրավունքների վրա, այլ բնորոշ է միայն այն իրավունքներին, որոնց հիմքում ընկած է կապը նյութաիրավական հարաբերությունների հետ: Ըստ նշված հեղինակների, եթե դատավարական իրավունքի տնօրինումը կարող է ազդել նյութական իրավունքների վրա, ապա այն պետք է դիտարկվի տնօրինչականության սկզբունքի շրջանակներում<sup>11</sup>:

Տվյալ մոտեցումը դատավարական հարաբերությունների իրավական կարգավորման ներկայիս պայմաններում որոշակի առարկությունների տեղիք է տալիս: Գործող դատավարական օրենսդրությունը նախատեսում է մի շարք դատավարական իրավունքներ, որոնց իրականացումից հրաժարվելը (չիրականացնելը) թեկուզև անուղղակիորեն (վճռի միջոցով) կարող է ազդել գործին մասնակցող անձի նյութական իրավունքների և պարտականությունների վրա: Այսպես, եթե գործին մասնակցող անձը չի մասնակցում նախնական դատական նիստին կամ գործի դատաքնությանը, չի ներկայացնում առարկություններ մյուս կողմի ներկայացրած փաստարկների և վկայակոչած հանգամանքների դեմ, կա՛մ սահմանափակվում է պարզ հերք-

---

<sup>11</sup> Տե՛ս, օրինակ, **Авдеевко Н. И.**, Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: ЛГУ, 1969, էջ 54-55:

մամբ, չի ներկայացնում իր տիրապետության ներքո առկա ապացույցները, անհիմն հրաժարվում է ցուցմունք տալուց կամ որոշակի հարցերի պատասխանելուց, չի միջնորդում դատարանին իր առարկությունները հիմնավորելու համար վկա կանչել, ապացույցներ պահանջել և այլն, դրանով իսկ չիրականացնելով իր դատավարական իրավունքները (հաստատման և ապացուցման բեռը)<sup>12</sup>, դատարանը, հիմք ընդունելով ՔՂՕ 48-րդ հոդվածի 6-րդ մասը, գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստը վիճելի մնալու բացասական հետևանքները կարող է դնել այդ սուբյեկտի վրա, ինչը գործնականում դրսևորվում է նրա ներկայացրած հայցն անհիմն համարելու կամ նրա դեմ ներկայացված հայցի հիմքում ընկած հանգամանքը հաստատված (չհերքված) համարելու մեջ: Նման իրավիճակում թվարկված դատավարական իրավունքների տնօրինումը (չիրականացումը) անխուսափելիորեն ազդում է նաև վիճելի հարաբերությունների վրա:

Մեկ այլ խումբ հեղինակների կարծիքով տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը ներառում է այն դատավարական իրավունքները, որոնք թույլ են տալիս որոշել դատական պաշտպանության առարկան և ազդել դատավարության ուղղվածության ու ընթացքի (փուլից փուլ անցնելու և դադարելու) վրա<sup>13</sup>:

Դատավարական տնօրինչականության էության վերաբերյալ գրականության մեջ արտահայտված տեսակետների ամփոփման հիման վրա կարծում ենք, որ առավել ընդունելի է վերջին տեսակետը: Չնայած վեճի առարկա նյութական իրավունքների տնօրինումը կարող է միջնորդավորված եղանակով ազդել դատական պաշտպանության իրավունքի իրականացման, վարույթի ուղղվածության, բովանդակության և զարգացման վրա, այդուհանդերձ, նկատի ունենալով նման ազդեցության միջնորդավորված բնույթը (այդ մասին խոսել ենք վերը), տնօրինչականության սկզբունքի գործողության ոլորտում

---

<sup>12</sup> Դատավարագիտության մեջ հիմնավորված կարծիք է հայտնվել, որ ապացուցման բեռը (պարտականությունը) կարող է իրականացվել բացառապես դատավարական իրավունքների իրականացման միջոցով: Տե՛ս **Մեդրյան Ս. Գ.**, Արագացված դատաքննության հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում, - Եր, 2011, էջ 8:

<sup>13</sup> Տե՛ս, օրինակ, **Боннер А. Т.**, Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права. Учебное пособие. М.: 1987, էջ 44, **Моисеев С. В.**, Принцип диспозитивности арбитражного процесса. Дисс. к.ю.н., М., 2001, էջ 31:

գտնվող դատավարական իրավունքների շրջանակներում պետք չէ դիտարկել ցանկացած դատավարական իրավունք, որի տնօրինումը կարող է որևէ եղանակով ազդել նյութական իրավահարաբերությունների վրա:

Կարծում ենք, որ քննարկվող հարցը պետք է դիտարկել իրավունքի սկզբունքների կարգավորման առարկայի տեսանկյունից:

Քաղաքացիական իրավունքի տնօրինչականության և քաղաքացիական դատավարության համանուն սկզբունքների միջև գոյություն ունեցող թեկուզև անուղղակի կապը և փոխապայմանավորվածությունն անհերքելի են: Դատավարագետները տնօրինչականության սկզբունքի ակունքներն իրավացիորեն կապում են նյութական քաղաքացիական իրավահարաբերությունների դիսպոզիտիվ բնույթի հետ<sup>14</sup>: Համընդհանուր ճանաչում ունի այն, որ տնօրինչականությունը դատավարությունում պայմանավորված է մասնավոր իրավունքում իրավունքները, ներառյալ՝ դրանց պաշտպանությունն ազատորեն, իր հայեցողությամբ և ի շահ իրեն իրականացնելու, այդ թվում տնօրինելու անձի ազատությամբ: Մինչ դատավարությունը և դատավարությունից դուրս իրավատիրոջը վերապահված լիարժեք ազատությունն իր արտացոլումը որոշակիորեն պետք է գտնի նաև դատավարության մեջ<sup>15</sup>:

Չնայած գոյություն ունեցող փոխադարձ կապին և փոխապայմանավորվածությանը տնօրինչականությունը քաղաքացիական իրավունքում ունի իր կարգավորման առարկան, որը չի համընկնում համանուն դատավարական սկզբունքի կարգավորման առարկային: Եթե առաջին դեպքում սկզբունքի կարգավորման առարկան նյութական իրավահարաբերությունն է, ապա դատավարական սկզբունքի կարգավորման առարկան դատավարական իրավահարաբերությունն է, որը ծագում է կոնկրետ հայցի (դիմումի) քննության և լուծման կապակցությամբ՝ դատարանի և գործին մասնակցող անձանց միջև: Ուստի դատավարական տնօրինչականության շրջանակներում ճիշտ է դիտարկել բացառապես այն դատավարական իրավունքները, որոնց իրականացումը կարող է ազդել ոչ թե նյութական, այլ դատա-

---

<sup>14</sup> Ст'ю Боннер А. Т., Принцип диспозитивности советского гражданского процессуального права. Учебное пособие. М.: 1987, էջ 35:

<sup>15</sup> Ст'ю Васильковский Е. В., Курс гражданского процесса. М.: Башмаковы, 1913, Т. 1, էջ 367-368:

վարական իրավահարաբերությունների (պրոցեսի) ընթացքի, վարույթի ուղղվածության և դադարման վրա: Նյութական իրավահարաբերությունների վրա որոշ դատավարական իրավունքների իրականացման հնարավոր ազդեցությունը, ինչպես նաև կապը նյութական իրավունքի հետ տվյալ դեպքում ունի երկրորդական նշանակություն:

Եթե պայմանականորեն ընդունենք այն տեսակետը, որ տնօրինչականության սկզբունքը տարածվում է բոլոր այն դատավարական իրավունքների վրա, որոնց հիմքում ընկած է կապը նյութաիրավական հարաբերությունների հետ, որոնց իրականացումը (այդ թվում՝ տնօրինումը) այս կամ այն կերպ կարող է անդրադառնալ նյութական իրավահարաբերությունների վրա, ստիպված կլինենք տնօրինչականության սկզբունքի գործողությունը տարածել նաև գործին մասնակցող անձանց այն իրավունքների վրա, որոնք իրականացնելու (այդ թվում՝ տնօրինելու) հնարավորությունը կազմում է քաղաքացիական դատավարության մեկ այլ սկզբունքի՝ մրցակցության բովանդակությունը (օրինակ՝ ներկայացնելու ապացույցներ և մասնակցելու դրանց հետազոտմանը, հարցեր տալու, միջնորդություններ անելու, դատարանին բացատրություններ տալու, գործի քննության ընթացքում ծագող բոլոր հարցերի վերաբերյալ ներկայացնելու իրենց փաստարկները, առարկելու գործին մասնակցող այլ անձանց միջնորդությունների, փաստարկների դեմ և այլն):

Տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը, տնօրինչական իրավունքների և տնօրինչական գործողությունների շրջանակը որոշելու հիմնական դժվարությունը, կապված է այն իրողության հետ, որ դատավարագիտության մեջ տնօրինչականության սկզբունքի հասկացության մեջ առավել հաճախ ներառվում է տնօրինչականության միայն այնպիսի բնութագրիչ հատկանիշ, ինչպիսին իրավունքներն իրականացնելու ազատությունն է: Այդ կապակցությամբ հարկ է նկատել, որ նման մոտեցումը բերում է «դատավարության սկզբունք» և «իրավական կարգավորման մեթոդ» հասկացությունների նույնացմանը, որի պայմաններում ցանկացած սուբյեկտիվ իրավունք կարող է դիտարկվել տնօրինչական:

Ակնհայտորեն պահանջվում է վեր հանել տնօրինչական դատավարական իրավունքների ևս մեկ բնութագրիչ հատկանիշ, որն իրավական կարգավորման թույլատվական տիպի պայմաններում, հնարավորություն կտա դրանք սահմանազատելու մյուս դատավարական

իրավունքներից:

Տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը որոշելու տեսանկյունից չափազանց կարևոր ենք համարում Մ. Ա. Գուրվիչի «դինամիկ» տեսության հիմքում դրված այն գաղափարը, որ կողմերի դատավարական իրավունքները հարկավոր է դասակարգել ըստ վարույթի շարժի վրա դրանց ազդեցության, և դատավարական տնօրինչականության առումով պետք է կարևորել կողմերի «պոտենտատիվ» իրավունքները, որոնք ամբողջ քաղաքացիական դատավարության ընթացքի վրա ունեն «միջանցիկ» կոնստիտուտիվ (կանխորոշիչ) ներգործություն<sup>16</sup>:

Ըստ էության կողմերի «պոտենտատիվ» իրավունքների իրականացման դեպքում է, որ դատարան-դատավիճող կողմ իրավական կապում այդ իրավունքն իրականացնող կողմը հանդես է գալիս որպես «ուղղորդող», իսկ դատարանը՝ «ուղղորդվող»:

Ինչպես նշել ենք վերը տնօրինչականության «դինամիկ տեսությունը» ներկայացնելիս, կողմերի «պոտենտատիվ» իրավունքների հիմնական հատկանիշներ են դրանց իրավաստեղծ բնույթը և շարժիչ ուժը, որոնցով քննարկվող տնօրինչական իրավունքները տարբերվում են՝ 1) այն իրավունքներից, որոնց իրականացմամբ կողմը դատարանին «հիշեցնում» է օրենքով նախատեսված, դատարանի կողմից ex officio կատարման ենթակա գործողություններ կատարելու անհրաժեշտության մասին (օրինակ՝ գործի քննությունը հետաձգելու կամ վարույթը կասեցնելու, վկայակոչված իրեղեն և գրավոր ապացույցները դրանց գտնվելու վայրում գննելու, շուտ փչացող իրեղեն ապացույցները գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում գննելու, օտարերկրյա իրավական նորմերի պարզաբանման նպատակով իրավասու սուբյեկտներին դիմելու և այլ նման միջնորդություններ ներկայացնելու իրավունքները), 2) այն իրավունքներից, որոնց իրականացումը վարույթի համար կոնստրուկտիվ նշանակություն չունի, չի ազդում վարույթի շարժի, դրա փոփոխման կամ դադարման վրա (օրինակ՝ ապացույցներ ներկայացնելու, դրանց հետազոտմանը մասնակցելու, առարկություններ և փաստարկներ ներկայացնելու, ապացույցներ ապահովելու, հայցի ապահովման միջոցներ

---

<sup>16</sup> См. у Гурвич М. А., Структура и движение гражданско-процессуального правоотношения // Вопросы науки советского гражданско-процессуального права. Труды ВЮЗИ. Т. 38. М., 1975, էջ 9:

կիրառելու, փորձաքննություն նշանակելու, կողմին պատկանող գրավոր ապացույցների բնօրինակները և իրեղեն ապացույցները վերադարձնելու և այլ նման միջնորդություններ ներկայացնելու իրավունքները):

Հիմք ընդունելով Մ. Ա. Գուրվիչի գաղափարները և հաշվի առնելով մրցակցության սկզբունքի բովանդակության վերաբերյալ դատավարական գիտության մեջ առկա մոտեցումները՝ Մ. Ա. Վիկունտն առաջարկում է տնօրինչականության և մրցակցության սկզբունքների հստակ սահմանազատման համար գործին մասնակցող անձանց դատավարական իրավունքները բաժանել երեք խմբի.

1) դատավարական իրավունքներ, որոնց իրականացումն ազդում է դատավարության ընթացքի վրա (հայցի առարկան կամ հիմքը փոխելը, հայցն ընդունելը կամ հայցից հրաժարվելը, հաշտության համաձայնություն կնքելը),

2) դատաքննությանը մասնակցելու դատավարական իրավունքներ (դատաքննությանը մասնակցելու, դատական ներկայացուցչության, դատարանին բացատրություններ տալու, գործի նյութերին ծանոթանալու իրավունքներ, ապացույցներ ներկայացնելու և դրանց հետազոտմանը մասնակցելու և այլն),

3) դատավարական իրավունքներ, որոնք լայն իմաստով ապահովում են կողմերի դատական պաշտպանությունը (հայցի ապահովման իրավունք և այլն)<sup>17</sup>:

Կարելի է նշել, Մ. Ա. Վիկունտի առաջարկած դասակարգումը լիովին համապատասխանում է տնօրինչականության և մրցակցության սկզբունքների գործողության ոլորտների մասին մեր պատկերացումներին: Այն, մեր կարծիքով, թույլ է տալիս նախ՝ սահմանազատել տնօրինչական, մրցակցային և այլ բնույթի դատավարական իրավունքները, և երկրորդ՝ հստակորեն արտահայտում է տնօրինչական բնույթի իրավունքների նշանակությունը վարույթի ընթացքի և ուղղվածության տեսանկյունից:

Մեր կարծիքով, տնօրինչականության սկզբունքի գործողության ոլորտն այլ դատավարական սկզբունքների (այդ թվում՝ մրցակցության սկզբունքի) գործողության ոլորտներից սահմանազատելու հա-

---

<sup>17</sup> См. у **Викунт М. А.**, Проблема правового регулирования процессуального положения и деятельности сторон в советском гражданском судопроизводстве, Автореф. дис. ...юрид. наук, Свердловск, 1971, էջ 27:



մար օրենսդիրը հենց վերը նշված նկատառումներից ելնելով է ՔԴՕ 32-րդ հոդվածում առանձնացրել հայցի առարկան և հիմքը փոփոխելու, հայցապահանջի չափն ավելացնելու կամ նվազեցնելու, հայցից հրաժարվելու և հայցն ընդունելու, հաշտության համաձայնություն կնքելու դատավարական իրավունքները, որոնք դատավարագիտության մեջ հաճախ անվանվում են «պաշտպանության հայցային միջոցների տնօրինման հետ կապված իրավունքներ»<sup>18</sup>:

Ընդ որում, Մ.Ա. Վիկուտի կողմից առաջարկված դասակարգման առաջին խմբում ներառված իրավունքները պետք է համարել տնօրինչական ոչ միայն նկատի ունենալով դրանց ազդեցությունը վարույթի զարգացման, ուղղվածության և դադարման վրա, այլ նաև հաշվի առնելով, այն իրողությունը, որ դրանց իրականացումն ուղղակիորեն ազդում է գործին մասնակցող անձանց դատական պաշտպանության իրավունքի ճակատագրի վրա՝ դրանով իսկ հանդես գալով որպես տնօրինչական ակտ:

Իրավունքի տնօրինումը տվյալ իրավունքի ճակատագիրը որոշելուն ուղղված ակտ է, ակտիվ գործողություն, որի կատարմամբ իրավունքը կրողը լրիվ կամ մասնակիորեն և, որպես կանոն, անվերադարձ հրաժարվում է տվյալ սուբյեկտիվ իրավունքի բովանդակությունը կազմող հնարավորություններից: Կողմերի կամային տնօրինչական գործողությունների իրականացման արդյունքում իրավունքը դադարեցվում է ընդհանրապես կամ տվյալ դատավարական իրավահարաբերության շրջանակներում: Այս առումով, ՔԴՕ 32-րդ հոդվածով նախատեսված իրավունքները վեճի կողմերին հնարավորություն են վերապահում դրանց իրականացման միջոցով տնօրինելու իրավունքի դատական պաշտպանության հետ կապված դատավարական իրավունքները: Այսպես, հայցից լրիվ կամ մասնակիորեն հրաժարվելու դեպքում հայցվորը հրաժարվում է հարուցված հայցի (կամ դրա մի մասի) քննության և լուծման հետ կապված բոլոր դատավարական իրավունքներից, այդ թվում նաև գործով վեճն ըստ էության լուծող վճռի կայացում պահանջելու իրավունքից: Հայցի առարկան կամ հիմ-

---

<sup>18</sup> Տե՛ս, օրինակ՝ **Պետրոսյան Ռ. Գ.**, Հայաստանի քաղաքացիական դատավարություն, 4-րդ հրատ., Եր., «Ոսկան Երևանցի» հրատ., 2012, էջ 254-260, Гражданское процессуальное право России. Под ред. **М. С. Шакарян.** М., 1996, էջ 139, Гражданский процесс. Под ред. **М. К. Треушников.** М., 1998, էջ 156, Гражданский процесс. Под ред. **В. В. Яркова.** М.: «Инфотропик», 2012, էջ 50-52:

քը փոփոխելով, հայցապահանջների չափն ավելացնելով կամ պակասեցնելով, հայցվորն ըստ էության հրաժարվում է սկզբնական բովանդակությամբ և ծավալով ներկայացված պահանջը քննելու և լուծելու իրավունքից: Հայցն ընդունելը պատասխանողին զրկում է իր դեմ հարուցված հայցի դեմ պաշտպանվելու դատավարական միջոցներն օգտագործելու հնարավորությունից: Հաշտության համաձայնություն կնքելու դեպքում կողմերը հրաժարվում են ինչպես իրենց իրավունքների պաշտպանության դատավարական միջոցները (իրավունքները) օգտագործելու, այնպես էլ իրենց միջև ծագած վեճը դատարանի կողմից ըստ էության լուծելու օրենքով երաշխավորված հնարավորությունից:

Ելնելով վերոգրյալից կարծում ենք, որ տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը ներառում է այն դատավարական իրավունքները, որոնք թույլ են տալիս վարույթի ընթացքում որոշելու դատական պաշտպանության առարկան և ազդելու դատավարության ընթացքի ու դրա ուղղվածության վրա՝ կողմի համար ապահովելով իր խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության առավել արդյունավետ եղանակն ընտրելու կամ դրանց պաշտպանությունից ընդհանրապես հրաժարվելու հնարավորություն:

Այդպիսի իրավունքներ են հանդիսանում՝ 1) հայցից հրաժարվելը, 2) հայցն ընդունելը, 3) հայցը փոփոխելը (ներառյալ հայցի առարկան կամ հիմքը փոփոխելը, հայցապահանջների չափը ավելացնելը կամ նվազեցնելը), 4) հաշտության համաձայնություն կնքելը:

Շատ դատավարագետներ տնօրինչական դատավարական իրավունքների թվին են դասում նաև դատարան հայց (դիմում) ներկայացնելը: Ուշագրավ է, որ նման մոտեցումը հիմնականում հատուկ է այն հեղինակներին, որոնք դատավարական տնօրինչականությունը դիտարկում են որպես նյութաիրավական տնօրինչականության դրսևորում և դրա ուղղակի հետևանք:

Իհարկե, դատական պաշտպանության դիմելու իրավունքը ևս անձն իրականացնում է իր հայեցողությամբ (Քաղ. օր. 11 հոդվ.), դատարանը քաղաքացիական գործը հարուցում է միայն հայցի կամ դիմումի հիման վրա (ՔԴՕ 3 հոդվ.), «ոչ ոք չի կարող հարկադրվել հայց հարուցելու իր կամքին հակառակ» («Nemo invitus agere cogitur»), և այս առումով դատական պաշտպանության դիմելու իրավունքի իրա-

կանացումը վճռորոշ նշանակություն ունի վարույթի ծագման համար: Սակայն կարծում ենք, որ այն տնօրինչական իրավունք համարվել չի կարող, առաջին հերթին, այն պատճառով, որ, դատարան դիմելով, անձն իր դատավարական որևէ իրավունք չի տնօրինում: Դատավարական իրավունքների տնօրինում տեղի չի ունենում նաև այն դեպքում, երբ անձը, որի կարծիքով իր իրավունքները կամ օրինական շահերը խախտված են, չի դիմում դրանց պաշտպանության պահանջով դատարան: Նման պահվ վարքագիծը չի զրկում նրան հետագայում դատարան դիմելու իրավունքից, այդ թվում նաև՝ հայցային վաղեմության ժամկետներն անցնելուց հետո<sup>19</sup>: Հետևաբար՝ տնօրինչական գործողություն կատարելու մասին տվյալ դեպքում խոսելը, մեր համոզմամբ, տեղին չէ:

Կարծում ենք, որ դատավարական տնօրինչականության շրջանակներում պետք է դիտարկել բացառապես «զուտ դատավարական» իրավունքները, այսինքն՝ նրանք, որոնք ծագում են դատարան հայցադիմում (դիմում) ներկայացնելու պահից, կարգավորվում են ՔԴՕ-ի նորմերով և, միաժամանակ, ուղղված են վարույթի ընթացքում խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության առավել արդյունավետ եղանակ ընտրելու կամ դրանց պաշտպանությունից ընդհանրապես հրաժարվելու հնարավորության ապահովմանը:

Չնայած հայցադիմում (դիմում) ներկայացնելու գործողության դատավարական հսկայական նշանակությանը, մեր կարծիքով, այն տնօրինչական գործողությունների շարքում դիտելը հիմնավորված չէ: Եվ ամենևին էլ պատահական չէ, որ օրենսդիրը հայց (դիմում) ներկայացնելը չի ներառել ՔԴՕ 32-րդ հոդվածով նախատեսված տնօրինչական իրավունքների կազմում: Հայցով դատարան դիմելու իրավունքը, այդ իրավունքն անձի հայեցողությամբ իրականացնելու հնարավորությունը պետք է դիտարկել բացառապես իրավական կարգավորման դիսպոզիտիվության ընդհանուր-իրավական մեթոդի տեսանկյունից, բայց ոչ որպես վարույթի ընթացքում իրականացվող տնօրինչական ակտ:

Կարծում ենք, որ տնօրինչական գործողությունների շարքում

---

<sup>19</sup> Տե՛ս **Քաբսեղյան Ս. Կ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական իրավունք (մաս առաջին), 3-րդ հրատ., ԵՊՀ հրատ., 2009, էջ 271:

պետք չէ դիտարկել նաև դատական ակտերը բողոքարկելու իրավունքը: Իհարկե, այն ևս իրականացվում է բողոք բերելու իրավունք ունեցող անձի հայեցողությամբ ու կամահայտնությամբ, վերաքննիչ, վճռաբեկ, նոր կամ նոր երևան եկած հանգամանքներով դատական ակտի վերանայման վարույթները կարող են հարուցվել բացառապես համապատասխան բողոքի հիման վրա, որի հիմքերով ու հիմնավորումներով էլ կանխորոշվում են համապատասխան վարույթի սահմանները, այդուհանդերձ, նկատի ունենալով այն, որ բողոքարկման իրավունքի իրականացման արդյունքում իրավունքների տնօրինմանն ուղղված ակտ (գործողություն) չի կատարվում, հակված ենք այն դիրքորոշմանը, որ դատական ակտը բողոքարկելու իրավունքը տնօրինչական չէ: Թերևս դրանով կարելի է բացատրել ՀՀ օրենսդրի մոտեցումը, որը դատական ակտերի բողոքարկման իրավունքը ներառել է ՔԴՕ-ի ոչ թե 32-րդ, այլ 28-րդ հոդվածում:

Հետևելով Մ. Ա. Վիկտուտի դասակարգման հիմքում դրված գաղափարներին, կարծում ենք, որ դատարան դիմելու (ներառյալ՝ հակընդդեմ հայց ներկայացնելու) և դատական ակտը բողոքարկելու իրավունքներն առավել ճիշտ կլինի դիտարկել ոչ թե տնօրինչական, այլ այն իրավունքների շարքում, որոնք լայն իմաստով ապահովում են կողմերի դատական պաշտպանությունը<sup>20</sup>:

Մի շարք հեղինակներ տնօրինչականության սկզբունքի հասկացության մեջ ներառում են ոչ միայն սուբյեկտիվ դատավարական իրավունքները, այլ նաև սուբյեկտիվ պարտականությունները տնօրինելու կողմերի հնարավորությունը<sup>21</sup>: Տվյալ մոտեցման հիմքում դրվում է այն իրողությունը, որ դատավարության շրջանակներում որոշակի դատավարական պարտականություններ կատարելու հարցում ևս օրենքը պարտավոր անձին վերապահել է որոշակի ազատություն, որի ուժով վերջինս ունի հնարավորություն իր հայեցողությամբ կատարել կամ չկատարել իր դատավարական պարտականությունը՝ դրանով իսկ ազդելով վարույթի ուղղվածության, բովանդա-

---

<sup>20</sup> См. у **Викют М. А.**, Проблема правового регулирования процессуального положения и деятельности сторон в советском гражданском судопроизводстве, Автореф. дис. ...юрид. наук, Свердловск, 1971, էջ 27:

<sup>21</sup> См. у **Мойсеев С. В.**, Принцип диспозитивности арбитражного процесса. Дисс. к. ю. н. М., 2001, էջ 29, **Авдеенко Н. И.**, Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: ЛГУ, 1969, էջ 54:

կության և հետագա զարգացման վրա:

Հիմնականում խոսքը վերաբերում է այն դատավարական պարտականություններին, որոնք վերաբերում են հայցի դեմ առարկելուն և գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների ապացուցմանը:

Ակնհայտ է, որ տվյալ մոտեցման հիմքում ևս դրվում են տնօրինչականության էությունը «ընտրության տեսության» միջոցով ներկայացնող հեղինակների գաղափարները, որոնք քննադատաբար ներկայացվել են սույն աշխատանքի նախորդ շարադրանքում:

ՔԴՕ 95-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պատասխանողը պարտավոր է հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը ստանալուց հետո՝ երկշաբաթյա ժամկետում, դատարան ուղարկել հայցադիմումի պատասխան: Ըստ նույն հոդվածի 5-րդ մասի, պատասխան չներկայացնելը դատարանը կարող է գնահատել որպես պատասխանողի կողմից հայցվորի վկայակոչած փաստերի ընդունում: Այլ դատավարական հետևանքներ (առավել ևս հարկադրանք կիրառելու հնարավորություն) տվյալ պարտականության չկատարումը չի առաջացնում: Սակայն նշված հետևանքն էլ քիչ ազդեցություն չի թողնում վարույթի հնարավոր հետագա զարգացման վրա: Չէ՞ որ դատարանը նման իրավիճակում կարող է հայցվորին ազատել հայցի հիմքերն ապացուցելու անհրաժեշտությունից՝ ՔԴՕ 64-րդ հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված կարգով դրանք ճանաչելով հաստատված: Ավելին, հայցադիմումի պատասխան չներկայացնելը որոշակի այլ պայմանների առկայության հետ մեկտեղ կարող է հիմք հանդիսանալ ներկայացված հայցն «ակնհայտորեն հիմնավորված» համարելու և գործն արագացված դատաքննության կարգով լուծելու համար՝ դրանով իսկ ազդելով վարույթի հետագա զարգացման վրա<sup>22</sup>:

Ակնհայտ է, որ հայցադիմումի պատասխան չներկայացնելով՝ պատասխանողը, հայցը չընդունելու դեպքում, դրա դեմ առարկելու իր սուբյեկտիվ պարտականությունը կատարելու հարցում դրսևորում է հայեցողություն:

Հարց է առաջանում՝ նման վարքագիծը կարելի է արդյոք դիտարկել որպես պարտականության տնօրինում: Կարծում ենք, որ ոչ: Սուր-

---

<sup>22</sup> Տե՛ս Մեղքյան Մ. Գ., Արագացված դատաքննության հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում, Եր., 2011, էջ 7-8:

յեկտիվ ցանկացած պարտականություն ենթադրում է պարտադիր վարքագիծ դրսևորելու անհրաժեշտություն, որն ապահովված է որոշակի անբարենպաստ հետևանքների կիրառման սպառնալիքով:

Գործին մասնակցող անձանց դատավարական պարտականությունների զգալի մասի կատարումն ապահովված է որոշակի սանկցիաների կիրառման սպառնալիքով: Այսպես, սուտ ցուցմունք տալը, դատարանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելը, դատական նիստի բնականոն ընթացքը խոչընդոտելը, դատավարական իրավունքներից անբարեխղճորեն օգտվելը, դատավորի օրինական կարգադրությունները չկատարելը, դատական ակտը դիտավորյալ չկատարելը դատական և այլ սանկցիաների կիրառման հիմք են հանդիսանում: Նման դատավարական պարտականությունները կատարելիս հայեցողություն դրսևորելու կողմի հնարավորության մասին խոսք լինել չի կարող:

Միննույն ժամանակ, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ս. Գ. Մեղրյանը, քաղաքացիական դատավարությանը հատուկ տնօրինչականությունը, կողմերի նախաձեռնողականությունը և մրցակցությունը ոչ միայն չեն բացառում, այլ նաև ենթադրում են դատարանի կարգապահական իշխանությունից չաժանցվող պարտականությունների գոյությունը, որոնց չկատարումը կամ ոչ պատշաճ կատարումը կարող են ոչ թե սանկցիաների (պետական հարկադրանքի) կիրառման հիմք հանդիսանալ, այլ առաջացնել զուտ դատավարական բնույթի անբարենպաստ հետևանքներ<sup>23</sup>: Այսպես, հայցադիմումի պատասխան չներկայացնելը, ապացուցման պարտականությունը կրող անձի կողմից այն չկատարելը կամ ոչ պատշաճ կատարելը, ցուցմունք տալուց անհիմն հրաժարվելը, ցուցմունք տալուց որոշակի հարցերի չպատասխանելը կամ դրանց պատասխանելուց խուսափելը սանկցիաների կիրառման հնարավորություն չեն նախատեսում: Համապատասխան պարտականությունները չկատարելու դեպքում օրենքը նախատեսում է այլ անբարենպաստ հետևանքներ: Մասնավորապես սահմանվում է, որ պատասխան չներկայացնելը դատարանը կարող է գնահատել որպես պատասխանողի կողմից հայցվորի վկայակոչած փաստերի ընդունում (ՔԴՕ 95 հոդվ., մաս 5), եթե բոլոր ապացույցնե-

---

<sup>23</sup> Տե՛ս Մեղրյան Ս. Գ., Ապացուցումը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում, Երևանի պետ. համալսարան, - Եր., 2011, էջ 71:

րի հետազոտումից հետո վիճելի է մնում փաստի առկայությունը կամ բացակայությունը, ապա դրա բացասական հետևանքները կրում է այդ փաստի ապացուցման պարտականությունը կրող կողմը (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 6), պատասխանից կամ ցուցմունքից դատարանի կողմից որպես անհիմն գնահատված հրաժարումը (խուսափումը) մեկնաբանվում է ի վնաս հրաժարվողի (խուսափողի), և դատարանը կարող է գործի այն փաստական հանգամանքները, որոնց վերաբերյալ կողմը հրաժարվում (խուսափում) է ցուցմունք կամ պատասխան տալուց, համարել ապացուցված (ՔԴՕ 48 հոդվ., մաս 3): Կողմը հայեցողություն կարող է դրսևորել նման պարտականությունների կատարման հարցում, և նման հայեցողությունը, ըստ էության, կարող է էապես ազդել վարույթի հետագա զարգացման և ուղղվածության վրա:

Սակայն միևնույն ժամանակ ակնհայտ է, որ պարտականությունների վերջին խումբն ունի այն առանձնահատկությունը, որ դատավարական պարտականություններ լինելուց զատ դրանք նախնառաջ դատավարական իրավունքներ են<sup>24</sup>: ՔԴՕ 28-րդ հոդվածի շրջանակներում առարկելու, ապացույցներ ներկայացնելու, դրանք ձեռք բերելու միջնորդություններով դատարանին դիմելու, ցուցմունք և բացատրություն տալու հնարավորությունները սահմանված են որպես գործին մասնակցող անձանց հիմնական դատավարական իրավունքներ: Այն դեպքերում, երբ ապացույցելը, ապացույցներ և դրանք ձեռք բերելու միջնորդություններ ներկայացնելն ապացուցման պարտականությունը բաշխելու ուժով կամ դատավարական օրենսդրությամբ սահմանված դեպքերում դատարանի որոշմամբ վեր են ածվում գործին մասնակցող անձի պարտականության, վերջինս կարող է կատարվել բացառապես համապատասխան դատավարական իրավունքն իրականացնելու ճանապարհով: Այլ կերպ ասած, եթե գործին մասնակցող անձը չի ներկայացնում հայցադիմումի պատասխան

---

<sup>24</sup> Նշված դատավարական պարտականությունները դիտարկվում են միևնույն ժամանակ որպես գործին մասնակցող անձանց իրավունքներ և՛ դատավարագիտության մեջ, և՛ ՀՀ վճռաբեկ դատարանի նախադեպային որոշումներում: Տե՛ս, օրինակ՝ **Մեղրյան Ս. Գ.**, Ապացուցումը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարությունում, Երևանի պետ. համալսարան, - Եր., 2011, էջ 73, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-311/Ա քաղ. գործով 29.10.2010 թ. որոշումը, թիվ 3-59/ՏԴ քաղ. գործով 01.02.2008 թ. որոշումը, թիվ ԱՐԱԴ/0080/02/09 քաղ. գործով 25.12.2009 թ. որոշումը, թիվ ԿԴ1/0810/02/08 քաղ. գործով 12.03.2010 թ. որոշումը, թիվ ԵԱՔԴ/1641/02/09 քաղ. գործով 29.10.2010 թ. որոշումը:

կամ չի ներկայացնում իր պահանջների և առարկությունների հիմքում դրված փաստերը հաստատող ապացույցներ՝ դրանով իսկ չկատարելով իր դատավարական պարտականությունները, հարկ է խոսել այն մասին, որ նա ոչ թե տնօրինում է իր դատավարական պարտականությունները, այլ չի իրականացնում իր մրցակցային բնույթ ունեցող դատավարական իրավունքները, որոնք հանդիսանում են ոչ թե տնօրինչականության, այլ մրցակցության սկզբունքի ապահովման երաշխիքներ:

Շարադրվածը հաշվի առնելով՝ համամիտ չենք այն հեղինակների հետ, որոնք տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակության մեջ են դիտարկում և քննարկվող սկզբունքի հասկացության մեջ են ներառում նաև սուբյեկտիվ դատավարական պարտականությունները տնօրինելու հնարավորությունը:

*Անփոփելիվ տնօրինչականության էության և տնօրինչականության դատավարական սկզբունքի բովանդակության վերլուծությունը՝ կարելի է անել հետևյալ հետևությունները:*

**1. Տնօրինչականության դատավարական սկզբունքի էության և բովանդակության վերաբերյալ քաղաքացիական դատավարագիտության մեջ ձևավորված տեսությունների և դիրքորոշումների ուսումնասիրության և անփոփման, ՀՀ գործող քաղաքացիական դատավարության օրենսդրության առանձին նորմերի համադրված վերլուծության հիման վրա առաջարկվում է տնօրինչականության սկզբունքը բնորոշել որպես քաղաքացիական դատավարության հիմնարար ու ղեկավար դրույթ, որի ուժով օրենքով նախատեսված դեպքերում և կարգով դատարանի գործունեությունը պայմանավորված է տվյալ գործի էլքում իրավաբանական շահ ունեցող անձանց նախաձեռնությամբ և կամահայտնությամբ կատարվող գործողություններով, և որը գործին մասնակցող անձանց հնարավորություն է ընձեռում վարույթի ընթացքում որոշելու դատական պաշտպանության առարկան և ազդելու դատավարության ընթացքի ու դրա ուղղվածության վրա: Հիմնված լինելով սուբյեկտիվ իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի դատական պաշտպանության իրավունքի անարգել իրականացման և իրավական պաշտպանության արդյունավետ միջոցներից օգտվելու սահմանադրական իրավունքների վրա՝ տնօրինչականության սկզբունքը կողմերի համար ապահովում է խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների և օրինական**



շահերի պաշտպանության առավել արդյունավետ եղանակներ ընտրելու կամ դրանց դատական պաշտպանությունից ընդհանրապես հրաժարվելու հնարավորություն:

2. Չբացառելով դատավարության ընթացքում տնօրինչական գործողությունների կատարման արդյունքում նյութական իրավունքները տնօրինելու հնարավորությունը, դատավարության տնօրինչականության տեսանկյունից գերակայող նշանակություն ունի այն դատավարական իրավունքների իրականացումը, որոնց իրացումը հանգեցնում է դատական պաշտպանության իրավունքի և պաշտպանության հայցային միջոցների տնօրինման: Քաղաքացիական դատավարության իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքը վերաբերում է բացառապես իրավունքների և օրինական շահերի դատական պաշտպանության իրավունքի և դրանց պաշտպանության միջոցների տնօրինման հնարավորությանը: Ինչ վերաբերում է նյութական իրավունքների տնօրինմանը, ապա այն ունի ինքնուրույն բնույթ, հանդիսանալով նյութական իրավունքի տնօրինչականության սկզբունքի դրսևորում, որն է կերպ չի կարող անդրադառնալ դատավարության վրա, եթե չի ստանում համապատասխան դատավարական ձև:

3. Տնօրինչականության սկզբունքի բովանդակությունը որոշակիացնելու, տնօրինչական գործողությունների քանակական կազմը որոշելու, ինչպես նաև տնօրինչականության և մրցակցության սկզբունքների գործողության ոլորտները սահմանազատելու նկատառումներից ելնելով առաջարկվում է կողմերի դատավարական իրավունքները դասակարգել երեք խմբի՝

ա) դատավարական իրավունքներ, որոնք լայն իմաստով ապահովում են կողմերի դատական պաշտպանությունը (հայցով (դիմումով) դատարան դիմելու, հայցի և վճռի ապահովման, վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքարկման, դատական ակտի հարկադիր կատարման իրավունք և այլն),

բ) տնօրինչական իրավունքներ, որոնք թույլ են տալիս վարույթի ընթացքում որոշելու դատական պաշտպանության առարկան և ազդելու դատավարության ընթացքի ու դրա ուղղվածության վրա՝ կողմի համար ապահովելով իր խախտված կամ վիճարկվող իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության առավել արդյունավետ եղանակն ընտրելու կամ դրանց պաշտպանությունից ընդհանրապես հրաժարվելու (դատական պաշտպանության իրավունքը տնօրինելու)

հնարավորություն (հայցի առարկան կամ հիմքը փոխելը, հայցն ընդունելը կամ հայցից հրաժարվելը, հաշտության համաձայնություն կնքելը),

զ) մրցակցային իրավունքներ, որոնք հանդիսանում են կողմերի մրցակցության և իրավահավասարության սկզբունքների իրականացման երաշխիքներ (դատաբնությանը մասնակցելու, լսված լինելու, դատական ներկայացուցչության, դատարանին բացատրություններ տալու, գործի նյութերին ծանոթանալու, ապացույցներ ներկայացնելու և դրանց հետազոտմանը մասնակցելու իրավունքներ և այլն):

Առանձին տնօրինչական գործողությունների հատկանիշները վերհանելու և ընդհանրացնելու հիման վրա առաջարկվում է որպես տնօրինչական դիտարկել կողմերի այն դատավարական գործողությունները, որոնց կատարմամբ գործին մասնակցող անձը, սովյալ վարույթի շրջանակներում կամ ընդհանրապես, սեփական հայեցողությամբ և անվերապահորեն տնօրինում է իր ենթադրյալ սուբյեկտիվ իրավունքի կամ օրինական շահի դատական պաշտպանության իրավունքը՝ կանխորոշելով սովյալ գործով վարույթի ընթացքը և ուղղվածությունը: Հիմնավորվում է, որ ՀՀ ՔԴՕ-ով նախատեսված այդպիսի գործողությունների թվին են դասվում հայցից հրաժարվելը, հայցն ընդունելը, հայցի առարկան կամ հիմքը փոխելը, հայցապահանջների չափն ավելացնելը կամ նվազեցնելը, հաշտության համաձայնություն կնքելը:

**Вардун Есаян**

*Соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ*

## **СОДЕРЖАНИЕ ПРИНЦИПА ДИСПОЗИТИВНОСТИ (РАСПОРЯДИТЕЛЬНЫЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРАВА, РАСПОРЯДИТЕЛЬНЫЕ ДЕЙСТВИЯ)**

На основании изучения и обобщения сформировавшихся в науке гражданского процессуального права теорий и позиций относительно сущности и содержания процессуального принципа диспозитивности, автор приходит к выводу, что принцип диспозитивности обеспечивает сторонам возможность выбрать наиболее эффективные способы защиты их нарушенных или оспариваемых прав и законных интересов,

либо вообще отказаться от их судебной защиты. Будучи основанным на беспрепятственном осуществлении права на судебную защиту субъективных прав, свобод и законных интересов и на конституционном праве на использование эффективных средств правовой защиты, принцип диспозитивности обеспечивает для сторон процесса возможность выбора наиболее эффективного способа защиты нарушенных или оспариваемых прав и законных интересов либо возможность вообще отказаться от их судебной защиты.

Обосновывается точка зрения о том, что содержание процессуальной диспозитивности составляют те процессуальные права, реализация которых в уже начатом процессе приводит к распоряжению правом на судебную защиту и средствами их защиты, предопределяя ход и направленность производства по данному делу. Аргументируется позиция, что к числу таких процессуальных действий распорядительного характера относятся отказ от иска, признание иска, изменение предмета или основания иска, увеличение или уменьшение размеров исковых требований, заключение мирового соглашения.

**Vardush Yesayan**

*PhD Student at the YSU Chair of Civil Procedure*

## **THE CONTENT OF THE DISPOSITIVENESS PRINCIPLE (DISPOSITIVE RIGHTS, DISPOSITIVE PROCEDURAL ACTIONS)**

Based on examination and summary of the theories elaborated in the science of civil procedure and positions concerning the essence and content of the procedural principle of dispositiveness as well as comparative analysis of existing norms of the Civil-Procedure Code of the RA, the author proposes to define the dispositiveness principle as a fundamental and guiding provision by virtue of which the court proceedings in cases and order stipulated by law are conditioned by actions undertaken by initiative and will persons legally interested in the outcome of the case, and which enables the persons participating in the case to define the subject of the court protection during the process and to influence the progress and the

direction of the procedure. Being based on the unimpeded enjoyment of the right to court protection of subjective rights, freedoms, legal interests and the constitutional principle of using effective means of legal protection, the dispositiveness principle ensures for the parties of the proceedings the possibility to choose the most effective means of protection of their infringed or argued rights or to refuse judicial protection at all.

The point of view is substantiated that the content of the procedural dispositiveness consists of those procedural rights realization of which brings to enjoyment of the right to judicial protection and means of their protection, predicting the progress and direction of the proceeding of the given case.

**Բանալի բառեր՝** տնօրինչականության սկզբունք, տնօրինչականության բովանդակություն, տնօրինչական իրավունքներ, տնօրինչական դատավարական գործողություններ:

**Ключевые слова:** принцип диспозитивности, содержание диспозитивности, распорядительные права, распорядительные процессуальные действия.

**Key words:** dispositiveness principle, content of the dispositiveness, dispositive rights, dispositive procedural actions.

**ԳՈՐԾԸ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՊԱՏՐԱՍՏԵԼԸ ՈՐՊԵՍ  
ԱՐԴԱՐ ԴԱՏԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԻՐԱՑՄԱՆ  
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔ**

Հայաստանի Հանրապետությունը, 2002 թվականի մարտի 20-ին վավերացնելով «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» 1950 թվականի նոյեմբերի 4-ին ստորագրված եվրոպական կոնվենցիան<sup>2</sup>, ստանձնեց ներպետական օրենսդրությունը Եվրոպական կոնվենցիայի և կից արձանագրությունների պահանջներին համապատասխանեցնելու պարտավորություն: Անհրաժեշտ էր սահմանել գործերի քննության միջազգային չափանիշներին համապատասխանող կառուցակարգեր, որոնք կապահովեին դատական պաշտպանության, արդար դատաքննության արդյունավետ միջոցներով իրավունքի պաշտպանությունն ստանալու սահմանադրական և միջազգային-իրավական հանրաճանաչ իրավունքների իրականացումը, կնպաստեին քաղաքացիական արդարադատության արդյունավետության բարձրացմանը:

Որպես այդպիսի կառուցակարգ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում կատարված լրացումների և փոփոխությունների արդյունքում նորովի կանոնակարգվեց գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլը:

Անդրադառնալով գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլի և արդար դատաքննության իրավունքի հարաբերակցության խնդրին, պետք է նշել, որ վերջինս օրգանական և ֆունկցիոնալ տարրերի միասնությունն է: Խնդիր չունենալով վերլուծել այդ տարրերը հարկ ենք համարում անդրադառնալ միայն նրանց, որոնց ապահովման իրավական երաշխիքներից է գործը դատաքննության նախապատրաստելու ինստիտուտը.

- ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության պահանջը բխում

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Վ. Հովհաննիսյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս ՀՀՊՏ 2002.06.05/17(192) Հոդ. 367:

է Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի և ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածի բովանդակությունից:

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքը ենթադրում է օպտիմալ հավասարակշռություն դատավարության ընթացքի և դատական ակտի օրինականության ու հիմնավորվածության միջև:

Եվրոպական դատարանն իր նախադեպային իրավունքում բազմիցս նշել է, որ այս երաշխիքի նպատակն է դատական քննության բոլոր մասնակիցների պաշտպանությունը դատաքննության անհարկի ձգձգումներից, ինչը կարող է խափանել արդարադատության արդյունավետությունը և վստահությունը վերջինիս նկատմամբ: «Ողջամիտ ժամկետի» էությունը ենթադրում է ողջամիտ ժամկետում դատական ակտի կայացում, դրանով իսկ վերջ տալով անորոշությանը, որում գտնվում է այս կամ այն անձը՝ կապված նրա քաղաքացիաիրավական կարգավիճակից կամ նրան առաջադրված քրեական մեղադրանքից<sup>3</sup>:

Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեն իր DH (97) հանձնարարականում, որն ընդունվել է Իտալիայում ձևավորված քաղաքացիական գործերի քննության ողջամիտ ժամկետների խախտման պրակտիկայի կապակցությամբ, ընդգծել է, որ «արդարադատության իրականացման չափազանց ձգձգումը լուրջ վտանգ է ներկայացնում իրավունքի գերակայության համար»<sup>4</sup>: Ներպետական մարմիններում դատաքննության կամ այլ իրավական վարույթի տևողության ժամկետը գնահատելիս Եվրոպական դատարանն առաջնորդվում է նաև այն սկզբունքով, որ ողջամիտ ժամկետի պահանջի խախտումը կարող է կատարվել միայն պետության մեղքով տեղի ունեցած ձգձգումներով: Ընդ որում, պատասխանող Կառավարությունը չի կարող քաղաքացիական և քրեական գործերի քննությունը ողջամիտ ժամկետում կազմակերպելու իր պարտավորությունից շեղումը պատճառաբանել ներպետական դատարանների ծանրաբեռնվածությամբ: Եվրո-

---

<sup>3</sup> См. **Моул Н., Харби К., Алексеева Л.Б.**, Европейская-Конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6. Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. - М.: Российская академия правосудия, 2001, էջեր 38-40:

<sup>4</sup> См. Սարգոս իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին 1950թ. նոյեմբերի 4-ի կոնվենցիայի մեկնաբանություն. Սարգոս իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքը/ գիտ. խմբ. **Գ. Գ. Հարությունյան:** Եր., Տիգրան Մեծ, 2005, էջ 212:

պական դատարանը բազմիցս մերժել է պատասխանող կառավարությունների նման պատճառաբանությունը՝ ընդգծելով, որ Եվրոպական կոնվենցիան պայմանավորվող պետություններին պարտավորեցնում է իրենց իրավական համակարգերը կազմակերպել այնպես, որ դատարանները կարողանան ապահովել 6-րդ հոդվածի 1-ին կետի պահանջները, ներառյալ «ողջամիտ ժամկետի» պահանջը<sup>5</sup>:

Եվրոպական դատարանը մշակել է նաև այն չափանիշները, որոնցով պետք է առաջնորդվեն պայմանավորվող պետությունների իրավասու մարմինները ժամկետների ողջամտությունը գնահատելիս: Այդպիսիք ենք՝

- գործի բարդությունը,
- Եվրոպական դատարանի դիմած անձի, ինչպես նաև պետախիշխանական մարմինների վարքագիծը, որոնց պատճառով ձգձգվել է գործի քննությունը,
- դիմողի համար դատաքննության առարկա հանդիսացող արժեքի կարևորությունը<sup>6</sup>:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ևս մի շարք գործերով կայացված որոշումների շրջանակներում արձանագրել է, որ գործը ողջամիտ ժամկետում քննելը հանդիսանում է ՀՀ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածով և Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով ամրագրված անձի արդար դատաքննության իրավունքի տարր, հետևաբար գործի անհարկի ձգձգումները վտանգ են պարունակում նշված իրավունքի խախտման տեսանկյունից<sup>7</sup>:

Ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքը, որպես արդար դատաքննության իրավունքի օրգանական տարր, ՀՀ օրենսդրական համակարգ ներմուծվեց 2005 թվականի սահմանադրական բեփոխումների արդյունքում:

Մեկ տարի անց ՀՀ դատարանների նախագահների խորհուրդը 13.06.2006 թվականի թիվ 98 որոշմամբ<sup>8</sup> արձանագրեց, որ մեր երկրում կան որոշ խնդիրներ գործերի քննության ողջամիտ ժամկետնե-

---

<sup>5</sup> Տե՛ս, օրինակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի *Վորմաչևան ընդդեմ Հունաստանի* գործով 2004 թվականի հունվարի 29-ի վճիռը, կետ 54:

<sup>6</sup> Տե՛ս *Моул Н., Харбу К., Алексеева Л. Б.*, նույն տեղում:

<sup>7</sup> Տե՛ս, օրինակ, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-814(ՎԴ) քաղաքացիական գործով 2007 թվականի հունիսի 1-ի որոշումը:

<sup>8</sup> Տե՛ս ՀՀԳՏ 2006.07.03/17(226):

րի հետ կապված՝ ինչպես դատական պրակտիկայի, այնպես էլ օրենսդրության կատարելագործման տեսանկյունից: Միաժամանակ նշեց, որ գործի քննությունը պետք է իրականացվի հնարավորին սեղմ ժամկետում: Քաղաքացիական գործերով, մասնավորապես, գործի քննությունը պետք է ավարտվի մեկ դատական նիստի ընթացքում, եթե չկան ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 119-րդ հոդվածով նախատեսված բացառիկ դեպքերը՝ գործի քննությունը հետաձգելու համար:

Որպես այս պահանջի ապահովման իրավական երաշխիք 2007 թվականին ընդունված ՀՀ դատական օրենսգիրքը<sup>9</sup> սահմանեց, որ դատական քննությունը, որպես կանոն, պետք է ավարտվի մեկ դատական նիստով (հոդվ. 16, մաս 3), իսկ գործի դատաքննության նախապատրաստությունը և բուն դատաքննությունը պետք է իրականացվեն ողջամիտ ժամկետներում (հոդվ. 16, մաս 4): Նմանատիպ դատավարական նորմեր ամրագրվեցին նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում 2007 թվականին իրականացված օրենսդրական փոփոխությունների արդյունքում: Մասնավորապես, ՔԴՕ 111-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործը դատարանում պետք է քննվի և վճիռ կայացվի ողջամիտ ժամկետում, իսկ նույն հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ դատաքննությունը, որպես կանոն, պետք է ավարտվի մեկ դատական նիստով: Ողջամիտ ժամկետում բողոքը քննելու և որոշում կայացնելու պահանջ նախատեսված է նաև դատական ակտերի վերանայման փուլերում:

Մեր կարծիքով, թե՛ ՀՀ դատական օրենսգիրքը, և թե՛ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգիրքը, մեխանիկորեն ամրագրելով ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության պահանջը, դրա ապահովման բավարար երաշխիքներ չեն նախատեսել:

Միևնույն ժամանակ հարկ է նշել, որ ՀՀ դատական օրենսգիրքը, թեև անուղղակիորեն, սակայն որպես ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի ապահովման կառուցակարգ դիտում է գործը դատաքննության նախապատրաստելու ինստիտուտը՝ սահմանելով, որ դատարանում գործի արդյունավետ քննությունն ապահովելու նպատակով կողմերի մասնակցությամբ, որպես կանոն, իրականացվում է գործի դատական քննության նախապատրաստական փուլ

---

<sup>9</sup> Տե՛ս ՀՀՊՏ 2007.04.18/20(544) Հոդ. 489:



(հողվ. 16, մաս 1-ին): Գործի արդյունավետ քննությունը բնորոշվում է մի շարք չափանիշներով, որոնցից է նաև ողջամիտ ժամկետներում գործերի քննության պահանջը, հետևաբար գործի դատաքննության նախապատրաստումը, որպես գործի արդյունավետ քննության ապահովմանն ուղղված կառուցակարգ, կոչված է երաշխավորելու նաև նշված պահանջի ապահովումը:

Հաշվի առնելով դատավարության այս փուլի նպատակը, խնդիրները և դրանց լուծմանն ուղղված գործողությունների շրջանակը (դատավարության այս փուլում դատարանը պարզելով գործին մասնակցող անձանց շրջանակը, վերջիններիս ծանուցելով գործի քննության վայրի և ժամանակի մասին, ապահովելով դատավարական փաստաթղթերի փոխանակումը, քննարկելով և լուծելով գործին մասնակցող անձանց միջնորդությունները, իրականացնելով այլ դատավարական գործողություններ որոշակի նախադրյալներ է ստեղծում գործի դատաքննությունը հնարավորինս սեղմ ժամկետում ավարտելու համար: Կամ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլի կանոնների ճիշտ կիրառումն ապահովում է օրինական և հիմնավորված դատական ակտի կայացումը՝ երաշխավորելով վերջինիս կայունությունը դատական ակտերի վերանայման փուլերում, ինչը ևս կարևոր նշանակություն ունի ողջամիտ ժամկետում գործի քննության պահանջի ապահովման տեսանկյունից՝ հաշվի առնելով, որ գնահատվում է գործի քննության ընդհանուր տևողության ողջամտությունը, ներառյալ նաև վարույթների տևողությունը վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարաններում կարող ենք հիմնավոր համարել օրենսդրի մոտեցումը, սակայն գտնում ենք, որ այն բավարար երաշխիք չէ՝ նկատի ունենալով, որ գործի դատաքննության նախապատրաստությունը, համաձայն ՀՀ դատական օրենսգրքի և ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի, ևս պետք է իրականացվի ***ողջամիտ ժամկետներում:***

Մեր կարծիքով՝ գործի քննության ժամկետի ողջամտությունն ապահովելու համար քաղաքացիական դատավարության յուրաքանչյուր փուլի, այդ թվում՝ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլի համար պետք է ժամանակային սահմանափակում նախատե-

սել, ինչպես նաև սահմանել տվյալ ժամկետը երկարաձգելու կարգ<sup>10</sup>: Առաջարկում ենք ՔԴՕ-ում նախատեսել դրույթ այն մասին, որ գործի նախապատրաստումը դատաքննության իրականացվում է գործը հարուցելու օրվանից մինչև երկամսյա ժամկետում՝ միաժամանակ գործի բարդությամբ պայմանավորված սահմանելով այդ ժամկետի երկարաձգման կարգ՝ առավելագույնը մինչև չորս ամսով: Առաջարկվող մինչև երկամսյա ժամկետը յուրաքանչյուր գործով այն առավելագույն ժամանակահատվածն է, որի շրջանակներում պետք է իրականացվեն գործը դատաքննության նախապատրաստելուն ուղղված պարտադիր գործողությունները (հայցադիմումի և կից փաստաթղթերի պատճենները պատասխանողին ուղարկելը, հայցադիմումի պատասխան ներկայացնելը և այլ գործողություններ), ինչպես նաև՝ նախնական դատական նիստի հրավիրումը և անցկացումը, իսկ այդ ժամկետի երկարաձգումը, գործի հանգամանքներից ելնելով, կարող է պայմանավորված լինել, գործի վարույթին նոր անձ ներգրավելու հանգամանքով, դատական հանձնարարություններով կամ այլ դատավարական գործողությունների կատարմամբ:

Գտնում ենք, որ պետք է նախատեսել նաև նախնական դատական նիստ հրավիրելու և այն անցկացնելու հստակ ժամկետներ՝ սահմանելով, որ նախնական դատական նիստ հրավիրելու հարցը դատարանը լուծում է պատասխանողի կողմից հայցադիմումի պատասխան ստանալուց հետո, իսկ այդպիսին չստանալու դեպքում պատասխան ուղարկելու համար նախատեսված ժամկետի ավարտից հետո եռօրյա ժամկետում, իսկ նախնական դատական նիստը պետք է անցկացվի այն նշանակելու մասին որոշման կայացմանը հաջորդող երկշաբաթյա ժամկետում:

- Օրինական և հիմնավորված դատական ակտ ստանալու իրավունքը Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում ենթադրում է դատական ակտը պատճառաբանելու և հիմնավորելու, ինչպես նաև բացառապես օրենքների և այլ իրավական ակտերի պահանջներին համապատասխան կայացնելու պարտականությունը<sup>11</sup>:

---

<sup>10</sup> Համեմատության համար նշենք, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլի ժամանակային սահմանափակում նախատեսված է Ղազախստանի քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում (հոդված 167):

<sup>11</sup> Տե՛ս Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի *Վան դե Հուրկեն ընդդեմ Նիդեռլանդների* գործով 1994 թվականի ապրիլի 19-ի վճիռը, կետ 61.2:

Օրինականությունը և հիմնավորվածությունը դատական ակտերին, այդ թվում նաև՝ դատարանի վճռին ներկայացվող հիմնական պահանջներն են, որոնց ապահովման երաշխիքները սկիզբ են դրվում գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում:

Այսպես, վճռի կայացման օրինականությունն ապահովելու համար դատարանը պարտավոր է ոչ միայն ճիշտ որոշել վիճելի նյութական իրավահարաբերության բնույթը, այլև տալ դրա իրավաբանական որակումը, ընտրել կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմերը, ստուգել դրանց իրավաբանական ուժը, ճիշտ մեկնաբանել իրավական ակտի իմաստը և բովանդակությունը:

Վերը թվարկված գործողություններն իրենց նախնական դրսևորումները ստանում են գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում: ՔՂՕ 149<sup>8</sup>-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը նախնական դատական նիստում պարզում է վիճելի իրավահարաբերության բնույթը և կիրառման ենթակա օրենսդրությունը: Եթե դատարանը ճիշտ չի պարզում վիճելի իրավահարաբերության բնույթը, սխալ կորոշի նաև կիրառման ենթակա օրենքներն ու այլ իրավական ակտերը: Սակայն վիճելի իրավահարաբերության բնույթը պարզելը և կիրառման ենթակա օրենսդրությունը ճիշտ որոշելը բավարար չէ վճռի իրավականության համար, այլ անհրաժեշտ է նաև, որ դատարանը ճիշտ մեկնաբանի նաև իրավական նորմերը: Իրավական նորմի սխալ մեկնաբանությունն առկա է այն դեպքում, երբ դատարանը, ճիշտ որակելով կողմերի իրավահարաբերությունը, սխալ է պարզաբանել վիճելի իրավահարաբերությունը կարգավորող իրավական նորմի բովանդակությունը, վերջինիս վերլուծության արդյունքում ըստ էության սխալ հետևություններ է արել կողմերի սուբյեկտիվ իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ<sup>12</sup>: Ուստի հարկ ենք համարում քննարկել գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմերի մեկնաբանման անհրաժեշտության հարցը: Մեր կարծիքով, քաղաքացիական դատավարության այս փուլում նման անհրաժեշտություն կարող է ռաջանալ գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող փաստերի շրջանակը որոշելիս, քանի որ ապացուցման առար-

---

<sup>12</sup> Տե՛ս *Մեղրյան Ս. Գ.*, Առաջին ատյանի դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 83:

կան կազմավորվում է ոչ միայն հայցի հիմքի և դրա դեմ արվող առարկությունների հիմքի փաստերից, այլ նաև՝ կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմի (նորմերի) հիպոթեզով և դիսպոզիցիայով նախատեսված փաստերից: Հետևաբար, գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում ապացուցման առարկան որոշելիս դատարանը պետք է բացահայտի նաև կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմերի բովանդակությունը:

Դրանով կարող ենք փաստել որքանով ճիշտ է դատարանը գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում որակել վիճելի իրավահարաբերությունը, ընտրել կիրառման ենթակա նյութական իրավունքի նորմերը, ճիշտ մեկնաբանել դրանց իմաստը և բովանդակությունը, այնքանով երաշխավորված է օրինական վճռի կայացումը:

Դատական ակտին ներկայացվող պահանջների ուսումնասիրության շրջանակներում Ռ. Գ. Պետրոսյանը նշել է, որ օրինականությունն ու հիմնավորվածությունն անխզելիորեն փոխկապակցված հասկացություններ են, բայց չեն նույնանում<sup>13</sup>: Դատական ակտը կարող է հիմնավորված լինել փաստերով և ապացույցներով, բայց անօրինական լինել դատավարական նորմերի խախտումների պատճառով: Ուստի, յուրաքանչյուր չհիմնավորված դատական ակտ անօրինական է, բայց ոչ բոլոր հիմնավորված դատական ակտերն են օրինական:

ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, մի շարք գործերով կայացված որոշումների շրջանակներում անդրադառնալով վճռի հիմնավորվածության հարցին, նշել է, որ յուրաքանչյուր դեպքում դատարանը պարտավոր է տալ վճռի թե փաստական, և թե իրավական հիմնավորումը: Վճռի իրավական հիմնավորումը կայանում է հաստատված փաստերի և իրավահարաբերությունների նկատմամբ նյութական իրավունքի համապատասխան նորմի կամ նորմերի ընտրության և կիրառման մեջ, այն նորմի (նորմերի), որի հիման վրա դատարանը եզրակացություն է անում վիճելի իրավահարաբերության առկայության կամ բացակայության մասին: Վճռում ոչ միայն պետք է ցույց տալ նորմատիվ ակտի այս կամ այն հոդվածը, որում ամրագրված է կիրառման ենթակա նորմը, այլ պետք է պատճառաբանվի, թե հատկապես ինչու պետք է

---

<sup>13</sup> Տե՛ս **Պետրոսյան Ռ. Գ.**, Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարություն /Ռ. Գ. Պետրոսյան/; (իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ Լ. Զ. Թադևոսյանի խմբագրությամբ): - Չորրորդ հրատարակություն. - Եր.: Ոսկան Երևանցի, 2012, էջ 407:

կիրառվի հենց այդ նորմը<sup>14</sup>:

Հիմնավորված վճիռ ստանալու նախապայմաններից է գործի լուծման համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների շրջանակը ճիշտ որոշել, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում դրսևորվում է նախնական դատական նիստում հայցի առարկան և հիմքը պարզելով, ինչպես նաև կողմերի հետ ապացուցում պահանջող փաստերի շրջանակը քննարկելով (ՔԴՕ 149<sup>8</sup> հոդված, 2-րդ մաս, 1-ին և 5-րդ կետեր):

Դատարանի վճիռը հիմնավորված է, եթե դատարանը վճռում նշել և գնահատել է ապացույցները, որոնց վրա հիմնված են դատարանի հետևությունները: ՔԴՕ 53-րդ հոդվածի համաձայն՝ դատարանը յուրաքանչյուր ապացույց գնահատում է գործում եղած բոլոր ապացույցների բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ հետազոտության վրա հիմնված ներքին համոզմամբ: Դատարանն ապացույցները վերջնականորեն գնահատում է վճիռ կայացնելիս, ինչը չի նշանակում, որ մինչև գործով վերջնական որոշում կայացնելը դատարանը զերծ է ապացույցները գնահատելու գործընթացից: Ապացույցների գնահատումը կատարվում է նաև դրանց ստացման և ձեռք բերման ընթացքում, հետևաբար նաև գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում: Այսպես, ՔԴՕ 149<sup>8</sup> հոդվածի 2-րդ հոդվածի 6-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը նախնական դատական նիստում կողմերի միջնորդությամբ, իսկ նույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքում՝ իր նախաձեռնությամբ, պահանջում է անհրաժեշտ ապացույցներ, լուծում է փորձաքննություն նշանակելու, դատական նիստին փորձագետներ, վկաներ կանչելու հարցը և այլն:

Հիմնավորված վճռի կայացումը ենթադրում է նաև այն նորմի մատնանշում, որով դատարանը ղեկավարվել է վճիռ կայացնելիս, իսկ այդ նորմի նախնական ընտրությունը, ինչպես արդեն նշվեց, կատարվում է գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում:

• Կողմերի հավասարության պայմաններում գործի քննության իրավունքը Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում մեկնաբանվել է կողմերի արդար հավասարակշռության իմաստով և սահմանվել է, որ յուրաքանչյուր կողմին պետք է ողջամիտ հնարավո-

---

<sup>14</sup> Տե՛ս, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ 3-35(ՎԴ)/2008 քաղաքացիական գործով 2008 թվականի փետրվարի 1-ի որոշումը:

րություն ընձեռնել ներկայացնել իր դիրքորոշումն այնպիսի պայմաններում, որոնք վերջինիս հակադիր կողմի նկատմամբ չեն դնի էապես ոչ շահեկան պայմաններում<sup>15</sup>: Եվրոպական դատարանը կողմերի հավասարության սկզբունքի բովանդակությունից բխեցրել է սեփական դիրքորոշումը և դրանք հիմնավորող ապացույցները ներկայացնելու հնարավորության հավասարությունը, ինչն անխզելիորեն կապվում է քաղաքացիական դատավարության մրցակցության սկզբունքի լիարժեք իրացման հետ: Եվրոպական դատարանը պարզաբանել է, որ մրցակցության սկզբունքը «դատաքննության հիմնական երաշխիքներից մեկն է»<sup>16</sup>, սահմանելով նաև արդար դատաքննության իրավունքի տարր հանդիսացող մրցակցության պայմաններում գործի քննության իրավունքի բովանդակության ընդհանուր գծերը: Այսպես, Եվրոպական դատարանի վճռի համաձայն՝ մրցակցային դատավարության իրավունքը «ենթադրում է քրեական կամ քաղաքացիական վարույթում կողմերի հնարավորությունը ծանոթանալ գործին կցված բոլոր ապացույցներին ու դիտողություններին և մեկնաբանել դրանք»<sup>17</sup>: Ըստ Եվրոպական դատարանի՝ արդար դատաքննության իրավունքը միաժամանակ ենթադրում է դատաքննության մրցակցային բնույթ, ինչը ենթադրում է կողմերի հնարավորությունը ինչպես քրեական, այնպես էլ քաղաքացիական դատավարությունում տեղեկացված լինել տվյալ գործով ներկայացված բոլոր ապացույցների կամ առարկայացված դիտողությունների մասին և հնարավորություն ունենալ մեկնաբանել դրանք<sup>18</sup>:

Ինչպես հետևում է վերոգրյալից, Եվրոպական դատարանի նախադեպային իրավունքում հավասարության պայմաններում գործի քննության և մրցակցային դատավարության պահանջները դիտարկվում են նույն համատեքստում: ՀՀ վճռաբեկ դատարանը ևս կողմերի մրցակցության և իրավահավասարության սկզբունքները դիտարկում է փոխկապակցվածության մեջ: Մասնավորապես, գործերից մեկով

<sup>15</sup> Տե՛ս Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի *Վերներն ընդդեմ Ավստրիայի* գործով 1997 թվականի նոյեմբերի 24 վճիռը, կետ 63:

<sup>16</sup> Տե՛ս Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի *Կամասինսկին ընդդեմ Ավստրիայի* գործով 1989 թվականի դեկտեմբերի 19 վճիռը, կետ 102:

<sup>17</sup> Տե՛ս Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի *Մորելն ընդդեմ Ֆրանսիայի* գործով 2000 թվականի հունիսի 6-ի վճիռը, կետ 27:

<sup>18</sup> Տե՛ս Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանի *Ռուիզ-Մաթեոսն ընդդեմ Բասկանիայի* գործով 1993 թվականի հունիսի 23-ի վճիռը, կետ 63:

կայացված որոշման շրջանակներում ՀՀ վճռաբեկ դատարանն արձանագրել է, որ իրավահավասարության սկզբունքը սերտորեն կապված է մրցակցության սկզբունքի հետ և միայն դրա իրացման պայմաններում է հնարավոր ապահովել մրցակցության սկզբունքի լիարժեք իրացումը: Քաղաքացիական դատավարությունում կողմերի իրավահավասարության սկզբունքը՝ կողմերի միջև արդարացի հավասարակշռության իմաստով, հանդիսանում է եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով երաշխավորված արդար դատաքննության հիմնական տարրերից մեկը և պահանջում է, որպեսզի յուրաքանչյուր կողմին տրամադրվի ողջամիտ հնարավորություն՝ ներկայացնելու իր գործն այնպիսի պայմաններում, այդ թվում՝ ապացույց ներկայացնելու, որոնք նրան իր հակառակորդի նկատմամբ չեն դնի էականորեն նվազ բարենպաստ վիճակում (տես՝ Անկերլը ընդդեմ Շվեյցարիայի գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 23.10.1996 թվականի որոշման 38-րդ կետ, Դոմբո Բեհեր Բ. Վ. ընդդեմ Նիդերլանդների գործով Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի 07.10.1993 թվականի որոշման 33-րդ կետ)<sup>19</sup>:

ՔԴՕ 6-րդ հոդվածի համաձայն՝ քաղաքացիական դատավարությունն իրականացվում է կողմերի մրցակցության և իրավահավասարության հիման վրա: Քաղաքացիական դատավարությունն ընդգրկում է նաև գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլը, հետևաբար կողմերի մրցակցության և իրավահավասարության սկզբունքների գործողությունը հավասարապես տարածվում է նաև դատավարության այս փուլի վրա: Միննույն ժամանակ, գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլն այն իրավական կառուցակարգերից է, որն ապահովում է նշված սկզբունքների իրացումը:

Քաղաքացիական դատավարությունում մրցակցության սկզբունքը ենթադրում է, որ գործին մասնակցող անձինք պետք է տեղեկացված լինեն գործով ներկայացված բոլոր ապացույցների կամ առարկությունների մասին, լիարժեք հնարավորություն ունենան մասնակցել գործի քննությանը, ապացուցողական գործունեություն իրականացնեն և գործով ներկայացնեն իրենց դիրքորոշումը:

Այս առումով գործը դատաքննության նախապատրաստելու

---

<sup>19</sup> Տե՛ս ՀՀ վճռաբեկ դատարանի թիվ ԵԱՔԴ/0874/02/09 քաղաքացիական գործով 2010 թվականի հոկտեմբերի 1-ի որոշումը:

փուլում բավարար և հավասար պայմաններ են ստեղծվել գործի նյութերին ծանոթանալու և դրանց վերաբերյալ սեփական դիրքորոշումը ներկայացնելու իրավունքի իրականացումն ապահովելու համար:

Այսպես, հայցադիմումը վարույթ ընդունելուց հետո իրականացվում են հետևյալ նախապատրաստական գործողությունները.

- դատարանը պատասխանողին ուղարկում է հայցադիմումի և դրան կից փաստաթղթերի պատճենները (ՔԴՕ 93 հոդվ. 1-ին մաս);

- այն դեպքում, երբ հայցադիմումին կից փաստաթղթերը ծավալուն են կամ դրանք դժվար է պատճենահանել, դատարանը պատասխանողին ծանուցում է, որ նշված փաստաթղթերը, դրանք ծանոթանալու նպատակով, դեպոնացված են դատարանում (ՔԴՕ 93 հոդվ. 2-րդ մաս);

- գործին մասնակցող անձանց նրանց դիմումով տրամադրվում են հայցադիմումին կից փաստաթղթերի պատճենները (ՔԴՕ 93 հոդվ. 3-րդ մաս);

- դատարանը պատասխանողին նախազգուշացնում է հայցադիմումին պատասխան ներկայացնելու անհրաժեշտության և չներկայացնելու իրավական հետևանքների մասին (ՔԴՕ 93 հոդվ. 1-ին մաս);

- պատասխանողը հայցադիմումը վարույթ ընդունելու մասին որոշումը ստանալուց հետո երկշաբաթյա ժամկետում պարտավոր է դատարան ուղարկել հայցադիմումի պատասխան (ՔԴՕ 95 հոդվ. 1-ին մաս);

- պատասխանողը պատասխանի հետ ներկայացնում է նաև իր տիրապետման ներքո գտնվող բոլոր հնարավոր գրավոր և իրեղեն ապացույցները, որոնք հաստատում են իր պնդած փաստերը, եթե նա կրում է դրանց ապացուցման պարտականությունը, և եթե այդ ապացույցները հնարավոր է կցել պատասխանին (ՔԴՕ 95 հոդվ. 3-րդ մաս);

- պատասխանողը հայցադիմումի պատասխանը և կից փաստաթղթերն ուղարկում է հայցվորին և գործին մասնակցող այլ անձանց (ՔԴՕ 95 հոդվ. 3-րդ մաս):

Հետևում է, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելուն ուղղված վերոնշյալ գործողությունները հայցադիմումին և հայցադիմումի պատասխանին ծանոթանալու առնվազն նվազագույն պայմաններ ապահովում են:



Մրցակցային դատավարությունը ենթադրում է, որ ապացուցման պարտականությունը կրում են գործին մասնակցող անձինք: Դատարանն ապացուցման պարտականություն չի կրում, սակայն պատասխանատու է քաղաքացիական գործով վարույթի պատշաճ իրականացման, այդ թվում՝ ապացուցման գործընթացի կազմակերպման համար: Մրցակցային դատավարության պայմաններում դատարանը կարող է իրականացնել մրցակցությանն օժանդակող, այն երաշխավորող որոշակի գործառույթներ: Մասնավորապես, ՔԴՕ 48-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ գործի լուծման համար էական նշանակություն ունեցող ապացուցման ենթակա փաստերը որոշում է դատարանը՝ գործին մասնակցող անձանց պահանջների և առարկությունների հիման վրա, իսկ ՔԴՕ 149.8-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 5-րդ կետի համաձայն՝ դատարանը նախնական դատական նիստում կողմերի հետ քննարկում է ապացուցում պահանջող փաստերի շրջանակը և ապացուցման պարտականության բաշխման կանոններին համապատասխան՝ կողմերի միջև բաշխում է ապացուցման պարտականությունը, ինչպես նաև սահմանում է ապացույցներ ներկայացնելու ժամկետները:

Օրենքի իմացության և իրավագիտակցության ցածր մակարդակը շատ դեպքերում հնարավորություն չեն տալիս կողմերին՝ ինքնուրույն որոշել ապացուցման առարկայի մեջ մտնող փաստերը, հետևաբար և ներկայացնել անհրաժեշտ ապացույցները, ինչն էլ իր հերթին կարող է խոչընդոտել մրցակցության սկզբունքի իրացմանը: Մինչդեռ, դատարանը, պարզելով ապացուցման ենթակա փաստերը և սահմանելով, թե կողմերից յուրաքանչյուրն ապացուցման առարկայի մեջ մտնող որ փաստը (կամ փաստերը) պետք է հիմնավորի, նախադրյալներ է ստեղծում կողմերի մրցակցության համար, այլ կերպ ասած՝ կազմակերպում է նրանց մրցակցությունը:

Բացի այդ, ՔԴՕ 49-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն գործին մասնակցող անձը, որը հնարավորություն չունի անհրաժեշտ ապացույց ինքնուրույն ձեռք բերել գործին մասնակցող կամ չմասնակցող այլ անձից, որի մոտ այն գտնվում է, իրավունք ունի տվյալ ապացույցը պահանջելու միջնորդությամբ դիմել դատարան: Միջնորդությունում պետք է նշվեն ապացույցը, գործի համար նշանակություն ունեցող այն հանգամանքները, որոնք կարող են հաստատվել այդ ապացույցով, ինչպես նաև ապացույցի գտնվելու վայրը, եթե այն հայտնի է:

Նույն հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ միջնորդության քննարկման արդյունքներով դատարանը կայացնում է որոշում:

Նկատի ունենալով, որ ընդհանուր կանոնի համաձայն ապացույցները պետք է բացահայտվեն մինչև դատաքննությունը (ՔԴՕ հոդվ. 48, մաս 4), հետևաբար՝ մրցակցությանն օժանդակող դատարանի այս գործողությունը ևս պետք է իրականացվի գործը դատաքննության նախապատրաստելու փուլում:

*Ընդհանրացնելով վերոգրյալը՝ կարող ենք ասել, որ գործը դատաքննության նախապատրաստելու ինստիտուտն անհրաժեշտ կառուցակարգ է արդար դատաքննության իրավունքի այնպիսի տարրերի իրացման մեխանիզմում, ինչպիսին են՝ ողջամիտ ժամկետներում գործի քննության իրավունքը, օրինական և հիմնավորված դատական ակտ ստանալու իրավունքը, մրցակցային դատավարությունը և մասնակիցների իրավահավասարությունը:*

**Ашхен Карслян**  
*соискатель кафедры гражданского процесса ЕГУ*

## **ПОДГОТОВКА ДЕЛА К СУДЕБНОМУ РАЗБИРАТЕЛЬСТВУ КАК МЕХАНИЗМ РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВОЕ СУДЕБНОЕ РАЗБИРАТЕЛЬСТВО**

Республика Армения, 20 октября 2002 года ратифицировав Европейскую конвенцию «О защите прав человека и основных свобод», подписанную 4 ноября 1950 года, приняла обязательство привести внутригосударственное законодательство в соответствие с требованиями Европейской конвенции и протоколов к ней. В частности, было необходимо установить соответствующие международным стандартам механизмы рассмотрения дел, которые обеспечат реализацию конституционных и общепризнанных прав на судебную защиту, справедливое судебное разбирательство, *эффективные средства правовой защиты, способствуют повышению эффективности гражданского правосудия.*

*В качестве такого механизма в результате внесения изменений и дополнений в Гражданский процессуальный кодекс РА по-новому была регламентирована стадия подготовки дела к судебному разбирательству.*

В статье автором рассмотрены роль и значение стадии подготовки дела к судебному разбирательству в механизме таких элементов права на справедливое судебное разбирательство, как право на судебное разбирательство в разумный срок, право на получение законного и обоснованного судебного акта, состязательность и равноправие сторон, представлены теоретические выводы, которые однозначно повысят практическое значение и эффективность института подготовки дела к судебному разбирательству.

**Ashkhen Gharslyan**

*Post graduate researcher at the YSU Chair of Civil Procedure*

### **THE PREPARATION STAGE OF A CASE FOR TRIAL AS A MECHANISM OF IMPLEMENTATION OF THE RIGHT TO FAIR TRIAL**

The Republic of Armenia, ratifying in 2002, March 20 the Convention on protection of human rights and fundamental freedoms of 1950 has assumed an obligation to ensure the conformity of the national legislation with the requirements of the Convention and its protocols. Particularly it was necessary to provide procedures of consideration of cases compatible with international standards, which will ensure the implementation of constitutional and international-legal rights to judicial protection, fair trial and effective remedies, will promote the effectiveness of civil justice.

As such procedure the amendments made to the Civil Procedural Code of the Republic of Armenia regulated the stage of preparation of a case for trial.

In the article the author has discussed the role and the importance of the preparation stage of a case for trial in the mechanism of implementation such elements of the right to fair trial, as the right to consideration of a case in reasonable time, rights to a reasoned judicial act, equality of arms and adversary proceedings. Theoretical conclusion have been made, which will raise the practical importance and efficiency of the institute of preparation of a case for trial.

**Բանալի բառեր՝** նախապատրաստել, նախնական դատական նիստ, փուլ, արգելք, վարույթ, փաստ, իրավունք, հիմք, իրավակարգավորում, ողջամիտ ժամկետ:

**Ключевые слова:** предварительное судебное заседание, этап, доказательство, производство, факт, право, основание, правовое регулирование, разумный срок.

**Key words:** to prepare, preliminary judicial session, stage, evidence, proceeding, fact, right, basis, legal regulation, reasonable time.

**ՄԻՋԱՆԿՅԱԼ ԴԱՏԱԿԱՆ ԱԿՏԻ ԴԵՄ ԲԵՐՎԱԾ ՎԵՐԱՔՆՆԻՉ  
ԲՈՂՈՔԸ ՄԵՐԺԵԼՈՒ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԵՏ  
ԿԱՊՎԱԾ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ  
ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

**ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝** միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ:

Նախքան վերաքննիչ դատարանի հիշյալ լիազորությունը քննարկելը, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հետևյալը.

**1. Առաջին ատյանի դատարանի վճիռներին և միջանկյալ դատական ակտերին ներկայացվող պահանջները նույնն են:** ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 130-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ դատարանի վճիռը պետք է լինի օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված: Օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված պետք է լինեն նաև առաջին ատյանի դատարանի միջանկյալ դատական ակտերը, թեև դա ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքով ուղղակիորեն ամրագրված չէ: Ամեն դեպքում, շրջանառության մեջ գտնվող «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի 182-րդ հոդվածի 4-րդ մասը սահմանում է, որ առաջին ատյանի դատարանի որոշումը պետք է լինի օրինական, հիմնավորված և պատճառաբանված<sup>21</sup>:

**2. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 220.2-րդ և 226-րդ հոդվածների համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ**

---

<sup>20</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան:

<sup>21</sup> Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի՝ շրջանառության մեջ գտնվող նախագիծը, [http://moj.am/storage/files/legal\\_acts/legal\\_acts\\_5394019566\\_Qax\\_dat\\_26.11.2012.pdf](http://moj.am/storage/files/legal_acts/legal_acts_5394019566_Qax_dat_26.11.2012.pdf) (20.09.2014):

դատական ակտի դեմ բողոք բերելու և դատական ակտը բեկանելու հիմքերը նույնն են թե՛ վճիռների, թե՛ միջանկյալ դատական ակտերի համար:

3. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 4-րդ բաժնի նորմերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ **դատարանի վճիռների և միջանկյալ դատական ակտերի՝ վերաքննության կարգով վերանայման ընթացակարգը գերազանցապես համընկնում է** (առկա են մի շարք ոչ էական տարբերություններ):

4. ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 240-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ ՀՀ վճռաբեկ դատարանը նույնպես օժտված է միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված բողոքները մերժելու իրավասությամբ: **Միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքները մերժելու՝ վերաքննիչ դատարանի լիազորությունը ոչնչով չի տարբերվում վճռաբեկ դատարանի համապատասխան լիազորությունից:** Երկու դեպքում էլ լիազորության բնույթը, նպատակը և իրավաչափ կիրառման պայմանները համընկնում են:

**Վերը նշվածից կարելի է եզրահանգել, որ գործն ըստ էության լուծող և միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքները մերժելու հիմքերը նույնն են:**

Անդրադառնալով քննարկվող **լիազորության բնույթին՝** պետք է նշել, որ այն հանդիսանում է վերաքննիչ դատարանի պարտադիր (ոչ հայեցողական) լիազորությունը: Համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում վերաքննիչ դատարանը ոչ թե իրավունք ունի, այլ՝ պարտավոր է մերժել վերաքննիչ բողոքը՝ անփոփոխ թողնելով բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտը: Ընդհանրապես, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասերում ամրագրված լիազորությունները պատկանում են վերաքննիչ դատարանի՝ ոչ հայեցողական (պարտադիր) բնույթ ունեցող լիազորությունների թվին<sup>22</sup>:

Խոսելով միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը մերժելու լիազորության մասին՝ անհրաժեշտ է քննարկել **այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում միջանկյալ դատական ակտե-**

---

<sup>22</sup> Տե՛ս **Հովհաննիսյան Վ. Վ.**, Վերաքննության կարգով դատական ակտերի վերանայման հիմնախնդիրները քաղաքացիական դատավարությունում, Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2013, էջեր 323, 326:

ըը թողնվում են անփոփոխ, իսկ դրանց դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքները՝ առանց բավարարման:

Առաջին ատյանի դատարանի միջանկյալ դատական ակտերը պետք է բավարարեն **օրինականության և հիմնավորվածության** պահանջներին, որոնք ընդհանրացնում և իրենց մեջ ներառում են նաև դատական ակտերին ներկայացվող մյուս պահանջները<sup>23</sup>:

Բողոքարկված դատական ակտը ստուգվում է օրինականության և հիմնավորվածության տեսանկյունից<sup>24</sup>, ինչը հանդիսանում է վերաքննիչ վարույթի կարևորագույն խնդիրը<sup>25</sup>: Ասվածը հավասարապես վերաբերում է նաև առաջին ատյանի դատարանի միջանկյալ դատական ակտերին, որոնց բողոքարկումը ևս հանգեցնում է վերաքննիչ դատարանի կողմից դրանց օրինականության և հիմնավորվածության ստուգմանը:

Քննարկելով այն հիմքերը, որոնց առկայության դեպքում դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքները թողնվում են առանց բավարարման, իսկ դատական ակտերը՝ անփոփոխ, Մ. Ա. Վիկուտը նշում է, որ.

- վերաքննիչ ատյանի դատարանն իրավունք ունի մերժել վերաքննիչ բողոքը և բողոքարկված վճիռը թողնել անփոփոխ այն դեպքում, եթե վճիռը համապատասխանում է դրան ներկայացվող պահանջներին<sup>26</sup>,

- վճռաբեկության կարգով գործը վերանայելիս՝ երկրորդ ատյանի դատարանն իրավունք ունի մերժել վճռաբեկ բողոքը՝ առաջին ատյանի դատարանի վճիռը թողնելով անփոփոխ, այն դեպքում, եթե դատարանը ամբողջական և ճշգրիտ կերպով հաստատել է գործի հանգամանքները, վճիռը կայացրել է գործող օրենսդրության պահանջներին համապատասխան կամ եթե հայտնաբերվել են առանձին

---

<sup>23</sup> St' u **Решетняк В. И.**, Постановления суда первой инстанции по гражданским делам. Автореф. дисс. ... к.ю.н., М., 1996, էջ 9:

<sup>24</sup> St' u Гражданский процесс: учебник для студ. сред. проф. учеб. заведений / **В. Н. Васин, В. И. Казанцев.** - 3-е изд., стер. - М.: Издательский центр «Академия», 2008, էջ 209:

<sup>25</sup> St' u Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. **М. А. Викут.** - М.: «Юристъ», 2005, էջ 214:

<sup>26</sup> St' u Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. **М. А. Викут.** - М.: «Юристъ», 2005, էջ 217-218:

ոչ էական խախտումներ, որոնք չեն ազդում կայացված վճռի՝ ըստ էության ճիշտ լինելու վրա<sup>27</sup>,

- մասնավոր բողոքի քննության արդյունքում վճռաբեկ ատյանն իրավունք ունի մերժել բողոքը և անփոփոխ թողնել առաջին ատյանի դատարանի միջանկյալ դատական ակտը, եթե առաջին ատյանի դատարանի կողմից կայացված որոշումը օրինական և հիմնավորված է, իսկ բողոքի հիմքերը ոչ էական են<sup>28</sup>:

Բացի այդ, իրավաբանական գրականության մեջ առկա կարծիքների համաձայն՝ դատական ակտի դեմ ներկայացված բողոքը մերժելու և դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելու լիազորությունը կիրառելի է այն դեպքում, երբ.

- բողոքը քննող դատարանը գտնում է, որ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված է<sup>29</sup>,

- դատական ակտն օրինական և հիմնավորված է, իսկ բողոքի հիմքերը գործի համար էական նշանակություն չունեն<sup>30</sup>,

- գործի հանգամանքները դատարանի կողմից հաստատվել են ամբողջապես և ճիշտ, դատական ակտը կայացվել է գործող օրենսդրության համապատասխան, իսկ բողոքի հիմքերը և հիմնավորումները էական նշանակություն չունեն<sup>31</sup>:

Այս կապակցությամբ Ի. Մ. Ջայցերը նշում է, որ միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված բողոքը կարող է մերժվել հետևյալ դեպքերում՝

1. վերաքննիչ բողոք բերած անձը խնդրել է բեկանել միջանկյալ դատական ակտը՝ հղում կատարելով համապատասխան դատավարական իրավանորմի սեփական սխալ մեկնաբանության վրա,

2. վերաքննիչ բողոք բերած անձը դիտավորյալ կամ առանց դիտավորության խեղաթյուրել է գործի հանգամանքները,

---

<sup>27</sup> Ст' у Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. **М. А. Выхут.** - М.: «Юристъ», 2005, էջ 224:

<sup>28</sup> Ст' у Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. **М. А. Выхут.** - М.: «Юристъ», 2005, էջ 228:

<sup>29</sup> Ст' у Гражданский процесс: Учебник / Под ред. **А. Г. Коваленко, А. А. Мохова, П. М. Филиппова.** - М.: «ИНФРА-М», 2008, էջ 268:

<sup>30</sup> Ст' у Гражданский процесс: учеб. для вузов / Под ред. **М. К. Треушников.** - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: «Городец», 2007, էջ 544:

<sup>31</sup> Ст' у Гражданское процессуальное право России / Под ред. **П. В. Алексия, Н. Д. Амаглобели.** - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2007, էջ 335:

3. վերաքննիչ բողոք բերած անձը հղում է կատարել այնպիսի հանգամանքների վրա, որոնք չեն կարող հիմք հանդիսանալ դատական ակտի բեկանման համար<sup>32</sup>:

Այսպիսով, իրավաբանական գրականության մեջ դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը մերժելու լիազորության կիրառման հիմք է համարվում բողոքարկված դատական ակտի օրինականությունը և հիմնավորվածությունը, ինչպես նաև՝ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների՝ գործի լուծման տեսանկյունից էական նշանակություն չունենալը:

Բացի այդ, մի շարք հեղինակներ, խոսելով միջանկյալ դատական ակտերին ներկայացվող պահանջների մասին, առանձնացնում են նաև **արդարության** պահանջը:

Արդարության, որպես դատավարության սկզբունքի մասին, խոսվում է մի շարք միջազգային իրավական ակտերում: Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 10-րդ հոդվածը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի, որպեսզի իր գործը հրապարակայնորեն քննվի անկախ և անկողմնակալ դատարանի կողմից, հավասարության և արդարության սկզբունքի բոլոր պահանջների պահպանմամբ<sup>33</sup>:

Արդարության պահանջը, որպես դատարանի դատական ակտերին (այդ թվում նաև՝ միջանկյալ դատական ակտերին) ներկայացվող պահանջ, բազմիցս քննարկվել և հիմնավորվել է դատավարագետների կողմից<sup>34</sup>:

Ժամանակակից դատավարագիտության մեջ արդարացիության պահանջը որպես դատական ակտերին ներկայացվող ինքնուրույն պահանջ դիտարկող հեղինակների մեծամասնությունն այդ պահանջի առկայությունը հիմնավորում են արդար դատաքննության իրավունքի մասին միջազգային-իրավական և սահմանադրական դրույթ-

---

<sup>32</sup> St' u **Зайцев И. М.**, Кассационные определения в советском гражданском процессуальном праве. - Саратов, 1967, էջ 56-57:

<sup>33</sup> St' u Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագիրը (ընդունվել է ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի թիվ 217 А (III) բանաձևով 10.12.1948 թ.), [http://www.un.org/ru/documents/decl\\_conv/declarations/declhr.shtml](http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml) (10.09.2014 թ.):

<sup>34</sup> St' u **Теплов В. А.**, Определение суда первой инстанции по уголовному делу. Автореф. дисс. ... к.ю.н., Саратов, 1974, էջ 9, **Зайцев И. М.**, Целевые установки гражданского судопроизводства // Проблемы реформы гражданского процессуального права и практики его применения. - Свердловск, 1990, էջ 17-18:



ների միջոցով<sup>35</sup>:

Ամփոփելով վերը շարադրված կարծիքները և դրանք համադրելով ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված իրավակարգավորման հետ՝ գտնում ենք, որ միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը մերժելու և բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելու լիազորությունը կիրառելի է բոլոր այն դեպքերում, երբ.

ա) Միջանկյալ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված է, իսկ դրա դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքի փաստարկներն անհիմն են:

բ) Միջանկյալ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված չէ, սակայն դրա դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքի փաստարկները նույնպես անհիմն են: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 219-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ վերաքննիչ դատարանը դատական ակտը վերանայում է վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների սահմաններում: Այս կանոնը վերաբերում է նաև միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկմանը: Հետևաբար, մերժման ենթակա են ոչ միայն օրինական և հիմնավորված միջանկյալ դատական ակտերի դեմ ներկայացված անհիմն վերաքննիչ բողոքները, այնպես էլ՝ ոչ օրինական և/կամ չհիմնավորված միջանկյալ դատական ակտերի դեմ ներկայացված անհիմն վերաքննիչ բողոքները:

գ) Միջանկյալ դատական ակտի դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքը հիմնավոր է, սակայն բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն ըստ էության ճիշտ է և բխում է ինչպես գործում առկա ապացույցներից, այնպես էլ՝ կիրառման ենթակա դատավարական և նյութական օրենսդրությունից: Ասվածը համահունչ է նաև ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում ամրագրված այն իմպերատիվ կանոնի հետ, համաձայն որի՝ դատարանի ըստ էության ճիշտ դատական ակտը չի կարող բեկանվել միայն ձևական նկատառումներով:

Խոսելով ըստ էության ճիշտ դատական ակտը միայն ձևական նկատառումներով բեկանելու արգելքի մասին՝ պետք է նշել, որ

---

<sup>35</sup> Ст' u Сахнова Т. В., Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. – М.: "Волтерс Клувер", 2008, էջ 439-440:

մինչև «Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 10.06.2014թ. ՀՕ-49-Ն ՀՀ օրենքն ուժի մեջ մտնելը, վերը նշված արգելքը ուղղակիորեն սահմանված էր միայն վճիռների (գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի) համար: Խոսքը վերաբերում է ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 227-րդ հոդվածի 2-րդ մասին, որը սահմանում է, որ **նյութական իրավունքի նորմի** խախտումը կամ սխալ կիրառումը **վճռի** բեկանման հիմք է, եթե հանգեցրել է գործի սխալ լուծման: Նույն օրենսգրքի 228-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ **դատավարական իրավունքի նորմերի** խախտումը կամ սխալ կիրառումը **վճռի** բեկանման հիմք է, եթե հանգեցրել է կամ կարող էր հանգեցնել գործի սխալ լուծման: Դատարանի՝ ըստ էության ճիշտ **վճիռը** չի կարող բեկանվել միայն ձևական նկատառումներով:

Վերը նշված օրենքն ուժի մեջ մտնելուց հետո ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքը լրացվեց 220.3-րդ և 220.4-րդ հոդվածներով: ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 220.3-րդ հոդվածի 2-րդ մասը սահմանում է, որ **նյութական իրավունքի նորմի** խախտումը կամ սխալ կիրառումը **վճռի** բեկանման հիմք է, եթե հանգեցրել է գործի սխալ լուծման: Նույն օրենսգրքի 220.4-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ **դատավարական իրավունքի նորմերի** խախտումը կամ սխալ կիրառումը **դատական ակտի** բեկանման հիմք է, եթե հանգեցրել է կամ կարող էր հանգեցնել գործի սխալ լուծման: Դատարանի ըստ էության ճիշտ **դատական ակտը** չի կարող բեկանվել միայն ձևական նկատառումներով:

Ամփոփելով վերը նշված նորմերը՝ գտնում ենք, որ.

- նյութական իրավունքի նորմի խախտումը (կամ սխալ կիրառումը) կարող է հանդիսանալ միջանկյալ դատական ակտի վերացման հիմք միայն այն դեպքում, եթե այն հանգեցրել է ըստ էության սխալ միջանկյալ դատական ակտի կայացման,

- դատավարական նորմի խախտումը (կամ սխալ կիրառումը) կարող է հանդիսանալ միջանկյալ դատական ակտի վերացման հիմք միայն այն դեպքում, եթե այն հանգեցրել է կամ կարող էր հանգեցնել ըստ էության սխալ միջանկյալ դատական ակտի կայացման:

- բոլոր այն դեպքերում, երբ միջանկյալ դատական ակտի դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքը հիմնավոր է, սակայն բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն ըստ էության ճիշտ է և բխում է գոր-

ծում առկա ապացույցներից և կիրառման ենթակա դատավարական ու նյութական օրենսդրությունից, վերաքննիչ դատարանը պետք է մերժի վերաքննիչ բողոքը՝ լրացուցիչ պատճառաբանելով ուժի մեջ թողնված միջանկյալ դատական ակտը<sup>36</sup>:

Մինչդեռ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքների քննության արդյունքում վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ, կամ կայացնում է նոր դատական ակտ, որն օրինական ուժի մեջ է մտնում կայացման պահից: **Այսինքն, վերաքննիչ դատարանն օժտված չէ ըստ էության ճիշտ միջանկյալ դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելու և այն լրացուցիչ պատճառաբանելու լիազորությամբ:**

Հետևաբար, ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 2-րդ մասն անհրաժեշտ է ձևակերպել այնպես, որ վերաքննիչ դատարանն իրավունք ունենա լրացուցիչ պատճառաբանել ըստ էության ճիշտ, սակայն թերի կամ սխալ պատճառաբանված միջանկյալ դատական ակտերը՝ դրանց դեմ բերված հիմնավոր վերաքննիչ բողոքները մերժելու դեպքում:

Ուստի նպատակահարմար ենք գտնում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 2-րդ մասը լրացնել հետևյալ դրույթով. *«Այն դեպքում, երբ վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած ըստ էության ճիշտ միջանկյալ դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վերաքննիչ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը»:*

**Նշվածը վերաքննիչ դատարանին թույլ կտա լրացուցիչ պատճառաբանել և օրինական ուժի մեջ թողնել ըստ էության ճիշտ, սակայն թերի կամ սխալ պատճառաբանված միջանկյալ դատական ակտերը<sup>37</sup>:**

---

<sup>36</sup> Այս կապակցությամբ տե՛ս նաև **Մեղրյան Ս. Գ.**, Առաջին աստիճանի դատարանի քաղաքացիական գործերով դատական ակտերը, Եր., ԵՊՀ հրատ., 2010, էջ 101:

<sup>37</sup> Օրինակ թիվ ԵԱԴԴ/0004/02/10 քաղաքացիական գործով 2010 թ. դեկտեմբերի 9-ին կայացված որոշմամբ ՀՀ վերաքննիչ քաղաքացիական դատարանը վերացրել է «Քաղաքացիական գործի վարույթը կասեցնելու մասին» Երևան քաղաքի Աջափնյակ և Դավթաշեն վարչական շրջանների ընդհանուր իրավասության դատարանի 14.10.2010 որոշումը՝ բացառապես պատշաճ պատճառաբանված չլինելու հիմքով:

Միջանկյալ դատական ակտն անփոփոխ թողնելու և վերաքննիչ բողոքը մերժելու դեպքում վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է իր որոշման մեջ հիմնավորել նման դիրքորոշումը: Ընդ որում, բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտի՝ ըստ էության ճիշտ լինելը կարող է հիմնավորվել նաև այնպիսի փաստարկներով, որոնք այդ դատական ակտում առկա չեն, սակայն ակնհայտորեն բխում են գործում առկա ապացույցներից և կիրառման ենթակա օրենսդրությունից: Պետք է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ ցանկացած (այդ թվում նաև՝ միջանկյալ) դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը կարող է բավարարվել միայն այդ բողոքում նշված հիմնավորմամբ, իսկ մերժվել կարող է կիրառման ենթակա օրենսդրությունից և գործում առկա ապացույցներից բխող ցանկացած հիմնավորմամբ: Ասվածը բխում է դատական ակտը միայն վերաքննիչ բողոքի հիմքերի և հիմնավորումների շրջանակներում վերանայելու իմպերատիվ պահանջից:

Բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն անփոփոխ (օրինական ուժի մեջ) թողնելով՝ վերաքննիչ դատարանը հաճախ հիմնվում է առաջին ատյանի դատարանի որոշման մեջ մատնանշված փաստարկների վրա: Որոշ դատավարագետների կարծիքով, նման իրավիճակի պատճառն այն է, որ դատավորների կողմից շատ հաճախ նվազ ուշադրություն է դարձվում միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկման նշանակությանը, այն համարվում է երկրորդական՝ համեմատած դատարանի վճռի բողոքարկման հետ<sup>38</sup>:

Իրավաբանական գրականության մեջ անգամ կարծիք է հայտնվել առ այն, որ միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկման արդյունքում կայացված դատական ակտերը (որոնք օրինական ուժի մեջ են թողնում բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտը) լրացուցիչ պատճառաբանման ենթակա չեն: Այս տեսակետը հիմնավորվում է նրանով, որ առկա ծանրաբեռնվածության պայմաններում նպատակահարմար և խնայողական չէ դատարանի վրա դնել բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտը չբեկանող պատճառաբանված որոշումներ կայացնելու պարտականություն<sup>39</sup>:

---

<sup>38</sup> St'u **Катукова С. Ю.**, Частное обжалование и пересмотр определений суда первой инстанции. Дисс. ... к. ю. н. - Саратов, 1998, էջ 124-125:

<sup>39</sup> St'u **Катукова С. Ю.**, Частное обжалование и пересмотр определений суда первой инстанции. Дисс. ... к. ю. н. - Саратов, 1998, էջ 124-125:

Ամեն դեպքում, քննարկվող լիազորության կիրառման արդյունքում վերաքննիչ դատարանի մոտ առաջանում է իր որոշումը հիմնավորելու պարտականություն: Իրավաբանական գրականության մեջ տեղ գտած կարծիքների համաձայն՝ բողոքը մերժելու և բողոքարկված դատական ակտն անփոփոխ թողնելու լիազորությունը կիրառելիս վերադաս դատարանը պարտավոր է իր որոշման մեջ մատնանշել այն հիմնավորումները և շարժառիթները, որոնց հիման վրա բողոքի փաստարկները ճանաչվում են չհիմնավորված և դատական ակտի բեկանման համար հիմք չհանդիսացող<sup>40</sup>: Այսպիսով վերադաս դատարանը, կիրառելով սույն լիազորությունը, իր որոշմամբ հաստատում է բողոքարկված դատական ակտի օրինականությունն ու հիմնավորվածությունը<sup>41</sup>:

Ընդ որում, քննարկվող լիազորության կիրառման դեպքում, վերաքննիչ դատարանի որոշման հիմնավորումը ենթադրում է ոչ թե բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտում պարունակվող փաստարկների կրկնություն և դրա օրինականության և հիմնավորվածության պարզ վերահաստատում, այլ՝ բողոքի բոլոր հիմքերին և հիմնավորումներին կատարված հստակ անդրադարձ և բողոքի փաստարկների հերքում: Ասվածը համահունչ է ՀՀ վճռաբեկ դատարանի արտահայտած դիրքորոշմանն առ այն, որ վերաքննիչ դատարանը բողոքը քննելիս պարտադիր կերպով պետք է անդրադառնա վերաքննիչ բողոքի բոլոր հիմքերին և հիմնավորումներին<sup>42</sup>:

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 220-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ վճռի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքի քննության արդյունքներով կայացված որոշման պատճառաբանական մասը պետք է պարունակի եզրահանգում՝ բողոքի յուրա-

---

<sup>40</sup> Ст'я оріналь Гражданское процессуальное право России / Под ред. **П. В. Алексия, Н. Д. Амаглобели.** 2-е изд., перераб. и доп. - М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2007, էջ 335, Гражданский процесс: Учебник / Под ред. **А. Г. Коваленко, А. А. Мохова, П. М. Филиппова.** - М.: «ИНФРА-М», 2008, էջ 268:

<sup>41</sup> Ст'я Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. **М. А. Визкут.** - М.: «Юрист», 2005, էջ 218:

<sup>42</sup> Ст'я ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2010 թ. մայիսի 27-ի որոշումը՝ թիվ ԵԷԴ/0871/02/09 քաղաքացիական գործով, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2011 թ. հուլիսի 1-ի որոշումը՝ թիվ ԼԴ/0365/02/09 քաղաքացիական գործով, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թ. մարտի 23-ի որոշումը՝ թիվ ԵԱՆԴ/1097/02/10 քաղաքացիական գործով և ՀՀ վճռաբեկ դատարանի 2012 թ. մարտի 23-ի որոշումը՝ թիվ ԳԴ4/0092/02/11 քաղաքացիական գործով:

քանցյուր հիմքի հիմնավոր լինելու վերաբերյալ, մասնավորապես պատասխանելով հետևյալ հարցերին՝

- արդյո՞ք հիմնավոր է վերաքննիչ բողոքի հիմքը՝ բողոքում տվյալ հիմքի վերաբերյալ նշված հիմնավորումների սահմաններում,

- եթե վերաքննիչ բողոքի հիմքում դրված պահանջը հիմնավոր չէ, ապա ի՞նչ հիմնավորմամբ՝ հղում կատարելով միջազգային պայմանագրերի, օրենքների և այլ իրավական ակտերի այն նորմերին, Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական դատարանի, Հայաստանի Հանրապետության վճռաբեկ դատարանի, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի այն որոշումներին, որոնց հիման վրա վերաքննիչ դատարանը գտնում է, որ բողոքի հիմքում դրված պահանջը հիմնավոր չէ:

**Վերը նշված կանոնները լիովին կիրառելի են նաև միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքների մերժման դեպքում: Այդ լիազորությունը կիրառելիս վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է անդրադառնալ բողոքի բոլոր հիմքերին և հիմնավորումներին՝ առանձին մատնանշելով, թե ինչ պատճառաբանությամբ է անհիմն համարում վերաքննիչ բողոքի այս կամ այն փաստարկը:**

Բողոքի քննության ընթացքում վերադաս դատարանը կարող է ի հայտ բերել առանձին դատավարական նորմերի խախտումներ և ոչ էական թերություններ, որոնք չեն ազդում կայացված դատական ակտի՝ ըստ էության ճիշտ լինելու վրա: Իրավաբանական գրականության մեջ տեղ գտած կարծիքի համաձայն՝ բողոքը քննող դատարանը, չբեկանելով դատական ակտը, պարտավոր է իր որոշման մեջ մատնանշել այդ խախտումները և թերությունները<sup>43</sup>: Մեկ այլ հեղինակ նշում է, որ վերադաս դատարանն իրավունք ունի միջանկյալ դատական ակտից հանել որոշ անճշտություններ, որոնք կարող են ունենալ որոշակի իրավական հետևանքներ<sup>44</sup>:

Մեր կարծիքով, առկա է այս հարցում տարբերակված մոտեցում

---

<sup>43</sup> St u Гражданское процессуальное право России / Под ред. П. В. Алексия, Н. Д. Амаглобели. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: «ЮНИТИ-ДАНА», 2007, էջ 335, Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. М. А. Визут. - М.: «Юрист», 2005, էջ 224, Гражданский процесс: учеб. для вузов / Под ред. М. К. Треушников. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: «Городец», 2007, էջ 544:

<sup>44</sup> St u Комиссаров К. И., Полномочия суда второй инстанции в гражданском процессе. - М., 1961, էջեր 15-16:

կիրառելու անհրաժեշտություն: Ինչպես արդեն նշել ենք, միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը մերժելու լիազորությունը վերաքննիչ դատարանի կողմից կարող է կիրառվել հետևյալ երեք դեպքերում.

**1) Բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված է, իսկ վերաքննիչ բողոքը՝ անհիմն** - այս դեպքում վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է անդրադառնալ վերաքննիչ բողոքի հիմքերին և հիմնավորումներին՝ փաստարկելով դրանց անհիմն լինելը: Ի լրումն վերը նշվածի, վերաքննիչ դատարանն իր որոշման մեջ կարող է ներկայացնել լրացուցիչ փաստարկներ առ այն, որ բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված է:

**2) Բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն օրինական և/կամ հիմնավորված չէ, սակայն վերաքննիչ բողոքը նույնպես անհիմն է** - այս դեպքում վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է անդրադառնալ վերաքննիչ բողոքի հիմքերին և հիմնավորումներին՝ փաստարկելով դրանց անհիմն լինելը: Վերաքննիչ դատարանն իրավասու չէ քննարկել բողոքարկված դատական ակտի օրինականությունը և հիմնավորվածությունը, ինչպես նաև՝ բողոքարկված դատական ակտի՝ ըստ էության ճիշտ լինելը կամ չլինելը (ասվածը բխում է վերաքննիչ բողոքը դրա հիմքերի և հիմնավորումների շրջանակներում քննելու պահանջից):

**3) Բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն ըստ էության ճիշտ է, սակայն օրինական և/կամ հիմնավորված չէ, իսկ վերաքննիչ բողոքը հիմնավոր է** - այս դեպքում վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է.

- իր որոշման մեջ մատնանշել առաջին ատյանի դատարանի կողմից թույլ տրված դատական սխալները՝ միայն այն սխալների մասով, որոնց մասին նշված է վերաքննիչ բողոքում (ինչը բխում է վերաքննիչ բողոքը դրա հիմքերի և հիմնավորումների շրջանակներում քննելու պահանջից),

- իր որոշման մեջ հիմնավորել այն հանգամանքը, որ բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն ըստ էության ճիշտ է (բողոք բերված անձի կողմից նշված խախտումները չեն ազդել բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտի եզրափակիչ մասի վրա):

ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 220-րդ հոդվածի 5-րդ մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ վճռի դեմ բերված վերաքննիչ

բողոքի քննության արդյունքներով կայացված որոշման պատճառաբանական մասը պետք է պարունակի եզրահանգում՝ բողոքի յուրաքանչյուր հիմքի հիմնավոր լինելու վերաբերյալ, մասնավորապես պատասխանելով այն հարցին, թե, բողոքը հիմնավոր լինելու դեպքում, արդյոք վերաքննիչ բողոքում նշված, դատարանի թույլ տված նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտումը ազդել է կամ կարող էր ազդել գործի էլքի վրա, թե՞ ոչ՝ պատճառաբանելով համապատասխան եզրահանգումը: Իսկ ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 241<sup>1</sup>-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վճռաբեկ դատարանը, պարզելով, որ գործը քննած դատարանի թույլ տված իրավունքի նորմերի խախտումները հիմք չեն վճռի բեկանման համար, պետք է դրանց մասին նշի կայացրած որոշման մեջ:

Գտնում ենք, որ վերը նշված կանոնները կիրառելի են նաև միջանկյալ դատական ակտերի բողոքարկման դեպքում և առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 220.1-րդ հոդվածը (որում սահմանված են ընդհանուր իրավասության դատարանի որոշումների (միջանկյալ դատական ակտերի) դեմ բերված վերաքննիչ բողոքի քննության արդյունքներով վերաքննիչ դատարանի կողմից կայացվող որոշումներին ներկայացվող պահանջները և դրանց բովանդակությունը) լրացնել հետևյալ բովանդակություն ունեցող նախադասությամբ. «*Վերաքննիչ դատարանը, պարզելով, որ բողոք բերած անձի կողմից մատնանշված, դատարանի կողմից թույլ տրված իրավունքի նորմերի խախտումները հիմք չեն բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտի վերացման համար, պետք է այդ մասին նշի իր որոշման մեջ՝ հիմնավորելով իր նման դիրքորոշումը*»:

***Ամփոփելով ասվածը՝ կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումները.***

1. Գործն ըստ էության լուծող և միջանկյալ դատական ակտերի դեմ բերված վերաքննիչ և վճռաբեկ բողոքները մերժելու հիմքերը նույնն են:

2. Քննարկվող լիազորությունը ունի պարտադիր (ոչ հայեցողական) բնույթ: Համապատասխան պայմանների առկայության դեպքում վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է մերժել վերաքննիչ բողոքը՝ անփոփոխ թողնելով բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտը:

3. Միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը



մերժելու և բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն օրինական ուժի մեջ թողնելու լիազորությունը կիրառելի է բոլոր այն դեպքերում, երբ.

ա) Միջանկյալ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված է, իսկ դրա դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքի փաստարկներն անհիմն են:

բ) Միջանկյալ դատական ակտն օրինական և հիմնավորված չէ, սակայն դրա դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքի փաստարկները նույնպես անհիմն են:

գ) Միջանկյալ դատական ակտի դեմ ներկայացված վերաքննիչ բողոքը հիմնավոր է, սակայն բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն ըստ էության ճիշտ է և բխում է ինչպես գործում առկա ապացույցներից, այնպես էլ՝ կիրառման ենթակա դատավարական և նյութական օրենսդրությունից:

4. Նպատակահարմար ենք գտնում ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օրենսգրքի 221-րդ հոդվածի 2-րդ մասը լրացնել հետևյալ դրույթով. «Այն դեպքում, երբ վերաքննիչ դատարանը մերժում է վերաքննիչ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած ըստ էության ճիշտ միջանկյալ դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վերաքննիչ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը»:

5. Քննարկվող լիազորությունը կիրառելիս վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է անդրադառնալ բողոքի բոլոր հիմքերին և հիմնավորումներին՝ առանձին մատնանշելով, թե ինչ պատճառաբանությամբ է անհիմն համարում վերաքննիչ բողոքի այս կամ այն փաստարկը:

6. Միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքը մերժելու դեպքում վերաքննիչ դատարանը պարտավոր է իր որոշման մեջ մատնանշել առաջին ատյանի դատարանի կողմից թույլ տրված դատական սխալները՝ միայն վերաքննիչ բողոքում մատնանշված շրջանակներում: Այն դեպքում, երբ բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտն օրինական և/կամ հիմնավորված չէ, սակայն վերաքննիչ բողոքը նույնպես անհիմն է, վերաքննիչ դատարանը, մերժելով բողոքը, իրավասու չէ քննարկել բողոքարկված դատական ակտի օրինականությունը և հիմնավորվածությունը, ինչպես նաև՝ բողոքարկված դատական ակտի՝ ըստ էության ճիշտ լինելը կամ չլինելը:

7. Առաջարկում ենք ՀՀ քաղաքացիական դատավարության օ-

ըենագրքի 220.1-րդ հոդվածը լրացնել հետևյալ բովանդակություն ունեցող նախադասությամբ. «Վերաքննիչ դատարանը, պարզելով, որ բողոք բերած անձի կողմից մատնանշված, դատարանի կողմից թույլ տրված իրավունքի նորմերի խախտումները հիմք չեն բողոքարկված միջանկյալ դատական ակտի վերացման համար, պետք է այդ մասին նշի իր որոշման մեջ՝ հիմնավորելով իր նման դիրքորոշումը»:

**Ваагн Григорян**

*аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ*

### **ПРОБЛЕМЫ, СВЯЗАННЫЕ С ПРИМЕНЕНИЕМ ПОЛНОМОЧИЯ ОТКЛОНЕНИЯ АПЕЛЛЯЦИОННЫХ ЖАЛОБ НА ОПРЕДЕЛЕНИЯ СУДА ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ**

В данной статье рассмотрены сущность и правовой характер полномочия отклонения апелляционных жалоб на определения суда первой инстанции, а также рассмотрены основания применения данного полномочия и те критерии, которым должны соответствовать определения суда первой инстанции. В статье обсуждены также правовые последствия применения данного полномочия, и критерии, которым должны соответствовать решения Апелляционного суда РА, принятые вследствие применения указанного полномочия. Автор обсуждает ряд проблем, связанных с применением данного полномочия и в результате предлагает внести ряд поправок к Гражданско-процессуальному кодексу РА.

**Vahagn Grigoryan**

*PhD student of the YSU Chair of Civil Procedure*

### **PROBLEMS RELATED TO THE AUTHORITY TO REJECT AN APPEAL AGAINST INTERLOCUTORY JUDICIAL ACT**

This article discusses the legal nature of the authority of the Court of Appeal of RA to reject the appeals against the interlocutory of the courts of first instance. The author also discusses the grounds of usage of the abovementioned authority, the criteria to be met by the decision of the courts of first instance, the legal consequences of the application of the mentioned authority and the criteria to be met by the decisions of the

Court of Appeal taken as a result of the application of that authority. The author discusses a number of problems associated with the application of the mentioned authority, and offers a number of amendments to the Civil Procedure Code of the Republic of Armenia.

**Բանալի բառեր՝** վերաքննիչ դատարան, վերաքննիչ դատարանի լիազորություններ, միջանկյալ դատական ակտ, միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված բողոքի մերժում, միջանկյալ դատական ակտի դեմ բերված վերաքննիչ բողոքի մերժման հիմքեր, դատական ակտի օրինականություն և հիմնավորվածություն, լիազորության կիրառման իրավական հետևանքներ:

**Ключевые слова:** Апелляционный суд, полномочия Апелляционного суда, определение суда первой инстанции, отклонение апелляционной жалобы на определение суда первой инстанции, основания отклонения апелляционной жалобы на определение, законность и обоснованность определения, правовые последствия применения полномочия.

**Key words:** Court of Appeal, powers of the Court of Appeal of the RA, interlocutory decision of the court of first instance, rejection of the appeals against the interlocutory decisions of the courts of first instance, the grounds of application of authority to dismiss the appeals against the decisions of the courts of first instance, legality and validity of the intermediary decisions, the legal consequences of the application of the authority.

## **ՎԱՐՉԱԿԱՆ ՀԱՅՑԵՐԻ ԴԱՍՏԱԿԱՐԳՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐ**

Հայաստանի Հանրապետությունում դատաիրավական բարեփոխումների երկրորդ փուլի կարևորագույն նվաճումներից մեկը Հայաստանում վարչական արդարադատության սկզբնավորումն էր: Հանրային իրավական հարաբերություններից բխող վեճերի քննության և լուծման համար ստեղծվեց մասնագիտացված վարչական դատարան, որն այդուհետ իր գործառնություններն իրականացնելու էր 2007 թվականի նոյեմբերի 28-ին ընդունված և 2008 թվականի հունվարի 1-ին ուժի մեջ մտած Հայաստանի Հանրապետության վարչական դատավարության օրենսգրքով սահմանված: Վերջին շուրջ 5 տարիների ընթացքում վարչական դատարանի գործունեությունը ցույց տվեց ինչպես այդ օրենսգրքի արդյունավետությունը, այնպես էլ օգնեց վերջինիս պրակտիկ կիրառման արդյունքում բացահայտել դրա թերի և անկատար կարգավորումները: Դա էլ, թերևս, հիմք հանդիսացավ Վարչական դատավարության նոր օրենսգրքի (այսուհետ՝ Օրենսգիրք) մշակման համար, որն ընդունվեց 2013 թվականի դեկտեմբերի 5-ին և ուժի մեջ մտավ 2014 թվականի հունվարի 7-ին:

Ինչպես նախկին, այնպես էլ գործող վարչական դատավարության օրենսգիրքը նախատեսում է վարչական դատարանում գործի հարուցման մեկ հիմք՝ հայցը: Ի տարբերություն քաղաքացիական դատավարության, որտեղ հայցատեսակները չեն տարբերակվում, վարչական դատավարությունում նախատեսված է հայցի 4 տեսակ՝

1. վիճարկման
2. պարտավորեցման
3. գործողության կատարման
4. ճանաչման

Հայցատեսակների նման դասակարգման արդյունքում հայցի ներկայացման պահից դատարանի համար ակնհայտ է դառնում դրանցում ամրագրված պահանջի էությունը, ինչպես նաև այն հարցը, թե արդյոք հայցվորը ներկայացրել է հենց այն հայցատեսակը, որի միջոցով կարող է հասնել իր համար ցանկալի արդյունքի:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Գ. Մեղրյան:

Ներկայացված հայցատեսակներից յուրաքանչյուրն ունի իր առարկան, բովանդակությունը և ներկայացման ժամկետը, ինչպես նաև կանխորոշում է դատարանի կողմից գործն ըստ էության լուծող դատական ակտի տեսակը:

Վերոնշյալ հայցատեսակների բովանդակության բացահայտմանն են նվիրված Օրենսգրքի 66-68-րդ հոդվածները: Այսպես, 66-րդ հոդվածի համաձայն՝ վիճարկման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն վերացնել միջամտող վարչական ակտը (ներառյալ՝ զուգորդվող վարչական ակտի միջամտող դրույթները): Այս ձևակերպումից հետևում է, որ վիճարկման հայցի թույլատրելիության համար անհրաժեշտ է հետևյալ հանգամանքների առկայությունը՝

1. Պետք է առկա լինի հայցվորի համար միջամտող վարչական ակտ, ընդ որում, զուգորդվող վարչական ակտի՝ հայցվորի համար միջամտող դրույթները ևս կարող են վիճարկվել նշված հայցատեսակի շրջանակներում:

2. Հայցվորի պահանջը պետք է ուղղված լինի այդ վարչական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակի վերացնելուն, այն է՝ անվավեր ճանաչելուն:

Վիճարկման հայցի շրջանակներում միջամտող վարչական ակտի անվավեր ճանաչման հիմքերը սահմանված են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 63-րդ հոդվածում, համաձայն որի՝ անվավեր է առ ոչինչ չհանդիսացող այն ոչ իրավաչափ վարչական ակտը, որն ընդունվել է՝

ա) օրենքի խախտմամբ, այդ թվում՝ օրենքի սխալ կիրառման կամ սխալ մեկնաբանման հետևանքով:

բ) կեղծ փաստաթղթերի կամ տեղեկությունների հիման վրա, կամ եթե ներկայացված փաստաթղթերից ակնհայտ է, որ ըստ էության պետք է ընդունվեր այլ որոշում:

Վիճարկման հայցի քննության դեպքում դատարանը պարտադիր պետք է քննության առարկա դարձնի վիճարկվող վարչական ակտի իրավաչափությունը, ինչը նշանակում է, որ դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա անմիջականորեն այն հետազոտելու: Այդ հարցին անդրադարձել է նաև ՀՀ վճռաբեկ դատարանը, մասնավորապես, ՎԴ/1346/05/10 վարչական գործով վերջինս նշել է. «...*վիճարկման հայցի առարկան է միջամտող վարչական ակտն ամբողջությամբ*

կամ մասամբ վերացնելու կամ փոփոխելու պահանջը: Հայցի առարկայի բաղկացուցիչ մասն է կազմում, կամ որ նույնն է, հայցի առարկայի նյութական հիմքն է հայցի նյութական օբյեկտը: Վիճարկման հայցի դեպքում հայցի նյութական օբյեկտը վիճարկվող վարչական ակտն է: Վերջինս վարչական դատավարությունում հանդիսանում է դատական քննության հիմնական օբյեկտը: Հետևաբար, առանց վիճարկվող ակտի հետազոտման ոչ միայն անհնարին է ապահովել գործի բազմակողմանի, լրիվ և օբյեկտիվ քննության պահանջի կատարումը, այլև հայցի նյութական օբյեկտի՝ վիճարկվող վարչական ակտի բացակայությունն ընդհանրապես բացառում է այդ ակտի իրավաչափությունը գործում առկա ապացույցների միջոցով գնահատելու հնարավորությունը»: Ավելին, դատարանի կողմից վճռի կայացումն առանց գործում վիճարկվող վարչական ակտի առկայության որակվել էր որպես դատավարական նորմի խախտում՝ նշելով, որ ելնելով փաստերն ի պաշտոնե պարզելու վարչադատավարական սկզբունքից՝ վարչական դատարանն այդ սկզբունքի պահանջներին համապատասխան պարտավոր էր միջոցներ ձեռնարկել վիճարկվող ակտի առկայությունը գործում ապահովելու ուղղությամբ:

Նախկին վարչական դատավարության օրենսգրքի կարգավորման պայմաններում վիճարկման հայցի հետ կապված խնդիրներ էին առաջանում, եթե վիճարկվող վարչական ակտը մինչ այդ բողոքարկվել էր վարչական կարգով, և վարչական մարմինը մերժել էր բողոքը՝ վարչական ակտը թողնելով անփոփոխ: Նման պայմաններում, եթե դատարանը բավարարում էր հայցը՝ անվավեր ճանաչելով վարչական մարմնի կողմից կայացված վարչական ակտը, այդ նույն մարմնի՝ վարչական բողոքի քննարկման արդյունքում կայացված վարչական ակտը, այնուամենայնիվ, մնում էր ուժի մեջ: Նման իրավիճակների կանխարգելման նպատակով գործող Օրենսգրքի 66-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նախատեսվեց հետևյալ կարգավորումը՝ եթե մինչև վարչական հայց ներկայացնելը միջամտող վարչական ակտը բողոքարկվել է վարչական կարգով, ապա հայցը ներառում է նաև վարչական բողոքի վերաբերյալ կայացված միջամտող վարչական ակտի վիճարկման պահանջ: Դա նշանակում է, որ անկախ այն հանգամանքից, հայցվորը ներկայացրել է նաև վարչական բողոքի արդյունքում կայացված միջամտող վարչական ակտի վերացման պահանջ, թե ոչ, դատարանը պարտավոր է վիճարկման հայցի շրջանակներում անդրադառնալ նաև այդ հարցին:

Վիճարկման հայցի հետ սերտորեն կապված է ճանաչման հայցի՝ 69-րդ հոդվածի 2-րդ մասով նախատեսված ենթատեսակը: Նշված հոդվածի համաձայն՝ ճանաչման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ճանաչել վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը:

Վիճարկման հայցի դեպքում հայցվորը պահանջում է անվավեր ճանաչել վարչական ակտը, մինչդեռ ճանաչման հայցով հայցվորի պահանջը վերաբերում է վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը ճանաչելուն: Վարչական ակտի առ ոչինչ լինելու հիմքերը ևս սահմանված են «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքով, որի 62-րդ հոդվածի համաձայն՝ առ ոչինչ է այն վարչական ակտը, որում առկա են, մասնավորապես՝ հետևյալ ակնառու կոպիտ սխալները.

ա) ակտից հստակ չի երևում կամ միանշանակ պարզ չէ, թե որ վարչական մարմինն է դա ընդունել.

բ) ակտն ընդունել է ոչ իրավասու վարչական մարմինը.

գ) ակտից պարզ չէ, թե դա որոշակիորեն ում է հասցեագրված, կամ հայտնի չէ, թե ի՞նչ հարց է կարգավորում.

դ) ակտով դրա հասցեատիրոջ վրա դրվում է ակնհայտ ոչ իրավաչափ պարտականություն, կամ նրան տրամադրվում է ակնհայտ ոչ իրավաչափ իրավունք:

Ընդ որում, բոլոր այն դեպքերում, երբ առկա է առոչինչ լինելու որևէ հիմք, ապա հայցվորը չի կարող նույն վարչական ակտն այլ հիմքով վիճարկել պահանջելով այն անվավեր ճանաչել, քանի որ «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 63-րդ հոդվածը, թվարկելով վարչական ակտի անվավերության հիմքերը, մի վերապահում է արել՝ սահմանելով, որ անվավեր կարող է լինել միայն առոչինչ չհանդիսացող վարչական ակտը:

Խիստ կարևոր է հայցվորի կողմից ճիշտ հայցատեսակ ներկայացնելը, քանի որ դատարանն իր նախաձեռնությամբ չի կարող անվավերության պահանջի ներկայացման դեպքում հայցը բավարարել՝ կիրառելով ոչ թե անվավերության, այլ առոչնչության հիմքեր: Այս հարցին անդրադարձել է նաև Վճռաբեկ դատարանը, մասնավորապես, ՎԴ/2514/05/09 վարչական գործով վերջինս նշել է. *«Այսպես, ՀՀ վարչական դատավարության օրենսգիրքը հստակ տարանջատում է վիճարկման և ճանաչման հայցերի տեսակները: Հետևաբար, այդ հայցերից որևէ մեկի ներկայացման դեպքում ՀՀ վարչական դատարանը*

*պարտավոր է հայցը լրիվ կամ մասնակի բավարարելու կամ այն մերժելու հարցը որոշել դրա շրջանակներում: Մասնավորապես՝ այն դեպքում, երբ ներկայացվում է վարչական ակտն առոչինչ ճանաչելու (ճանաչման հայց) վերաբերյալ հայցադիմում, ՀՀ վարչական դատարանն իրավասու է վճիռ կայացնել վարչական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն առոչինչ լինելու մասին, կամ մերժել այդպիսի հայցադիմումը, և իրավասու չէ իր հայեցողությամբ փոփոխել հայցապահանջը՝ վարչական ակտը ճանաչելով անվավեր (վիճարկման հայց)»:*

Օրենսգրքով սահմանված հաջորդ հայցատեսակը պարտավորեցման հայցն է: Օրենսգրքի 67-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ պարտավորեցման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ընդունել այն բարենպաստ վարչական ակտը, որի ընդունումը մերժել է վարչական մարմինը: Այս հայցատեսակի թույլատրելիության համար պարտադիր պայման է հայցվորի կողմից մինչև հայց ներկայացնելը վարչական մարմնին իր համար համապատասխան բարենպաստ վարչական ակտ ընդունելու պահանջով դիմած և մերժված լինելը: Ընդ որում, պարտավորեցման հայցը ներառում է վարչական մարմնի կողմից հայցվորի պահանջը մերժող միջամտող վարչական ակտը վիճարկելու պահանջը: Տվյալ դեպքում գործ ունենք ոչ ինքնուրույն վիճարկման հայցի հետ, որի վերաբերյալ պարտադիր չէ, որ հայցվորը առանձին պահանջ ներկայացրած լինի:

Վարչական դատավարության նախկին օրենսգիրքը պարտավորեցման հայցի հասկացության մեջ ներառում էր այն դեպքերը, երբ անձը դիմել էր վարչական մարմնին իր համար բարենպաստ վարչական ակտ ընդունելու, և վարչական մարմինն այն չէր ընդունել: Մա, իհարկե, չի նույնանում վարչական ակտն ընդունելը մերժելու հետ, այս դեպքում խոսքն այն մասին է, որ վարչական մարմինն ընդհանրապես չի անդրադարձել անձի դիմումին, և որևէ գրավոր մերժում առկա չէ:

Նոր Օրենսգիրքն իրավացիորեն հրաժարվեց այդ կարգավորումից՝ այդ դեպքերը հանելով պարտավորեցման հայցի շրջանակներից: «Վարչարարության հիմունքների և վարչական վարույթի մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ դիմումի հիման վրա հարուցված վարչական վարույթի արդյունքում օրենքով սահմանված ժամկետում վարչական ակտ ընդունելու իրավասություն ունեցող



վարչական մարմնի կողմից այդ ակտը չընդունվելու դեպքում վարչական ակտը համարվում է ընդունված, և դիմողը կարող է ձեռնամուխ լինել համապատասխան իրավունքի իրականացմանը<sup>2</sup>:

Նշված կարգավորումը ենթադրում է, որ նման դեպքերում վարչական ակտն օրենքի ուժով արդեն իսկ համարվում է ընդունված, և նման պայմաններում իրավամբ անհասկանալի էր վարչական մարմնի կողմից վարչական ակտ չընդունելու դեպքում նման պահանջով պարտավորեցման հայց ներկայացնելու հնարավորության իմաստը:

Պրակտիկայում հաճախ պարտավորեցման և գործողության կատարման հայցի տարբերակման խնդիր է առաջանում: Օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործողության կատարման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել կատարելու որոշակի գործողություններ կամ ձեռնպահ մնալու այնպիսի գործողություններից, որոնք ուղղված չեն վարչական ակտի ընդունմանը: Այս երկու հայցատեսակների հասկացությունների համադրման արդյունքում ակնհայտ է դառնում, թե որն է դրանց տարբերությունը: Գործողության կատարման հայցի դեպքում հայցվորի նպատակը ոչ թե վարչական ակտի ընդունումն է, այլ վարչական մարմնի կողմից որևէ գործողության կատարումը կամ դրանից ձեռնպահ մնալը:

Գործողության կատարման հայցի դեպքում միշտ պետք է ստուգել, թե արդյոք հայցվող գործողության կատարման համար նախապես անհրաժեշտ չէ վարչական ակտ ընդունել (օրինակ՝ որոշակի գումար վճարելու վերաբերյալ որոշման ընդունում): Եթե վարչական ակտի ընդունումն անհրաժեշտ է, ապա պետք է ներկայացնել ոչ թե գործողության կատարման, այլ պարտավորեցման հայց<sup>3</sup>:

Օրենսգրքով նախատեսված վերջին հայցատեսակը ճանաչման հայցն է, որն իր հերթին ունի 3 ենթատեսակ՝

1. Ճանաչման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ճանաչել որևէ իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը, եթե նա չի կարող հայց ներկայացնել Օրենսգրքի 66-68-րդ հոդվածներին համապատասխան (հոդված 69, մաս 1).

2. Ճանաչման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ճանաչել վարչական ակտի առ ոչինչ լինելը (հոդված 69, մաս 2).

---

<sup>2</sup> Իրավաբանական գրականության մեջ դա անվանվում է իրավական ֆիկցիա:

<sup>3</sup> Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունք: Ընդհ. խմբ. Վ. Պողոսյան և Ռ. Ռուբեյ, Երևան, 2011, էջ 386-387:

3. Ճանաչման հայցով հայցվորը կարող է պահանջել ոչ իրավաչափ ճանաչել այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող միջամտող վարչական ակտը կամ կատարմամբ կամ որևէ այլ կերպ իրեն սպառնալից գործողությունը կամ անգործությունը, եթե հայցվորն արդարացիորեն շահագրգռված է ակտը կամ գործողությունը կամ անգործությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու մեջ, այսինքն՝

1) առկա է նմանատիպ իրավիճակում նմանատիպ միջամտող վարչական ակտ կրկին ընդունելու կամ գործողություն կրկին կատարելու վտանգ.

2) հայցվորը մտադիր է պահանջել գույքային վնասի հատուցում, կամ

3) դա նպատակ է հետապնդում վերականգնելու հայցվորի պատիվը, արժանապատվությունը կամ գործարար համբավը:

Ճանաչման հայցի առաջին ենթատեսակի թույլատրելիության կարևորագույն նախապայմանը հայցի մյուս բոլոր տեսակների ներկայացման հնարավորության բացակայությունն է: Այս հայցատեսակի վերաբերյալ հետաքրքիր դիրքորոշումներ է արտահայտել Գերմանիայի դաշնային վարչական դատարանը: Այսպես, իրավահարաբերության առկայությունը կամ բացակայությունը ճանաչելու վերաբերյալ հարցը թույլատրելի է այն դեպքում, երբ հանրային իրավունքի որևէ նորմի հիման վրա կոնկրետ փաստական իրավիճակից բխում է մեկ անձի իրավահարաբերության մեկ այլ անձի կամ առարկայի առնչությամբ և կողմերի միջև առկա է վեճ այն մասին, թե նրանցից ով ինչ իրավունքներ կամ պարտականություններ ունի<sup>4</sup>: Խոսքը վերաբերում է կոնկրետ իրավական հարցերին, նման դեպքերում հայցվորը ցանկանում է դատարանից ստանալ իր և վարչական մարմնի միջև վիճելի իրավական հարցի պատասխանը: Նման իրավիճակ է, օրինակ, այն դեպքը, երբ քաղաքացու և վարչական մարմնի համար վիճահարույց են առանձին իրավունքներ և պարտականություններ, որոնք բխում են իրավունքի նորմերից<sup>5</sup>:

Ճանաչման հայցերից թերևս ամենաառանձնահատուկը վերոնշյալ երրորդ ենթատեսակն է: Վերջինս մի կարևոր հատկանիշ ունի, որով տարբերվում է ոչ միայն ճանաչման հայցի, այլև ընդհանրապես հայցի մյուս բոլոր տեսակներից: Այդ տարբերակիչ հատկանիշը

<sup>4</sup> BVerwGE 100, 262, 264:

<sup>5</sup> Detterbeck, Allgemeines Verwaltungsrecht mit Verwaltungsprozessrecht, կետ 1395:

վերջինիս օբյեկտը հասցեատիրոջ համար այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող (սպառված) վարչական ակտերը և գործողություններն ու անգործությունն են: Նման դեպքերում վիճարկման կամ գործողության կատարման հայց ներկայացնելն անթույլատրելի է, քանի որ առկա չէ վիճարկման ենթակա վարչական ակտը կամ գործողությունը: Միննույն ժամանակ, հնարավոր են դեպքեր, որ հայցվորը շահագրգռված լինի դրանց ոչ իրավաչափ ճանաչման մեջ: Հենց դա հաշվի առնելով՝ օրենսդիրը նախատեսել է 3 նախադրյալ, որոնց առկայության դեպքում հայցվորն իրավունք է ձեռք բերում ներկայացնելու անգամ սպառված վարչական ակտը, գործողությունը կամ անգործությունը ոչ իրավաչափ ճանաչելու պահանջ:

Օրենսդիրը վարչական ակտերի դեպքում օգտագործում է այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող տերմինը, իսկ գործողության կամ անգործության դեպքում կատարմամբ կամ այլ կերպ իրեն սպառած տերմինը, դրանց բովանդակությունը, ըստ էության, նույնն է<sup>6</sup>: Այս ձևակերպումից հետևում է, որ կատարում և սպառում տերմինները չեն նույնանում: Վարչական ակտը կարող է կատարված լինել, բայց դա դեռևս չի նշանակում, որ այն իրեն սպառել է: Այդ հասկացությունների տարբերակման հիմքում ընկած է այն, թե արդյոք տվյալ վարչական ակտը դեռևս կարող է վերացվել, թե ոչ, այսինքն՝ արդյոք շարունակվում է այդ ակտի միջամտությունը քաղաքացիների իրավունքներին: Օրինակ՝ եթե անձը վճարել է ճանապարհային ոստիկանության վարչական ակտով իր նկատմամբ նշանակված տուգանքը, այդ վարչական ակտը կատարվել է, սակայն դեռևս չի սպառել իրեն: Այս դեպքում անձը դեռևս կարող է այն վիճարկել՝ պահանջելով վերացնել այն ամբողջությամբ կամ մասամբ, և արդյունքում հետ ստանալ իր կողմից արդեն վճարված գումարը: Մինչդեռ, օրինակ, ցույցի ցրումը, որը բանավոր վարչական ակտ է, կատարվելու դեպքում սպառվում է, կորցնում է իր իրավաբանական ուժը, քանի որ դրա իրավական ներգործությունը դադարում է: Վարչական ակտը սպառվում է նաև, եթե լրացել է իր գործողության ժամկետը կամ վարչական մարմինը վերացրել է այն: Այսպիսով, վարչական ակտի, գործողության կամ անգործության կատարումը սպառման եղանակ է, սակայն ոչ միշտ է, որ այն հանգեցնում է դրանց սպառման:

---

<sup>6</sup> Հայաստանի Հանրապետության ընդհանուր վարչական իրավունք: Ընդհ. խմբ. Վ. Պողոսյան և Ռ. Ռուբել, Երևան, 2011, էջ 390:

Քննարկված յուրաքանչյուր հայցատեսակի համար Օրենսգիրքը սահմանում է հայցի ներկայացման հատուկ ժամկետներ: Այսպես՝ Օրենսգրքի 72-րդ հոդվածը սահմանում է հետևյալ ժամկետները՝

1. վիճարկման հայցի դեպքում՝ երկամսյա ժամկետում՝ վարչական ակտի ուժի մեջ մտնելու պահից.

2. պարտավորեցման հայցի դեպքում՝ երկամսյա ժամկետում՝ վարչական ակտի ընդունումը մերժելու մասին իրազեկվելու պահից.

3. գործողության կատարման հայցի դեպքում՝

ա. մեկամսյա ժամկետում՝ վարչական մարմնի կողմից գործողության կատարումը մերժելու մասին իրազեկվելու պահից,

բ. երկամսյա ժամկետում այն պահից, երբ լրացել է հայցվող գործողության կատարման համար սահմանված ժամկետը,

գ. եռամսյա ժամկետում այն պահից, երբ դիմում է ներկայացվել հայցվող գործողությունը կատարելու համար, եթե առկա չեն սույն կետի «ա» և «բ» ենթակետերով նախատեսված դեպքերը.

4. ճանաչման հայցի դեպքում՝

ա. անկախ ժամկետից՝ սույն օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 2-րդ մասում նշված գործերով,

բ. 5 տարվա ընթացքում՝ վարչական ակտն ուժը կորցնելու, գործողության կամ անգործության սպառվելու պահից՝ սույն օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 3-րդ մասով սահմանված գործերով,

գ. 5 տարվա ընթացքում՝ իրավահարաբերության ծագման կամ դադարման պահից՝ սույն օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված գործերով:

Հայցատեսակների վերլուծությունից բխում է, որ Օրենսգրքով նախատեսված գրեթե բոլոր հայցատեսակների դեպքում հայցվոր կարող է լինել ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձը, իսկ պատասխանող՝ վարչական մարմինը, քանի որ բոլոր հայցերով պահանջներն ուղղված են կամ վարչական մարմնի կողմից ընդունված վարչական ակտի վիճարկմանը (անվավեր, առաջինչ կամ ոչ իրավաչափ ճանաչմանը), կամ վարչական մարմնին վարչական ակտի ընդունման, որոշակի գործողության կատարման կամ գործողության կատարումից ձեռնպահ մնալուն պարտավորեցմանը: Թերևս միայն ճանաչման հայցի առաջին ենթատեսակի՝ որոշակի իրավահարաբերության առկայության կամ բացակայության ճանաչման պահանջի դեպքում է հնարավոր, որ հայցվորի դերում հանդես գա նաև վարչական մարմին-

նը: Այս բոլոր դեպքերում հայցվորը սահմանափակված է որոշակի ժամկետներով:

Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածը սահմանում է, թե ովքե՞ր, ո՞ր դեպքերում և ո՞ւմ դեմ կարող են դիմել վարչական դատարան: Նշված հոդվածի 2-րդ մասով նման իրավունք է տրված նաև վարչական մարմիններին կամ պաշտոնատար անձանց հետևյալ դեպքերում՝

1. ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձին վարչական պատասխանատվության ենթարկելու պահանջով, եթե օրենքով նախատեսված է, որ վարչական պատասխանատվության կարող է ենթարկել միայն դատարանը.

2. ֆիզիկական կամ իրավաբանական անձանց որոշակի իրավունքներից զրկելու կամ նրանց վրա որոշակի պարտականություններ դնելու պահանջով, եթե օրենքով դա վերապահված է դատարանին.

3. ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի՝ իրավասության վերաբերյալ վեճով, եթե այդ վեճը ենթակա չէ լուծման վերադատության կարգով:

Վերոշարադրյալից ակնհայտ է դառնում, որ Օրենսգիրքը մի կողմից իրավունք է տվել վարչական մարմիններին ու պաշտոնատար անձանց դիմելու վարչական դատարան, որոշակի անձի վրա որևէ պարտականություն դնելու պահանջով կամ նույնիսկ ընդդեմ մեկ այլ վարչական մարմնի, եթե առկա է իրավասության վերաբերյալ վեճ, իսկ մյուս կողմից չի նախատեսել նրանց այդ իրավունքի իրացման համար համապատասխան հայցատեսակ: Նշված պահանջները չեն տեղավորվում Օրենսգրքով նախատեսված ոչ մի հայցատեսակի շրջանակներում: Պրակտիկայում դատարաններն ընդունում են նման հայցերը և քննում դրանք՝ հիմնվելով Օրենսգրքի 3-րդ հոդվածով այդ անձանց համար սահմանված իրավունքի վրա: Հաշվի առնելով այն, որ նման դեպքերում առկա չէ որևէ հայցատեսակ, նման հայցերի համար, ըստ էության, սահմանված չեն նաև հայցի ներկայացման ժամկետներ: Արդյունքում անհավասար իրավիճակ է ստեղծվում ֆիզիկական ու իրավաբանական անձանց և վարչական մարմինների ու պաշտոնատար անձանց կողմից ներկայացվող հայցատեսակների միջև, քանի որ վերջիններիս դեպքում որևէ սահմանափակում ժամկետային և բովանդակային առումով առկա չէ:

Վարչական հայցերի դասակարգումը ոչ բոլոր երկրներին է հատուկ: Ուկրաինայի վարչական դատավարության օրենսգիրքը չի նախատեսում հայցի առանձին տեսակներ, այլ սահմանում է, որ հանրային իրավական հարաբերություններից բխող վեճերի դեպքում ներկայացվում է ընդհանուր հայց վեցամսյա ժամկետում սկսած այն օրվանից, երբ անձն իմացել է կամ կարող էր իմանալ իր իրավունքի խախտման մասին<sup>7</sup>:

Ռուսաստանի Դաշնության վարչական դատավարության օրենսգրքի նախագիծը<sup>8</sup> ևս հայցի տեսակներ չի նախատեսում, այլ թվարկում է, թե ինչպիսի պահանջներ կարող են ներկայացվել վարչական հայցի շրջանակներում, ընդ որում, այդ պահանջների ցանկը սպառիչ չէ: Այսպես՝ նախագծի 126-րդ հոդվածի համաձայն՝ վարչական հայցը կարող է պարունակել հետևյալ պահանջները՝

1. պատասխանողի կողմից ընդունված նորմատիվ իրավական ակտն ամբողջությամբ կամ մասնակի չգործող ճանաչելու վերաբերյալ:

2. պատասխանողի կողմից ընդունված որոշումը կամ կատարված գործողությունը (անգործությունը) ամբողջությամբ կամ մասնակի անօրինական ճանաչելու վերաբերյալ:

3. պատասխանողին որոշակի հարցի վերաբերյալ որոշում ընդունելուն կամ հայցվորի իրավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի խախտումների վերացմանն ուղղված գործողություններ կատարելուն պարտավորեցնելու վերաբերյալ:

4. պատասխանողին որոշակի գործողությունների կատարումից ձեռնպահ մնալուն պարտավորեցնելու վերաբերյալ:

5. պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմնի, դաշնային օրենքով պետական կամ այլ հանրային լիազորություններով օժտված այլ մարմինների, պաշտոնատար անձանց մոտ որոշակի հարցի լուծման լիազորությունների առկայության կամ բացակայության հաստատման վերաբերյալ:

Նույն հոդվածը սահմանում է նաև, որ վարչական հայցով կարող են ներկայացվել հանրային իրավահարաբերությունների ոլորտում ի-

---

<sup>7</sup> **Константий А.**, Сравнительно-правовой анализ видов исков в административном судопроизводстве Украины и зарубежных государств, журнал *Legea Si Viata*, сентябрь 2014, цд. 61-64. <http://www.legeasiviata.in.ua/archive/2014/9-2/17.pdf>

<sup>8</sup> Ընդունվել է առաջին ընթերցմամբ ՌԴ Պետական դումայի կողմից:

րավունքների, ազատությունների և օրինական շահերի պաշտպանությանն ուղղված այլ պահանջներ:

Վրաստանի վարչական դատավարության օրենսգիրքը հայցերի դասակարգման տեսանկյունից մոտ է Հայաստանի Օրենսգրքին: Նախատեսված են հայցի նույն 4 տեսակները, սակայն կան որոշակի տարբերություններ: Սկզբնապես վիճարկման հայցի շրջանակներում կարող էր ներկայացվել ինչպես վարչական ակտի անվավերության, այնպես էլ առոչինչ ճանաչելու պահանջ: 2005 թվականին կատարված փոփոխությունների արդյունքում վարչական ակտն առոչինչ ճանաչելու պահանջը կարող է ներկայացվել ճանաչման հայցի շրջանակներում, իսկ վիճարկման հայցի առարկան կարող է լինել ոչ միայն վարչական ակտի անվավերության, այլ նաև այն ուժը կորցրած ճանաչելու պահանջը<sup>9</sup>: Ճանաչման հայցն ունի ևս մեկ ենթատեսակ, այն է՝ որոշակի իրավունքի կամ իրավահարաբերության առկայության կամ բացակայության ճանաչման պահանջը, ընդ որում պետք է առկա լինի հայցվորի արդարացի շահը: Այս հայցատեսակը, ինչպես և Հայաստանում, չի կարող ներկայացվել, եթե հնարավորություն կա ներկայացնելու վիճարկման, պարտավորեցման կամ գործողության կատարման հայց:

Գերմանիայի վարչական դատավարության օրենսգիրքը ևս հայցի մի քանի տեսակներ է սահմանում, ընդ որում, որպես այդպիսին, օրենսգրքի 42-րդ և 43-րդ հոդվածները նախատեսում են 3 հայցատեսակ, սակայն օրենսգրքի մի շարք այլ դրույթներից ակնհայտ է դառնում և պրակտիկայում էլ այդպես է ընկալվում, որ իրականում գոյություն ունեն ևս մի քանի հայցատեսակ<sup>10</sup>: Օրենսգրքով հստակ նախատեսված են վիճարկման, պարտավորեցման և ճանաչման հայցերը: Վիճարկման հայցի առարկան վարչական ակտը վերացնելու պահանջն է, պարտավորեցման հայցի առարկան՝ վարչական մարմնին վարչական ակտ (որի ընդունումը մերժվել է կամ որը վարչական մարմինը չի ընդունել) ընդունելուն պարտավորեցնելու պահանջն է, իսկ ճանաչման հայցի առարկան՝ իրավահարաբերության առկայության կամ բացակայության, ինչպես նաև վարչական ակտն առո-

---

<sup>9</sup> Чантурия Л., Система и компетенция административных судов в Грузии. <http://refdb.ru/look/2552342.html>

<sup>10</sup> Loll D. und Schutt H., Das öffentliche Recht und Wirtschaftswissenschaftler. Ein klausurorientiertes Lehrbuch, 2004, էջ 48-50.

չինչ ճանաչելու պահանջն է: Օրենսգրքի մի շարք այլ հոդվածներից բխում է նաև հետևյալ հայցատեսակների գոյությունը՝ գործողության կատարման հայց, ինչպես նաև վարչական ակտը ոչ իրավաչափ ճանաչելու հայց:

Այսպիսով, վարչական հայցերի դասակարգման հարցում տարբեր երկրներում տարբեր մոտեցումներ են առկա, և թերևս դրանցից յուրաքանչյուրն էլ ունի իր թե՛ դրական, թե՛ բացասական կողմերը: Հայցերի դասակարգումն անհրաժեշտ է՝ հաշվի առնելով իրավահարաբերությունների բազմազանությունը և ինքնատիպությունը, ինչից ելնելով էլ Օրենսգրքը սահմանել է իրավահարաբերությունների ուժի խմբերի խմբերի համար հատուկ կարգավորումներ՝ կապված պահանջի ձևակերպման, հայցի ներկայացման ժամկետների, ապացուցման բեռի բաշխման հետ: Միաժամանակ, հայցի տեսակները սահմանելիս հաշվի չի առնվել բոլոր հնարավոր պահանջների ու իրավահարաբերությունների ծավալը, որոնք բխում են վարչական դատարան դիմելու իրավունք ունեցող անձանց և նրանց կողմից վարչական դատարան դիմելու պահանջների շրջանակից:

**Ани Чилингарян**

*Аспирант кафедры гражданского процесса ЕГУ*

## **ПРОБЛЕМЫ КЛАССИФИКАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ИСКОВ**

В статье обсуждается классификация административных исков, установленная в Административно-процессуальном кодексе Республики Армения. И предыдущий, и действующий Административно-процессуальный Кодекс предписывает 4 вида административных исков, каждый из которых имеет свои предметы, специальные сроки для предъявления иска.

Целью статьи является изучение правового регулирования видов иска и нескольких решений Кассационного Суда, для того, чтобы иметь лучшее представление о данном вопросе и выявить возможные пробелы действующего регулирования. Автор также обсуждает регулирование в нескольких других странах, в частности, в Германии, Грузии, Украине и России. Поскольку Германия была примером для Армении во время разработки Административно-процессуального



Кодекса и принимая во внимание опыт и судебную практику в Германии, автор изучает также позиции и мнения представленные в судебных решениях и в правовой доктрине.

**Ani Chilingaryan**

*PhD student of the YSU Chair of Civil Procedure*

## **PROBLEMS OF THE CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE ACTIONS**

The article discusses the classification of administrative actions stipulated in RA Administrative Procedure Code. Both the former and present Administrative Procedure Code stipulate 4 types of administrative actions, each of which have their own subject, specific terms for presenting the action.

This article aims to study the legal regulation of the types of actions and to present several decisions of RA Cassation Court to have a better understanding on the issue and to try to find out possible shortcomings of existing regulations. The author also discusses the regulation in several other countries, particularly, Germany, Ukraine, Georgia and Russia. Considering that Germany has served as an example for Armenia while drafting Administrative Procedure Code and the huge experience and judicial practice already existing in Germany, the author has studied also the positions and opinions expressed in judicial decisions and legal doctrine.

**Բանալի բառեր՝** վիճարկման հայց, պարտավորեցման հայց, գործողության կատարման հայց, ճանաչման հայց, վարչական ակտ, ոչ իրավաչափ ճանաչել, այլևս իրավաբանական ուժ չունեցող վարչական ակտ, սպառված գործողություն կամ անգործություն:

**Ключевые слова:** иск об оспаривании, иск о принуждении, иск о выполнении действия, иск о признании, административный акт, признать неправомерным, административный акт не имеющий юридическую силу, исчерпанное действие или бездействие.

**Key words:** rescissory action, obligatory action, action for the performance of a certain action, action for recognition, administrative act, to recognize unlawful, administrative act with no legal force, exhausted action or inaction.

**ԸՆԴԵՐՔՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԹՈՒՅԼՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ  
ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԸՍՏ ՀՀ ՕՐԵՆՍԴՐՈՒԹՅԱՆ**

Ընդերքը և դրանում առկա բնական ռեսուրսները երկրի ներուժի կարևորագույն բաղադրիչներ են և հանդիսանում են պետության սեփականությունը: Արագ զարգացող արդյունաբերության պայմաններում անհնար է պատկերացնել ժամանակակից տնտեսությունը առանց հանքարդյունաբերական ճյուղի: Օգտակար հանածոների արդյունահանումը, վերամշակումը, իրացումը և օգտագործումը բյուջեի գոյացման հիմնական գործոններից են:

Օգտակար հանածոների օգտագործելի և սպառվող լինելը առաջին պլան են մղվում շահագրգիռ անձանց և պետության հարաբերությունների պատշաճ իրավական կարգավորման խնդիրները: Հաշվի առնելով ընդերքի և դրանում առկա օգտակար հանածոների բացառիկ նշանակությունը՝ ընդերքի պահպանության և ռացիոնալ օգտագործման ապահովման հիմնական կազմակերպչաիրավական գործիքներից է համարվում ընդերքօգտագործման լիցենզավորումը<sup>2</sup>:

ՀՀ գործող օրենսդրության իմաստով էկոլոգիական թույլտվությունների ներքո պետք է հասկանալ շրջակա միջավայրի և դրա առանձին տարրերի վրա սահմանված որոշակի չափաքանակով բացասական ներգործություն ունենալու, ինչպես նաև առանձին բնական ռեսուրսների օգտագործման համար պետական լիազորված մարմնի կողմից տրված թույլտվությունները:

***Ի՞նչ է լիցենզավորումը:***

Մինչ ընդերքօգտագործման թույլտվությունների համակարգին անցնելը առաջին հերթին փորձենք բացահայտել ի՞նչ է իրենից ներկայացնում լիցենզավորումն ընդհանրապես:

Լիցենզավորումը տնտեսության վրա պետական կառավարման ներգործության ամենահզոր միջոցներից է: Այն տնտեսական գործունեության կառավարման և դրա նկատմամբ պետական վերահսկո-

<sup>1</sup> ԵՊՀ քաղաքացիական դատավարության ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. Գ. Թ., պրոֆեսոր Ա. Բ. Բսկոյան:

<sup>2</sup> Տե՛ս **Брянчук М. М.**, Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 2005, էջ 400:

դություն իրականացնելու ձևերից մեկն է, որի գլխավոր վարչաիրավական բնույթը թույլտվությունն է և որը կոչված է ապահովելու անձի, հասարակության և պետության անվտանգությունը<sup>3</sup>:

Լիցենզավորումը իրենից ներկայացնում է բարդ, բազմակողմանի սոցիալ-իրավական երևույթ, որը դիտվում է տարբեր կողմերից: Իրավաբանական գրականության մեջ փորձեր են արվում հստակեցնելու համար լիցենզավորման ինստիտուտի էությունը և իրավական բնույթը:

Իրավական դոկտրինայում գոյություն ունեն տարբեր պատկերացումներ լիցենզավորման բնույթի վերաբերյալ: Գիտնականների մեծամասնությունը այն կարծիքին է, որ լիցենզավորման իրավական բնույթի հիմքում ընկած է պետական կառավարման չափանիշը, եղանակը, մեթոդը, ձևը: Այսպես, Ա. Պ. Ալեխինը և Յ. Մ. Կոզլովը լիցենզավորումը դիտարկում են որպես կառավարման իրավական ձևերից մեկը, քանի որ լիցենզավորումը ձևակերպվում և իրականացվում է իրավական ակտի հիման վրա (լիցենզիա), որի ընդունմամբ առաջանում են վարչա-իրավական հարաբերություններ լիցենզավորվողի և գործադիր իշխանության մարմինների միջև<sup>4</sup>:

Ճ. Ա. Իոնովի կարծիքով, լիցենզավորումը հանդիսանում է ձեռնարկատիրական գործունեության լեգիտիմության հավաստման ձևերից մեկը<sup>5</sup>: Սույն տեսակետը շատ հաճախ է հանդիպում գրականության մեջ, քանզի այն հանգում է տնտեսվարող սուբյեկտի կոնկրետ տեսակի ձեռնարկատիրական գործունեության իրականացման համար լիազորությունների օրինականացման ճանաչմանը:

Այլ հեղինակներ լիցենզավորումը դիտարկում են որպես իրավակարգի պահպանության և հասարակության անվտանգության ապահովման միջոց, որը գործում է պետության կողմից քաղաքացուն կամ իրավաբանական անձին պետական մարմինների կողմից հսկողության ենթակա տնտեսական գործունեությամբ զբաղվելու համար

---

<sup>3</sup> Տե՛ս ՀՀ Վարչական իրավունք: Ուսումնական ձեռնարկ/ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Դանիելյանի.- Երևանի պետ. համալս. – ԵՊՀ. հրատ., 2012, էջ 289:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Алексин А. П., Кармолицкий А. Н., Козлов Ю. М.**, Административное право Российской Федерации. М., 1997թ.:

<sup>5</sup> Տե՛ս **Ионова Ж. А.**, Правовые проблемы легитимации предпринимательства// Государство и право. 1997. № 1, էջ 46:

արտոնագիր տալու ճանապարհով<sup>6</sup>:

Հարկ է նշել, որ մինչ վերջերս, մի շարք գիտնականներ նույնացնում էին լիցենզավորումը թույլատվական համակարգի հետ և կոչվում էր լիցենզավորման- թույլատվական: Խորհրդային վարչական իրավունքում թույլատվական համակարգի տակ հասկացվում էր կանոնների ամբողջություն, արտադրության ընթացակարգի կարգավորում, որոնք կանոնակարգում են որոշ ապրանքների և նյութերի փոխադրումը, արտադրության կարգը, ձեռքբերումը, օգտագործումը, վաճառքը, ինչպես նաև որոշ ձեռնարկությունների բացումը և շահագործումը<sup>7</sup>:

Իրավաբանական գրականությունում լիցենզավորման-թույլատվական համակարգը դիտարկվում էր երկու ասպեկտով՝ լայն և նեղ: Ա. Բոգդանովի համոզմամբ լիցենզավորման թույլատվական համակարգը լայն առումով դիտվում էր որպես լիազոր պետական մարմինների կառավարչական ազդեցության օբյեկտ, որոշակի հասարակական հարաբերությունների ամբողջություն, որոնք ծավալվում են որոշակի իրավական ինստիտուտների և նորմերի իրացման հետևանքով<sup>8</sup>:

Ա. Բ. Գորմախի կարծիքով լիցենզավորման-թույլատվական համակարգը նեղ առումով իր մեջ ներառում է հասարակական միայն որոշ հարաբերությունների ամբողջություն, որոնք իրականացվում են պետական մարմինների կողմից և կազմում են որոշակի ապրանքների և նյութերի ձեռքբերման, փոխադրման, օգտագործման և բաշխման կարգը, ինչպես նաև որոշ ձեռնարկությունների, կազմակերպությունների բացում և շահագործում քաղաքացիների, հասարակության անվտանգության ապահովման և հասարակական կարգի պաշտպանության նպատակով<sup>9</sup>:

Ա. Բոգանովը նշում է, որ ժամանակակից պայմաններում, երբ լիցենզավորման ենթակա են բավական մեծ քանակի ձեռնարկատի-

---

<sup>6</sup> См' u **Бельский К. С., Елисеев Б. П., Кучеров И. И.**, О системе специальных методов полицейской деятельности//Государство и право. 2003. № 4, էջ 16:

<sup>7</sup> См' u Советское административное право. Управление в области административно-политической деятельности. М., 1978 ր.:

<sup>8</sup> См' u **Багдавов А.**, «О правовой природе лицензирования» <http://www.jourclub.ru/32/498/>

<sup>9</sup> **Гормах А. Б.**, Правовые и организационные основы деятельности милиции общественной безопасности по осуществлению лицензионно-разрешительной работы. Дисс. ...канд. юрид. наук. М., 1998.

րական գործունեության տեսակներ, ինչպես նաև գործունեության տեսակներ, որոնք կապված չեն շահույթ ստանալու հետ, չի կարելի լիցենզավորման համակարգը նույնացնել թույլատվականի հետ, քանի որ դա կհանգեցնի իրավական հակասությունների<sup>10</sup>:

Այսպես «Լիցենզավորման մասին» ՀՀ օրենքի<sup>11</sup> 3-րդ հոդվածի համաձայն լիցենզիան լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակով զբաղվելու իրավունքը հաստատող պաշտոնական թույլտվություն է, ինչպես նաև այդ իրավունքը հաստատող փաստաթուղթ: *Փաստորեն Օրենքը նույնացնում է լիցենզավորում և թույլտվություն հասկացությունները:*

ՀՀ Սահմանադրության<sup>12</sup> 33.2 հոդվածը ամրագրում է, որ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում, պարտավոր է անձամբ և այլոց հետ համատեղ պահպանել և բարելավել շրջակա միջավայրը: Այս դրույթի իրականացումը երաշխավորվում է նաև տարբեր գործունեությունների լիցենզավորմամբ՝ ջրօգտագործման, անտառօգտագործման, ընդերքօգտագործման և այլն:

Տվյալ լիցենզիաների ստացումը և դրանց պահանջներին համապատասխանությունը նշված դեպքերում իրենից ներկայացնում է յուրաքանչյուրի առողջ և բարեկեցիկ միջավայրում ապրելու իրավունքի իրացման պայմաններից մեկը, իսկ այդ պայմանների անհամապատասխանությունը կախված հանրության համար վտանգավորության աստիճանից՝ որակավորվում է որպես վարչական իրավախախտում կամ հանցագործություն:

Ընդերքի տրամադրումն օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով թույլատրվում է միայն դրանում պարունակվող պաշարների վերաբերյալ տեղեկությունների արժանահավատության ընդերքաբանական փորձաքննությունից և ուսումնասիրված ու գնահատված պաշարների քանակը և որակը սահմանված կարգով հաստատվելուց հետո: Սա նշանակում է, որ թույլտվության ստացման գործընթացին նախորդում է փորձաքննության փուլը: «Շրջակա մի-

<sup>10</sup> St' u Багданов А., «О правовой природе лицензирования» <http://www.jourclub.ru/32/498/>

<sup>11</sup> Ընդունվել է 30.05.2001 թ., ուժի մեջ է մտել 08.08.2001 թ., ՀՀՊՏ 2001.08.08/26(158) Հոդ. 581:

<sup>12</sup> Ընդունվել է 27.11.2005 թ., ուժի մեջ է մտել 05.12.2005 թ., ՀՀՊՏ 2005.12.05/ Հատուկ թողարկում Հոդ. 1426:

ջավայրի մասին ազդեցության գնահատման և փորձաքննության» մասին ՀՀ օրենքը<sup>13</sup> տալիս է փորձաքննության հասկացությունը: Ըստ օրենքի փորձաքննությունը հիմնադրությամբ փաստաթղթի, նախատեսվող գործունեության հայտի և շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության գնահատման հաշվետվության ուսումնասիրության և վերլուծության արդյունքում դրանց թույլատրելիության վերաբերյալ պետական փորձաքննական եզրակացություն տալու գործընթաց է:

***Ընդերքօգտագործման լիցենզավորում:***

Որպես իրավական պահպանության օբյեկտ ընդերքը երկրակեղևի մաս է, որը տեղակայված է հողաշերտից ներքև, իսկ հողաշերտի բացակայության դեպքում երկրի մակերևույթի, ջրավազանների և ջրահոսքերի հատակից ներքև՝ մինչև աշխարհագրական ուսումնասիրությունների և յուրացման համար հասանելի խորություն<sup>14</sup>: Ընդերքի օրենսդրական հասկացությունը տրվում է Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգրքի 3-րդ հոդվածում, որի համաձայն՝ *«ընդերքը՝ հողածածկույթից ներքև, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ երկրի մակերևույթից, ջրավազանների կամ ջրհոսքերի հատակից ներքև՝ ըստ խորության տեղադրված երկրակեղևի մաս է, որը մատչելի է ընդերքօգտագործման համար»:*

Ինչպես ցանկացած բնական ռեսուրսի, այնպես էլ ընդերքի իրավական ռեժիմը սահմանող նորմերը կարգավորում են երկու խումբ հասարակական հարաբերություններ՝ ընդերքի օգտագործման և պահպանության:

Ընդերքօգտագործման իրավունքը համապատասխան ընդերքօգտագործման համաձայնությունով կամ թույլտվությունով, ծրագրով կամ նախագծով, ընդերքօգտագործման պայմանագրով, լեռնահատկացման ակտով հավաստվող՝ ընդերքի որոշակի տեղամասի երկրաբանական ուսումնասիրության կամ օգտակար հանածոների արդյունահանման բացառիկ իրավունքն է:

Ընդերքօգտագործման իրավունքի պատմությանը հայտնի են օգտագործման երեք հիմնական ձև. 1) օգտակար հանածոների արդյունահանում, 2) երկրաբանական ուսումնասիրություններ, 3) օգտակար հանածոների արդյունահանման հետ չկապված նպատակներով ըն-

<sup>13</sup> Ընդունվել է 21.06.2014 թ., ուժի մեջ է մտել 09.08.2014 թ., ՀՀՊՏ 2014.07.30/41(1054) Հոդ.636:

<sup>14</sup> Տե՛ս **Ерофеев Б. В.**, Экологическое право., М., 2006 г. էջ 217:

դերքաօգտագործում:

Ընդերքօգտագործման յուրաքանչյուր ձևի իրականացման իրավունքի ձեռքբերման և իրացման վերաբերյալ հիմնական օրենսդրական պահանջներից է լիցենզավորումը (թույլտվության տրամադրումը):

Ընդերքի օգտագործման և պահպանության հարաբերությունները կարգավորվում են Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգրքով: ՀՀ-ն ընդունել է երեք օրենսգիրք 1992թ.<sup>15</sup>, 2002 թ.<sup>16</sup>. և ներկայիս գործող 2011<sup>17</sup> թվականի Ընդերքի մասին օրենսգիրքը: Օրենսգրքերից յուրաքանչյուրի ընդունմամբ լիցենզիաների/թույլտվությունների տրամադրման կարգի վերաբերյալ եղել են մի շարք փոփոխություններ:

Այժմ փորձենք վերը նշված երեք օրենսգրքերի լույսի ներքո ներկայացնել ընդերքօգտագործման թույլտվությունների համակարգը Հայաստանի Հանրապետությունում:

**1992** թվականին ՀՀ Գերագույն խորհրդի կողմից ընդունված օրենսգրքում ամրագրված էր, որ ընդերքի շահագործումը վճարովի էր և իրականացվում էր ըստ արտոնագրի (թույլտվություն) և համաձայն պայմանագրի (հոդված 10):

Օգտակար հանածոների արդյունահանման համար ընդերքը օգտագործման էր տրվում ընդերքի օգտագործման և պահպանության բնագավառում հատկապես լիազորված պետական մարմինների միջոցով, որոնք տալիս էին թույլտվություն (արտոնագիր):

Տրված թույլտվությունները (արտոնագրերը) ընդերքից օգտվողի և հատկապես լիազորված մարմնի միջև սահմանված կարգով պայմանագիր կնքելու հիմք էին հանդիսանում (հոդված 10):

Որպես կանոն, ընդերքից օգտվելը ժամկետային էր և որոշվում էր արտոնագրի հիման վրա կազմվող համապատասխան պայմանագրով: Իսկ օգտակար հանածոների արդյունահանման հետ չկապված ընդերքօգտագործումը կարող էր լինել անժամկետ (հոդված 11):

Իսկ ինչ վերաբերում էր երկրաբանական-հետախուզական աշխատանքներին, որոնք պահանջում էին անցնել լեռնային փորվածք-

---

<sup>15</sup> Ընդունվել է 19.03.1992 թ., ուժը կորցրել է 21.12.2002 թ., ՀՀԳԽՏ 1992/6(1010) 31.03.92

<sup>16</sup> Ընդունվել է 06.11.2002 թ., ուժը կորցրել է 01.01.2012 թ., ՀՀՊՏ 2002.12.11/54(229) Հոդ. 1268:

<sup>17</sup> Ընդունվել է 28.11.2011 թ., ուժի մեջ է մտել 01.01.2012 թ., ՀՀՊՏ 2011.12.21/69(872) Հոդ. 1661:

ներ ու հորատանցքեր կամ սահմանված էին հատուկ ցանկով, թույլատրվում էին միայն լիազորված մարմնի կողմից՝ համապատասխան արտոնագիր ստանալուց հետո. երկրաբանական այլ ուսումնասիրությունների դեպքում արտոնագիր չէր պահանջվում (հոդված 21):

Ստորերկրյա կառույցների շինարարության ու շահագործման համար օգտակար հանածոների արդյունահանման հետ չկապված նպատակներով ընդերքի օգտագործումը կատարվում էր հատուկ նախագծով, որոնք հաստատվում էին ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով (հոդված 35): Բացառիկ դեպքերում հատուկ պահանջների ու պայմանների պահպանմամբ՝ վնասակար նյութերը և արտադրության թափոնները թաղելու, կեղտաջրերը թափելու համար թույլատրվում էր ընդերքի օգտագործում:

Վերը շարադրվածից կարելի է ենթադրել, որ թույլտվությունների (արտոնագրերի) տրամադրման կազմ թերի էր կարգավորված: Թույլտվության տրամադրման ժամկետները հստակ արտացոլված չէին օրենսգրքում, որը և հանգեցնում էր իրավախախտումների:

2002 թվականին ընդունված «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգիրքը ի տարբերություն նախորդի անահամեմատ հստակ էր սահմանում ընդերքօգտագործման ձևերից յուրաքանչյուրի լիցենզիաների/թույլտվությունների տրամադրման կարգը:

Միաժամանակ գործում էր Ընդերքն օգտակար հանածոների շահագործման նպատակով ուսումնասիրության և արդյունահանման համար տրամադրելու (կոնցեսիայի) մասին ՀՀ օրենքը<sup>18</sup>, որը սահմանում էր ՀՀ տարածքում ընդերքի ուսումնասիրության և կամ օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով տրամադրելու կարգը, ինչպես նաև կարգավորում էր հանքային իրավունքների շուրջ ծագող իրավահարաբերությունները (հոդված 1):

Ըստ օրենքի 10-րդ հոդվածի Հայաստանի Հանրապետության տարածքում երկրաբանահետախուզական աշխատանքների որոշ տեսակների կատարումը, օգտակար հանածոների հանքավայրերի շահագործումը, ստորերկրյա կառույցների շինարարությունն ու շահագործումը ենթակա էր լիցենզավորման:

Ընդերքն օգտակար հանածոների շահագործման նպատակով ու-

---

<sup>18</sup> Ընդունվել է 05.11.2002 թ., ուժը կորցրել է 01.01.2012 թ., ՀՀՊՏ 2002.11.29/52(227) Հոդ.1216:



սումնասիրության և արդյունահանման համար տրամադրելու (կոնցեսիայի) մասին ՀՀ օրենքում ամրագրում էր հանքարդյունահանման լիցենզիան, հանքարդյունահանման հատուկ լիցենզիան, ուսումնասիրության լիցենզիան, ուսումնասիրության հատուկ լիցենզիան, ինչպես նաև առանց լիցենզավորման (թույլտվության) հիման վրա հանքարդյունահանման իրականացումը:

Այսպիսով, հանքարդյունահանման լիցենզիան իրենից ներկայացնում էր գրավոր թույլտվություն, որն իրավունք էր տալիս ընդերքի որոշակի տեղամասում իրականացնել հանքարդյունահանում: Այն տրամադրվում էր 12 տարին չգերազանցող ժամկետով (հոդված 3):

Հանքարդյունահանման հատուկ լիցենզիան նույնպես գրավոր թույլտվություն էր ընդերքի որոշակի տեղամասում հանքարդյունահանում իրականացնելու իրավունքի վերաբերյալ, սակայն ի տարբերություն հանքարդյունահանման լիցենզիայի տրամադրվում էր ավելի քան 12 տարով, բայց 25 տարին չգերազանցող ժամկետով:

Ի տարբերություն ուսումնասիրության լիցենզիայի, որը տրամադրվում էր 3 տարին չգերազանցող ժամկետով և իրենից ներկայացնում էր գրավոր թույլտվություն ընդերքի որոշակի տեղամասում իրականացնելու ընդերքի ուսումնասիրություն, ուսումնասիրության հատուկ թույլտվությունը տրվում էր ավելի քան 3 տարով, բայց 5 տարին չգերազանցող ժամկետով (հոդված 3):

Օրենքի 54-րդ հոդվածը սահմանում էր դեպքեր, երբ հանքարդյունահանումը իրականացվում էր առանց լիցենզիայի՝ թույլտվության հիման վրա: Լիցենզիա չէր պահանջվում առաջինը, եթե արդյունահանվելու էին ընդհանուր տարածում ունեցող օգտակար հանածոներ ՀՀ կառավարության սահմանած տեղական նշանակության հանքավայրերից և երկրորդ՝ հանքարդյունահանումն իրականացվելու էր միայն բաց եղանակով, մինչև 2 մետր արդյունահանվող շերտի հզորությամբ՝ առանց հորատապայթեցման աշխատանքների:

Վերը նշված պայմանները բավարարող և օրենքին համապատասխան բովանդակության լիազոր մարմին դիմում ներկայացնելու դեպքում դիմումատուին օրենքով սահմանված կարգով դիմումատուին անժամկետ տրվում է հանքարդյունահանում իրականացնելու գրավոր թույլտվություն:

Այսպես, 2002 թ. օրենսգիրքը նախատեսում էր և՛ լիցենզավորում և՛ թույլտվություն հասկացությունները: Կարծում ենք, որ նման բար-

դացված ընթացակարգը խոչընդոտ էր հանդիսանում ընդերքօգտագործման իրավունքի լիարժեք իրականացման համար. առաջ էր գալիս օրենսդրության հստակեցման անհրաժեշտությունը, որի փորձը արվեց 2011 թ. նոր օրենսդրության ընդունմամբ:

Երկրի տնտեսական զարգացումը ընդերքօգտագործման ոլորտում պահանջեց նոր իրավական կարգավորում, որը և արտացոլվեց 2011 թվականին ընդունված Ընդերքի մասին ՀՀ նոր օրենսգրքում: Այս օրենսգրքի ընդունմամբ, ըստ էության, վերանայվեց կարևոր խնդիրներից մեկը. ընդերքօգտագործման իրավունքի տրամադրման պարզեցումը:

Ընդերքի մասին նոր օրենսգիրքը համապատասխանացվել է լավագույն միջազգային փորձին՝ նոր ֆիսկալ քաղաքականության ներդրմամբ, ընդերքօգտագործման նախագծերի տեխնիկա-տեխնոլոգիական պետական փորձաքննության համակարգի ստեղծմամբ՝ ընդերքի լիարժեք և արդյունավետ օգտագործման նպատակով:

ՀՀ-ում մինչև 2011 թվականը գործող Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգիրքը նախատեսում էր օգտագործման երեք հիմնական ձև, մինչդեռ գործող օրենսգրքի 19-րդ հոդվածի համաձայն՝ ընդերքը կարող է օգտագործվել. 1) երկրաբանական ուսումնասիրությունների նպատակով, 2) օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով: Օրենսգրքի այս թվարկման մեջ բացակայում է օգտագործման 3-րդ ձևը: Սակայն Օրենսգրքի 1-ին հոդվածի 5-րդ մասը սահմանում է, որ քաղաքաշինական օբյեկտների այդ թվում՝ ամբողջությամբ կամ մասնակի ստորերկրյա նախագծման, ինժեներաերկրաբանական ուսումնասիրությունների և կառուցապատման հետ կապված ընդերքօգտագործման հարաբերությունները սահմանվում են «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքով և դրանց կիրառումն ապահովող իրավական ակտերով: Այս կարգավորումից հետևում է, որ Ընդերքի մասին օրենսգիրքը նախատեսում է օգտագործման երրորդ ձևը, սակայն դրա կարգավորումն իրականացվում է ոչ թե ընդերքի մասին օրենսգրքով, այլ քաղաքաշինական օրենսդրությամբ:

Ընդերքօգտագործումը ստորերկրյա կառուցների շինարարության նպատակով չի ենթադրում բացառապես քաղաքաշինական գործունեության իրականացում, հետևաբար այն չի կարող կարգավորվել միայն «Քաղաքաշինության մասին» ՀՀ օրենքով: Այս դեպքում գերակա նշանակությունը տրվում է ընդերքի ոլորտի օրենսդրությանը՝ իր

առանձնահատկություններով:

Ստորև կքննարկենք ընդերքօգտագործման յուրաքանչյուր ձևի իրականացման իրավունքի ձեռքբերման և իրացման վերաբերյալ հիմնական օրենսդրական պահանջները:

### ***Երկրաբանական ուսումնասիրությունների իրավունք***

Երկրաբանական ուսումնասիրություններն ընդերքի երկրաբանական աշխատանքների համալիր է, որի նպատակն է ուսումնասիրել երկրակեղևի կառուցվածքը, ապարների առաջացման պայմանները, արտածին երկրաբանական պրոցեսները, հրաբխային գործունեությունը, ինչպես նաև հայտնաբերել ու գնահատել օգտակար հանածոների պաշարները (հոդված 3, կետ 2):

Ընդերքի մասին ՀՀ օրենսգրքի 4-րդ գլուխը սահմանում է իրավունքի ձեռքբերման կարգը: Այդ ընթացակարգը որոշակիորեն տարբերվում է երկրաբանական ուսումնասիրության նպատակից: Դրանք երկուսն են՝ 1) օգտակար հանածոների արդյունահանման և 2) այլ նպատակներով ընդերքի երկրաբանական ուսումնասիրության իրականացում:

Անկախ երկրաբանական ուսումնասիրության նպատակից՝ ուսումնասիրության իրականացման մտադրություն ունեցող սուբյեկտները որպես լիազորված մարմին պետք է ներկայացնեն դիմում և ուսումնասիրության աշխատանքների ծրագիր: Վերջինը սահմանում է ուսումնասիրության աշխատանքների ենթադրյալ ժամկետները, մեթոդները, միջոցները, ծավալները և այլն: Դրան պետք է կցվեն նաև անհրաժեշտ քարտեզագրական նյութեր, շրջակա միջավայրի վրա ազդեցության նախնական գնահատականը (հոդված 39, կետ 1,2): Օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով երկրաբանական ուսումնասիրությունների հայտի վերաբերյալ դրական որոշման դեպքում տրամադրվում է **թույլվություն** և կնքվում է համապատասխան պայամանագիր (հոդված 32, կետ 4): Այլ նպատակով երկրաբանական ուսումնասիրություններ իրականացնելիս թույլտվության փոխարեն տրամադրվում է **համաձայնություն** և կնքվում է պայամանագիր (հոդված 32, կետ 3): Համաձայնության և թույլտվության բովանդակության օրենսդրական կարագավորման համեմատությունից հետևում է, որ դրանցով սահմանվող իրավական ռեժիմները միմյանցից գրեթե չեն տարբերվում: Ինչպես թույլտվությունում, այնպես էլ համաձայնությունում պետք է նշվեն՝ 1) համաձայնության կամ

թույլտվության հերթական համարը, տրման տարին, ամիսը, ամսաթիվը և գործողության ժամկետը, 2) ընդերքի տեղամասի ծայրակետերի կոորդինատները՝ միասնական կոորդինատային համակարգով, 3) ուսումնասիրության նպատակը: Միայն օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով ուսումնասիրություն իրականացնելիս պետք է թույլտվությունում նշվի նաև *օգտակար հանածոյի անվանումը* (հոդված 34, 37):

Օգտակար հանածոյի արդյունահանման նպատակով ընդերքի *երկրաբանական ուսումնասիրության թույլտվությունը* տրվում է 3 տարին չգերազանցող ժամկետով: Այն ընդերքօգտագործողի ներկայացրած դիմումի հիման վրա կարող է երկարաձգվել միայնց հաջորդող 3 ժամանակահատվածի համար՝ յուրաքանչյուր անգամ 2 տարուց ոչ ավելի ժամկետով (հոդված 42, կետ 1): Թույլտվության գործողության ժամկետը օգտակար հանածոյի պաշարների հաստատումից հետո կարող է երկարաձգվել ևս 1 տարով՝ հանքարդյունահանման նախագիծը կազմելու համար (հոդված 2): Ժամկետի երկարացման համար անհրաժեշտ է օրենքի պահանջներին համապատասխան ներկայացնել դիմում, ըստ որի թույլտվության ժամկետը երկարաձգվում է ոչ ավել, քան խնդրարկվող ժամկետով (հոդված 6):

Ինչ վերաբերում է թույլտվության գործողության ժամկետի երկարաձգումն մերժմանը, ապա դա լինում է, եթե. 1) ընդերքօգտագործման իրավունքի երկարաձգումը պայմանավորված է ընդերքօգտագործողի կողմից պայմանագրային պարտավորությունների կատարման խախտմամբ, 2) ընդերքօգտագործողն ուսումնասիրության արդյունքների հիման վրա առանձնացված ոչ հեռանկարային տեղամասերից հրաժարում չի նախատեսում, ինչը չի կարող լինել պակաս, քան նախապես հաստատված տեղամասի կեսը (հոդված 42, կետ 4):

### ***Օգտակար հանածոների արդյունահանման իրավունք***

Օգտակար հանածոյի արդյունահանումը օգտակար հանածոյի հանքավայրերից դուրսբերմանն ու դրանց մեջ պարփակված օգտակար բաղադրիչների կորզմանն ուղղված աշխատանքների համալիր է (հոդված 3, կետ 17):

Օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակով ընդերքի օգտագործումն իրականացվում է պետական լիազոր մարմնի տրամադրած *թույլտվության* հիման վրա: Վերջինիս կցվում են հանքարդյունահանման պայմանագիրը, լեռնահատկացման ակտերը,

համապատասխան փորձաքննություններ անցած օգտակար հանաժողի արդյունահանման նախագիծը, դրանք թույլտվության անքակտելի մասն են:

Օգտակար հանածոյի արդյունահանման թույլտվությունը տրվում է հանքավայրի շահագործման ողջ ժամկետով, բայց ոչ ավելի քան 50 տարի: Այն հաշվարկվում է տվյալ հանքավայրի օգտակար հանածոների արդյունահանման տեխնիկատնտեսական ցուցանիշների հիման վրա (հոդված 55, կետ 1):

Ընդերքի տեղամասի կամ դրա մի մասի նկատմամբ հանքարդյունահանման թույլտվության ժամկետը երկարաձգելու համար օգտակար հանածոյի արդյունահանման իրավունք ունեցող անձը կարող է ցանկացած ժամանակ դիմել լիազոր մարմնի: Մակայն դա պետք է լինի ոչ ուշ, քան օգտակար հանածոյի արդյունահանման թույլտվության գործողության ժամկետի ավարտից 6 ամիս առաջ (հոդված 55, կետ 2):

***Օգտակար հանածոների արդյունահանման հետ չկապված նպատակներով ընդերքօգտագործում***

Օգտակար հանածոների արդյունահանման հետ չկապված նպատակներով ընդերքից օգտվելու հիմնական ձևերն են՝

- 1) ստորերկրյա կառույցների շինարարություն.
- 2) տրանսպորտային ուղիների ստեղծում.
- 3) արտադրության թափոնների տեղադրում (ըստ 2002 թ. «Ընդերքի մասին» ՀՀ օրենսգրքի հոդված 30, կետ 2):

Քաղաքաշինության վերաբերյալ ՀՀ օրենսդրությամբ դեռևս չեն սահմանվել օգտակար հանածոների արդյունահանման հետ չկապված նպատակներով ընդերքից օգտվելու իրավական հիմքերը: Ընդերքի մասին ՀՀ նախակին օրենսգիրքը սահմանում էր նշված նպատակով ընդերքի օգտագործման իրավունքը հավաստող *լիցենզիայի հիմնական պայմանները*. ստորերկրյա կառույցի նպատակը, լիցենզիայի տրամադրման հիմքերը, աշխատանքների կատարման ժամանակացույցն ըստ փուլերի՝ շինարարական աշխատանքների սկիզբը և ավարտը, օգտագործման տրվող ընդերքի տեղամասի տարածական սահմանները և ընդերքից օգտվելու հետ կապված լեռնահատկացման սահմանները, կառույցի շահագործման և պահպանության հաշվարկային ժամկետները, ստորերկրյա կառույցների շահագործման հատուկ պահանջները և այլ պայմաններ (ըստ 2002 թ. «Ընդերքի

մասին» ՀՀ օրենսգրքի հոդված 35):

***Շրջակա միջավայրի աղտոտման համալիր կանխարգելման և հսկման կարգավորման (IPPC) համակարգ***

Էկոլոգիական թույլտվությունների համակարգի մասին խոսելիս հարկ է անդրադառնալ նաև դրա զարգացման տեսանկյունից, որը շրջակա միջավայրի աղտոտման համալիր կանխարգելման և հսկման կարգավորման (այսուհետ՝ IPPC) համակարգն է: Համապատասխան օրենքի ընդունումը նախատեսվում է 2015 թվականին: Նշված համակարգը փոխարինելու է բնօգտագործման և բնապահպանական թույլտվությունների գործող համակարգին՝ թույլտվությունների ստացման համար ներդնելով տնտեսվարողների համար առավել դյուրին «մեկ պատուհանի» սկզբունքը: IPPC համակարգի հիմնական առավելություններից են անհարկի վարչարարության կրճատումը, բոլոր բնապահպանական և բնառեսուրսային թույլտվությունների տրամադրումը միասնական ընթացակարգով առավելագույնը 240 օր ժամկետում<sup>19</sup>: IPPC-ի շրջանակներում անհրաժեշտ թույլտվությունները տրամադրվում են դրական փորձաքննական եզրակացություն ստանալուց հետո մինչև գործունեությունը փաստացի սկսելը:

ԵՄ-ում IPPC համակարգը (ներդրվել է «Աղտոտման համալիր կանխարգելման և հսկման կարգավորման մասին» Եվրոպայի խորհրդի 96/61/EC դիրեկտիվի<sup>20</sup> հիման վրա) գործում է 1996 թվականից և, ըստ էության, կազմում է տնտեսական գործունեության էկոլոգիական կարգավորման կենտրոնական տարրը: Այն իրենից ներկայացնում է թույլտվությունների տրամադրման համալիր ընթացակարգ տնտեսության առավել քան երեսուն ճյուղերի համար, ինչպես օրինակ՝ մետալուրգիան, հանքարդյունաբերությունը, քիմիական արդյունաբերությունը, թափոնների վերամշակումը և այլն: Այն հիմնվում է էկոլոգիական ստանդարտների միասնական համաեվրոպական համակարգի, ինչպես նաև լավագույն հասանելի տեխնոլոգիա-

---

<sup>19</sup> Տե՛ս ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի էկոլոգիական իրավունքի գիտաուսումնական կենտրոնի կայք՝ [http://www.elrc.yu.am/?page=news&id=154&type=5&language\\_id=1](http://www.elrc.yu.am/?page=news&id=154&type=5&language_id=1) 22.08.2013 թ. դրությամբ:

<sup>20</sup> Տե՛ս OJ L 257, 10.10.1996, p. 26-40:

ների ներդրման խրախուսման վրա<sup>21</sup>:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոշարադրյալը կարող ենք արձանագրել, որ Հնդերքի մասին նոր օրենսգրքի ընդունումը ուղղված էր ընդերքօգտագործման ոլորտում առկա գործընթացների կանոնակարգմանը: Դա վկայում է ընդերքօգտագործման ձևերի և դրանց իրականացման կարգի, ժամկետների հնարավորինս պարզեցման մասին, որը բխում էր երկրի տնտեսական, սոցիալական, բնապահպանական և այլ շահերից:

Բսկ ինչ վերաբերում է IPPC համակարգին, ապա, գտնում ենք, որ վերջինս թույլ կտա համալիր թույլտվությունների տրամադրման փուլում առավելագույնս համակողմանիորեն հաշվի առնել հնարավոր բացասական ազդեցությունները և մշակել դրանց կանխարգելման միջոցները, որոնք հիմնված կլինեն լավագույն հասանելի տեխնոլոգիաների ներդրման գաղափարի վրա:

**Лаура Петросянц**  
*Соискатель кафедры гражданско процесса ЕГУ*

## **СИСТЕМА ВЫДАЧИ РАЗРЕШЕНИЙ НЕДРОПОЛЬЗОВАНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ**

Статья посвящена системе выдачи разрешений недропользования в Республике Армения. В первую очередь оно фокусируется на концепции разрешений, как административно-правовой институт. Далее анализ переходит к выдаче конкретных разрешений недропользования в контексте предыдущих и действующего Кодекса о Недрах Республики Армения. Сделан сравнительно-правовой анализ указанного законодательства, подчеркивая недостатки и возможные решения. Обоснованные в статье перспективы развития могут способствовать усовершенствованию системы разрешений в сфере недропользования.

---

<sup>21</sup> St' u **Stefan Scheuer**. EU Environmental Policy Handbook: A Critical Analysis of EU Environmental Legislation. Brussels, 2005, էջ 177, 181:

Laura Petrossiantz  
*PhD student of the at the YSU Chair of Civil Procedure*

## MINING PERMIT SYSTEM UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

The article deals with the Mining Permit System of the Republic of Armenia. First of all it focuses on the concept of permit as an administrative instrument. Afterwards the analysis proceeds to the specific mining permits in the context of previous mining legislation and current Mining Code of RA. Parallels are made with the existing and former Mining Law emphasizing the gaps and possible solutions. Perspectives of development substantiated in the article will enable to make an permits system in the mining sphere more sound.

**Բանալի բառեր՝** ընդերքօգտագործման լիցենզիա, ընդերքօգտագործման թույլտվություն, օգտակար հանածոներ, ընդերքօգտագործման տեսակներ:

**Ключевые слова:** лицензия недропользования, разрешение недропользования, минералы, типы недропользования.

**Key words:** mining license, mining permit, minerals, types of mining.



**ՎՃՌԱԲԵԿ ԴԱՏԱՐԱՆԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ  
ՕՐԵՆՍԴԻՐԱԿԱՆ ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳՄԱՆ ՏԵՄԱԿԱՆ  
ԵՎ ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների հետ կապված տեսական և գործնական հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը պահանջում է նախ և առաջ անդրադառնալ վճռաբեկության՝ որպես դատական ակտերի վերանայման ձևի իրավական էությանը:

Վճռաբեկությունը՝ որպես դատական ակտերի վերանայման ձև առաջացել է 17-րդ դարի վերջերին և 18-րդ դարի սկզբին Ֆրանսիայում, այսպես կոչված, «մաքուր» վճռաբեկության ձևով (վճռաբեկության դասական մոդելը), որը ենթադրում է դատական ակտի վերանայում՝ սոսկ օրենքով սահմանված ձևական պահանջների, այն է՝ նյութական և դատավարական իրավունքի նորմերի պահպանման տեսանկյունից: Դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայումը դասական իմաստով չի ենթադրում գործի ըստ էության քննություն, այսինքն՝ գործով ձեռքբերված ապացույցների անմիջական հետազոտման արդյունքում գործի փաստական հանգամանքների վերլուծություն և գործի փաստական կողմի վերանայում: Բացի այդ, տեսական գրականության մեջ իբրև մաքուր կամ ձևական (ֆորմալ) վճռաբեկության բնութագրիչ գիծ առանձնացվում է դատական ակտը փոփոխելու լիազորության բացակայությունը և միայն դատական ակտը բեկանելու և գործը ստորադաս դատարան նոր քննության ուղարկելու կամ դատական ակտն անփոփոխ թողնելու հնարավորության առկայությունը: Հենց «վճռաբեկություն» եզրույթը ծագում է լատիներեն «cassatio» կամ ֆրանսերեն «casser» բառերից, որը թարգմանաբար նշանակում է կտրել, ջարդել, ոչնչացնել, այսինքն՝ բեկանել կամ չեղյալ հայտարարել ստորադաս դատարանի դատական ակտը<sup>2</sup>:

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ. Ս. Ղազինյան:

<sup>2</sup> Ավելի մանրամասն տե՛ս **Ղազինյան Գ. Ս.**, Քրեական դատավարության պատմական և արդի հիմնախնդիրները Հայաստանում, Եր., Երևանի համալս. հրատ., 2001, էջ 380, **Калмыков В. Б.** Кассационное производство в уголовном процессе: Проблемы теории и правоприменения. дисс.... канд. юрид. наук. Казань, 2010, էջ 11-40, **Сухова О. А.**, Кассационное обжалование судебных решений в Российском уголовном процессе. Дисс. ...канд. юрид. наук. Саранск. 2004. էջ 18-61:

«Մաքուր» վճռաբեկության ֆրանսիական մոդելը<sup>3</sup> մի շարք այլ երկրների դատական վերանայման համակարգում գոյություն ունեցող այս ինստիտուտի նախատիպն է: Սակայն այսօր որևէ երկրի դատական համակարգում դժվար է գտնել մաքուր ձևով պահպանված վճռաբեկության դասական մոդելը: Նահանջը մաքուր վճռաբեկությունից և խառը վճռաբեկության մոդելի ձևավորումը դրևստրվում է վճռաբեկ ատյանի գործունեության մեջ վերաքննության որոշակի տարրեր ներմուծելով: Վճռաբեկության խառը ձևի պայմաններում հնարավոր է դառնում վճռաբեկ ատյանի կողմից գործի էության մեջ որոշակիորեն խորանալը և ըստ այդմ նաև բողոքարկվող դատական ակտը փոփոխելը (նոր դատական ակտ կայացնելը)<sup>4</sup>:

Նահանջը մաքուր վճռաբեկությունից ունի իր օբյեկտիվ պատճառները: Իբրև այդպիսին շատ հաճախ նշվում են, օրինակ, մարդկային և նյութական ռեսուրսների դատավարական խնայողության խնդիրը<sup>5</sup>, իրավունքի և փաստի հարցերի հստակ տարանջատման անհնարինությունը, քանի որ գործի փաստական կողմին վերաբերող հարցերը ճնշող մեծամասնությամբ կարելի է վերաձևակերպել և ներկայացնել որպես իրավական խնդիր<sup>6</sup>:

Մաքուր վճռաբեկությունը, կարծում ենք, ավելի շատ և ավելի շուտ տեսական մոդել է, և գործնականում դրան բնորոշ բոլոր տարրերի հետևողական և անշեղ իրացումը դժվար է պատկերացնել: Դա որոշ դեպքերում կարող է նաև հանգեցնել ձևի անհարկի գերակայությանը բովանդակության նկատմամբ: Ուստի չափազանց կարևոր է վճռաբեկության այս կամ այն մոդելի ընտրությունը և դրա շրջանակներում կոնկրետ դեպքում ՀՀ վճռաբեկ դատարանի (այսուհետ՝

---

<sup>3</sup> Տեսական գրականության մեջ մայրցամաքային կամ ռոմանագերմանական իրավական համակարգում վճռաբեկության ինստիտուտի շրջանակներում առանձնացնում են երկու հիմնական մոդել՝ ֆրանսիական վճռաբեկությունը (մաքուր վճռաբեկության մոդել) և գերմանական ռևիզիան (խառը վճռաբեկության մոդել): Տե՛ս **Sofie M.F. Geeroms**, Comparative law and legal translation. Why the terms Cassation, Revision and Appeal should not be translated. The American journal of Comparative Law, Vol. 50, No. 1, (Winter, 2002), էջ 203:

<sup>4</sup> Տե՛ս **Лавтух Н. В.**, Формы проверки не вступивших в законную силу приговоров. Дисс. ... канд. юрид. наук, Санкт-Петербург. 2001, էջ 26-27:

<sup>5</sup> Տե՛ս նույն տեղում:

<sup>6</sup> Տե՛ս **Jolowicz J.A.**, Appeal, Cassation, Amparo and all that: What and why?, էջ 2050-2051: <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/2/643/26.pdf>:

Վճռաբեկ դատարան) լիազորությունների օրենսդրական կանոնակարգումն իրականացնել այն հաշվով, որ նախ՝ գործնականում դրանց կենսագործումը նպաստի Վճռաբեկ դատարանի կողմից արդարադատության իրականացման (դատական սխալների ուղղման) և օրենքի միատեսակ կիրառության ապահովման խնդիրներին հնարավորինս արդյունավետ իրականացմանը, և երկրորդ՝ չանտեսվի դատական ակտերի վերաքննիչ և վճռաբեկ վերանայման կառուցակարգերի այն էական տարբերիչ առանձնահատկությունը, որ եթե վերաքննությունը ենթադրում է գործի և՛ փաստական, և՛ իրավական կողմը վերանայելու հնարավորություն, ապա վճռաբեկության մեխանիզմը սահմանափակված է միայն գործի իրավական կողմով<sup>7</sup>: Այլ կերպ՝ վճռաբեկ դատարանի լիազորությունները կանոնակարգելիս իբրև ուղենիշ պետք է ընդունել այն, որ վճռաբեկ դատարանը կարող է ստուգել միայն ստորադաս դատարանի կողմից դատական ակտ կայացնելիս նյութական և դատավարական օրենքի պահանջների պահպանումը: Միաժամանակ, վճռաբեկ դատարանը պետք է հնարավորություն ունենա խորանալու գործի էության մեջ այնքանով, որքանով դա անհրաժեշտ է ստորադաս դատարանի կողմից թույլ տված իրավական սխալներն ուղղելու համար, և չի ենթադրում գործի փաստական կողմի վերանայում: Եվ հենց այս դիրքորոշման լույսի ներքո ենք անհրաժեշտ համարում ուսումնասիրել Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների օրենսդրական կանոնակարգման հետ կապված խնդիրները:

---

<sup>7</sup> Կարծում ենք վճռաբեկության մեխանիզմում վերաքննության տարրերի անհարկի ընդլայնման դրսևորում է «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2014 թվականի հունիսի 10-ին ընդունված թիվ ՀՕ-48-Ն օրենքով կատարված փոփոխությունների արդյունքում դատական սխալի իմաստով վճռաբեկ բողոքը վարույթ ընդունելու հիմքերի նույնացումը վերաքննիչ վերանայման արդյունքում դատական ակտի բեկանման և փոփոխման հիմքերի հետ: Խոսքը հատկապես վերաբերում է այն հիմքերին, ինչպիսիք են՝ գործի փաստական հանգամանքների մասին դատական ակտում շարադրված՝ դատարանի հետևությունների անհամապատասխանությունը դատարանում հետազոտված ապացույցներին և դատավճռով նշանակված պատժի անհամապատասխանությունը կատարված հանցանքի ծանրությանը և ամբաստանյալի անձին, որոնք գուտ փաստի հարցեր են և ենթադրում են գործի փաստական կողմին անդրադառնալու անհրաժեշտություն: Դրանց հետ կապված՝ վճռաբեկ վերանայման շրջանակներում կարող են քննարկման առարկա դառնալ միայն, համապատասխանաբար ապացույցների գնահատման քրեադատավարական պահանջների խախտումները կամ նյութական օրենքի սխալ կիրառումը:

Այսպես, ՀՀ վճռաբեկ դատարանի (այսուհետ՝ Վճռաբեկ դատարան) լիազորությունները սահմանող՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի (այսուհետ՝ ՔԴՕ) 419-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերի վերանայման արդյունքում վճռաբեկ դատարանը՝

1) մերժում է վճռաբեկ բողոքը՝ դատական ակտը թողնելով օրինական ուժի մեջ: Այն դեպքում, երբ վճռաբեկ դատարանը մերժում է վճռաբեկ բողոքը, սակայն դատարանի կայացրած գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը թերի կամ սխալ է պատճառաբանված, ապա վճռաբեկ դատարանը պատճառաբանում է անփոփոխ թողնված դատական ակտը:

2) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բավարարում է վճռաբեկ բողոքը՝ համապատասխանաբար ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանելով դատական ակտը: Բեկանված մասով գործն ուղարկվում է համապատասխան ստորադաս դատարան՝ նոր քննության սահմանելով նոր քննության ծավալը: Չբեկանված մասով դատական ակտը մնում է օրինական ուժի մեջ:

3) քաղաքացիական հայցի մասով ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և այդ մասով հաստատում կողմերի հաշտության համաձայնությունը:

4) մասնակիորեն կամ ամբողջությամբ բեկանում և փոփոխում է համապատասխան ստորադաս դատարանի ակտը, եթե համապատասխան ստորադաս դատարանի կողմից հաստատված փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, և եթե դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից:

5) ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է դատական ակտը և կարճում է գործի վարույթն ամբողջովին կամ դրա մի մասը կամ առանց քննության է թողնում հայցն ամբողջովին կամ դրա մի մասը:

6) վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտը փոփոխվելու դեպքերում վճռաբեկ դատարանը ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն բեկանում է վերաքննիչ դատարանի դատական ակտը՝ օրինական ուժ տալով առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտին:

Այս դեպքում վճռաբեկ դատարանը լրացուցիչ պատճառաբանում է առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտը, եթե այն թերի կամ սխալ է պատճառաբանված:

Գրեթե նմանատիպ կարգավորում է սահմանված նաև Նախագծում (Նախագծի 393-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Օրենսդիրն այսպիսով սահմանել է Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների ընդհանուր շրջանակը, սակայն հստակեցված չեն վճռաբեկ վերանայման արդյունքում դատական ակտի բեկանման և փոփոխման հիմքերն ու դրանց առկայության պարագայում Վճռաբեկ դատարանի կոնկրետ լիազորությունները (լիազորությունների շրջանակը):

Քննարկվող խնդրի առնչությամբ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը հստակ օրենսդրական կարգավորում է նախատեսում ՀՀ վերաքննիչ քրեական դատարանի համար (այսուհետ՝ Վերաքննիչ դատարան): Ընդ որում, վերաքննիչ վերանայման արդյունքում դատական ակտի բեկանման և փոփոխման հիմքերից երկուսը՝ քրեական օրենքի կամ Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի ոչ ճիշտ կիրառումը (ՔԴՕ 397-րդ հոդված) և քրեադատավարական օրենքի էական խախտումը (ՔԴՕ 398-րդ հոդված), նույնանում են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 406-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով սահմանված՝ դատական սխալի հիմքով վճռաբեկ բողոք բերելու դեպքերի հետ, քանի որ նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ վճռաբեկ դատարանը դատավարության մասնակիցների նյութական կամ դատավարական իրավունքի խախտման հարցի լուծման ընթացքում ղեկավարվում է նույն օրենսգրքի 397-րդ և 398-րդ հոդվածների կանոններով: Վերոշարադրյալը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ դատական ակտի բեկանման կամ փոփոխման այս հիմքերի առկայության հարցը լուծելիս Վճռաբեկ դատարանը կարող է առաջնորդվել ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 397-րդ և 398-րդ հոդվածներով սահմանված դրույթներով, իհարկե այն վերապահումով, որ նշված հոդվածներում ամրագրված դրույթները սահմանում են նաև կոնկրետ հիմքերի առկայության դեպքում Վերաքննիչ դատարանի կողմից դատական ակտը բեկանելու կամ փոփոխելու կոնկրետ լիազորությունը (կայացվելիք կոնկրետ որոշման

տեսակը), որոնք, սակայն, չեն կարող նույնական լինել Վճռաբեկ դատարանի համար՝ հաշվի առնելով վերաքննության և վճռաբեկության իրավական կառուցակարգերի առանձնահատկությունները և դատական սխալներն ուղղելու դատավարական հնարավորությունների ծավալային տարբերությունը: Ուստի, կարելի է եզրակացնել, որ բոլոր դեպքերում առկա է օրենսդրական բաց վճռաբեկ վերանայման արդյունքում դատական ակտի բեկանման կամ փոփոխման հիմքերի և դրանց առկայության դեպքում վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների հնարավորինս հստակ կանոնակարգման առումով: Օրենսդրական հստակ կարգավորման անհրաժեշտության և կարևորության մասին են վկայում դատական ակտի բեկանման կամ փոփոխման առանձին հիմքերի առկայության պարագայում վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների հետ կապված՝ տեսական գրականության մեջ առանձնացվող խնդիրները և դրանց հնարավոր լուծումների վերաբերյալ առկա ոչ միանշանակ մոտեցումները, որոնք կներկայացվեն ստորև ՀՀ վճռաբեկ դատարանի առանձին լիազորությունները քննարկելիս: Հարկ է նաև նշել, որ օրենսդրական այս բացը լրացվել է Նախագծում: Եվ չնայած Նախագծում տրված կարգավորումներն առավելապես լուծում են քննարկվող խնդրի՝ գործող օրենսդրական կարգավորման թերությունները, այդուհանդերձ, առանձին դեպքերում ևս դրանք որոշակիորեն խնդրահարույց են:

Այսպես, ՔԴՕ 419-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետի համաձայն՝ Վճռաբեկ դատարանը վճռաբեկ բողոքի քննության և դատական ակտի վերանայման արդյունքում իրավասու է մերժել բողոքը, իսկ բողոքարկվող դատական ակտը թողնել օրինական ուժի մեջ: Բացի այդ, Վճռաբեկ դատարանը նշված լիազորությունն իրացնելիս իրավասու է պատճառաբանել ստորադաս դատարանի՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը, որը, սակայն, թերի կամ սխալ է պատճառաբանված<sup>8</sup>: Այս լիազորության օրենսդրական ձևակերպումը խնդրահարույց է նախ այն առումով, որ վճռաբեկ բողո-

---

<sup>8</sup>Վճռաբեկ ատյանի կողմից ստորադաս դատարանի թերի պատճառաբանված, սակայն գործն ըստ էության ճիշտ լուծող դատական ակտը դատական ակտի իրավական պատճառաբանությունը զարգացնելու լիազորություն նախատեսված է նաև Ֆրանսիայում, Իտալիայում: Sté´u *Jolowicz J. A.*, նշված աշխատություն, էջ 2054:

քարկման առարկա են կազմում Վերաքննիչ դատարանի դեռևս օրինական ուժի մեջ չմտած գործն ըստ էության լուծող դատական ակտերը, հետևաբար մերժելով բողոքը՝ Վճռաբեկ դատարանը չի կարող այն օրինական ուժի մեջ թողնել: Եվ երկրորդ՝ եթե թերի կամ մասնակի պատճառաբանված դատական ակտը կարող է գործն ըստ էության ճիշտ լուծող լինել, ապա նույնը դժվար է ասել սխալ պատճառաբանված դատական ակտի համար<sup>9</sup>: Սխալ պատճառաբանված դատական ակտը վկայում է դատական ակտին քրեադատավարական օրենքով ներկայացվող բովանդակային պահանջների խախտման, այսինքն՝ դատական սխալի առկայության մասին, որը կարող է հիմք ծառայել, դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության ուղարկելու կամ դատական ակտը փոփոխելու անհրաժեշտության մասին: Ընդ որում, անգամ այն դեպքերում, երբ Վճռաբեկ դատարանը պատճառաբանում է ստորադաս դատարանի թերի պատճառաբանված դատական ակտը, խոսքը վերաբերում է իրավական պատճառաբանությանը կամ այլ կերպ՝ ստորադաս դատարանի դատական ակտում արտահայտված իրավական դիրքորոշումը զարգացնելուն, իրավական փաստարկները լրացնելուն: Այս խնդիրները լուծվել են քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում: Մասնավորապես, սահմանվել է, որ մերժելով բողոքը Վճռաբեկ դատարանը բողոքարկվող դատական ակտը թողնում է անփոփոխ, այլ ոչ թե օրինական ուժի մեջ, և որ վճռաբեկ դատարանը լրացուցիչ պատճառաբանում է ստորադաս դատարանի՝ գործն ըստ էության ճիշտ լուծող, սակայն թերի կամ մասնակի սխալ (այլ ոչ թե սխալ) պատճառաբանված դատական ակտը (Նախագծի 393-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետ):

ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքով (նաև Նախագծով) նախատեսված՝ Վճռաբեկ դատարանի հաջորդ լիազորությունը դատական ակտը բեկանելու և գործը նոր քննության ուղարկելու և նոր քննության ծավալ սահմանելու լիազորությունն է, որի հետ

<sup>9</sup> Տե՛ս *Դիլբանդյան Ս. Ա., Մելիքյան Ռ. Ն.*, Վճռաբեկությունը քրեական դատավարությունում, ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի հիմնախնդիրներին նվիրված գիտական հոդվածների ժողովածու: Եր., ՀՀ իրավաբանների միություն, 2014, էջ 435:

կապված՝ առանձնահատուկ քննարկման կարիք ունի տեսական գրականության մեջ առաջ քաշվող այն հարցը, թե արդյոք ստորադաս դատարանում գործի նոր քննության սահմանները պետք է կանխորոշվեն վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշմամբ և դրանով սահմանված նոր քննության ծավալով<sup>10</sup>։ Մենք հակված ենք այս հարցին դրական պատասխան տալուն, քանի որ դա բխում է արդարադատության արդյունավետության ապահովման, մասնավորապես՝ դատական ակտերի բողոքարկման անընդհատ շրջապատյոցի խուսափելու անհրաժեշտությունից։ Բացի այդ, նման կարգավորումն անհրաժեշտ է վճռաբեկ դատարանի կողմից արդարադատության իրականացման և օրենքի միատեսակ կիրառությունն ապահովելու խնդիրների արդյունավետ իրականացման համար։ Հատկապես վերջին դեպքում միասնական դատական պրակտիկայի ձևավորումը հնարավոր է միայն ստորադաս դատարանի համար պարտադիր և ուղղորդող նշանակություն ունեցող իրավական դիրքորոշումների մշակմամբ<sup>11</sup>։

Այն, որ ստորադաս դատարանը չպետք է դուրս գա Վճռաբեկ դատարանի կողմից սահմանված՝ գործի նոր քննության ծավալներից

---

<sup>10</sup>Մինչև 1837 թվականը գործող մաքուր վճռաբեկության ֆրանսիական մոդելի համաձայն՝ ստորադաս դատարանը, որին ուղարկվել է գործը նոր քննության համար, կաշկանդված չէր նյութական կամ դատավարական իրավունքի նորմերի խախտման վերաբերյալ վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշմամբ։ Սակայն այս կարգավորումը հետագայում որոշակիորեն փոփոխվել է և սահմանվել, որ գործի նոր քննության արդյունքում կայացված դատական ակտը կրկին բեկանելու դեպքում գործի նոր քննության ընթացքում վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումը դառնում է պարտադիր ստորադաս դատարանի համար։ Վերջին մոտեցումը որդեգրել է նաև Բելգիան։ Տե՛ս *Jolowicz J. A.*, նշված աշխատությունը, էջ 2052, *Sofie M.F. Geeroms*, Comparative law and legal translation. Why the terms Cassation, Revision and Appeal should not be translated. The American journal of Comparative Law, Vol. 50, No. 1, (Winter, 2002), էջ 205, 206, 209։

<sup>11</sup> Այս եզրահանգման օգտին է խոսում նաև ՀՀ դատական օրենսգրքի 15-րդ հոդվածի 4-րդ մասում ամրագրված օրենսդրական այն պահանջը, որ որոշակի փաստական հանգամանքներ ունեցող գործով վճռաբեկ դատարանի դատական ակտի հիմնավորումները (այդ թվում՝ օրենքի մեկնաբանությունները) ընդհանրապես պարտադիր են դատարանի համար նույնանման փաստական հանգամանքներով ցանկացած այլ գործի քննության ժամանակ (բացառությամբ այն դեպքի, երբ վերջինս ծանրակշիռ փաստարկների մատնանշմամբ հիմնավորում է, որ դրանք կիրառելի չեն տվյալ փաստական հանգամանքների նկատմամբ)։



(օրինակ՝ եթե դատական ակտը բեկանվել և նոր քննության է ուղարկվել միայն պատժի կամ դատապարտյալների միայն մեկի մասով, ապա Վերաքննիչ դատարանն իրավասու չէ անդրադառնալու անձի մեղավորության կամ անմեղության հարցերին կամ գործը քննել նաև մյուս դատապարտյալների մասով) և որ միննույն ժամանակ պարտավոր է կատարել գործի նոր քննության ծավալով սահմանված անհրաժեշտ դատավարական գործողությունները<sup>12</sup>, իր հեթին ենթադրում է, որ Վճռաբեկ դատարանն իր դատական ակտում պետք է հստակ նշի նյութական և դատավարական իրավունքի նորմի այն խախտումը, որը պետք է վերացվի ստորադաս դատարանի կողմից, ստորադաս դատարանի կողմից պարագաբանման ենթակա հանգամանքները, նոր քննության ընթացքում կատարվելիք անհրաժեշտ դատավարական գործողությունների շրջանակը<sup>13</sup>: Ընդ որում կոնկրետ ստորադաս դատարանը, որին գործը պետք է ուղարկվի նոր քննության համար, Վճռաբեկ դատարանը պետք է որոշի՝ հաշվի առնելով իր իսկ կողմից սահմանված քննության ծավալը, քանի որ դատավարական համապատասխան գործողություններ կատարելու և թույլ տված խախտումները վերացնելու՝ առաջին ատյանի դատարանի և վերաքննիչ դատարանի օրենսդրական հնարավորությունները միատեսակ չեն:

Վերոշարադրյալը, սակայն, չպետք է հիմք տա եզրակացնելու, որ Վճռաբեկ դատարանն իր որոշմամբ կանխորոշում է ստորադաս դատարանի եզրահանգումները և կայացվելիք որոշումը: Վճռաբեկ դատարանի որոշմամբ արտահայտված իրավական դիրքորոշումը և դրանով սահմանված նոր քննության ծավալը պարտադիր են ստորադաս դատարանի համար, ուղղորդում են ստորադաս դատարանում գործի նոր քննությունը, սակայն չեն կանխորոշում դրա արդյունքը, ինչը կհակասեր դատարանների ներքին անկախության սկզբունքներին:

ՀՀ գործող քրեական դատավարության օրենսգիրքը, ինչպես արդեն նշել ենք, չի հստակեցնում Վճռաբեկ դատարանի լիազորություն-

---

<sup>12</sup> Նախագծում վերադաս դատարանի կողմից փոխանցված վարույթով այդ դատարանի սահմանած ծավալի շրջանակներում անհրաժեշտ վարույթային գործողությունները չկատարելը նախատեսվել է որպես դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմք:

<sup>13</sup> См. у *Гродзинский М. М.*, Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе: էջ 71:

ների՝ ընդհանրապես և այս լիազորության իրականացման հիմքերը՝ մասնավորապես: Պարզապես կարելի է ենթադրել, որ Վճռաբեկ դատարանն իր այս լիազորությունը պետք է իրականացնի բոլոր այն դեպքերում, երբ ստորադաս դատարանի կողմից թույլ տված խախտումներն իրենց բնույթով այնպիսին են, որ Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության կարգը և վերջինիս վերապահված օրենսդրական հնարավորությունները չեն կարող թույլ տալ ուղղել դրանք:

Քննարկվող լիազորության հետ կապված՝ Նախագիծն ավելի հստակ կարգավորում է պարունակում՝ սահմանելով օրենսդրական պահանջ այն մասին, որ քրեադատավարական օրենքի էական խախտման՝ նույն նախագծի 381-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-11-րդ կետերով նախատեսված հիմքերի առկայության դեպքում Վճռաբեկ դատարանը պարտադիր բեկանում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը՝ վարույթը փոխանցելով համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության: Ընդ որում, նշված հիմքերը գրեթե նույնական են դատական ակտի անվերապահ բեկանման՝ ՔԴՕ 398-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1.1-11-րդ կետերով նախատեսված հիմքերին: Համապատասխան հիմքերի առկայության դեպքում թե գործող քրեական դատավարության օրենսգրքով և թե Նախագծով Վերաքննիչ դատարանը կարող է ոչ միայն բեկանել դատական ակտը և գործը (վարույթը) փոխանցել նոր քննության, այլև կայացնել նոր դատական ակտ: Նույն հիմքերի առկայության պարագայում ՀՀ վերաքննիչ և վճռաբեկ դատարանների լիազորությունների օրենսդրական կարգավորման տարբերակումն անհրաժեշտ է՝ պայմանավորված դատական ակտերի վերաքննիչ վերանայման կառուցակարգի առանձնահատկություններով: Խոսքը վերաբերում է Վերաքննիչ դատարանում կողմերի պարտադիր մասնակցության օրենսդրական պահանջին, ապացույցներ, այդ թվում՝ լրացուցիչ ներկայացված, հետազոտելու և ըստ այդմ գործի փաստական կողմը վերանայելու հնարավորությանը: Այսինքն, Վերաքննիչ դատարանին վերապահված օրենսդրական հնարավորությունները կարող են բավարար լինել թույլ տված դատական սխալը ուղղելու և նոր դատական ակտ կայացնելու համար: Նույն հիմքերի առկայության դեպքում Վճռաբեկ դատարանին ստորադաս դատարանի դատական ակտը փոփոխելու և նոր դատական ակտ կայացնելու հնարավորություն չընձեռելը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ նշված խախտումներն իրենց բնույթով այնպի-

սին են, որ Վճռաբեկ դատարանում գործի քննության կարգը և վերջինիս վերապահված օրենսդրական հնարավորությունները չեն կարող թույլ տալ ուղղել դրանք: Բոլոր այդ խախտումները (օրինակ՝ դատավճիռը կայացվել է դատարանի ոչ օրինական կազմով, դատական վարույթն անիրավաչափորեն իրականացվել է մեղադրյալի բացակայությամբ, դատական վարույթն իրականացվել է պաշտպանի բացակայությամբ, երբ նրա մասնակցությունը, համաձայն օրենքի, պարտադիր էր և այլն) հնարավոր է ուղղել միայն նոր քննության, որոշակի դատավարական ընթացակարգ կրկնելու արդյունքում, ինչը Վճռաբեկ դատարանում ապահովել հնարավոր չէ: Հետևաբար, իրավաչափ է Նախագծում տրված այն կարգավորումը, որ համապատասխան հիմքերի առկայության պարագայում Վճռաբեկ դատարանը պարտադիր բեկանում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը՝ վարույթը փոխանցելով համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության:

Առանձնահատուկ քննարկման կարիք ունի այն հարցը, թե վճռաբեկ դատարանը ինչ որոշում պետք է կայացնի «ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» 2014 թվականի հունիսի 10-ին ընդունված թիվ ՀՕ-48-Ն օրենքով որպես դատական ակտի անվերապահ բեկանման հիմք նախատեսված այն իրավիճակի առկայության դեպքում, երբ մեղադրական դատավճիռը կայացվել է ապացույցների բավարար ամբողջությամբ չհիմնավորված խոստովանական ցուցմունքի հիման վրա: Այս հիմքը, ըստ էության, իր բնույթով քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանք է: Այն քրեական գործի վարույթը և քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանքները սահմանող՝ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 35-րդ հոդված 2-րդ մասում նախատեսված՝ հանցագործությանը մեղադրյալի մասնակցությունն ապացուցված չլինելու հիմքի մասնակի դրսևորում է, որն առանձնահատուկ ընդգծվել է օրենսդրի կողմից՝ միգուցե նպատակ ունենալով կանխելու անձի դատապարտումը (հանցագործությանը մեղադրյալի մասնակցությունն ապացուցված համարելը) սոսկ խոստովանական ցուցմունքների վրա՝ հաշվի առնելով պրակտիկայում ապացույցի այդ տեսակին տրվող առանձնահատուկ կարևորությունը: Սակայն միևնույն ժամանակ նշված հիմքը ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում ուղղակիորեն նախատեսված չէ, ուստի

այս հիմքով քրեական գործով վարույթը կարճվել և քրեական հետապնդումը դադարեցվել չի կարող: Իսկ եթե քրեական հետապնդումը դադարեցվի ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 2-րդ մասի հիմքով, ապա կստացվի, որ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 398-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 1.1-րդ կետով սահմանված հիմքի առկայության պարագայում դատարանը որոշում է կայացնում նույն մասի 1-ին կետով սահմանված հիմքով: Կամ եթե դատական ակտը բեկանվի և գործն ուղարկվի վերաքննիչ կամ առաջին ատյանի դատարան նոր քննության, ապա այս դեպքում ևս քրեական գործով վարույթը կարճելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում կամ արդարացման դատավճիռ կայացնելու օրենսդրական հնարավորությունը դարձյալ բացակայում է, քանի որ այս հիմքը, ինչպես արդեն նշվել է, ամրագրված չէ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածում, իսկ արդարացման դատավճիռ կայացնելու օրենսդրական հնարավորությունը նախատեսող՝ ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 366-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ այդ հնարավորությունը սահմանափակված է նույն օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի առաջին մասի 1-3-րդ կետերով և 2-րդ մասով նախատեսված հիմքերից որևէ մեկի առկայության դեպքով: Ուստի, որպես խնդրի հնարավոր լուծում՝ առաջարկում ենք ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 35-րդ հոդվածի 2-րդ մասը «չլինելու» բառից հետո լրացնել հետևյալ բովանդակության նոր նախադասությամբ՝ «կամ հանցագործությանը մեղադրյալի մասնակցությունը միայն վերջինիս՝ ապացույցների բավարար ամբողջությամբ չհաստատված խոստովանական ցուցմունքներով հիմնավորելու»:

Դատական ակտի անվերապահ բեկանման այս հիմքը նախատեսված է նաև Նախագծում՝ համաձայն որի նշված հիմքի առկայության դեպքում վճռաբեկ դատարանը բեկանում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը՝ վարույթը փոխանցելով համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության (Նախագծի 394-րդ հոդվածի 6-րդ մաս): Նման օրենսդրական կարգավորումը, կարծում ենք, պայմանավորված է նրանով, որ Նախագծում ևս այս հիմքը քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանքների շարքում նախատեսված չէ (ընդ որում, Նախագծով քրեական հետապնդումը բացառող հանգամանք նախատեսված չէ նաև հանցագործությանն անձի մասնակցությունն ապացուցված չլինելը, փոխարենը նշվում է մեղադրյալի

կողմից իրեն մեղսագրվող արարքը չկատարելն ապացուցված լինելը), սակայն միևնույն ժամանակ Նախագծով թե առաջին ատյանի և թե վերաքննիչ դատարանը լիազորված են կայացնելու արդարացման դատավճիռ (արդարացման վերդիկտ), երբ, ի թիվս այլոց, բացասական պատասխան է տրվում այն հարցին, թե ապացուցված է արդյոք մեղադրյալի կողմից այդ արարքը կատարելը (Նախագծի 348-րդ հոդված): Չանտեսելով այն հանգամանքը, որ Նախագծում քննարկվող խնդրի կարգավորումը բխում է քրեական հետապնդումը դադարեցնելու և արդարացման դատավճիռ կայացնելու հիմքերի և կարգի համակարգային օրենսդրական կանոնակարգման տրամաբանությունից, այդուհանդերձ, պետք է նշել, որ Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների մասով այն այնքան էլ ընդունելի չէ դատավարական խնայողության տեսանկյունից, քանի որ քննարկվող հիմքն իր բնույթով այնպիսին է, որ եթե չկա գործի փաստական կողմը վերանայելու և ապացույցներ հետազոտելու, գործի նոր քննության անհրաժեշտություն, հետևաբար նաև կարիք չկա գործն ուղարկելու նոր քննության, քանի որ Վճռաբեկ դատարանը լիարժեք հնարավորություն ունի կայացնելու քրեական գործով վարույթը կարճելու և քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին որոշում այն պարագայում, երբ թե քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը և թե Նախագիծը Վճռաբեկ դատարանին նման որոշում կայացնելու լիազորություն են ընձեռում:

Վճռաբեկ դատարանի՝ քննարկման կարիք ունեցող հաջորդ լիազորությունը բողոքարկվող դատական ակտը փոփոխելու լիազորությունն է: Վճռաբեկ դատարանի այս (նաև քրեական գործով վարույթը կարճելու և (կամ) քրեական հետապնդումը դադարեցնելու) լիազորության առկայության պարագայում տեսական գրականության մեջ առաջ է քաշվում վճռաբեկ ատյանում ապացուցման գործընթացի առկայության և դրա առանձնահատկությունների հարցը: Ինչպես արդեն նշվել է, դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը ենթադրում է միայն գործի իրավական կողմը վերանայելու հնարավորություն: Վճռաբեկ դատարանը դատական ակտը (գործը) վերանայում է ոչ թե ըստ էության, այլ ստորադաս դատարանի կողմից դատական ակտ կայացնելիս (գործը քննելիս) քրեադատավարական օրենքով սահմանված ընթացակարգը պահպանելու և հաստատված փաստական հանգամանքների նկատմամբ օրենքը ճիշտ կիրա-

ռելու տեսանկյունից: Վճռաբեկ ատյանը պետք է կաշկանդված լինի ստորադաս դատարանի կողմից հաստատված փաստական հանգամանքներով և միայն ստուգի, թե արդյոք ճիշտ է ստորադաս դատարանը կիրառել իրավական նորմը: Հաշվի առնելով դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմի այս հիմնական առանձնահատկությունը՝ որոշ դատավարագետներ ընդհանրապես ժխտում են վճռաբեկ դատարանում ապացուցման գործընթացի առկայությունը և կարծիք հայտնում այն մասին, որ վճռաբեկ դատարանը չի կարող նորից գնահատել այն ապացույցները, որոնք արդեն իսկ պատշաճ ձևով հետազոտվել և գնահատվել են գործի ըստ էության քննություն իրականացրած ստորադաս դատարանների կողմից: Սակայն, կարծում ենք, առավել հիմնավոր է հակառակ տեսակետն արտահայտող դատավարագետների դիրքորոշումն այն մասին, որ վճռաբեկ դատարանի գործունեության մեջ առկա է նվազագույնն ապացուցման գործընթացի տարրերից մեկը՝ ապացույցների գնահատումը, քանի որ դատական ակտի վերանայումն անխուսափելիորեն կապված է ապացույցների գնահատման հետ: Ստորադաս դատարանի եզրահանգումները, որոնք արտացոլված են բողոքարկվող դատական ակտում, ապացուցման և, մասնավորապես, ապացույցների գնահատման արդյունք են: Հետևաբար, դատական ակտը վերանայող մարմինն իր առջև դրված խնդիրներն արդյունավետ լուծելու նպատակով պետք է ստուգի նաև դատական ակտը կայացրած դատարանի կողմից ապացույցների գնահատումը<sup>14</sup>: Վճռաբեկ դատարանն իրավասու է ստուգել, թե արդյոք ճիշտ է գնահատել ապացույցը դրանով հաստատված փաստական հանգամանքների՝ գործի համար ունեցած նշանակության (ապացույցի վերաբերելիություն) ապացույցի ձեռքբերման օրենքով սահմանված կարգի պահպանման (ապացույցի թույլատրելիություն), ապացույցի արժանահավատության և գործով ապացուցման առարկան կազմող հանգամանքները ապացուցված համարելու համար բավարար լինելու (ապացույցների բավարարություն) տեսանկյունից<sup>15</sup>:

Անգամ այն դատավարագետները, ովքեր ընդունում են վճռաբեկ դատարանի կողմից ապացույցների գնահատման գործառույթի իրա-

<sup>14</sup> Տե՛ս *Калмыков В. Б.*, նշված աշխ., էջ 25-26:

<sup>15</sup> Տե՛ս *Лавтух Н. В.*, նշված աշխ., էջ 45-46:

կանացումը, այդուհանդերձ միակարծիք չեն այդ գործառույթի էությունը, դրա իրականացման առանձնահատկությունների և շրջանակի մեկնաբանման հարցում: Այսպես, որոշ հեղինակներ գտնում են, որ վճռաբեկ դատարանն իրավասու է գնահատական տալ գործում առկա ապացույցներին, մյուսները պնդում են, որ վճռաբեկ դատարանը միայն ստուգում կամ քննադատում է ստորադաս դատարանի կողմից ապացույցներին տրված գնահատականը: Կա նաև այն տեսակետը, որ դատարանն իրականացնում է ապացույցների վերագնահատում<sup>16</sup>: Կարծում ենք՝ այն մոտեցումը, որ վճռաբեկ դատարանը ոչ թե գնահատում, այլ սոսկ ստուգում է ստորադաս դատարանի կողմից ապացույցներին տրված գնահատականը, ինքնանպատակ է, քանի որ դժվար է պատկերացնել, որ ապացույցին տրված գնահատականը կարելի է ստուգել այլ կերպ, քան այդ ապացույցները վերադաս դատական աստիճանի կողմից նորից գնահատելու և այդ գնահատականը ստորադաս դատարանի կողմից տրված գնահատականի հետ համադրելու ճանապարհով: Այլ հարց է, որ վճռաբեկ դատարանին ապացույցների գնահատման գործառույթի վերապահումը չի նշանակում, որ վերջինս կարող է վերանայել գործի փաստական կողմը, հաստատված համարել նոր փաստական հանգամանքներ: Բացի այդ, վճռաբեկ դատարանում ապացույցման գործընթացը սահմանափակ է նաև այն առումով, որ այստեղ ապացույցների անմիջական հետազոտություն չի իրականացվում, և առավել ևս դատարանի նախաձեռնությամբ կամ կողմի միջնորդությամբ նոր ապացույցներ չեն ներկայացվում: Իհարկե, տեսական գրականության մեջ կան տարբեր առաջարկներ վճռաբեկ դատարանի գործունեության մեջ վերաքննության տարրերն ընդլայնելու, մասնավորապես, առանձին դեպքերում ապացույցների անմիջական հետազոտություն իրականացնելու, այն է՝ վկաներին հարցաքննելու, փորձաքննություն նշանակելու լիազորություն ընձեռելու, վճռաբեկ դատարան լրացուցիչ նյութեր ներկայացնելու հնարավորություն նախատեսելու մասին<sup>17</sup>: Սակայն մենք առավել հակված ենք այն դիրքորոշմանը, որ ապացույցներն անմիջա-

<sup>16</sup>Տե՛ս *Куцова Э. Ф.*, Советская кассация как гарантия законности в правосудии. М., 1957, էջ 114, *Мухин И. И.*, Кассационное обжалование, опротестование и пересмотр приговоров. М., 1956, էջ 51:

<sup>17</sup> Տե՛ս *Сухова О. А.*, նշված աշխատությունը, էջ 24, *Калмыков В. Б.*, նշված աշխ., էջ 26-28, *Лантух Н. В.*, նշված աշխ., էջ 47:

կանոթեն հետազոտելու և դրա հիման վրա որոշակի փաստական հանգամանքներ ապացուցված համարելու լիազորությունը առաջին ատյանի դատարանի (նաև վերաքննիչ դատարանի) մենաշնորհն է և դուրս է վճռաբեկ վերանայման կառուցակարգի շրջանակներից: Եվս մեկ անգամ վերահաստատելով այն դիրքորոշումը, որ գործնականում դժվար է ապահովել մաքուր վճռաբեկության դասական մոդելը, այդուհանդերձ, վճռաբեկ դատարանին ապացույցներ հետազոտելու և գործի փաստական կողմն ուղղակիորեն վերանայելու լիազորություն վերապահելու դեպքում դատական ակտերի վճռաբեկ վերանայման մեխանիզմը կորցնում է զուտ գործի իրավական կողմը վերանայելու իր տարբերիչ առանձնահատկությունը, ինչը և հանգեցնում է դատական ակտերի վերանայման երկու հիմնական ձևերի անհարկի մերձեցմանը և ընդհուպ մինչև նույնացմանը<sup>18</sup>: Պարզապես Վճռաբեկ դատարանի՝ դատական ակտը փոփոխելու լիազորության առկայությունը վկայում է, որ վերջինս իրավասու է ապացույցների գնահատման արդյունքում նոր իրավական գնահատական տալ գործում առկա փաստական հանգամանքներին:

Այսպիսով, Վճռաբեկ դատարանի կողմից ստորադաս դատարանի դատական ակտի փոփոխությունը<sup>19</sup> չի ենթադրում գործի ըստ էության քննություն իրականացնելու և ապացույցներն անմիջականորեն հետազոտելու հնարավորություն: Եվ թե՛ քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը, թե՛ Նախագիծը, սահմանելով Վճռաբեկ դատարանի այս լիազորությունը, դրա իրականացման համար իրավաչափորեն պարտադիր պահանջ են համարում հետևյալ երկու պայմանների առկայությունը.

1) համապատասխան ստորադաս դատարանի կողմից հաստատված փաստական հանգամանքները հնարավորություն են տալիս կայացնելու նման ակտ, (այս պայմանը հստակ վկայում է այն մասին, որ Վճռաբեկ դատարանը կաշկանդված է ստորադաս դատարա-

---

<sup>18</sup> Ավելի մանրամասն տե՛ս *Куцова Э. Ф.*, նշված աշխ., էջ 175, *Левин А.*, Пределы полномочий кассационной инстанции по уголовному делу // Советское государство и право. 1948. № 8, էջ 37:

<sup>19</sup> Եթե քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում նշվում է դատական ակտը բեկանելու և փոփոխելու, ապա Նախագծում՝ միայն փոփոխելու մասին, ինչը միանգամայն իրավաչափ է, քանի որ բեկանված (ոչնչացված, չեղյալ հայտարարված) դատական ակտը փոփոխել հնարավոր չէ:



նի կողմից հաստատված փաստական հանգամանքներով և իրավունք չունի հաստատված համարելու նոր փաստական հանգամանքներ) և

2) դա բխում է արդարադատության արդյունավետության շահերից:

Հետևաբար, եթե դատական ակտի փոփոխումը դուրս է Վճռաբեկ դատարանի իրավասության շրջանակներից, ապա այն պետք է բեկանվի և գործն ուղարկվի ստորադաս դատարան նոր քննության:

Տեսական գրականության մեջ այս լիազորության հետ կապված՝ լայնորեն քննարկվում են նաև վճռաբեկ դատարանի կողմից արարքի իրավական գնահատականը, ինչպես նաև նշանակված պատիժը փոխելու<sup>20</sup> հարցերը, ինչը վկայում է դրանց հատուկ անդրադառնալու անհրաժեշտության մասին:

Այսպես, որոշ դատավարագետներ հնարավոր են համարում վերադաս դատարանի կողմից արարքի իրավական գնահատականի փոփոխումը, սակայն միայն որոշակի պայմանների առկայության պարագայում, որոնք կոչված են երաշխավորելու մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը: Արարքի իրավական գնահատականը կարող է փոփոխվել, եթե

1) առաջին աստիճանի դատարանի կողմից հաստատված փաստական հանգամանքները դա թույլ են տալիս, և դրանց արժանահավատությունը վերադաս դատական աստիճանի մոտ կասկած չի հարուցում.

2) արարքի նոր իրավական գնահատականը չի վատթարացնում դատապարտյալի վիճակը.

3) արարքի իրավական գնահատականը փոփոխվում է առաջադրված մեղադրանքի փաստական հանգամանքների շրջանակում.

4) արարքի իրավական գնահատականի փոփոխությունը չի նշանակում անձին իրեն առաջադրված մեղադրանքից բացի նաև մեկ այլ հանցանքի կատարման մեջ մեղավոր ճանաչել<sup>21</sup>:

ՀՀ գործող քրեական դատավարության օրենսգիրքը չի կանոնակարգում Վճռաբեկ դատարանի կողմից արարքի իրավական գնահատականը փոխելու հարցը, իսկ Նախագծի 394-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ պարզելով, որ մեղադրյալի արարքի իրավական գնահա-

<sup>20</sup> Տե՛ս *Калмыков В. Б.*, նշված աշխ., էջ 196:

<sup>21</sup> Տե՛ս *Кудова Э. Ф.*, նշված աշխ., էջ 179-180:

տականը ճիշտ չէ՝ վճռաբեկ դատարանը բեկանում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը՝ վարույթը փոխանցելով համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության կամ օրինական ուժ տալով առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտին<sup>22</sup>:

Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածով երաշխավորված պաշտպանության իրավունքի լույսի ներքո վերադաս դատական ատյանում արարքի իրավական գնահատականը փոխելու ինտրին անդրադարձել է Մարդու իրավունքների Եվրոպական դատարանը՝ մասնավորապես Դալլոսն ընդդեմ Հունգարիայի գործով: Վերոհիշյալ գործով որոշման մեջ Եվրոպական դատարանն ընդգծել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի 3-րդ կետի «ա» ենթթակետով նախատեսված իրեն առաջադրված մեղադրանքի բնույթի և հիմքի մասին տեղեկացվելու իրավունքը պետք է դիտարկել նույն կետի «բ» ենթակետով նախատեսված իր պաշտպանությունը նախապատրաստելու համար բավարար ժամանակ և հնարավորություն ունենալու իրավունքի հետ, իսկ մեղադրանք ասելով պետք է հասկանալ ոչ միայն դրա հիմքում ընկած հանգամանքները, այլև դրանց տրված իրավական գնահատականը: Կոնկրետ գործով Հունգարիայի շրջանային դատարանի (վերաքննիչ ատյան) կողմից արարքի իրավական գնահատականի փոփոխությունը Եվրոպական դատարանը չի դիտարկել որպես պաշտպանության իրավունքի խախտում՝ կարևորելով այն հանգամանքը, որ նոր իրավական գնահատականը եղել է մեղադրանքի հիմքում ընկած փաստական հանգամանքների շրջանակում և որ հնարավորություն է եղել այն բողոքարկելու Հուն-

---

<sup>22</sup> ՀՀ գործող քրեական դատավարության օրենսգիրքը կանոնակարգում է միայն Վերաքննիչ դատարանի կողմից արարքի իրավական գնահատականը փոխելու լիազորությունը: Գործի քննության արդյունքում գտնելով, որ արարքն իրավաբանորեն ճիշտ որակված չէ, Վերաքննիչ դատարանն իրավունք ունի փոխել հանցագործության որակումը քրեական օրենքի այն հոդվածով, որը պատասխանատվություն է նախատեսում ավելի թեթև հանցագործության համար: Չխորանալով ընդհանրապես դատարանի կողմից արարքի իրավական գնահատականը փոխելու ինստիտուտի օրենսդրական կանոնակարգման մեջ՝ պարզապես պետք է նշել, որ թե Նախագծով և թե քրեական դատավարության գործող կարգավորմամբ արարքի իրավական գնահատականը փոխելիս դատարանը կաշկանդված է մեղադրանքի հիմքում ընկած փաստական հանգամանքներով: Սակայն եթե գործող քրեական դատավարության օրենսգրքով դատարանն արարքի գնահատականը կարող է փոխել միայն մեղմացման, ապա Նախագծով դա հնարավոր է նաև խստացման առումով:

գարիայի գերագույն դատարան (երրորդ ատյան) (St' u Dallos v. Hungary, 2001 թվականի մարտի 1-ի վճիռ, գանգատ թիվ 29082/95, 47-53-րդ կետեր):

Հաշվի առնելով վերոշարադրյալը՝ կարծում ենք իրավաչափ կարող է դիտարկվել արարքի իրավական գնահատականի փոփոխությունը Վերաքննիչ (հիարկե, հաստատված փաստական հանգամանքների շրջանակում), սակայն ոչ Վճռաբեկ դատարանի կողմից, քանի որ վերջին դեպքում անձը զրկվում է իր արարքին տրված իրավական գնահատականը բողոքարկելու (այդ մասով մեղադրանքից պաշտպանվելու) իրավունքից:

Անդրադառնալով պատժի մասով ստորադաս դատարանի դատական ակտը փոփոխելու հարցին՝ հարկ է նշել, որ ՀՀ գործող քրական դատավարության օրենսգիրքն այս խնդրի առնչությամբ դարձյալ որևէ հստակ օրենսդրական կարգավորում (հետևաբար նաև արգելք) չի նախատեսում: Մինչդեռ Նախագիծը սահմանում է, որ վճռաբեկ դատարանի իրավասու չէ պատժի մասով փոփոխել ստորադաս դատարանի ակտը (Նախագծի 393-րդ հոդվածի 2-րդ մաս), իսկ կոնկրետ այն դեպքում, երբ պարզվում է, որ մեղադրյալի նկատմամբ նշանակվել է նրան վերագրվող հանցագործության համար օրենքով չնախատեսված պատժատեսակ, պատժաչափ կամ նրա նկատմամբ նշանակված պատիժը սխալ է հաշվարկվել՝ վճռաբեկ դատարանը բեկանում է ստորադաս դատարանի դատական ակտը՝ վարույթը փոխանցելով համապատասխան ստորադաս դատարան նոր քննության կամ օրինական ուժ տալով առաջին ատյանի դատարանի դատական ակտին (Նախագծի 394-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Նախագծում տրված կարգավորումը, ըստ էության, ելնում է այն գաղափարից, որ պատիժ նշանակելը դուրս է բարձրագույն դատական ատյանի իրավասության շրջանակներից: Սակայն, այդուհանդերձ, կարծում ենք՝ այս մոտեցումը որոշակի խնդիրներ է առաջացնում դատավարական խնայողության տեսանկյունից: Տեսական գրականության մեջ ևս ընդհանուր առմամբ ընդունելի է բարձրագույն դատական ատյանի կողմից պատժի մասով դատական ատյանի փոփոխությունը՝ իհարկե դեպի վատթարացում շրջադարձի անթույլատրելիությունն ապահովելու պայմանով: Իսկ այդ երաշխիքը Նախագիծը բովանդակում է՝ սահմանելով, որ մեղադրյալի վիճակի վատթարացման առումով՝ մեղադրական դատավճիռը կարող է բեկանվել կամ փոփոխվել միայն այն

դեպքում, երբ այդ հիմքով և պահանջով բողոք է բերել դատախազը, տուժողը կամ նրա ներկայացուցիչը:

Ելնելով վերոգրյալից, կարծում ենք, որ իրավաչափ չէ Վճռաբեկ դատարանին պատժի մասով դատական ակտը փոխելու լիազորությունից զրկելը՝ հատկապես այն դեպքերում, երբ դա պայմանավորված է գործով թույլ տված դատական սխալը՝ քրեական օրենքի սխալ կիրառումն ուղղելու հետ: Բոլոր այն դեպքերում, երբ պատժի փոփոխությունը չի ենթադրի գործի փաստական կողմին անդրադառնալու անհրաժեշտություն, կարծում ենք՝ Վճռաբեկ դատարանը պետք է նման հնարավորություն ունենա:

Թե ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը և թե Նախագիծը, հաշվի առնելով դեպի վատթարացում շրջադարձի անթույլատրելիության սկզբունքը<sup>23</sup>, առանձնահատուկ կանոնակարգել են Վճռաբեկ դատարանի կողմից արդարացման դատավճռի բեկանման լիազորությունը: Այսպես, ՔԴՕ 420-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ արդարացման դատավճիռը կարող է վճռաբեկության կարգով բեկանվել ոչ այլ կերպ, քան դատախազի, տուժողի կամ նրա ներկայացուցչի բողոքի հիման վրա, կամ արդարացված անձի բողոքի հիման վրա, եթե նա համաձայն չէ արդարացման հիմքի հետ: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ արդարացման դատավճիռը, գործը կարճելու մասին կամ մեղադրյալի օգտին կայացրած այլ որոշումը չի կարող բեկանվել քրեադատավարական օրենքի էական խախտման շարժառիթով, եթե արդարացվածի անմեղությունը կասկած չի հարուցում: Հաշվի առնելով այն, որ գործող օրենսդրական կարգավորմամբ Վճռաբեկ դատարանը կաշկանդված է միայն վճռաբեկ բողոքի հիմքով և հիմնավորումներով, սակայն ոչ պահանջով, ստացվում է, որ դատախազի, տուժողի կամ նրա ներկայացուցչի բողոքի առկայությունը, անկախ պահանջից, կարող է յուրաքանչյուր դեպքում հանգեցնել արդարացման դատավճռի բեկանման: Այս խնդիրը Նախագծում լուծվել և սահմանվել է, որ վճռաբեկ դատարանն իրավասու է բեկանել արդարացման դատավճիռը, երբ այդ հիմքով և պահանջով բողոք է բերել դատախազը, տուժողը կամ նրա ներկայացուցիչը: Բացի այդ,

<sup>23</sup> Ավելի մանրամասն տե՛ս *Кущова Э. Ф.*, նշված աշխ., էջ 161-163, *Мотовиловкер Я. О.*, Некоторые вопросы теории советского уголовного процесса в свете нового уголовно-процессуального законодательства, էջ 212, *Петрухин И.Л.*, Запрет поворота к худшему в российском уголовном процессе // Государство и право. 2006. № 3, էջ 46, 53:

Նախագիծը, հաշվի առնելով այն, որ անձի վիճակը կարող է վատթարացվել ոչ միայն արդարացման դատավճռի բեկանման արդյունքում, սահմանել է, որ մեղադրական դատավճիռը ևս մեղադրյալի վիճակի վատթարացման առումով կարող է բեկանվել կամ փոփոխվել միայն այն դեպքում, երբ այդ հիմքով և պահանջով բողոք է բերել դատախազը, տուժողը կամ նրա ներկայացուցիչը՝ առավել համակողմանիորեն երաշխավորելով դեպի վատթարացում շրջադարձի անթույլատրելիության սկզբունքը:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ անհրաժեշտ ենք համարում ևս մեկ անգամ ընդգծել, որ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը, սահմանելով Վճռաբեկ դատարանի ընդհանուր լիազորությունները, այդուհանդերձ չի հստակեցրել դատական ակտի վճռաբեկ վերանայման արդյունքում դատական ակտի բեկանման և փոփոխման հիմքերը և առանձին հիմքերի առկայության դեպքում Վճռաբեկ դատարանի կոնկրետ լիազորությունները, որոնց հստակեցման գործնական կարևորության մասին է վկայում տեսական գրականության մեջ դրանց լայնորեն քննարկումը: Կարծում ենք, այս խնդիրը լուծելիս, այսինքն՝ Վճռաբեկ դատարանի լիազորությունների կանոնակարգման որոշակի մոդել ընտրելիս պետք է ելնել վերջինիս համապատասխան դատական սխալներն ուղղելու համաչափ օրենսդրական հնարավորություններ ընձեռնելու անհրաժեշտությունից: Հնարավոր լուծում կարող է լինել միջանկյալ այնպիսի մոդելի ընտրությունը, որը համակցված ձևով կպարունակի վճռաբեկության թե մաքուր և թե խառը մոդելներին բնորոշ տարրեր, սակայն այնպիսի չափաբաժիններով, որ բացառվի վճռաբեկ ատյանին դատական սխալներն ուղղելու չափազանց լայն կամ չափազանց նեղ օրենսդրական հնարավորությունների ընձեռումը: Նախ, իբրև հիմք պետք է ծառայի այն գաղափարը, որ վճռաբեկության՝ որպես դատական ակտերի վերանայման ձևի յուրահատկությունը բացառապես գործի իրավական կողմի վերանայումն է: Վճռաբեկ վերանայման կառուցակարգի այս առանձնահատկությունը, սակայն, չի ենթադրում վճռաբեկ դատարանում դատական ակտի վերանայման չափազանց ձևակա-նացված ընթացակարգի առկայություն, երբ վճռաբեկ դատարանը գրկված է հենց այդ նույն իրավական սխալներն արդյունավետորեն ուղղելու հնարավորությունից: Եվ այս համատեքստում, կարծում ենք, միանգամայն իրավաչափ է Վճռաբեկ դատարանին ոչ միայն վճռաբե-

կության մաքուր մոդելին բնորոշ, այն է՝ կամ դատական ակտն անփոփոխ թողնելու կամ դատական ակտը բեկանելու, այլև վճռաբեկության խառը մոդելին բնորոշ, մասնավորապես, դատական ակտը փոփոխելու, քրեական գործով վարույթը կարճելու և (կամ) քրեական հետապնդումը դադարեցնելու լիազորություններ ընձեռելը: Իսկ դա իր հերթին ենթադրում է նաև Վճռաբեկ դատարանին գործի էության մեջ որոշակիորեն խորանալու, ապացույցներ գնահատելու հնարավորության վերապահում, ինչը, կարծում ենք, արդարացված է և՛ Վճռաբեկ դատարանի կողմից իր խնդիրների արդյունավետ իրականացման, և՛ արդարադատության արդյունավետության շահի տեսանկյունից: Սակայն միևնույն ժամանակ, Վճռաբեկ դատարանը չպետք է ունենա ապացույցներ հետազոտելու և դրա հիման վրա գործի փաստական կողմը վերանայելու լայն հնարավորություններ: Վերոհիշյալ եզրահանգման լույսի ներքո կարող ենք փաստել, որ քննարկվող խնդիրների առնչությամբ համաչափ օրենսդրական կարգավորում է նախատեսում ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագիծը, որն առավելապես լրացրել է գործող օրենսդրական կարգավորման բացերը: Սակայն Նախագծում ևս առանձին հարցերի կանոնակարգումը, ինչպես արդեն նշել ենք, որոշակիորեն վիճելի է արդարադատության արդյունավետության ապահովման շահի տեսանկյունից:

**Татевик Суджян**

*Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ*

## **ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПОЛНОМОЧИЙ КАССАЦИОННОГО СУДА**

Статья посвящена проблеме полномочий Кассационного суда по пересмотру судебных актов. Она раскрывает некоторые проблемные вопросы действующего правового регулирования на основе анализа правовой сущности кассации как формы пересмотра судебных актов. В статье так же рассматривается регулирование предложенное в проекте нового УПК РА.

## **LEGISLATIVE REGULATION OF THE CASSATION COURT LIABILITIES: THEORETICAL AND PRACTICAL ISSUES**

The article is devoted to the issue of the scope of cassation court liabilities. It reveals the main shortcomings of the current regulations with consideration of the conclusions made in regard to the essential features of this form of judicial review. The article also refers to the certain solutions suggested in the Draft of the RA new CCP.

**Բանալի բառեր՝** *Լիազորություններ, մաքուր վճարելիություն, խառը վճարելիություն, փաստական հանգամանքներ, ապացույցների գնահատում, դատական ակտը բեկանել, նոր քննություն, իրավական գնահատական, պատիժը փոփոխել, դեպի վատթարացում շրջադարձի անթույլատրելիություն:*

**Ключевые слова:** *Полномочия, чистая кассация, смешанная кассация, фактические обстоятельства, оценка доказательств, отменить судебное решение, новое судебное разбирательство, правовая оценка, изменить наказание, запрет поворота к худшему.*

**Key words:** *Liabilities, pure cassation, impure cassation, factual circumstances, evaluation of evidence, to reverse the judicial act, new trial, legal assessment, modification of sentence, inadmissibility of the turn to deterioration.*

## **ՄԵՂԱԴՐԱՆՔԻ ՓՈՓՈԽՄԱՆ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆԱԶԱՏՈՒՄԸ ՀԱՐԱԿԻՑ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏՆԵՐԻՑ**

Քրեական դատավարության իրավունքի վիճահարույց հիմնախնդիրներից են դատական քննության ընթացքում մեղադրանքի փոփոխմանն առնչվող մի շարք հարցեր: Սույն հետազոտության շրջանակներում կանդրադառնանք մեղադրանքի փոփոխման տեսակներին և կփորձենք սահմանազատել մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտը հարակից ինստիտուտներից և կարգավորումներից:

Տեսության մեջ մեղադրանքի փոփոխման տեսակները դասակարգվում են մի շարք հատկանիշներով, ինչն ունի և՛ տեսական, և՛ գործնական նշանակություն:

Առաջին, մեղադրանքի փոփոխումը դասակարգվում է ըստ փոփոխված մեղադրանքի ծավալի ի համեմատ սկզբնական մեղադրանքի: Այս հատկանիշով առանձնացվում են մեղադրանքի ծավալի ընդլայնումը, մեղադրանքի ծավալի նվազեցումը և մեղադրանքի բովանդակության փոփոխությունը առանց ծավալի նվազեցման կամ ընդլայնման<sup>2</sup>:

Այսպես, մեղադրանքի ծավալի ընդլայնումը կատարվում է մեղադրանքի մեջ՝

1. հանցավոր գործունեության նոր դրվագներ ներառելով կամ մեղադրյալին վերագրվող փաստական հանգամանքների շրջանակում առանձին հանգամանքներով լրացնելով,

2. արարքը մի քանի հոդվածներով որակելով, եթե նախկինում այն որակված է եղել մի հոդվածով, կամ միննույն հոդվածի սահմաններում այլ կետերով կամ մասերով լրացնելով:

Այս առումով անհրաժեշտ է նշել, որ ինչպես ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում, այնպես էլ Նախագծում մեղադրանքը

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ Գ. Ս. Ղազինյան:

<sup>2</sup> **Ровнейко В. В.**, Изменение обвинения в суде первой инстанции по российскому уголовно-процессуальному законодательству: автореф. дис. ... к.ю.н. Ижевск, 1996, էջ 58, **Михайлов А. А.**, Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, էջ 109-110:



փոխելու հասկացության հետ զուգահեռ օգտագործվում է «մեղադրանքը լրացնելու» տերմինը, որը փաստացի նշված մեղադրանքի փոփոխումն է՝ մեղադրանքի ծավալի ընդլայնման միջոցով: Այսինքն՝ մեղադրանքի լրացումը մեղադրանքի փոփոխման տեսակ է: Հետևաբար մեղադրանքը փոփոխելու հետ զուգահեռ «մեղադրանքը լրացնելու» տերմինի օրենսդրական նախատեսումը չունի որևէ նորմատիվային անհրաժեշտություն, և դրա առանձին նախատեսումը որևէ ինքնուրույն խնդիր չի լուծում: Հետևաբար առաջարկում ենք այն հանել Նախագծից:

Մեղադրանքի ծավալի նվազեցումը կատարվում է մեղադրանքից՝

1. հանցավոր գործունեության առանձին դրվագներ հանելով կամ մեղադրյալին վերագրվող արարքի կազմում փաստական հանգամանքների շրջանակից առանձին հանգամանքներ հանելով,

2. քրեական օրենսգրքի մեկ կամ մի քանի հոդվածներ հանելով, եթե նախկինում մեղադրյալին մեղսագրվող արարքը որակված է եղել մի քանի հոդվածներով, կամ քրեական օրենսգրքի տվյալ հոդվածի սահմաններում առանձին կետեր կամ մասեր հանելով:

Մեղադրանքի բովանդակության փոփոխությունը՝ առանց մեղադրանքի ծավալի ավելացման կամ նվազեցման,

1. քրեական օրենսգրքի մեկ հոդվածը, մասը կամ կետը մյուս հոդվածով, մասով կամ կետով փոխելն է,

2. հանցավոր գործունեության դրվագներն այլ դրվագներով փոխարինելն է:

Երկրորդ, մեղադրանքի փոփոխման հաջորդ դասակարգումը կատարվում է ըստ նրա, թե արդյոք այդ փոփոխության արդյունքում առաջանում են նոր քննչական կամ այլ դատավարական գործողությունների կատարման անհրաժեշտություն (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 309.1-րդ հոդվածի 1-ին և 2-րդ մասեր), թե մեղադրանքի փոփոխումը հնարավոր է առանց նոր քննչական կամ այլ դատավարական գործողությունների կատարման (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 309-րդ հոդվածի 3-րդ մաս): Գործող քրեադատավարական օրենսգրքով նշված տարբերակումն ունի առանցքային նշանակություն, քանի որ հնարավորություն է տալիս պարզել, թե կոնկրետ դեպքում մեղադրանքի փոփոխման որ ռեժիմն է կիրառելի:

Երրորդ, ըստ ծանրության աստիճանի՝ փոփոխված մեղադրանքը դասակարգվում է ավելի խիստ մեղադրանքի և ավելի մեղմ մեղադրանքի:

Տեսական գրականության մեջ կարծիք է արտահայտվել, որ մեղադրանքը որակվում է խստացման առումով փոփոխված, եթե ի համեմատ սկզբնական մեղադրանքի այն նախատեսում է ավելի ծանր պատժի նշանակման հնարավորություն կամ հանգեցնում է ավելի ծանր քրեաիրավական կամ քրեադատավարական հետևանքների<sup>3</sup>: Պրոֆեսոր Ֆ. Ֆատկուլլինի կարծիքով՝ մեղադրանքը պետք է համարվի խստացման առումով փոփոխված, երբ լրացվում է նոր փաստական և իրավական հանգամանքներով կամ երբ արարքի իրավաբանական որակման արդյունքում անձի վիճակը վատթարանում է այլ, պատժի խստության հետ չկապված պատճառներով<sup>4</sup>:

Այսինքն մեղադրանքը փոփոխվում է խստացման առումով, եթե մեղադրանքի փոփոխման արդյունքում կիրառվում է քրեական օրենսգրքի այլ հոդված կամ հոդվածի մաս կամ կետ, որի սանկցիան նախատեսում է ավելի խիստ պատիժ<sup>5</sup> կամ ավելի բարձր պատժաչափ, սկզբնական մեղադրանքի հետ համեմատ նախատեսում է լրացուցիչ պատիժ, կամ որպես այլընտրանք չի նախատեսում պատժի ավելի մեղմ տեսակներ, կամ երբ ներառվում է արարքը որակյալ դարձնող ծանրացնող հանգամանք, կամ մեծացվում է հանցագործությամբ պատճառված վնասը<sup>6</sup>: Մեղադրանքը կարող է համարվել խստացման առումով փոփոխված, եթե փոխվում է հանցակցության ձևը, օրինակ՝ անձը, ով մեղադրվում էր սպանության կատարմանը օժանդակելու մեջ, մեղադրանքի փոփոխման արդյունքում մեղադրվում է սպանությունը կազմակերպելու մեջ կամ համակցության ձևը փոխվում է ավելի բարդ ձևի, եթե վերջինս հանցակազմի հատկանիշների տեսանկյունից ունի քրեաիրավական նշանակություն<sup>7</sup>:

---

<sup>3</sup> Михайлов А. А., Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, С. 99.

<sup>4</sup> См.: Фактуллин Ф. Н., Изменение обвинения. М., 1971. С. 47

<sup>5</sup> О том, какое наказание считать более строгим, см.: Блум М. И., Обратная сила закона. М., 1969, էջ 112; Бравилова Е. А., Пределы судебного разбирательства: дис... к. ю. н. Екатеринбург, 2004, էջ 141-148:

<sup>6</sup> St 'u Постановление пленума Верховного суда Российской Федерации, 29.04.1996, N 1, 9 пункт, страница 5:

<sup>7</sup> Михайлов А. А., Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, էջ 95-96:

Մեղադրանքը փոփոխվում է խստացման առումով, երբ դրա արդյունքում մեղադրանքի իրավական գնահատականը չավարտված հանցագործությունից վերաձվում է ավարտված հանցագործության, իսկ հանցագործության նախապատրաստությունը՝ հանցափորձի կամ մեղքի ձևը անգործությունից փոխվում է դիտավորության<sup>8</sup>: Մեղադրանքը որակվում է խստացման առումով փոփոխված նաև այն դեպքերում, երբ դրա մեջ ներառվում են անձին վերագրվող հանցավոր գործունեության նոր դրվագներ, կամ երբ մեղադրանքի փոփոխման արդյունքում հանցագործությունը որակվում է որպես վտանգավոր կամ առանձնապես վտանգավոր ռեցիդիվ<sup>9</sup>:

Անհրաժեշտ է համաձայնվել պրոֆեսոր Ֆատկուլլինի այն դիրքորոշման հետ, ըստ որի մեղադրանքը համարվում է խստացման առումով փոփոխված միայն այն ծանրացնող հանգամանքներով լրացվելու դեպքում, որոնք օրենսդրի կողմից օգտագործվում են որպես համապատասխան արարքը որակյալ դարձնող հանգամանքներ<sup>10</sup>: Նշված տեսակետին է նաև Վ. Ռովնեյկոն<sup>11</sup>: Հետևաբար, ընդունելի չէ գրականության մեջ տեղ գտած այն տեսակետը, ըստ որի ցանկացած դեպքում արարքը համարվում է խստացման առումով փոփոխված, եթե դրա մեջ ներառվում են ՀՀ քրեական օրենսգրքով 63-րդ հոդվածով նախատեսված ծանրացնող հանգամանքներ<sup>12</sup>: Ավելին, մեղադրանքը չպետք է համարվի խստացման առումով փոփոխված, եթե դրանից հանվում են առանձին մեղմացնող հանգամանքներ, որոնք թեկուզ և նախատեսված են ՀՀ քրեական օրենսգրքի 62-րդ հոդվածով, բայց չեն համարվում համապատասխան հանցագործության դիսպոզիցիայի հատկանիշներ<sup>13</sup>:

Մեղադրանքի փոփոխումը պետք է համարվի խստացման առումով նաև այն դեպքերում, երբ փոփոխման արդյունքում բացառվում է ամբաստանյալի նկատմամբ համաներման ակտի կիրառումը կամ

---

<sup>8</sup> Михайлов А. А., там же, էջ 96:

<sup>9</sup> Ровнейко В. В., Изменение обвинения в суде первой инстанции по российскому уголовно-процессуальному законодательству: автореф. дис. ... к.ю.н., Ижевск, 1996, էջ 62:

<sup>10</sup> Фаткуллин Ф. Н., Обвинение и судебный приговор. Изд-во Казан, ун-та. 1965, էջ 209:

<sup>11</sup> Ровнейко В. В., Изменение обвинения в суде первой инстанции по российскому уголовно-процессуальному законодательству: автореф. дис. ... к.ю.н. Ижевск, 1996, էջ 62-63:

<sup>12</sup> Бравшова Е. А., Пределы судебного разбирательства: дис. ... к.ю.н. Екатеринбург, 2004, էջ 159:

<sup>13</sup> Տես նույն տեղը, С. 159-161.

ամբաստանյալի համար ստեղծվում են պատժի կրումից պայմանական վաղաժամկետ ազատման կամ ուղղիչ հիմնարկի տեսակը փոխելու ավելի բարդ պայմաններ:

Նշված դեպքերին հակառակ իրավիճակներում մեղադրանքը համարվում է մեղմացման առումով փոփոխված:

Սույն հիմքով մեղադրանքի փոփոխման դասակարգումը նույնպես ունի պրակտիկ նշանակություն: Այն թույլ է տալիս պարզել, թե ՀՀ գործող քրեական դատավարության օրենսգրքով արդյոք դատարանն իրավասու է սեփական նախաձեռնությամբ փոփոխել մեղադրանքը: Այն կարևոր նշանակություն ունի նաև վերաքննիչ դատարանում<sup>14</sup>:

Չորրորդ, մեղադրանքի փոփոխման հաջորդ դասակարգումը կատարվում է ըստ մեղադրանքի կառուցվածքի<sup>15</sup>, այսինքն՝ փոփոխման արդյունքում մեղադրանքի կառուցվածքային ո՞ր տարրն է փոխվում՝ իրավակա՞ն կողմը, թե՞ փաստական:

Տ. Դոբրովոլսկայան որպես մեղադրանքի ձևակերպման մեջ փոփոխության տեսակներ սահմանում էր՝

1. հանցավոր գործունեության նոր դրվագներ ներառելը կամ հանելը,

2. մեղադրյալի պատասխանատվությունը մեղմացնող կամ ծանրացնող նոր փաստական հանգամանքներ նախատեսելը կամ նախկինները հանելը,

3. նոր փաստեր ներառելը, որոնք վկայում են նախկինի համեմատ հանցագործության կատարման այլ մեղքի ձևի, շարժառիթի կամ հանգամանքների, հանցագործության հետևանքների, հանցակցության ձևերի կամ հանցագործության փուլերի մասին,

4. նոր փաստեր նախատեսելը, որը վկայում է այլ հանցագործության օբյեկտի մասին:

Ըստ մեղադրյալին մեղսագրվող արարքի իրավաբանական ուրակման փոփոխությունը դրսևորվում է՝

1. քրեական օրենսգրքի մեկ հոդվածը մյուսով փոխարինելով,

<sup>14</sup> Նշված դասակարգումը հնարավորություն է տալիս պարզել, թե արդյոք վերաքննիչ դատարանը կարող է փոփոխել մեղադրանքի իրավական գնահատականը, եթե բողոքը չի բերել դատախազը, տուժողը կամ նրա ներկայացուցիչը:

<sup>15</sup> **Фаткуллин Ф. Н.**, Изменение обвинения. М., 1971, էջ 43-44:

2. քրեական օրենսգրքի միևնույն հոդվածի կետերը կամ մասերը փոխելով,

3. քրեական օրենսգրքի մեկ կամ մի քանի հոդվածները հանելով, եթե նախկինում մեղադրյալին մեղսագրվող արարքը որակված է եղել մի քանի հոդվածներով,

4. արարքը մի քանի հոդվածներով որակելով, եթե նախկինում որակված է եղել մեկ հոդվածով<sup>16</sup>:

Մեղադրանքի փոփոխման նշված դասակարգումն ամրագրվել է ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծում<sup>17</sup>: Հետևաբար, նշված եղանակով դասակարգումն ունի առավել կարևոր նշանակություն, քանի որ ըստ դրա որոշվում է, թե մեղադրանքը փոփոխելու իրավագործությամբ օժտված սուբյեկտներից ով և ինչ սահմաններում է օժտված նման լիազորությամբ:

Համակարծիք լինելով մեղադրանքի իրավական կողմի փոփոխման վերաբերյալ Ն. Դոբրովոլսկայի առաջարկած տարբերակման հետ, կարծում ենք մեղադրանքի փաստական կողմի փոփոխությունը դրսևորվում է այն դեպքերում, երբ մեղադրանքում՝

1. ներառվում կամ հանվում են հանցավոր գործունեության նոր դրվագներ,

2. ներառվում են այնպիսի փաստական հանգամանքներ, որոնք հանցակազմի հատկանիշների տեսանկյունից ունեն քրեաիրավական նշանակություն:

Հինգերորդ, մեղադրանքի փոփոխումը բաժանվում է խմբերի՝ ըստ այդ դատավարական ակտը կայացնող սուբյեկտի<sup>18</sup>: Նշված հիմքով տարբերակվում են մեղադրանքի փոփոխումը, որը կատարվում է դատախազի և դատարանի կողմից: Նման դասակարգումը հնարավորություն է տալիս տարբերակել նշված սուբյեկտներից յուրաքանչյուրի կողմից քրեադատավարական օրենսգրքով սահմանված մեղադրանքի փոփոխման սահմանները և կարգը: Տեսության մեջ առաջարկվում է նշված հատկանիշով որպես մեղադրանք փոփոխող սուբյեկտ ճանաչել նաև պաշտպանության կողմին<sup>19</sup>:

<sup>16</sup> **Добровольская Т. Н.**, Изменение обвинения в судебных стадиях советского уголовного процесса. М., 1977. С. 29.

<sup>17</sup> Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծի 283-րդ հոդված:

<sup>18</sup> **Фактуллин Ф. Н.**, Изменение обвинения. М., 1971, էջ 42:

<sup>19</sup> **Калинкин С.**, Состязательность в уголовном процессе и пределы судебного разбирательства// Уголовное право. 2006. X<sup>o</sup>6, էջ 69-72:

Քանի որ դատաքննության ընթացքում մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտը որոշակի ընդհանրություններ և նմանություններ ունի դատավարական այլ ինստիտուտների հետ, ուստի կարծում ենք անհրաժեշտ է համադրել այդ ինստիտուտները՝ վերհանելով դրանց տարբերությունները: Նշենք, որ նշված հիմնախնդիրն ուսումնասիրվել է տարբեր հեղինակների կողմից<sup>20</sup>:

Նախ անհրաժեշտ է տարբերակել մեղադրանքի փոփոխումը և մեղադրանքը շտկելը: Մեղադրական եզրակացության մեջ արտացոլված յուրաքանչյուր հանգամանքի փոփոխություն փաստացի հանգեցնում է մեղադրանքի ծավալի փոփոխության՝ փոխելով տվյալ գործով դատական քննության սահմանները՝ դատական հետազոտման առարկան: Նման դեպքում հարց է առաջանում, թե արդյոք մեղադրական եզրակացության մեջ արտացոլված ցանկացած հանգամանքի (և իրավական, և փաստական) փոփոխություն պետք է կատարվի քրեադատավարական օրենսգրքով սահմանված մեղադրանքի փոփոխման կարգով, թե՞ նշված կարգը պետք է գործի սահմանափակ դեպքերում:

Քրեական դատավարության տեսության մեջ նշված հարցին միանշանակ պատասխան չի տրվում: Ընդհանուր առմամբ, և՛ խորհրդային, և՛ հետխորհրդային դատավարագիտության մեջ մեղադրական եզրակացությունում արտացոլված յուրաքանչյուր հանգամանքի փոփոխություն դիտվում էր որպես մեղադրանքի ծավալի փոփոխություն<sup>21</sup>: Նման մոտեցումը պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ մեղադրանքն իր արտացոլումն է գտնում որպես մեղադրյալ ներգրավելու որոշման, մեղադրական եզրակացության մեջ, իսկ հետագայում՝ նաև մեղադրական դատավճռում<sup>22</sup>, հետևաբար նշված դատական ակտերում ցանկացած փոփոխություն, այդ թվում՝ տեխ-

<sup>20</sup> Добровопская Т. Н., Изменение обвинения в судебных стадиях советского уголовного процесса. М., 1977, էջ 32-35; Жогин Н. В., Фаткуллин Ф. Н., Предварительное следствие. М., 1965, էջ 238-241; Фактуллин Ф. Н., Изменение обвинения. М., 1971, էջ 44-51; Якимович Ю. К., О соотношении возбуждения уголовного дела, изменения и дополнения обвинения// Актуальные вопросы правоведения в современный период: Сб. статей/ Под ред. проф. В. Ф. Воловчина. Томск: Изд-во Том. ун-та. 1996, էջ 189-190:

<sup>21</sup> Ա. Ղամբարյան, Դատարանում մեղադրանքը փոխելը և մեղադրանքի հրաժարվելը: Եր. Իրավունք, 2009, էջ 19:

<sup>22</sup> Бажапов М. И., Изменение обвинения в советском уголовном процессе. Автореф. Дисс. ... канд. юрид. наук. Харьковский юридический институт им. Л. М. Кагановича. Харьков, 1951, էջ 19:

նիկական սխալների ուղղում, պետք է գնահատվի որպես մեղադրանքի փոփոխություն:

Մեկ այլ մոտեցման համաձայն մեղադրանքի էական փոփոխություն է համարվում այն տարբերությունը, որը հանգեցնում է նախկինում մեղսագրվող հանցակազմի փոփոխությանը<sup>23</sup>: Ըստ Պ. Դավիդովի՝ մեղադրանքի փոփոխությունը հնարավոր է միմիայն արարքի քրեաիրավական որակման փոփոխման պարագայում: Փոխարենը հանցագործության իրավաբանական որակումը կարող է մնալ անփոփոխ, մինչդեռ մեղադրանքի ձևակերպումը կարող է էականորեն փոխվել<sup>24</sup>:

Պրոֆեսոր Դորբովոլսկայան նշում է, որ մեղադրանքի փոփոխումը պետք է կիրառվի այն դեպքում, երբ տեղի է ունենում փաստական հանգամանքների էական փոփոխություն: Նշվածն առկա է այն դեպքերում, երբ ի հայտ են գալիս այնպիսի փաստական հանգամանքներ, որոնք վկայում են հանցագործության այլ օբյեկտի, կատարման այլ վայրի և ժամանակի մասին, եթե վերջիններս ունեն քրեաիրավական նշանակություն կամ վկայում են մեղադրյալի անձի առավել հանրային վտանգավորության մասին, սուբյեկտիվ կողմի այլ հատկանիշի կամ կատարման եղանակի, եթե վերջիններս դիսպոզիցիայի հատկանիշներ են, կամ հանցակցության ձևի մասին<sup>25</sup>:

Մեղադրանքի փոփոխումը պետք է համարվի էական այն դեպքերում, երբ ի հայտ են գալիս նախկինում անհայտ և քրեաիրավական նշանակություն ունեցող փաստական հանգամանքներ, որոնք ենթադրում են մեղադրյալին վերագրվող հանցագործության նոր իրավական ձևակերպում<sup>26</sup>:

Անկասկած, մեղադրանքի փոփոխման հատուկ ռեժիմը պետք է կիրառվի այն դեպքերում, երբ փոխվում են ինչպես մեղադրանքի փաստական, այնպես էլ իրավաբանական կողմերը<sup>27</sup>: Մեղադրանքի փոփոխման ռեժիմը պետք է կիրառվի նաև այն դեպքում, երբ առանց

<sup>23</sup> Давыдов П. М., Обвинение в советском уголовном процессе/ Свердловск, 1974, էջ 136:

<sup>24</sup> Добровольская Т. Н., Изменение обвинения в судебных стадиях советского уголовного процесса. М., 1977. С. 56.

<sup>25</sup> Добровольская Т. Н., նույն տեղը, էջ 56-57:

<sup>26</sup> Михайлов А. А., Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, էջ 100:

<sup>27</sup> Ղամբարյան Ա., Դատարանում մեղադրանքը փոխելը և մեղադրանքից հրաժարվելը: Եր. Իրավունք, 2009, էջ 19:

փաստական հանգամանքների փոփոխության փոխվում է արարքի իրավաբանական որակումը: Նշվածը հնարավոր է հետևյալ դեպքերում.

1. Սկզբնական մեղադրանքով մեղադրյալին վերագրվող արարքին (փաստական հանգամանքներին) տրվել է սխալ որակում՝ իրավական գնահատական: Մեղադրանքի փոփոխման արդյունքում մեղադրյալի արարքի նկատմամբ կիրառվում է ճիշտ քրեական իրավունքի նորմը:

2. ՀՀ քրեական օրենսգրքում կատարված փոփոխության արդյունքում առաջանում է մեղադրանքի իրավական կողմի փոփոխման անհրաժեշտություն: Օրինակ՝ անձը մեղադրվում էր խուլիգանական դրդումներով առողջությանը ծանր վնաս պատճառելու համար (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 9-րդ կետ): Նշված ծանրացնող հանգամանքը հանվում է քրեական օրենսգրքից, և արարքը որակվում է ՀՀ քրեական օրենսգրքի 112-րդ հոդվածի 1-ին մասով:

3. ՀՀ Սահմանադրական դատարանի կողմից քրեական իրավունքի որևէ նորմ ՀՀ Սահմանադրությանը հակասող և անվավեր ճանաչվելու դեպքում, երբ անձի արարքը կարող է որակվել ՀՀ քրեական օրենսգրքի մեկ այլ նորմով:

Վիճելի է մնում այն հարցը, թե դատական քննության ընթացքում մեղադրանքի փաստական հանգամանքների փոփոխությունը, որը չի հանգեցնում արարքի իրավաբանական որակման փոփոխության, արդյոք պարտավորեցնում է մեղադրողին մեղադրանքը փոփոխելու որոշում կայացնել:

Օրինակ՝ դատախազի կողմից հաստատված մեղադրական եզրակացության մեջ նշվում էր, որ Ա-ն և Բ-ն երկաթե խողովակների միջոցով, ձեռքերի և ոտքերի հարվածներով Գ-ի առողջությանը դիտավորությամբ պատճառել են ծանր վնաս: Սակայն դատաքննության ընթացքում հաստատվում է, որ մեղադրյալներից միայն Բ-ն է հարվածել և երկաթե խողովակով և ձեռքերով ու ոտքերով, իսկ Ա-ն հարվածել է բացառապես խողովակներով: Արդյոք նման պարագայում պետք է կիրառվի մեղադրանքի փոփոխման ռեժիմը:

Կարծում ենք փաստական հանգամանքների փոփոխությունը հիմք է մեղադրանքի փոփոխության համար, երբ նման փոփոխության արդյունքում, թեկուզ և արարքի իրավաբանական որակումը



մնում է նույնը, սակայն փոխվում են հանցակազմի հատկանիշների բովանդակությունը: Դա հնարավոր է այն դեպքերում, երբ փաստական հանգամանքների փոփոխության հետևանքով փոխվում է՝

1) հանցագործության կատարման նպատակը կամ շարժառիթը, եթե վերջիններս քրեաիրավական համապատասխան նորմի դիսպոզիցիայի հատկանիշ են, օրինակ՝ անձը մեղադրվում է խմբային շահերից ելնելով պաշտոնական դիրքը ծառայության շահերին հակառակ օգտագործելու և ծառայողական պարտականությունները չկատարելու համար, սակայն դատաքննության ընթացքում պարզվում է, որ նշված հանցագործությունն անձը կատարել է ոչ թե խմբային շահերից ելնելով, այլ դեկավարվելով շահադիտական շարժառիթով,

2) միևնույն հանցակազմի դիսպոզիցիայում նկարագրված այլընտրանքային արարքը, օրինակ՝ անձը մեղադրվում է բռնություն գործադրելու ձևով կատարված բռնաբարության մեջ, սակայն դատաքննության ընթացքում հիմնավորվում է, որ նշված արարքը կատարվել է ոչ թե բռնություն գործադրելով, այլ գործադրելու սպառնալիքով,

3) միևնույն հանցակազմի հակաիրավական եղանակը, օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 132-րդ հոդվածը որպես մարդկանց հավաքագրելու հակաիրավական եղանակ թվարկում է խարդախությունը և խոցելի վիճակի օգտագործումը: Եթե մեղադրանք է առաջադրվել անձի խոցելի վիճակն օգտագործելու եղանակով հավաքագրելու համար, սակայն դատաքննության ընթացքում պարզվում է, որ արարքը կատարվել է ոչ թե խոցելի վիճակն օգտագործելու, այլ խարդախության եղանակով,

4) բլանկետային դիսպոզիցիայի բովանդակությունը կազմող օրենսդրական ակտերը, օրինակ՝ անձին մեղադրանք է առաջադրվել ճանապարհային երթևեկության կամ տրանսպորտային միջոցների շահագործման կանոնները խախտելու արդյունքում մարդուն անգուշությամբ մահ պատճառելու համար՝ վկայակոչելով ճանապարհային երթևեկության համապատասխան կանոնը, որը խախտվել է: Սակայն փաստական հանգամանքների փոփոխության արդյունքում ճանապարհային երթևեկության համապատասխան կանոնը փոխվում է մեկ այլ կանոնով:

Ասվածից հետևում է, որ այն դեպքերում, երբ համապատասխան փաստական հանգամանքների փոփոխությունն առաջացնում է

քրեական նորմի դիսպոզիցիայի հատկանիշների փոփոխություն, այսինքն՝ այդ փոփոխությունն ունի քրեաիրավական նշանակություն, ապա այն պետք է մեղադրանքի փոփոխման հիմք համարել:

Հետևաբար Ա-ի և Բ-ի ենթադրյալ կատարած արարքի վերաբերյալ բերված օրինակը որևէ կերպ չի կարող մեղադրանքի փոփոխման հիմք հանդիսանալ, քանի փոփոխված փաստական հանգամանքները հանցակազմի հատկանիշների տեսանկյունից չունեն քրեաիրավական նշանակություն:

Այնուամենայնիվ հնարավոր է, որ փաստական հանգամանքները մեղադրանքի փոփոխման հիմք հանդիսանան նաև այն դեպքերում, երբ չի փոխվում ոչ արարքի իրավաբանական որակումը, ոչ էլ հանցակազմի հատկանիշների բովանդակությունը: Դա հնարավոր է այն դեպքերում, երբ առկա է մեղադրանքի փաստական հանգամանքների այնպիսի փոփոխություն, որը դրսևորվում է միևնույն իրավաբանական որակման շրջանակներում մեղադրանքի մեջ ընդգրկված հանցագործության դրվագներն ավելացնելով կամ առանձին դրվագներ հանելով:

Օրինակ՝ ՀՀ քրեական օրենսգրքի 132.1-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետով առաջադրված մեղադրանքով (երկու անձանց սեռական շահագործման ենթարկել) անձը մեղադրվում է չորս անձանց սեռական շահագործման մեջ: Սակայն դատական քննության ընթացքում պարզվում է, որ նշված անձանց թիվը ոչ թե չորս է, այլ երեք կամ հինգ:

Նման դեպքում թեկուզ և ի հայտ եկած փաստական հանգամանքները հանցակազմի հատկանիշների փոփոխության չեն հանգեցնում, սակայն մեղադրողը պետք է կատարի փաստական հանգամանքներով մեղադրանքի փոփոխություն:

Սակայն մեղադրանքի փոփոխություն չի համարվում մեղադրանքի հիմքում դրված փաստական հանգամանքների այնպիսի փոփոխությունները, որոնք կապված չեն հանցակազմի (դիսպոզիցիայի) հատկանիշների փոփոխության կամ հանցագործության դրվագներ լրացնելու կամ հանելու հետ, օրինակ՝ մեղադրական եզրակացության մեջ մեղադրյալի ծննդյան տարին կամ հայրանունն ուղղելը, նրա պատասխանատվությունը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքների փոփոխությունը, օրենքով նախատեսվածից ավելի մեղմ պատիժ նշանակելու հիմք հանդիսացող փաստական հանգամանքների ի հայտ գալը կամ այլ փաստական հանգամանքների ի հայտ

գալը, որոնք կարող են ազդել նշանակվելիք պատժի վրա:

Մակայն դա չի նշանակակում, որ մեղադրողը չպետք է որևէ կերպ արձագանքի դատաքննության ընթացքում մեղադրական եզրակացության մեջ նկարագրված փաստերի փոփոխությանը: Դրանց ի հայտ գալուն դատախազը պետք է արձագանքի հայտարարություն անելու ձևով<sup>28</sup>:

Օրինակ՝ եթե դատական քննության ընթացքում չի հիմնավորվում, որ ամբաստանյալը հանցագործությունը կատարել է ալկոհոլ օգտագործած վիճակում, ապա մեղադրական եզրակացության մեջ նշված պատասխանատվությունը ծանրացնող հանգամանքների շրջանակում տեղի է ունենում փոփոխություն, որին մեղադրողն արձագանքում է ոչ թե մեղադրանքը փոխելու մասին որոշում կայացնելով, այլ մեղադրանքը շտկելու վերաբերյալ հայտարարություն անելով:

Հետևաբար անհրաժեշտ է տարբերակել մեղադրանքը փոփոխելու ինստիտուտը մեղադրանքը շտկելուց: Առաջինը կատարվում է այն դեպքերում, երբ՝

- 1) փոխվում է արարքի իրավաբանական որակումը.
- 2) փոփոխված փաստական հանգամանքները հանգեցնում են հանցակազմի հատկանիշների փոփոխության.
- 3) լրացվում կամ հանվում են հանցագործության դրվագները:

Իսկ այն դեպքում, երբ փոփոխված փաստական հանգամանքները չեն առաջացնում հանցակազմի հատկանիշների փոփոխություն և կապված չեն հանցագործության դրվագներ լրացնելու կամ հանելու հետ, մեղադրողը շտկում է առաջադրված մեղադրանքը:

Մեղադրանքը փոփոխելու ինստիտուտն անհրաժեշտ է տարբերակել մեղադրանքից հրաժարվելու ինստիտուտից:

Քրեական դատավարության իրավունքի տեսության մեջ ավանդաբար դատախազի կողմից մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտը սերտորեն փոխկապակցվում է դատական քննության ընթացքում մեղադրանքից հրաժարվելու ինստիտուտի հետ<sup>29</sup>, ելնելով այն հանգամանքից, որ երկուսն էլ մեղադրանքի տնօրինման ձև են: Դրանով

---

<sup>28</sup> **Ղամբարյան Ա.**, Դատարանում մեղադրանքը փոխելը և մեղադրանքի հրաժարվելը: Եր. Իրավունք, 2009, էջ 21:

<sup>29</sup> **Գուլովյո Լեոնիդ**, Դատախազի կողմից մեղադրանքից հրաժարման և դատարանում մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտները: Հետխորհրդային զարգացումները տեսական մոլորումների պայմաններում, Պետություն և իրավունք N 2, էջ 53:

պայմանավորված գիտական աշխատություններում նշված ինստիտուտները հաճախ ուսումնասիրվում են միասին<sup>30</sup>:

Սակայն մեղադրանքից հրաժարվելու ինստիտուտի խնդիրները շատ ավելի խորն են և հայեցակարգային ու գտնվում են ոչ միայն իրավական, այլ նաև քաղաքական հարթությունում: Փոխարենը դատախազի կողմից մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտն ավելի փոխկապակցված է դատաքննության սահմանների հետ և չունի որևէ առնչություն քաղաքական հարթության հետ<sup>31</sup>:

Պատական չէ, որ դատական քննության ընթացքում մեղադրանքի փոփոխումը և դրանից հրաժարվելու հիմնախնդիրներն այն բացառիկ երկու հարցերն են, որոնց վերաբերյալ նախագծով, ի տարբերություն ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հայեցակարգի (այսուհետ՝ Հայեցակարգ), սահմանվել է տարբերվող իրավակարգավորում:

Տեսության մեջ մեղադրանքից հրաժարվելը բնութագրվում է որպես քրեական դատավարության օրենսգրքով սահմանված հիմքերի առկայության դեպքում դատախազի կայացրած որոշում, որը վկայում է քրեական գործով մեղադրական գործունեության դադարեցման մասին<sup>32</sup>: Այն մեղադրողի քրեական գործի նյութերի հետազոտման արդյունքում ձևավորված դիրքորոշումն է հանցակազմի, հանցադեպի, հանցագործությանը ամբաստանյալի առնչության բացակայության մասին, որը դրսևորվում է դատաքննության ընթացքում քրեական հետապնդումը լրիվ կամ մասնակի դադարեցնելու մասին հայտարարության ձևով<sup>33</sup>: Մեղադրանքից հրաժարվելը մեղադրողի դիրքորոշումն է իր կողմից պաշտպանվող մեղադրանքի անհիմն լինելու վերաբերյալ:

Եվ մեղադրանքը փոխելու դեպքում, և մեղադրանքից հրաժարվելու դեպքում փոխվում է մեղադրական եզրակացությունը հաստատած դատախազի դիրքորոշումը պաշտպանվող մեղադրանքի հիմնավորվածության հանդեպ, որն արտահայտվում է պետաիշխանա-

---

<sup>30</sup> Օրինակ **Михайлов А. А.**, Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томск:

<sup>31</sup> **Գուլպյո Լեոնիդ**, նշվ. աշխ., էջ 53:

<sup>32</sup> **Михайлов А. А.**, Изменение прокурором обвинения и отказ прокурора от обвинения в суде первой инстанции. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Томск, с. 221.

<sup>33</sup> **Кириллова Н. А.**, Отказ государственного обвинителя от обвинения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук/ Н.А. Кириллова. - СПб., 2007. - 17 с.

կան ակտի կայացմամբ: Նշվածը կարող է ունենալ ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ պատճառներ:

Մակայն եթե մեղադրանքը փոխելու դեպքում դատախազը գտնում է, որ մեղադրական եզրակացությամբ մեղադրյալին վերագրվող փաստական հանգամանքների կապակցությամբ առկա են այլ հանցագործության հատկանիշներ, ապա մեղադրանքից հրաժարվելու պարագայում դատախազի դիրքորոշումն այն է, որ հանցագործության հատկանիշներն ընդհանրապես բացակայում են:

Տեսության մեջ առկա է կարծիք, ըստ որի եթե անձն իրական համակցության պարագայում մեղադրվում է երկու և ավելի հանցագործություն կատարելու մեջ, և դատաքննության ընթացքում հաստատվում է դրանցից որևէ մեկով նրա անմեղության փաստը, ապա դատախազը պետք է կայացնի մեղադրանքը փոփոխելու մասին որոշում<sup>34</sup>: Նման մոտեցումը, կարծում ենք, սխալ է, և նշված դեպքում դատախազը պետք է կայացնի մեղադրանքից մասնակի հրաժարվելու մասին որոշում<sup>35</sup>:

Տեսության մեջ նշվում է, որ մեղադրյալին առաջադրված մեղադրանքի փոփոխությունը պետք է տարբերակել նրան նոր մեղադրանք առաջադրելուց<sup>36</sup>: Առկա է կարծիք, ըստ որի եթե դատական քննության ընթացքում հայտնի է դառնում մեղադրյալի կողմից այլ հանցագործության կատարման մասին, ապա պետք է կայացվի մեղադրանքը փոփոխելու մասին որոշում<sup>37</sup>:

Նման մոտեցումը, մեր կարծիքով, անընդունելի է: Եթե գործի քննության ընթացքում ի հայտ են գալիս հանգամանքներ, որոնք վկայում են մեղադրյալի կողմից այլ հանցագործության կատարման մասին, ապա առաջադրված մեղադրանքը փոփոխելու մասին որոշում պետք է կայացվի միայն այն դեպքում, երբ

1) նշված երկու հանցագործությունները կազմում են իդեալական համակցություն, և մեղադրյալի գործողությունը որակված չի եղել քրեական օրենսգրքի երկու կամ ավելի հոդվածներով, ինչը եղել է իրավական գնահատականի հետ կապված սխալի արդյունք,

<sup>34</sup> Белозеров Ю. Н., Полухаров Т. Т., Практика по советскому уголовному процессу под ред. Л. Н. Гусева, вып. 2., М, 1961, стр. 51.

<sup>35</sup> См.: Фактуллин Ф. Н., Изменение обвинения. М., 1971. С. 50

<sup>36</sup> Ровнейко В. В., Изменение обвинения в суде первой инстанции по российскому уголовно-процессуальному законодательству: автореф. дис. ... к.ю.н. Ижевск, 1996, с. 62.

<sup>37</sup> Гальперин И. М., Направление уголовного дела на доследование, Госюриздат, 1960, с. 90.

2) միննույն իրավաբանական որակման շրջանակներում մեղադրանքի մեջ ավելացվում են հանցագործության առանձին դրվագներ:

Մյուս բոլոր դեպքերում մեղադրանքը փոփոխելու մասին որոշում չի կարող կայացվել: Ասվածը հիմնավորվում է նաև նրանով, որ մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտն ուղղված է մեղադրանքում առկա փաստական և իրավական այն թերությունների շտկման, որն արտացոլված է մեղադրական եզրակացության մեջ, այլ ոչ թե ուղղված է նոր մեղադրանքի ձևավորմանը և առաջադրմանը: Հետևաբար մյուս բոլոր դեպքերում մեղադրյալի հանդեպ պետք է առանձին քրեական հետապնդում հարուցվի:

Հաջորդ քրեադատավարական կարգավորումը, որը պետք է տարբերակել մեղադրանքի փոփոխման ինստիտուտից, դատական քննության ընթացքում այլ անձի նկատմամբ մեղադրանք առաջադրելն է (ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 309.2-րդ հոդված):

Դրա համաձայն էթե առաջին ատյանի դատարանում դատական քննության ընթացքում ի հայտ են գալիս այնպիսի հանգամանքներ, որոնք հիմք են տալիս նույն քրեական գործով մեղադրանք առաջադրել մեկ այլ անձի (անձանց), որին տվյալ գործով մեղադրանք առաջադրված չի եղել, ապա մեղադրողն իրավունք ունի հարուցելու նոր քրեական գործ:

Եթե նոր հարուցված քրեական գործի արդյունքները կարող են հանգեցնել ամբաստանյալին առաջադրված մեղադրանքի փոփոխման կամ լրացման, ապա մեղադրողի միջնորդության հիման վրա դատարանը հետաձգում է գործի դատական քննությունը: Հետաձգված քրեական գործի քննությունը կատարվում է սույն օրենսգրքի 309.1-րդ հոդվածով սահմանված կանոններով: Նոր հարուցված քրեական գործի վարույթն իրականացվում է ընդհանուր հիմունքներով:

Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անձանց, ում վերագրվող ենթադրյալ հանցագործությունների կապակցությամբ կարող է հարուցվել քրեական գործ, կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի՝

1) անձինք, որոնց կողմից կատարված ենթադրյալ հանրորեն վտանգավոր արարքն ազդում է քրեական գործով ապացուցման պրոցեսի վրա, օրինակ՝ տվյալ քրեական գործով տուժողի կամ վկայի կողմից սուտ ցուցմունք տալը, փորձագետի կողմից ակնհայտ կեղծ

եզրակացություն տալը, թարգմանչի կողմից ակնհայտ սխալ թարգմանությունը,

2) անձինք, որոնց հակաիրավական արարքները հանգեցրել են հանցագործի կողմից հանցագործության կատարման,

3) անձինք, ովքեր մեղադրյալի հետ հանցակցությամբ հանցագործություն են կատարել, և հանցակցության փաստն ի հայտ է գալիս դատաքննության ընթացքում,

4) անձինք, ովքեր պարտակել են մեղադրյալին վերագրվող ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործությունը (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 334-րդ հոդված),

5) անձինք, ում նախապես հայտնի է եղել մեղադրյալին վերագրվող՝ նախապատրաստվող ծանր կամ առանձնապես ծանր հանցագործության կատարման փաստը, բայց ովքեր չեն հայտնել դրա մասին (ՀՀ քրեական օրենսգրքի 335-րդ հոդված):

Այսպիսով, եթե քրեական գործի քննության ընթացքում ի հայտ են գալիս այնպիսի հանգամանքներ, որոնք այդ քրեական գործով ուսումնասիրվող հանցավոր դեպքի առնչությամբ հաստատում են այլ անձի կողմից քրեական օրենսգրքով նախատեսված արարքի կատարումը, ապա դատախազն իրավունք ունի հարուցել քրեական գործ<sup>38</sup>, որի վարույթն իրականացվելու է ընդհանուր հիմունքներով:

Նշված կարգավորումը մեղադրանքը փոփոխելու ինստիտուտից պետք է տարբերել նրանով, որ մեղադրանքի փոփոխումը կատարվում է գործով մեղադրյալի նկատմամբ, իսկ նոր քրեական գործը հարուցվում է մեկ այլ անձի կողմից կատարված ենթադրյալ հանցագործության փաստի առթիվ:

Մեղադրանքը փոփոխելու ինստիտուտը պետք է տարբերել նաև գործը մեղադրողին վերադարձնելու ինստիտուտից: Համաձայն քրեական դատավարության օրենսգրքի 296-րդ հոդվածի՝ գործը մեղադրողին վերադարձնելու մասին որոշում դատարանը կայացնում է այն դեպքում, երբ մեղադրական եզրակացությունը չի համապատասխանում օրենսգրքի պահանջներին: Գործը մեղադրողին վերադարձնելու մասին որոշման մեջ, բացի նման որոշում կայացնելու հիմքերից, նշվում է այն ժամկետը, որի ընթացքում դատախազը պետք է վե-

---

<sup>38</sup> Նշենք, որ օրենսգրքի 309.2-րդ հոդվածում սխալ է «դատախազն իրավունք ունի» ձևակերպումը: Այն պետք է փոխարինվի «դատախազը պարտավոր է» բառակապակցությամբ, քանի որ հանցագործության հատկանիշներ հայտնաբերելու դեպքում դատախազը պարտավոր է, այլ ոչ թե իրավունք ունի հարուցելու քրեական գործ:

րադարձնի մեղադրական եզրակացությունում առկա թերությունները:

Գործը մեղադրողին վերադարձնելու ինստիտուտը տարբերվում է դատարանում մեղադրանքը փոխելու ինստիտուտից հետևյալ հատկանիշներով՝

1) մեղադրանքի փոփոխումը կատարվում է դատական քննության ընթացքում, իսկ գործը մեղադրողին վերադարձնելը՝ դատական քննության նախապատրաստական փուլում,

2) գործը մեղադրողին վերադարձվում է այն դեպքում, երբ մեղադրական եզրակացությունը չի համապատասխանում օրենքի պահանջներին, իսկ մեղադրանքը փոփոխելը ոչ թե մեղադրանքի անհամապատասխանությունն է մեղադրանքին ներկայացվող պահանջներին, այլ ի հայտ եկած համապատասխան փաստական և իրավական հանգամանքները,

3) մեղադրանքը փոխելը կատարվում է դատախազի կամ դատարանի կողմից սեփական նախաձեռնությամբ, իսկ գործը մեղադրողին վերադարձնելը՝ դատարանի նախաձեռնությամբ դատախազի կողմից:

**Айк Саргсян**

*Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ*

## **ВИДЫ ИЗМЕНЕНИЯ ОБВИНЕНИЯ И РАЗГРАНИЧЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЯ ОБВИНЕНИЯ ОТ СМЕЖНЫХ ИНСТИТУТОВ**

В рамках этой работы автором рассмотрены две проблемы связанные с институтом изменения обвинения в процессе судебного разбирательства: виды изменения обвинения и разграничение изменения обвинения от межных институтов.

Виды изменения обвинения дифференцированы и проанализированы в соответствии с изменением объема обвинения, согласно ужесточающим и смягчающим свойствам обвинения, изменением состава субъектов, фактических и правовых обстоятельств, и необходимостью новых следственных и правоохрнительных действий.

Автором проанализирована разница вышеупомянутого института от ряда смежных институтов: выдвижение новых обвинений, отказа от обвинения, возбуждение уголовного дела в связи с совершением преступления третьим лицом.



**THE TYPES OF CHANGING CRIMINAL INDICTMENT  
AND THE DIFFERENTIATION OF THIS INSTITUTE FROM SEVERAL  
RELATED INSTITUTES**

In the following article the author has discussed and explored two important issues concerning changing the criminal indictment during court hearings, the types of changing criminal indictment and the differentiation of this institute from several related regulations.

The author has differentiated and analyzed the following types of changing criminal indictment, according to the volume of the criminal indictment, according to the subjects who render this decision, according to the factual and legal circumstances, and according to the necessity of conducting new investigative and other judicial actions.

The author has also analyzed the difference of this institute from several related regulations, especially from the correction of criminal indictment, from starting new indictment against defendant, turning down criminal indictment by the prosecutor, starting criminal case concerning an act committed by another person.

**Բանալի բառեր՝** մեղադրանքի փոփոխում, մեղադրանքի փոփոխման տեսակներ, մեղադրանքի սահմանազատում հարակից ինստիտուտներից, մեղադրանքի շտկում, փաստական և իրավական հանգամանքներով մեղադրանքի փոփոխում, նոր մեղադրանքի առաջադրում, մեղադրանքի ծավալի փոփոխություն:

**Ключевые слова:** институт изменения обвинения, виды изменения обвинения, разграничение изменения обвинения от смежных институтов, коррекция обвинения, выдвигание нового обвинения, отказа от обвинения, изменение фактических и правовых обстоятельств изменение объема обвинения.

**Key words:** changing the criminal indictment, the types of changing of the criminal indictment, the differentiation of the institute of criminal indictment from several related institutions, the correction of criminal indictment, the change of criminal indictment by changing its factual and legal circumstances, instigation of criminal indictment, changing the volume of criminal indictment.

## ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՉԱՐԱՇԱՀՄԱՆ ԱՐԳԵԼՔԸ ՓԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

«Փաստաբանը փաստաբանական գործունեություն իրականացնելիս *ազատ է* կատարելու այն, ինչ արգելված չէ օրենքով (...)» («Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մաս): Սույն հոդվածի իմաստով փաստաբանի ազատությունը որոշումներ կայացնելու և դրանցից բխող գործողություններ կատարելու հնարավորությունն է, որն առավելապես արժևորվում է քրեական գործերով պաշտպանի համար պաշտպանյալի շահերի ամբողջական պաշտպանության տեսանկյունից: Քրեական պաշտպանության ընթացքում պաշտպանին վերապահված ազատությունն ամենևին էլ ինքնանպատակ չէ. այն վերջինիս մասնագիտական պարտականությունները կատարելու համար պարտադիր և անհրաժեշտ պայման է, որն իր հերթին հենասյուն է մրցակցային, հետևաբար և արդար դատաքննության համար:

Սակայն, քրեական դատավարության ընթացքում վարույթի մասնավոր մասնակիցների կողմից *բացարձակ ազատություն* դրսևորելը, այսինքն՝ իրենց վերապահված դատավարական իրավունքներն անխնա ու անվերջ իրացնելը, օգտագործելը կամ այդ իրավունքների իրացման միջոցով այլ անձանց շահերի տեսանկյունից ոչ ցանկալի, բացասական կամ ոչ ողջամիտ նպատակի հասնելը, կարող են հանգեցնել ծայրաստիճան ամենաթողության՝ փակ շղթայի, որում անվերջ կբախվեն հանրային և մասնավոր շահերը:

Քանի որ քրեական դատավարության հիմքում ընկած է այն անվիճելի ելակետը, համաձայն որի վարույթի որևէ մասնակից, անկախ իր կարգավիճակից (մեղադրյալ, տուժող, պաշտպան, դատախազ), իրավասու չէ «խաղեր խաղալու» արդարադատության հետ, ապա քրեական վարույթի ընթացքում պաշտպանի ազատությունը փաստաբանական էթիկայի պահանջներով և դատավարական օրենքներով սահմանափակելը լիովին տեղավորվում է արդար դատաքննությո-

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի.գ.թ., դոցենտ Ն. Հ. Ղուկասյան:

յան ընթացքում հանրային և մասնավոր շահերը հավասարակշռելու գաղափարախոսության տրամաբանության մեջ:

«Փաստաբանության մասին» ՀՀ օրենքի 18-րդ հոդվածի 2-րդ մասը նախատեսում է, որ փաստաբանն իր գործունեությունն իրականացնելիս ազատ է այնքան ժամանակ, քանի դեռ չեն խախտվել այլ անձանց իրավունքներն ու ազատությունները, ուստի և վերոնշյալ տեսանկյունից շատ ավելի է արժեքավոր ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում (այսուհետ՝ Նախագիծ) 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասի (ոչ իրավաչափ վարքագծի արգելքը) առկայությունը, համաձայն որի՝ արգելվում է իրավունքների չարաշահումը, որը վնաս է հասցնում այլ անձանց կամ արդարադատության շահերին:

Այս նորմի առկայությունն ինքնին հստակ արտահայտում է հանրային և մասնավոր շահերի հարաբերակցության խնդիրը՝ հավաստելով, որ քրեական դատավարության համար թերևս մասնավոր շահերը կարևոր արժեք են, սակայն բացարձակ չեն:

Ուշագրավ է, որ հոդվածում տեղ գտած «այլ անձանց կամ արդարադատության շահին վնաս հասցնել» արտահայտությունն առկա է ոչ այն պատճառով, որ այն նեղացնում է սկզբունքի կիրառման ոլորտը, այլ որպես ընդհանուր պայման, օրինաչափություն: Չենք կարծում, որ կարող են լինել այնպիսի իրավիճակներ, երբ վարույթի մասնավոր մասնակիցների, առավել ևս պաշտպանի կողմից, իրավունքների չարաշահումը չհանգեցնի արդարադատության շահի հետ որևէ հակասության, անգամ եթե գործի ելքը դրանից չի փոխվում: Այսպես, տուժողի փաստաբանն իր միտումնավոր գործողությունների արդյունքում ձգձգում է դատական նիստը, որպեսզի մեղադրյալի, որի նկատմամբ կալանքը որպես խափանման միջոց կիրառված չէ, բանկային հաշիվները ավելի երկար ժամանակ լինեն արգելանքի տակ: Թերևս այս իրավիճակում փաստաբանի գործողությունները գուցե և գործի ելքի վրա որևէ ազդեցություն չունենան, դրանց հետևանքով մեղադրյալն ավելի շատ չգտնվի անազատության մեջ, այդուհանդերձ արդարադատության շահի հետ հակասությունն անխուսափելի է, քանի որ գոյություն ունի դատավարական ժամկետների ողջամտության պահանջ: Ընդ որում, ի տարբերություն գործող օրենսգրքի, այն իր հստակ արտացոլումն է ստացել Նախագծի 24-րդ հոդվածում, որի 1-ին մասը սահմանում է. «Նախաքնությունը և դատաքնությունը

պետք է ավարտվեն ողջամիտ ժամկետում»։ Ասվածի մեկ այլ վառ օրինակ է պաշտպանության կողմի՝ գործի ոչ այնքան ծավալուն նյութերին տևական ժամանակով ծանոթանալը՝ ակնհայտ նպատակ ունենալով այս իրավունքի չարաշահմամբ ձգձգել վարույթը։ Նկատենք, որ այս առումով ևս առաջատար և կանխարգելիչ քայլ է կատարվել Նախագծում, որի 202-րդ հոդվածի 6-րդ մասը սահմանում է, որ վարույթի մասնակիցները պարտավոր են գործին ծանոթանալ ողջամիտ ժամկետում։ Անհրաժեշտության դեպքում քննիչը կարող է վարույթի տվյալ մասնակցի համար սահմանել քրեական գործին ծանոթանալու որոշակի ժամկետ։ Սույն բովանդակությամբ հոդվածի ամրագրումը կանխում է պաշտպանի՝ գործի նյութերին ծանոթանալու իրավունքի չարաշահման հնարավորությունը։

Թերևս վերոնշյալ հոդվածների առկայությունը Նախագծում միտված է կանխելու պաշտպանի կողմից իր գործունեության ընթացքում իրավունքների չարաշահման դեպքերը, սակայն դրանք խնդրին միայն դրվագային լուծում են տալիս և ի գործու չեն կանխել կամ բացառել բոլոր հնարավոր դեպքերը, որոնք կարող են ի հայտ գալ պրակտիկայում։

Այդ իսկ պատճառով, համոզված ենք, որ հայրենական քրեական դատավարությունում արդյունավետ նորամուծություն է Նախագծի 29-րդ հոդվածի 3-րդ մասը, որը նախատեսում է, որ իրավունքների չարաշահում թույլ տված անձի նկատմամբ սույն օրենսգրքով նախատեսված դեպքերում կարող է կիրառվել նրա վարքագծին համաչափ դատավարական սանկցիա, եթե, իհարկե, այն չկիրառելը կարող է վտանգել վարույթի բնականոն ընթացքը։

Սա երկարատև պրակտիկայի արդյունքում քրեական դատավարության առջև ծառացած համակարգային խնդիրների համապարփակ լուծման եղանակներից մեկն է, որից կախված է ողջ վարույթի արդյունավետությունն ու հավասարակշռվածությունը։ Այսպես, մի շարք դեպքերում, երբ վարույթի մասնավոր մասնակիցների կողմից դրսևորվում են իրավունքի չարաշահման կամ պարտականությունների ակնհայտ չկատարման դեպքեր, գործող կառուցակարգը վարույթն իրականացնող մարմնին դրանց ողջամտորեն արձագանքելու հնարավորություն չի ընձեռում։ Սրա պատճառն այն է, որ գործող քրեական դատավարության օրենսգրքում առկա լուծումները (խոսքը վերաբերում է հենց դատական սանկցիաներին) հատվածական են,

ըստ էության և ամբողջությամբ չեն ներառում քրեական դատավարության բոլոր փուլերը: Իսկ պաշտպանների կողմից իրենց իրավունքների չարաշահում և պարտականությունների կատարումը բացառված չէ նաև մինչդատական վարույթում: Այսպես, քիչ չեն այն դեպքերը, երբ վարույթի ընթացքում պաշտպանը չի ներկայանում այն վարույթային գործողությունների կատարմանը, որոնց նրա ներկա գտնվելը պարտադիր է: Ուստի, ոչ իրավաչափ վարքագծի արգելքը սկզբունքի և դրա հակակշիռների նախատեսումը Նախագծում առաջնահերթ միտված է հիմնարար լուծում տալ հենց այս խնդիրներին՝ ի տարբերություն գործող օրենսդրության՝ ապահովելով փուլային ամբողջականությունը, քանի որ, ըստ Նախագծի, իրավունքների չարաշահման կանխարգելումը կարող է տեղի ունենալ ոչ միայն դատարանի կողմից (ինչպես գործող տարբերակում է), այլև վարույթն իրականացնող մարմնի, այսինքն՝ ընդգրկում է նաև մինչդատական վարույթը, և համապատասխան իրավունքներ կարող են ձեռք բերել նաև քննիչը կամ դատախազը, երբ հանդես են գալիս որպես վարույթն իրականացնող մարմին:

Ընդ որում՝ դատավարական հարկադրանքի միջոցներ բաժնում առանձին գլուխ է նախատեսված, որը կոչվում է «դատավարական սանկցիաներ» (գործուղում՝ «դատական սանկցիաներ»): Ինքնին դատավարական սանկցիաներ կիրառելու հիմքն այն է, երբ վարույթի մասնավոր մասնակիցը իրավունքները չարաշահելու կամ պարտականությունների կատարումից չարամտորեն խուսափելու միջոցով խոչընդոտ է ստեղծում վարույթի բնականոն ընթացքի համար:

Ստացվում է, որ Նախագծում ոչ միայն ամրագրված են իրավունքների չարաշահումը որպես թույլատրելի վարքագծի արգելք, այլև չարաշահման դեպքում համապատասխան սանկցիաների կիրառման հնարավորությունը:

Իրավունքի չարաշահում երևույթի և դրա համար վրա հասնող սանկցիաների կիրառման հնարավորության հետ կապված ուշագրավ դիրքորոշում է արտահայտել ռուս գիտնական Վ. Ա. Բելովը, ըստ նրա իրավունքի չարաշահում կատեգորիան անտրամաբանական է ու հակասական, քանի որ այս դեպքում խոսքը գնում է պատասխանատվության մասին, որը վրա է հասնում իրականացրած իրավունքի համար: Չէ՞ որ հակառակ դեպքում հարց է առաջանում՝ էլ

ինչի համար է նախատեսված նման սուբյեկտիվ իրավունքը, և արդյոք դա առհասարակ սուբյեկտիվ իրավունք է<sup>2</sup>:

Վերոնշյալ տեսակետի հետ կարելի է համաձայնել միայն մասամբ: Բնական է, որ պետք է խուսափել այնպիսի իրավակարգավորում նախատեսելուց, որը մի կողմից վարույթի մասնակցին, հատկապես պաշտպանին, կվերապահի իր պրոֆեսիոնալ գործունեության ընթացքում կիրառելիք համապատասխան իրավունքների ցանկ, իսկ մյուս կողմից հենց այդ նույն օրենքը կպարունակի այդ իրավունքների իրացմանը խոչընդոտող կառուցակարգեր:

Հասկանալու համար՝ ինչով ենք պայմանավորում իրավունքների չարաշահմանն ուղղված արգելքի նախատեսումը քրեական դատավարության մեջ, նախ պարզաբանենք ինչպիսի դրևորումներ կարող է ունենալ իրավունքի չարաշահումը քրեական գործով պաշտպանի համար, և ընդհանրապես ինչի կանխմանն է ուղղված այս դրույթի նախատեսումը:

Այսպես, դատական պրակտիկային ամեննին էլ խորթ չեն այնպիսի դեպքերը, երբ մի քանի տարի շարունակ չի հաջողվում ավարտին հասցնել քրեական գործերը «խելացի» պաշտպանների «գերմտածված» գործողությունների արդյունքում, երբ նրանք իբրև թե «տակտիկական» նկատառումներով փաստաբանական էթիկային և քրեական դատավարության ոգուն հակասող գործողություններ են կատարում, ընդ որում՝ երբեմն ոչ այնքան իրենց վստահորդի, որքան իրենց իսկ շահի համար: Բնականաբար, այս տեսանկյունից բոլորովին արդարացված չէ պաշտպանի այնպիսի վարքագիծը, որով նա փորձում է խոչընդոտել վարույթն իրականացնող մարմինների աշխատանքին, անհարգալից պատճառներով չի ներկայանում դատավարական գործողությունների կատարմանը կամ ամեն կերպ փորձում է ժամանակ ձգել, անիմաստ ու անտեղի միջոտորություններ է հարուցում, թերագնահատում է վարույթն իրականացնող մարմինների գիտելիքները, փորձը կամ հակառակը՝ նրանց հետ մտնում է գործարքի մեջ, գործն իրականացնում է քննիչի թելադրանքով, գործի նյութերին ծանոթանալու համար պահանջում է ավելի երկար ժամանակ, քան անհրաժեշտ է և այլն: Այս ձևերով պաշտպանները փորձում

---

<sup>2</sup><http://ugolovniy-process.jus.ee/articles/Kak-iskluchit-zloyopotrebienie-pravom-storonoi-zashiti-11.htm>, <http://justicemaker.ru/view-article.php?id=22&art=206>

են ձգել վարույթը ինչքան հնարավոր է շատ՝ ընդհուպ մինչև վաղեմության ժամկետների լրանալը:

Ի հավելումն վերոշարադրյալի՝ մեջբերենք ՀՀ փաստաբանների պալատի խորհրդի՝ 2005 թ. դեկտեմբերից 2010 թ. հունվարն ընկած ժամանակահատվածի կարգապահական վարույթի վիճակագրությունը: Միայն այս ժամանակահատվածում 67 անգամ կարգապահական վարույթ է հարուցվել, որոնցից միայն 31-ով է վարույթը կարճվել: Իբրև սանկցիա 12 դեպքում ստացվել է նկատողություն, 7-ի դեպքում՝ խիստ նկատողություն, 2-ը ենթարկվել են դրամական տույժի: Փաստաբանների կողմից հատկապես լայնորեն կատարված խախտումներն են. գործը չկատարելը 22 դեպք, դատարանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունք դրսևորելը, նիստի բնականոն ընթացքին խոչընդոտելը, նիստից ուշանալը՝ 10 դեպք, վստահորդի շահերին դեմ գործելը և հասանելիք գումարը չվերադարձնելը՝ 8 դեպք, պաշտպանությունն իրականացնել քննիչի նախաձեռնությամբ՝ 10 դեպք, դատական նիստը լքելը առանց դատավորի թույլտվության՝ 10 դեպք, դատական նիստերին չներկայանալը՝ 5 դեպք, հարցաքննության չգտնվելով արձանագրությունը ստորագրելը՝ 5 դեպք, խոստումներ տալ ազատազրկումից հանելու, գույքը կալանքից հանելու, գործը լիակատար շահելու և այլնի համար՝ 4 դեպք, նախաքննության կամ դատաքննության միտումնավոր ձգձգումը՝ 4 դեպք, գործարքի մեջ մտնել մյուս կողմի հետ՝ 4 դեպք:

Վերոնշյալ պատկերը ոչ միայն ցանկալի չէ արդարադատության շահի, այլև հասարակության մեջ՝ փաստաբանության նկատմամբ ձևավորվող բացասական վերաբերմունքի տեսանկյունից:

Անդրադառնալով Նախագծում տեղ գտած դատավարական սանկցիաներին, հարկ է նշել, որ հստակ նախատեսվել են դրանցից յուրաքանչյուրի իրավաչափության պայմանները, կիրառության հիմքերը, ինչպես նաև այն սահմանափակումները, որոնք առաջ են բերում համապատասխան սանկցիայի կիրառումը: Ընդ որում՝ դատավարական սանկցիայի կիրառության նպատակը պարտադիր պետք է լինի հենց վարույթի բնականոն ընթացքն ապահովելը: Օրենքը մի քանի դեպքերում երաշխիքային մակարդակով հստակ սահմանում է, որ կիրառվող դատավարական սանկցիան պետք է համաչափ լինի այն վարքագծի բնույթին և հետևանքներին, որը կանխարգելելու համար կիրառվում է: Եվ քանի որ Նախագծում իրավունքի չարաշահ-

ման յուրաքանչյուր դեպք իր արտացոլումն է գտել դատավարական իրավունքի նորմում, ուստի և ապահովվում է վարույթի մասնավոր մասնակիցների կողմից իրենց վերապահված իրավունքների իրացման հասանելիությունն ու մատչելիությունը թույլ չտալով, որ պաշտպանի գործունեությունն ի վերջո վերածվի իրավաբանական հերյուրանքի:

Նախագծի 143-րդ հոդվածը, որը նվիրված է *իրավունքի իրականացման սահմանափակում դատավարական սանկցիային*, վարույթի մասնակցի կողմից որոշակի իրավունքների պարբերաբար չարաշահման դեպքում նախատեսում է համապատասխան որոշմամբ դրանց իրականացման համար ժամանակային կամ քանակական պայմանների սահմանափակում: Ընդ որում՝ այս սանկցիան կարող է կիրառվել միայն սահմանափակ շրջանակով իրավունքների պարբերաբար չարաշահման դեպքում: Դրանք են՝ միջնորդություն հարուցելը, բացարկ հայտնելը, վարույթի նյութերին կցելու և հետագոտելու համար ապացույց ներկայացնելը, վարույթի նյութերին ծանոթանալը և դրանցից ցանկացած տեղեկություն դուրս գրելը, բացման խոսքով, եզրափակիչ ելույթով կամ եզրափակիչ հայտարարությամբ հանդես գալը, պաշտպանից հրաժարվելը: Սանկցիան կիրառելու համար անհրաժեշտ է, որ այդ իրավունքները ոչ թե մեկ կամ երկու անգամ, այլ պարբերաբար չարաշահված լինեն: Կարևոր քայլ է նաև այն, որ սանկցիան կարող է կիրառվել բացառապես որոշմամբ, ինչն ապահովում է դրա բողոքարկման հնարավորությունը:

Հաջորդ կարևոր հայեցակետը նորմում տեղ գտած *«չարաշահում»* եզրույթն է, որը թեպետ ինքնին գնահատողական կատեգորիա է և նորմատիվ ակտերով նախատեսված չեն այն ձևական հատկանիշները, որոնցով այն բնութագրվում է, ինչպես նաև այն դեպքերը, որոնց առկայության դեպքում այս կամ այն գործողությունը կարելի կլինի գնահատել որպես *չարաշահում*<sup>3</sup>, սակայն հայերեն բացատրական բառարանում այն բացատրվում է որպես ի չար գործադրել, չառարկել, չարամտել, ինչն իր հերթին բացատրվում է որպես չար դիտավորություն, չար մտադրություն, որն ուղղված է որոշակի նպատակի: Այսինքն՝ քրեաիրավական տեսանկյունից միանշանակ կարող

---

<sup>3</sup> Տե՛ս Աղայան Է., Արդի հայերեն բացատրական բառարան, Երևան 1976, էջեր 1156, 1157:



ենք փաստել, որ չարաշահել եզրույթն իր մեջ ընդգրկում է ոչ միայն դիտավորություն, այլև որոշակի ուղղվածություն, հստակ նպատակ ինչ-որ արդյունքի հասնելու համար: Մտացվում է, որ իրավունքի չարաշահման դեպքում պաշտպանը դիտավորությամբ միտում ունի իր գործողություններով հասնել ինչ-որ նպատակի, ինչն իր վստահորդի կամ իր համար կարող է ունենալ որոշակի դրական հետևանքներ (կձգձգել քրեական վարույթը, պաշտպանյալին ցույց տալ, որ ինքը շատ գործ է անում, հավելյալ գումար աշխատել և այլն):

Հետևաբար, վարույթի ոչ մի մասնակից, հատկապես, փաստաբանական գործունեությամբ զբաղվող պաշտպանն իրավունքը չարաշահել, այն էլ պարբերաբար, *անզգուշության կամ չիմացության* հետևանքով ի գործու չէ: Իսկ դա ևս մեկ վկայություն է այն մասին, որ իրավունքի չարաշահման արգելք նախատեսելը միանգամայն արդարացված է:

Բացի այդ՝ նորմի առկայության օգտին խոսող մյուս փաստարկն այն է, որ Նախագծի տրամաբանությունից լիովին բխում է, որ եթե սանկցիա է կիրառվում այն բանի համար, որ անընդհատ չարաշահվում է բացարկ հայտնելու կամ միջնորդություն հարուցելու իրավունքը, բնականաբար, սա չի նշանակում, թե այս անձն ընդհանրապես զրկվում է քրեական վարույթի ընթացքում միջնորդություն հարուցելու իրավունքից: Խոսքը պարզապես վերաբերում է կոնկրետ իրավիճակում, կոնկրետ հիմքերով այդ իրավունքի չարաշահման կանխելուն ուղղված համապատասխան սանկցիա կիրառելուն:

Նախագծով նախատեսված դատավարական հաջորդ սանկցիան վարույթից հեռացնելն է (148-րդ հոդված): Նախ, այս սանկցիան կիրառվում է սահմանափակ թվով սուբյեկտների նկատմամբ, որոնց թվում է նաև փաստաբանը, բացի այդ հստակ նախանշված են նաև բոլոր այն դեպքերը, երբ կարող է կիրառվել սանկցիայի այս տեսակը. եթե սուբյեկտներից մեկը երկու անգամ կամ առանց հարգելի պատճառի չի ներկայանում դատական նիստին կամ իր համար պարտադիր վարույթային գործողության կատարմանը կամ եթե երեք անգամ դատավարական սանկցիայի ենթարկվելուց հետո շարունակում է պարտականությունների կատարումից չարամտորեն խուսափել:

Նախագծում լուծում է տրվել նաև մեզանում խիստ տարածու գտած հակառակ երևույթին՝ պաշտպանյալի կողմից իր պաշտպանին փոխարինելու կամ պաշտպանից հրաժարվելու չարաշահման

դեպքերին, ինչը ևս մեծապես խաթարում է վարույթի բնականոն ընթացքը: Այսպես, Նախագծի 47-րդ հոդվածի 4-րդ մասում նախատեսվում է, որ նոր պաշտպանից հրաժարվելու՝ մեղադրյալի կամարտահայտությունը պարտադիր չէ վարույթն իրականացնող մարմնի համար, եթե մեղադրյալն *ակնհայտ չարաշահում է* պաշտպանից հրաժարվելու իր իրավունքը: Այդ դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը որոշմամբ չի ընդունում պաշտպանից հրաժարվելը: Մինչդեռ գործող քրեական դատավարության օրենսգրքում այս հարցի կապակցությամբ ոչ միայն նախատեսված չէ որևէ հստակ չափանիշ, այլև վարույթն իրականացնող մարմնի կամահայտնությանն է թողնված անձի՝ պաշտպան ունենալու կամ չունենալու հիմնարար իրավունքը<sup>4</sup>:

Այսպիսով, տեսական վերլուծության արդյունքում կարելի է առանձնացնել «իրավունքի չարաշահում» հասկացության մի քանի հատկանիշներ, որոնց միաժամանակյա առկայությունն անհրաժեշտ է, որ վարույթի մասնավոր մասնակիցների կողմից կատարված գործողությունները որակվեն որպես իրավունքի չարաշահում՝ առաջացնելով համապատասխան հետևանքներ.

1. նախ, որպեսզի տեղի ունենա իրավունքի չարաշահում պետք է առկա լինի համապատասխան սուբյեկտիվ իրավունքը, այսինքն՝ ոչ մի պարագայում չի կարող խոսք լինել իրավունքի չարաշահման մասին, եթե վարույթի տվյալ մասնակցին վերապահված չէ և, հետևաբար, վերջինս իրավասու չէ իրացնել չարաշահվող իրավունքը: Այս առումով նշենք, որ Նախագծի 29-րդ հոդվածի 2-րդ մասի արգելքը պետք է տարածել ոչ միայն իրավունքների չարաշահման, այլև պարտականությունները կատարելուց չարամտորեն խուսափելու կամ դրանք պարբերաբար չկատարելու դեպքերի վրա, քանի որ պաշտպանի համար նիստին կամ իր համար պարտադիր վարությամբ գործողությունների ներակայանալը ոչ թե իրավունք է, այլ պարտականություն:

---

<sup>4</sup> Գործող քրեական դատավարության օրենսգրքի 69-րդ հոդվածի 3-րդ մասը նախատեսում է. «պաշտպան ունենալու կասկածյալի կամ մեղադրյալի արտահայտած ցանկությունը քրեական գործով վարույթին պաշտպանի պարտադիր մասնակցությունը կանխորոշող հանգամանք չէ, եթե նրանք ունեցել են նշանակված պաշտպան, սակայն հայտարարել են պաշտպանից հրաժարվելու մասին, որն ընդունել է քրեական վարույթն իրականացնող մարմինը»:

2. Բնականաբար, միայն իրավունքի առկայությունն ինքնին բավարար չէ իրավունքի չարաշահման համար, այն կարող է տեղի ունենալ իրավունքի իրացման ընթացքում: Ստացվում է, որ իրավունքի չարաշահումն ընթացակարգային երևույթ է:

3. Իրավունքի չարաշահումը հանգեցնում է իրավաչափ շահերի՝ թե՛ հանրային, թե՛ մասնավոր խախտմանը. ընդ որում՝ վնասը հասցվում է առերևույթ օրինական գործողությունների արդյունքում: Մա նշանակում է, որ այդ գործողությունները մշտապես դուրս են գալիս սուբյեկտիվ իրավունքի շրջանակներից, քանի որ դրա հիմքում ընկած օբյեկտիվ շահը չի նախատեսում այլ անձանց իրավունքների խախտում: Այսինքն՝ չի կարելի օրինական գործողությամբ հետապնդել ոչ իրավաչափ շահ:

4. Երևույթի կարևորագույն հատկանիշներից է չարաշահողի գիտակցումը, որ ինքն իր սուբյեկտիվ իրավունքը չարաշահում է, որի արդյունքում վնաս է պատճառվելու այլ մասնակիցների կամ արդարադատության շահին: Սրանում առանցքային նշանակություն ունի այն, որ սուբյեկտը ոչ միայն նախատեսում էր, այլ պետք է և կարող էր կանխատեսել անցանկանալի հետևանքները և կանխարգելել դրանց վրա հասնելը:

5. Վերջին կարևորագույն հատկանիշն էլ այն է, որ գիտակցելով, որ վնաս է պատճառվելու այլ անձանց կամ արդարադատության շահին, դատավարության մասնակիցը, տվյալ դեպքում պաշտպանն, այնուամենայնիվ, չարաշահում է իր իրավունքը իր համար ցանկալի արդյունքին կամ նպատակին հասնելու համար: Այսինքն՝ չարաշահումը ոչ թե նպատակ է, այլ ցանկալի, սակայն արդարադատության, իսկ երբեմն նաև մեղադրյալի շահերի տեսանկյունից ոչ դրական նպատակին հասնելու միջոց կամ եղանակ:

Առանձնացված այս չափանիշները, չունենալով օրենսդրական ամրագրում, իրավակիրառողի համար պետք է հանդես գան որպես ուղեցույց, որոնցով առաջնորդվելու դեպքում վերջինս հնարավորություն կունենա ճիշտ գնահատել և հակազդել իրավունքի չարաշահման դեպքերին:

**Анаит Арутюнян**

*Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ*

## **ЗАПРЕТ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ПРАВОМ В АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Проект нового Уголовно-процессуального кодекса РА среди принципов уголовного судопроизводства предусматривает феномен злоупотребления правом, нашедший отражение во второй части 29-ой статьи (запрет злоупотребления правом). В отечественном уголовном процессе предусмотрение этого принципа является абсолютной новизной. В этом принципе четко отражена воля обеспечить сбалансированную защиту общественных и частных интересов. Так же в нем впервые подчеркнута возможность ограничения процессуальных прав участников судопроизводства во благо правосудия.

Принимая во внимание особенности адвокатской деятельности и тот факт, что в нашей реальности злоупотребление правом адвокатами проявляются достаточно часто, анализ основных признаков и самого понятия злоупотребления правом на теоретическом уровне становится крайне важным.

**Anahit Harutyunyan**

*PhD student of the YSU Chair of Criminal Procedure and Criminalistics*

## **THE PROHIBITION OF THE ABUSE OF DISCRETION IN THE ADVOCATE ACTIVITY**

The principal aim of the Draft Code of Criminal Procedure of the RA is to define an effective procedure for conducting proceedings concerning alleged crimes, which is based on safeguarding human rights and freedoms. Regarding to this, the 2<sup>nd</sup> part of 29<sup>th</sup> Article of the Draft Code (Prohibition of the Abuse of Discretion) in criminal justice is too valuable and vital, especially when its stipulation in domestic criminal procedure is a novelty. The main value of this concept is that for the first time it clearly expresses the balance of the protection of public and private interests, as well as in its context is highlighted the possibility of restriction of the procedural rights for some individuals in the interest of justice.

Taking into consideration the features of advocate activity as well as the fact that in Armenian reality the abuse of discretion in the advocate activity appears quite often (which is certain not in respect with the ideology of advocate activity), thus the essential characteristics and the concept of abuse of rights itself need to be analyzed at least on the theoretical level.

**Բանալի բառեր՝** իրավունքի չարաշահում, սկզբունք, քրեական պաշտպանություն, ոչ իրավաչափ, քրեական դատավարություն, հակասություն, դատավարական սանկցիաներ, փաստաբանական էթիկա, արդարադատություն, շահ:

**Ключевые слова:** злоупотребление правом, принцип, уголовная защита, неправомерный, уголовное судопроизводство, противоречие, процессуальные санкции, этика адвоката, правосудие, интерес.

**Key words:** abuse of rights, principle, criminal defense, illicit, criminal justice, contradiction, procedural sanctions, advocate ethics, justice, interest.

**ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ ԱՆՉԱՓԱՀԱՍ ԱՆՁԻ  
ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Քննչական գործողությունները կարևոր նշանակություն ունեն հանցագործությունների բացահայտման համար և ընկած են ապացուցողական գործունեության հիմքում: Այս հանգամանքը նշանակում է, որ «քննչական գործողություն» հասկացության գիտական ուսումնասիրությունն ու դրա օրենսդրական ճիշտ կարգավորումը՝ կարևոր երաշխիք է քրեական դատավարության խնդիրների իրականացման համար: Քննչական գործողությունների հասկացության վերաբերյալ դատավարական գրականության մեջ չկա միասնական մոտեցում: Քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 6-րդ հոդվածում տրված են դատավարության հիմնական հասկացությունների բնորոշումը, սակայն դրանց շարքում տեղ չի գտել քննչական գործողության բնորոշումը<sup>2</sup>: Մա այն պատճառներից մեկն է, որ դատավարական գրականության մեջ հանդիպում ենք այդ հասկացության տարբեր բնորոշումների: Ա. Մ. Լարինի և այլոց կարծքիով՝ այն ամենը

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի.գ.դ., պրոֆեսոր Ս. Ա. Դիլբանյան:

<sup>2</sup> Պետք է նշել, որ օրենսդրական այս բացն իր լուծումն է ստացել Նախագծի 6-րդ հոդվածի 38-րդ կետում, որում նախ՝ քննչական գործողություն հասկացությունը վերանվանվել է «ապացուցողական գործողություն» հասկացության, որի տակ հասկացվում է քննիչի կամ դատարանի կողմից, ինչպես նաև հետաքննության մարմնի (քննիչի հանձնարարությամբ) կամ փորձագետի (քննիչի կամ դատարանի հանձնարարությամբ) կողմից կատարվող՝ սույն օրենսգրքով նախատեսված վարույթային գործողություն, որի արդյունքում ակնկալվում է ձեռք բերել ապացույց: Ամենից առաջ ուշադրության է արժանի անվանումը, որի բովանդակության մեջ դրված է ոչ թե սուբյեկտի գործունեությունը, այլ այն նպատակը, որին ուղղված է այդ գործողությունները: Ուշագրավ է նաև այն, որ վարույթային այդ գործողության սուբյեկտ է համարվում նաև դատարանը, քանի որ այդ գործողությունները կարող են իրականացվել նաև դատաքննության ընթացքում: Մրանով վերացվեց նաև այն տարբերությունը, որն առկա է միջդատական վարույթում և դատական քննության ընթացքում, այսինքն նույն գործողությունը՝ միջդատական վարույթում կոչվում է քննչական, իսկ դատական քննության փուլում՝ դատական, մինչդեռ դրանք բոլորն էլ անկախ դատավարության փուլից՝ ապացույցների հավաքման և ստուգման նպատակ են հետապնդում:

ինչ արվում է քննիչի կողմից՝ քննչական գործողություն է<sup>3</sup>։ Այսպիսի ձևակերպումից հետևում է, որ չկա տարբերություն դատավարական գործողության և քննչական գործողության միջև։ Մենք պաշտպանում ենք այն դատավարագետների կարծիքը, որոնք գտնում են, որ քննչական գործողությունը քրեադատավարական օրենքով կարգավորված և վարույթն իրականացնող մարմնի (հետաքննության մարմին, քննիչ, դատախազ, դատական քննության փուլում նաև դատարան) կողմից իրականացվող որոնողական, ճանաչողական և հավաստողական օպերացիաների համալիր է, որը համապատասխանում է որոշակի տեսակի հետքերի առանձնահատկություններին, հարմարեցված է դրանցում պարունակվող ապացուցողական տեղեկությունների արդյունավետ որոնմանը, ընկալմանն ու ամրագրմանը<sup>4</sup>։ Համամիտ լինելով նշված կարծիքին, այնուամենայնիվ գտնում ենք, որ այն լիարժեք չէ, քանի որ մնում են հարցեր, որոնք դեռևս լուծում չեն ստացել։ Այս տեսանկյունից արդարացված ենք համարում Նախագծում տեղ գտած կարգավորումը, որը քննչական գործողությունը դարձնում է ոչ թե փուլային, այլ քրեական դատավարության ընդհանուր ինստիտուտ։ Սա նշանակում է, որ քրեական դատավարության օրենսդրությամբ նախատեսված երաշխիքները հիմնականում հավասարապես կիրառվում են ինչպես մինչդատական վարույթում, այնպես էլ դատական քննության ընթացքում։

Քննչական գործողությունների օրենսդրական արդյունավետ կարգավորումը կարևոր է, քանի որ այդ գործողությունների արդյունքում էապես սահմանափակվում են անձի իրավունքներն ու ազատությունները։ Հարկ է նշել, որ այդ գործողությունները հավասարապես կարող են իրականացվել նաև անչափահասների հետ, քանի որ

<sup>3</sup> **Ларин А. М.**, Расследование по уголовному делу. Планирование, организация. М., 1970, էջ 147; **Герасимов И. Ф.**, Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск. СЮИ, 1975, էջ 65; Уголовный процесс России /Под ред. З. Ф. Ковриги и Н. П. Кузнецова, Воронеж, ВГУ, 2003, էջ 215:

<sup>4</sup> **Казинян Г. С., Соловьев А. Б.**, Проблемы эффективности следственных действий, Ереван, ЕГУ, 1987, էջ 23; **Шейфер А. С.**, Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и докзательственное значение, М., 2004, էջ 19; **Кальиницкий В. В.**, Следственные действия. Омск: Омская академия МВД РФ, 2003, էջ 4; **Соловьев А. Б.**, Процессуальные, психологические и тактические основы допроса на предварительном следствии, М., 2002; Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարություն: Հատուկ մաս, ԵՊՀ, Երևան, 2010, էջ 103:

քրեադատավարական օրենսդրությունը որևէ սահմանափակում չի նախատեսում: Քննչական գործողությունների կատարմանը անչափահասների մասնակցության հարցերը միշտ էլ եղել է դատավարագետների ուշադրության կենտրոնում, իսկ օրենսդրական նոր զարգացումների պայմաններում դրանց ուսումնասիրությունը դարձել է ավելի արդիական<sup>5</sup>:

Յուվենալ արդարադատության խնդիրներից ելնելով՝ անչափահասների հետ կատարվող քննչական գործողությունների կատարման դատավարական կարգի վերաբերյալ պետք է սահմանվեն այնպիսի առանձնահատկություններ, որոնք կապահովեն անչափահաս անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Իհարկե քննչական կամ ապացուցողական գործողությունները շատ են ու բազմատեսակ, բայց մեր կողմից կուսումնասիրվի ամենատարածված գործողություններից մեկը՝ հարցաքննությունը:

Հարցաքննությունը ամենատարածված քննչական գործողություններից է, որի ապացուցողական նշանակությունը նրանում է, որ դրա կատարման արդյունքում վարույթն իրականացնող մարմինը ստանում է ցուցմունքներ, կասկածյալից, մեղադրյալից, տուժողից, վկայից և փորձագետից: Ինչպես տեսնում ենք հարցաքննվել կարող են դատավարական տարբեր կարգավիճակ ունեցող սուբյեկտներ, որոնց ցուցմունքները թույլատրելի են, եթե պահպանվել են դրանց ձեռքբերման օրենքով սահմանված դատավարական կարգը: Օրենքը տարիքային առանձնահատկությունից ելնելով նախապես չի սահմանափակում այն վկաների և տուժողների շրջանակը, որոնք կարող են հարցաքննվել: Ցուցմունքներ տալու անչափահասի ունակության վերաբերյալ կասկած առաջանալու դեպքում՝ վարույթն իրականացնող մարմինը նշանակում է փորձաքննություն:

Անչափահասների տարիքային հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկությունները հանգեցրել են նրանց համար դատավարական լրացուցիչ երաշխիքներ սահմանելուն, այսինքն՝ նախատեսել հար-

---

<sup>5</sup> Ландо А. С., Представители несовершеннолетних обиняемых в советском уголовном процессе. Саратов, 1977; Сафин Н. Ш., Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы), Казань, 1990;



ցաքնության հատուկ կանոններ<sup>6</sup>: Այդ առանձնահատկությունները վերաբերում են՝

- քննչական գործողության կատարման համար անչափահասին կանչելու կարգին,
- հարցաքնության իրականացման դատավարական կարգին,
- հարցաքնությանը մասնակցող անձանց շրջանակին,
- պաշտպանի պարտադիր մասնակցությանը:

Անչափահասների հարցաքնության համար առանձին կանոնների սահմանումը նպատակ է հետապնդում՝ 1) ապահովել նշված անձանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը, 2) ապահովել ապացուցման ենթակա հանգամանքների մասին ճշգրիտ տեղեկությունների ստացումը, 3) պահպանել հարցաքնության միջոցով ստացված ապացույցների իրավաբանական ուժը, 4) ստեղծել անհրաժեշտ պայմաններ հարցաքնությանը մասնակցող բոլոր անձանց համար, 5) պաշտպանել անչափահասին հարցաքնությունն իրականացնող պաշտոնատար անձի անօրինական գործողություններից<sup>7</sup>:

Պետք է նշել, որ այն քննչական գործողությունները, որոնց կարող է մասնակցել անչափահասը բազմատեսակ են, սակայն օրենքով սահմանված վերը նշված առանձնահատկությունները վերաբերում են հարցաքնությանը: Այս հանգամանքն արժանի է ուշադրության, քանի որ օրենքով սահմանված երաշխիքներն ուղղակի չեն կիրառվում՝ անչափահասի հետ այլ քննչական գործողություն կատարելու դեպքում: Իհարկե, պրակտիկայում այդ առանձնահատկությունները պահպանվում են օրենքի կիրառման անալոգիայի սկզբունքով, բայց օրենսդրական նման բացը չի կարող ապահովել անչափահաս անձի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը: Օրենսդրական այս բացն իր լուծումն է ստացել Նախագծում, որում քննչական գործողությունների կատարման ընդհանուր կանոնների շարքում առանձին հոդված է նվիրված՝ անչափահասի մասնակցությամբ կատարվող քննչական գործողության առանձնահատկություններին (Նախագծի հոդված 219): Ի տարբերություն գործող օրենսգրքի Նա-

<sup>6</sup> **Шейфер С. А.**, Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение, М., Изд. «Юрлитинформ», 2004, էջ 95:

<sup>7</sup> Уголовный процес: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» /Под ред. В. П. Божьева. 3-е изд., испр. И доп.м.: «Спарк», 2002, էջ 580:

խազիծը վարույթային առանձնահատկությունները սահմանել է ինչպես մեղադրյալի, այնպես էլ տուժողի և վկայի համար: Այս հանգամանքն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ յուրմենալ արդարադատության սկզբունքները վերաբերում են ոչ միայն քրեական հետապնդման ենթարկված անչափահաս անձին, այլև բոլոր մասնավոր մասնակիցներին:

Վկան, տուժողը, կասկածյալը և մեղադրյալը քննիչի մոտ կանչվում են ծանուցագրով: Ծանուցագրում նշվում է, թե ով է կանչվում, ում, դատավարական ինչպիսի կարգավիճակով, ուր և երբ (օրն ու ժամը) պետք է ներկայանա կանչվողը, ինչպես նաև անհարգելի պատճառներով չներկայանալու հետևանքները (քր. դատ. օր-ի հոդված 205, մաս 1): Սա դատավարության մասնակիցներին հրավիրելու օրենքով սահմանված ընդհանուր կարգն է: Անչափահաս անձի համար որպես բացառություն սահմանված է, որ արգելանքի տակ չգտնվող անչափահասները, որպես կանոն, կանչվում են իրենց օրինական ներկայացուցիչների միջոցով (քր. դատ. օր-ի հոդված 205, մաս 4)<sup>8</sup>: Անչափահասին հրավիրելու նման կարգը նպատակ ունի՝ անչափահասին պաշտպանել զգացմունքային ազդեցությունից, ծնողներին տեղեկացնել կատարվածի մասին, ուժեղացնել հսկողությունը անչափահասի նկատմամբ, ինչպես նաև այդ անձանց հնարավորություն տալ ժամանակին հրավիրել պաշտպան<sup>9</sup>: Դատավարական գրականության մեջ կա կարծիք, որ անչափահասին օրինական ներկայացուցիչների միջոցով հրավիրելը միշտ չէ, որ արդարացված է: Նման վիճակ կարող է առաջանալ այն դեպքում, երբ անչափահասի ծնողները բնութագրվում են վատ և կարող են բացասական ազդեցություն ունենալ իրենց անչափահաս երեխաների վարքագծի վրա և դրանով նաև խոչընդոտել գործի քննությանը: Բնարկե նման դեպքում վարույթն իրականացնող մարմինը պետք է հնարավորություն ունենա անչափահասին հրավիրել դպրոցի կամ այլ ուսումնական հաստատության վարչակազմի միջոցով:

---

<sup>8</sup> Նախագծի 150-րդ հոդվածի 3-րդ մասի համաձայն՝ անչափահասն ապացուցողական գործողությանը հրավիրվում է իր օրինական ներկայացուցչի միջոցով, իսկ հատուկ հիմնարկում գտնվելու դեպքում՝ դրա վարչակազմի միջոցով:

<sup>9</sup> **Шимановский В. В.**, Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних, Волгоград, 1980, էջ 34:

Պետք է համաձայնել Ս.Վ. Մատվենի այն կարծիքի հետ, որ հարցաքննությանը անչափահասի հրավիրելու եղանակի ճիշտ ընտրության համար կարևոր են այն պայմանները և հարաբերությունները, որոնք ստեղծված են նրա ընտանիքում կամ ուսման վայրում: Տակտիկական տարբեր նկատառումներից ելնելով անչափահասը կարող է հրավիրվել ծանուցագրով, հեռախոսով կամ այլ եղանակով<sup>10</sup>:

Ինչպես տեսնում ենք, անչափահասը վարույթն իրականացնող մարմին «որպես կանոն» հրավիրվում են օրինական ներկայացուցիչների միջոցով, սա նշանակում է, որ գործի հանգամանքներից ելնելով նա կարող է հրավիրվել նաև այլ եղանակով: Իհարկե, «որպես կանոն» հասկացությունը բվականին տարածական է և վարույթն իրականացնող մարմիններն այն կարող են մեկնաբանել տարբեր կերպ: Նշված ձևակերպումը կարող է նաև հանգեցնել՝ անչափահասին վարույթն իրականացնող մարմին հրավիրելու օրենքով սահմանված դատավարական ընդհանուր կարգի խախտման:

Իհարկե, մենք ընդունում ենք ընդհանուր կարգից բացառության նախատեսումը, բայց դրա ձևակերպումը պետք է լինի այնպիսին, որ կամայական մեկնաբանության տեղիք չտա: Կարծում ենք, որ նման իրավիճակ կարող է առաջնալ այն դեպքում, երբ անչափահասը չունի օրինական ներկայացուցիչներ կամ նրանք բնութագրվում են բացասական կամ հիմքեր կան ենթադրելու, որ կարող են խոչընդոտել գործի քննությանը: Կամայական մեկնաբանություններից խուսափելու համար, ճիշտ կլինեք, այդ վիճակները ամրագրել օրենքում:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 211-րդ հոդվածի՝ կասկածյալի հարցաքննությունը կատարվում է նրան ձերբակալելուց կամ խափանման միջոց կիրառելու մասին որոշումը նրան հայտարարելուց անմիջապես հետո: Հարցաքննությունն սկսելուց առաջ քննիչը կասկածյալին բացատրում է կասկածանքի էությունը, ինչպես նաև նրա իրավունքները՝ ներառյալ ցուցմունքներ տալուց, հարցաքննությունը պաշտպանի մասնակցությամբ անցկացնելու կամ պաշտպանի մասնակցությունից հրաժարվելու (բացառությամբ պաշտպանի մասնակցության պարտադիր լինելու դեպքերի) իրավունքները: Հարցաքննությունն սկսվում է նրանով, որ առաջարկվում

---

<sup>10</sup> **Матвеев С. В.**, УПК РФ об участии законных представителей, близких родственников в расследовании уголовных дел, совершенных несовершеннолетними //Журнал российского права, 2002 г., N 5, էջ 43-44:

է կասկածյալին ցուցմունքներ տալ կասկածանքի և բոլոր այն հանգամանքների առիթով, որոնք իր կարծիքով, կարող են նշանակություն ունենալ գործի համար: Ցուցմունք տալը վերջինիս իրավունքն է և ոչ թե՛ պարտականությունը:

Քննիչը պարտավոր է մեղադրյալին հարցաքննել նրան մեղադրանք առաջադրելուց հետո՝ անհապաղ, բայց ոչ ուշ, քան 24 ժամվա ընթացքում, իսկ մեղադրյալի խուսափելու կամ նրան հետախուզում հայտարարելու դեպքում՝ նրան բերման ենթարկելուց 48 ժամվա ընթացքում: Մեղադրյալը հարցաքննվում է առաջադրված մեղադրանքի էության, ինչպես նաև գործի համար նշանակություն ունեցող այլ հանգամանքների վերաբերյալ (ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 212): Անչափահաս մեղադրյալն իրավունք ունի չհամաձայնել մեղադրանքի հետ, տալ ցուցմունքներ առաջադրված մեղադրանքի վերաբերյալ կամ հրաժարվել ցուցմունքներ տալուց: Կարծում ենք, որ անչափահաս մեղադրյալի կրկնակի հարցաքննությունը նույն մեղադրանքով, երբ նա առաջին հարցաքննության ընթացքում հրաժարվել է ցուցմունքներ տալուց՝ կարող է իրականացվել միայն մեղադրյալի խնդրանքով:

Քրեական դատավարության գործող օրենսգիրքը կասկածյալի և մեղադրյալի համար պատասխանատվություն չի սահմանում ցուցմունքներ չտալու կամ կեղծ ցուցմունք տալու համար: Այս կապակցությամբ ուշագրավ է Նախագծում տեղ գտած այն նորույթը, որ մեղադրյալը նախագգուշացվում է սուտ ցուցմունք տալու համար քրեական պատասխանատվության մասին (Նախագիծ հոդված 228, մաս 3): Իհարկե նախագուշացումը վերաբերում է նաև 16 տարին լրացած անչափահաս մեղադրյալին: Այս նորույթն միանշանակ չի ընդունվում բոլոր դատավարագետների և պրակտիկ աշխատողների կողմից, գտնելով, որ այն էապես սահմանափակում է մեղադրյալի պաշտպանության իրավունքը: Արդարադատության շահերից ելնելով, կարծում ենք, որ Նախագծում տեղ գտած նորամուծությունն արդարացված է, քանի որ մեղադրյալն ունի ցուցմունք չտալու իրավունք, բայց եթե որոշել է, ապա ճիշտ չէ՝ խաբել արդարադատությանը: Նշված նորամուծությունը նպատակ ունի նաև մեծացնել մեղադրյալի ցուցմունքի նկատմամբ՝ վարույթն իրականացնող մարմնի արժանահավատությունը:

Հարցաքննությունը սկսելուց առաջ տասնվեց տարին չլրացած մեղադրյալին վարույթն իրականացնող մարմինը բացատրում է նրա լռելու իրավունքը, պարզաբանում է, որ այդ իրավունքից օգտվելը չի կարող մեկնաբանվել ի վնաս նրա, ինչպես նաև հայտնում է, որ նրա ցուցմունքը կարող է օգտագործվել որպես ապացույց: Եթե տասնվեց տարին չլրացած մեղադրյալը ցուցմունք տալու ցանկություն է հայտնում, ապա վարույթն իրականացնող մարմինը նրան տեղեկացնում է ճիշտ ցուցմունք տալու պարտականության մասին, սակայն չի նախագրուշացնում սուտ ցուցմունք տալու համար օրենքով սահմանված պատասխանատվության մասին (Նախագծի 422-րդ հոդված, մաս 2): Բիարկե, Ճիշտ կլինե՞ր, քրեական պատասխանատվության չենթարկելու բացառություն նախատեսվե՞ր 16-ից մինչև 18 տարեկան այն անչափահասների համար, որոնք իրենց մտավոր և ֆիզիկական զարգացվածության մակարդակով խնդիրներ ունեն:

Քրեական դատավարության գործող օրենսդրությունը անչափահասի հարցաքննության տևողության վերաբերյալ սահմանում է առանձնահատկություն, մասնավորապես՝ հարցաքննությունը չի կարող տևել անընդմեջ չորս ժամից, իսկ անչափահասի, ինչպես նաև հոգեկան կամ այլ ծանր հիվանդությամբ տառապող անձի հարցաքննությունը՝ երկու ժամից ավելի: Օրվա մեջ անչափահասի հարցաքննության ընդհանուր տևողությունը չի կարող գերազանցել վեց ժամը: Անհրաժեշտ է նշել, որ անչափահասի հարցաքննությունը պետք է ընդհատվի յուրաքանչյուր պահի, եթե շարունակությունը կարող է վնասել նրա առողջությանը: Հարցաքննության ընդհատման դեպքում՝ հարցաքննության արձանագրության մեջ պետք է նշել դրա պատճառները: Օրենսդրական այսպիսի կարգավորումը՝ որպես նորամուծություն արդարացված է, քանի որ այն բացառեց երկարաժամկետ հարցաքննություն կատարելու հնարավորությունը, ինչը հոգեբանական լուրջ ներգործություն էր հարցաքննվող անձի նկատմամբ: Այն նպաստում է առավել լրիվ և արժանահավատ ցուցմունքներ ձեռք բերելու համար արդյունավետ պայմանների ստեղծմանը, որովհետև հաշվի են առնվում անչափահասների տարիքային այնպիսի առանձնահատկությունները, ինչպիսիք են՝ բարձր ճնշվածությունը, վատ

կենտրոնացվածությունը, նյարդային բարձր գրգռվածությունը և այլն<sup>11</sup>:

Չնայած քրեադատավարական գործող օրենսդրությամբ չի կարգավորված, բայց կարծում ենք, որ հարցաքնության համար օրենքով սահմանված ժամկետը պետք է կիրառելի լինի նաև անչափահասի հետ կատարվող այլ քննչական գործողությունների դեպքում: Անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի հետ բացի հարցաքնությունից կարող են իրականացվել նաև առերեսում, ճանաչման ներկայացնել, քննչական փորձարարություն: Նշված քննչական գործողությունների կատարման դեպքում ևս անչափահաս անձը չի կարող երկար պահվել վարույթն իրականացնող մարմնում: Քննչական պրակտիկայում խնդիրներ չառաջանալու համար, կարծում ենք, որ քննչական գործողությունների կատարման համար օրենքով սահմանված ընդհանուր կանոններում պետք է նշել այդ մասին:

Անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի հարցաքնության համար կարևոր է մանկավարժի և օրինական ներկայացուցչի մասնակցությունը, քանի որ նրանք ապահովում են անչափահասի իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանությունը<sup>12</sup>: Քրեական դատավարության գործող օրենսդրության թերություններից մեկն այն է, որ մանկավարժի մասնակցությունը պարտադիր է միայն անչափահաս վկայի և տուժողի հարցաքնության դեպքում: Մինչդեռ, կարծում ենք, որ մանկավարժի մասնակցությունը պետք է պարտադիր լինի նաև 16 տարին չլրացած կասկածյալի կամ մեղադրյալի համար, որովհետև նշված անձինք իրենց տարիքային առանձնահատկությամբ պայմանավորված՝ ի վիճակի չեն պաշտպանել իրենց իրավունքներն ու օրինական շահերը, զերծ մնալ հոգեկան և բացասական ներգործությունից: Անչափահասի նկատմամբ դատավարական գործողություններ իրականացնելիս մանկավարժի մասնակցությունը նրանց իրավունքների և օրինական շահերի պաշտպանության լրացուցիչ երաշխիք է:

---

<sup>11</sup> **Авалиани К. А.**, Особенности досудебного производства о уголовным делам в отношении несовершеннолетних, диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Кемерово, 2009 г., էջ 136:

<sup>12</sup> Ի տարբերություն գործող օրենսգրքի՝ Նախագծով պարտադիր է համարվում ոչ թե մանկավարժի, այլ հոգեբանի մասնակցությունը:

Անչափահաս կասկածյալի, մեղադրյալի հարցաքննությանը պարտադիր է պաշտպանի մասնակցությունը: Պաշտպանը մասնակցելով անչափահաս մեղադրյալի հարցաքննությանը օժտված է հետևյալ իրավունքներով՝ 1) մասնակցել անչափահաս կասկածյալի կամ մեղադրյալի հարցաքննությանը, 2) առանձին, խորհրդապահական կարգով (կոնֆիդենցիալ), անարգել տեսակցել իր պաշտպանյալի հետ, 3) հարցաքննությունն ավարտելուց հետո ծանոթանալ հարցաքննության արձանագրությանը, 4) կատարել հայտարարություններ արձանագրության լրիվության և ճշտության վերաբերյալ, 5) ստորագրել արձանագրությունը<sup>13</sup>: Վարույթն իրականացնող մարմինը չպետք է խոչընդոտի հարցաքննությանը պաշտպանի մասնակցելուն: Եթե առկա է կասկածյալի մասնակցությամբ դատավարական այլ գործողություններ կատարելու անհրաժեշտությունը, ապա հետաքննության մարմինը կամ քննիչը տեսակցության տևողությունը կարող է սահմանափակել՝ այդ մասին նախապես տեղյակ պահելով կասկածյալին և նրա պաշտպանին: Պաշտպանի հետ տեսակցության ժամկետը չի կարող երկու ժամից պակաս լինել: Իհարկե, նման սահմանափակում չի նախատեսված մեղադրյալի համար:

Քանի որ պաշտպանի մասնակցությունը պարտադիր է մեղադրյալի հարցաքննությանը, դա նշանակում է, որ առանց նրա մասնակցության մեղադրյալի հարցաքննության դեպքում՝ այդ ցուցմունքները անթույլատրելի են և չեն կարող դրվել մեղադրանքի կամ ապացուցման առարկան կազմող ցանկացած հանգամանքի ապացուցման հիմքում:

Անչափահաս մեղադրյալի, կասկածյալի հարցաքննությանը բացի պաշտպանից կարող է մասնակցել նաև նրա օրինական ներկայա-

---

<sup>13</sup> Նախագծով պաշտպանի իրավունքները հարցաքննությանը մասնակցելիս առավել կոնկրետացված են: Այսպես՝ ըստ Նախագծի 227-րդ հոդվածի 5-րդ մասի՝ եթե մեղադրյալի հարցաքննությանը մասնակցում է նրա պաշտպանը, ապա նա իրավունք ունի քննիչի ներկայությամբ կարճատև խորհրդատվություն տալու մեղադրյալին նրա կարգավիճակին վերաբերող հարցերով: Պաշտպանն իրավունք ունի հարցեր տալ մեղադրյալին, սակայն իրավունք չունի մեկնաբանելու նրա պատասխանները: Քննիչն իրավասու է հանել պաշտպանի հարցերը, սակայն ամեն դեպքում դրանք ներառվում են հարցաքննության արձանագրության մեջ: Սույն օրենսգրքով նախատեսված՝ մեղադրյալի իրավունքները խախտող հարցեր տալու կամ գործողություններ կատարելու դեպքերում պաշտպանն իրավունք ունի անելու հայտարարություններ, որոնք ներառվում են հարցաքննության արձանագրությունում:

ցուցիչը: Հարցաքննությանը նշված անձանց մասնակցությունը կարևոր երաշխիք է ինչպես անչափահասի իրավունքների և իրավաչափ շահերի պաշտպանության, այնպես էլ նրա և վարույթն իրականացնող մարմնի միջև հոգեբանական կապ հաստատելու և նրանից լրիվ և ճիշտ ցուցմունքներ ստանալու համար:

Քրեական գործով վարույթի ընթացքում անչափահաս անձանց հարցաքննության արդյունավետությունը մեծմասամբ կախված է ոչ միայն այդ քննչական գործողության օրենսդրական պատշաճ կարգավորումից, այլև տակտիկական հնարքների ճիշտ կիրառումից, որոնք ապահովում են օբյեկտիվ, լրիվ և արժանահավատ ցուցմունքներ ստանալը: Իհարկե, կիրառվող տակտիկական եղանակներն ու մեթոդները պետք է համաչափ լինեն անչափահաս անձանց հոգեկան և ֆիզիկական վիճակին: Ի տարբերություն դատավարական կանոնների՝ տակտիկական հնարքները նախատեսված չեն քրեադատավարական օրենսդրությամբ, բայց դրանք չեն կարող հակասել հարցաքննության համար օրենքով սահմանված դատավարական կարգին:

**Нелли Агабабян**

*Аспирант кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ*

## **ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ**

Уголовно-процессуальным законодательством предусмотрена единая форма проведения производства, но в некоторых случаях также предусмотрены исключения из общего порядка. Такая процессуальная особенность установлена по делам несовершеннолетних, учитывая возрастной фактор несовершеннолетних, то есть степень их психического и физического развития. Важным является исследование особенностей допроса несовершеннолетних в условиях нового уголовно-процессуального законодательства, так как он является наиболее распространенным действием при ведении производства по уголовному делу с несовершеннолетними.

В статье рассмотрены вопросы, относящиеся к процессуальному порядку проведения данного следственного действия.



**FEATURES OF THE INTERROGATION OF JUVENILES  
AT THE CRIMINAL PROCEEDINGS**

Criminal procedural law provides for a unified form of proceedings realization, but in some cases it also provides exceptions from the general order. Such a procedural feature is established for the cases with juveniles, considering the age factor of the minors, i.e. the level of their mental and physical development. It is important to study the features of interrogation of minors in the condition of new adopted criminal procedural law, as it is the most common action in the conduct of criminal proceedings with juveniles.

Issues related with the procedural order of the investigative action are discussed in this article.

**Բանալի բառեր՝** անչափահաս, արդարադատություն, հարցաքննություն, պաշտպան, դատավարական կարգ, մեղադրյալ, մանկավարժ:

**Ключевые слова:** несовершеннолетний, юстиция, допрос, защитник, судебный порядок, обвиняемый, педагог.

**Key words:** juvenile, justice, interrogation, defendant, court order, accused, teacher.

**ԵՄ ԱՆԴԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՈՒՄԸ  
ԲՈՒԼՂԱՐԻԱՅԻ, ՌՈՒՄԻՆԻԱՅԻ, ԽՈՐՎԱԹԻԱՅԻ ԵՎ  
ՄԱԿԵՂՈՆԻԱՅԻ ՕՐԻՆԱԿՆԵՐՈՎ**

Եվրոպական միության (ԵՄ) մասին Լիսաբոնի պայմանագրի 49-րդ հոդվածի համաձայն՝ «ցանկացած եվրոպական պետություն, որը հարգում է 2-րդ հոդվածում նշված արժեքները և պարտավորվում է դրանք խթանել, կարող է դիմել միությանը անդամակցության համար»։ Այդ նույն պայմանագրի 2-րդ հոդվածը թվարկում է վերոնշյալ արժեքները, որոնք են մարդկային արժանապատվությունը, ազատությունը, ժողովրդավարությունը, հավասարությունը, իրավունքի գերակայությունը և մարդու իրավունքների, ներառյալ փոքրամասնություններին պատկանող անձանց իրավունքների հարգումը<sup>2</sup>։ Այսպիսով ԵՄ մասին պայմանագիրը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր եվրոպական պետություն, որը հարգում է միության ժողովրդական արժեքները և պատրաստ է դրանք խթանել կարող է անդամակցության դիմում ներկայացնել։

ԵՄ անդամ դառնալու համար պետությունը նախևառաջ պետք է համապատասխանի անդամակցության հիմնական չափանիշներին, որոնք մեծ մասամբ սահմանվել են 1993 թ. Եվրոպական խորհրդի կողմից Կոպենհագենում և այդ պատճառով էլ առավել հայտնի են որպես «Կոպենհագենյան չափանիշներ»։ Կոպենհագենյան չափանիշների համաձայն ԵՄ անդամակցել ցանկացող ցանկացած պետություն պետք է կարողանա ապահովել

– ժողովրդավարություն, իրավունքի գերակայություն, մարդու իրավունքների պաշտպանությունն ու փոքրամասնությունների հարգումն ապահովող ինստիտուտների կայունություն,

– շուկայական տնտեսություն, ինչպես նաև միության ներսում մրցակցության ճնշմանը և շուկայի ուժերին դիմակայելու կարողություն,

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ա. Գ. Ղազինյան։

<sup>2</sup> See European Union, Consolidated Versions of the Treaty on European Union, March 2010, էջ 17։

– անդամակցության պարտավորությունների ստանձնման կարողություն, ներառյալ քաղաքական, տնտեսական և արժույթային միության նպատակների իրականացում<sup>3</sup>:

ԵՄ-ն ևս պետք է պատրաստ լինի նոր անդամների ինտեգրմանը: Արևմտյան Բալկանների պետությունների համար սահմանվեցին լրացուցիչ պայմաններ, այսպես կոչված «Կայունացման և ասոցացման գործընթացի» շրջանակներում, որոնք հիմնականում վերաբերում են տարածաշրջանային համագործակցությանը և հարևան պետությունների հետ բարիդրացիական հարաբերությունների հաստատմանը<sup>4</sup>:

Վերոնշյալ չափանիշների բավարարման ընթացքում թեկնածու պետություններն իրականացնում են բազմաբնույթ բարեփոխումներ ամենատարբեր ոլորտներում՝ իրենց քաղաքական, տնտեսական և իրավական համակարգերը եվրոպական ստանդարտներին առավելագույնս մոտեցնելու համար: 1993 թ. Եվրոպական խորհրդի Կոպենհագենում կայացված հանդիպմանը, որով սահմանվեցին անդամակցության չափանիշները, Եվրոպական հանձնաժողովին վստահվեց ամեն տարի հրապարակել թեկնածու պետությունների՝ «անդամակցության ճանապարհին իրականացվող առաջընթացի վերաբերյալ գեկույցներ» և ներկայացնել դրանք Խորհրդին և Եվրոպական Խորհրդարանին:

Գաղնիք չէ, որ ընդլայնման քաղաքականությունը դարձել է ԵՄ կարևորագույն գործիքը ողջ Եվրոպայում ժողովրդավարության և իրավունքի գերակայության ընդլայնման, ինչպես նաև անվտանգության և կայունության ապահովման համար: Ընդլայնման քաղաքականության փոխակերպող ուժն արդեն իսկ ապացուցվել է Հարավարևելյան Եվրոպայի պետությունների դեպքում, որոնք 1970-ականներին անդամակցության միջոցով ազատվեցին բռնապետությունից, Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի պետությունների դեպքում, ինչպես նաև Խորվաթիայի դեպքում, որը, դեռևս երկու տասնամյակ առաջ մեծապես տուժելով Բալկանյան աղետից, ներկայումս ԵՄ անդամակցության շնորհիվ ունի կայուն ժողովրդավարական համա-

---

<sup>3</sup> St' u European Council in Copenhagen, Conclusions of the Presidency, 21-22 June 1993, [http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72921.pdf), էջ 13:

<sup>4</sup> St' u Allan F. Tatham, *Enlargement of the European Union*, Kluwer European Law Collection, 2009, էջ 240:

կարգ: Մեկ այլ ուշագրավ օրինակ դարձավ ԵՄ ուղղակի միջնորդությամբ Բելգրադի և Պրիշտինայի միջև բոլորովին վերջերս կնքված շատերի համար անհնարին թվացող հայտնի պայմանագիրը<sup>5</sup>:

ԵՄ անդամակցության բանակցությունների բոլոր փուլերում թեկնածու պետությունների՝ կոպենհագենյան չափանիշներին համապատասխանությունը վերահսկվում է Հանձնաժողովի կողմից: Մարդու իրավունքների հետ կապված ստանդարտները կարևորագույն, սակայն, ոչ գերիշխող դեր ունեն թեկնածու պետությունների ընդհանուր գնահատման գործընթացում: 1997 թ. Հանձնաժողովի կարծիքներում Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի տասը երկրներից միայն Սլովակիան չէր համապատասխանում քաղաքական չափանիշին և արդյունքում Եվրոպական Խորհուրդը Լյուքսեմբուրգում որոշում կայացրեց չընդգրկել Սլովակիան այն վեց երկրների շարքում, որոնց հետ բանակցությունները կարող էին սկսվել<sup>6</sup>: Այդուհանդերձ 1998 թ. Սլովակիայում կառավարության փոփոխությունից հետո Եվրոպական Խորհրդի և Հանձնաժողովի վերաբերմունքը վերջինիս հանդեպ կտրուկ փոխվեց և 1999 թ. Հանձնաժողովի զեկույցի համաձայն այն արդեն իսկ համապատասխանում էր կոպենհագենյան քաղաքական չափանիշին և Հելսինկիի Եվրոպական Խորհրդում որոշում կայացվեց սկսել անդամակցության բանակցությունները<sup>7</sup>:

Կարող է տպավորություն ստեղծվել, որ եթե Հանձնաժողովը և Եվրոպական Խորհուրդը գտնում են, որ թեկնածու պետությունը համապատասխանում է մարդու իրավունքների չափանիշներին, ապա դա վերջնական բնույթ ունի և մինչ անդամակցության պայմանագրի ստորագրմանը նախորդող վերջնական գնահատումը այդ պետության ներքին քաղաքական և մարդու իրավունքների վերաբերյալ իրավիճակը մեկնաբանությունների չի ենթարկվում: Իրականում դա այդպես չէ և թեկնածու պետությունների՝ անդամակցության չափանիշներին համապատասխանության ստուգումը շարունակական բնույթ

---

<sup>5</sup> St' u Ilir Deda & Ariana Qosaj-Mustafa, «The implementation of Agreements of Kosovo – Serbia Political Dialogue», Kosovar Institute for Policy Research and Development, N 4/13, Pristina, July 2013, էջ 5:

<sup>6</sup> St' u Steve Peers, Dr. Angela Ward, *The European Union Charter of Fundamental Rights*, Hart Publishing, 2004:

<sup>7</sup> St' u Geoffrey Pridham, «The European Union's Democratic Conditionality and Domestic Politics in Slovakia: the Meciar and Dzurinda Governments Compared», *Europe-Asia Studies*, 2002, էջ 203:

է կրում և արտացոլվում է թեկնածու պետությունների վերաբերյալ Հանձնաժողովի հրապարակած պարբերական գեկույցներում:

Առաջընթացի տարեկան գեկույցները նպատակ ունեն մասամբ արստրակտ կերպով ձևակերպված Կոպենհագենյան չափանիշների սկզբունքները համապատասխանեցնել յուրաքանչյուր թեկնածու պետությունում առկա կոնկրետ իրավիճակին: Այդպիսի մոտեցումը հնարավորություն է տալիս քաղաքական չափանիշների վերաբերյալ ցանկացած արտահայտություն մասնատել առավել կարճ արտահայտությունների և թեկնածու պետություններից պահանջվող գործնական քայլերի: Նման պրակտիկայի կիրառման անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է այն հանգամանքով, որ միայն այսպիսի մոտեցումը կապահովի «հավասար վերաբերմունք թեկնածու բոլոր պետությունների համար», ինչպես նաև «թեկնածու պետությունների կողմից անդամակցության ճանապարհին գրանցած առաջընթացի օբյեկտիվ գնահատում և համեմատում»<sup>8</sup>: Հարկ է նշել, սակայն, որ որոշ առանձին դեպքեր կասկածի տակ են դնում անդամակցության չափանիշների գնահատման ողջ գործընթացի օբյեկտիվությունը:

Տվյալ աշխատությունում մեր կողմից կուսումնասիրվեն Բուլղարիայի, Խորվաթիայի, Մակեդոնիայի Հանրապետության և Ռումինիայի կողմից 2004-2006 թթ. գրանցած առաջընթացի գնահատումը: Կոպենհագենյան չափանիշներն ու դրանք աջակցող պայմանները ներկայացվել էին որպես արդար և բաց ճանապարհ անդամակցության համար մրցակցելու, գործնական կարծիքներ ձեռք բերելու և ի վերջո առավել արդյունավետ կերպով չափանիշները կատարելու միջոցներ<sup>9</sup>: ԵՄ ինստիտուտներն ու անդամ պետությունները մշտապես նշում էին, որ միայն փոխադարձ վստահության պայմաններում առկա միացյալ և թափանցիկ ջանքերի շնորհիվ է հնարավոր հասնել ընդլայնման քաղաքականության ամենաարագ ու արդյունավետ ռազմավարությանը: Այդուհանդերձ կարծիքներ կան, որ ԵՄ-ն ամբողջությամբ ի վիճակի չէրավ ապահովել թափանցիկություն, քանի

---

<sup>8</sup> St' u European Commission, Regular Report from the Commission on Poland's Progress Towards Accession, 1999, էջ 5, [http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key\\_documents/1999/poland\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1999/poland_en.pdf):

<sup>9</sup> St' u Viljar Veebel, «Relevance of Copenhagen Criteria in Actual Accession: Principles, Methods and Shortcomings of EU Pre-accession Evaluation», Studies of Transition States and Societies, vol. 3, 2011, էջ 3:

որ չափանիշները քանակական չէին և ոչ էլ հստակ չափելի, դրանք ֆիքսված չէին ընդլայնման ողջ ժամանակահատվածի ընթացքում և չէին չափվում անկողմնակալ մարմնի կողմից, ինչպես նաև գնահատականները հակված էին ներառել պաշտոնական չափանիշներից դուրս գտնվող լրացուցիչ կատեգորիաներ: Նման իրավիճակում, որտեղ այս թերությունները հիմնականում քաղաքական ընտրության արդյունք են և ոչ տեխնիկական հնարավորությունների պակաս, առաջանում է անդամակցության չափանիշների գնահատման օբյեկտիվության հիմնահարցը: Հետաքրքրական է այն փաստը, որ ԵՄ-ն ստեղծեց գնահատման միանգամայն նոր համակարգ այն դեպքում, երբ կոպենհագենյան չափանիշների բաղադրիչների մեծամասնությունը անաչառ կերպով պարբերաբար չափվում էին մի շարք միջազգային կազմակերպությունների և գործակալությունների կողմից:

Ուսումնասիրության համար առանձնացված պետությունների ընտրությունը պայմանավորված է տարածաշրջանային, պատմական և մշակութային առումներով ունեցած նմանություններով, որոնք, սակայն, ոչ միշտ են հաշվի առնվում անդամակցության դեպքում: Վերոնշյալ պետությունների՝ անդամակցության չափանիշներին համապատասխանության գնահատման վերլուծության մեթոդը հիմնվելու է Հանձնաժողովի հրապարակած առաջընթացի զեկույցների և այլ հիմնական գնահատողների կողմից արձանագրած արդյունքների համեմատության վրա:

Կառավարման արդյունավետության չափորոշիչները ցույց են տալիս ժողովրդավարության մակարդակը, ինստիտուտների կայունությունը և փոքրամասնությունների իրավունքների հարգանքը, որոնք Հանձնաժողովից բացի պարբերաբար գնահատվում են նաև Համաշխարհային բանկի, Բերտելսման հիմնադրամի և Freedom House-ի կողմից: Կառավարման արդյունավետությունը գնահատող չափանիշները Մակեդոնիայի և Խորվաթիայի վերաբերյալ Հանձնաժողովի զեկույցներում ներառում էին նաև լրացուցիչ պայմաններ, ինչպիսիք են «տարածաշրջանային համագործակցությունը, հարևան պետությունների հետ բարիդրացիական հարաբերություններն ու միջազգային պարտավորությունների հարգումը, ինչպիսին է ՄԱԿ-ի նախկին Հարավսլավիայի միջազգային քրեական տրիբունալի հետ համագոր-

ծակցությունը»<sup>10</sup>:

Հանձնաժողովի գնահատումը չի ներառում որևէ քանակական կատեգորիաներ և ոչ էլ առաջընթացի մակարդակներ: Այս պարագայում կենտրոնական չափելի ասպեկտ է հանդիսանում Հանձնաժողովի եզրակացությունը, որ որոշ երկրներ պատրաստ են անդամակցությանը, իսկ որոշ երկրներ դեռևս պարտավոր են շարունակական բարեփոխումներ իրականացնել: Եվրոպական հանձնաժողովի կողմից կիրառվող հիմնական գնահատող կատեգորիաներն են հետևյալ արտահայտությունները՝ «պետությունը հասել է հաջողության...», «պետությունը զարգանում է», «երկրում առկա են մի շարք խնդիրներ», «սահմանափակ առաջընթաց», «բարեփոխումները պետք է արագացվեն»:

Անկախ գնահատում իրականացնող մի շարք կառույցների աշխատանքները թույլ են տալիս մեզ տեսնել թեկնածու պետությունների միջև տարբեր ոլորտներում առկա տարբերությունները տոկոսային հարաբերակցությամբ: Հիմք ընդունելով 2004-2006 թթ. Համաշխարհային բանկի, Freedom House-ի և Բերտելսման հիմնադրամի զեկույցները՝ ակնհայտ է, որ Խորվաթիան գրանցում է առավելագույն արդյունքները՝ 10% առավելությամբ իր ետևում թողնելով թե Ռումինիային ու Բուլղարիային և թե Մակեդոնիային: Այդուհանդերձ Հանձնաժողովի կարծիքով այդ երկու երկրներն առավել պատրաստ էին անդամակցությանը և հենց նրանք 2007 թ. միացան միությանը: Խորվաթիայի նկատմամբ Հանձնաժողովի բացասական վերաբերմունքը երևում է տարեկան զեկույցներում: Այսպես օրինակ 2006 թ. առաջընթացի զեկույցում նշվում էր, որ կոռուպցիայի մակարդակը երկրում շարունակում է աճել համեմատած նախորդ տարիների, այն դեպքում, երբ այլ գնահատողների կարծիքով իրավիճակը երկրում բարելավվում էր<sup>11</sup>: Այսպիսով ուսումնասիրելով անկախ գնահատողների աշխատանքի արդյունքները, որոնք հիմնված են ինդեքսավորված աղբյուրների վրա՝ պարզ է դառնում, որ նշված ժամանակահատվածում հենց Խորվաթիան է գրանցել լավագույն արդյունքները և վեր-

---

<sup>10</sup> St' u European Commission, Regular Report from the Commission on FYROM's Progress Towards Accession, 2006, p. 5; European Commission, Regular Report from the Commission on Croatia's Progress Towards Accession, 2006, էջ 5:

<sup>11</sup> St' u European Commission, Regular Report from the Commission on Croatia's Progress Towards Accession, 2006, էջ 8:

ջինս առավել շատ է համապատասխանել ԵՄ անդամակցության չափանիշներին:

Հանձնաժողովի կողմից իրավունքի գերակայության գնահատման ենթաբաղադրիչներն են փոքրամասնությունների և բանտարկյալների նկատմամբ վերաբերմունքը, զենդերային հավասարությունը, երեխաների և հաշմանդամների իրավունքների պաշտպանությունը: ԵՄ-ն այս կատեգորիաները գնահատելիս քննադատական մոտեցում է ցուցաբերում՝ խուսափելով լիովին դրական գնահատականներ տալուց: Այս ոլորտներում բացթողումները հիմնականում վերաբերում են բանտարկյալների նկատմամբ վերաբերմունքին, վկաների պաշտպանությանը, դատական համակարգում անհրաժեշտ բարեփոխումների բացակայությանը և այլն: Այս ոլորտում Հանձնաժողովի գնահատականներով Ռումինիան գտնվում է առաջին տեղում, Բուլղարիան՝ երկրորդ, իսկ Խորվաթիան և Մակեդոնիան՝ համապատասխանաբար երրորդ և չորրորդ տեղերում: Իրավունքի գերակայության ոլորտում ևս անկախ գնահատողների արդյունքները մասամբ տարբերվում էին Հանձնաժողովի հրապարակած արդյունքներից: Անկախ գնահատողները, կիրառելով նմանատիպ ենթաբաղադրիչներ, Բուլղարիային առանձնացրեցին որպես ոլորտի առաջատար, որը սակայն նրանց կարծիքով ուներ կառուցվածքային խնդիրներ: Խորվաթիան և Ռումինիան, չարժանանալով որևէ կոնկրետ քննադատության, հավասարապես զբաղեցնում էին երկրորդ և երրորդ տեղերը: Մակեդոնիան, որն ուներ մի շարք խնդիրներ ոստիկանության, կրոնական խտրականության և այլ ոլորտներում, զբաղեցնում էր վերջին հորիզոնականը<sup>12</sup>: Այս դեպքում, ինչպես տեսնում ենք, Հանձնաժողովի և անկախ կազմակերպությունների գնահատականների միջև տարբերությունները չնչին են:

Կոռուպցիայի մակարդակը և հակակոռուպցիոն միջոցառումների արդյունավետությունը ևս Հանձնաժողովից բացի պարբերաբար գնահատվում է այնպիսի կառույցների կողմից, ինչիսիք են Համաշխարհային բանկը, Բերտելսման հիմնադրամը, Transparency International-ը և Freedom House-ը: Հանձնաժողովի կողմից կիրառվող հիմնական ենթաբաղադրիչներն են հակակոռուպցիոն միջոցառումների համար առկա իրավական դաշտը, անհրաժեշտ ինստիտուցիոնալ կառուցվածքի և

---

<sup>12</sup> St' u Bertelsmann Foundation Report 2006, Freedom House Report 2006, World Bank Report 2006:



փորձագետների առկայությունը, ինչպես նաև միջոցառումների իրականացման նկատմամբ հանրային հետաքրքրության առկայությունը: Այս ոլորտում ևս Եվրոպական հանձնաժողովը չի կիրառում որակական կատեգորիաներ: Փոխարենը Հանձնաժողովը նշում է, որ Բուլղարիայի դեպքում «փաստերը վկայում են կոռուպցիայի դեմ պայքարի բարձր մակարդակի մասին», Ռումինիան «ցուցաբերում է առաջընթաց», բայց «իրավիճակը լուրջ է և կրիտիկական», Խորվաթիայում «կոռուպցիան շարունակում է մնալ կարևոր խնդիր», իսկ Մակեդոնիայում առկա է «կոռուպցիայի դեմ պայքարելու համար ցածր քաղաքական կամք»<sup>13</sup>: Հանձնաժողովի գնահատմամբ Բուլղարիան կրկին լավագույն ցուցանիշներն ուներ ոլորտում, իսկ Մակեդոնիան՝ վատագույն: Խորվաթիայի պարագայում Հանձնաժողովը նշեց նաև, որ «կոռուպցիայի հաղթահարման ոլորտում գրանցած առաջընթացը հետագայում կլինի Խորվաթիայի անդամակցության պատրաստակամությունը ցույց տվող կարևորագույն ցուցանիշ»<sup>14</sup>:

Բերտելսման հիմնադրամի և Transparency International-ի գնահատականներով Բուլղարիան և Խորվաթիան կոռուպցիայի դեմ պայքարի ոլորտում հավասարապես զբաղեցնում էին առաջին տեղը: Համեմատությունները ցույց են տալիս, որ Եվրոպական հանձնաժողովի և անկախ կառույցների գնահատականները համընկնում են Բուլղարիայի և Մակեդոնիայի դեպքում: Տարբերություններն առաջ են գալիս Ռումինիայի և Խորվաթիայի դեպքում: Ռումինիան, որը անկախ կազմակերպությունների գնահատականներով հաստատուն կերպով գտնվում է երրորդ տեղում, Հանձնաժողովի գնահատականներով երկրորդն է, մինչդեռ Խորվաթիան, անկախ գնահատումների արդյունքում գրանցելով լավագույն ցուցանիշներից մեկը, Հանձնաժողովի զեկույցների համաձայն ետ է մնում Բուլղարիայից և Ռումինիայից:

Իրավական համակարգի արդյունավետությունը ցույց է տալիս իրավական գործընթացների արագությունն ու թափանցիկությունը, սեփականության պաշտպանության և մրցակցային օրենքների մա-

---

<sup>13</sup> St' u European Commission, Monitoring report on the state of preparadness for EU membership of Bulgaria and Romania, 2006, էջ 4, 5; European Commission, Regular Report from the Commission on Croatia's Progress Towards Accession, 2006, էջ 8; Regular Report from the Commission on FYROM's Progress Towards Accession, 2006, էջ 11:

<sup>14</sup> St' u European Commission, Regular Report from the Commission on Croatia's Progress Towards Accession, 2006, էջ 9:

կարդակը: Իրավական համակարգի արդյունավետությունը պարբերաբար գնահատվում է Համաշխարհային բանկի, Բերտելսման հիմնադրամի և Ֆրասեր ինստիտուտի կողմից: Վերջիններիս կիրառած ենթաբաղադրիչները, ինչպիսիք են կարտելների դեմ արդյունավետ պայքարը, մտավոր և արդյունաբերական սեփականության իրավունքները և սեփականության վեճերի արդյունավետությունը, հիմնականում համընկնում են Հանձնաժողովի կիրառած ենթաբաղադրիչների հետ: Այս ոլորտում ևս Հանձնաժողովը քանակական կատեգորիաներ և առաջընթացի մակարդակներ չի կիրառում: Կենտրոնական չափելի ասպեկտն էր այն, որ Բուլղարիայի և Ռումինիայի դեպքում առկա է բավարար առաջընթաց, մինչդեռ Խորվաթիան և Մակեդոնիան պետք է շարունակեն բարեփոխումները: Թեկնածու պետությունների հետ կապված խնդիրները կապված են ոչ թե համայնքային օրենսդրության հարմոնիզացիայի, այլ դրա գործնական կիրառության և արդյունավետության հետ<sup>15</sup>: Ամփոփելով ոլորտում անկախ կազմակերպությունների գնահատականները՝ պարզ է դառնում, որ 2004-2006 թթ. Բուլղարիան ունեցել է լավագույն առաջընթացը, որին չնչին տարբերությամբ հաջորդել են Խորվաթիան և Ռումինիան: Հետաքրքրական է, որ օրինակ Ֆրասեր ինստիտուտի գնահատականներով հենց Խորվաթիան է զբաղեցրել առաջին տեղը, իսկ Բուլղարիան՝ ընդամենը երրորդ: Մակեդոնիան բոլոր գնահատականներով զբաղեցրել է վերջին տեղը:

Տնտեսական ազատության գնահատման ոլորտում կիրառվող հիմնական ենթաբաղադրիչներն են ձեռնարկություններ հիմնելու և փակելու, աշխատանքային շուկա մուտք գործելու, օտարերկրյա ներդրումային գործիքների մատչելիությունը, օտարերկրացիների համար անշարժ գույքի սեփականության պայմանները, մտավոր սեփականության իրավունքը և ձեռնարկատիրական օրենսդրության զարգացումը<sup>16</sup>: Նշված ոլորտում Հանձնաժողովի գեկույցները հիմնականում քննադատական են և պարունակում են այնպիսի գնահատո-

<sup>15</sup> St' u European Commission, Regular Report from the Commission on Croatia's Progress Towards Accession, 2006; Regular Report from the Commission on FYROM's Progress Towards Accession, 2006:

<sup>16</sup> St' u Viljar Veebel, «Relevance of Copenhagen Criteria in Actual Accession: Principles, Methods and Shortcomings of EU Pre-accession Evaluation», Studies of Transition States and Societies, vol. 3, 2011, էջ 15:

ղական կատեգորիաներ, ինչպիսիք են «բավարար առաջընթացի բացակայություն», «լրացուցիչ ջանքերի ծայրահեղ անհրաժեշտություն», «մասնակի հաջողություն», «զգալի առաջընթաց» և այլն<sup>17</sup>: Նշված ոլորտում ևս Հանձնաժողովի գնահատմամբ Բուլղարիան զգալի առաջընթաց է գրանցել, իսկ Ռումինիան միայն մասնակիորեն է ստացել դրական գնահատական: Խորվաթիան և Մակեդոնիան զգալիորեն ետ են մնում նրանցից: Պատկերն այլ է անկախ գնահատողների կատարած ուսումնասիրություններում: Վերջիններիս կողմից տնտեսական ազատության ոլորտում Բուլղարիան և Խորվաթիան հավասարապես զբաղեցնում են առաջին տեղը՝ իրենց ետևում թողնելով Խորվաթիային և Մակեդոնիային: Արդյունքում Հանձնաժողովի գնահատականները լիովին համընկնում են միայն Մակեդոնիայի դեպքում:

Ամփոփելով վերոնշյալը հարկ է նշել, որ Եվրոպական հանձնաժողովի նպատակը մշտապես եղել է նախաանդամակցային շրջանում թեկնածու պետությունների համար ապահովել թափանցիկ և մրցակցային միջավայր: Արդյունքում այդ գործընթացի թափանցիկությունն ու մրցակցային բնույթը, հատկապես, երբ Բուլղարիան և Ռումինիան չմիացան միությանը 2004 թ. և հետագայում Խորվաթիայի առաջընթացի գնահատման հետ կապված դժվարություններ առաջացան, ենթարկվեցին մի շարք քննադատությունների: Հետաքրքրական է նաև այն փաստը, որ ԵՄ-ն ստեղծեց գնահատման սեփական համակարգը՝ ԵԱՀԿ-ի, Համաշխարհային Բանկի, Արժույթի միջազգային հիմնադրամի, Freedom House-ի և այլ հեղինակավոր կազմակերպությունների կողմից հրապարակվող բավականին մանրակրկիտ ուսումնասիրություններ պարունակող զեկույցները կիրառելու փոխարեն: Բուլղարիայի, Ռումինիայի, Խորվաթիայի և Մակեդոնիայի անդամակցության հետ կապված հետազոտությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ առկա են ԵՄ անդամակցության չափանիշների գնահատման երկու տարբեր մոտեցումներ: Բուլղարիայի և Մակեդոնիայի դեպքում Հանձնաժողովի կողմից բերված արդյունքները գրեթե լիովին համապատասխանում էին անկախ գնահատողների կողմից գրանցած արդյունքներին: Չափանիշների ենթաբաղադրիչները ևս հիմնա-

---

<sup>17</sup> St' u European Commission, Monitoring report on the state of preparedness for EU membership of Bulgaria and Romania, 2006; European Commission, Regular Report from the Commission on Croatia's Progress Towards Accession, 2006; Regular Report from the Commission on FYROM's Progress Towards Accession, 2006:

կանում նույնն էին: Ռումինիայի և Խորվաթիայի դեպքում, ընդհակառակը՝ Եվրոպական հանձնաժողովի գնահատման արդյունքներն էականորեն տարբերվում էին չեզոք կազմակերպությունների գնահատականներից: Նշված տարբերությունները, որոնք համակարգված էին և ազդեցիկ, Ռումինիայի և Խորվաթիայի դեպքում մեծ ազդեցություն ունեցան Եվրոպական հանձնաժողովի և անդամ պետությունների մոտիվացիայի վրա: Արդյունքում Ռումինիան, որն ամբողջովին չէր համապատասխանում անդամակցության չափանիշներին միացավ միությանը 2007 թ., իսկ Խորվաթիան, որն առավել մեծ առաջընթաց էր գրանցել կոպենհագենյան չափանիշների համապատասխանության ոլորտում՝ ոչ: Պարբերական գնահատականներն ու առաջընթացի զեկույցները ոչ միայն կիրառվում էին ընտրելու թեկնածու պետություններին և գնահատելու անդամակցության ճանապարհին վերջիններիս գրանցած առաջընթացը, այլ նաև հիմնավորելու համար այն քաղաքական իրականությունը, որը պահանջեց Բուլղարիայի և Ռումինիայի անդամակցությունը և Խորվաթիայի անդամակցության մերժումը՝ չնայած կոպենհագենյան չափանիշների ոլորտում գրանցած փաստացի առաջընթացին: ԵՄ գնահատման անկողմնակալությունն ու թափանցիկությունը ներկայումս ևս շարունակում է արդիական խնդիր մնալ:

**Тигран Григорян**

*Аспирант кафедры европейского и международного права ЕГУ*

## **ОЦЕНКА КРИТЕРИЕВ ЧЛЕНСТВА В ЕС НА ПРИМЕРАХ БОЛГАРИИ, РУМЫНИИ, ХОРВАТИИ И МАКЕДОНИИ**

Данная статья исследует оценку критериев членства в ЕС. Не секрет, что политика расширения стала самым важным инструментом для продвижения демократии и верховенство права, а также для обеспечения безопасности и стабильности во всей Европе. Преобразующий характер расширения был доказан в 1970-х, когда страны Центральной и Восточной Европы избавились от своих авторитарных режимов.

Оценка соответствия стран-кандидатов Копенгагенским критериям во время переговоров о вступлении проводится Европейской комиссией. Сравнивая процедуры вступления Болгарии, Хорватии, Македонии и Румынии, статья докажет, что беспристрастность оценки критериев членства в ЕС может часто подвергаться сомнению.

**Tigran Grigoryan**  
*Ph.D student of the YSU Chair of European and International Law*

## **THE ASSESSMENT OF EU MEMBERSHIP CRITERIA IN THE CASES OF BULGARIA, ROMANIA, CROATIA AND FYROM**

The present article examines the assessment of the EU membership criteria. It's not a secret that the Enlargement policy has become the most important tool for the promotion of democracy and the rule of law, as well as for ensuring security and stability in the whole Europe. The transformative power of the Enlargement policy was proved in 1970's when the Central and Eastern European Countries got rid of their authoritarian regimes.

The assessment of the candidate countries correspondence with the Copenhagen criteria during the accession negotiations is conducted by the European Commission. By comparing the accession procedures of Bulgaria, Croatia, FYROM and Romania, the article will prove that the impartiality of the assessment of EU membership criteria can often be questioned.

**Բանալի բառեր՝** *ԵՄ ընդլայնում, անդամակցության չափանիշներ, գնահատում, Բուլղարիա, Խորվաթիա, Մակեդոնիա, Ռումինիա:*

**Ключевые слова:** *расширение Евросоюза, критерии членства, оценка, Болгария, Хорватия, Македония, Румыния.*

**Key words:** *EU Enlargement, Membership Criteria, Assessment, Bulgaria, Croatia, FYROM, Romania.*

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՕԴԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ  
ԱԶԱՏԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԱՐԴԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ  
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ**

Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի ազատականացումը, ինչպես և տնտեսության գլոբալացումը, համաշխարհային միտումներ են և, ըստ այդմ էլ, այլընտրանք չունեն։ Սակայն Հայաստանի պարագայում դա պայմանավորված է ոչ միայն ներքին կարողություններով (հաշվի առնելով ազգային ավիափոխադրողների զարգացման մակարդակը), այլև արտաքին տարածաշրջանային իրավիճակով՝ հաշվի առնելով ազգային անվտանգության խնդիրները։ Ավելին, ակնհայտ է, որ ավիացիայի զարգացումը զգալի ազդեցություն կունենա ցանկացած պետության, այդ թվում նաև Հայաստանի տնտեսության վերականգնման և քաղաքական անկախության պահպանման վրա։ Անտարակույս, հաշվի առնելով Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը և ցամաքային միջավայրը, օդային երթևեկությունը որոշիչ դեր է խաղում երկրի զարգացման մեջ, ինչպես նաև ներկա պայմանների լույսով, օդային տրանսպորտը միջազգային փոխադրումների և հաղորդակցության միակ անվտանգ և վստահելի միջոցն է։

20-րդ դարի սկզբին, երբ առաջացան առաջին ինքնաթիռները ծավալվեց մեծ քննարկում՝ կապված պետությունների ունեցած իրավունքներին՝ ինչպես իրենց օդային տարածքի նկատմամբ, այնպես էլ այլ օդային տարածքների նկատմամբ։

Օդային հաղորդակցությունների առևտրային բնույթը պահանջում էր միջպետական համագործակցության ազատականացում, որը դրսևորվեց «օդի ազատություն» առևտրային իրավունքի ի հայտ գալով<sup>2</sup>։

Ֆրանսիան առաջին համաշխարհային պատերազմից առաջ օդանավերի արտադրության մեջ հանդիսանում էր առաջատար։ Ֆրանսիան երկար ժամանակ անհրաժեշտ չէր համարում օդային փո-

<sup>1</sup> ԵՊՀ միջազգային և եվրոպական իրավունքի ամբիոն, ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. ց. դ., պրոֆեսոր Վ. Հ. Հովհաննիսյան։

<sup>2</sup> Տե՛ս **Тункин Г.И.**, Международное Право, Москва, 1982 г., էջ 442-444։

խաղրումների որոշակի սահմանափակումների և պետությունների սուվերենության ճանաչմանը իրենց օգային տարածքի նկատմամբ: Ֆրանսիական կողմը գտնում էր, որ «օդի ազատության» ռեժիմը չէր կարող խոչընդոտել օդային փոխաղրումների ազատությանը<sup>3</sup>: Ֆրանսիայի այս դիրքորոշմանը նպաստում էր նաև նրա գաղութներ ունենալու հանգամանքը: Ունենալով գաղութներ Աֆրիկայում, Մերձավոր և Միջին Արևելքում և աշխարհի այլ մասերում, Ֆրանսիան հետաքրքրված չէր այդ գաղութների օդային տարածքների նկատմամբ սուվերենության հաստատմամբ: «Օդի ազատության» տեսությունը վտանգ չէր ներկայացնում Ֆրանսիայի գաղութների համար:

Հիմնադրելով «օդի ազատության» տեսությունը՝ հայտնի ֆրանսիացի գիտնական Պ. Ֆոշիլը պնդում էր, որ «օդի ազատությունը» որոշվում է բնական և իրավական համատեքստում: Օդը իր ֆիզիկական բնույթով մարդուն չի ենթարկվում, իրականում մարդը չի կարող ազդել նրա վրա, իսկ իրավաբանական տեսանկյունից իրավունքի ուժը կարող էր տարածվել միայն բարձրության վրա: 1904 թ., երբ Պ. Ֆոշիլը հիմնադրեց «օդի ազատության» տեսությունը, այդ ժամանակ աշխարհում ամենաբարձր շինությունը Էյֆելյան աշտարակն էր, որն ուներ 330 մետր բարձրություն: Կենտրոնանալով նրա բարձրության վրա՝ գիտնականը եկավ այն եզրակացության, որ Էֆելյան աշտարակից վեր գտնվող օդային տարածքը ենթակա չէ որևէ մեկին և այն ազատ է օդային փոխաղրումների համար: Այս ամենը գիտնական Պ. Ֆոշիլին բերեց այն եզրահանգման, որ անհնար է օդային տարածքը ենթարկելու որևէ մեկի իշխանությանը և այդ իսկ պատճառով իրավական առումով ճիշտ է «օդի ազատության» տեսության ամրագրումը<sup>4</sup>: Միևնույն ժամանակ գիտնականը գտնում էր, որ պետությունները իրավունք ունեն որոշակի սահմանափակումներ սահմանելու օդային տարածքը օգտագործելու համար: Օրինակ՝ արգելել օտարերկրյա օդանավերի թռիչքները իրենց պետական տարածքի վրայով, միջոցներ ձեռնարկել իրենց պետական անվտանգության համար, պաշտպանել իր առևտրային իրավունքները այլ երկրների մրցակցությունից: Փաստացի «օդի ազատության» տեսության ամրագրումը միջազգային օդային օրենսդրությունում, որը ստեղծվել էր 1911 թ. ա-

<sup>3</sup> St' u **Бордунов В.Д.**, Международное Воздушное Право, Москва, 2007 г., էջ 60-65:

<sup>4</sup> St' u **Бордунов В.Д.**, Международное Воздушное Право, Москва 2007 г., էջ 70-76:

վիացիայի միջազգային իրավական կոմիտեի կողմից, դարձավ ֆրանս-գերմանական համաձայնագիրը:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտից հետո 1919 թ. Փարիզի խաղաղ կոնֆերանսը ընդունեց կոնվենցիա օդային փոխադրումների մասին, անդամ պետությունները անխոս ընդունեցին պետության բացառիկ և լիակատար սուվերենությունը իր օդային տարածքի նկատմամբ: Կողմնորոշվելով ամենակարևոր հարցում, թե ով է տնօրինում օդային տարածությունը, 1919 թ. Փարիզի կոնվենցիայի անդամ պետությունները չէին ձգտում այն հասանելի դարձնել ոչ անդամ հանդիսացող պետությունների համար:

Այսպիսով, համաձայն 1919 թ. Փարիզի կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի՝ անդամ պետությունները իրավունք ունեին իրականացնել թռիչքներ անդամ պետությունների օդային տարածքներով<sup>5</sup>: Իսկ անդամ չհանդիսացող պետությունները այս իրավունքը չունեին: Այսպիսով օդային հաղորդակցության ազատականացման մոդելը արդեն իսկ նախատեսվեց 1919 թ. Փարիզի խաղաղ կոնֆերանսի ժամանակ՝ կոնվենցիայի անդամ պետությունների համագործակցության շրջանակում:

1919 թ. Փարիզի կոնվենցիան կանոնակարգեց նաև միջազգային օդային տարածքի օգտագործման հարցերը: Իրենց սուվերենությունը հաստատելուց հետո պետությունները սկսեցին լայնորեն զբաղվել օդային հաղորդակցությունների ազատականացման հարցերով: Դրա մասին վկայում էին 1919 թ. Փարիզի կոնվենցիայի այն դրույթները, որոնցով պետությունները տալիս են իրենց համաձայնությունը խաղաղ ժամանակ օդանավերի ազատ թռիչքի իրավունքին՝ միայն նախապես թույլտվություն ստանալով: Հատուկ թույլտվություն տրվում էր ռազմական, մաքսային և ոստիկանական օդանավերի համար<sup>6</sup>:

Արդեն 1920-1939 թթ. ավիացիայի կանոնակարգումը դասվում էր պետության հրապարակային իրավունքի շարքին: Լայն առումով այս տերմինի ներքո պետք է հասկանալ միջազգային թռիչքների և օդային հաղորդակցությունների կարգավորումը:

Չնայած այն հանգամանքին, որ պետությունները ունեին սուվերենություն իրենց պետական օդային տարածքի նկատմամբ և միջազ-

<sup>5</sup> Տե՛ս 1919 թ. Փարիզի կոնվենցիայի 5-րդ հոդված, <http://www.aviation.go.th/airtrans/airlaw/content.html>:

<sup>6</sup> Տե՛ս **Фельдман Д. И., Аваков М. М.**, Международное Право, Москва 1981 г., էջ 5-11:



գային օդային հաղորդակցությունները կարգավորվում էին ներպետական նորմերով և միջազգային պայմանագրերով, անհրաժեշտություն առաջացավ ստեղծել միասնական հատուկ կանոնակարգ<sup>7</sup>:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից առաջ՝ 1944 թ. դեկտեմբերի 7-ին, Չիկագոյում ավարտվեցին միջազգային կոնֆերանսի աշխատանքները՝ կապված քաղաքացիական ավիացիայի հարցերի հետ, որին մասնակցում էր 52 պետություն<sup>8</sup>:

Կոնֆերանսի իրականացման մտահղացումը ԱՄՆ-ինն էր: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտին Ամերիկայի ավիացիոն մարմինները անհանգստացած էին իրենց ավիացիոն գործարանների հետպատերազմյան ճակատագրով: Այդ գործարանները խաղաղ ժամանակ արտադրում էին մեծ քանակությամբ քաղաքացիական օդանավեր: Որպեսզի կարգավորեին իրենց տնտեսական հարցերը պատերազմից հետո, ամերիկյան քաղաքացիական ավիացիայի տեխնիկա արտադրողները միջոցներ ձեռնարկեցին, որ ամերիկյան կազմակերպությունները անարգել փոխադրումներ իրականացնեին ամբողջ աշխարհում: Այդ ամենի շնորհիվ ամերիկյան փոխադրողները կկարողանային առաջնային տեղ զբաղեցնել միջազգային օդային փոխադրումների բնագավառում:

Խորհրդային Միությունը չմասնակցեց Չիկագոյի կոնֆերանսի աշխատանքներին, չնայած Խորհրդային կառավարությունը ստացել էր մասնակցելու հրավեր: Երկար ժամանակ Խորհրդային Միության չմասնակցելու պատճառը անհայտ էր: Ինչպես պարզվեց տարիներ անց, դա կապված էր այն հարցի հետ, որ Խորհրդային Միությունը դեմ էր Պորտուգալիայի մասնակցությանը Չիկագոյի միջազգային կոնֆերանսին: Բսկ այդ հանգամանքը պայմանավորված էր նրանով, որ Պորտուգալիան պատերազմել էր որպես ֆաշիստական Գերմանիայի դաշնակից<sup>9</sup>:

ԱՄՆ-ն հասկանալով իր իրավիճակի առավելությունը սկսեց պաշտպանել «օդի ազատությունը»: ԱՄՆ-ի ակնհայտ ձգտումը ապահովել ամերիկյան կազմակերպությունների առաջնային տեղը ամ-

---

<sup>7</sup> St'u Смыснова Н. Н., Верещагин А. Н., Богуславский М. М., Международное Воздушное Право. Книга 2, Издательство «Наука», 1981 г., էջ 145:

<sup>8</sup> St'u 1944 թ. Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի մասին Չիկագոյի կոնվենցիա, <http://www.aviation.am>:

<sup>9</sup> St'u Блатовой Н. Т., Международное право, Москва, 1987 г., էջ 395-398:

բողջ աշխարհում, մեծ դժգոհություն առաջացրեց Անգլիայի, Գերմանիայի, Կանադայի, Նոր Զելանդիայի և Ավստրալիայի մոտ: Այս հանգամանքը մեծ դեր խաղաց քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կոնֆերանսի հետագա հարցերի լուծման վրա:

Չիկագոյի կոնվենցիան ունեցավ և շարունակում է մեծ դեր ունենալ ժամանակակից միջազգային օդային իրավունքում՝

✓ կոնվենցիան ամրապնդեց կարգավորման համընդհանուր նորմեր, որոնք կարգավորում էին պետությունների հարաբերությունները կապված կանոնավոր և ոչ կանոնավոր թռիչքների հետ, որոնք իրականացվում էին միջազգային օդային հաղորդակցությունների սահմաններում,

✓ կոնվենցիան իրականացնում է համախմբող դեր, որի հիման վրա զարգանում, ձևավորվում են նոր նորմատիվ փաստաթղթեր,

✓ կոնվենցիան կարգավորում և ապահովում է միանման ռեժիմ, որն իրականացվում է ԻԿԱՕ-ի կողմից՝ լիազորություններին համապատասխան<sup>10</sup>,

✓ կոնվենցիան հանդիսանում է ԻԿԱՕ-ի կանոնադրությունը:

ԻԿԱՕ-ի նպատակները և խնդիրները թվարկված են Չիկագոյի 1944 թ. կոնվենցիայի 44-րդ հոդվածում,

✓ ապահովել միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի անվտանգ և պատշաճ զարգացումը ամբողջ աշխարհում,

✓ քաջալերել օդանավի շահագործումը խաղաղ նպատակով,

✓ խրախուսել օդուղիների, օդանավակայանների և օդանավարկության միջոցների զարգացումը քաղաքացիական ավիացիայի բնագավառում,

✓ բավարարել ժողովրդի անվտանգ, պարբերական, արդյունավետ և տնտեսական օդային տրանսպորտի պահանջները,

✓ կանխել տնտեսական կորուստները, որոնք առաջանում են անհիմն մրցակցության արդյունքում,

✓ ապահովել անդամ պետությունների իրավունքների հարգումը և հնարավորություն տալ յուրաքանչյուր պետության օգտագործել ավիաձեռնարկությունները, որոնք գործում են միջազգային օդային հաղորդակցություններում,

---

<sup>10</sup> Տե՛ս ICAO Doc 9626/ Руководство по регулированию международного воздушного транспорта. Второе издание, 2004 г.:

✓ խրախուսել խտրականության կանխումը անդամ պետությունների միջև,

✓ նպաստել թռիչքների անվտանգության ապահովմանը,

✓ նպաստել քաղաքացիական ավիացիայի ընդհանուր զարգացմանը<sup>11</sup>:

Միջազգային հաղորդակցությունների կարգավորման համար մեծ նշանակություն ունեն նաև երկկողմ համաձայնագրերը: Միջազգային հաղորդակցությունները կարգավորող համաձայնագրերի թիվը հասնում է մոտ երեք հազարի: Այս համաձայնագրերի դերը իրոք ահռելի է, քանի որ նրանց միջոցով են կարգավորվում միջպետական հաղորդակցությունները և պետությունների հարաբերությունները այս ոլորտում:

Միջազգային օդային հաղորդակցություններին մասնակցելով՝ պետությունները բացում են իրենց սուվերեն օդային տարածքները ոչ միայն միջազգային թռիչքների համար, այլ նաև ուղևորների և բեռի միջազգային օդային փոխադրումների համար: Հենց միջազգային փոխադրումներն են դարձնում միջազգային թռիչքները տնտեսապես ձեռնտու<sup>12</sup>:

Միջազգային հաղորդակցությունների պետական կարգավորման ոլորտում ազատականացման նպատակներն են՝

✓ միջազգային պահանջների պահպանումը օդային հաղորդակցություններում,

✓ օդանավերի մուտքի ապահովումը պետական շուկա,

✓ փոխադրման իրավունքը,

✓ ավիափոխադրողի սակագին,

✓ բեռնափոխադրման կարգավորումը,

✓ օդանավի վարձակալումը և լիզինգը:

1944 թ. Չիկագոյի կոնվենցիան համեմատություն է անցկացնում միջազգային ոչ կանոնավոր թռիչքների (հոդ. 5) և միջազգային կանոնավոր օդային հաղորդակցությունների միջև: Համաձայն կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի՝ բոլոր օդանավերը, որոնք չեն իրականացնում միջազգային կանոնավոր հաղորդակցություններ, իրավունք ունեն իրականացնել տրանզիտ անվայրէջք թռիչքներ և վայրէջք կատարել շա-

<sup>11</sup> St' u ICAO Doc 9819 ATConf/5 2003 "Доклад Всемирной авиатранспортной конференции. Монреаль, 24-28 марта 2003 г.:

<sup>12</sup> St' u Грязнов В. С., Международные авиоперевозки, М. 1982 г., էջ 121:

հույթ չհետապնդող նպատակով առանց նախնական թույլտվության անհրաժեշտության, բայց այն պայմանով, որ այն պետությունները, որոնց տարածքի վրայով իրականացվում է թռիչքը, իրավունք ունի պահանջել վայրէջքի կատարում: Ավելին, թռիչքների անվտանգության նկատառումով պետությունները իրավունք ունեն օդանավերից պահանջել, որոնք մտադիր են թռիչք իրականացնել այն շրջաններով, որոնք համարվում են անհասանելի կամ չեն պարունակում օդանավարկության համար անհրաժեշտ միջոցներ, հետևել սահմանված ուղիներին կամ ստանալ հատուկ թույլտվություն այդպիսի թռիչքների իրականացման համար: Միևնույն ժամանակ հոդված 5-ում նշված է, որ ոչ կանոնավոր առևտրային թռիչքները օգտվում են որոշակի առավելություններից՝ ընդունել օդանավ կամ օդանավից ուղեկցել ուղևորներին, բեռնաթափել բեռ և փոստ այն պայմանով, որ յուրաքանչյուր պետություն, որտեղ իրականացվում է բեռնում կամ բեռնաթափում, իրավունք ունի սահմանել այնպիսի իրավունքներ, պայմաններ կամ սահմանափակումներ, որոնք նա ճիշտ կհամարի:

Կանոնավոր և ոչ կանոնավոր հաղորդակցությունների կարգավորման հարցում կարևոր և սկզբունքային նշանակություն ունի Չիկագոյի կոնվենցիայի սուվերենության, ծովագրյա նավագնացության, օդանավակայանների, օդանավերի գրանցման և ազգային պատկանելիության, մաքսային և իմիգրացիոն գործընթացների մասին դրույթները: Այս դրույթների պահպանումը հանդիսանում է օդային հաղորդակցությունների կարգավորման հիմքը<sup>13</sup>:

Ոչ կանոնավոր թռիչքների մասին համընդհանուր նորմեր պարունակում է նաև Չիկագոյի կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածը: Նրանում սահմանված են ոչ կանոնավոր թռիչքների իրավունքը՝ իրականացնել ոչ առևտրային նպատակ ունեցող վայրէջք **առանց նախնական թույլտվության**<sup>14</sup>:

Չիկագոյի տիպի համաձայնագրերը տալիս էին ակնհայտ առավելություններ հզոր ավիաձեռնարկություններին, այդ պատճառով էլ օտարերկրյա փոխադրողների մեծամասնությունը հրաժարվեցին գործածել Չիկագոյի տիպի համաձայնագրերը:

<sup>13</sup> St' u **Бордунов В. Д.**, Международное Воздушное Право, Москва 2007 г., էջ 161-165:

<sup>14</sup> St' u «Միջազգային քաղաքացիական ավիացիայի մասին» 1944 թ. Չիկագոյի կոնվենցիա, 5-րդ հոդված:

ԱՄՆ-ի նոր մոտեցումը կապված էր իր ավիաձեռնարկությունների շահերի հետ, որը պայմանավորեց Բերմուդյան տիպի համաձայնագրերի կնքումը:

1946 թ. Մեծ Բրիտանիայի և ԱՄՆ-ի միջև կնքվեցին Բերմուդյան համաձայնագրեր: Օդային հաղորդակցությունների մասին երկկողմ համաձայնագրերի հարցում հետպատերազմյա տարիներին մեծ դեր ունեցավ ԱՄՆ-ի և Մեծ Բրիտանիայի միջև կնքված համաձայնագիրը, որը կնքվեց 1946 թ.՝ Բերմուդյան կղզիների բանակցությունների ժամանակ: Բախումների և կոնֆլիկտների վերացման անհրաժեշտությունը՝ կախված փոխադրողի պատասխանատվությունից, օդային տրանսպորտի թղթաբանությունից, վեճերի լուծումը օդային փոխադրումների ժամանակ, միասնական օրենքների սահմանումը, որոնք միանմանություն և ընդհանրություն կստեղծեին նորմերի կիրառման մեջ, վերաբերում էին ավիատոմսերին, ուղեբեռին և բեռին, վնասի հատուցմանը ուղևորների կյանքի և առողջության համար, պահանջների ներկայացմանը<sup>15</sup>:

Միջազգային օդային փոխադրումների որոշ կանոնների միասնականացմանն էին ուղղված 1929 թ. ստորագրված Վարշավայի կոնվենցիան, կոնվենցիան լրացնող՝ 1955 թ. Հաագայի Արձանագրությունը, Գվատեմալայի 1971 թ. արձանագրությունը, Մոնրեալի 1975 թ. արձանագրությունները:

1950 թ. և հետագա տարիներին միջազգային օդային հաղորդակցությունների պրակտիկայում ստեղծվեցին գործունեության ոլորտներ, որտեղ պետությունների միջամտությունն անթույլատրելի էր: Մասնավորապես, ագատականացումը դրսևորվեց այնպիսի ոլորտներում, ինչպիսիք էին՝ վառելիքի մատակարարումը, թռիչքի տեխնիկական պատրաստվածությունը, օդանավի մաքրումը, օդանավում ծառայությունների մատուցումը, համընդհանուր ծածկագրերի օգտագործումը և այլն: Այս հարաբերությունների հետ առաջացող հարցերի կարգավորումը իրականացվում է համաձայնագրերի հիման վրա, որոնք կարգավորում են օգտագործման, տեղեկատվական, տեխնիկական, առևտրային և այլ հարցեր, որոնք առաջանում են տվյալ ավիափոխադրողների միջև, այլ ոչ թե պետությունների<sup>16</sup>:

<sup>15</sup> St' u Грязнов В. С., Международные авиаперевозки, Москва, 1982 г., էջ 121-125:

<sup>16</sup> St' u Ковалева А. А. и Черниченко С. В., Международное право, под ред. М., 2006 г., էջ 178:

Սովորության ի համաձայնագրերը նախատեսում են պետությունների լայն միջամտությունը՝ կապված համապատասխան ավիաձեռնարկությունների միջև իրականացվող փոխադրումների գրաֆիկի հաստատման, չվերթների հաճախականության, օգտագործվող ինքնաթիռների տեսակի հաստատումը՝ կապված եկամուտների բաշխման և պայմանավորված ուղիների օգտագործման հետ և այլն: Թույլատրելով ավիափոխադրողներին միմյանց միջև կնքել բազմաբնույթ համաձայնագրեր՝ պետությունները սահմանել են դրանց համար համապատասխան սահմաններ և այդ թվում նաև ոչ պետական համագործակցության ժամանակ<sup>17</sup>: Այդ պատճառով էլ ավիափոխադրողների միջև կորպորատիվ համաձայնագրերը կարգավորում են միայն ոչ պետական մասնավոր երկկողմ հարաբերությունները, որոնք առաջանում են կանոնավոր և ոչ կանոնավոր միջազգային օդային թռիչքների օգտագործման և փոխադրումների ժամանակ:

Բերմուդյան համաձայնագրերի կնքումից հետո ԱՄՆ-ը հռչակեց հակակարգավորման քաղաքականությունը, որի նպատակները հանդիսանում էին չարտերային փոխադրումների ազատականացումը, ազատ մուտքը դեպի շուկաներ, սակագների ճկունությունը (ազատ գներ չարտերային թռիչքների համար և հրաժարում կանոնավոր թռիչքների սակագների դուրացիայից), արդյունավետ մրցակցությունը ավիաձեռնարկությունների միջև երկկողմ հարաբերություններում:

Այնուհետև, ԱՄՆ և մի քանի այլ արևմտյան երկրներ (Բելգիան, Նիդերլանդները) կնքեցին լիբերալ օդային համաձայնագրեր, որոնք բնութագրվում են որպես ավելի լայն մուտք ունեցող դեպի շուկա և պետական հսկողության նվազեցում փոխադրողների սակագնային քաղաքականության ոլորտում: Որոշ համաձայնագրեր ներառում են նաև լիբերալ դրույթներ՝ կապված այնպիսի հարցերի հետ, ինչպիսիք են չարտերային թռիչքները, զուտ բեռի փոխադրումները և ավտոմատացված համակարգի պաշտպանությունը:

ԻԿՕՕ-ն 5-րդ համաշխարհային ավիատրանսպորտային կոնֆերանսի ժամանակ պետություններին ներկայացվեց տիպային երկկողմ համաձայնագիր օդային հաղորդակցությունների մասին, որն իր մեջ ներառում է «բաց երկնքի» ռեժիմի տարրեր և սովորության

---

<sup>17</sup> St' u Грязнов В. С., Международные авиаперевозки, М. 1982 г., էջ 198:

մոտեցումներ օդային հաղորդակցությունների կարգավորման համար: Այն ներառում է այնպիսի դրույթներ, ինչպիսիք են՝ մուտքը դեպի ավիափոխադրումների շուկա, ավիաձեռնարկությունների նշանակումը, սակագների սահմանումը, փոխադրումների ծավալը, հնարավոր բախումներից խուսափումը մրցակցության ընթացքում՝ գործածելով սահմանված օրենքները, ավիափոխադրողների շուկայի պաշտպանությունը անբարեխիղճ մրցակցությունից, համատեղ ծածկագրերի օգտագործումը<sup>18</sup>:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո միջազգային օդային հաղորդակցությունների կարգավորումը իրականացվում էր պետությունների խստիվ հսկողության ներքո: Բայց 20-րդ դարի 70-80-ական թթ. այդ հսկողությունը աստիճանաբար ազատագրվեց և փոխարինվեց «հակակարգավորման» քաղաքականությամբ, իսկ դրանից հետո հիմնվեց «Բաց երկնքի» ռեժիմը:

Հակակարգավորման գաղափարը պատկանում էր ԱՄՆ-ին, և ուրի էությունը պետությունների դերի նվազեցումն էր միջազգային օդային հաղորդակցությունների կարգավորման միջամտություններին և առևտրային իրավունքներին: Դրա արդյունքում օտարերկրյա փոխադրողները ձեռք բերեցին իրավունք՝ երթուղիներ ունենալ դեպի ԱՄՆ-ի քաղաքներ, որտեղ նախկինում նրանք չունեին մուտքի իրավունք<sup>19</sup>:

90-ական թթ. ԱՄՆ-ն ներկայացավ «Բաց երկնքի» ռեժիմի տարածման նախաձեռնությամբ՝ կնքելով համաձայնագրեր տարբեր պետությունների առանձին մարզերի հետ, փոխադրողներին հնարավորություն ընձեռեց իրականացնել փոխադրումներ որոշ շուկաներում առանց սահմանափակումների, որը մուտք կբացեր դեպի ԱՄՆ-ի փոխադրումների հարուստ շուկա: «Բաց երկնքի» մասին համաձայնագրերը շահավետ դրության մեջ են դնում նշանակված փոխադրողներին տվյալ պետության նույն շրջանի փոխադրողների առջև, որոնք չէին կնքել համաձայնագրեր ԱՄՆ-ի հետ և ուղղորդվում էին օդային հաղորդակցությունների կարգավորման սովորության խիստ պայմաններով՝ պարտադրված լինելով սկսել բանակցություններ ԱՄՆ-ի

---

<sup>18</sup> St' u **Елисеев Б. П.**, Воздушные перевозки. Нормативные акты и их применение/Авт.-сост. Москва, 2001 г., էջ 149-151:

<sup>19</sup> St' u **Малеев Ю. Н.**, Международное Воздушное право, Москва, 1986 г., էջ 196:

և այլ փոխադրողների հետ՝ նպատակ ունենալով հաստատել փոխադարձ ռեժիմ<sup>20</sup>:

Բաց երկնքի մասին համաձայնագիրը Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների հետ կնքեցին Լյուքսեմբուրգը, Նորվեգիան, Շվեդիան, Ֆինլանդիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան և մի շարք այլ եվրոպական երկրներ: Եվրոպայի հետքերով ԱՄՆ-ի հետ բաց երկնքի մասին միջկառավարական համաձայնագրեր կնքեցին Լատինական Ամերիկան, ասիական և խաղաղօվկիանոսյան տարածաշրջանը, մասամբ նաև Մերձավոր Արևելքը:

Ազատականացման ազդեցությունը սկսեցին դարձավ նաև ավիափոխադրումների հետ կապված վեճերի կարգավորման դատական ընթացակարգում: Ավիաձեռնարկությունների իրավունքների և ռիսկի կրճատման նպատակով կապված առավել վտանգի հետ ստեղծվել է դատական իրավասության համակարգ, որը թույլ է տալիս լուծել բարդ տարաձայնություններ ավիափոխադրողների և ուղևորների միջև: Ուղևորը ինքնուրույն կարող է ընտրել 4 դատարաններից մեկը: Հայցվորի ընտրությամբ հայցը կարող է ներկայացվել՝

- ✓ փոխադրողի գտնվելու վայրի դատարան,
- ✓ այն երկրի դատարան, որտեղ գտնվում է ավիափոխադրողի շտաբը,

- ✓ այն երկրի դատարան, որտեղ ավիափոխադրողը կնքել է համաձայնագիր օդային փոխադրման ժամանակ,

- ✓ այն երկրի դատարան, որը նշել է փոխադրողը<sup>21</sup>:

1970 թ. Մոնրեալի կոնվենցիան պահպանեց դատարան հայց ներկայացնելու այս 4 տարբերակները և ավելացրեց 5-ը՝ կապված ուղևորին վնաս պատճառելու հետ, որի հետևանքով ուղևորին հասցվել է մարմնական վնաս կամ ուղևորը մահացել է: Կոնվենցիայի 33-րդ հոդվածի 2-րդ կետի համաձայն՝ բացի վերը նշված դատարաններից հայց կարող է ներկայացվել այն պետության դատարան, որ-

---

<sup>20</sup> St' u **Баталов А. А.**, Проблемы современного международно-правового регулирования воздушных сообщений, Москва, 2004 г., էջ 178:

<sup>21</sup> St' u Questions of application of the 1971 Montreal Convention arising from the aerial incident at Lockerbie 14 april, 1992 թ., ICJ Reports at 114:



տեղ ուղևորը այդ պահին ունի ժամանակավոր կամ մշտական բնակության վայր<sup>22</sup>:

Միջազգային օդանավագնացության անվտանգության և ազատականացման ապահովման կարևոր ուղղություն է պայքարը քաղաքացիական ավիացիայի գործունեությանն ապօրինի միջամտությունների դեմ: Դրան են ուղղված 1963 թ. Տոկիոյի, 1970 թ. Մոնրեալի կոնվենցիաները: Վերջինս սահմանել է ապօրինի միջամտությունների վերաբերյալ պետությունների ունիվերսալ իրավասությունը. յուրաքանչյուր պետություն պարտավոր է կամ պատժել հանցագործներին կամ էլ այդ նպատակով նրանց այլ պետության հանձնել: Մասնավորապես, ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի «Lockerbie»-ի նախադեպը հիմք հանդիսացավ հանցագործություն կատարած անձին հանձնելու կամ դատական կարգով քրեական պատասխանատվության ենթարկելու՝ Aut Dedere Aut Judicare սկզբունքի ձևավորման համար<sup>23</sup>:

Ավիացիայի անվտանգության ստանդարտների միասնականության ապահովման համար տարածաշրջանային մակարդակներում ստեղծվեցին տարբեր միջպետական մարմիններ:

Առաջին բազմակողմ համաձայնագիրն օդային ոչ կանոնավոր հաղորդակցությունների մասին կնքվել է 1956 թ. Եվրոպայում քաղաքացիական ավիացիայի կոնֆերանսի մասնակիցների միջև (ЕКГА), իսկ հաջորդը կնքվել է 1971 թ. հարավարևելյան Ասիայի երկրների միջև (АСЕАՀ): Այս համաձայնագրերում նախատեսված են լիբերալ (ազատականացման) ռեժիմ, որը տրամադրվում է համաձայնագրի մասնակիցներին ոչ կանոնավոր օդային հաղորդակցություններ իրականացնելիս<sup>24</sup>:

Միացյալ ավիացիոն իշխանությունները (JAA) - Եվրոպական պետությունների ավիացիոն իշխանությունների համագործակցության մարմին է: Այն ստեղծվել է 1900 թ. Կիպրոսում: JAA-ի հիմնական նպատակն է՝ ավիացիոն և թռիչքային անվտանգության ստանդարտների միասնականության ապահովումը՝ Եվրոպայի ամբողջ տարած-

---

<sup>22</sup> St' u ICAO/Doc 9819 ATConf/5 2003 «Доклад Всемирной авиатранспортной конференции. Монреаль, 24-28 марта 2003 г.»:

<sup>23</sup> St' u **Bederman David J.**, International Law Frameworks. Foundation Press, 2001, էջ 45:

<sup>24</sup> St' u [http://www.mcgill.ca/iasl/research/treaties/air\\_law/public/](http://www.mcgill.ca/iasl/research/treaties/air_law/public/) «Доклад Всемирной авиатранспортной конференции. Проблемы и возможности либерализации», 2003 г.:

քում, ինչպես նաև Եվրոպական պետությունների ավիացիոն արտադրության արդյունավետության բարձրացումը:

Քաղաքացիական ավիացիայի եվրոպական կոնֆերանսը (ԵԿԱԿ) հիմնադրվել է 1955 թ.: Նրան անդամակցում են 42 եվրոպական երկրներ: ԵԿԱԿ-ի հիմնական նպատակն է՝ ապահովել Եվրոպական երկրների օդային տրանսպորտի կայուն զարգացումը: Հայաստանի Հանրապետությունը անդամակցել է ԵԿԱԿ-ին 1996 թվականից:

Միջպետական ավիացիոն կոմիտեն (ՄԱԿ/МАК): ՄԱԿ-ը հիմնադրվել է 1991 թ.՝ նախկին ԽՍՀՄ 12 պետությունների կողմից, «Օդային տարածքի օգտագործման և քաղաքացիական ավիացիայի մասին համաձայնագրի» ստորագրմամբ: ՄԱԿ-ը հանդիսանում է անդամ պետությունների քաղաքացիական ավիացիայի բնագավառի գործադիր մարմին<sup>25</sup>:

Օդային տրանսպորտի միջազգային ասոցիացիա (ԻԱՏԱ/ IATA): ԻԱՏԱ-ն հիմնադրվել է 1945 թ. Կուբայում: Հիմնական նպատակն է՝ ավիաընկերությունների միջազգային համագործակցության ապահովումը, մատուցված ծառայությունները անվտանգ, հարմարավետ և առավելագույն տնտեսական օգուտով սպառողներին մատուցելը: Ներկայումս ԻԱՏԱ-ն ունի 189 անդամ երկրներ:

Եվրակոնտրոլը (EUROCONTROL) - աերոնավիգացիայի անվտանգության եվրոպական կազմակերպությունը՝ Եվրակոնտրոլը, համաեվրոպական կառույց է, որի գործունեության հիմնական նպատակն օդային երթևեկության սպասարկման եվրոպական համակարգի հիմնումն է: Իր խնդիրների իրականացման նպատակով, քաղաքացիական ավիացիայի միջազգային կազմակերպության՝ ԻԿԱՕ-ի ընդհանուր բնույթ կրող միջազգային ստանդարտների հիման վրա Եվրակոնտրոլը մշակում է աերոնավիգացիոն բնագավառի եվրոպական պահանջները, միջազգային ստանդարտների ներդրման մանրամասն ընթացակարգերը և տեխնիկական ուղեցույցները: Կազմակերպությունն իրականացնում է աերոնավիգացիոն բնագավառի տեխնիկական զարգացման, օդային երթևեկության կառավարման գործընթացների և թռիչքների անվտանգության հարցերին առնչվող միջոցա-

---

<sup>25</sup> St' u **Осминин Б. И.**, Принятие и реализация государствами международных договорных обязательств, Москва, 2006 г., էջ 183-185:

ռումների համալիր եվրոպական ծրագրի մշակումը և անդամ երկրներում դրա ներդրման աշխատանքների կոորդինացումը: Հաստատանք Եվրակոնսորտին անդամակցում է 2006թ.:

Ներկայումս Զվարթնոց օդանավակայանը Հայաստանի խոշորագույն օդանավակայանն է, օդային երթևեկության տեսանկյունից՝ տարածաշրջանում խոշորագույններից մեկը: Մակայն Զվարթնոց օդանավակայանից 1.200 կմ շառավղի վրա ընկած 5 օդանավակայաններից կարևորագույնը Ստամբուլի օդանավակայանն է, որի ուղևորաշրջանառությունը 2012 թ. եղել է 4,5 մլն՝ աշխարհում 20-րդ իր մեծությամբ: Երկրորդ խոշորագույն օդանավակայանը Իմամ խոմենիի միջազգային օդանավակայանն է Թեհրանում, որը 2012 թ. սպասարկել է 4.9 միլիոն ուղևոր, թեև ունի 6.5 միլիոն ուղևոր սպասարկելու հնարավորություն: Թբիլիսիի օդանավակայանը ուղևորաշրջանառության ցուցանիշով զիջում է Զվարթնոցին՝ 2012 թ. ընդամենը 1.2 մլն, սակայն հարկ է հաշվի առնել նաև, որ Թբիլիսիի օդանավակայանից գատ Վրաստանում ակտիվորեն գործում են նաև 4 այլ օդանավակայաններ՝ Բաթում, Քութաիսի, Փոթի և Սուխումի քաղաքներում: Բաքվի՝ Հեյդար Ալիևի անվան օդանավակայանը 2012 թ. սպասարկել է ավելի քան 2.3 մլն ուղևորի:

Գոհացնող չէ այն փաստը, որ Զվարթնոցը զգալիորեն զիջում է այս օդանավակայաններին նաև ուղևորափոխադրումների տարեկան աճի հարաբերական տեմպերով: Իրավիճակը ոլորտում կտրուկ փոխվեց «Արմավիայի» շուկայից դուրս գալու հանգամանքով պայմանավորված, և սա առիթ դարձավ, որ ավիացիոն շուկայի կարգավորման խնդիրը նոր ձևաչափով մտնի գործադրի օրակարգ: Օդային հաղորդակցության ոլորտը ազատականացնելու՝ առաջադրված տարբերակների ուսումնասիրությունից հետո 24.10.2013 թ. ՀՀ կառավարության հերթական նիստում հայտարարվեց Հայաստանի օդային փոխադրումների ոլորտն ազատականացնելու, այլ կերպ ասած՝ «բաց երկնքի» քաղաքականություն որդեգրելու մասին<sup>26</sup>: Վերլուծությամբ պարզվում է, որ «բաց երկնքի» քաղաքականությունը կունենա ամենամեծ դրական ազդեցությունը տնտեսության, աշխատատեղերի ստեղծման, ուղևորների քանակի աճի և ավիափոխադրումների սակագնի իջեցման վրա: Ըստ այս բնագավառի աշխարհի լավագույն

<sup>26</sup> Տե՛ս [www.aviation.am](http://www.aviation.am/index.php/hy/legislation/acts) index.php/hy/legislation/acts:

մասնագետների՝ Հայաստանը պետք է գնա ազատականացման ճանապարհով, ինչը խթանելու է համախառն ներքին արդյունքի աճը, ստեղծելու է նոր աշխատատեղեր, ուղևորափոխադրումները դարձնելու է հարմարավետ և գները նվազելու են:

Առհասարակ, «բաց երկնքի» քաղաքականության ընդունումը ենթադրում է կառավարության կողմից հետևյալ սահմանափակումների վերացում.

- ✓ ավիաընկերությունների քանակի սահմանափակումները,
- ✓ ավիաընկերության առաջարկած հաճախականությունների, չվացուցակների, կարողությունների և ծառայությունների սահմանափակումները,

- ✓ գործողությունները համակարգելու ավիաընկերություններին ներկայացվող պահանջները,

- ✓ գնանշման սահմանափակումները:

Սակայն, միևնույն ժամանակ, հարկավոր է նաև չանտեսել շուկայական մոդելի գործառության բացասական հետևանքները: Մասնավորապես, ավիափոխադրումների շուկայական համակարգին խոչընդոտող հանգամանքներն են՝

- ✓ մրցակցության թուլացումը, ավիաձեռնարկությունների միաձուլման և նրանց միջև գաղտնի համաձայնությունների կնքումը,

- ✓ ավիաաշխատողների լրիվ զբաղվածությունն ապահովելու անհնարինությունը,

- ✓ ավիասակագների անկայուն մակարդակը,

- ✓ շրջակա միջավայրի պաշտպանության և գիտության մեջ հիմնարար հետազոտությունների իրականացման համար տնտեսական մեխանիզմի բացակայությունը և այլն:

Այս տեսակետից չափազանց կարևոր է հստակեցնել ազգային փոխադրողի կարգավիճակի կազմակերպաիրավական և տնտեսական հիմնավորումը:

Ամփոփելով ընդգծենք, որ ոլորտում արմատական բարեփոխումների հունով անխուսափելի ենք համարում հետևյալ միջոցառումները՝

1. օդային հաղորդակցության մասով միջազգային համաձայնագրերի ընդլայնում.

2. «Զվարթնոց» օդանավակայանի մատուցած ծառայությունների սակագների գնազոյացման թափանցիկության ապահովում.

3. «Արմավիա» ավիաընկերության սնանկացման մասով հատուկ ծրագրի իրականացում. պետությունը առողջացման նպատակով ձեռք կրերի ընկերության բաժնետոմսերի վերահսկիչ փաթեթը, այնուհետև ըստ կազմված ժամանակացույցի՝ առավելագույնը երեք տարի առողջացման ծրագիր իրականացնելուց հետո, դուրս կգա նախագծից՝ վաճառելով իր մասնաբաժինը:

4. Հաշվի առնելով բնակչության զգալի մասի ցածր կենսամակարդակը և օգտվելով միջազգային ազատականացման փորձից՝ առաջ քաշել ավելի համեստ և ցածրակարգ օդանավակայան ունենալու անհրաժեշտության գաղափարը, որտեղ հատուկ ավիաընկերությունները կարող են low-cost թռիչքներ իրականացնել: Դրա ցայտուն օրինակ կարող են ծառայել Վրաստանում Քուրախիի օդանավակայանը, Կիևում Ժուլյանի օդանավակայանը, որտեղից էկոնոմ թռիչքներ է իրականացնում լեհ-հունգարական Wizzair բյուջետային ավիաընկերությունը:

Կարծում ենք, որ ՀՀ-ում որպես այդպիսին կարող է ծառայել Գյումրիի «Շիրակ» օդանավակայանը:

**Ани Хлгатьян**

*Аспирант кафедры Европейского и международного права ЕГУ*

### **СОВРЕМЕННЫЕ ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ВОЗДУШНОГО СООБЩЕНИЯ НА РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЕ**

В данной научной статье представлены современные правовые проблемы либерализации международного воздушного сообщения на региональном уровне. Представлен сравнительно-исторический и правовой анализ международных правовых актов, способствующих либерализации международного правового сообщения, а также сравнительный анализ целей ряда межгосударственных органов в данной области.

Обсуждается также политика «открытого неба» в рамках либерализации международного воздушного сообщения на региональном уровне. Одновременно обращается внимание на либерализацию судебных процедур относительно регулирования авиаперевозочных споров.

## CURRENT LEGAL ISSUES OF INTERNATIONAL AIR COMMUNICATION LIBERALIZATION AT REGIONAL LEVEL

Current legal issues of international air communication liberalization at regional level are introduced in this article.

Historical-comparative and legal analyses of international legal acts and the functions of a number of interstate bodies contributing to liberalization of international air communication have been presented in the above-mentioned field.

“Open-air” policy of liberalizing air communication sphere is also mentioned at regional level.

Simultaneously, liberalization of legal procedures on settling arguments related to airtransfers is touched upon.

**Բանալի բառեր՝** միջազգային օդային հաղորդակցության ազատականացում, Եվրոպական համաձայնագրեր, «բաց երկնքի» քաղաքականություն, ԻԿԱՕ, 1944 թ. Չիկագոյի կոնվենցիա, «օդի ազատության» տեսություն:

**Ключевые слова:** либерализация международного воздушного сообщения, политика «открытого неба», международные авиаперевозки, Чикагская конвенции 1944 г., ИКАО.

**Keywords:** International air communication, the liberalization of air communication, 1944 Chicago convention, ICAO, “Open-air” policy, EUROCONTROL.

**ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔՐԵԱԿԱՆ ԴԱՏԱՐԱՆԻ  
ԻՐԱՎԱԶՈՐՈՒԹՅԱՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ ԱԳՐԵՄԻԱՅԻ  
ՀԱՆՑԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ**

ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի և Միջազգային քրեական դատարանի փոխհարաբերությունների տեսանկյունից հետաքրքրություն է ներկայացնում ագրեսիայի հանցագործության դեպքում դատարանի կողմից իր իրավագործության իրականացման եղանակների հիմնահարցը:

Ինչպես գիտենք, ագրեսիայի հանցակազմը Հռոմի ստատուտի սկզբնական տարբերակում (այնպես, ինչպես այն ընդունվել է 1998 թ. հուլիսի 17-ին Միավորված ազգերի կազմակերպության լիազոր ներկայացուցիչների Հռոմի կոնֆերանսում) նախատեսված չէր: Ստատուտի 5-րդ հոդվածի 2-րդ կետով սահմանվում էր, որ դատարանն ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ իր իրավագործությունը կիրականացնի, երբ 121 և 123 հոդվածներին համապատասխան կընդունվի այդ հանցագործությունը սահմանող և այն պայմաններն ամրագրող դրույթը, որոնց դեպքում դատարանն իրականացնում է իր իրավագործությունը այդ հանցագործության նկատմամբ: Նախատեսվում էր նաև, որ նշված դրույթը պետք է համատեղելի լինի ՄԱԿ-ի կանոնադրության համապատասխան դրույթների հետ:

Մինչ վերանայման կոնֆերանսը հիմնական բանավեճերը գրականության մեջ ծավալվում էին ոչ այնքան ագրեսիայի հանցակազմի նյութաիրավական բովանդակության վերաբերյալ, որքան այն հարցի շուրջ, թե ովքեր կարող են հանդիսանալ պատասխանատվության սուբյեկտ ագրեսիայի հանցագործության դեպքում, ինչպիսի եղանակներով պետք է իրականացվի նման պատասխանատվությունը, ինչ դեր պետք է վերապահվի Անվտանգության խորհրդին վերոհիշյալ հարցերում<sup>2</sup>:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ Եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. ղեկավար՝ ի. գ. դ., պրոֆեսոր Վ. Հ. Հովհաննիսյան:

<sup>2</sup> Carrie McDougall, «The Crime of Aggression Under the Rome Statute of the International Criminal Court», Cambridge University Press, 2013, էջ 205:

2010 թ. հունիսին Ուզանդայի մայրաքաղաք Կամպալայում կայացած Վերանայման կոնֆերանսում ընդունվեցին ստատուտի համապատասխան փոփոխությունները, որոնցով սահմանվեցին ագրեսիայի հանցակազմը, պատասխանատվության սուբյեկտը, ինչպես նաև դատարանի կողմից ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ իրավագործության իրականացման եղանակները:

Չանդրադառնալով հանցագործության նյութաիրավական կողմին՝ ներկայացնենք իրավագործության իրականացման եղանակները: Ստատուտի 15bis հոդվածի համաձայն՝ եթե դատախազը հանգում է եզրակացության, որ ագրեսիայի հանցագործության կապակցությամբ հետաքննություն սկսելու համար առկա է ողջամիտ հիմք, պետք է սկզբում պարզի՝ կա արդյոք ԱԽ համապատասխան որոշում ագրեսիայի ակտի առկայության վերաբերյալ: Այդ նպատակով նա տեղեկացնում է ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին դատարանում ուսումնասիրվող իրավիճակի մասին և ուղարկում է վերջինիս ողջ տեղեկատվությունը և փաստաթղթերը: ԱԽ համապատասխան որոշման առկայության դեպքում դատախազը կարող է հետաքննություն սկսել ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ: Եթե ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին տեղեկացնելուց հետո վեց ամսվա ընթացքում ԱԽ-ը որոշում չկայացնի ագրեսիայի ակտի առկայության մասին, ապա դատախազը կարող է հետաքննություն սկսել, եթե ստատուտի 15-րդ հոդվածի համաձայն ստանա Մինչդատական վարության պալատի թույլտվությունը հետաքննություն իրականացնելու վերաբերյալ: Սակայն այս դեպքում դատարանը չի կարողանա իրականացնել իր իրավասությունը ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ, եթե այն կատարվել է ստատուտին մասնակից չհանդիսացող պետության տարածքում, վերջինիս քաղաքացիների կողմից, կամ մասնակից պետությունների նկատմամբ, եթե վերջիններս դատարանի քարտուղարին ուղարկված հայտարարությամբ բացառել են իրենց նկատմամբ դատարանի իրավագործությունը՝ կապված ագրեսիայի հանցագործության հետ<sup>3</sup>:

Թեև վերոհիշյալ հոդվածով նախատեսվում է պետությունների կողմից ևս որոշակի իրավիճակի ներկայացման հնարավորություն

---

<sup>3</sup> Юсупов Мохаммад-Бастани Рамзанович, «Международно-правовое регулирование процессуального деятельности Международного уголовного суда», диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2012, стр. 100.



դատարանին՝ կապված ագրեսիայի հանցագործության հնարավոր դեպքերի հետ, այնուամենայնիվ նման դրույթի պրակտիկ կիրառման հնարավորությունը շատ փոքր է: Ստատուտի 15ter հոդվածով էլ նախատեսվում է ԱԽ կողմից որոշակի իրավիճակի փոխանցման հնարավորությունը դատախազին կապված ագրեսիայի հանցագործության հետ:

Այսպիսով, 15bis հոդվածի բովանդակության վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ ագրեսիայի ակտի առկայությունը որոշելու հնարավորությամբ է օժտված նաև Մինչդատական վարույթի պալատը: Այս դրույթը գրականության մեջ տարակարծիք մեկնաբանությունների տեղիք է տալիս: Որոշ հեղինակների կարծիքով, նշված դրույթը հակասության մեջ է գտնվում ՄԱԿ-ի կանոնադրության 39-րդ հոդվածի հետ, որից բխում է, որ միայն Անվտանգության խորհուրդն է իրավասու որոշելու խաղաղության ցանկացած վտանգման, խաղաղության խախտման կամ ագրեսիայի ակտի առկայությունը<sup>4</sup>: Այս դիրքորոշումը իր արտահայտումն է գտել նաև ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի դատավոր Ք. Վիրամանտրիի գործերից մեկում արտահայտված առանձին կարծիքում: Վերջինս մասնավորապես նշում է. «Կանոնադրության 39-րդ հոդվածից հետևում է, որ խաղաղության սպառնալիքի, խաղաղության խախտման կամ ագրեսիայի ակտի առկայության մասին որոշման ընդունումը ամբողջությամբ գտնվում է Անվտանգության խորհրդի լիազորության ներքո: Միայն Անվտանգության խորհուրդն է իրավասու որոշում կայացնելու որոշակի իրավիճակի առկայության վերաբերյալ, որը կպահանջի Կանոնադրության 7-րդ գլխով նախատեսված միջոցների կիրառումը»:<sup>5</sup> Հակառակ տեսակետի կողմնակիցների պնդումներն այն մասին, թե Անվտանգության խորհրդի կողմից չի կարող ագրեսիայի առկայության մասին որոշում ընդունվել՝ *Միջազգային քրեական դատարանի իրավագործության իրականացման նպատակով*, այս տեսակետի կողմնակիցները հակադրում են, որ նմանատիպ որոշման կայացումը ինքնին չի ենթադրում անպայմանորեն ՄԱԿ-ի կանոնադրության 41-րդ և 42-րդ

---

<sup>4</sup> Տես նույն տեղում, էջ 101:

<sup>5</sup> Case Concerning Questions of Interpretation and Application of the 1971 Montreal Convention Arising From the Aerial Incident at Lockerbie, *Libyan Arab Jamahiriya v. United States of America*, Request for the Indication of Provisional Measures, Order of 14 April 1992, Dissenting Opinion of Judge Weeramantry, էջ 66

հողվածներով նախատեսված հարկադրական միջոցների կիրառումը: Այս մտքին է հակված նաև Կելզենը, ով պնդում է, որ 39-րդ հողվածի համաձայն՝ խաղաղության սպառնալիքի, խաղաղության խախտման կամ ագրեսիայի ակտի առկայության մասին որոշում կայացնելուց հետո Անվտանգության խորհուրդը կարող է «ցանկացած բնույթի (of any kind)» հանձնարարականներ ընդունել բացի կանոնադրության 41-րդ և 42-րդ հողվածներում նշվածները:<sup>6</sup> Հակառակ տեսակետի կողմնակիցները պնդում են, որ ագրեսիայի ակտի առկայությունը փաստելը միայն ԱԽ մենաշնորհը չէ, և նմանատիպ նորմի նախատեսումը ստատուտի մեջ փաստացի ԱԽ հինգ մշտական անդամներին կապահովագրեր Միջազգային քրեական դատարանի կողմից տվյալ պետությունների քաղաքացիների նկատմամբ որոշակի գործողություններից կապված ագրեսիայի հանցագործության հետ:<sup>7</sup> Որոշ հեղինակներ պնդում են, որ միայն Անվտանգության խորհուրդը կարող է որոշում ընդունել ագրեսիայի առկայության մասին, եթե նման որոշումը կապված է ՄԱԿ-ի կանոնադրության 7-րդ գլխով նախատեսված միջոցների կիրառման հետ: Ինչ վերաբերում է այլ մարմինների՝ ագրեսիայի առկայության մասին որոշում ընդունելուն, ապա ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 39-րդ հողվածը վերջիններիս չի արգելում դա, բայց արգելում է նման մարմիններին որոշում կայացնել ագրեսիայի ակտի առկայության մասին՝ կապված Անվտանգության խորհրդի կողմից որոշակի հարկադրական միջոցների ձեռնարկման հետ:<sup>8</sup>

ԱԽ կողմից ագրեսիայի առկայությունը որոշելու մենաշնորհի հետ կապված ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի դատավոր Բրունո Զիման «Կոնգոյի Դեմոկրատական Հանրապետությունն ընդդեմ Ուգանդայի» գործով արտահայտած իր առանձին կարծիքի մեջ նշում է, որ ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանը չպետք է խուսափի Ուգանդայի գորքերի լայնամասշտաբ ներխուժումը Կոնգո ագրեսիայի ակտ համարելուց և որ «... ԱԽ-ն ունի իր քաղաքական պատճառները նման

---

<sup>6</sup> **Hans Kelsen**, «The Law of the United Nations: A Critical Analysis of its Fundamental Problems», The Lawbook Exchange, Ltd., 1950, էջ 438

<sup>7</sup> **William A. Schabas**, «An Introduction to the International Criminal Court», Cambridge University Press, 2011, էջ 152

<sup>8</sup> **Mark S. Stein**, «The Security Council, the International Criminal Court and the Crime of Aggression: How Exclusive is the Security Council's Power to determine Aggression?», Indiana International & Comparative Law Review, Volume 16, No 1, 2005, էջ 10:

ներխուծումը ագրեսիա չորակելու համար: Բայց դատարանը չպետք է հետևի նման քաղաքականությանը: Այն իր որոշումները պետք է կայացնի հիմնվելով բացառապես իրավունքի վրա քաղաքական ասպեկտները թողնելով դրանից հետո...»:<sup>9</sup> Այսինքն նա ընդունում է Միջազգային դատարանի կողմից ևս ագրեսիայի առկայության փաստը որոշելու հնարավորությունը:

Այժմ փորձենք ներկայացնել որոշակի նկատառումներ կապված վերոնշյալ իրավիճակի հետ: Նախ արձանագրենք, որ ՄԱԿ-ի կանոնադրության 39-րդ հոդվածի վերլուծությունից չի բխում, որ միայն Անվտանգության խորհուրդն է իրավասու որոշելու ագրեսիայի առկայության փաստը: Եթե ամբողջության մեջ դիտարկենք կանոնադրության 7-րդ գլխի հոդվածները, ապա կարող ենք փաստել, որ 39-րդ հոդվածով նախատեսված գործողությունները (խաղաղության ցանկացած վտանգման, խաղաղության խախտման կամ ագրեսիայի ակտի առկայության որոշում) հանդիսանում են անհրաժեշտ նախապայման ԱԽ կողմից կանոնադրության 7-րդ գլխով իրեն վերապահված բացառիկ լիազորություններն իրականացնելու համար, որոնք պետությունների միջազգային հանրության կողմից տրվել են ԱԽ-ին՝ որպես միջազգային խաղաղության և անվտանգության պահպանման հիմնական պատասխանատուի: Նմանատիպ իրավիճակներում միայն Անվտանգության խորհուրդն է իրավասու որոշելու խաղաղության ցանկացած վտանգման, խաղաղության խախտման կամ ագրեսիայի ակտի առկայության փաստը, քանի որ նմանատիպ որոշումը ենթադրում է հարկադրական միջոցներ կիրառելու վերաբերյալ որոշման ընդունում: ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի պրակտիկայում եղել են գործեր, որոնց քննության ժամանակ դատարանը ստիպված է եղել իրավական չափորոշիչներով գնահատել «զինված հարձակում» հասկացությունը, ինչը ավելի լայն հասկացություն է, քան ագրեսիան:<sup>10</sup> Մասնավորապես, Միջազգային դատարանը վերոհիշ-

---

<sup>9</sup> Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Judgment of 19 December, 2005, Separate Opinion of Judge Simma, para. 3.

<sup>10</sup> Տե՛ս, մասնավորապես, Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment of 27 June 1986, պարբ. 227; Case Concerning Oil Platforms (Islamic Republic of Iran v. United States of America), Judgment of 6 November 2003, պարբ. 64:

յալ հարցին անդրադարձել է պետությունների ընդհանուր միջազգային իրավունքի նորմերով երաշխավորված ինքնապաշտպանության իրավունքին դիմելու համատեքստում: Նշենք նաև, որ ստատուտի 8bis հոդվածով ագրեսիայի հանցագործության սուբյեկտ կարող է լինել միայն այն անձը, ով իր պաշտոնական դիրքի շնորհիվ ի վիճակի է արդյունավետ վերահսկողություն իրականացնել կամ ուղղորդել պետության քաղաքական կամ ռազմական այն գործողությունները, որոնք կազմում են ագրեսիայի հանցակազմը: Հանցագործության սուբյեկտ կարող են լինել միայն քաղաքական կամ ռազմական ամենաբարձր պաշտոններ զբաղեցնող անձինք: Հետևաբար, ագրեսիայի հանցագործությունը մշտապես վերագրելի է տվյալ պետությանը, ուստի ագրեսիայի հանցագործության հաստատման փաստը մշտապես ենթադրում է տվյալ պետության կողմից ուժ կամ ուժի սպառնալիք չկիրառելու միջազգային-իրավական պարտավորության խախտման վկայություն և տվյալ պետության նկատմամբ ՄԱԿ-ի կանոնադրության 41-րդ և 42-րդ հոդվածներով նախատեսված հարկադրական միջոցների կիրառում: Կարծում ենք՝ նման կապը ենթադրում է, որ ագրեսիայի հանցագործության դեպքում պետք է, և անհրաժեշտ է նախ և առաջ հավաստել կոնկրետ պետության կողմից ագրեսիայի առկայության փաստը, ինչից հետո կարող է առաջ գալ պատասխանատու անձանց միջազգային քրեական պատասխանատվության հարցը: Առանց ԱԽ համապատասխան որոշման՝ Մինչդատական վարույթի պալատի կողմից ագրեսիայի հանցագործության համար դատախազին գործ հարուցելու թույլտվություն տալը ուղղակիորեն կվկայի ԱԽ անգործության և ՄԱԿ-ի կանոնադրության 24-րդ հոդվածով նախատեսված իր պարտավորությունները չկատարելու մասին: Կարծում ենք, որ ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ միջազգային քրեական պատասխանատվություն նախատեսող նորմը Հռոմի ստատուտում ընդգրկելը առաջնահերթ ուղղված է միջազգային խաղաղության և անվտանգության ապահովմանը և վերականգնմանը, ուստի այս կապակցությամբ դատարանի ձեռնարկելիք գործողությունների հիմքում պետք է ընկած լինի ԱԽ համապատասխան որոշումը ագրեսիայի ակտի առկայության վերաբերյալ: Հետևաբար ստատուտի 8bis հոդվածով նախատեսված նորմը Մինչդատական

վարության պալատի՝ ագրեսիայի հանցագործության կապակցությամբ դատախազին գործ հարուցելու թույլտվություն տալու լիազորության վերաբերյալ չի համապատասխանում ՄԱԿ-ի կանոնադրության 24-րդ և 39-րդ հոդվածի պահանջներին և հետագա շտկումների կարիք ունի: Բացի այդ, այստեղ առաջ է գալիս Հռոմի ստատուտի վերոհիշյալ հոդվածի պրակտիկ կիրառելիության խնդիրը: Կարծում ենք, որ առանց ԱԽ համապատասխան որոշման դատախազի կողմից քննության իրականացումը հաջողության հասնելու շատ ավելի քիչ հնարավորություններ ունի: Թեև հանուն արդարության նշենք, որ նույնիսկ ԱԽ որոշման առկայության դեպքում ագրեսիայի հանցագործության դեպքում քննության հաջողությունը կախված է այլ գործոններից, ինչպիսիք են ԱԽ կողմից կիրառվելիք հարկադրանքի միջոցները, ընդհուպ զինված ուժերի գործածության հետ կապված միջոցները, ագրեսոր պետության քաղաքական ռեժիմի փոփոխությունը, ինչը կարող է բերել դատարանի հետ համագործակցության պատրաստակամության: Այնուամենայնիվ նշենք, որ ասվածը վերաբերում է այն դեպքերին, երբ կոնկրետ իրավիճակը, որն իրենից ենթադրում է խաղաղության սպառնալիք, խաղաղության խախտում կամ ագրեսիայի ակտ, *առկա է*: Պրակտիկայում հնարավոր են որոշակի դեպքեր, երբ ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ դատարանի իրավագործության իրականացման համար չպահանջվի Անվտանգության խորհրդի որոշումը ագրեսիայի ակտի առկայության վերաբերյալ: Պատկերացնենք որոշակի իրավիճակ, երբ մի պետություն ունի տարածքային պահանջներ մեկ այլ պետության նկատմամբ և հարձակվում է դրա վրա: Վերջինս հետ է մղում այդ հարձակումը, ինչն իր հերթին հանգեցնում է հարձակվող պետության ռեժիմի փոփոխության, և տվյալ պետությունը հրաժարվում է մյուս պետության նկատմամբ ցանկացած տարածքային պահանջներից և տալիս է համապատասխան փոխհատուցում: Այնուամենայնիվ, Միջազգային քրեական դատարանի դատախազը որոշում է հետաքննություն իրականացնել ագրեսիայի հանցագործության դեպքի կապակցությամբ: Սակայն այս իրավիճակում տրամաբանական է արդյոք դիմել Անվտանգության խորհրդին ագրեսիայի ակտի առկայության մասին որոշում ստանալու համար: Կարծում ենք, որ նմանատիպ ի-

րավիճակում, երբ միջպետական հարաբերությունները արդեն այնպիսի փուլում են, որ իրենցից որևէ վտանգ չեն ներկայացնում միջազգային խաղաղությանն ու անվտանգությանը, Անվտանգության խորհրդի կողմից ագրեսիայի ակտի առկայության մասին որոշման ընդունման անհրաժեշտությունը՝ որպես կանոնադրության 7-րդ գլխով միջազգային խաղաղության և անվտանգության վերականգնմանն ու ապահովմանն ուղղված հարկադրական գործողությունների ձեռնարկման նախապայման, բացակայում է: Այսպիսի իրավիճակում լավագույն ելքը ՄԱԿ-ի գլխավոր ասամբլեայի կողմից խորհրդատվական եզրակացություն ստանալու նպատակով ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարան դիմելն է, թե արդյոք հարձակվող պետության գործողությունները իրենցից ներկայացնում են ուժ կամ ուժի սպառնալիք չկիրառելու միջազգային-իրավական պարտավորության լրջագույն խախտում, ինչը կարող է կարևոր նախահիմք հանդիսանալ Միջազգային քրեական դատարանի մինչդատական վարույթի պալատի կողմից դատախազին հետաքննություն սկսելու թույլտվություն տալու որոշման ընդունման համար: Նման դեպքերում, Միջազգային դատարանի կողմից խորհրդատվական եզրակացությունը, մեր կարծիքով, նպատակ կունենա զուտ իրավական գնահատական տալու պետության հակաիրավական գործողությունների բնույթին և նպատակ չի ունենա տվյալ պետության նկատմամբ կիրառելու հարկադրական միջոցներ, ինչը լիովին իրավաչափ է ՄԱԿ-ի կանոնադրության, ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի ստատուտի 36-րդ հոդվածի 2-րդ կետի (բ) ենթակետի և առկա նախադեպային իրավունքի տեսանկյունից:

Այսպիսով, ամփոփելով վերը ասվածը՝ կարող ենք կատարել հետևյալ եզրահանգումները՝

- Միջազգային քրեական դատարանի իրավագործության իրականացումը ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ պարտադիր պետք է հիմնվի ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի՝ ագրեսիայի առկայության մասին համապատասխան բանաձևի վրա, եթե ագրեսիայի հիմքը կազմող գործողությունները դեռևս շարունակվում են: Այս առումով Միջազգային քրեական դատարանի Հռոմի ստատուտի համապատասխան դրույթները շտկման կարիք ունեն:

- Եթե ագրեսիայի հիմքը կազմող գործողությունները անցյալում են և փաստացի վերականգնվել է status quo ante-ն, ապա ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ դատարանի իրավագործությունը կարող է իրականացվել առանց Անվտանգության խորհրդի համապատասխան որոշման, ինչը համահունչ է նաև ներկայումս գործող իրավակարգավորումներին:

Բոլոր դեպքերում ագրեսիայի հանցագործության նկատմամբ դատարանը կարող է իր իրավագործությունը իրականացնել միայն 30 անդամ-պետությունների կողմից նշված փոփոխությունների վավերացնելուց հետո մեկ տարի անց և ոչ շուտ, քան 2017 թ. հունվարի մեկը:

**Мгер Мкртчян**

*аспирант кафедры европейского и международного права ЕГУ*

## **ОСУЩЕСТВЛЕНИЕ ЮРИСДИКЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО УГОЛОВНОГО СУДА В ОТНОШЕНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЯ АГРЕССИИ**

В статье рассматривается вопрос об осуществлении юрисдикции Международного уголовного суда в отношении преступления агрессии. Обсуждаются соответствующие статьи Римского статута в свете постановлений Устава ООН.

Автор, анализируя различные мнения, отраженные в литературе, пришел к выводу, что статьи которые устанавливают юрисдикцию Суда в отношении преступления агрессии имеют некоторые противоречия с постановлениями Устава ООН. Эта позиция основывается на факте, что по разрешению Палаты предварительного производства прокурор Суда может начать расследование в отношении преступления агрессии без постановления Совета безопасности ООН о наличии акта агрессии.

## EXECUTION OF JURISDICTION OF THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT OVER THE CRIME OF AGGRESSION

The methods of realizing the jurisdiction of International Criminal Court over the crime aggression are discussed in this article. The relevant articles of Rome's statute are analyzed in the light of articles of UN Charter.

The author, combining the various views existing in the literature, comes to the conclusion, that the articles providing the Court's jurisdiction over the crime of aggression have some contradiction with relevant articles of UN Charter. Such position is based on the possibility of giving an opportunity to the prosecutor by Pre-Trial Chamber to start investigation over the crime of aggression without having the decision of Security Council about the existence of the act of aggression.

**Բանալի բառեր՝** ագրեսիա, իրավագործություն, կանոնադրություն, Անվտանգության խորհուրդ, Մինչդատական վարույթի պալատ, հետաքննություն, հարկադրական միջոցներ:

**Ключевые слова:** агрессия, юрисдикция, статут, Совет Безопасности, Палата предварительного производства, расследование, принудительные меры.

**Key words:** aggression, jurisdiction, statute, Security Council, Pre-Trial Chamber, investigation, coercive measures.



**ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՀԱՄՈՋՄՈՒՆՔՆԵՐԸ ԱՐՏԱՀԱՅՏԵԼՈՒ  
ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԸՍՏ ՔԱՂԱՔԱՑԻԱԿԱՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ  
ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ  
ԴԱՇՆԱԳՐԻ ԵՎ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՈՒ ՀԻՄՆԱՐԱՐ  
ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՑԻԱՅԻ**

Մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը մարդու հիմնարար իրավունքներից մեկն է, ինչը հիմնավորվում է նրանով, որ կրոնական անհանդուրժողականության պատճառով տեղի են ունեցել լայնածավալ վայրագություններ, այն է՝ մարդկության դեմ հանցագործություններ, ցեղասպանություն և ռազմական հանցագործություններ<sup>2</sup>: Հայոց պատմության էջերում կարող ենք տեսնել, թե ինչ վայրագություններ են տեղի ունեցել կրոնական անհանդուրժողականության պատճառով: Ավարայրի ճակատամարտը, Մեծ եղեռնը, Արցախյան պատերազմի ժամանակ Ադրբեջանի կողմից հայկական եկեղեցիների և վանքերի ոչնչացումը և այլն:

Պատմությունը ցույց է տալիս, որ հենց նման վայրագության և կրոնական անհանդուրժողականության դեմ պայքարելու համար, ինչպես նաև կրոնի ազատությունը, մարդու արժանապատվությունը և համաշխարհային խաղաղությունն ու կայունությունը<sup>3</sup> պահպանելու նպատակ ունի, միջազգային հանրությունը որոշել է ստեղծել միջազգային այնպիսի փաստաթղթեր և մեխանիզմներ, որոնք կապահովեն մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը: Հենց ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների Համընդհանուր հռչակագիրն է հանդիսանում այն միջազգային փաստաթուղթը, որտեղ առաջին անգամ ամրագրվել է անձի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը:

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Վ. Քոչարյան:

<sup>2</sup> St' u Leila Nadya Sadat, Religious Freedom and American Foreign Policy: The united States Commission on International Religious freedom, էջ 2 // <http://www.nesl.edu/userfiles/file/nejicl/vol9/textvol9no1.pdf>:

<sup>3</sup> St' u նույն տեղը, էջ 3:

Հայաստանի Հանրապետությունում այդ հիմնարար ազատությունը նույնպես քննադատությունների է ենթարկվում ինչպես հասարակության կողմից, այնպես էլ տարբեր ոլորտի մասնագետների կողմից<sup>4</sup>:

Պետությունը ունի պոզիտիվ պարտավորություն՝ պաշտպանել յուրաքանչյուր անձի մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը անհանդուրժողական և խտրական վերաբերմունքից<sup>5</sup>: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր նախադեպային որոշումների մեջ նշում է, որ հիմնարար սկզբունքը, որի հիման վրա ստեղծված է պոզիտիվ պարտականությունների մասով նախադեպային իրավունք՝ պետական մարմինների կողմից կրոնի ազատության բազմակարծության և փոխադարձ հանդուրժողականության ոգով գոյատևելը ապահովելն է<sup>6</sup>:

Ստքի, խղճի և կրոնի ազատության բովանդակությունը մանրամասն ներկայացված է ՄԱԿ-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի (այսուհետ՝ ՔՔԻՄԴ) 18-րդ հոդվածում, ինչպես նաև Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների մասին եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ ՄԻԵԿ, կամ Կոնվենցիա) 9-րդ:

Ստքի, խղճի և կրոնի ազատությունը ամրագրված է նաև ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածում: Հայաստանի Հանրապետությո-

---

<sup>4</sup> Տե՛ս, օրինակ՝ XXI դարի կրոնական մարտահրավերները և Հայաստանը: Գիտաժողովի նյութեր / ԵՊՀ, Աստվածաբանության ֆակ. - Երևան: ԵՊՀ հրատ, 2011, էջ 153: (Աճեմյան մատենաշար; ԺԴ): Տե՛ս «Կրոնական հանդուրժողականությունը Հայաստանում» հետազոտություն //ԵԱՀԿ Երևանյան գրասենյակ// <http://www.osce.org/hy/yerevan/74895?download=true>:

<sup>5</sup> Տե՛ս UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion)*, § 8 // 30 July 1993, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, Guidelines on the promotion and protection of freedom of religion or belief, Foreign Affairs Council meeting , Luxembourg, 24 June 2013, § 22:

<sup>6</sup> Տե՛ս 97 members of the Gldani Congregation of Jehovah's Witnesses and 4 others v. Georgia, §§138-142, Handbook on freedom of conscience an religious belief, p 28 (The fundamental principle driving the case-law on positive obligations is the duty on the part of state authorities to ensure that religious liberty exists within a spirit of pluralism and mutual tolerance. The authorities must respond appropriately to protect adherents of religious faiths from religiously-motivated attacks, and when such attacks have occurred, to do what is reasonable in the circumstances to collect and secure the evidence, explore all practical means of discovering the truth and deliver fully reasoned, impartial and objective decisions, without omitting suspicious facts that may be indicative of a religiously induced violence):

յունում գործում է նաև հատուկ օրենք՝ «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին», որը ընդունվել է դեռևս 1991 թվականի հունիսի 17-ին: Օրենքը հստակ չի սահմանում թե ինչպես և ինչ միջոցով կարող տարբեր կրոն դավանող անձինք արտահայտել իրենց կրոնական համոզմունքները, ինչը պրակտիկայում բերում է քննադատությունների և հակասական կարծիքների ստեղծմանը: Բացի այդ, «անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում» չափանիշը օրենքում բացակայում է, և դա նկատելիորեն նվազեցնում է իրավական պաշտպանության արդյունավետությունը:

Մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը կարելի է տեսականորեն բաժանել երկու մասի: Առաջինը՝ դա անձի մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունն է, որը անհատական, անձնական ազատությունն է, և, հետևաբար, յուրաքանչյուր մարդու միտքը, խիղճը և կրոնը չի կարող հարկադրաբար թելադրվել այլ անձանց կամ պետության կողմից: Այդ անձնական իրավունքը տեսության մեջ կոչվում է նաև «պասիվ» ազատություն<sup>7</sup> կամ, ինչես նշել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը, «ներքին»<sup>8</sup> իրավունք (*forum internum*)<sup>9</sup>: Ընդ որում, ՔՔԻՄԴ-ի 18-րդ հոդվածով, ինչպես նաև ՄԻԵԿ-ի 9-րդ հոդվածի իմաստով «կրոն» են համարվում նաև աթեիզմը<sup>10</sup>, պացիֆիզմը<sup>11</sup>, վեգանիզմը, ինչպես նաև կոմունիզմը՝ որպես քաղաքական գաղափարա-

<sup>7</sup> St' u M. Todd Parker, Freedom to manifest religious belief: An analysis of the necessity clauses of the ICCPR and the ECHR, էջ 94 // Duke Journal of Comparative & International law, Vol. 17:91, էջ 91-129:

<sup>8</sup> St' u Overview of the Court's case-law on freedom of religion // Research division, Council of Europe, էջ 8, պարագրաֆ 16:

<sup>9</sup> St' u TÜRMEN, R., «Freedom of conscience and religion: Promoting justice, human rights and conflict resolution through international law» (La promotion de la justice, des droits de l'homme et du règlement des conflits par le droit international: liber amicorum Lucius Cafilisch) / edited by Marcelo G. Kohen. - Leiden: Martinus Nijhoff, 2007, էջեր 591-600:

<sup>10</sup> St' u Angelini v. Sweden, Application no. 10491/83, 51 DR 41 at 48 (1986) // <https://www.yumpu.com/en/document/view/22464400/angelini-v-sweden-religion-and-law-consortium>; Human Rights Comm, General comment No. 22: The Right to Freedom of Thoughts, Conscience and religion (Art. 18), կետ 2 // UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.4 (July 30, 1993), <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>:

<sup>11</sup> St' u Arrowsmith v UK, Application no 7050/75, 12 June 1977, պարագրաֆ 1 // <http://www.strasbourgconsortium.org/common/document.view.php?docId=4490>

խոսություն<sup>12</sup>: Չնայած որ նիհիլիզմի, պանթեիզմի և նատուրալիզմը, ինչպես նաև այլ աշխարհայացքների վերաբերյալ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանում գործեր չեն քննվել, միևնույն է կարծում ենք, որ այդ աշխարհայացքները նույնպես պաշտպանված են ԲԶԻՄԴ-ի 18-րդ և ՄԻԵԿ-ի 9-րդ հոդվածներով:

Մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը բացարձակ իրավունք չէ և կարող է սահմանափակվել այդ համոզմունքները արտահայտելու դեպքում: Կրոնական համոզմունքները արտահայտելը կրում է հանրային բնույթ, և, համապատասխանաբար, հանդիսանում է «արտաքին»<sup>13</sup> իրավունք (*forum externum*)<sup>14</sup>: Սահմանափակման ենթակա է ազատության «ակտիվ» կամ «արտաքին» մասը, քանի որ միտքը, խիղճը և կրոնը արտահայտելու ազատությունը կարող է անմիջական կապ ունենալ այլ անձանց իրավունքների հետ<sup>15</sup>:

Անձի կողմից իր կրոնական համոզմունքները արտահայտելը կարող է սահմանափակվել, եթե պետությունը նպատակ է հետապնդում պաշտպանելու մարդու այլ իրավունքները և հիմնարար ազատությունները, ինչպես նաև պահպանել հավասարություն և բացառել խտրականության դրսևորումները: Միևնույն ժամանակ, այդ սահմանափակումը պետք է կատարվի բացառապես օրենքի հիման վրա և չխախտի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունքը<sup>16</sup>: Բացի այդ, պետության միջամտությունը պետք է հետապնդի իրավական նպատակ, լինի «սահմանված օրենքով» և «անհրաժեշտ ժողովրդավարական հասարակությունում»<sup>17</sup>:

---

<sup>12</sup> St' u Jim Murdoch, Protecting the rights of freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights, p. 16// Council of Europe Human Rights handbooks, Council of Europe, Strasbourg, 2012:

<sup>13</sup> St' u Overview of the Court's case-law on freedom of religion // Research division, Council of Europe, էջ 8, պարագրաֆ 16:

<sup>14</sup> St' u TÜRMEEN, R., նշվ. աշխ., էջեր 591-600:

<sup>15</sup> St' u St' u Kokkinakis v. Greece, Application no. 14307/88, 25 May 1993, §33:

<sup>16</sup> St' u Human Rights Comm, General comment No. 22: The Right to Freedom of Thoughts, Conscience and religion (Art. 18), կետ 9 // UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add/4 (July 30, 1993), <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>:

<sup>17</sup> St' u Jim Murdoch, Protecting the rights of freedom of thought, conscience and religion under the European Convention on Human Rights, էջ 35 // Council of Europe Human Rights handbooks, Council of Europe, Strasbourg, 2012; Human Rights Comm, General comment No. 22: The Right to Freedom of Thoughts, Conscience and religion (Art. 18), կետ 8-9 // UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add/4 (July 30, 1993), <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>:

Միջամտությունը հետապնդում է իրավական նպատակ, եթե դա տեղի է ունեցել հասարակական անվտանգությունը կա՛մ հասարակական կարգը, առողջության, կա՛մ բարոյականության, կա՛մ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար<sup>18</sup>: Ընդ որում, միջամտությունը չի հետապնդում իրավական նպատակ, եթե դա տեղի է ունեցել ազգային անվտանգությունը ապահովելու նպատակներից ելնելով<sup>19</sup>:

Ինչ վերաբերում է «օրենքով սահմանված» միջամտությանը, ապա դա նշանակում է, որ ներպետական օրենսդրությունը պետք է լինի հստակ, հասանելի և կանխատեսելի, ինչպես նաև պետք է պաշտպանի այդ օրենքի կամայական կիրառելիությունից<sup>20</sup>: Ընդ որում, Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կարող է անտեսել այն, որ միջամտությունը «սահմանված է օրենքով» եթե համարի, որ նման միջամտությունը չի եղել «անհրաժեշտ ժողովրդավարական հասարակությունում»<sup>21</sup>:

Անհրաժեշտությունը ստուգելու համար Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը ուշադրություն է դարձնում արդյոք այդ միջամտության համար առկա է հասարակական սուր պահանջ, արդյոք միջամտության եղանակը համաչափ է հետապնդվող իրավաչափ նպատակին և արդյոք միջամտությունը հիմնավորվել է վերաբերելի ու բավարար հիմքերով (*ռացիոնալական կապը միջոցի ու նպատակի միջև*)<sup>22</sup>:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր նախադեպային որոշումների մեջ նշում է, որ յուրաքանչյուր անձ պետք է գիտակցի և ընդունի այն փաստը, որ իր կրոնական համոզմունքները կարող են դառնալ քննադատության առարկա, սակայն կարևոր է նաև, թե ինչ տեսքով է քննադատվում այս կամ այն կրոնը: Նման դա-

---

<sup>18</sup> St' u Jim Murdoch, նշվ. աշխ., էջ 35:

<sup>19</sup> St' u Bayatyan v. Armenia, Application no 23459/03, 7 July 2011:

<sup>20</sup> St' u, օրինակ՝ Case of Hasan and Chaush v. Bulgaria, Application no 30985/96, 26 October, 2000; Bayatyan v. Armenia, Application no. 23459/03, 7 July 2011, §§112-128:

<sup>21</sup> St' u, օրինակ՝ Case of Buscariani and others v San Marino, Application no 24645/94, 18 February 1999:

<sup>22</sup> St' u Association Rhino and Others v. Switzerland, Application no 48848/07, § 62, 11 October 2011; Biblical Center of the Chuvash Republic, Application no 33203/08, § 54, 13 October 2014:

տողությունները չպետք է խանգարեն անձին ազատորեն իրացնել իր դավանանքը<sup>23</sup>:

Կարևոր է նաև, որ կրոնական համոզմունքները արտահայտելու հարցում պետությունները պետք է լինեն չեզոք և անկողմնակալ: Բացի այդ, 2007 թվականին Եվրոպայի խորհրդի Խորհրդարանական վեհաժողովի կողմից ընդունվել է թիվ 1580 (2007) բանաձևը, որի նպատակն է նախազգուշացնել կրոնի դոկտորինացման միտումների մասին<sup>24</sup>: Այդ բանաձևով Խորհրդարանական վեհաժողովը կոչ է անում պետություններին պաշտպանել և նպաստել գիտական տեսությունների տարածմանը և ուսուցանմանը, ինչպես նաև թույլ չտալ, որ կրեացիոնիզմը ուսուցանվի որպես գիտական առարկա Էվոլյուցիայի հետ հավասար:

Ըստ ՄԻԵԿ-ի և ՔԲԻՄԴ-ի հայերեն տարբերակների՝ կրոնական համոզմունքները արտահայտելու միջոցներ են հանդիսանում քարոզչությունը, արարողությունները, պաշտամունքը և ծեսերը: Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի հայերեն լեզվով թարգմանված տեքստի մեջ երբեմն՝ «քարոզչություն», իսկ մեկ այլ տարբերակում՝ «*worship*» բառը թարգմանվում է որպես «ժամերգություն»: ՄԱԿ-ի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագրի թարգմանված տարբերակում այդ բառը թարգմանված է որպես «պաշտամունք»: Կարծում ենք, «*worship*» տերմինը սահմանելու համար պետք է օգտագործել «երկրպագում», կամ «պաշտամունք» բառերը, քանի որ հենց այդ բառերն են արտահայտում «*worship*» բառի նշանակությունը: Սակայն Մարդու իրավունքների կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանությունների ուսումնասիրությունը և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախադեպային որոշումներից հետևում է, որ նման թարգմանությունը սխալ է հետևյալ պատճառաբանությամբ:

Ըստ Մարդու իրավունքների կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանությունների 4-րդ կետի՝ կրոնական համոզմունքները երկրպագելու (պաշտամունքի) միջոցով արտահայտելը իր մեջ պարունակում է արարողակարգերին մասնակցելը, այդ թվում նաև արարողությունների

---

<sup>23</sup> St' u Otto-Preminger-Institut v. Austria, 20 September 1994, Series A, Application no. 295:

<sup>24</sup> St' u Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 1580 (2007), The dangers of creationism in education // <http://assembly.coe.int/Main.asp?link=%2FDocuments%2FAdoptedText%2Fta07%2FERES1580.htm#1>:

անցկացման շինություններ և վայրեր կառուցելը<sup>25</sup>, արարողակարգերի կանոններից և առարկաներ օգտագործելը, խորհրդանիշներ օգտագործելը: «Երկրպագելու» (պաշտամունքի) միջոց է հանդիսանում նաև կրոնական տոներին և օրերին հետևելու հանգիստը<sup>26</sup>:

«*Observance*» և «*practice*» բառերը հայերեն «*պահպանում*» (հետևող լինել) և «*պրակտիկա*» (կատարել) համապատասխանաբար, և դրանք կարող են լինել ոչ միայն արարողությունների միջոցով, այլև այնպիսի սովորույթների միջոցով ինչպիսիք են հատուկ դիետաներ պահպանելը, հագուստ հագնելը<sup>27</sup>, տարիքային սահմանափակումներ ունեցող անձանց մասնակցությունը կոնկրետ ծեսերին, ինչպես նաև խմբի կողմից հատուկ լեզու օգտագործելը<sup>28</sup>:

ձեռաքրքրական է, որ Մարդու իրավունքների կոմիտեն և Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը կրոնական համոզմունքները «պահպանելու» միջոցով արտահայտելու մասին հայտնել են տարբեր կարծիքներ: Խոսքը վերաբերում է Ֆրանսիայի կողմից 2004 թվականին ընդունված օրենքին, որով արգելվել է տարրական և միջին դասարաններում, ինչպես նաև բուհերում կրել կրոնական համոզմունքները արտահայտող խորհրդանիշներ և հագուստներ հագնելը:

2008 թվականին Մարդու իրավունքների կոմիտեն գտել է, որ Ֆրանսիան չի ապացուցել նման սահմանափակման անհրաժեշտությունը, ինչպես նաև չի ապացուցել, որ դիմումատուն հագնելով այդ գլխի հարդարանը խախտել է այլ աշակերտների իրավունքները: Կոմիտեն նշել է նաև, որ դպրոցի տնօրինությունը հաշվի չի առել դիմողի հատուկ կարիքները և իր դեպքին բնորոշ հանգամանքները: Կոմիտեն գտել է, որ աշակերտներին իրենց կրոնական համոզմունքները

---

<sup>25</sup> St' u The Church Of Jesus Christ Of Latter-Day Saints V. The United Kingdom, Application No. 7552/09, 04/06/2014.

<sup>26</sup> St' u Koteski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia, Application no 55170/00, 13 July 2006; Human Rights Comm, General comment, Application no 22: The Right to Freedom of Thoughts, Conscience and religion (Art. 18), կետ 4 // UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add/4 (July 30, 1993), <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>:

<sup>27</sup> St' u Leyla Sakhin v Turkey, Application no. 44774/98 , Dahlab v. Sweserland, Application No 42393/98, 15 February 2001:

<sup>28</sup> St' u Human Rights Comm, General comment No. 22: The Right to Freedom of Thoughts, Conscience and religion (Art. 18), կետ 4 // UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add/4 (July 30, 1993), <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>:

արտահայտելու պատճառով դպրոցից հեռացնելը հանդիսանում է անհամաչափ և ոչ անհրաժեշտ միջոց և արձանագրել է կրոնի ազատության խախտում<sup>29</sup>:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան նույն խնդրի կապակցությամբ ներկայացվել են թվով վեց գանգատներ<sup>30</sup>, սակայն դատարանը՝ հաշվի առնելով իր կողմից Դորգուն ընդդեմ Ֆրանսիայի<sup>31</sup> և Կերվանշին ընդդեմ Ֆրանսիայի<sup>32</sup> գործերը, այդ գանգատները ճանաչել է անընդունելի: Այդ գործերով դատարանը նշել է, որ պետության հայեցողության ներքո է գտնվում՝ հաշվի առնելով բազմակարծության սկզբունքը և այլ անձանց իրավունքները, սահմանափակել կրոնական համոզմունքները արտահայտելու իրավունքը, որպեսզի դա չհանդիսանա ճնշման և մեկուսացման պատճառ<sup>33</sup>: Դատարանը նաև հղում է կատարել աշխարհագիտության սկզբունքի վրա՝ նշելով որ դա «սահմանադրական սկզբունք է, և Հարնապետության հիմնադիր սկզբունք, որին հետևում է պետության բնակչությունը, և որի պահպանումը ունի հիմնական նշանակություն, մասնավորապես դպրոցներում»<sup>34</sup>:

Կրոնական համոզմունքները «պրակտիկայի» և «ուսուցման» միջոցով արտահայտելը անմիջական կապի մեջ է կրոնական կազմակերպությունների կողմից իրենց հիմնական գործունեությունը իրականացնելու հետ: «Պրակտիկայի» և «ուսուցման» տեսակներ կարող են հանդիսանալ անձանց կողմից կրոնական առաջնորդներին, քահանաներին և ուսուցիչներին ընտրելը, կրոնական թեմայով դասընթացներ կամ կրոնական դպրոցներ հիմնադրելը, ինչպես նաև կրոնական թեմայով գրականություն պատրաստելը<sup>35</sup>: Դավանախոսությունը, կամ քարոզչությունը (երբ կրոնական կազմակերպությունների

---

<sup>29</sup> St' u Bikramjit Singh v. France, Human rights committee, Communication No. 1852/2008:

<sup>30</sup> St' u Ranjit Singh v. France and Jasvir Singh v. France (կեսկի հազնոդ աշակերտներ) և իսլամ դավանող աշակերտների 4 գանգատներ. Aktas v. France, Bayrak v. France, Gamaledbyn v. France and Ghazal v. France:

<sup>31</sup> St' u Dorgu v France, Application no 27058/05, 04 March 2009:

<sup>32</sup> St' u Kervanci v France, Application no 31645/04, 04 December 2008:

<sup>33</sup> St' u Dorgu v France, Application no 27058/05, 04 March 2009, § 71:

<sup>34</sup> St' u Dorgu v France, Application no 27058/05, 04 March 2009, § 72:

<sup>35</sup> St' u Human Rights Comm, General comment No. 22: The Right to Freedom of Thoughts, Conscience and religion (Art. 18), կետ 4 // UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add/4 (July 30, 1993), <http://www.refworld.org/docid/453883fb22.html>:



անդամներ փորձում են տարածել իրենց կրոնական համոզմունքները և ներգրավել նոր անդամներ) նույնպես հանդիսանում է կրոնական համոզմունքները ուսուցանելու տեսակ:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը իր նախադեպային որոշումների մեջ «քարոզչության» մասին խոսելիս օգտագործում է «*proselytism*» բառը<sup>36</sup>, և քարոզչությունը ընդունում է որպես կրոնական համոզմունքները **ուսուցանելու** միջոցով արտահայտելու տեսակներից մեկը: Ընթանալով, կրոնական համոզմունքները քարոզելու մասին խոսելիս միջազգային իրավունքում ընդունվեծ է օգտագործել «*proselytism*» բառը<sup>37</sup>:

Կրոնական համոզմունքները քարոզելու ազատության հետ կապված Դատարանը ունի մի քանի գործ ընդդեմ Հունաստանի<sup>38</sup>, որտեղ նշվում է, որ «ոչ պատշաճ քարոզչությունը» (կամ «*ոչ իրավաչափ քարոզչությունը*»), ինչպիսին է կրոնական կազմակերպություն նոր մարդկանց ներգրավելու նպատակով *նյութական կամ սոցիալական առավելություն ստանալու խոստումներ տալը, կամ անձի նկատմամբ ճնշում գործադրելը*, չի պաշտպանվում Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով<sup>39</sup>: Լարիսիս և այլոք ընդդեմ Հունաստանի գործում քննարկվել է երեք անձանց բողոքը, որտեղ մեկը եղել է զինծառայող, իսկ երկուսը՝ Հունաստանի քաղաքացիներ: Դատարանը, որպեսզի պարզի, թե արդյոք պետությունը խախտել է անձի իր կրոնական համոզմունքների իրավունքը, տարանջատել է զինծառայողներին սովորական քաղաքացիներից, և վերադաս զինվորի կողմից ստորադաս զինվորներին դավանախոսության սահմանափակումը պետության կողմից ճանաչել է իրավաչափ: Մնացյալ դիմողների մասով, ովքեր եղել են սովորական քաղաքացիներ, Դատարանը արձանագրել է խախտում՝ նշելով, որ կոնկրետ այս գործի շրջանակներում, չնայած որ դավանա-

<sup>36</sup> St' u Kokkinakis v. Greece, Application no. 14307/88, 25 May 1993:

<sup>37</sup> St' u Tad Stahnke, Proselytism and the Freedom to Change Religion in International Human Rights Law // Brigham Young University Law Review, 8 Jan, 2001, էջեր 251-344, <http://www.law2.byu.edu/lawreview/archives/1999/1/sta.pdf>; Venice Commission. Joint opinion on the draft law on freedoms of conscience and religion etc. // Strasburg 7 October 2011, [http://www.religions.am/eng/articles/venice-commission\\_-joint-opinion-on-the-draft-law-on-freedoms-of-conscience-and-religion-etc/](http://www.religions.am/eng/articles/venice-commission_-joint-opinion-on-the-draft-law-on-freedoms-of-conscience-and-religion-etc/):

<sup>38</sup> St' u Kokkinakis v. Greece Application no. 14307/88, 25 May 1993; Larissis and Others v. Greece, Application no(s) 23372/94, 26377/94, 26378/94, 24 February 1998, § 45:

<sup>39</sup> Larissis and Others v. Greece, նույն տեղը:

խոսության օբյեկտ դարձած քաղաքացիները ունեցել են անձնական խնդիրներ, միևնույն է նրանց վրա որևէ ճնշում չի գործադրվել, և չեն կիրառվել արգելված միջոցներ:

Կարծում ենք, քաղաքացիների դեպքում «ոչ պատշաճ քարոզչություն» իրականացնելը ապացուցելու համար անհրաժեշտ է ներկայացնել շատ լուրջ փաստարկներ, ինչը պահանջում է ծավալուն աշխատանք և հետազոտությունների կատարում: Մակայն եթե պետությունները ցանկանում են պաշտպանել իրենց քաղաքացիներին նման քարոզչությունից, ապա պետք է ոչ թե խոչընդոտեն որոշ կրոնական կազմակերպությունների գործունեությունը, այլ ժողովրդին տրամադրեն համապատասխան կրթություն և տեղեկություններ աշխարհում առկա կրոնների մասին: Բհարկե, այդ տեղեկությունները պետք է լինեն օբյեկտիվ, չպարունակեն ատելության խոսքեր, և պետությունը այստեղ պետք է կրկին լինի օբյեկտիվ և անկողմնակալ:

Որպես եզրակացություն կարելի է ասել, որ մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը յուրաքանչյուրի անձնական իրավունքն է, և Կոնվենցիան երաշխավորում է նաև յուրաքանչյուր անձի իրավունք՝ փոխել իր դավանանքը, սակայն իր կրոնական համոզմունքները փոխելու պատճառ չպետք է լինի այլ անձանց կողմից ճնշում գործադրելը<sup>40</sup>:

Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Բայաթյանի գործի մեջ նշել է, որ Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածի 1-ին մասի պաշտպանության ներքո է գտնվում նաև համոզմունքի հիմքով պարտադիր զինծառայությունից ազատվելու իրավունքը<sup>41</sup>:

Խղճի և կրոնի ազատությունը համարվում է ժողովրդավարական հասարակության հիմքերից մեկը, ինչպես նաև անձանց ինքնությունը, կյանքի հայեցակարգերը որոշող կարևոր տարր<sup>42</sup>:

Սակայն պետք չէ մոռանալ, որ տարբեր երկրներում, տարբեր ազգեր և մարդկանց խմբեր ցուցաբերում են տարբեր մոտեցումներ կրոնի հանդեպ: Բացի այդ, ոչ բոլոր ժողովուրդները և ոչ բոլոր պետությունների բնակչությունն է տիրապետում այլ կրոններին վերաբերող տեղեկություններին: Դա վերաբերում է նաև Հայաստանի Հանրապետության բնակչությանը, ովքեր վախճնում են այլ կրոնական

<sup>40</sup> St' u Kokkinakis v. Greece, Application no. 14307/88, 25 May 1993, § 17-19:

<sup>41</sup> St' u Bayatyan v. Armenia, Application no. 23459/03, 7 July 2011, § 110:

<sup>42</sup> St' u Overview of the Court's case-law on freedom of religion // Research division, Council of Europe, § 7:

կազմակերպությունների ներկայացուցիչներից և նրանց ընդունում են որպես թշնամի:

Հենց այդ պատճառով էլ համարում ենք, որ յուրաքանչյուր անձի մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունը ապահովելու հետ մեկտեղ պետք է նաև իրազեկել հասարակությանը կրոնական բազմազանության մասին, այդ կրոնական կազմակերպությունների գործունեության, նրանց փիլիսոփայական մոտեցումների մասին:

Խղճի և կրոնի ազատության մասով Հայաստանի Հանրապետության օրենսդրության մեջ անհրաժեշտ է առաջին հերթին վերացնել այն թարգմանչական սխալները, որոնք առկա են Հայաստանի Հանրապետության կողմից ստորագրված միջազգային փաստաթղթերի հայերեն տարբերակում, ինչպես նաև ՀՀ Սահմանադրության և «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի մեջ, ինչը կօգնի անցնել «մարդու իրավունքների սոցիալիզացման ողջ ճանապարհը»<sup>43</sup>:

**Ани Агагюлян**

*аспирант кафедры Европейского и международного права ЕГУ*

## **СВОБОДА ВЫРАЖЕНИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ УБЕЖДЕНИЙ В СООТВЕТСТВИИ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ПАКТОМ О ГРАЖДАНСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРАВАХ И ЕВРОПЕЙСКОЙ КОНВЕНЦИЕЙ О ЗАЩИТЕ ПРАВА И ОСНОВНЫХ СВОБОД ЧЕЛОВЕКА**

Данная статья посвящена свободе мысли, совести и религии, как одной из основных прав и свобод человека. Автор анализирует статьи 9 Европейской конвенции по правам человека, статьи 18-го Международного пакта о гражданских и политических правах, решений Комитета по правам человека ООН и Европейского суда по правам человека и выражает свою точку зрения относительно ограничений свобода религии.

---

<sup>43</sup> St' u Christopher Marsh and Daniel P. Payne, The Globalization of Human Rights and the Socialization of Human Rights Norms:

**FREEDOM OF RELIGION ACCORDING TO THE  
INTERNATIONAL COVENANT ON CIVIL AND POLITICAL RIGHTS  
AND THE EUROPEAN CONVENTION ON PROTECTION OF HUMAN  
RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS**

The article studies freedom of thought, conscience and religion, as one of human rights and fundamental freedoms. The author analyses Article 9 of European convention on protection of human rights and fundamental freedoms, Article 18 of International covenant on Civil and political rights, decisions on UN Human Rights Committee and European court on human rights and expresses her opinion on restrictions on freedom of religion.

**Բանալի բառեր՝** Մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության ներքին (*forum internum*), կամ «պասիվ» կողմը, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության արտաքին (*forum externum*), կամ «ակտիվ» կողմը, մտքի, խղճի և կրոնի ազատության սահմանափակման պատճառները:

**Ключевые слова:** Свобода мысли, совести и религии, внутренняя (*forum internum*), или пассивная сторона свободы мысли, совести и религии, внешняя (*forum externum*), или активная сторона свободы мысли, совести и религии, причины ограничения свободы мысли, совести и религии.

**Key words:** Freedom of thought, conscience and religion, internal (*forum internum*), or «passive» part of freedom of thought, conscience and religion, external (*forum externum*), or «active» part of freedom of thought, conscience and religion, freedom of thought, conscience and religion restriction reasons.

## ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄԸ ԵՎ ՆԱԽԱԴԵՊԸ ՄԱԿ-Ի ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՏԱՐԱՆՈՒՄ

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ կա նախկին դատական որոշումներին հղումներ անելու և դրանց հետևելու հստակ միտում: Օրինակ՝ «Readaptation of the Mavrommatis Jerusalem Concessions» գործով որոշման մեջ Ազգերի լիգայի Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը նշել է, որ դատարանը որևէ պատճառ չունեի շեղվելու որոշման այն կառուցվածքից, որը պարզորեն բխում էր նախկին որոշումներից, որոնց հիմնավորումները դատարանը դեռևս համարում էր որպես ճիշտ<sup>2</sup>: Մեկ այլ դեպքում դատարանը հղում կատարեց ավելի վաղ գործով իր կողմից տրված խորհրդատվական կարծիքին<sup>3</sup>:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը (ներառյալ՝ Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը) ստեղծվել է որոշակի կոնկրետ նպատակներով, որոնք սահմանված են դատարանի ստատուտում: Դատարանը տարիների ընթացքում «սկսել է իրականացնել այնպիսի առաջադրանքներ, որոնք ամբողջությամբ չեն համընկնում այն առաջադրանքների հետ, որոնք հեղինակների մտքում էին դատարանի ստեղծման ժամանակ»<sup>4</sup>: Դատարանի գործունեության նոր ուղղությունը դարձավ միջազգային իրավունքի զարգացումը: Ավելին՝ որոշ տեսաբաններ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը դիտարկում են

---

<sup>1</sup> ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Վ. Վ. Քոչարյան:

<sup>2</sup> St. u Readaptation of the Mavrommatis Jerusalem Concessions, Jurisdiction, 1927 PCIJ Reports Series A, No. 11, 18 ([http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.10.10\\_mavrommatis.htm](http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1927.10.10_mavrommatis.htm)), Precedent in the World Court, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Mohamed Shahabuddeen, Cambridge University Press, New York, 1996, էջ 16-29:

<sup>3</sup> St. u Exchange of Greek and Turkish Populations, (1925) PCIJ Ser B, no. 10, էջ 21, Ian Brownlie, Principles of Public International Law, Oxford, (5<sup>th</sup> ed. 1998), էջ 20:

<sup>4</sup> St. u Sir Hersch Lauterpacht, The Development of International Law by the International Court, London 1958, էջ 5 (Սոցիոլոգիայում այս երևույթը կոչվում է նպատակների հետերոգենություն):

որպես միջազգային հարաբերություններում իրավունքի գերակայության սկզբունքի իրագործումն ապահովող մարմին<sup>5</sup>:

Ա. Մմբատյանը գտնում է, որ «հաշվի առնելով այն փաստը, որ միջազգային դատարանակազմության ընթացակարգերը էականորեն տարբերվում են ազգային դատարանների և արբիտրաժների (ներառյալ՝ առևտրային արբիտրաժները) ընթացակարգերից, միջազգային արդարադատության մարմինների գործունեության ուսումնասիրությունը անհրաժեշտ է և ակտուալ հատկապես այն մասով, որը վերաբերում է միջազգային իրավունքի համակարգում միջազգային արդարադատության այդ մարմինների որոշումների կարգավիճակին և դրանց կողմից իրավունքի զարգացման վրա ներգործությանը»<sup>6</sup>:

Նմանատիպ կարծիք է հայտնել նաև միջազգային իրավունքի տեսաբան Ռ. Քալամարյանը, որը կարևորում է ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դերակատարությունը միջազգային իրավունքի զարգացման գործում: Այսպես՝ նրա կարծիքով. «Իրեն հանձնված վեճերը լուծելու առաքելության ընթացքում ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը նպաստում է միջազգային իրավունքի առաջընթաց զարգացմանը: Միջազգային իրավունքի առաջընթաց զարգացման հասկացվում է պետությունների իրավաբանորեն պարտադիր վարքագծի նոր կանոնների մշակումը այն ոլորտներում, որոնք մինչ այդ կարգավորված չեն իրավունքով, ինչպես նաև այն ոլորտներում, որտեղ իրավունքը բավարար չափով արտահայտված կամ զարգացած չէ»<sup>7</sup>:

«Դատական որոշումները դարձել են ամենակարևոր գործոն միջազգային իրավունքի զարգացման համար, և դատական որոշումների հեղինակությունն ու համոզիչ ուժը երբեմն այդ որոշումներին հաղորդում է ավելի մեծ կարևորություն, քան դրանք ունեն ձևական իրավունքի տեսանկյունից»<sup>8</sup>:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի առաջնային դերը պետությունների միջև առաջացած վեճերի լուծումն է միջազգային իրավունքի կի-

---

<sup>5</sup> St' u **Каламкарян Р. А.**, Место и роль Международного суда в современном миропорядке, Журнал Российской академии наук, «Государство и право», Москва, сентябрь 2011, էջ 80:

<sup>6</sup> St' u **Смбатян А. С.**, Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права, Москва, 2012, էջ 9:

<sup>7</sup> St' u **Каламкарян Р. А.**, Международный суд как орган международного правосудия, Журнал Российской академии наук, «Государство и право», Москва, октябрь 2011, էջ 43:

<sup>8</sup> St' u Oppenheim's International Law, 9th edition, Longman (1992), I, para. 13, էջ 41:

րառման միջոցով, սակայն ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանն ունի նաև մեկ այլ կարևոր դերակատարություն, այն է՝ պարզաբանել, զարգացնել և «Բարելավել» իրավունքն այնպես, որը կազդի ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանին ներկայացված գործից այն կողմ<sup>9</sup>: ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի այսպիսի դերը, որպես այդպիսին, նախատեսված չէ դատարանի ստատուտով, չնայած գոյություն ունեցող օրենսդրական միջազգային իրավունքից դուրս դատական որոշման կայացման որոշակի տարր նախատեսված է դատարանի ստատուտում՝ 38-րդ հոդվածի 2-րդ մասում<sup>10</sup>. «Այս դրույթը չի սահմանափակում դատարանի իրավունքը գործը լուծել «ex aequo et bono», եթե կողմերը դրան համաձայն են»: Նույն կերպ Սան Ֆրանցիսկոյի IV կոնֆերանսում որոշ քննարկումներ առաջարկում էին, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի ստատուտը նախագծելիս միջազգային վեճերի լուծումից բացի նաև այլ դերակատարության մտադրություն է եղել ստատուտը նախագծողներից առնվազն մի քանիսի մոտ<sup>11</sup>: Այնուամենայնիվ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի այս դերակատարությունը չափազանց կարևոր է, չնայած որ դա ուղղակիորեն նախատեսված չի եղել դատարանի ստատուտով:

«Միջազգային դատարանը դարձել է միջազգային իրավունքի զարգացման հզոր գործիք»<sup>12</sup>:

«Միջազգային դատարանի որոշումների նշանակությունը չի սահմանափակվում առանձին դատական որոշումներով: Միջազգա-

<sup>9</sup> St' u RP Anand, *Studies in International Adjudication* (Dehli, Vikas, 1969) էջ 167-180. LV Prott, *The Latent Power of Culture and the International Judge* (Abingdon, Professional Books, 1979), էջ 86-109. Terris, Romano and Swigart (n 32) էջ 115. J. Fernando, 'The International Court of Justice: A Critique of its Role' (1992) 4 *Sri Lanka Journal of International Law* էջ 27, 52. M Lachs, 'Some Reflections on the Contribution of the International Court of Justice to the Development of International Law' (1983) էջ 10. *Syracuse Journal of International Law and Commerce* էջ 239, 245. HN Neyer, *The World Court in Action: Judging among the Nations* (Oxford, Rowman and Littlefield, 2002) էջ 67-68 և B Chipp, *Going to Court Not War*, 7<sup>th</sup> edn (London, Institute for Law and Peace, 2002), էջ 10:

<sup>10</sup> James Green, *The ICJ and Self-Defense in International Law*, Oxford and Portland, Oregon, 2009, էջ 205-210:

<sup>11</sup> St' u Statement of C Parra-Perez (President of Commission IV at San Francisco), *Documents of the United Nations Conference on International Organisation*, Volume XIII: Commission IV, Judicial Organisation, Doc 430 IU/, էջ 5, 31:

<sup>12</sup> St' u Rosenne Sh. *The Law and Practice of the International Court. L.*, 1956. Vol. II, էջ 607:

յին դատարանների և հատկապես ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումների կարևորությունը կայանում է նաև նրանում, որ դրանք մեծապես նպաստում են միջազգային իրավունքի ճանաչմանն ու զարգացմանը»<sup>13</sup>:

Այն գաղափարը, որ Համաշխարհային դատարանը պետք է մեծ դերակատարություն ունենա միջազգային իրավունքի զարգացման գործում, նոր չէ: ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի իրավանախորդը՝ Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը, միանշանակ, մեծ դերակատարություն ունեցավ միջազգային իրավունքի զարգացման գործում երկու համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած ժամանակահատվածում<sup>14</sup>: Այս ավանդույթը շարունակվում է նաև ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի մոտ. «Միջազգային դատարանի դերը պետությունների միջև միջազգային վեճերի լուծումն է և իրավասու մարմիններին իրավաբանական խորհրդատվություն մատուցելն է: Դատարանի դերը միջազգային իրավունքը զարգացնելը չէ վերացական իմաստով, բայց, հիարկե, հենց յուրահատուկ միջազգային վեճերի լուծումը և հատուկ խորհրդատվության տրամադրումը արդեն իսկ զարգացնում են միջազգային իրավունքը»<sup>15</sup>:

Այդ պատճառով շատ կարևոր է, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը չլիտվի որպես միջազգային օրենսդիր: Ինչպես ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը մի քանի անգամ ինքն է մատնանշել, «այն օրենսդիր մարմին չէ: Միջազգային դատարանի պարտականությունն է կիրառել միջազգային իրավունքն այն վիճակում, ինչպես այն գտնում է դատարանը, այլ ոչ թե ստեղծել միջազգային իրավունք»<sup>16</sup>: Միաժամանակ անվիճելի է, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումները հսկայական ազդեցություն ունեն միջազգային իրավունքի զար-

---

<sup>13</sup> St. 'u Alfred Verdross, Bruno Simma, *Universelles Völkerrecht*, Berlin 1984. -էջ 396:

<sup>14</sup> St. 'u H. Lauterpacht, *The Development of International Law by the International Court*, revised e (London, Stevens and & Sons, 1958). SM Schwebel, 'Reflections of the Role of the International Court of Justice' (1986) 61 *Washington Law Review*, էջ 1061, 1063:

<sup>15</sup> St. 'u R. Higgins, *Problems and Process: International Law and How We Use It* (Oxford, Oxford University Press, 1994) էջ 202. Kooijmans, 'The ICJ in the 21st Century: Judicial Restraint, Judicial Activism, or Proactive Judicial Policy' (2007) 53 *International and Comparative Law Quarterly*, էջ 741, 742:

<sup>16</sup> St. 'u South West Africa Cases (Ethiopia v South Africa, Liberia v South Africa) second phase 1966) ICJ Reports 4, para 89. The Legality of the Threat. Nuclear Weapons advisory opinion (1996) ICJ Reports 226, para 18:



գացման վրա: Այն փաստը, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը շատ հարգված հաստատություն է (Միջազգային դատարանի անդամներին<sup>17</sup> առումով և ամբողջությամբ վերցրած՝ որպես ՄԱԿ-ի գլխավոր մարմիններից մեկը) նշանակում է, որ դատարանի որոշումները, միգուցե անխուսափելիորեն, ազդեցություն ունեն պետական պրակտիկայի և «*opinio juris*»-ի<sup>18</sup> վրա, ինչպես նաև գիտնականների աշխատությունների<sup>19</sup> վրա: Երբ դատական մարմինն ընդունվում է որպես իրավունքի աղբյուրի իշխանագոր ներկայացուցիչ, ապա հավանական է, որ այդ դատական մարմնի որոշումները ևս կդիտվեն որպես իշխանագոր բնույթ ունեցող, նույնիսկ եթե դրանք ձևական-իրավական առումով պարտադիր են միայն գործի կողմերի համար և միայն տվյալ գործով<sup>20</sup>:

Միջազգային դատարանների դերակատարությունը միջազգային իրավական կարգավորման ոլորտում ունեցել է հսկայական առաջընթացի տարբերություն 1920-ական թթ.: Հերշ Լաութերփախտի կարծիքով՝ ի սկզբանե ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի համար սահմանված գործունեության նպատակը ժամանակի ընթացքում վերաճել է սկզբնական նպատակի հետ այլևս ամբողջությամբ չհամընկնող այլ նպատակի. այդ դատարանն այժմ իրականացնում է նաև այլ առաքելություն՝ միջազգային իրավունքի զարգացումը<sup>21</sup>:

Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի և ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի հիմնադրման առաջնային նպատակը եղել

---

<sup>17</sup> Տե՛ս u Merrills (n 25) էջ 148. O. Schachter, *International Law in Theory and Practice* (Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1991), էջ 40:

<sup>18</sup> Տե՛ս u JJ Paust, 'Domestic Influence of the International Court of Justice' (1997-98) 26 *Denver Journal of International Law and Policy* էջ 787, 788. GG Fitzmaurice, 'Some Problems Regarding the Formal Sources of International Law' in *Symbolae Verzijl* (The Hague, Martinus Nijhoff, 1958) էջ 153, 169. Palmisano (n 33) էջ 208-11. M. Koskenniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960* (Cambridge, Cambridge University Press, 2001), էջ 403: *Asylum case* (Columbia/Peru) merits (1950) ICJ Reports 266, dissenting opinion of Judge Azevedo, էջ 332:

<sup>19</sup> Տե՛ս u MW Janis, 'The International Court' in MW Janis (ed), *International Courts for Twenty-First Century* (Dordrecht, Martinus Nijhoff, 1992) էջ 19. Schachter, *International Law in Theory and Practice* (n 42), էջ 40-41:

<sup>20</sup> Տե՛ս u HG Maier, 'Appraisals of the ICJ's Decision: Nicaragua v United States (Merits): Introduction' (1987) 81 *American Journal of International Law* 77. Higgins, *Problems and Process: International Law and How We Use It* (n 39), էջ 202-204:

<sup>21</sup> Տե՛ս u նույն տեղը, էջ 5:

է՝ ծառայելու որպէս գործիք իրավունքի միջոցով միջազգային հարաբերություններում խաղաղությունը երաշխավորելու համար: ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի կողմից քննված մի շարք գործեր, ինչպիսիք են, օրինակ, ազգային փոքրամասնությունների վերաբերյալ գործերը, «Eastern Greenland»<sup>22</sup>-ը, Թուրքիայի և Իրաքի, ինչպէս նաև Լեհաստանի և Չեխոսլովակիայի միջև սահմանային վեճերի վերաբերյալ տրված խորհրդատվական եզրակացությունները, Նորվեգիայի և Միացյալ Թագավորության միջև «Fisheries»<sup>23</sup> և մի շարք այլ գործեր մեծապէս նպաստել են միջազգային իրավահարաբերություններում որոշ կարևորագույն խնդիրների լուծմանը<sup>24</sup>:

Միջազգային արդարադատության մշտական դատարանի կանոնադրությունը մշակող Իրավաբանների խորհրդատվական հանձնաժողովը գիտակցում էր, որ անհրաժեշտ է քայլեր ձեռնարկել միջազգային իրավունքի զարգացման ուղղությամբ, որը արտացոլվել է այդ հանձնաժողովի կողմից դատարանի կանոնադրության մշակման նախապատրաստական փաստաթղթերում:

Որոշ տեսաբաններ միջազգային իրավունքի զարգացման վրա ներգործության տեսանկյունից ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի և Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի որոշումներից բացի կարևորում են նաև այդ որոշումներին կից հրապարակվող դատավորների հատուկ կարծիքները<sup>25</sup>: Օրինակ՝ Ա. Սմբաթյանը նշում է. «Միջազգային պրակտիկայում, հատկապէս ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի և Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի պրակտիկայում, կարելի է բերել բազմաթիվ հատուկ կարծիքների օրինակներ, որոնք որոշակի ներգործություն են ունեցել միջազգային իրավունքի զարգացման կամ առնվազն հաջորդող նախադեպային պրակտիկայի ձևավորման վրա... Օրինակ՝ դատավոր Ա-

---

<sup>22</sup> St 'u CASE CONCERNING MARITIME DELIMITATION IN THE AREA BETWEEN GREENLAND AND JAN MAYEN (DENMARK v. NORWAY), Judgment of 14 June 1993, <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=401&p1=3&p2=3&case=78&p3=5> կայքում:

<sup>23</sup> St 'u Case: Anglo Norwegian Fisheries Case (UK vs Norway), Year of Decision: 1951. Court: ICJ. <http://ruwanthikagunaratne.wordpress.com/2014/04/11/anglo-norwegian-fisheries-summary/> կայքում:

<sup>24</sup> St 'u Sir Hersch Lauterpacht The Development of International Law by the International Court, revised edn (London, Stevens & Sons, 1958), էջ 3:

<sup>25</sup> St 'u **Смбатян А. С.**, Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права, Москва 2012, էջ 101-102:

մոտունի հատուկ կարծիքը Նամիբիայի վերաբերյալ գործում, որը վերաբերում էր Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի կարգավիճակին, հատկապես ռասայական խտրականությանը վերաբերող մասում<sup>26</sup>, և դատավոր Վիրամանտրիի կարծիքը զարգացման իրավունքի վերաբերյալ «Գաբչիկովո-Նաջիմարո» գործում»<sup>27</sup>:

Դեռևս Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի ստատուտի մշակման ժամանակ բարոն Դեսկամպի կողմից առաջարկված ստատուտի 35-րդ (ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի ստատուտի 38-րդ հոդված) հոդվածի խմբագրությունը անդրադառնում էր միջազգային դատական որոշումների և միջազգային իրավունքի զարգացման կապին: Նշված խմբագրությունը սահմանում էր. «Միջազգային վեճերի կարգավորման ժամանակ դատավորը կիրառում է հետևյալ կանոնները, որոնք պետք է հաշվի առնել հետևյալ հերթականությամբ՝

1. միջազգային պայմանագրային իրավունքը, ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հատուկ, որը սահմանում է պետությունների կողմից հստակորեն ճանաչված կանոններ,

2. միջազգային սովորույթը, որը սահմանում է ազգերի միջև առկա համընդհանուր պրակտիկան՝ սրանց կողմից ճանաչված որպես իրավական նորմ,

3. միջազգային իրավունքի նորմերը՝ ճանաչված քաղաքակիրթ ազգերի գիտակցությամբ,

4. *միջազգային դատական պրակտիկան՝ որպես միջազգային իրավունքի կիրառման և զարգացման միջոց* (ընդգծումը մերն է՝ չ.Յ.)»<sup>28</sup>:

Նմանատիպ առաջարկություն է եղել նաև ստատուտը մշակող հանձնաժողովի անդամ Դուրի կողմից. «Դատարանը միջազգային վեճերի լուծման ժամանակ իր իրավասության շրջանակներում, ինչպես շարադրված է վերը, կիրառում է հետևյալ կանոնները ստորև ներկայացված հերթականությամբ՝

---

<sup>26</sup> Stéu Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) (1970). ICJ Reports. Separate Opinion of V-P Ammoun, էջ 78-81:

<sup>27</sup> Stéu Gabcikovo-Nagymaros Project (1997). ICJ Reports Opinion of V.-P. Weeramantry (Judgement 25 Sept):

<sup>28</sup> Stéu PCIJ. Advisory Committee of Jurists, Proces-Verbaux of the Proceedings of the Committee. June 16-July 24 1920 with annexes (the Hague, 1920), էջ 306:

1. միջազգային պայմանագրային իրավունքը, ինչպես ընդհանուր, այնպես էլ հատուկ, որը սահմանում է վիճող պետությունների կողմից հատակորեն ճանաչված կանոններ,

2. միջազգային սովորույթը, որը սահմանում է ազգերի միջև առկա համընդհանուր պրակտիկան՝ սրանց կողմից ճանաչված որպես իրավական նորմ,

3. իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները՝ ճանաչված քաղաքակիրթ ազգերի կողմից,

4. հեղինակավոր դատական որոշումները և հեղինակավոր գիտնականների կարծիքները որպես իրավունքի կիրառման և զարգացման միջոց»<sup>29</sup>:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի կողմից միջազգային իրավունքի զարգացման առաքելությունը սերտորեն կապված է այդ դատարանի նախադեպերի հետ: ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի նախադեպերի վերաբերյալ առկա են մի քանի կարևորագույն հարցադրումներ: Օրինակ՝ թե ինչպիսի կարգավիճակ ունեն դատարանի նախադեպային որոշումները, կամ, թե արդյոք ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի նախադեպային որոշումների գոյությունը խոսում է այն մասին, որ այդ դատարանը ստեղծում է, կամ կարող է ստեղծել իրավունքի նորմեր:

Պրոֆ. Շափիրոյի կարծիքով միջազգային դատարանների անընդհատ զարգացող որոշում կայացնելու գործընթացը միտված է ստեղծելու նախադեպերի համակարգ, անկախ նրանից, այն ճանաչված է, թե՞ ոչ: «Նույնիսկ մայրցամաքային իրավական համակարգում, որտեղ չկա նախադեպային իրավունք, ևս անհրապուրիչ է երկու նմանատիպ գործերում տարբեր նորմերի կիրառությունը: Նախկին որոշումներին հետևելու ճնշումը չափազանց մեծ է: Դատավորները, միտված են հետևել նախկին որոշումներին և իրենց որոշումները հիմնավորել որպես գոյություն ունեցող իրավունքի ակնհայտ դեդուկտիվ ընդարձակում»<sup>30</sup>: Նախադեպերին հետևելը մեծացնում է որոշ-

---

<sup>29</sup> Տես նույն տեղը, էջ 344:

<sup>30</sup> St. 'u Martin Shapiro, *Toward a Theory of Stare decisis*, 1 J. Leg. Stud., Berkeley (1972), էջ 125; Alec Stone Sweet, *Judicial Authority and Market Integration in Europe*, *Institutions and Public Law: Comparative Approaches* 93, 99 (Tom Ginsburg and Robert Kagan, eds., 2005). Vaughan Lowe, *The Politics of Lawmaking: Are the Method and Character of Norm Creation Changing? The Role of Law in International Politics: Essays in International Relations and International Law* 207 (Michael Byers, ed., 2000), էջ 214-15:

ման կանխատեսելիությունը իրավաբանների և դատավարության կողմերի համար, որոնք պետք է վիճարկեն դատարանի առաջ, և որոնք պետք է հետևեն նախադեպային իրավունքում առկա օրինակներին՝ իրենց դատավարական ռազմավարությունը կառուցելու համար:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի նախադեպերի ուսումնասիրման ժամանակ հարկ ենք համարում նախ անդրադառնալ «*stare decisis*» սկզբունքին, որը գործում է իրավունքի ընդհանուր համակարգի երկրներում: Այս սկզբունքը ենթադրում է, որ նմանատիպ գործերը պետք է այնպես լուծվեն, որ տրվեն նմանատիպ և կանխատեսելի լուծումներ, իսկ նախադեպի սկզբունքն այն մեխանիզմն է, որով պետք է հասնել այդ նպատակին: Բլեքի իրավաբանական բառարանում<sup>31</sup> նախադեպը բնորոշվում է որպես «դատարանի կողմից ստեղծված իրավունքի այնպիսի կանոն, որը ստեղծվել է առաջին անգամ որոշակի գործի համար, և որին պետք է այսուհետ հղում արվի նմանատիպ գործերը քննելիս»: Իրավունքի ընդհանուր համակարգում նախադեպային իրավունքը համարվում է իրավունքի աղբյուր: Այսպիսով՝ փորձենք պարզել, թե արդյոք ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումներն ունեն նախադեպային բնույթ «*stare decisis*» իմաստով:

«*Stare decisis*» սկզբունքը ենթադրում է, որ դատավորները պարտավոր են հետևել նախկին որոշումներով ստեղծված նախադեպերին: Այս արտահայտությունն առաջացել է լատիներենի «*stare decisis et non quia movere*» արտահայտությունից, որը թարգմանաբար նշանակում է. «Կանգնել որոշումների կողքին և չխաթարել անխաթարելին»: Իրավաբանությունում այս սկզբունքը մեկնաբանվում է, որ դատարանները պետք է ենթարկվեն նախադեպին և չխաթարեն լուծված գործերը: «*Stare decisis*»-ը պարտադիր նախադեպի սկզբունքն է, որը ենթադրում է, որ այդ դատարանը և ստորադաս մյուս դատարանները պետք է հետևեն այդ դատարանի կայացրած որոշմանը: Տեսության մեջ քննարկվում է նաև այսպես կոչված «համոզիչ նախադեպը», որը ենթադրում է, որ դատարանը չպետք է հրաժարվի նախկինում իր կայացրած որոշումից, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դատարանը դրա համար հիմնավոր պատճառներ ունի: Այս երկրորդ տեսակի նախադեպը ունի համոզիչ բնույթ:

---

<sup>31</sup> St. 'u Black's Law Dictionary 9th ed. (West Group, 2009), էջ 1600:

«Stare decisis»-ը այն տարբերակիչ նշաններից է, որով իրավունքի ընդհանուր համակարգի երկրները տարբերվում են այլ իրավական համակարգերից, քանի որ այդ երկրներում դատավորները կաշկանդված են պարտադիր նախադեպով, իսկ մայրցամաքային իրավական համակարգի երկրներում դատավորները հաշվի են առնում դատական պրակտիկան և այն կիրառում միանման, սակայն պարտավորված չեն հետևել դրան, այսինքն՝ այլ դատավորների որոշումները կարող են համոզիչ, բայց ոչ կաշկանդող բնույթ ունենալ: Անգլիական իրավական համակարգում անհրաժեշտաբար պարտավոր չեն իրավունքի զարգացման ու մեկնաբանման վերաբերյալ որոշումներ կայացնել: Նրանք կարող են պարզապես կաշկանդված լինել նախկին գործով կայացրած գործով: Նախադեպի պարտադիր բնույթը պայմանավորված է երկու գործոնով՝

1. Նախադեպային գործով որոշում կայացրած դատարանի դիրքը հիերարխիայում այն դատարանի համեմատ, որը քննում է ներկա գործը:

2. Արդյոք ներկա գործի փաստերը տեղավորվում են նախկին գործով կիրառված իրավական սկզբունքի շրջանակներում:

Վիճարկելի չէ այն փաստը, որ «stare decisis»-ը չի կիրառվում ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի նկատմամբ<sup>32</sup>:

Միջազգային իրավունքի հայ տեսաբան Ե. Կիրակոսյանը ևս այն կարծիքին է, որ «stare decisis» կանոնը միջազգային իրավունքում չի գործում, սակայն, ըստ նրա, միջազգային դատական ատյանները հետևում են սեփական որոշումներին. «Ավելին՝ շատ դատական ատյաններ, հիմնականում ad hoc տրիբունալները, իրենց որոշումներում հաճախ հիմնվում են ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դիրքորոշումների վրա»<sup>33</sup>: Նմանատիպ կարծիք է հայտնել նաև միջազգային իրավունքի տեսաբան Ա. Սմբատյանը. «Միջազգային վեճերի լուծման ժամանակակից պրակտիկան վկայում է դատավորների կողմից «այլոց» նախադեպերի աստիճանաբար ընդարձակվող կիրառման մասին: Միջազգային արդարադատության մարմինների որոշումներն այժմ, որպես կանոն, պարունակում են հղումներ դատական որոշումներին, այդ թվում նաև՝ միջազգային արդարադատության այլ մարմինների

<sup>32</sup> St 'u Maarten Bos, «The interpretation of international judicial decisions», Revista Espanola de Derecho Internacional, 33 (1981), էջ 46:

<sup>33</sup> St 'u Կիրակոսյանի Ե., նշված աշխատությունը, էջ 183:

որոշումներին... Ընդ որում՝ միջազգային դատավորները չունեն որևէ ձևական պարտավորություն՝ հետևելու այլ դատարանների որոշումներին, քանի որ միջազգային իրավունքի համակարգում նախադեպերը չունեն «stare decisis» բնույթ»<sup>34</sup>:

Կան մի շարք պատճառներ, որոնք հիմնավորում են, թե ինչու «stare decisis»-ը չպետք է գործի այդ դատարանի պարագայում:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դատավոր պրոֆ. Շահաբուդե-նը նշել է. «Ինչպիսին էլ, որ եղած լիներ «Status of Eastern Carelia»<sup>35</sup> գործում սահմանված իրավական կանոնը, իրավաբանական գրականությունից բխում է, որ այդ որոշման մեջ ձևակերպված իրավական կանոնից կարելի էր հետագայում շեղվել, քանի որ «stare decisis»-ի կանոնը ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումների նկատմամբ չի կիրառվում»<sup>36</sup>:

Հաագայի միջազգային իրավունքի ակադեմիայի դոկտոր պրոֆեսոր Աբու Էլվաֆան ևս այն կարծիքին է, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դեպքում պարտադիր նախադեպի ինստիտուտը չի գործում. «Դատական որոշումները կարող են կիրառվել որպես միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուր՝ չնայած այն պնդմանը, որի համաձայն դատարանի որոշումը պարտադիր է միայն կողմերի համար և միայն տվյալ գործով՝ «res judicata» սկզբունքը: Այլ կերպ ասած՝ չնայած նախադեպերի «stare decisis» կանոնը չի գործում միջազգային իրավունքի համակարգում, այնուամենայնիվ միջազգային դատարաններն ու տրիբունալները, որպես կանոն, հաշվի են առնում նախնական դատական որոշումները, երբ որոշում են կայացնում հաջորդող նմանատիպ վեճի վերաբերյալ: Մյուս կողմից՝ եթե փոխվում են միջազգային իրավունքի կանոնները, ապա «stare decisis» կանոնը չի կիրառվում և կիրառվում է միջազգային իրավունքի նոր կանոնը: Որոշ դեպքերում դատական որոշումները կարող են նաև չընդունվել որպես միջազգային իրավունքի օժանդակ աղբյուր: Այսպես՝ Ազգերի լիգայի Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի որո-

---

<sup>34</sup> St 'u **Смбатян А. С.**, Решения органов международного правосудия в системе международного публичного права, Москва 2012,- էջ 7-8:

<sup>35</sup> St 'u Status of Eastern Carelia, Advisory Opinion, 1923 P.C.I.J. [http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1923.07.23\\_eastern\\_carelia.htm](http://www.worldcourts.com/pcij/eng/decisions/1923.07.23_eastern_carelia.htm) կայքում:

<sup>36</sup> St 'u Precedent in the World Court, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Mohamed Shahabuddeen, Cambridge University Press, New York 1996, էջ 97:

շումը՝ Լոտուսի գործի վերաբերյալ, ընդունվեց միջազգային իրավունքի հանձնաժողովի և 1958 թթ. Ժնևի կոնվենցիայի, ինչպես նաև 1982 թ. Փովային իրավունքի ՄԱԿ-ի կոնվենցիայի կողմից այն մասով, որը վերաբերում է բաց ծովերում բախման դեպքում նավի վրա տարածվող իրավունքին»<sup>37</sup>:

Դատավոր Բեդը «Anglo-Iranian Oil» գործում նշում է. «Դատարանի ստատուտի 38-րդ հոդվածը պարտադիր է և ոչ հայեցողական: Այն պահանջում է դատարանից կիրառել դատական որոշումները որպես իրավունքի կանոնները սահմանելու համար օժանդակ միջոցներ: «Դատական որոշումներ» արտահայտությունը, բնականաբար, ներառում է նաև ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի և դրա իրավանախորդի որոշումները: Չենք կասկածում, որ դա ենթադրում է նաև դատարանի որոշումներում օգտագործվող հիմնական սկզբունքների կիրառումը, սակայն հավասարապես պարզ է, որ այդ դրույթը չի կարող մեկնաբանվել, որպես դատարանից պահանջող կիրառել այդ որոշումն ամբողջությամբ»<sup>38</sup>:

Ճիշտ է՝ դատավոր Բեդը մի քանի գործերում արել է «նախկին որոշումներով փաստացիորեն կաշկանդված լինելով» արտահայտությունը, Ֆիցմորիսը նշում է, որ դատավոր Բեդը, այնուամենայնիվ, մտադրված չէր այնքան հեռուն գնալ և պնդել, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը պարտավոր է իրեն ներկայացված գործը լուծել ցանկացած այնպիսի նախադեպին համապատասխան, որն իր փաստական հիմքերով չի տարբերվում այդ գործից<sup>39</sup>:

ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դատավոր Բեդը նշում էր, որ 38-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետը պարտադիր է իր այն պահանջում, որ Դատարանը պետք է կիրառի դատական որոշումներ, ներառյալ նաև իր որոշումները, բայց այդ պահանջում ոչինչ նշված չէ այն մասին, որ դատական որոշումները պետք է կիրառվեն պարտադիր նախադեպի ուժով: Մեկ այլ գործում նա հստակեցնում է, որ իր կարծիքով Միջազգային ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումները պարտադիր չէին այն իմաստով, ինչը կիրառվում է իրավունքի ընդհանուր համակարգի երկրներում<sup>40</sup>: «Factory at Chorzow (Claim for

<sup>37</sup> St. 'u Public international law by Dr. Ahmed Abou-El-Wafa, Cairo, 2002, էջ 222:

<sup>38</sup> St. 'u Anglo-Iranian Oil Co., ICJ Rep 1952, էջ 143:

<sup>39</sup> St. 'u G. Fitzmaurice, «Law and Procedure of the International Court of Justice, 1951-1954: Treaty Interpretation and Other Treaty Points», 34 BYIL 1957, էջ 583:

<sup>40</sup> St. 'u Peace Treaties, ICJ Rep 1950, էջ 233:



Indemnity)» գործով Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի որոշման մեջ նշվում է. «Գրավոր փաստարկներում կամ բանավոր փաստարկման ժամանակ որևէ հիմք չի ներկայացվել, որով սկզբունքորեն կհաստատվեր որևէ տարբերություն երկու գործերի միջև, կամ որը կարդարացներ մի գործում ընդունված սկզբունքների կիրառության մերժումը մյուս գործում<sup>41</sup>»:

Այսպիսով՝ դատավոր Րեդը պատրաստ էր հրաժարվել կիրառել նախադեպը ոչ միայն, եթե այն կարելի էր տարբերակել, այլ նաև, եթե կար որևէ պատճառ, որը «կարդարացներ մեկ այլ գործով ընդունված սկզբունքների կիրառման մերժումն այդ գործում»: Այլ կերպ ասած՝ սա չէր բացառում, որ կարելի էր ստուգել նախկին գործով կիրառված սկզբունքների ճշտությունը, իսկ այդ իրավունքի գոյությունը նշանակում է, որ «stare decisis»-ը չի կիրառվում ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումների դեպքում:

Մասնագետները միակարծիք են այն հարցում, որ «stare decisis»-ը ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի դեպքում չի կիրառվում, բայց չկա համաձայնություն այն հարցում, թե արդյոք «stare decisis» սկզբունքի կիրառման բացառումը պայմանավորված է ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի ստատուտի 59-րդ հոդվածով: Կարծիք է արտահայտվել այն մասին, որ ընդունելով, որ ստատուտի 59-րդ հոդվածը չի խոչընդոտում այդ դատարանի որոշումների նախադեպային բնույթը, այնուամենայնիվ այդ հոդվածը թույլ չի տալիս դատարանի որոշումներին ձեռք բերել կաշկանդող բնույթի նախադեպի նշանակություն: Եթե ընդունենք այդ փաստարկը, ուրեմն կնշանակի, որ իրավաբանների խորհրդատվական խումբը նախագծում ի սկզբանե մտցրել է պարտադիր նախադեպի ինստիտուտը, որը հետագայում հանվել է, երբ Ազգերի լիգայի Խորհուրդն ու Ասամբլեան նախագծում ավելացրեցին 57 bis հոդվածը (այժմ՝ հոդված 59), ինչպես նաև «57 bis հոդվածի դրույթներին համապատասխան» արտահայտությունը, որը ավելացվեց ստատուտի 38-րդ հոդվածի 1-ին մասի «դ» կետում:

Պրոֆ. Շահաբուդդինը նշում է. «Ստատուտի 59-րդ հոդվածը որևէ կերպ կապ չունի ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումների նախադեպային բնույթի հետ, այն որևէ ձևով չի ազդում այն հարցի վրա, թե արդյոք այդ դատարանի որոշումները ձեռք են բերում պարտադիր ուժ ունեցող նախադեպի բնույթ: Այս հոդվածը չի ստեղծվել բնորոշե-

---

<sup>41</sup> St. 'u Peace Treaties, ICJ Rep 1950, հատուկ կարծիք, էջ 244:

լու դատարանի որոշումների՝ որպես պարտադիր կամ ոչ պարտադիր բնույթի նախադեպեր լինելը»<sup>42</sup>: Ըստ նրա՝ ստատուտի 59-րդ հոդվածը ընդգծում է դատարանի որոշումների պարտադիր բնույթը վեճի կողմերի համար, այլ կերպ ասած՝ վեճի կողմերը, այդ վեճը ներկայացնելով ՄԱԿ-ի միջազգային դատարան, պարտավորված են հետևել Դատարանի կողմից այդ վեճի լուծման արդյունքում կայացրած որոշմանը: Այսինքն՝ խոսքն այստեղ գնում է դատավարական պարտադիրության մասին: Դատարանի որոշումը պարտադիր է միայն այդ վեճի կողմերի համար այն իմաստով, որ այն տալիս է կողմերի միջև որոշակի վեճի կապակցությամբ առաջացած հարաբերությունների իրավական իշխանագոր ձևակերպումը՝ կիրառելով իրավունքը կոնկրետ գործի փաստերի նկատմամբ, իսկ ընդհանուր միջազգային իրավունքը, որի վրա տարածվում է կոնկրետ գործի նախադեպային բնույթը, տարածվում է բոլոր պետությունների վրա, բայց այդ որոշումն ինքն իրենով բոլոր պետություններին չի պարտադրում կոնկրետ գործով արված իրավահարաբերությունների իրավական ձևակերպումը<sup>43</sup>: Ստատուտի 59-րդ հոդվածի ձևակերպումը որևէ կերպ չի բացառում, որ տվյալ որոշման մեջ արտահայտված դիրքորոշումները կարող են կիրառվել նաև այլ որոշումներում և ձեռք բերել նախադեպային բնույթ, այլ է հարցը, թե այդ նախադեպն ինչպիսի կարգավիճակ ունի՝ «stare decisis», թե՛ համոզիչ բնույթ:

Դատավոր Գազենհայնը ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումներից մեկում նշել է. «Դատական որոշման շրջանակը անցնում է սահմանը, որը նշված է ստատուտի 59-րդ հոդվածում»<sup>44</sup>: Դատավոր Ջեսսսին էլ իր հերթին նշում է, որ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումների ազդեցությունն ավելի լայն է, քան պարզապես դրանց կաշկանդող բնույթը<sup>45</sup>:

Չպետք է մոռանալ, որ դատարանի ստատուտի 38-րդ հոդվածի

<sup>42</sup> St 'u Precedent in the World Court, Hersch Lauterpacht Memorial Lectures, Mohamed Shahabuddeen, Cambridge University Press, New York 1996, էջ 100:

<sup>43</sup> St 'u նույն տեղը:

<sup>44</sup> St 'u Nottebohm, ICJ Rep 1955, հատուկ կարծիք, էջ 61:

<sup>45</sup> St 'u Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, ICJ Rep 1970, para. 9, 106, էջ 163, 220, separate opinion of Judge Nagendra Singh in Aegean Sea Continental Shelf, ICJ Rep 1978, էջ 46-47. ICJ Pleadings, Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area, IV, para. 234, էջ 100. Counter-Memorial of the United States, Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiriya/Malta), ICJ Rep 1984, էջ 157-158, Judge Jennings, հատուկ կարծիք:

1-ին մասի «դ» կետի «դատական որոշումները» վերաբերում են նաև այլ միջազգային տրիբունալներին: Միաժամանակ պարզ է, որ նույն հոդվածում՝ 59-րդ հոդվածին արված հղումը վերաբերում է միայն ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանին: Եթե ենթադրենք, որ այս դրույթում արված հղումը նպատակ է հետապնդում կանխել դատարանի որոշումները և ձեռք բերել կաշկանդող նախադեպի բնույթ, ստացվում է, որ այլ միջազգային դատարանների որոշումները ավելի գերակա դիրք ունեն, քանի որ դրանք չեն ընկնում ստատուտի 59-րդ հոդվածի կարգավորման ներքո: Այսինքն՝ հետևանքը այնքան անմիտ է, որ պարզ է, որ այդ մեկնաբանությունը չի կարող ճիշտ լինել<sup>46</sup>:

1926 թ. պարզ դարձնելով, որ 59-րդ հոդվածը չի բացառում «հռչակագրային բնույթի որոշումները», Միջազգային արդարադատության մշտական պալատը ավելացրեց, որ «տվյալ հոդվածի նպատակն է պարզապես կանխել, որ որոշակի գործով դատարանի կողմից ընդունված սկզբունքները պարտադիր չդառնան այլ պետությունների համար կամ այլ գործերով<sup>47</sup>:

Բառացիորեն մեկնաբանած՝ թվում է, թե սա բացառում էր պարտադիր նախադեպի կիրառությունը: Այս միտքն արտահայտվել է նաև այլ գործերում<sup>48</sup>:

1984 թ. դատավոր Ջենինգսը հետևյալ կերպ ձևակերպեց. «Դատարանը սկսում է ստատուտի 59-րդ հոդվածի իր քննարկումը Միջազգային արդարադատության մշտական պալատի այն վերապահմամբ<sup>49</sup>, որ 59-րդ հոդվածի նպատակն է, պարզապես կանխել, որ որոշակի գործով դատարանի կողմից ընդունված սկզբունքները պարտադիր չդառնան մյուս պետությունների համար և այլ գործերով: Սա ոչ ավելին է, քան ասել, որ դատարանի որոշումները պարտադիր չեն այն իմաստով, որ նրանք կլինեին իրավունքի ընդհանուր համակարգի ինչ-որ երկրում պարտադիր նախադեպերի համակարգի միջոցով: Սակայն դատարանի պրակտիկան նույնիսկ անգամ փոքր-ինչ ու-

---

<sup>46</sup> St' u Edvard Hambro, «The reasons behind the Decisions of the International Court of Justice», Current Legal Problems, 7 Oxford (1954), էջ 218

<sup>47</sup> St' u Certain German Interests in polish Upper Silesia, merits, 1926, PCIJ, Series A, No. 7, էջ 19:

<sup>48</sup> St' u Interpretation of Judgments Nos. 7 and 8 (Factory at Chorzow), 1927, PCIJ, Series A, No. 13, էջ 20-21,; and the Continental Shelf (Libyan Arab Jamahiria/ Malta), ICJ Rep 1984, էջ 26:

<sup>49</sup> St' u Series A, No. 13, էջ 21:

սումնասիրելը ցույց է տալիս, որ ստատուտի 59-րդ հոդվածը ոչ մի դեպքում չի բացառում համոզիչ նախադեպի կիրառությունը: Հռոմված 59-ը վերաբերում է միայն որոշման դիսպոզիցիային, և դա ճիշտ է, քանի որ որոշակի գործով առաջացած իրավունքները ու պարտականությունները պարտադիր են միայն այդ գործի կողմերի համար և միայն տվյալ գործով, և այդ առումով Բտալիան, բնականաբար, պաշտպանված կլինի: Սա կարևոր պաշտպանություն է, և սխալ կլինե՞ր այլ տարբերակ առաջարկել»<sup>50</sup>:

Միջազգային իրավունքի ականավոր տեսաբան Քալամբարյանը նշում է, որ ՄԱԿ-ի Միջազգային դատարանի «համոզիչ նախադեպի» գործոնը մեծ դեր է խաղացել միջազգային իրավունքի զարգացման գործում: Բացահայտ է այդ դատարանի դերակատարությունը միջազգային իրավունքի մի շարք ճյուղերի զարգացման գործում<sup>51</sup>: Այսպես միջազգային դատարանի 1949 թ. կայացրած որոշումը ՄԱԿ-ում ծառայության ընթացքում կրած վնասների փոխհատուցման վերաբերյալ նպաստել է միջազգային կազմակերպությունների միջազգային իրավասուբյեկտության ինստիտուտի զարգացմանը. այդ որոշմամբ սահմանվեց, որ ՄԱԿ-ը միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է, ունի միջազգային իրավունքներ և կրում է միջազգային պարտականություններ և, հետևաբար, միջազգային իրավունքի մյուս սուբյեկտների՝ պետությունների նման կարող է ապահովել իր սուբյեկտիվ իրավունքների պաշտպանությունը՝ միջազգային դատարան դիմելու ճանապարհով: 1951 թ. Յեդասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին կոնվենցիայի վերապահումների վերաբերյալ ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումը էական ներդրում ունեցավ միջազգային պայմանագրային իրավունքում՝ կանխորոշելով վերապահումների ինստիտուտի հետագա ձևակերպումը Միջազգային պայմանագրերի իրավունքի մասին Վիեննայի կոնվենցիայում՝ ամրագրում ստանալով այդ կոնվենցիայի 19-21-րդ հոդվածներում: Դատարանը իր որոշման մեջ նշեց, որ վերապահում կատարած պետությունը կարող է դառնալ կոնվենցիայի մասնակից այն պետությունների նկատմամբ, ովքեր չեն առարկել այդ վերապահման

<sup>50</sup> St 'u Continental Shelf (Libian Arab Jamahiria/Malta), ICJ Rep 1984, para. 27, էջ 157:

<sup>51</sup> St 'u Место доктрин наиболее квалифицированных специалистов по публичному праву различных наций в исторической базе современного международного права, **Каламбарян Р. А.**, Журнал Российской академии наук, «Государство и право», Москва, апрель 2006, էջ 75:

դեմ: Դատարանն իր որոշման մեջ ձևակերպեց վերապահումների՝ պայմանագրի առարկայի և նպատակի հետ համատեղելիության հաշեցակարգը, որն էլ իր հերթին նպաստեց միջազգային պայմանագրերի ունիվերսալացմանը և դրանով իսկ նաև՝ միջազգային իրավակարգի ամրապնդմանը<sup>52</sup>:

Որոշ գիտնականներ ևս կարևորում է ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանների որոշումների դերակատարությունը միջազգային իրավունքի զարգացման գործում՝ որպես օրինակ բերելով միջազգային հումանիտար իրավունքը<sup>53</sup>:

Այսպիսով՝ կարելի է անդել, որ միակարծիքություն կա այն հարցում, որ միջազգային դատարանները ի դեմս ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի, իրենց գործունեության արդյունքում դարձել են միջազգային իրավունքի զարգացման հզոր գործիք: ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի կողմից միջազգային իրավունքի զարգացմանը նպաստում է այդ դատարանի նախադեպային իրավունքը, որը չպետք է նմանեցնել իրավունքի ընդհանուր համակարգում գործող պարտադիր նախադեպին («stare decisis»): Ընդհանուր իրավունքի համակարգի տեսաբանները ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի համար սահմանել են «համոզիչ նախադեպի» հայեցակարգը, որն իրականում նույնն է, ինչ մայրցամաքային իրավունքում կիրառվող «կայուն դատական պրակտիկայի» ինստիտուտը:

Եթե միջազգային իրավաստեղծման գործընթացը դիտարկենք լայն իմաստով, ապա ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանը ուղղակիորեն մասնակցում է այդ գործընթացին՝ մեկնաբանելով, կոնկրետացնելով, զարգացնելով միջազգային իրավունքը և նպաստելով դրա կոդիֆիկացմանը<sup>54</sup>:

---

<sup>52</sup> St' u Место доктрин наиболее квалифицированных специалистов по публичному праву различных наций в источниковой базе современного международного права, **Каламкарян Р. А.**, Журнал Российской академии наук, «Государство и право», Москва, апрель 2006, էջ 76:

<sup>53</sup> St' u **Կիրակոսյան Ե.**, նշված աշխատության, էջ 190:

<sup>54</sup> Ըստ Ե. Կիրակոսյանի՝ միջազգային իրավունքի սովորության նորմերի մեկնաբանման, կոնկրետացման և միատեսակ կիրառության ապահովման գործում կարևոր դերակատարություն ունեն նաև միջազգային այլ դատական մարմիններ, ինչպես օրինակ Նյուրենբերգյան տրիբունալը և այլն: Պարզապես դրանց աճանձնահատկությունն այն է, որ դրանք հիմնականում կիրառում են միջազգային քրեական իրավունքի նորմերը և հետևաբար առավելապես նպաստում են միջազգային քրեական իրավունքի զարգացմանը (տես Ե. Կիրակոսյանի նշված աշխատության էջ 192):

**Грачик Ярмалоян**

*Соискатель кафедры европейского и международного права ЕГУ*

## **РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА И ПРЕЦЕДЕНТ В МЕЖДУНАРОДНОМ СУДЕ ООН**

В статье анализируется прецедентное право Международного суда ООН и развитие международного права этим судом. В современной науке международного права статус прецедентного права международного суда ООН стал объектом активных дискуссий, где главная тема вопрос о том является ли прецедентное право этого суда формальным источником международного права или нет.

Анализ этого вопроса поможет понять роль Международного суда ООН в современном международном праве.

В статье автор анализирует Статут и практику Международного суда ООН, чтобы понять применяется ли принцип «stare decisis» к решениям этого суда или нет. Автор делает вывод, что принцип «stare decisis» не применяется к решениям суда, но одновременно анализ практики этого суда показывает, что суд, как правило, следует своим прежним решениям, в результате чего суд создал устойчивую и предсказуемую практику.

Автор так же изучил развитие международного права Международным судом ООН, которое тесно связано с прецедентным правом этого суда. Международный суд ООН стал инструментом развития международного права и таким образом принимает участие в процессе международного правотворчества в широком смысле.

**Hrachik Yarmaloyan**

*Post graduate researcher of the YSU Chair of European and International Law*

## **DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL LAW AND THE PRECEDENT IN UN INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE**

The article refers to the precedential law of UN International Court of Justice and the development of international law by that court. In modern science of international law the status of precedential law of International Court of Justice has become an object of active discussions where the main

topic is, whether the precedential law of the court in question is formal source of international law or not.

The analysis of this question will help to understand the role of International Court of Justice in modern international law.

The author has made analysis of the statute of International Court of Justice and the judicial practice of the court in order to understand whether the «stare decisis» principle applies to the decisions of UN International court of Justice or not. The author comes to the conclusion that the «stare decisis» principle does not apply to the decisions of the court but at the same time the analysis of the judicial practice of the court shows that the court as a rule follows its previous decisions as a result of which the court has formed sustainable and predictable judicial practice.

The author has studied also the development of international law by the International Court of Justice. This issue is closely related to the precedential law of the court. The International Court of Justice has become an instrument of development of international law and in this way participates in international law-making process in a wider sense.

**Բանալի բառեր՝** ՄԱԿ-ի միջազգային դատարան, նախադեպ, միջազգային իրավունքի ձևական աղբյուր, դատական պրակտիկա, ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի որոշումներ, միջազգային իրավունքի զարգացում, միջազգային իրավաստեղծման գործընթաց, Միջազգային արդարադատության մշտական պալատ, «stare decisis» սկզբունք, ՄԱԿ-ի միջազգային դատարանի կանոնադրություն:

**Ключевые слова:** *Международный суд ООН, прецедент, формальный источник международного права, практика суда, решения Международного суда ООН, развитие международного права, процесс международного правотворчества, Постоянная палата международного правосудия, принцип «stare decisis», Статут Международного суда ООН.*

**Key words:** *UN International Court of Justice, precedent, formal source of international law, judicial practice, decisions of International Court of Justice, development of international law, international law-making process, Permanent Court of International Justice, «stare decisis» principle, statute of International Court of Justice.*

**ՀՀ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՑԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ ԼԻԱԶՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ  
ՇՈՒԿԱՅՈՒՄ ԳԵՐԻՇԽՈՂ ԴԻՐՔԻ ՉԱՐԱՇԱՀՄԱՆ  
ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ**

Տնտեսական մրցակցությունը շուկայական տնտեսության այն հիմնական մեխանիզմն է, որը խրախուսում է տնտեսվարող սուբյեկտներին լավագույն պայմաններով ապրանքներ և ծառայություններ առաջարկելու սպառողներին<sup>2</sup>։ Որպեսզի տնտեսական մրցակցությունը լինի արդյունավետ՝ այն պահանջում է ընկերություններից գործել միմյանցից անկախ, սակայն, միաժամանակ, ենթարկվել այն մրցակցային ճնշմանը, որը գալիս է շուկայում գործող այլ տնտեսվարող սուբյեկտներից<sup>3</sup>։ Արդյունավետ մրցակցային քաղաքականությունը ոչ միայն ապահովում է տնտեսվարող սուբյեկտների, սպառողների շահերի պաշտպանությունը, այլև նպաստում է տնտեսական զարգացմանը՝ ստեղծելով համապատասխան միջավայր նորարարության և տեխնիկական առաջընթացի համար։ Տեսականորեն մրցակցությունը նպաստում է տնտեսական աճին, սակայն պրակտիկայում դժվար է լինում ապահովել գործող, իրական մրցակցային շուկայի գոյությունը և դրանում ընթացող տնտեսական գործընթացների բնականոն ընթացքը։ Հաշվի առնելով սահմանադրորեն ամրագրված ազատ տնտեսական մրցակցության<sup>4</sup> և դրա իրավական կարգավորման կարևորությունը՝ սույն հոդվածի շրջանակներում կուսումնասիրվեն տնտեսական մրցակցության պաշտպանության ՀՀ և ԵՄ մոդելները, ինչպես նաև շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման ոլորտում իրավական կարգավորման բացերը, որոնք գոյություն ունեն ՀՀ-ում։ Կվերլուծվեն այն հիմնահարցերը, որոնք վերաբերում են տնտեսվար

<sup>1</sup> ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Ս. Գ. Ղազինյան։

<sup>2</sup> David Medhurst. A Brief and Practical Guide to EU Law. 3rd Edition. 2001, Chapter 12. Competition

<sup>3</sup> [http://ec.europa.eu/competition/antitrust/overview\\_en.html](http://ec.europa.eu/competition/antitrust/overview_en.html)

<sup>4</sup> ՀՀ Սահմանադրություն, Հոդված 8։



րող սուբյեկտների գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարում ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի լիազորությունների շրջանակին: Մասնավորապես,

- ի՞նչ խնդիրներ է լուծում ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ն շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարում,

- արդյոք այն ունի բավարար լիազորություններ այս ոլորտում իր առջև դրված խնդիրների լուծման համար,

- թե գոյություն ունի՞” ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ին լրացուցիչ լիազորությունների տրամադրման անհրաժեշտություն՝ հաշվի առնելով դրա կողմից գերիշխող դիրքի չարաշահման դեպքերի բացահայտման և կանխարգելման գործառնությունը առավել արդյունավետ իրականացնելու մարտահրավերը:

Կիրառելով համեմատադրական մեթոդը՝ սույն աշխատանքը, որպես լավագույն օրինակ, կհիմնվի շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարում Եվրոպական հանձնաժողովի դերի ու լիազորությունների ուսումնասիրության վրա:

Այսպիսով, Եվրոպական միության հիմնադիր-հայրերի՝ Ժան Մոնեի և Ռոբերտ Շումանի առաջնային նպատակներից մեկը հանդիսանում էր միասնական շուկայի ստեղծումը: Այս նպատակին հասնելու համար անհրաժեշտ էր ստեղծել մրցակցային իրավունք՝ հիմնված թափանցիկ, արդար կանոնակարգված համակարգի վրա: Տնտեսական մրցակցության ոլորտում առաջին նորմատիվ-իրավական ակտը ԵՄ Խորհրդի 17/62 կանոնակարգն էր<sup>5</sup>, որն ընդունվեց *Van Gend en Loos*<sup>6</sup> դատական նախադեպից առաջ, երբ դեռ ամբողջապես չէր հաստատվել Եվրոպական ընկերակցության (այժմ՝ Եվրոպական միություն) իրավունքի գերակայությունը: ԵՐ անդամ պետությունների դատարանների կողմից ԵՐ մրցակցային իրավունքի նորմերի միատեսակ մեկնաբանությունն ապահովելու նպատակով տնտեսական մրցակցության պաշտպանության ոլորտում Եվրոպական հանձնաժողովին տրվեցին լայն լիազորություններ: Եվրոպական հանձնաժողովին տնտեսական մրցակցության իրավական կարգավորման ոլորտում նման լայն լիազորություններով օժտելը մի շարք տեսաբանների

---

<sup>5</sup> EEC Council: Regulation No 17: First Regulation implementing Articles 85 and 86 of the Treaty

<sup>6</sup> Case 26-62. NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration

կողմից քննադատության արժանացավ<sup>7</sup>: Մասստրիխտի համալսարանի պրոֆեսոր Թոմաս Քրիստենսենի կարծիքով Եվրոպական հանձնաժողովը ԵՄ այն ինստիտուտն է, որն իր մեջ, կարծես թե, միավորում է պետական իշխանության տարբեր ճյուղերին բնորոշ մի շարք հատկանիշներ: Տնտեսական մրցակցության իրավական կարգավորման ոլորտում այն ունի տեսչական, քաղաքականության մշակման, *amicus curiae*<sup>8</sup> և գործադիր իշխանությանը բնորոշ լիազորություններ: Եվրոպական հանձնաժողովի նման խառը լիազորությունները խանգարում են իր իսկ «իշխանությունները» հավասարակշռելուն և սպառնալիք են ստեղծում ԵՄ-ում տնտեսական մրցակցության իրավական կարգավորման արդյունավետության համար<sup>9</sup>:

Այնուամենայնիվ, ԵՄ Ընդհանուր իրավասության դատարանը (General Court) իր 2013 թ. սեպտեմբերի 6-ի վճռով (մեկ վարույթում միացված գործեր T-289/11, T-290/11, T-521/11 *Deutsche Bahn inspections*) հաստատեց տնտեսական մրցակցության պաշտպանության հարցերում Եվրոպական հանձնաժողովին լայն լիազորությունների տրամադրման անհրաժեշտությունը<sup>10</sup>, ինչպես նաև պարզաբանեց վաղորդյան ստուգումների (*dawn raids/spot checks*) հետ կապված մի շարք հիմնահարցեր<sup>11</sup>:

Տնտեսական մրցակցության խախտումները կանխարգելելու և վերացնելու համար ԵՄ ինստիտուտների կողմից մշակվել են մի շարք իրավական մեխանիզմներ: Ձեռնարկությունների միջև հակամրցակցային համաձայնությունների և գերիշխող դիրքի չարաշահման (համապատասխանաբար կարգավորվում են ԵՄԳՊ-ի հոդված-

---

<sup>7</sup>Thomas Christiansen, "Tensions of European Governance: Politicized Bureaucracy and Multiple Accountability of the European Commission, 4 JOURNAL OF EUROPEAN PUBLIC POLICY 73 (1997).

<sup>8</sup> Cornell University Law School, Legal Information Institute. [http://www.law.cornell.edu/wex/amicus\\_curiae](http://www.law.cornell.edu/wex/amicus_curiae)

<sup>9</sup> "A concentration of power upsets its balance", as introduced by Montesquieu. Though this theory relates to governmental policy, it may be successfully applied to the business world as well.

<sup>10</sup> Mayer Brown, Antitrust Investigations, October 2013, EU General Court confirms wide inspection powers of the European Commission [http://www.mayerbrown.com/files/Publication/b442c826-2b5b-4971-9cf4-50a0781c9226/Presentation/PublicationAttachment/3f5c5a2b-8176-4c45-bbeb-64cf46c267e7/Antitrust\\_update\\_oct0713.pdf](http://www.mayerbrown.com/files/Publication/b442c826-2b5b-4971-9cf4-50a0781c9226/Presentation/PublicationAttachment/3f5c5a2b-8176-4c45-bbeb-64cf46c267e7/Antitrust_update_oct0713.pdf)

<sup>11</sup> Judgment of the General Court (Fourth Chamber), Joined Cases T-289/11, T-290/11 and T-521/11 – *Deutsche Bahn a.o. / Commission*.

ներ 101 և 102-ով) կանխարգելման և վերացման մեխանիզմների և ընթացակարգերի բովանդակությունը կարելի է բացահայտել ԵՄ Խորհրդի 1/2003 կանոնակարգի միջոցով<sup>12</sup>:

1/2003 կանոնակարգի 17-21-րդ հոդվածները վերաբերում են տնտեսական մրցակցության խախտման դրսևորումները հետաքննելու Եվրոպական հանձնաժողովի լիազորություններին: Մասնավորապես, այն դեպքում, երբ տնտեսվարող սուբյեկտները կնքում են հակամրցակցային համաձայնություններ կամ չարաշահում են իրենց գերիշխող դիրքը, ինչը հանգեցնում է ընդհանուր շուկայում մրցակցության սահմանափակմանը կամ խաթարմանը, Եվրոպական հանձնաժողովն իրավունք ունի այդ սահմանափակումները վերացնելու նպատակով ստուգում իրականացնել համապատասխան ապրանքային շուկայում կամ հակամրցակցային համաձայնությունների շուրջ: Գերիշխող դիրքի չարաշահման դեպքերի քննության ընթացքում այն իրավունք ունի համապատասխան տնտեսվարող սուբյեկտներից կամ դրանց միություններից պահանջելու անհրաժեշտ տեղեկատվություն ԵՄԳՊ-ի Հոդված 102-ով նախատեսված խախտումները բացահայտելու նպատակով, ինչպես նաև իրավունք ունի այդ նպատակով անցկացնելու անհրաժեշտ ստուգումներ<sup>13</sup>: Ստուգումներ անցկացնելիս Եվրոպական Հանձնաժողովի պաշտոնատար անձինք և դրա կողմից լիազորված այլ իրավասու անձինք լիազորված են՝

ա) մուտք գործել տնտեսվարող սուբյեկտների և դրանց միությունների շենքեր, շինություններ, հողատարածքներ և տրանսպորտային միջոցներ,

բ) ուսումնասիրել ֆինանսական հաշվետվություններ և գործարարական գործունեությանը վերաբերող այլ փաստաթղթեր՝ անկախ նրանից, թե ինչ կերպով են դրանք պահվում,

գ/ վերցնել կամ ստանալ տվյալ փաստաթղթերի կրկնօրինակները կամ քաղվածքները,

դ/ արգելանք տարածել գործունեության որևէ տարածքի և ֆինանսական հաշվետվությունների կամ փաստաթղթերի վրա այն ժա-

---

<sup>12</sup> Council Regulation (EC) No 1/2003 of 16 December 2002 on the implementation of the rules on competition laid down in Articles 81 and 82 of the Treaty (Text with EEA relevance) <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32003R0001>

<sup>13</sup> Regulation 1/2003 Art. 20

մանակահատվածի ընթացքում, որն անհրաժեշտ է իրականացվող ստուգման համար,

ե/ հարցաքննել տնտեսվարող սուբյեկտների կամ դրանց միությունների ներկայացուցիչներին կամ աշխատակազմի անդամներին ստուգման նպատակի և առարկայի հետ կապված հանգամանքների կամ փաստաթղթերի շուրջ բացատրություններ տալու նպատակով, ինչպես նաև արձանագրել պատասխանները<sup>14</sup>:

1/2003 կանոնակարգի այս հոդվածում, ըստ էության, բացահայտվում է «վաղորդյան ստուգման» բովանդակությունը: Եվրոպական հանձնաժողովի համար վաղորդյան ստուգումը ընդհանուր շուկայում տարբեր տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից մրցակցային կանոնների խախտումների կանխարգելման գործուն միջոց է հանդիսանում: Ողջամիտ կասկածների առկայության դեպքում Եվրոպական հանձնաժողովն իրավասու է իրականացնել վերը բերված գործողություններից յուրաքանչյուրը: 2013 թ. վերջինս հրատարակել է գործարարական գործունեության իրականացման համար օգտագործվող շինություններում վաղորդյան ստուգումների անցկացման մասին վերանայված ուղեցույց (Revised Guidance on Conduct of Dawn Raids)<sup>15</sup>, որն առավելապես վերաբերում է տնտեսվարող սուբյեկտներից տեղեկատվական տեխնոլոգիաների միջոցով տեղեկատվության ձեռքբերման կարգին և Եվրոպական հանձնաժողովի հետ համագործակցելու դրանց պարտավորությանը:

Դատելով Եվրոպական միության տնտեսական մրցակցության պաշտպանության բազմամյա փորձից՝ ԵՄ-ի մրցակցային օրենսդրությունը նույնպես կրել է հսկայական փոփոխություններ և լրամշակումներ: Սակայն, ամենահատկանշականն այն է, որ ԵՄ տնտեսական մրցակցության իրավական կարգավորման ճանապարհին մինչ օրս կան ու կլինեն այնպիսի պրակտիկ հիմնահարցեր, ինչպիսիք են Եվրոպական հանձնաժողովի լիազորությունների ծավալի վերաբերյալ տարակարծությունները, ընդհանուր շուկայում տնտեսական մրցակցության պաշտպանությունը Եվրոպական հանձնաժողովի, ինչպես նաև անդամ պետությունների տնտեսական մրցակցու-

---

<sup>14</sup> Regulation 1/2003 Art. 20

<sup>15</sup> Explanatory note to an authorisation to conduct an inspection in execution of a Commission decision under Article 20(4) of Council Regulation No 1/2003 [http://ec.europa.eu/competition/antitrust/legislation/explanatory\\_note.pdf](http://ec.europa.eu/competition/antitrust/legislation/explanatory_note.pdf)

յան պաշտպանության պետական մարմինների մակարդակում և, վերջապես, այս բոլոր մարմինների համագործակցությունը և այդ համագործակցության կազմակերպման արդյունավետության ապահովումը:

Եթե համեմատենք շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարում Եվրոպական Հանձնաժողովի ունեցած լիազորությունների ծավալը ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի՝ ապրանքային շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարելու համար սահմանված լիազորությունների հետ, ապա կտեսնենք, որ հիմնականում շատ լիազորություններ համընկնում են: Մասնավորապես, «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի Հոդված 19 (1)–ը ամրագրում է, որ Հանձնաժողովն իրավունք ունի ընդունելու որոշումներ

- ապրանքային շուկաների ուսումնասիրության,
- վարչական վարույթ հարուցելու, ստուգում, ուսումնասիրություն իրականացնելու,
- ապրանքային շուկաների սահմանների, այդ շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտների գերիշխող դիրքի առկայության, ինչպես նաև դրանով պայմանավորված միջոցառումների իրականացման,
- գերիշխող դիրքը մեկ տարվա ընթացքում երկու կամ ավելի անգամ չարաշահող տնտեսվարող սուբյեկտների ապախոշորացման (բաժանման, առանձնացման, փայաբաժնի կամ միջոցների օտարման),
- տնտեսվարող սուբյեկտներին և նրանց պաշտոնատար անձանց սույն օրենքի խախտման համար պատասխանատվության ենթարկելու,
- տնտեսվարող սուբյեկտներին կամ դրանց պաշտոնատար անձանց՝ սույն օրենքի հնարավոր խախտումների վերաբերյալ զգուշացումներ տալու,
- **նախագրուշացում** տալու՝ խախտումները շտկելու և (կամ) հետագայում բացառելու հանձնարարությամբ, **սուզանք** նշանակելու՝ խախտումները շտկելու և (կամ) հետագայում բացառելու և տուգանքը վճարելու հանձնարարությամբ՝ սահմանելով հանձնարարության կատարման ժամկետ,

- տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին օրենսդրության կիրառման հետ կապված հարցերի վերաբերյալ պարզաբանումներ տալու մասին,

- կատարելու օրենսդրությամբ նախատեսված այլ լիազորություններ:

Այնուամենայնիվ, կարելի է ասել, որ ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ն շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարում իր առջև դրված խնդիրները արդյունավետորեն չի լուծում: Որոշք են այն խոչընդոտները, որ գոյություն ունեն ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության, մասնավորապես, շուկայում գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարի ոլորտում:

Այս հարցին պատասխանելու համար, նախ և առաջ, պետք է ուսումնասիրել ՀՀ-ում այն պատմական իրականությունը, որում առաջացավ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մարմին ու մեխանիզմներ ստեղծելու գաղափարը:

ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական մարմինը՝ ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ն հիմնադրվել է 2001թ. հունվարի 13-ին՝ ՀՀ-ում գործարարական գործունեության համար մրցակցային միջավայր ապահովելու և տնտեսական մրցակցությունը պաշտպանելու ու խրախուսելու նպատակով: Ստեղծվելով «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված կարգով՝ այն գործում է սույն օրենքի այլ իրավական ակտերի և իր կանոնադրության հիման վրա և ինքնուրույն է իր իրավասության շրջանակներում: Այս առումով հարկ է նշել, որ օրենքի բնօրինակը լրջորեն սահմանափակում էր Հանձնաժողովի անկախությունը: Այն ենթադրում էր, որ եթե Ազգային ժողովի քննարկմանը ներկայացված Հանձնաժողովի տարեկան ծրագիրը և հաշվետվությունը չէին հաստատվում ԱԺ-ի կողմից, ապա Հանձնաժողովի անդամները 10 օրվա ընթացքում պետք է ներկայացնեին իրենց հրաժարականը ՀՀ նախագահին<sup>16</sup>: Արդյունքում, Հանձնաժողովի ջանքերով օրենքի այս դրույթը կորցրեց իր ուժը, երբ օրենքում կատարվեցին համապատասխան փոփոխություններ: Կատարված փոփոխություններով Հանձնաժողովին հնարա-

---

<sup>16</sup> Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ տնտեսվարող սուբյեկտները ունեն որոշակի իշխանություն Ազգային ժողովի որոշումների վրա ազդելու իմաստով (lobbying)՝ պարզ է դառնում, որ Հանձնաժողովը կհայտնվեր խոցելի իրավիճակում, եթե օրենքի այս դրույթը պահպաներ իր ուժը:

վորություն ընձեռվեց յուրաքանչյուր տարի ԱԺ-ում ուղղակի հրապարակել հաջորդ տարվա իր գործունեության ծրագիրը<sup>17</sup>: Մա շատ կարևոր քայլ էր Հանձնաժողովի իշխանությունը և անկախությունը ամրապնդելու ուղղությամբ: Գործող օրենքով որևէ քաղաքական ուժ Հանձնաժողովի ընդունած որոշումները անվավեր ճանաչելու իշխանություն չունի:

Բացի քաղաքական գործոններից, Հայաստանում ապրանքների և ծառայությունների շուկաներում մրցակցության զարգացմանը խոչընդոտում են շուկայի կառուցվածքը, սահմանափակումները, անհավասար պետական օժանդակությունը, պետական մասնակցությամբ հզոր ընկերությունների առկայությունն ու անարդյունավետ մրցակցային կանոնների հարկադրումը: «Գլոբալ մրցակցության ինդեքսի» /ԳՄԻ/ համաձայն, մրցակցային քաղաքականության արդյունավետության և տեղական մրցակցության ինտենսիվության մակարդակով Հայաստանը Եվրոպայի և Կենտրոնական Ասիայի երկրների /ECA/ շարքում զբաղեցնում է ամենացածր տեղը: Այս ցածր վարկանիշի հիմնական պատճառը Հայաստանում ճկուն տնտեսության բացակայությունն է, որը բերում է զբաղվածության և եկամուտների ցածր մակարդակի: Համադրելի այլ պետությունների համեմատ, Հայաստանում տնտեսության հիմնական ճյուղերում մեկ կամ մի քանի ընկերությունների գերիշխող դիրքն ավելի ուժեղ է արտահայտված<sup>18</sup>:

Եթե համեմատենք ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի լիազորությունները Եվրոպական հանձնաժողովին վերապահված լիազորությունների շրջանակի հետ, ապա ակնհայտ կդառնա, որ ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ն չունի բավարար լիազորություններ գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ արդյունավետ պայքար իրականացնելու համար:

Մասնավորապես, «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի Հոդված 19-ի 1-ին մասի «գ» կետը ամրագրում է, որ Հանձնաժողովն իրավունք ունի տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից ներկայացված տեղեկատվության արժանահավատության, տնտեսվարող սուբյեկտի փաստացի գործունեության բացահայտման կամ Հանձնաժողովի որոշման կատարման նկատմամբ վերահսկո-

<sup>17</sup> «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, Հոդված 27:

<sup>18</sup> Republic of Armenia, «Accumulation, Competition, and Connectivity», April 2013, The World Bank Report, p. 43-62.

դության նպատակով իրականացնելու ստուգում, ուսումնասիրություն (այդ թվում՝ հսկիչ գնում) և (կամ) դիտանցում<sup>19</sup>:

Ստուգումների անցկացման կարգը սահմանված է «Հայաստանի Հանրապետությունում ստուգումների կազմակերպման և անցկացման մասին» ՀՀ օրենքով (ընդունված 2008 թ. հուլիսի 17-ին): Մասնավորապես, սույն օրենքի Հոդված 3-ը նախատեսում է, որ «... հրամանի կամ հանձնարարագրի երկու օրինակը, *ստուգումն սկսելուց առնվազն երեք աշխատանքային օր առաջ*, տրվում է տնտեսվարող սուբյեկտի ղեկավարին կամ նրան փոխարինող պաշտոնատար անձին...»:

Գործնականում, դա նշանակում է, որ ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի տեսչական լիազորությունները սահմանափակված են զուտ ստուգելով՝ արդյոք տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից ներկայացված տեղեկատվությունը ճշգրիտ է, թե ոչ՝ հայտարարելով ստուգում և այդ մասին երեք աշխատանքային օր առաջ ծանուցելով տնտեսվարող սուբյեկտին: Այս առումով, ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի տեսչական լիազորությունները դառնում են թույլ և անբավարար, երբ համեմատում ենք տնտեսական մրցակցության պաշտպանության առավել զարգացած համակարգեր ունեցող պետությունների կամ այնպիսի ինտեգրացիոն կազմավորման հետ, ինչպիսին, օրինակ, ԵՄ-ն է:

Մասնավորապես, ի տարբերություն Եվրոպական հանձնաժողովի, ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ն իրավասություն չունի իրականացնելու վաղորդյան ստուգումներ (dawn raids or spot checks), այն է՝ տնտեսվարող սուբյեկտի կողմից իրացվող կամ ձեռքբերվող ապրանքի գնի, որակի, քանակի, այլ բնութագրերի, տնտեսվարող սուբյեկտի փաստացի գործողությունների կամ վարքագծի բացահայտման նպատակով տնտեսվարող սուբյեկտի գործունեության վայրում (այդ թվում՝ առևտրի օբյեկտում) իրականացվող դիտարկում՝ առանց տնտեսվարող սուբյեկտին նախօրոք ծանուցելու պարտավորության<sup>20</sup>:

Վաղորդյան ստուգումների ինստիտուտի նախատեսումը ՀՀ օրենսդրությամբ կրացառեր կամ էականորեն կնվազեցներ տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից գերիշխող դիրքի չարաշահման փաստի

<sup>19</sup> «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենք, Հոդված 19:

<sup>20</sup> UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT, Voluntary peer review of competition policy: Armenia Overview, Report by the UNCTAD secretariat, UNITED NATIONS, New York and Geneva, 2010

[http://unctad.org/en/Docs/ditccpl20101overview\\_en.pdf](http://unctad.org/en/Docs/ditccpl20101overview_en.pdf)



արձանագրման համար անհրաժեշտ ապացույցները ոչնչացնելու, թաքցնելու կամ սելեկտիվ կերպով ներկայացնելու հնարավորությունը: Հաշվի առնելով այս հարցի կարևորությունը՝ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության ոլորտում ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի ազդեցությունը և իշխանությունը ամրապնդելու եղանակներից մեկը դրա տեսչական լիազորություններն ընդլայնելն է՝ գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարում ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ին օժտելով վաղորդյան ստուգումներ իրականացնելու լիազորությամբ (the power to conduct dawn raids): Վաղորդյան ստուգումների նախատեսմամբ ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ն ի վիճակի կլինի իրականացնելու ՀՀ-ում տնտեսվարող սուբյեկտների կողմից գերիշխող դիրքի չարաշահման դեպքերի վերաբերյալ առավել արդյունավետ հետազոտություն: Թվում է թե վաղորդյան ստուգումներ իրականացնելու լիազորության նախատեսումը զուտ տեխնիկական խնդիր է, սակայն այս լիազորության առկայությունն է, որ դարձնում է գերիշխող դիրքի չարաշահման դեմ պայքարն առավել արդյունավետ, ինչի մասին վկայում է Եվրոպական հանձնաժողովի օրինակը: ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի կողմից տեսչական նման լիազորությունների հնարավոր չարաշահումները կանխարգելելու կամ վերացնելու համար պետք է իրականացվի պատշաճ դատական վերահսկողություն: Արդյունավետ դատական վերահսկողությունը կարող է հակակշռել և գսպել ՏՄՊՊՀ-ի՝ իր լիազորությունները չարաշահելու միտումը:

Այսպիսով, չնայած ՀՀ-ում վերջին տարիներին կատարված որոշ բարեփոխումների՝ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության իրավական դաշտը դեռևս զգալի թերություններ ունի: Հակամրցակցային համաձայնությունների վերաբերյալ, գերիշխող դիրքի չարաշահման և համակենտրոնացումների նկատմամբ վերահսկողություն նախատեսող օրենքի դրույթները վերանայման կարիք ունեն: Այնուամենայնիվ, ֆունկցիոնալ տեսանկյունից ամենակարևոր հիմնահարցերից մեկը ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ին տրված տեսչական լիազորությունների անբավարարությունն է: Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովը պատասխանատու է տնտեսական մրցակցության զարգացման համար, սակայն իր այս մանդատն իրականացնելու ընթացքում հանձնաժողովը բախվում է մի շարք կարևոր ինստիտուցիոնալ խնդիրների: ՀՀ-ում գործող իրավական դաշտը և պետական քաղաքականությունը ՏՄՊՊՀ-ին չեն ապահովում բավարար լիազորություններով տնտեսական մրցակցությունն առավել

արդյունավետ պաշտպանելու համար, և ՏՄՊՊՀ-ն ունի իր սահմանափակ կարողություններն ընդլայնելու խնդիր: Այս առումով, կարծում եմ, հետևելով Եվրոպական միության օրինակին, անհրաժեշտ է, առաջին հերթին, ամրապնդել ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի փաստահավաք լիազորությունները՝ օրենքում նախատեսելով վաղորդյան ստուգումների ինստիտուտը: Արդյունքում, ապրանքային շուկայում տնտեսվարող սուբյեկտների գերիշխող դիրքի չարաշահման դեպքերի կանխարգելումն ու վերացումը ՀՀ ՏՄՊՊՀ-ի կողմից կլինի ավելի օպերատիվ, իսկ իրենց գերիշխող դիրքը չարաշահող սուբյեկտների նկատմամբ նշանակվող տուգանքները՝ ավելի օբյեկտիվ և հիմնավորված:

**Анжела Оганисян**

*аспирант кафедры европейского и международного права ЕГУ*

## **ПОЛНОМОЧИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ КОМИССИИ РА ПО ЗАЩИТЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КОНКУРЕНЦИИ В БОРЬБЕ СО ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕМ ДОМИНИРУЮЩИМ ПОЛОЖЕНИЕМ НА РЫНКЕ**

В статье обсуждаются актуальные проблемы пересмотра и расширения полномочий Государственной комиссии по защите экономической конкуренции в борьбе со злоупотреблением доминирующим положением на рынке. В частности, в статье анализируются ключевые проблемы, связанные со злоупотреблением хозяйствующими субъектами их доминирующим положением на рынке, а также рамки полномочий Комиссии в борьбе со злоупотреблением доминирующим положением. Используя сравнительный метод, работа основывается на изучении роли и полномочий Европейской Комиссии в борьбе против злоупотребления доминирующим положением на рынке, как лучшего примера. В статье обосновывается необходимость закрепления в законодательном порядке полномочий Государственной комиссии РА по защите экономической конкуренции по проведению внезапных проверок с целью сбора доказательств о злоупотреблении доминирующим положением со стороны хозяйствующих субъектов.

**THE POWERS OF THE STATE COMMISSION IN THE RA FOR THE  
PROTECTION OF ECONOMIC COMPETITION IN THE FIGHT  
AGAINST THE ABUSE OF DOMINANT POSITION  
IN COMMODITY MARKET**

This article presents the main problems pertaining to revision and expansion of powers of the RA State Commission for the Protection of Economic Competition in the fight against the abuse of dominant position of economic entities in commodity markets. The key issues relating to the abuse of dominant position of economic entities and the prerogatives of the RA SCPEC in the fight against this abuse are analyzed in the above-mentioned article. This paper is based on the study of the European Commission's best practice, its role and powers in the fight against abuse of dominant position in the commodity markets. It, also, specifies the obstacles that exist in the RA economic competition protection system, particularly, when it comes to the abuse of dominant position. This article substantiates the necessity to amend and to strengthen the RA economic competition legislation by extending the RA SCPEC's fact-finding powers and providing it with the authorities to conduct dawn raids.

**Բանալի բառեր՝** տնտեսական մրցակցության պաշտպանություն, ՀՀ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողով, տնտեսվարող սուբյեկտ, ապրանքային շուկա, գերիշխող դիրքի չարաշահում, վաղորդյան ստուգումներ, Եվրոպական միություն, Եվրոպական հանձնաժողով, 1/2003 կանոնակարգ:

**Ключевые слова:** защита экономической конкуренции, Государственная комиссия по защите экономической конкуренции Республики Армения, хозяйствующий субъект, рынок, злоупотребление доминирующим положением, внезапная проверка, «рейды на рассвете», Европейский союз, Европейская комиссия, Регламент 1/2003.

**Key words:** protection of economic competition, the State Commission for the Protection of Economic Competition of the Republic of Armenia, economic entity, commodity market, abuse of dominant position, dawn raids/spot checks, European Union, European Commission, Regulation 1/2003.

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ  
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԵՐՔԻՆ ԶԻՆՎԱԾ  
ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ**

XX դարի վերջին տասնամյակի և XXI դարի սկզբում տեղի ունեցած իրադարձությունները, որոնք առանձին պետությունների և տարածաշրջանների աշխարհաքաղաքական, իրավաքաղաքական դաշտը ենթարկեցին զգալի փոփոխությունների, իրավագիտության առաջ դրեցին մի շարք ինչպես տեսական, այնպես էլ պրակտիկ խնդիրներ, որոնց լուծումը դյուրին կդարձնի պրոգրեսիվ զարգացումը:

Մեր ժամանակների ակտուալ խնդիրներից են տարաբնույթ ներքին զինված ընդհարումները, որոնք, ըստ էության, հասարակական կյանքի սոցիալական և քաղաքական հակասությունների արտահայտման միջոցներ են:

Բազմադարյան պատմության ողջ ընթացքում զինված հակամարտությունները հիմնականում միջազգային բնույթի էին, և, ըստ Կարլ Ֆոն Կլաուզեմիցի, հանդիսանում էին պետությունների միջև այլ մեթոդներով քաղաքականության շարունակության օրինակ<sup>2</sup>: Թեև միջազգային իրավունքն արգելում էր ագրեսիվ պատերազմը և ճանաչում այն որպես միջազգային հանցագործություն, այդուհանդերձ XX դարի երկրորդ կեսից առ այսօր տեղի են ունեցել մի քանի տասնյակ հակամարտություններ, որոնց հանդեպ «պատերազմ» սահմանումը կիրառելի չէ, ավելին՝ դրանցից շատերը սկսվել են դիվանագիտական հարաբերությունների պահպանման պայմաններում, ինչն էլ հանգեցրեց քաղաքագիտության և իրավագիտության մեջ «զինված ընդհարում» հասկացության կիրառությանը:

Բացի այդ, վերջին շրջանում դիտվում է ներքին զինված ընդհարումների աճի կայուն միտում: Օրինակ, Ստոկհոլմի՝ աշխարհի խնդիրների ուսումնասիրությունների միջազգային ինստիտուտի 1994 թ. տվյալներով՝ աշխարհի 27 կետում տեղի ունեցող ավելի քան

<sup>1</sup> ԵՊՀ եվրոպական և միջազգային իրավունքի ամբիոնի հայցորդ, գիտ. դեկավար՝ ի. գ. թ., դոցենտ Կ. Ա. Գևորգյան:

<sup>2</sup> **Бунин А. В., Лопатников В. А.**, Некоторые аспекты права вооруженных конфликтов. Учебное пособие, Н. Новгород, 2003. с. 4.

30 զինված ընդհարումներից և ոչ մեկը չէր տեղավորվում երկու կամ ավելի երկրների միջև «դասական» պատերազմի սահմանմանը: Յուրաքանչյուրի դեպքում վեճը վերաբերում էր տարածքի կամ հակամարտող կողմերի իշխանությանը պետության ներսում, թեև որոշ դեպքերում առկա էր միջպետական բաղադրիչը՝ հակամարտող կողմերից մեկին այլ պետության կամ պետությունների կողմից աջակցության տեսքով<sup>3</sup>:

Զինված ընդհարումն առհասարակ բնութագրվում է տարածաշրջանի բնակչության մեծ ներգրավվածությամբ, որը պայմանավորված է անկանոն զինված միավորումների դիվերսիոն և ահաբեկչական մեթոդների լայն կիրառմամբ, զինված ընդհարումը քաղաքացիական (ներքին) կամ լոկալ (միջազգային) պատերազմի վերածվելու վտանգով և այլ հանգամանքներով: Ընդ որում, քաղաքացիական պատերազմները իրենց բնությամբ առանձնանում են, քանի որոշ պայմաններում դրանք կարող են վերաճել ներքին զինված ընդհարման:

Ի տարբերություն քաղաքացիական պատերազմի, որի նպատակը պետական իշխանությունը գրավելն է, ներքին զինված ընդհարման նպատակը ինքնորոշման ու տարածքային պատկանելիության, սոցիալ-մշակութային առանձնահատկությունների և կրոնական արժեքների հաստատումն է<sup>4</sup>:

Ի.Ն.Արցիխառվն առաջարկում է միջազգային բնույթ չկրող ներքին զինված ընդհարումը քաղաքական լարվածության այլ ձևերից տարբերել՝ որպես չափանիշ ընդունելով դժգոհությունների կուլեկտիվ բնույթը: Ըստ նրա՝ առանձին անարխիստական, հակակառավարական դրսևորումները, ներքին կարգի խախտման դեպքերը, ներքին լարվածության (օրինակ՝ անկարգություններ) առաջացումը չեն կարող դիտվել որպես ներքին զինված ընդհարում, դրանք վերաբերում են ներքին լարվածության և անկարգությունների այն իրավիճակներին, երբ զինված ընդհարման պայմանների բացակայության դեպքում պետությունը ուժ է կիրառում՝ օգտագործելով ռազմականացված իրավապահ մարմինները, իրավակարգի և օրինականությ-

---

<sup>3</sup> **Егоров С. А.**, Актуальные проблемы права вооруженных конфликтов. М. Дипакадемия МИД России, 2000. с.102.

<sup>4</sup> **Рыльская М. А.**, Указ. соч., с. 6.

յան պահպանման ու վերականգնման նպատակով<sup>5</sup>:

Սակայն չի կարելի բացառել նաև այն, որ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումը՝ որպես ուժի կիրառմամբ սոցիալական շերտերի միջև ծագած հակասությունների լուծման ձև, կարող է հանդիսանալ սոցիալ-քաղաքական բնույթով արտակարգ վիճակի օրինակ, որի ծագման պատճառները կարող են լինել ինչպես տարբեր տեսակի կոնֆլիկտները (տնտեսական, քաղաքական, ազգամիջյան, կրոնական), այնպես էլ քրեորեն պատժելի արտակարգ հանգամանքները:

1990-ականներից առ այսօր շարունակվող նախկին ԽՍՀՄ տարածքում ինքնիշխանության հետ կապված սոցիալ քաղաքական գործընթացների պայմաններում արդիական է միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների իրավական կարգավորման խնդիրը: Այս ենթատեքստում առաջնային կարևորություն են ստանում միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների իրավունքի հետ կապված երկու հիմնական խնդիրներ.

- միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման, ներքին անկարգությունների և ներքին լարվածության այլ իրավիճակների տարբերակման իրավական չափանիշների մշակման անհրաժեշտությունը, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ կառավարության կողմից համապատասխան քաղաքական որոշումներ կայացնելու համար,

- միջազգային բնույթ չկրող ընդհարումների պայմաններում մարդու անքակտելի իրավունքների սահմանափակման թույլատրելիության և դրա սահմանների որոշման հետ կապված սկզբունքային խնդրի լուծման անհրաժեշտությունը:

Անկախ բնույթից (միջազգային, ներքին, սոցիալական, ազգային-ազատագրական) և իրավական ասպեկտից (ագրեսիվ, պաշտպանական, երկրի ներսում անջատողականների զինված գործողություններ, կառավարական զինված ուժերի գործողություններ) այդ բոլոր զինված ընդհարումները վտանգում են մարդու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների իրացումը՝ այդ թվում մարդու առաջնային, բնական կյանքի իրավունքը:

Ցանկացած իրավիճակում մարդու իրավունքների պաշտպա-

---

<sup>5</sup> Арцибасов И. Н., Егоров С. Л., Вооруженный конфликт. Право, политика, дипломатия. М., Международные отношения, 1989, с. 117.

նության անհրաժեշտությունը սկզբունքային կարևորություն ունի, և այս առումով միջպետական համագործակցության կարևոր ուղղություններից է ինչպես միջազգային, այնպես էլ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանությունը:

Թեև ժամանակակից միջազգային իրավունքն արգելում է ագրեսիվ պատերազմը, այնուամենայնիվ դա դեռ չի նշանակում, որ ժամանակակից միջազգային հարաբերություններում վերացել են տարաբնույթ զինված ընդհարումների հնարավորության հիմք հանդիսացող պետությունների միջև լարվածության աղբյուրները և ցավոք, զինված ընդհարումները ներկայիս աշխարհակարգում մարդկության զարգացման ժամանակակից փուլի օբյեկտիվ իրականությունն են:

Այն դեպքերում, երբ հնարավոր չէ կանխել պետությունների միջև և երկրի ներսում զինված ընդհարման բռնկումը և սպառված են ընդհարման կանխման բոլոր հնարավոր միջոցները, միջազգային իրավունքը սահմանում է մի շարք նորմեր, որոնց հիմնական նպատակը ռազմական գործողությունների վարման մեթոդների և զինատեսակի ընտրության սահմանափակումն է, և առավել դաժան ու անմարդկային միջոցների կիրառման արգելքը, ինչպես նաև պատերազմի զոհերի և հատուկ կարգավիճակ ունեցողների իրավունքների պաշտպանությունը:

Այդ նորմերը միջազգային իրավունքում կոչվում են միջազգային մարդասիրական իրավունքի նորմեր (ՄՄԻ), որոնք սահմանափակում են ռազմական գործողություններ վարելու միջոցներն ու մեթոդները, սահմանում զինված ընդհարման ժամանակ կողմերի համար իրավաբանորեն պարտադիր որոշակի վարքագծի կանոններ, ինչն օբյեկտիվորեն նպաստում է ցանկացած բնույթի զինված ընդհարումների հումանիզացմանն ու պատերազմի ծավալների և բացասական հետևանքների սահմանափակմանը:

Ի սկզբանե ՄՄԻ-ի նորմերի մեծամասնությունը կոչված էր կարգավորելու հասարակական հարաբերությունները զինված ընդհարումների պայմաններում: ՄՄԻ-ի հիմնական աղբյուր հանդիսացող 1949 թ. օգոստոսի 12-ի չորս Ժնևյան կոնվենցիաներն ի սկզբանե կարգավորում էին միջազգային բնույթի զինված ընդհարումների ժամանակ ծագող հարաբերությունները, քանի որ ներքին ընդհարումներն անդրադառնում էին պետությունների ինքնիշխանության հարցերին,

իսկ պետության ինքնիշխանությունը ժամանակակից միջազգային իրավունքի հիմնարար սկզբունքներից է: Այդ պատճառով ներքին ընդհարումների հանդեպ միջազգային հանրության ուշադրության ցանկացած դրսևորում հակադարձվում էր՝ ելնելով այն համոզմունքից, որ ներքին խնդիրները պետք է լուծվեն առանց արտաքին ազդեցության, ուստի ՄՄԻ-ի նորմերի կիրառումը ներքին ընդհարումների ժամանակ հերքվում էր պետությունների մեծամասնության կողմից: Բացի այդ, ՄՄԻ-ի նորմերը ներքին ընդհարման ժամանակ կիրառելը փաստացի կնշանակեր, որ ապստամբները, զինյալները և անօրինական զինված միավորումների այլ մասնակիցներ, որոնք կպահպանեն այդ նորմերը և դրանք խախտելու համար կկրեն պատասխանատվություն, կդիտվեն որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտներ, և այս հանգամանքը պետությունների կողմից կտրականապես չէր ընդունվում:

XX դարում աշխարհում տեղի ունեցած իրադարձությունները ստիպեցին ընդունել, որ ներքին ընդհարումները ոչ պակաս տառապանքներ են պատճառում մարդկանց և հանգեցնում են նույն անցանկալի ավերածությունների ու նյութական վնասների, քան միջազգային զինված ընդհարումները:

Բավական է հիշել մի քանիսը, օրինակ՝ 1919-1922 թթ. քաղաքացիական պատերազմները Չինաստանում, 1920-ական թվականներին՝ Ռուսաստանում, 1940-ականներին՝ Իսպանիայում, 1927-1934 թթ. Նիկարագուայում, Սիրիայի ազգային-ազատագրական ապստամբությունը և այլն: Մեր ժամանակներում որպես օրինակ կարող ենք նշել ԼՂՀ-ում, Հարավսլավիայում, Հյուսիսային Օսեթիայում, Չեչնիայում, Աբխազիայում, Մերձդնեստրում տեղի ունեցած զինված ընդհարումները, քաղաքացիական պատերազմը Տաջիկստանում, ինչպես նաև վերջին իրադարձությունները Եգիպտոսում, Հարավային Սուդանում, Կենտրոնական Աֆրիկական Հանրապետությունում, պատերազմը Սիրիայում և Ուկրաինայում: Ինչպես տեսնում ենք՝ այսպես կոչված «ներքին պատերազմները» մարդկային զոհերի քանակով և նյութական վնասի չափով գերազանցում են միջազգային պատերազմների հետևանքները: Ի դեպ, հարկ է նշել, որ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների հակամարտող կողմերի հարաբերությունները ավելի դաժան բնույթ են կրում, քան միջազգային ընդհարումների, քանի որ ներքին ընդհարումներն ուղղորդվում են



մասսայական սպանություններով, էթնիկ գտումներով, թալանով, կո-  
ղոպուտով, բռնաբարություններով, որոնք հանգեցնում են խաղաղ  
բնակչության շրջանում մեծաքանակ զոհերի:

Այս առումով ՄՄԻ-ի հիմնահարցերն ուսումնասիրող Ֆ. Մար-  
տենսը նշում է. «Միջպատակաչական պատերազմները հակառա-  
կորդների մեջ ավելի մեծ առելություն են առաջացնում, քան անկախ  
ժողովուրդների միջև պատերազմները, հետևաբար այդ պատերազմ-  
ների ժամանակ դժվար է պատերազմի սովորություններով և օրենքնե-  
րով սահմանել ամենաթողության ու բռնության սահմանները»<sup>6</sup>:

Այս օրյեկտիվ իրականությունը մատնանշում է ներքին հակա-  
մարտությունների բազմակողմանի, առավել մանրակրկիտ և հստակ  
կարգավորման անհրաժեշտությունը:

Ինչպես հայտնի է՝ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմից  
հետո լայն տարածում ստացան մարդու իրավունքների մասին գա-  
ղափարները: Դրանց զարգացման համար հիմք հանդիսացան պա-  
տերազմին հատուկ զանգվածային սահմոկեցուցիչ հանցագործու-  
թյունները, որոնք կատարվել են ոչ միայն վիրավոր և հիվանդ կոմբա-  
տանտների, այլև քաղաքացիական բնակչության հանդեպ:

Ի պատասխան ֆաշիզմի կողմից դրսևորած ագրեսիայի և մարդ-  
կության դեմ հանցագործությունների, միջազգային հանրության կող-  
մից ստեղծվեց Միացյալ Ազգերի Կազմակերպությունը (ՄԱԿ):

1944 թ. Սան-Ֆրանցիսկոյի կոնֆերանսում ընդունված ՄԱԿ-ի  
կանոնադրությունը պարտավորեցնում է պետություններին պահպա-  
նել մարդու հիմնարար իրավունքներն ու ազատությունները անկախ  
ազգությունից, սեռից, լեզվից և դավանանքից: (1-ին հոդվ. 3-րդ կետ):  
Ավելին, Կանոնադրության 2-րդ հոդվածի 7-րդ կետով սահմանվեց,  
որ միջազգային իրավունքի չմիջամտելու սկզբունքը չի վերաբերում  
VII գլխով նախատեսված հարկադրական միջոցների կիրառմանը:

Այս դրույթներն իրավական հիմք հանդիսացան մարդու իրա-  
վունքների խախտումներ արձանագրելու դեպքում երկրի ներքին  
գործերին միջամտելու համար:

Ժամանակակից միջազգային իրավունքը մարդու իրավունքների  
պաշտպանության բնագավառում համապատասխան պայմանագրե-

---

<sup>6</sup> Гончаров И. В., «Защита прав человека в условиях внутренних вооруженных конфликтов» // <http://www.k-pressure.ru/bh/2002/2/.../rgoncharov.asp/>

րին միացած երկրներից պահանջում է միակողմանի ստանձնել մարդու իրավունքների պաշտպանության պարտավորությունը: Միջազգային հանրության կողմից մարդու իրավունքները հարգելու և պաշտպանելու խնդիրներն արդեն չեն համարվում պետության ներքին գործը:

Զինված ընդհարումների ժամանակ կիրառվում է ինչպես մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի (ՄԻՄԻ), այնպես էլ ՄՄԻ-ի նորմերը: Միջազգային իրավունքի այս երկու ճյուղերը առկա բոլոր տարբերություններով հանդերձ, ունեն մեկ նպատակ՝ ցանկացած պայմաններում ապահովել հարգանք մարդու արժանապատվության հանդեպ:

Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 4-րդ հոդվածը սահմանում է, որ Դաշնագրի մասնակից պետություններն արտակարգ դրության ժամանակ, որի դեպքում վտանգված է ժողովրդի կյանքը, և որը հայտարարված է պաշտոնապես, կարող են միջոցներ ձեռնարկել դաշնագրով ստանձնած իրենց պարտավորություններից շեղվելու համար: Սակայն, նշյալ դրույթը չի կարող հիմք հանդիսանալ հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության պարտավորություններից շեղվելու համար: Այսինքն, մարդու իրավունքներին վերաբերող միջազգային իրավունքի ամենաափսևական նորմերը շարունակում են գործել ցանկացած բնույթի զինված ընդհարումների ժամանակ: Այդուհանդերձ ՄՄԻ-ի կիրառումը զինված ընդհարումների ժամանակ առավել արդյունավետ է, քանի որ այն հստակ ուղղված է զինված ընդհարումների ժամանակ մարդու իրավունքների խախտումների սահմանափակմանը: Այդ արդյունավետությունը մասամբ պայմանավորված է նաև նրանով, որ 1949 թ. Ժնևյան կոնվենցիաները և դրանց 1977 թ. երկու Լրացուցիչ արձանագրությունները վավերացված են միջազգային հանրության ավելի լայն շրջանակի կողմից, քան մարդու իրավունքների վերաբերյալ պայմանագրերի մեծամասնությունը: Ներկայումս II Արձանագրությունը վավերացված է աշխարհի պետությունների մեծամասնության կողմից (168 պետություն՝ ըստ Կարմիր Խաչի Միջազգային Կոմիտեի պաշտոնական կայքի):

Բացի այդ, ՄՄԻ-ի կիրառման արդյունավետությունը պայմանավորված է նաև նրանով, որ դրա նորմերը կիրառվում են զինված ընդհարման բոլոր կողմերի հանդեպ, և հաճախ կողմերը համոզվում են

ՄՄԻ-ի նորմերի պահպանման արդյունավետության մեջ, քանի որ հակառակ կողմը նույնպես կրում է խախտումներ չթույլատրելու փոխադարձ պարտավորությունը<sup>7</sup>:

Ըստ կիրառվող իրավանորմերի՝ ՄՄԻ-ը տարբերում է զինված ընդհարումների չորս տեսակ.

- միջազգային զինված ընդհարումներ, որոնց պայմաններում կիրառվում են 1949 թ. Ժնևյան կոնվենցիաները և 1977 թ. դրանց Լրացուցիչ Արձանագրությունները, Հաագայի իրավունքը և այլ նորմեր,

- Ազգային ազատագրական պայքարի վերածվող միջազգային զինված ընդհարումներ, որոնք հիմնականում սահմանվում և կարգավորվում են 1977 թ. I-ին Լրացուցիչ Արձանագրությունով,

- միջազգային բնույթ չկրող ընդհարումներ, որոնք կարգավորվում են Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածով, ինչպես նաև սովորության իրավունքի որոշ նորմերով,

- միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումներ, որոնք սահմանվում են առանձնահատկությունների բավականին նեղ շրջանակով և կարգավորվում են 1977 թ. II-րդ Լրացուցիչ արձանագրությամբ<sup>8</sup>:

Քանի որ մարդասիրական իրավունքի նորմերի կիրառումը կախված է զինված ընդհարման առանձնահատկություններից, ուստի մարդու իրավունքների պաշտպանությունն առավել արդյունավետ իրականացնելու համար հարկ է տարբերակել միջազգային չկրող զինված ընդհարումները, ազգային ազատագրական պատերազմները, միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումները, որոնք կարգավորվում են II Լրացուցիչ արձանագրության շրջանակում և այլ իրավիճակներ: Այս առումով միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների սահմանված չափանիշներին այս կամ այն իրավիճակի համապատասխանությունը որոշելիս կարևոր է հաշվի առնել մի շարք հանգամանքներ:

Մարդասիրական իրավունքի համաձայն՝ զինված ընդհարումը որակվում է որպես միջազգային բնույթ չկրող ընդհարում, եթե առկա են դրա համար սահմանված բնութագրիչները: Դրանք են՝ ռազմական

---

<sup>7</sup> Учебное пособие по контролю за соблюдением прав человека. Университет Миннесоты, гл. XVI <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/monitoring/Rindex.html/>

<sup>8</sup> Учебное пособие по контролю за соблюдением прав человека. Университет Миннесоты, гл. XVI <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/monitoring/Rindex.html/>

գործողություններին մասնակցող զինված խմբավորումները պետք է դրսևորեն կազմակերպվածության նվազագույն աստիճան, իսկ զինված ընդհարումները պետք է հասնեն նվազագույն ուժգնության<sup>9</sup>:

Տվյալ չափանիշների առկայության փաստը հաստատվում է յուրաքանչյուր առանձին դեպքի ուսումնասիրությունից հետո, ինչը նախատեսում է մի շարք փաստական հանգամանքների ուսումնասիրություն:

Ընդհարման ուժգնության մակարդակը որոշելիս հաշվի են առնվում այնպիսի ցուցանիշներ, ինչպիսին են զինված ընդհարումների տևողությունը և լքությունը, մասնակից կառավարական ուժերի տեսակները, ռազմական գործողություններով պայմանավորված մարդկային կորստի և նյութական վնասի չափը:

Զինված խմբերի կազմակերպվածության մակարդակը որոշվում է հրամանատարական որոշակի կառուցվածքի առկայությամբ, հրամաններ արձակելու և դրանք կատարելու ունակությամբ, ռազմական գործողություններ պլանավորելու և իրականացնելու ընդունակությամբ, ինչպես նաև նոր մարտիկներ հավաքագրելու, սովորեցնելու և զինելու ընդունակությամբ<sup>10</sup>:

Բոլորչ որս Ժնևյան կոնվենցիաների համար ընդհանուր միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումներին վերաբերող 3-րդ հոդվածը կիրառելի է Ժնևյան կոնվենցիաները ստորագրած պետություններից մեկի տարածքում ծագած միջազգային բնույթ չկրող ցանկացած ընդհարման ժամանակ: Այդ դեպքում ռազմական գործողություններին անմիջականորեն չմասնակցող անձինք՝ այդ թվում զենքը վայր դրածները, ինչպես նաև ցանկացած այլ պատճառով շարքից դուրս եկած, մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունք ունեն: Այդուհանդերձ 3-րդ հոդվածը չի տալիս միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման սահմանումը: Բացի այդ, բոլոր արժանիքներով հանդերձ 3-րդ հոդվածը իր կիրառման ոլորտը անուղղակիորեն է

---

<sup>9</sup> Международно-правовая защита прав человека в вооруженных конфликтах. ООН Нью-Йорк и Женева, 2011. с. 43-46, մակրամասն տե՛ս. ICRC «How is the term «armed conflict» defined in international humanitarian law»//[http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR\\_in\\_armed\\_conflict\\_RU.pdf](http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HR_in_armed_conflict_RU.pdf)

<sup>10</sup> **Лаванд К.**, Внутренние конфликты и другие ситуации насилия-какая разница для жевтв?//<http://www.icrc.org/rus/resources/documents/interview/2012/12-10-niac-non-international-armed-conflict.htm>

նշում, ու թեև այն, անշուշտ, պարտադիր նորմ է, սակայն դրա նորմատիվ բովանդակությունը սահմանափակ է, այն ներառում է ընդամենը ռազմական գործողությունների հետևանքներից մարդկանց պաշտպանությանը վերաբերող մի քանի կանոն:

Նկատի ունենալով այս հանգամանքը՝ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեան 1968 թ. ընդունեց թիվ 2444 բանաձևը, որով կոչ արեց միջազգային հանրությանը մարդասիրության հիմնական սկզբունքները կիրառել բոլոր տեսակի զինված ընդհարումների ժամանակ, միաժամանակ՝ խնդրելով ՄԱԿ-ի Գլխավոր Քարտուղարին ԿԽՄԿ-ի հետ մեկտեղ ուսումնասիրել լրացուցիչ միջազգային կոնվենցիաների և համապատասխան այլ իրավական փաստաթղթերի ընդունման անհրաժեշտությունը ցանկացած զինված ընդհարման պայմաններում քաղաքացիական անձանց և կոմբատանտներին առավել արդյունավետ պաշտպանելու նպատակով<sup>11</sup>:

Վերոնշյալ որոշումների արդյունքում ԿԽՄԿ-ն նախապատրաստեց երկու արձանագրությունների նախագիծ, որոնք «Ժնևյան կոնվենցիաների Լրացուցիչ արձանագրություններ» վերտառությամբ ընդունվեցին 1977թ.:

II Լրացուցիչ արձանագրությունը նվիրված է միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների գոհերի պաշտպանությանը:

Այդ փաստաթղթի 28 հոդվածները զարգացնում են ընդհանուր 3-րդ հոդվածի դրույթները և ընդլայնում են ներքին ընդհարումների ժամանակ բնակչության մարդասիրական պաշտպանությունը: ՄՄԻ-ի պատմության մեջ առաջին անգամ II Լրացուցիչ արձանագրությամբ արգելվեց քաղաքացիական անձանց դեմ ուժի կիրառումը և քաղաքացիական բնակչության վրա հարձակվելը: Բացի այդ, Արձանագրությունը տալիս է միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման սահմանումը: Համաձայն 1-ին հոդվածի 1-ին մասի բովանդակության՝ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումներ են համարվում այն զինված ընդհարումները «...որոնք տեղի են ունենում որևէ կողմի տարածքում, վերջինիս զինված ուժերի և հակակառավարական զինված ուժերի կամ կազմակերպված այլ զինված խմբերի միջև, որոնք, գտնվելով պատասխանատու հրամանատարության ներքո,

---

<sup>11</sup> Гончаров И. В., Защита прав человека в условиях внутренних вооруженных конфликтов // <http://www.k.-press.ru/bh/2002/2/.../rgoncharov.asp/>

նշված կողմի տարածքի մի մասի վրա իրականացնում են այնպիսի վերահսկողություն, որը նրանց թույլ է տալիս իրականացնելու անընդհատ և համաձայնեցված ռազմական գործողություններ և կիրառել սույն արձանագրությունը»:

II Լրացուցիչ արձանագրությունը տալիս է ոչ միայն միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման սահմանումը, այլև միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման և արտակարգ դրության տարբերակումը: Այսպես, արձանագրության 1-ին հոդվածի 2-րդ կետը սահմանում է, որ «անկարգությունները, բռնության առանձին ու պատահական գործողությունները և այլ նմանատիպ գործողությունները չեն կարող հանդիսանալ զինված ընդհարումներ»:

Թեև, ինչպես արդեն նշվեց, զինված ընդհարումների զոհերի պաշտպանությանը վերաբերող հիմնական կանոնները թվարկված են Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածում, սակայն II Արձանագրությունը զարգացնում է այդ դրույթները՝ փոխառելով ՄԱԿ-ի հիմնական փաստաթուղթ հանդիսացող և մարդու իրավունքները կողմնորոշող 1966 թ. Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին դաշնագրի գաղափարները: Արձանագրության 4-րդ հոդվածը բովանդակում է հիմնական երաշխիքներն ու սահմանափակումները, որոնք պետք է պահպանեն կողմերը իրենց իշխանության ներքո գտնվող անձանց հանդեպ: Հոդվածի նպատակը ներքին զինված ընդհարման ծավալման դեպքում ամբողջ տարածքի բնակչության պաշտպանությունն է:

Ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներքին զինված ընդհարումների ժամանակ, խաղաղ բնակչության պաշտպանության հիմնական սկզբունքը կայանում է նրանում, որ «Քաղաքացիական բնակչությունը, ինչպես նաև առանձին քաղաքացիական անձինք չպետք է լինեն հարձակման օբյեկտ» (հ. 14): Բացի այդ արգելվում է սովն օգտագործել որպես մարտական գործողությունների վարման մեթոդ և այդ նպատակով արգելվում է հարձակման ենթարկել, ոչնչացնել, դուրս բերել, կամ շարքից հանել քաղաքացիական բնակչության համար անհրաժեշտ օբյեկտները (հ. 14): Արգելվում է քաղաքացիական անձանց բռնի տեղափոխումը (հ. 17), ինչպես նաև արգելվում է հարձակման ենթարկել վտանգավոր ուժեր պարունակող կառույցները և կայանքները, դրանք են՝ ամբարտակները, պատնեշները և ատոմային էլեկտրակայանները, քանի որ դա կարող է հանգեցնել ծանր կորուստ-

ների քաղաքացիական բնակչության շրջանում:

Ներքին ընդհարման ժամանակ հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև երեխաների իրավունքների պաշտպանությանը: Վերոնշյալ 4-րդ հոդվածի 3-րդ կետի դրույթներն ապահովում են երեխաների համար անհրաժեշտ հոգատարությունն ու օգնությունը:

II Լրացուցիչ արձանագրությունում կարևոր դեր ունի 5-րդ հոդվածը. այն վերաբերում է անձանց, որոնք ազատագրվել են ներքին զինված ընդհարման պատճառով՝ անկախ այն բանից, թե նրանք ներկայվել են, թե կալանվել:

Հոդվածի իրավանորմերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հակառակորդի իշխանության ներքո հայտնված անձանց իրավական կարգավիճակը զինված միջազգային և միջազգային բնույթ չկրող ընդհարումների պայմաններում տարբերվում են: Միջազգային բնույթի զինված ընդհարման դեպքում վերոնշյալ անձանց իրավական կարգավիճակը սահմանված է. «Ռազմագերիների հետ վարվելու մասին» 1949 թ. Ժնևի կոնվենցիայով, ինչպես նաև I Լրացուցիչ արձանագրությամբ: Իսկ ահա, II Լրացուցիչ արձանագրությունը ի տարբերություն I-ին Արձանագրության, որը սահմանում է կոմբատանտի կարգավիճակը և նախատեսում նրանց պաշտպանությունը ռազմական որոշ մեթոդներից և միջոցներից, այս առումով որոշակիորեն սահմանափակ է. «կոմբատանտ», ինչպես նաև «ռազմագերի» հակաություններն այստեղ պարզապես բացակայում են: Միակ նորմը, որով սահմանվում է ռազմական գործողությունների մասնակիցների պաշտպանությունը, բովանդակված է 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի վերջին նախադասությունում. «Արգելվում է տալ ոչ մեկին կենդանի չթողնելու հրաման»:

II-րդ Արձանագրության մյուս բոլոր դրույթները ուղղված են զինված ընդհարմանը չմասնակցող կամ մասնակցությունը դադարեցրած անձանց պաշտպանությանը: Ավելին՝ քաղաքացիական բնակչության պաշտպանությունը սահմանող 13-րդ հոդվածի 4-րդ մասի 3-րդ կետի համաձայն՝ «Քաղաքացիական անձինք օգտվում են սույն մասով նախատեսված պաշտպանությունից, քանի դեռ նրանք զինված գործողություններին անմիջական մասնակցություն չեն ունեցել»:

Ինչպես Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածը, այնպես էլ II Արձանագրությունը չեն սահմանում գերեվարվելու դեպքում անօրինական զինված խմբավորման մասնակցի կարգավիճակը, այն

ընդամենը սահմանափակվում է մարդասիրական վերաբերմունքի երաշխիքով բոլոր այն անձանց հանդեպ, ովքեր ինչ-ինչ պատճառով վայր են դրել զենքը և դադարեցրել իրենց մասնակցությունը զինված ընդհարմանը, այսինքն՝ ապստամբները ռազմագերիներ չեն համարվում, իսկ ՄՄԻ-ում չկան որևէ սահմանափակումներ, որոնք կիտչընդոտեն երկրի պետական իշխանության մարմիններին ազգային օրենսդրության շրջանակում քրեական պատասխանատվության ենթարկել այն անձանց, ովքեր մասնակցում են ռազմական գործողություններին անօրինական զինված խմբավորման կազմում: Իսկ ահա քրեական պատասխանատվության վերաբերյալ Արձանագրության 6-րդ հոդվածով սահմանված են մի շարք կանոններ, մասնավորապես, պատշաճ դատաքննությունը, մեղադրյալին պաշտպանության բոլոր իրավունքների և միջոցների տրամադրումը, մեղադրյալի նկատմամբ դատավճիռ կայացնելը և պատիժն ի կատար ածելը միայն անկախության ու անազատության հիմնական երաշխիքներ ապահովող դատարանի կայացրած ակտի հիման վրա:

Արձանագրությունն արգելում է մահվան դատավճիռ կայացնել իրավախախտման պահին 18 տարին չլրացած անձանց, ինչպես նաև հղի կանանց և մանկահասակ երեխաներ ունեցող մայրերի նկատմամբ: Միաժամանակ նշված դատական երաշխիքների շրջանակներում պետությունը, որը դատական երաշխիքների շրջանակում հետապնդում է ապստամբներին, իրավասու է օրենքի ամենայն խստությամբ վերաբերվել վերջիններին հետ:

Միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարման կողմերը պարտավոր են պահպանել Ժնևյան կոնվենցիաների ընդհանուր 3-րդ հոդվածի, II Լրացուցիչ արձանագրության և ՄՄԻ-ի սովորության իրավունքի նորմերը: Այդ նորմերը երաշխավորում են մարդասիրական վերաբերմունք բոլոր այն անձանց հանդեպ, ովքեր հայտնվել են հակառակորդի իշխանության ներքո և պահանջում են, որպեսզի ռազմական գործողությունների ժամանակ վիրավորվածները (այդ թվում՝ նաև հակառակորդի կողմից) դուրս բերվեն ռազմի դաշտից և ապահովվի նրանց բժշկական օգնությունը առանց որևէ խտրականության:

ՄՄԻ-ը թույլատրում է անօրինական նպատակների դեմ ավելի ազդեցիկ ուժի կիրառումը՝ քաղաքացիական անձանց պաշտպանությանն ուղղված խիստ սահմանափակումների պահպանմամբ: Այդուհանդերձ, ծագած զինված ընդհարումը կողմերի իրավական պար-



տավորությունների համար լուրջ հետևանքներ է առաջացնում, մասնավորապես՝ կիրառված ուժի համաչափության, ինչպես նաև ուժի կիրառման տեսանկյունից:

Ռազմական գործողությունների ժամանակ ընդհարման կողմերը պարտավոր են պահպանել հետևյալ նորմերը՝ քաղաքացիական անձանց նկատմամբ ուղղակի հարձակման արգելքը, անխնա հարձակումները, հարձակման դեպքում համաչափության սկզբունքի պահպանման պարտավորությունը, ռազմական գործողությունների պլանավորման և անցկացման դեպքում քաղաքացիական բնակչության շրջանում կորուստներ հնարավորինս կանխման նպատակներով անվտանգության բոլոր միջոցների ձեռնարկման պարտավորությունը: Հակամարտության յուրաքանչյուր կողմ պարտավոր է պահպանել ՄՄԻ-ի նորմերը, նույնիսկ եթե հակառակորդն այդպես չի վարվում, այլ կերպ ասած՝ ՄՄԻ-ով սահմանված պարտավորությունները հիմնված չէ փոխադարձության վրա:

Ավանդաբար միջազգային իրավունքը ենթադրում է երրորդ պետության միջամտությունը ներքին գործերին, քանի որ հիմնականում ներքին ընդհարումները մեծամասամբ կապված են միջազգային իրադարձությունների հետ և շատ հազվադեպ է, որ ընդհարումը բացառապես պայմանավորված է երկրի ներսում տիրող իրավիճակով:

Խոսքը վերաբերում է մարդասիրական միջամտություններին: «Միջազգային միջամտության» հայեցակարգը ժամանակակից միջազգային իրավունքի հիմնական խնդիրներից է: Ձևավորվող միջազգային իրավակարգի ենթատեքստում այս հայեցակարգի իրավաչափությունը, ինչպես նաև բովանդակությունն ու կիրառումը դասվում են միջազգային իրավունքի վիճահարույց և տեսականորեն իրարամերժ երկընտրանքների շարքին, որոնց լուծումները միանշանակ չեն: Մարդասիրական դրդապատճառներով պետության ներքին գործերին միջամտելու խնդիրը ինքնին նորույթ չէ և տևական ժամանակ է, ինչ հանդիսանում է իրավագետների ուսումնասիրության առարկա, սակայն նշված հայեցակարգը վերջին շրջանում՝ մասնավորապես, ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների կողմից Հարավսլավիայում իրականացրած «մարդասիրական միջամտությունից» հետո, մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց:

Մարդու անքակտելի իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված ռազմաուժային գործողությունները հիմնավորելու առաջին

փորձերը ձեռնարկվել են ավանդական միջազգային իրավունքի շրջանակում մարդասիրական իրավունքի ձևավորվելուց շատ ավելի վաղ: Ժամանակակից միջազգային իրավունքի հիմնադիր, հոլանդացի իրավագետ Հուգո Գրոցիուսն առաջիններից է, ով տալիս է «միջազգային միջամտության» տեսական հիմնավորումը և արդարացնում քաղաքացիների բնական պաշտպանությանն ուղղված պատերազմները՝ ուղղված ընդդեմ ակնհայտ անօրինականություն իրականացնող պետությունների:

Ընդհանուր առմամբ, «միջազգային միջամտության» հայեցակարգի տեսական մշակումը ներառել է երեք նախապայման. 1) բացարձակապես մարդասիրական նպատակների հետապնդում, 2) կոլեկտիվ գործողությունների նախապատվություն, 3) միջամտությունը կարող է նախաձեռնվել ի պատասխան դաժանության, վայրագության և մարդու հիմնարար իրավունքների խախտման:

XIX դարի վերջից սկսած «միջազգային միջամտության» հայեցակարգը մասնագետների մեծամասնության կողմից փաստացի ճանաչվեց որպես սովորության իրավունքի բաղկացուցիչ մաս, թեև մի շարք իրավագետների կողմից նման գործողությունները որակվում են որպես ոչ լեգիտիմ:

Ցավոք, վերջին շրջանում միջազգային իրավակարգը պահպանելու ուղղությամբ ձեռնարկված որոշ գործողություններ ի ցույց դրեցին այն փաստը, որ իրականում միջամտող պետությունները երբեմն զենքի կիրառմամբ խաղաղապահ գործողությունների ներքո նախ և առաջ լուծում են իրենց քաղաքական և տնտեսական հարցերը: Այս տեսանկյունից մարդասիրական միջամտության հայեցակարգի հիմնավորվածությունը համոզիչ չէ:

Այդուհանդերձ ՄՄԻ-ի նորմերը չեն արգելում ուժի կիրառումը այն պետությունների հանդեպ, որոնք կոպտորեն խախտում են մարդու իրավունքները՝ այդ թվում ազգային կամ էթնիկ փոքրամասնությունների, կամ նույնիսկ սեփական ժողովրդի դեմ ուղղված ռազմական գործողությունների միջոցով: Նման ուժի կիրառման չափանիշները սահմանված են ՄԱԿ-ի Կանոնադրության 39-51-րդ, ինչպես նաև «Ցեղասպանության հանցագործությունը կանխարգելելու և պատժելու մասին» 1951 թ. Կոնվենցիայի VIII հոդվածներով: Նշված հոդվածները ներառում են այն բոլոր պայմանները, որոնց առկայության պարագայում միայն հնարավոր է պետության դեմ ուժի կիրառու-

մը, դրանք են՝

- արձանագրվում են մարդու իրավունքների կոպիտ խախտումներ,
- ներքին զինված ընդհարման լուծման բոլոր խաղաղ միջոցներն սպառված են,
- պետությունը ներկայացրել է մարդու իրավունքների խախտումները դադարեցնելու և ապստամբների հետ խաղաղ բանակցություններ սկսելու վերաբերյալ վերջնագիր,
- առկա է ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի համապատասխան որոշում:

Նշված գործողությունները կարող են կիրառվել ՄԱԿ-ի կամ ՄԱԿ-ի անդամ պետություններից մեկի նախաձեռնությամբ՝ մարդու իրավունքների ոլորտի համապատասխան Կոնվենցիայի հիման վրա<sup>12</sup>:

Ուսումնասիրվող թեմայի շրջանակում միջազգային իրավունքի նորմատիվ դաշտի, ինչպես նաև սովորության իրավունքի ուժով ձևավորված վարքագծի կանոնների հետազոտությունը հանգեցնում են հետևյալ եզրահանգումների.

Միջազգային և միջազգային բնույթ կրող զինված ընդհարումների պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանության խնդիրների էական տարբերությունը կայանում է նրանում, որ միջազգային մակարդակում բացակայում են մարդու իրավունքների իրականացման համար անհրաժեշտ կազմակերպություններ և միջոցառումներ, քանի որ քաղաքացիական պատերազմները դիտվում են որպես երկրի ներսում տեղի ունեցող իրադարձություն:

Միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումները ժամանակակից պայմաններում հաճախ իրենց ավերիչ հետևանքներով և պատճառված վնասի չափերով նույնիսկ գերազանցում են միջազգային պատերազմների հետևանքները, ուստի դրանց իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը առավել հատուկ նշանակություն ունի: Այդ իսկ պատճառով ներքին ընդհարումների կանխման կամ խաղաղ լուծման խնդրի արդիականությունն ու կարևորությունը ժամանակակից միջազգային հանրության համար ընդունելի են դարձրել ներքին

---

<sup>12</sup>Учебное пособие по контролю за соблюдением прав человека. Университет Миннесоты, гл. XVI <http://www1.umn.edu/humanrts/russian/monitoring/Rindex.html> /

ընդհարման պայմաններում մարդու իրավունքների պաշտպանության նպատակով ուժի կիրառումը, որն արդեն միջազգային իրավունքի տեսանկյունից չի դիտարկվում որպես միջամտություն պետության ներքին գործերին:

Միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների ժամանակ կիրառվող ՄՄԻ-ի գլխավոր առանձնահատկությունն այն է, որ դրա նորմերով չի սահմանվում տվյալ զինված ընդհարման օրինականությունը, այլ կարգավորվում են ընդհարման մասնակիցների կամ մասնակցությունը դադարեցրած անձանց գործողությունները, հարաբերությունները և սահամանափակում, որոշ դեպքերում նաև արգելում են պատերազմելու մեթոդներն ու միջոցները: Իսկ ցանկացած բնույթի զինված ընդհարման դեպքում իրավունքի սկզբունքն այն է, որ հակառակորդ զինված ուժերի այն անձինք, ովքեր դուրս են եկել շարքից կամ ցանկացած այլ պատճառով դադարեցրել են իրենց մասնակցությունը ռազմական գործողություններին, ինչպես նաև քաղաքացիական բնակչությունը ցանկացած հանգամանքներում մարդասիրական վերաբերմունքի իրավունք ունեն, այդ թվում՝ կյանքի, ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունք: Այս պարագայում պետք է նշել, որ իր տարածքում սահմանադրական կարգ ու կանոնի հաստատման նպատակով պետության կողմից զինված ուժերի կիրառումը որակվում է որպես ծայրահեղ միջոց, թեև որոշ դեպքերում միայն դրա կիրառմամբ է հնարավոր լինում պաշտպանել մարդու անօտարելի իրավունքներն ու հիմնարար ազատությունները:

Վերջում պետք է փաստել, որ միջազգային բնույթ չկրող զինված ընդհարումների մասնակիցների՝ մարդու իրավունքների պահպանման ուղղությամբ պարտավորությունները իրավանորմերով ամրագրելը, բնականաբար, դեռևս չի նշանակում, որ այդ իրավունքները համատարած կիրառվելու և պահպանվելու են, քանի որ դրանց պահպանումը հիմնականում կախված է այն անձանցից, ովքեր պարտավոր են պահպանել այդ իրավունքները և կրել պատասխանատվություն կատարած արարքների համար: Այդուհանդերձ, ցանկացած իրավանորմի սահմանումը ներգործում է մարդկանց վարքագծի վրա, ինչը տեղի է ունենում նաև զինված ընդհարման պայմաններում, և այս փաստը շեշտակիորեն կարևորում է զինված ընդհարումների պայմաններում ծագող հասարակական հարաբերությունները կարգավորող իրավական նորմերի ստեղծման անհրաժեշտությունը:

**Нарине Карапетян**

*Соискатель кафедры европейского и международного права ЕГУ*

## **СПЕЦИФИКА ЗАЩИТЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В УСЛОВИЯХ ВНУТРЕННИХ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ**

Исходя из того, что вооруженные конфликты в целом характеризуются большой вовлеченностью гражданского населения, в статье определяется важность правового регулирования внутреннего вооруженного конфликта.

В частности, отмечается необходимость разработки правовых критериев дифференциации внутренних вооруженных конфликтов, беспорядков и других ситуаций, вызывающих внутреннее напряжение, а также допустимость ограничения неотъемлемых прав человека и пределы определения приемлемости этих ограничений в условиях конфликтов внутреннего характера.

В статье затрагивается вопрос "международного вмешательства" в условиях внутреннего вооруженного конфликта и в контексте формирующегося международного права автор попытался обосновать правомерность данной концепции.

**Narine Karapetyan**

*Post graduate researcher of the YSU Chair of European and International Law*

## **SPECIFICITY OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN THE CONTEXT OF INTERNAL ARMED CONFLICTS**

Based on the fact that armed conflicts in general are characterized by greater involvement of the civil population, the article is determined by the importance of the legal regulation of internal armed conflict.

In particular, the need to develop legal criteria of differentiation of internal armed conflicts, riots and other situations causing internal stress, as well as permissible limitations of the inalienable rights of man and the limits of determination of the acceptability of these restrictions in situations of conflict internal character.

The article addresses the issue of "international intervention" in the internal armed conflict and in the context of the emerging international law the author has tried to legalize the validity of the concept.

**Բանալի բառեր՝** ներքին ընդհարում, միջազգային բնույթչկրող ընդհարում, ներքին անկարգություն, ներքին լարվածություն, մարդու անքակտելի իրավունքներ, միջազգային միջամտություն:

**Ключевые слова:** внутренние конфликты, конфликты не международного характера, внутренних беспорядки, внутренняя напряженность, неотъемлемые права человека, международное вмешательство.

**Keywords:** internal conflicts, international conflicts, internal strife, internal tension, inalienable human rights, international intervention.

**ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍՐԱՆ**

**ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ**

**ԵՊՀ իրավագիտության ֆակուլտետի  
ասպիրանտների և հայցորդների  
2014 թ. նստաշրջանի  
նյութերի ժողովածու**

Համակարգչային ձևավորումը՝ Կ. Չալաբյանի  
Կազմի ձևավորումը՝ Ա. Պատվականյանի  
Տեխ. խմբագիր՝ Վ. Դերձյանի

Չափսը՝ 60x184 1/16: Տպ. մամուլը՝ 35:  
Տպաքանակը՝ 100 օրինակ:

ԵՊՀ հրատարակչություն  
ք. Երևան, 0025, Ալեք Մանուկյան 1